

E-ISSN: 2147-1185

İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF THE HUMAN AND
SOCIAL SCIENCE RESEARCHES

itobiad

YIL- YEAR: 2022

Cilt-Volume : 11

Sayı- Issue : 2

Nisan –Mayıs– Haziran

April - May– June

İSTANBUL / TÜRKİYE

Since 2012 -11 th Years

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi

Journal of the Human and Social Science Researches

itobiad

Cilt/Volume:11 Sayı/ Issue: 2

Nisan–Mayıs–Haziran / April–May–June 2022

e-ISSN: 2147–1185

<https://dergipark.org.tr/en/pub/itobiad>

Yayıncı / Publisher

Mustafa Süleyman ÖZCAN- publisher@itobiad.com

itobiadmuhasebe@gmail.com

0000-0003-1091-6314

Eyüp-İstanbul

www.itobiad.com

Yazı İşleri Müdürü/Managing Editor

Assoc. Prof. Dr. Mustafa YİĞİTOĞLU itobiad@itobiad.com

mustafayigitoglu@ibu.edu.tr

0000-0001-6308-1475

Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Theology,
Bolu-TURKIYE

Baş Editör/ Editor in Chief

Assoc. Prof. Dr. Mustafa YİĞİTOĞLU -

itobiad@itobiad.com , mustafayigitoglu@ibu.edu.tr

0000-0001-6308-1475

Address: Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of
Theology, Bolu-TURKIYE

Address: Bolu Abant İzzet Baysal University, Prof. Dr. Fuat
Sezgin Library, Scientific Publications and Journals

Coordinatorship / **Coordinator**

3rd Floor, Room 220

Golkoy, 4030, Bolu / TURKIYE

Editör Yardımcısı/Editorial Assistant

Prof. Dr. Serkan DİLEK- serkand1975@yandex.com,

0000-0002-0393-4509

Kastamonu University, Economics and Administrative
Sciences Faculty, Bolu-TURKIYE

Editör Yardımcısı/Editorial Assistant

Assoc. Prof. Dr. Erhan TECİM - erhantecim@gmail.com

0000-0001-6578-5150

Selcuk University, Sociology, Konya- TURKIYE

Veri Girişi/Data Entry

Mehmet ÖZGÜN- mehmet_1296_@hotmail.com

Yazım Desteği Akademik Yayın ve Danışmanlık-TURKIYE

E-Yayın/Electronic Publication

30.06.2022

<https://dergipark.org.tr/en/pub/itobiad>

Yönetim Yer /Executive Office

Yeşil Pınar Mah. Ruzgarlı Sokak. No:8/10 Eyup
Sultan -İSTANBUL

publisher@itobiad.com ; itobiad@itobiad.com

www.itobiad.com

Dizinlenme Bilgileri / Abstracting And Indexing Services

[itobiad] Tubitak-Ulakbim **TR Dizin**, Index Islamicus, EBSCO, Modern Language Association (MLA), IPSA, ULRICH'S (Proquest), Index Copernicus, **For detailed information, please click here:** <https://dergipark.org.tr/en/pub/itobiad>

Digital Platforms

Academic Journal Database, Asos, SJournals, Academic Journals Database, Türk Eğitim İndeksi (TEİ), EuroPub, İlahiyat Atf Dizi (Davet), Sobiad **For detailed information, please click here:** <https://dergipark.org.tr/en/pub/itobiad>

Alan Editörleri/Section Editors

İktisadi İdari Bilimler Editörleri / Economic Administrative Sciences Editors

Prof. Dr. Serkan DİLEK- serkand1975@yandex.com,

 0000-0002-0393-4509

Kastamonu University, Economics and Administrative Sciences Faculty, Bolu-TURKIYE

Prof. Dr. Saim KAYADİBİ- saimkayabidi@karabuk.edu.tr

 0000-0002-4753-4216

Karabuk University Faculty of Business Administration, Karabuk- TURKIYE

Dr. Samet YÜCE- syuce@kastamonu.edu.tr

 0000-0002-9975-4739

Kastamonu University School of Foreign Languages, Kastamonu-TURKIYE

Prof. Dr. Norma Md SAAD -norma@iiu.edu.my

International Islamic University Malaysia, Kulliyah of Economics and Management Sciences

 0000-0002-2455-904X

Islamic Economy

Kuala Lumpur / Malasia

Dr. Khoirul UMAM- khoirulmam@unida.gontor.ac.id

University Darussalam Gontor (unida),

 0000-0002-5530-8884

Indonesia

Assoc. Prof. Dr. Siti Zubaidah ISMAIL- szubaida@um.edu.my

University of Malaya

 0000-0003-3381-4943

Malaysia

Eğitim Editörleri / Educaciton Editors

Asist Prof. Dr. Cennet GÖLOĞLU DEMİR –

gologlu.cennet@gmail.com, Balıkesir- TURKIYE

 0000-0002-8770-6107

Bandırma Onyedi Eylül University

Dr. Macario G. GAYETA-doc.aiyo@gmail.com

 0000-0001-8183-5234

University of the East, University of the East Caloocan Campus, PHILIPPINES

Felsefe ve Dini Araştırmalar Editörleri / Philosophy and Religious Studies Editors

Assoc. Prof. Dr. Ömer Faruk HABERGETİREN-

ofhabergetiren@hotmail.com

 0000-0001-9304-6726

Karabuk University, Faculty of Islamic Sciences, Karabuk-TURKIYE

Assoc. Prof. Dr. Erhan TECİM – erhantecim@gmail.com

 0000-0001-6578-5150

Selcuk University, Sociology, Konya- TURKIYE

Asist Prof. Dr. Ali YILDIRIM – oklubali@hotmail.com

 0000-0003-1687-993X

Tokat Gaziosmanpasa University, Faculty of Theology, Tokat-TURKEY

Assoc. Prof. Dr. Şükrü MADEN –

sukrumaden@karabuk.edu.tr

 0000-0002-7165-6299

Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk- TURKIYE

Asist Prof. Dr. Mehmet HABERLİ –

mehmethaberli@gmail.com

 0000-0001-9942-6527

Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Islamic Science, Bilecik- TURKIYE

Nelofar ARA- nelofarara2017@gmail.com

 0000-0003-1366-1505

Lovely Professional University, Pencap-INDIA

Asist Prof. Dr. Ahmad ALI- ahmadali.pak@yandex.com

 0000-0001-6739-9384

Abdul Wali Khan University-Pakistan

Tarih Kültür Sanat Editörleri / History, Culture and Arts Editors

Prof.Dr. Gülçin YAHYA KAÇAR-gulcin.yahya@hbv.edu.tr>

 0000-0001-6056-2564

Ankara Hacı Bayram Veli University State Conservatory of Turkish Music Instrument Education Department

Ankara-TURKIYE

Assoc. Prof. Dr. Aşkın ÇELİK- a_celik36@hotmail.com

 0000-0003-4056-0371

Manisa Celal Bayar University, Faculty of Education, Manisa-TURKIYE

Asist Prof. Dr. Can DOĞAN- can.dogan@ibu.edu.tr,

 0000-0001-9165-4381

Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Fine Arts, Bolu-TURKIYE

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Prof. Dr. Saim KAYADİBİ- saimkayabidi@karabuk.edu.tr

 0000-0002-4753-4216

Karabuk University Faculty of Business Administration,
Karabuk- TURKIYE

Assoc. Prof. Dr. Fatma DEMİRAY AKBULUT-

demiray_f@ibu.edu.tr

 0000-0003-0689-8483

Bolu Abant İzzet Baysal University, School of Foreign
Languages, Bolu- TURKIYE

Dr. Samet YÜCE- syuce@kastamonu.edu.tr

 0000-0002-9975-4739

Kastamonu University School of Foreign Languages,
Kastamonu-TURKIYE

Fransızca Dil Editörü / French Language Editor

Insructor Zeynep BÜYÜKSARAÇ-

zeynepbuyuksarac@ibu.edu.tr

 0000-0001-7683-0965

Bolu Abant İzzet Baysal University, School of Foreign
Languages, Bolu- TURKIYE

Rusça Dil Editörü / Russian Language Editor

Asst. Prof. Dr. Gulzira ZHAXYGULOVA-

gulzirazhaxygulova@ibu.edu.tr

 0000-0002-3797-6803

BOLU ABANT IZZET BAYSAL UNIVERSIT- Bolu-TURKIYE

Almanca Dil Editörü / German Language Editor

Dr. Muhammet Ali CAN muhammetalican@gmail.com

 0000-0001-8781-0812

Karabuk University, Faculty of Islamic Sciences, Karabuk-
TURKIYE

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Serkan DİLEK- serkand1975@yandex.com,

 0000-0002-0393-4509

Kastamonu University, Economics and Administrative Sciences
Faculty, Bolu-TURKIYE

Prof. Dr. Saim KAYADİBİ- saimkayabidi@karabuk.edu.tr

 0000-0002-4753-4216

Karabuk University Faculty of Business Administration,
Karabuk- TURKIYE

Dr. Maciej MILCZANOWSKI – macm@poczta.onet.pl

 0000-0002-2322-2074

Rzeszow University-POLAND

Dr. Muhammad Uhaib AS'AD-uhaibm@yahoo.com

 0000-0003-3645-2706

Islamic University of Kalimantan-INDONESİA

Assoc. Prof. Dr. Şükrü MADEN –

sukrumaden@karabuk.edu.tr

 0000-0002-7165-6299

Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk- TURKIYE

Dr. Macario G. GAYETA-doc.aiyo@gmail.com

 0000-0001-8183-5234

University of the East Caloocan, PHILIPPINES

Dr. Nagmi AİMER-najmimuftah@gmail.com

 0000-0003-1739-2509

Higher Institute of Marine Sciences Techniques,
SabrathaLIBYA

Assoc. Prof. Dr. Ömer Faruk HABERGETİREN-

ofhabergetiren@hotmail.com

 0000-0001-9304-6726

Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk- TURKIYE

Prof. Dr. Esmail ABOUNOORİ-

esmail.abounoori@semnan.ac.ir

 0000-0003-4168-7163

Semran University-IRAN

Asist Prof. Dr. Ali YILDIRIM – oklubali@hotmail.com

 0000-0003-1687-993X

Tokat Gaziosmanpasa University, Faculty of Theology, Tokat-
TURKEY

Asist Prof. Dr. Mehmet HABERLİ –

mehmethaberli@gmail.com

 0000-0001-9942-6527

Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Islamic Science

Bilecik- TURKIYE

Dr. Maksym DOICHYK- maksvdoc@ukr.net

 0000-0001-5081-1336

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, UKRAINE

Asist Prof. Dr. Ahmad ALI- ahmadali.pak@yandex.com

 0000-0001-6739-9384

Abdul Wali Khan University-Pakistan

Asist Prof. Dr. Can DOĞAN- can.dogan@ibu.edu.tr,

 0000-0001-9165-4381

Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Fine Arts,
Bolu-TURKEY

Dr. Amina OMRANE -amina.omrane@yahoo.fr

UNİVERSİTY OF SFAX

 :0000-0001-9057-5307

Tunus

Asist Prof. Dr. Cennet GÖLOĞLU DEMİR –

gologlu.cennet@gmail.com, Balıkesir- TURKIYE

 0000-0002-8770-6107

Bandırma Onyedİ Eylöl University

Assos. Prof. Dr. Erhan TECİM – erhantecim@gmail.com

 0000-0001-6578-5150

Selcuk University, Sociology Konya-TURKEY

Prof. Dr. Norma Md SAAD -norma@iium.edu.my

International Islamic University Malaysia, Kulliyah of
Economics and Management Sciences

 0000-0002-2455-904X

Islamic Economy

Kuala Lumpur / Malasia

İndeks Editörü & Index Editor

Havva ÖZGÜN- info@yazimdestegi.com

 0000-0002-2905-5326

Yazım Desteği Akademik Yayın ve Danışmanlık-TURKIYE

<https://yazimdestegi.com/>

Hakem Kurulu / Referee Board

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi [itobiad], en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayımlanmamaktadır. / **Bu konuda genel bilgi için** www.itobiad.com **Journal of the Human and Social Science Researches [itobiad]** uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers. Referee names are kept strictly confidential. **For detailed information, please click here:** www.itobiad.com

Telif Hakları/Copyrights

Dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakları yazarlara aittir ve çalışmaları Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) kapsamında lisanslanmıştır.

Authors own the copyright to their work published in the journal and their work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

İçindekiler/Contents

790/799 | Jenerik/Generic

Araştırma Makaleleri/ Research Articles

- 800/826 | İsmail Hakkı ÖZDEMİR & Yüksel GÜNDÜZ
Okul Yönetimindeki Kayırmacılığın Örgütsel Güven ve Örgütsel Bağlılık ile Olan İlişkinin Öğretmen Algılarına Göre İncelenmesi
Examining the Relationship of Favoritism on School Administration with Organizational Trust and Organizational Commitment According to Teachers' Perceptions
- 827/844 | Orhan BULUS
Teorik Bakış Açısından 2003'te Irak'ın ABD Tarafından İşgali ve Yeni Muhafazakarların Etkisi
US Invasion of Iraq in 2003 in Terms of Theoretical Perspective and The Effect of Neocons
- 845/864 | Betül AÇIKGÖZ & Mustafa Doruk MUTLU
Muhasebe Mesleğinde Dijital Dönüşüm : Covid-19 Pandemi Döneminde Uzaktan Çalışma Uygulamaları
Digital Transformation of the Accounting Profession: Remote Working Practices in the Covid-19 Pandemic Period (English)
- 865/879 | Samet ZENGİNOĞLU
Avrupa'da Irkçılık Düşüncesinin İnşası ve Günümüzde Yeni Irkçılık Tartışmaları
The Constructing of Racist Notions in Europe and Current Controversies on New Racism
- 880/904 | Nazım ÇATALBAŞ
Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Cari Açık Arasındaki İlişkinin Sınanması: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı
Testing for the Relationship Between Economic Growth and Current Account Deficit in Turkey: ARDL Bound Test Approach
- 905/927 | Kadir DEMİRKAYNAK & Selçuk KABA & Mustafa ÜREY
Öğretmenlerin Acil Uzaktan Eğitim Kavramına İlişkin Metaforik Algıları
Teachers' Metaphorical Perceptions Regarding the Concept of Emergency Distance Education

928/943	Hatice GÜL Modernleşme Sürecinde Yaşlılık Sorunlarına İlişkin Sosyolojik Bir Değerlendirme A Sociological Evaluation of Elderliness Problems in the Modernization Process
944/962	Filiz CİCİOĞLU & Nurbanu BULGUR The Politics of EU Towards Environmental Education and Sustainable Development AB'nin Çevre Eğitimi ve Sürdürülebilir Kalkınmaya Yönelik Siyaseti
963/992	Soner DOĞAN & Yücel OKTAY Liselere Geçiş Sınavı (LGS) Hazırlık Sürecinin Değerlendirilmesi Evaluation of High School Entrance Exam (HSEE) Preparation Process
993/1021	Gülseren HIZARCIOGLU & Salih GÜNEY Öğretmenlerin Kimlik Algısı ve Bağlılık İlişkisinde Örgütsel Adaletin Düzenleyici Rolü The Moderator Role of Organizational Justice in the Relationship of Teachers' Perception of Identity and Commitment
1022/1044	Nazlı SEYHAN & Burak SEYHAN Yenilenebilir Enerji - Ekonomik Büyüme İlişkisi Açısından Türkiye ve AB Ülkelerinin Malmquist Endeksi ile Performans İncelemesi The Performance Analysis of Turkey and EU Countries with Malmquist Index in terms of Renewable Energy – Economic Growth Relationship
1045/1065	Saffet KARAYAMAN Organizational Gangs-A Qualitative Study on School Organizations Örgütsel Çeteler – Okul Örgütleri Üzerinde Nitel Bir Çalışma
1066/1088	Müjgan DENİZ & Vafa ABBASALİYEVA Effects of Global Fast-Food Restaurants on Local Fast-Food Markets: Case of Turkey Küresel Fast-Food Restoranlarının Yerel Fast-Food Piyasaları Üzerine Etkileri: Türkiye Örneği
1089/1112	Ceren AVCİL Yeni Toplumsal Hareketlerde Kimlik Taleplerinin Dönüşümü

- 1113/1136 Emre EZGİN
Zorunlu Suriyeli Göçü Bağlamında Türkiye’de Yurttaşlığı Yeniden Düşünmek
Rethinking Citizenship in Turkey in the Context of Forced Syrian Migration
- 1137/1159 Yakup AKSOY & Aynur Elhan NAYİR
“O Dört Duvarı Yıktım”: Bedensel Engelli Öğrencilerin Uzaktan Keman Eğitimine Yönelik Görüşleri
“I Destroyed Those Four Walls”: Opinions of Physically Disabled Students on Distance Violin Education
- 1160/1170 Nuran DÖNER
Bir Kadı-Sûfinin Gözüyle Osmanlı Dönemi Ulemâ-Sultan İlişkileri Ketâibu A’lâmi’l-Ahyâr Örneği
Ulema And Sultan Relations in A Muslim Judge-Sufi’s Eyes in the Ottoman Period- Example of the Book Ketâibu A’lâmi’l-Ahyâr
- 1171/1197 Sadık AMBER
Dini İnançlar Zaviyesinden Kırgızların Dünü-Bugünü ve Kırgız Gençlerinin, İnançlara Karşı Olan Tutumları
Past-Present of Kyrgyz from Religious Beliefs and Attitudes of Kyrgyz Youth to Beliefs
- 1198/1215 Volkan SEZGIN
How Will Turkey-EU Trade Relations Change after the Ukraine-Russia War?
Türkiye-AB Ticari İlişkileri Ukrayna-Rusya Savaşı Sonrası Nasıl Değişecek?
- 1216/1261 Halil YILDIZ & İhsan ÇAPCIOĞLU
Gelenekselden Moderne Din Okuryazarlığının Sosyolojisi: Popüler Dini Kitaplar Örneği
Sociology of Religious Literacy from Traditional to Modern: The Case of Popular Religious Books

Geri Çekme • Retraction

- 1262/1290 | Aslı Ceren ÖZHAN & Gerçek ÖZPARLAK
(Geri Çekildi) Finansal Kapsamanın Ekonomik Büyüme ve Gelir Adaletsizliği Üzerindeki Etkisi
The Impact of Financial Inclusion on Economic Growth and Income Inequality

Düzeltilme • Erratum

- 1291/1291 | Özlen ONURLU & Meltem ATASAYAR
(Düzeltilme) Kahve Dükkânı Müşterilerinin Yeniden Satın Alma Niyetinin Oluşturulmasında Mağaza Atmosferi Unsurlarının Önemi
The Importance of Store Atmospherics in The Creation of Coffee Houses Customers Repurchase Intention
- 1292/1292 | Levent ÖZER & Attila ÖZDEK & Soner ALGI
(Düzeltilme) Samsun Yöresi Halk Müziği Örneklerinin Müzikal ve Edebi Yönden İncelenmesi
A Musical and Literary Examination of Folk Song Examples of The Samsun Province

[itobiad], 2022, 11 (2): 800-826

<p>Okul Yönetimindeki Kayırmacılığın Örgütsel Güven ve Örgütsel Bağlılık ile Olan İlişkinin Öğretmen Algılarına Göre İncelenmesi</p> <p>Examining the Relationship of Favoritism on School Administration with Organizational Trust and Organizational Commitment According to Teachers' Perceptions</p> <p>Video Link: https://youtu.be/P2oDGNqo944</p>	
<p>İsmail Hakkı ÖZDEMİR Öğretmen, Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı Teacher, Republic of Turkey Ministry of National Education isoes57@gmail.com / ORCID: 0000-0002-2124-9775</p> <p>Yüksel GÜNDÜZ Doç. Dr., Eğitim Yönetimi Anabilim Dalı Eğitim Fakültesi Ondokuz Mayıs Üniversitesi Assoc. Prof., Department of Educational Administration Faculty of Education Ondokuz Mayıs University yuksekgunduz0735@gmail.com / ORCID: 0000-0002-4710-8444</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 24.04.2021
Kabul Tarihi / Accepted	: 23.05.2022
Yayın Tarihi / Published	: 05.06.2021
Yayın Sezonu	: Nisan-Mayıs-Haziran
Pub Date Season	: April-May-June

Atıf/Cite as: Özdemir, İ. H. & Gündüz, Y. (2022). Okul Yönetimindeki Kayırmacılığın Örgütsel Güven ve Örgütsel Bağlılık ile Olan İlişkinin Öğretmen Algılarına Göre İncelenmesi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (2) , 800-826 . DOI: 10.15869/itobiad.927248

Plagiarism/İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iThenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (İsmail Hakkı ÖZDEMİR , Yüksel GÜNDÜZ).

Yayıncı / Published by: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Okul Yönetimindeki Kayırmacılığın Örgütsel Güven ve Örgütsel Bağlılık ile Olan İlişkisinin Öğretmen Algılarına Göre İncelenmesi*

Öz

Bu araştırma, öğretmenlerin algılarına göre okul yönetimindeki kayırmacılığın örgütsel güven ve örgütsel bağlılık ile olan ilişkisini belirlemek amacıyla yapılmıştır. İlişkisel tarama modeli kullanılarak yürütülen araştırmanın evrenini, 2016–2017 eğitim öğretim yılında Sinop ili Merkez ilçesinde bulunan resmi ilkokul, ortaokul ve liselerde çalışan öğretmenler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini Sinop ili Merkez ilçesinde bulunan resmi ilkokul, ortaokul ve liselerde çalışan ve tabakalı örnekleme yöntemi ile belirlenen 500 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmada “Okul Yönetiminde Kayırmacılık Ölçeği”, “Örgütsel Güven Ölçeği” ve “Örgütsel Bağlılık Ölçeği” veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen sonuçlar şöyledir: Öğretmenlerin okul yönetimindeki kayırmacılığa ilişkin genel algılarının “çok nadir” düzeyinde olduğu görülmüştür. Öğretmenler okul yönetimindeki kayırmacılığı en çok “planlama” alt boyutunda, sonra “koordinasyon” alt boyutunda, daha sonra “örgütlenme” alt boyutunda, son olarak da “değerlendirme” alt boyutunda algılamışlardır. Öğretmenlerin algılarına göre öğretmenlerin örgütsel güvenleri “bazen” düzeyindedir. Örgütsel güvenin alt boyutları incelendiğinde, öğretmenler “meslektaşlara güven” ve “yöneticiye güven” alt boyutlarında “çoğunlukla” düzeyinde örgütsel güven duyarken, “paydaşlara güven” alt boyutunda ortalama düzeyde güven duymaktadırlar. Öğretmenlerin “orta düzeyde” örgütsel bağlılığa sahip oldukları görülmüştür. Öğretmenler en çok “uyum” boyutunda, sonra “içselleştirme” boyutunda, daha sonra da “özdeşleşme” boyutunda okullarına örgütsel bağlılık göstermektedirler. Öğretmenlerin kayırmacılık algıları ile örgütsel bağlılık ve örgütsel güven düzeyleri arasında negatif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Öğretmenlerin okul yönetimindeki kayırmacılık algıları arttıkça, buna bağlı olarak örgütsel bağlılık ve örgütsel güven düzeylerinin düşmekte olduğu araştırmada elde edilen başka bir sonuçtur. Ayrıca, araştırmada öğretmenlerin okul yönetimindeki kayırmacılık algılarının, öğretmenlerin örgütsel bağlılığının ve örgütsel güveninin anlamlı bir yordayıcısı olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Okul Yönetimi, Kayırmacılık, Örgütsel Bağlılık, Örgütsel Güven.

* Bu çalışma, “Okul Yönetimindeki Kayırmacılığın Örgütsel Güven ve Örgütsel Bağlılık ile Olan İlişkisinin Öğretmen Algılarına Göre İncelenmesi” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. / Ondokuz Mayıs Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Başkanlığının 27.05.2016 Tarih , 2016/74 Sayılı kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.

Examining the Relationship of Favoritism on School Administration with Organizational Trust and Organizational Commitment According to Teachers' Perceptions*

Abstract

This research was carried out to determine the relationship of favoritism on school administration with organizational trust and organizational commitment according to the perceptions of teachers. The population of research that was conducted by using relational screening model consists of 862 teachers working in public primary, secondary and high schools in the central district of Sinop province in the academic year of 2016-2017. The sample of research consists of 500 teachers detected through stratified sampling method and working in public primary, secondary and high schools in the central district of Sinop province in the academic year of 2016-2017. "The Scale of Favoritism on School Administration", "Organizational Trust Scale" and "Organizational Commitment Scale" were used as the data collecting tools. The results obtained in the research are as follows: It can be seen that teachers' perceptions relating to favoritism on school administration is at low level. Teachers have perceived favoritism on school administration in planning the most, next in coordination, then in organizing and in evaluation respectively. According to gender variable, there are significant differences between teachers' perceptions about whether school administrators display favoritism in evaluation practices. According to teachers' perceptions, their organizational trust is at the level of "sometimes". When analyzed the sub dimensions of organizational trust; teachers mostly trust in colleagues and administrators while they sometimes trust in shareholders. It can be understood that teachers' organizational commitment is at moderate level. It has been stated that teachers have showed organizational commitment on compliance the most, next on internalization and then on identification respectively. In this research, it has been found that there is a moderate, negative and significant relationship between teachers' perceptions relating to favoritism on school administration with teachers' organizational commitment and trust. As long as teachers' perceptions relating to favoritism on school administration increases, their organizational commitment and trust decreases. Besides, it has been determined that teachers' perception relating to favoritism on school administration is a significant predictor of teachers' organizational commitment and organization trust.

Keywords: School Administration, Favoritism, Organizational Commitment, Organizational Trust.

* Ethics Committee Decision was taken with the decision of the Presidency of the Social and Human Sciences Ethics Committee of Ondokuz Mayıs University, dated 27.05.20161 and numbered 2016/74.

Giriş

Günümüzde güven, bağlılık, adalet, eşitlik, tarafsızlık, etik, şeffaflık ve liyakat gibi kavramlara verilen önem gittikçe artmaktadır. Bu kavramların önemsenmediği ya da dikkate alınmadığı ilişkilerde ve örgütlerde kayırmacılık ortaya çıkabilir. İltimas ya da torpil gibi kavramlarla eşdeğer olarak görülen kayırmacılık (Özsemerci, 2002,74), günlük hayatta “bizdensin sen, hallederiz”, “Ankara’da dayın var mı?”, “tanışın varsa işini yaparlar” gibi ifadelerle karşımıza çıkmaktadır. Kayırmacılığın nedenleri ve sonuçları düşünüldüğünde, karşılıklı olarak kayıran ve kayırılan tarafların manevi ya da maddi çıkarları olduğu anlaşılmaktadır.

Kayırmacı davranışların veya ilişkilerin çoğunlukla görüldüğü örgütlerde liyakate uygun bir sistem oluşturmak oldukça güçtür. Böyle örgütlerde motivasyon ve verimlilik azalmaktadır (Büte ve Tekarslan, 2010). Kayırmacılık algısı, örgüt içinde kayıran ve kayırılan taraflar dışında kalan çalışanlarda motivasyon bozukluğu, isteksizlik, örgüt içinde kendini güvende hissetmeme, örgüte bağlılık göstermeme gibi olumsuz sonuçları beraberinde getirmektedir.

Örgütlerde kayırmacı ilişkilerin ya da davranışların ortaya çıkmasının nedeni olarak çoğunlukla yöneticiler düşünülmektedir. Bu nedenle kayırmacılık bir yönetim sorunu olarak da görülebilir. Yöneticinin kendini kanıtlama, elindeki gücü kullanma, politik düşüncelerini kabul ettirme gibi gayretleri sonucunda ortaya çıkan kayırmacılık, bir taraftan bazı bireylere hak etmediği avantajlar sağlarken diğer taraftan iyi niyetli bireylere zarar vermektedir (Aydoğan, 2009). Her örgüt gibi eğitim örgütlerinde de yöneticiler kayırmacı davranışlar sergileyebilir ve kayırmacı ilişkilerde bulunabilir.

İnsan ilişkilerinin oldukça yoğun yaşandığı eğitim örgütleri, topluma nitelikli insan gücü yetiştiren dinamik yapılardır. Eğitim örgütlerindeki insan gücünün büyük çoğunluğunu oluşturan ve toplumun mimarları olarak adlandırılan öğretmenler, okullarındaki yaşantılardan olumlu veya olumsuz etkilenmektedirler. Bu yüzden okullardaki yönetici davranışları ve yönetim anlayışı öğretmenlerin yaşantılarını, motivasyonlarını, iş birliğini, örgütsel bağlılıklarını ve güvenlerini doğrudan etkilemektedir. Öğretmenlerin okullarına karşı hissettikleri güven ve bağlılığı zedeleyecek herhangi bir tutum ve davranıştan uzak durulmalıdır. Bu bağlamda içerisinde, kayırmacı tutum ve davranışların güven ve bağlılığı zedeleyeceği düşünülmektedir. Yöneticisine, meslektaşına ve okulun paydaşlarına güvenen bir öğretmen o derece okuluna bağlılık gösterecektir. Öğretmenlerin okullarına güven duyması konusunda yöneticiler sorumluluk sahibidir. Çünkü yöneticiler gerçekleştirdiği iş, işlem ve uygulamalarda, sergiledikleri her türlü tutum ve davranışta eşitliği, tarafsızlığı ve güveni öğretmenlerine hissettirmelidir.

Kayırmacılık

Eşitlik, adalet, şeffaflık, hesap verebilirlik gibi güven temeline dayalı kavramlardan yoksun olan kayırmacılık, örgüt içindeki kişilerin ya da kamu kurumundaki memurun ve yöneticilerin informal ilişkiler içinde olduğu yakınlarını yasadışı bir biçimde ve haksız yere kayırmasıdır (Özkanan ve Erdem, 2014). Kayırmacılık, etik kurallara aykırı oldukları

için eleştiri alan uygulamaları kapsar (Abdalla, Maghrabi ve Raggad, 1998). Kayırmacılık, yöneticinin herhangi bir nedenle yakınlık duyduğu bir kişiyi ya da grubu tercih etmesi şeklinde gerçekleşebilmektedir (Sadozai, Zaman, Marri ve Ramay, 2012).

Kayırmacılık, tek bir şekilde kendini göstermemektedir ve farklı türleri ile kendisine uygulama alanları bulmaktadır. Türler arasında önemli farklılıklar olmamasına karşın kayırmacılığın altında yatan sebeplerden ötürü farklılık göstermektedir (Turhan, 2016). Nepotizm (akraba kayırmacılığı), kronizm (eş-dost kayırmacılığı), partizanlık (siyasal kayırmacılık), patronaj ve cinsiyet kayırmacılığı kayırmacılık türleri olarak sıralanabilir. Nepotizm, kişinin elinde bulundurduğu gücü ve yetkiyi kullanarak yeteneklere ve liyakata bakmadan akrabalara kamuda iş sağlanmasıdır. Akrabalık bağları, kayırmacılıkta kişileri etkileme aracı olarak görülmekte ve kamu çalışanı akraba bağlılığı ile akrabalarına ayrıcalık tanıyabilmektedir (Boadi, 2000). Kronizm, kişilerin yetenekleri ve üstünlüklerinden dolayı değil de, yalnızca önemli pozisyonlardaki kişilerle var olan yakınlıklarından dolayı ayrıcalıklar görerek kayırmalarıdır (Özkanan ve Erdem, 2014). Kayırmacılığın bir başka türü olan partizanlık, siyasi partilerin, iktidarı kazandıktan sonra kendi seçmenlerine ayrıcalıklı işlemler yaparak, bu kişi ya da gruplara haksız şekilde çıkar sağlamalarına denmektedir (Özsemerci, 2002). Patronaj, siyasal süreç içerisinde siyasal partilerin iktidara geldikten sonra kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan "üst düzey bürokratları" görevden almaları ve bu görevlere yine siyasal yandaşlık, ideoloji, nepotizm - kronizm gibi faktörler esas alınarak yeni kimselerin atamalarının yapılması durumu şeklinde tanımlanmaktadır (Özsemerci, 2002). Cinsiyet kayırmacılığı, bir yöneticinin romantik ilişki yaşadığı çalışanı için terfi ya da ayrıcalık sağladığı durumlarda oluşmaktadır. Bu kayırmacılık türü, diğer çalışanlarda olumsuz etkiler bırakırken, ayrıca çalışanların performanslarıyla değil cinsiyetleriyle ilgili davranışlarıyla değerlendirildikleri düşüncesine sahip olmalarına neden olmaktadır (Sheridan, 2007).

Okul yöneticisinin, okul yönetimi ve süreçleriyle ilgili bilgisini davranışa dönüştürmesi ve okul içinde ve dışındaki birey ve grupları, okulun amaçlarına dönük olarak eyleme geçirebilmesi için, eğitim yönetiminde olduğu kadar davranış bilimlerinde de iyi yetişmiş olmayı gerektirmektedir (Bursalıoğlu, 2013). Bu bağlamda okul yöneticisinin etik değerlere ve ilkelere sahip olması ve uygulamalarında dikkat etmesi iyi yetişmiş bir eğitim yöneticisinde olması gereken özelliklerdendir. Okullarda etik ilkelere dikkat edilmemesi, okul çalışanlarının görevlerine ve kurumlarına olumsuz tutumlar geliştirmesine neden olabilmektedir. Okulda görevlerin etik ilkelere göre gerçekleştirilememesinin sebeplerinden biri de kayırmacı davranış ve tutumlardır (Kazak ve Polat, 2014).

Okul müdürünün kayırmacı davranışları, öğretmenleri olumsuz etkilemektedir ve bu durum da, öğretmenin kurumuna yabancılaşmasına neden olmaktadır. Öğretmenlerin kurumuna karşı yabancılaşması kurumun eğitsel amaçlarına ulaşmasında dramatik sorunlar oluşturabilmektedir. Moral ve motivasyon bozukluğu yaşayan öğretmenlerin bu durumları öğrenciye de yansıtacaktır. Bu yüzden okullarda sergilenen kayırmacı tutum ve davranışlar, kurumsal ve eğitsel etkililiğe ve verimliliğe zarar vermektedir (Pounder ve Blase, 1988). Okul müdürlerinin kayırmacı davranışlarının öğretmenlerin

performansına etkisini inceleyen Pounder ve Blase (1988), öğretmenlerin birçoğunun moral ve motivasyonlarının düştüğünü, mesleki gelişimlerini sınırlandırdığı, okuldaki görev ve sorumluluklarına olan ilgi ve bağlılıklarının azaldığını tespit etmiştir. Okul yöneticilerinin sergilediği kayırmacı davranışlar çeşitli boyutlarda ya da konularda olabilir.

Bu çalışmada okul yönetiminde kayırmacılık, dört alt boyutta incelenmektedir. Bunlar planlama, örgütleme, koordinasyon ve değerlendirme olarak sıralanmaktadır. Planlama boyutu; okul yönetiminin derslerin, sınıfların ve okul nöbetlerinin öğretmenler arası dağılımı ile ilgili işlemlerini kapsamaktadır. Örgütleme boyutu; okul yönetiminin öğretmenler arası iş bölümü ve görev dağılımı gibi konularla ilgili işlemlerini kapsamaktadır. Koordinasyon boyutu; okul yönetiminin öğretmenlerin görevlerini yerine getirmedeki düzen ve uyumuna ilişkin uygulamalarını kapsamaktadır. Değerlendirme boyutu ise; okul yönetiminin öğretmenlerin değerlendirilmesinde ele aldığı ya da etkilendiği kriterleri kapsamaktadır.

Örgütsel Güven

Örgüt içi güven, örgütteki güven iklimi olup, örgüt çalışanlarının örgüt içindeki görevlerine, rollerine, deneyimlerine ve ilişkilerine dayanarak diğer çalışanların niyetleri ve eylemleriyle ilgili olumlu beklentiler oluşturmaktır (Huff ve Kelley, 2003). Amaç oluşturma, işbirliği geliştirme, takım ruhu oluşturma, liderlik ve performans değerlendirme gibi örgütsel süreçlerde, örgüt içi güven önemli rol oynamaktadır (Shockley-Zalabak, Ellis ve Winograd, 2000). Mishra ve Morrissey (1990) örgütsel güveni; örgüt çalışanının, örgütün ona karşı sağladığı desteğe ilişkin algısı ve örgüt yöneticisinin doğru sözlü olup sözünün arkasında duracağına ilişkin inancı olarak tanımlamaktadır. Shockley-Zalabak ve diğerleri (2000), örgütsel güvenin tek boyutlu olmadığını ve birçok uzmanın örgütsel güveni birçok boyutta ele aldığını ifade etmektedir. Bu çalışmada örgütsel güvenin boyutları üç başlık altında incelenmektedir. Bunlar örgüte güven, yöneticiye güven ve çalışanlar arası güven olarak sıralanmaktadır.

Çalışanların çalıştıkları örgütü bir bütün olarak nasıl algıladığı, örgüte güvenle doğrudan ilgilidir. Çalışanların örgütlerine duydukları güven düzeyi, çalışanların kendi aralarındaki ve yöneticileriyle aralarındaki güven düzeyine göre farklılık gösterebilir (Omarov, 2009). Bu yüzden çalışanların çalışma arkadaşlarına ve örgüt yöneticilerine güven duyması, örgütteki tüm çalışanlar için gereklidir. Whitener ve diğerleri, örgüt çalışanlarının yöneticilere güven duyması için yöneticilerin sergileyebilecekleri davranışları analiz ederek bir model oluşturmuş ve yöneticilerin güven kazanmak için sergileyebileceği bu davranışları, "yönetimsel güvenilir davranışlar" olarak adlandırmıştır. Yönetimsel güvenilir davranış, çalışanların güvenini kazanmak için yöneticilerin takınması gereken hal, tutum ve davranışlardır. Yöneticiler ile çalışanlar arasında güven duygusunun gelişmesinde önemli bir etkiye sahip olan yönetimsel güvenilir davranışlar, beş başlıkta sınıflandırılmıştır: Davranışlarda tutarlı olma, davranışlarda dürüst olma, ilgili olma, iletişim kurma, yetki devri ve paylaşımı (Whitener, Brodt, Korsgaard ve Werner, 1998). Bu davranışların çalışanların yöneticiye güven duymasında etkili olabileceği gibi, çalışanların örgüte karşı aidiyet hissetmesi,

performans ve verimliliğin artması, iş doyumunun artması gibi diğer örgütsel faaliyet ve süreçlere de katkı sağlayabilir. Yöneticiler örgüt amaçlarının gerçekleştirilmesinin yanında, örgütü geliştirmek ve yenilemek için çabalamaktadır. Yöneticilerin örgüt amaçlarını gerçekleştirmesi ve örgütü geliştirmesi ancak örgütteki çalışanların birbirlerine karşı güven duymasıyla mümkündür (Özer, Demirtaş, Üstüner ve Cömert, 2006). Çalışanların önceki deneyimleri ile örgüt içinde yaşadığı deneyimleri, örgüt çalışanlarının birbirlerine karşı duydukları güveni etkilemektedir (Omarov, 2009). Okul yöneticilerinin örgütlerinde örgütsel güven düzeyini artırmak için üç boyuta gereken önemi vermesi ve bu boyutlara göre güven ortamı oluşturması bir gereklilik olarak düşünülebilir.

Toplum, okullara güvenmek ister. Öğrenciler öğretmenlerine, öğretmenler meslektaşlarına ve yöneticilerine güvenmek ister. Okullar toplum açısından çok özel bir konumdadır. Bu yüzden okullardaki güven ilişkileri büyük öneme sahiptir (Hoy ve Tschannen-Moran, 1998). Güven, okul-aile arasındaki ilişkiyi güçlendiren, öğrencilerin öğrenmesini sağlayan ve okulu daha iyi bir yere dönüştüren bir etmendir (Goddard, Tschannen-Moran ve Hoy, 2001). Güven ilişkilerinin sağlıklı olmadığı bir okulda, öğretmen eğitim-öğretimden, öğrenci öğrenmeden uzaklaşmaktadır. Öğrenciler, eğitim-öğretim faaliyetlerinde öğrenmeyi gerçekleştirmek için öğretmenlere bağlıdır. Ancak öğretmenler, eğitim-öğretim ile öğrenciye bilgi aktarımını yeterli düzeyde yapamazsa ve öğrenci öğretmenin bilgi eksikliği var düşüncesine kapılırsa öğrencinin öğretmenine olan güveni azalabilir ya da zarar görebilir (Hoy ve Tschannen-Moran, 1988). Aynı durum, öğretmenler için de geçerlidir. Öğretmenler, yetkin olarak görmediği yöneticiye güven duymadıkları gibi çocuklarıyla ilgilenmeyen velilere de şüphe duyarak davranmaktadır (Goddard ve diğerleri, 2001).

Örgütsel Bağlılık

Örgütlerin varlığını sürdürebilmesi, gelişim gösterebilmesi ve amaçlarını gerçekleştirebilmesi için örgüt çalışanlarının amaçlar doğrultusunda istekli olarak hareket etmesi gereklidir. Örgüt çalışanının istekli olarak hareket edebilmesi için örgüte karşı bağlılık hissetmesi büyük önem taşımaktadır (Çoban, 2010). Mowday, Steers ve Porter (1979), örgütsel bağlılığı çalışanların yüksek düzeydeki örgütün amaç ve değerlerine olan inancı, örgütte kalmak için gösterdiği yüksek arzusu ve örgütün amaçlarını gerçekleştirmek için yüksek çaba gösterme isteği şeklinde tanımlamaktadır. O'Reilly ve Chatman (1986), örgütsel bağlılığı çalışanın örgütün tüm özelliklerini benimsemesi ve özümsemesi olarak ifade etmektedir. Örgütsel bağlılıkla ilgili tanımlarda da görüldüğü üzere, araştırmacılar farklı görüşlerini yaptıkları tanımlara yansıtmaktadır. Bunun sebebi, örgütsel bağlılığı ortaya çıkaran örgüt ile çalışan arasındaki ilişkinin yapısıyla ve nasıl oluştuğuyla ilgili oluşan görüş farklılıklarıdır (Mathieu ve Zajac, 1990).

Bu çalışmada kullanılan örgütsel bağlılık ölçeği Balay (2000) tarafından O'Reilly ve Chatman'ın örgütsel bağlılık modelinden faydalanılarak hazırlanmıştır. Bu yüzden, bu çalışmada O'Reilly ve Chatman'ın örgütsel bağlılık boyutları ele alınmaktadır. O'Reilly ve Chatman (1986) örgütsel bağlılığı, çalışanın örgüte olan psikolojik bağlılığı olarak tanımlamaktadır. Çalışanın örgüt amaç ve değerlerine inanarak, görevine sarılarak ve

işine sadakat göstererek örgüte karşı oluşturduğu bu psikolojik bağlılığın üç farklı boyutta incelenebileceği ileri sürülmektedir: Uyum, özdeşleşme ve içselleştirme.

Örgütsel bağlılığın ilk boyutu olan uyum boyutunda; çalışan örgüt içindeki eylemlerini ve faaliyetlerini örgütün belirlediği ödül-ceza sistemine göre belirlemekte ve sürdürmektedir. Bu bağlamda, çalışan belli bir ödüle ulaşmak ya da belli bir cezadan kurtulmak için bazı tutum ve davranışlarda bulunarak örgüte bağlılığını göstermektedir. Ödüle ulaşmak ya da cezadan kurtulmak bu boyutun temel amacıdır (O'Reilly ve Chatman, 1986). Örgütsel bağlılığın ikinci boyutu olan özdeşleşme boyutunda; çalışan örgüt içindeki diğer çalışanlarla ve gruplarla yakın ilişkiler içine girmek istemektedir. Çalışanların örgüt içinde ve dışında kendilerini ifade etmek ve yaptıkları işten doyum sağlamak için sergiledikleri davranışlarını örgütün amaçlarıyla, değerleriyle ve diğer çalışanlarıyla ilişkilendiriyorsa çalışan örgütle özdeşleşmeyi gerçekleştirmektedir (O'Reilly ve Chatman, 1986). Örgütsel bağlılığın üçüncü ve son boyutu olan içselleştirme boyutunda; çalışanın kendi amaç ve değerleri ile örgütün amaç ve değerlerinin tamamen uyumlu hale gelmektedir (O'Reilly ve Chatman, 1986). Handy (1985), çalışanda içselleştirme boyutunda bağlılık oluşturmanın hem zor hem de uzun soluklu bir süreç olduğunu ileri sürmektedir. Ancak bu bağlılık bir kere oluşursa, çalışanı etkilemek için başka bir çabaya gerek kalmaz. Çünkü örgüte içselleştirme boyutunda bağlanan çalışan, örgütün ortaya attığı yeni fikri, görevi, sorumluluğu ya da değişimi baskısız kendiliğinden isteyerek kabul etmektedir (aktaran Balay, 2000). Bir örgütün amaçlarına ulaşarak başarıyı yakalamasındaki önemli faktörlerden birisi, örgüt çalışanlarının örgütlerine karşı gösterdikleri bağlılık düzeyidir. Girdisi ve çıktısı insan olan ve insanın topluma kazandırılmasında büyük role sahip olan okullarda; öğrencilerine, mesleklerine ve örgütlerine yüksek bağlılık gösteren öğretmenlerin olması okulların daha etkili ve verimli örgütler olmasına yardımcı olabilmektedir.

Öğretmenlerin örgütsel bağlılığını, öğretmenlerin görev yaptığı okulla kendilerini özdeşleştirme ve okula katılım göstermesi şeklinde tanımlamaktadır (Tsui ve Cheng, 1999). Görev yaptığı okula yüksek bağlılık gösteren öğretmenin, okulun hedeflerine ulaşması için kendisinden beklenenden daha fazlasını yapmaya istekli olduğunu ve bu isteği sürdürdüğünü ileri sürmektedir (Mowday, Steers ve Porter, 1979). Okul içinde tüm çalışanlar arasında sosyal ilişkiler ağı oluşturularak okuldaki örgütsel bağlılık düzeyi artırılabilir (Shin ve Reyes, 1991). Okul yöneticileri öğretmenlerin kendilerine ve okullarına olan güven duygusunu artırarak, öğretmenlerin okullarına daha bağlı bir çalışan olmasını sağlayabilir.

Araştırmanın Amacı

Birçok örgütte olduğu gibi eğitim örgütü olan okullarda da yöneticilerin okul içinde kayırmacı tutum ve davranışlar sergilediklerine yönelik algılar bulunmaktadır (Erdem ve Meriç, 2012). Okul yönetiminde kayırmacı tutum ve davranışların var olup olmadığının tespit edilmesi ve var olması durumunda öğretmenlerin örgütsel güven ve bağlılık algılarıyla ne tür bir ilişki içinde olduğunun ortaya çıkarılması son derece önemlidir. Çünkü okul yönetimi ile öğretmenler arasındaki her ilişki, taraflar dışında direkt olarak eğitimi ve öğrencileri etkilemektedir. Okul yönetiminde kayırmacılığın olup olmadığına

Okul Yönetimindeki Kayırmacılığın Örgütsel Güven ve Örgütsel Bağlılık ile Olan İlişkisinin Öğretmen Algılarına Göre İncelenmesi

ve olması halinde örgütsel güven ve bağlılıkla olan ilişkisinin ne şekilde olduğuna ilişkin daha gerçekçi ve doğru verilere ulaşmak öğretmen algılarıyla mümkündür. Bu araştırmanın amacı, okul yönetimindeki kayırmacılığın örgütsel güven ve örgütsel bağlılık ile olan ilişkisini öğretmenlerin algılarına göre ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki alt problemlere yanıt aranmıştır.

- 1-Öğretmen algılarına göre, okul yöneticilerinin kayırmacılık düzeyi nedir?
- 2-Öğretmenlerin örgütsel güven düzeyi nedir?
- 3-Öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeyi nedir?
- 4-Öğretmenlerin okul yönetimindeki kayırmacılık algıları ile örgütsel güven ve örgütsel bağlılıkları arasında bir ilişki var mıdır?
- 5-Öğretmenlerin okul yönetimindeki kayırmacılık algıları, örgütsel bağlılığın ve örgütsel güvenin anlamlı bir yordayıcısı mıdır?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Araştırmada, tarama modellerinden biri olan ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modeli, iki ya da daha fazla değişken arasında birlikte değişimin var olup olmadığını ve var ise değişimin derecesinin ne olduğunu belirlemeyi amaçlayan araştırma modelidir (Karasar, 1994).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni, Sinop ili Merkez ilçesinde bulunan 15 resmi ilkokul, 10 resmi ortaokul ve 13 resmi lisede görev yapan 862 öğretmenden oluşmaktadır. Araştırmanın örneklemini belirlemek için tabakalı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Tabakalı örnekleme yöntemi, evrende bulunan tüm alt grupların örneklemede eşit olarak temsil edilmesinin garantiye alındığı örnekleme türlerinden biridir. Bu örneklem türünde, hem alt grupların eşit temsil edilmesini sağlamak hem de örneklem belirlemede maliyeti düşürmektedir (Balci, 2015). Araştırmanın evrenine ve örneklemine ilişkin dağılım Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1

Araştırmanın Evrenine ve Örneklemine İlişkin Dağılım

Okul Türü	Evrenin Dağılımı			Örneklemin Dağılımı		
	Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğretmen Sayısının Evrendeki Oranı %	Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğretmen Sayısının Örneklemdaki Oranı %
İlkokul	15	238	27.61	9	127	25.40

Ortaokul	10	278	32.25	6	178	35.60
Lise	13	346	40.14	8	195	39.00
Toplam	38	862	100	23	500	100

Araştırmanın örneklemini evrenden seçilen 9 ilkokulda görev yapan 127, 6 ortaokulda görev yapan 178 ve 8 lisede görev yapan 195 öğretmen oluşturmaktadır (Tablo 1).

Katılımcıların cinsiyet, okul türü, meslekteki hizmet süresi ve sendikaya üyelik durumu değişkenlerine göre frekans ve yüzdelik dağılımları Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2

Katılımcıların Demografik Özelliklerine Ait Frekans ve Yüzdelik Dağılımları

Değişkenler	Düzye	Frekans (f)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	295	59.0
	Erkek	205	41.0
	Toplam	500	100.0
Okul Türü	İlkokul	127	25.4
	Ortaokul	178	35.6
	Lise	195	39.0
	Toplam	500	100.0
Mesleki Hizmet Süresi	1-5 Yıl	79	15.8
	6-10 Yıl	92	18.4
	11-15 Yıl	100	20.0
	16- 20 Yıl	85	17.0
	21 Yıl ve Üzeri	144	28.8
	Toplam	500	100.0
Sendikaya Üyelik Durumu	Üyeyim	402	80.4
	Üye değilim	98	19.6
	Toplam	500	100.0

Katılımcıların % 59’u kadın, %41’i erkek; % 25.4’ü ilkokullarda, % 35.6’ı ortaokullarda ve % 39’u liselerde görevli; % 15.8’i 1-5 yıl, % 18.4’ü 6-10 yıl, % 20’i 11-15 yıl, % 17’i 16-20 yıl ve % 28.8’i 21 yıl ve üzeri hizmet süresine sahip; % 80.4’ü bir sendikaya üye, % 19.6’ı ise bir sendikaya üye değildir (Tablo. 2).

Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan veri toplama aracı iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, katılımcıların cinsiyeti, çalıştıkları okul türü, meslekteki hizmet süresi ve sendikaya üyelik durumu ile ilgili bilgiler yer almaktadır. İkinci bölümde ise, Erdem ve Meriç (2012) tarafından geliştirilen “Okul Yönetiminde Kayırmacılık Ölçeği”, Yılmaz (2006) tarafından geliştirilen “Örgütsel Güven Ölçeği” ve Balay (2000) tarafından geliştirilen “Örgütsel Bağlılık Ölçeği” yer almaktadır.

Okul Yönetiminde Kayırmacılık Ölçeği

Okul Yönetiminde Kayırmacılık Ölçeği, 25 madde ve 4 alt boyuttan (planlama, örgütlenme, koordinasyon ve değerlendirme) oluşmaktadır (Erdem ve Meriç, 2012). Likert tipli beşli derecelendirme şeklinde hazırlanan ölçek, hiçbir zaman (1), çok nadir (2), bazen (3), çoğunlukla (4), her zaman (5) seçeneklerinden oluşmaktadır.

Cronbach's Alpha analizinde, ölçek geneli için .96, planlama boyutu için .83, örgütlenme boyutu için .93, koordinasyon boyutu için .91 ve değerlendirme boyutu için .93 değerlerini bulmuşlardır. Ölçeğin bu araştırmada elde edilen Cronbach's Alpha analizi sonuç değerleri, ölçek geneli için .95, planlama boyutu için .85, örgütlenme boyutu için .90, koordinasyon boyutu için .89 ve değerlendirme boyutu için .90'dır. Bu sonuçlara bakıldığında, bu araştırmada uygulanan Okul Yönetiminde Kayırmacılık Ölçeği yüksek güvenilirliği sağlamıştır.

Örgütsel Güven Ölçeği

Örgütsel Güven Ölçeği, 22 madde ve 3 alt boyuttan (yöneticiye güven, meslektaşlara güven ve paydaşlara güven) oluşmaktadır (Yılmaz, 2005). Likert tipli beşli derecelendirme şeklinde hazırlanan ölçek, hiçbir zaman (1), çok nadir (2), bazen (3), çoğunlukla (4), her zaman (5) seçeneklerinden oluşmaktadır.

Cronbach Alfa analiz sonucunda, ölçek geneli için .92, yöneticiye güven boyutu için .89, meslektaşlara güven boyutu için .87 ve paydaşlara güven boyutu .82 değerleri bulunmuştur. Ölçeğin bu araştırmada elde edilen Cronbach's Alpha analizi sonuç değerleri, ölçek geneli için .90, yöneticiye güven boyutu için .90, meslektaşlara güven boyutu için .88, paydaşlara güven boyutu için .89'dur. Bu sonuçlara bakıldığında, bu araştırmada uygulanan Örgütsel Güven Ölçeği yüksek güvenilirliği sağlamıştır.

Örgütsel Bağlılık Ölçeği

Örgütsel Bağlılık Ölçeği, 27 maddeden ve üç boyuttan (uyum, özdeşleşme ve içselleştirme) oluşmaktadır (Balay, 2000). Likert tipli beşli derecelendirme şeklinde hazırlanan ölçek, hiç katılmıyorum (1), az katılıyorum (2), orta düzeyde katılıyorum (3), çok katılıyorum (4), tam katılıyorum (5) seçeneklerinden oluşmaktadır.

Cronbach's Alpha analiz sonucunda, ölçek geneli .82, uyum boyutunda .87, özdeşleşme boyutunda .87 ve içselleştirme boyutunda ise .92 değerlerini bulunmuştur. Ölçeğin bu araştırmada elde edilen Cronbach's Alpha analizi sonuç değerleri, ölçek geneli için .92, uyum boyutu için .78, özdeşleşme boyutu için .85, içselleştirme boyutu için .92'dir. Bu sonuçlara bakıldığında, bu araştırmada uygulanan Örgütsel Güven Ölçeği yüksek güvenilirliği sağlamıştır.

Verilerin Toplanması

Araştırmada kullanılan ölçekler, 19 Mayıs Üniversitesi Rektörlüğü etik kurulundan ve Sinop İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden gerekli izin alınarak belirlenen okullardaki öğretmenlere araştırmacı tarafından uygulanmıştır. Uygulama yapılmadan önce okul müdürleriyle görüşülüp araştırmayla ilgili bilgilendirme yapıldıktan sonra öğretmenlere gönüllülük esasına göre araştırmacı tarafından ölçekler uygulanmıştır. Ölçek uygulamaları, 2016-2017 Eğitim- Öğretim yılı sonbahar seminer döneminde yapılmıştır.

Öğretmenlere dağıtılan toplam 530 ölçekten, eksiksiz doldurulan 500 ölçek araştırma verisi olarak değerlendirilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin çözümlenmesinde ilk olarak, kullanılan ölçeklerde yer alan maddelerin, yüzdelik ve frekans dağılımları bulunmuştur. İkinci olarak, ölçeklerin toplam ve alt boyutlar ile ölçek maddelerinin aritmetik ortalamaları ve standart sapmaları bulunmuştur. Üçüncü olarak, Kolmogorov-Smirnov Testiyle; ölçeklerin toplam puanlarının dağılımının normalliği belirlenmiştir (Tablo 3).

Tablo 3

Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Dağılımlarının Normalliğini Denetlemek Amacı ile Yapılan One-Sample Kolmogorov-Smirnov Testi Sonuçları

Değerler	Kayırmacılık Ölçeği	Örgütsel Bağlılık Ölçeği	Örgütsel Güven Ölçeği
n	500	500	500
\bar{x}	2.45	3.33	3.35
ss	.78	.645	.561
Kolmogorov-S.	1.41	.683	.997
p	.053	.739	.274

One-Sample Kolmogorov-Smirnov Testinde elde edilen sonuçlar ($p>.05$), ölçeklerdeki dağılımların normal olduğuna işaret ettiği için araştırmada parametrik istatistik teknikler kullanılmıştır (Tablo 3). Bağımsız değişkenlerin iki kategoride olduğu durumlarda hipotez testi olarak ilişkisiz grup "t" testi uygulanmıştır. Araştırmada değişkenler arasındaki ilişkileri bulabilmek için pearson çarpım momentler korelasyon katsayısı formülü ve basit doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır.

Bulgular

Araştırmanın Sürekli Değişkenlerine İlişkin Tanımlayıcı Bulgular

Okul Yönetiminde Kayırmacılık, Örgütsel Güven ve Örgütsel Bağlılık ölçeklerinin toplam ve alt boyut puanlarının tanımlayıcı istatistik değerleri Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4

Araştırmanın Sürekli Değişkenlerinin Toplam ve Alt Boyutlara Göre Tanımlayıcı İstatistik Değerleri

Ölçekler	Boyutlar	n	\bar{x}	ss
Okul Yönetimin de Kayırmacılık Ölçeği	Planlama	500	2.58	.913
	Örgütlenme	500	2.43	.833
	Koordinasyon	500	2.52	.956

Okul Yönetimindeki Kayırmacılığın Örgütsel Güven ve Örgütsel Bağlılık ile Olan İlişkinin Öğretmen Algılarına Göre İncelenmesi

	Değerlendirme	500	2.35	.905
	Toplam	500	2.45	.779
Örgütsel Güven Ölçeği	Yöneticiye Güven	500	3.41	.851
	Meslektaşlara Güven	500	3.46	.674
	Paydaşlara Güven	500	3.19	.703
	Toplam	500	3.36	.561
Örgütsel Bağlılık Ölçeği	Uyum	500	3.96	.732
	Özdeşleşme	500	2.79	.844
	İçselleştirme	500	3.24	.826
	Toplam	500	3.33	.645

Kayırmacılığın toplam puanlarının ortalaması $\bar{x} = 2.45$ 'tir. Bu sonuç, değerlendirme kriterleri içinde "çok nadir" seçeneği içine girmektedir. Burada öğretmenler, okul yöneticilerinin çok nadiren yani düşük düzeyde kayırmacılık yaptığını dile getirmişlerdir. Alt boyutlar içinde en yüksek ortalama "planlama" boyutundan elde edilmiştir ($\bar{X} = 2.58$). Bu sonuç da "çok nadir" sınırları içinde yer almıştır. Bunu $\bar{x} = 2.52$ ortalama ile "koordinasyon" alt boyutu izlemiştir. Bu sonuç da "çok nadir" sınırları içinde yer almıştır. "Örgütlenme" alt boyutu aritmetik ortalaması $\bar{x} = 2.43$ 'tür. Bu bulgu da, öğretmenlerin okul yönetimindeki kayırmacılığa ilişkin algılarının düşük düzeyde olduğunu göstermektedir. Son sırada $\bar{x} = 2.35$ ortalama ile "değerlendirme" alt boyutu yer almıştır. Bu sonuç da diğer boyutlarda olduğu gibi öğretmenlerin kayırmacılığa ilişkin algılarının ortalama düzeyin altında olduğunu göstermektedir.

Örgütsel güvenin toplam puanlarının ortalaması $\bar{x} = 3.36$ 'dır. Bu bulgu; değerlendirme kriterleri içinde "bazen" seçeneği içine girmektedir. Buna göre, öğretmenlerin örgütsel güvenleri ortalama düzeydedir. Alt boyutlar içinde en yüksek ortalama, "meslektaşlara güven" boyutunda elde edilmiştir ($\bar{x} = 3.46$). Bu sonuç, öğretmenlerin meslektaşlarına "çoğunlukla" güven duyduklarını göstermektedir. Bunu $\bar{x} = 3.41$ ortalama ile "yöneticiye güven" alt boyutu izlemiştir. Bu sonuç, öğretmenlerin yöneticilerine "çoğunlukla" güven duyduklarını göstermektedir. Son sırada "paydaşlara güven" alt boyutu $\bar{x} = 3.19$ ortalama ile yer almıştır. Bu sonuç da öğretmenlerin paydaşlara duydukları örgütsel güvenin ortalama düzeyde olduğunu göstermektedir.

Örgütsel Bağlılık Ölçeği'nin genel toplam puanlarının ortalaması $\bar{x} = 3.33$ 'tür. Bu sonuç, değerlendirme kriterleri içinde "orta düzeyde katılıyorum" seçeneği içine girmektedir. Bu sonuç, öğretmenlerin örgütsel bağlılıklarının ortalama düzeyde olduğunu göstermektedir. Alt boyutlar içinde en yüksek ortalama, "uyum" boyutundan elde edilmiştir ($\bar{x} = 3.96$). Bu sonuç "çok katılıyorum" sınırları içinde yer almıştır. Bunu $\bar{x} = 3.24$ ortalama ile "içselleştirme" alt boyutu izlemiştir. Bu sonuç da "orta düzeyde katılıyorum" sınırları içinde yer almıştır. Son sırada "Özdeşleşme" alt boyut

aritmetik ortalaması yer almıştır ($\bar{x} = 2.79$). Bu sonuçlar, öğretmenlerin bağlılıklarının ortalama düzeyde olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın Sürekli Değişkenleri Arasındaki İlişkilere İlişkin Bulgular

Bu bölümde “okul yönetiminde kayırmacılık”, “örgütsel güven” ve “örgütsel bağlılık” ölçekleri toplam ve alt boyutları arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. İlişkilerin hesaplanmasında Pearson Çarpım Momentler Korelasyon Katsayısı formülü kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5

Öğretmenlerin Kayırmacılık Algıları ile Örgütsel Güven ve Örgütsel Bağlılık Düzeyleri Arasındaki İlişkilere İlişkin Korelasyon Analizi Sonuçları

ÖLÇEKLER	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
(1) Kayırmacılık Toplam Puanı	1						
(2) Örgütsel Güven Toplam Puanı	-.49 (***)	1					
(3) Örgütsel Bağlılık Toplam Puanı	-.39 (***)	.34 (***)	1				
(4) Kayırmacılık Planlama Boyutu	.80 (***)	-.34 (***)	-.29 (***)	1			
(5) Kayırmacılık Örgütlenme Boyutu	.86 (***)	-.41 (***)	-.32 (***)	.68 (***)	1		
(6) Kayırmacılık Koordinasyon Boyutu	.87 (***)	-.47 (***)	-.31 (***)	.61 (***)	.66 (***)	1	
(7) Kayırmacılık Değerlendirme Boyutu	.91 (***)	-.45 (***)	-.40 (***)	.62 (***)	.65 (***)	.74 (***)	1
(8) Örgütsel Güven Yöneticiye Güven	-.51 (***)	.79 (***)	.54 (***)	-.39 (***)	-.39 (***)	-.50 (***)	-.47 (***)
(9) Örgütsel Güven Meslektaşlara Güven	-.38 (***)	.81 (***)	.42 (***)	-.26 (***)	-.32 (***)	-.38 (***)	.34 (***)
(10) Örgütsel Güven Paydaşlara Güven	-.20 (***)	.66 (***)	.31 (***)	-.10 (*)	-.21 (***)	-.16 (***)	-.19 (***)
(11) Örgütsel Bağlılık Uyum Boyutu	-.36 (***)	.48 (***)	.74 (***)	-.28 (***)	-.30 (***)	-.28 (***)	-.36 (***)
(12) Örgütsel Bağlılık Özdeşleşme Boyutu	-.31 (***)	.44 (***)	.84 (***)	-.24 (***)	-.25 (***)	-.26 (***)	-.31 (***)
(13) Örgütsel Bağlılık İçselleştirme Boyutu	-.29 (***)	.46 (***)	.85 (***)	-.18 (***)	-.23 (***)	-.23 (***)	-.31 (***)

* p<.05 ** p<.01 *** p<.001

Tablo 5 incelendiğinde, Kayırmacılık Ölçeği toplam puanları ile Örgütsel Güven Ölçeği toplam puanları arasında orta düzeyde negatif yönde anlamlı bir ilişki ($r=-.49$, $p<.001$) bulunmaktadır. Bu bulgu, öğretmenlerin kayırmacılık algı düzeyleri arttıkça, buna bağlı olarak örgütsel güven düzeylerinin azaldığını göstermektedir. Kayırmacılık Ölçeği toplam puanları ile Örgütsel Güven Ölçeği “yöneticiye güven” alt boyutu ($r=-.51$, $p<.001$) ve “meslektaşlara güven” alt boyutu ($r=-.38$, $p<.001$) arasında orta düzeyde negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunurken; “paydaşlara güven” alt boyutu ($r=-.20$, $p<.001$) arasında düşük düzeyde negatif yönde bir ilişki bulunmuştur. Bu bulgulardan yola çıkarak öğretmenlerin kayırmacılık algı düzeyleri arttıkça; yöneticilere, meslektaşlara ve paydaşlara duyulan örgütsel güven düzeylerinin azaldığı ifade edilebilir.

Kayırmacılık Ölçeği "planlama" alt boyutu ile Örgütsel Güven Ölçeği "yöneticiye güven" alt boyutu ($r=-.39$, $p<.001$) arasında orta düzeyde negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunurken; "meslektaşlara güven" alt boyutu ($r=-.26$, $p<.001$) ve "paydaşlara güven" alt boyutu ($r=-.10$, $p<.05$) arasında düşük düzeyde negatif yönde bir ilişki bulunmuştur. Kayırmacılık Ölçeği "örgütlenme" alt boyutu ile Örgütsel Güven Ölçeği "yöneticiye güven" alt boyutu ($r=-.39$, $p<.001$) ve "meslektaşlara güven" alt boyutu ($r=-.32$, $p<.001$) arasında orta düzeyde negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunurken; "paydaşlara güven" alt boyutu ($r=-.21$, $p<.001$) arasında düşük düzeyde negatif yönde bir ilişki bulunmuştur. Kayırmacılık Ölçeği "koordinasyon" alt boyutu ile Örgütsel Güven Ölçeği "yöneticiye güven" alt boyutu ($r=-.50$, $p<.001$) ve "meslektaşlara güven" alt boyutu ($r=-.38$, $p<.001$) arasında orta düzeyde negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunurken; "paydaşlara güven" alt boyutu ($r=-.16$, $p<.001$) arasında düşük düzeyde negatif yönde bir ilişki bulunmuştur. Kayırmacılık Ölçeği "değerlendirme" alt boyutu ile Örgütsel Güven Ölçeği "yöneticiye güven" alt boyutu ($r=-.47$, $p<.001$) ve "meslektaşlara güven" alt boyutu ($r=-.34$, $p<.001$) arasında orta düzeyde negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunurken; "paydaşlara güven" alt boyutu ($r=-.19$, $p<.001$) arasında düşük düzeyde negatif yönde bir ilişki bulunmuştur. Kayırmacılık Ölçeği tüm alt boyutları ile Örgütsel Güven Ölçeği alt boyutları arasında en yüksek ilişki "yöneticiye güven" alt boyutunda, daha sonra "meslektaşlara güven" alt boyutunda ve en düşük ilişki "paydaşlara güven" alt boyutunda bulunmuştur.

Kayırmacılık Ölçeği toplam puanları ile Örgütsel Bağlılık Ölçeği toplam puanları arasında orta düzeyde negatif yönde anlamlı bir ilişki ($r=-.39$, $p<.001$) bulunmaktadır. Bu bulgu, öğretmenlerin kayırmacılık algı düzeyleri arttıkça, buna bağlı olarak örgütsel bağlılık düzeylerinin azaldığını göstermektedir. Kayırmacılık Ölçeği toplam puanları ile Örgütsel Bağlılık Ölçeği "uyum" alt boyutu ($r=-.36$, $p<.001$) ve "özdeşleşme" alt boyutu ($r=-.31$, $p<.001$) arasında orta düzeyde negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunurken; "içselleştirme" alt boyutu ($r=-.29$, $p<.001$) arasında düşük düzeyde negatif yönde bir ilişki bulunmuştur. Bu bulgulardan yola çıkarak öğretmenlerin kayırmacılık algı düzeyleri arttıkça, buna bağlı olarak "uyum", "özdeşleşme" ve "içselleştirme" boyutlarına ilişkin örgütsel bağlılık düzeylerinin azaldığı ifade edilebilir.

Kayırmacılık Ölçeği "planlama" alt boyutu ile Örgütsel Bağlılık Ölçeği tüm alt boyutları arasında düşük düzeyde negatif yönde anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Korelasyon katsayıları "uyum" alt boyutuyla " $r=-.28$ " ($p<.001$), "özdeşleşme" alt boyutuyla " $r=-.24$ " ($p<.001$) ve "içselleştirme" alt boyutuyla " $r=-.18$ " ($p<.001$) olarak hesaplanmıştır. Kayırmacılık Ölçeği "örgütlenme" alt boyutu ile Örgütsel Bağlılık Ölçeği "uyum" alt boyutu ($r=-.30$, $p<.001$) arasında orta düzeyde negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunurken; "özdeşleşme" alt boyutu ($r=-.25$, $p<.001$) ve "içselleştirme" alt boyutu ($r=-.23$, $p<.001$) arasında düşük düzeyde negatif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. Kayırmacılık Ölçeği "koordinasyon" alt boyutu ile Örgütsel Bağlılık Ölçeği tüm alt boyutları arasında düşük düzeyde negatif yönde anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Korelasyon katsayıları "Uyum" alt boyutuyla " $r=-.28$ " ($p<.001$), "özdeşleşme" alt boyutuyla " $r=-.26$ " ($p<.001$) ve "içselleştirme" alt boyutuyla " $r=-.23$ " ($p<.001$) olarak hesaplanmıştır. Kayırmacılık Ölçeği "değerlendirme" alt boyutu ile Örgütsel Bağlılık Ölçeği tüm alt boyutları arasında orta düzeyde negatif yönde anlamlı ilişkiler

bulunmuştur. Korelasyon katsayıları “uyum” alt boyutuyla “ $r=-.36$ ” ($p<.001$), “özdeşleşme” alt boyutuyla “ $r=-.31$ ” ($p<.001$) ve “içselleştirme” alt boyutuyla “ $r=-.31$ ” ($p<.001$) olarak hesaplanmıştır. Kayırmacılık Ölçeği tüm alt boyutları ile Örgütsel Bağlılık Ölçeği alt boyutları arasında en yüksek ilişki “uyum” alt boyutunda, daha sonra “özdeşleşme” alt boyutunda ve en düşük ilişki “içselleştirme” alt boyutunda bulunmuştur.

Regresyon Analizine İlişkin Bulgular

Öğretmenlerin kayırmacılık algılarının, öğretmenlerin örgütsel güvenini anlamlı derecede yordayıp yordamadığını belirlemek üzere yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonuçlarına Tablo 6’da yer verilmiştir.

Tablo 6

Öğretmenlerin Kayırmacılık Algılarının Örgütsel Güven Düzeylerini Yordama Gücü İçin Yapılan Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonucu

Model	B	SH	B	t	p
Sabit	4.225	.072		58.526	.000***
Kayırmacılık Toplam	-.354	.028	-.491	-12.575	.000***

$R^2 = 0.241$ $F= 158.140$ ($p < 0.001$)

Öğretmenlerin kayırmacılık algılarının, öğretmenlerin örgütsel güveninin anlamlı bir yordayıcısı olduğu görülmektedir ($R=.491$, $R^2= 0.241$, $F= 158.140$) ($p<.001$). Öğretmenlerin örgütsel güvenine ilişkin toplam varyansın %24.1’inin, öğretmenlerin kayırmacılık algıları ile açıklandığı ifade edilebilir. Buna ilişkin regresyon eşitliği aşağıda verilmiştir.

$$\text{Örgütsel Güven Toplam} = 4.225 + (-.354 * \text{kayırmacılık})$$

Öğretmenlerin kayırmacılık algılarının, öğretmenlerin örgütsel bağlılığını anlamlı derecede yordayıp yordamadığını belirlemek üzere yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonuçlarına Tablo 7’de yer verilmiştir.

Tablo 7

Öğretmenlerin Kayırmacılık Algılarının Örgütsel Bağlılık Düzeylerini Yordama Gücü İçin Yapılan Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonucu

Model	B	SH	B	t	p
Sabit	4.127	.088		47.116	.000***
Kayırmacılık Toplam	-.325	.034	-.393	-9.531	.000***

$R^2 = .154$ $F= 90.844$ ($p < 0.001$)

Öğretmenlerin kayırmacılık algılarının, öğretmenlerin örgütsel bağlılığının anlamlı bir yordayıcısı olduğu görülmektedir ($R=.393$, $R^2=0.154$, $F= 90.844$) ($p<.001$). Öğretmenlerin

örgütsel güvenine ilişkin toplam varyansın %15.4'ünün, öğretmenlerin kayırmacılık algıları ile açıklandığı ifade edilebilir. Buna ilişkin regresyon eşitliği aşağıda verilmiştir.

$$\text{Örgütsel Bağlılık Toplam} = 4.127 + (-.325 * \text{kayırmacılık})$$

Sonuç ve Tartışma

Bu araştırmada, okul yönetimindeki kayırmacılığın örgütsel güven ve örgütsel bağlılık ile ilişkisi öğretmen algılarına göre incelenmiştir. Öğretmenler, okul yönetiminin nadiren kayırmacılık yaptığını ifade etmektedirler. Bu sonuç, okul yöneticilerinin iş bölümü, görevlendirme, görevi yerine getirme, izin verme, nöbet, sınıf ve ders dağıtımını gibi görev paylaşımı, ödül ya da ceza verme gibi yönetim işlerinde öğretmenlerin cinsiyet, mesleki kıdem, branş, memleket, sendika, siyasi görüş gibi özelliklerine göre nadiren de olsa kayırmacı davranışlar gösterdiği biçiminde değerlendirilebilir. Aydoğan (2009), Meriç (2012), Polat (2013), Kazak ve Polat (2014), Aydın (2015) ve Karademir'in (2016) araştırmalarında da öğretmenlerin okul yönetimindeki kayırmacılığa ilişkin algılarının düşük düzeyde olduğunu tespit edilmiştir. Buna karşın Geçer (2015) ve Akyol (2018) araştırmalarında, öğretmenlerin kayırmacılık algısının ortalama düzeyde olduğunu ortaya koymuştur. Kayırmacılığın var olup, yetenek ve tecrübenin önemsenmediği kurumlarda çalışanların herhangi bir kayırmacı çalışanla rekabet edemeyeceklerinin farkında olmaları, çalışanları eşit olmayan şartlarda çalıştıklarını hissettirir. Aynı emek karşısında bir başkasının daha fazla imkâna sahip olması çalışanlarda güvensizliğe, verimsizliğe ve isteksizliğe neden olabilmektedir (Büte, 2011). Ayrıca, ortaya çıkan güven eksikliği; iş doyumunu, motivasyonu, örgütsel bağlılığı ve performansı da olumsuz yönde etkiler. Kayırmacılığın olduğu örgütsel ikliminde, kişisel ve örgütsel başarısızlıklar bir arada yaşanır (Erdem ve Meriç, 2012). Bu yüzden okul yöneticilerinin kayırmacı yaklaşımlar içinde hiçbir zaman olmamaları gerekir.

Kayırmacılık ölçeğinin planlama, örgütlenme, koordinasyon ve değerlendirme alt boyutlarında, okul yönetimindeki kayırmacılığa ilişkin öğretmen algıları nadiren düzeyinde olmuştur. Öğretmenler okul yönetimindeki kayırmacılığı sırasıyla en çok "planlama" alt boyutunda, sonra "koordinasyon" alt boyutunda, daha sonra "örgütlenme" alt boyutunda, en son olarak da "değerlendirme" alt boyutunda algılamışlardır. Bu sonuç, Karademir'in (2016) araştırma sonucuyla; "örgütlenme" ve "değerlendirme" alt boyutlarında Meriç'in (2012) araştırma sonucuyla benzerlik gösterirken, yine Meriç'in (2012) "planlama" ve "koordinasyon" alt boyutlarındaki sonuçlarıyla benzerlik göstermemektedir. Araştırmanın bu sonucuna göre öğretmenler en çok "planlama" boyutunda kayırmacılık algılarına sahipken, en düşük "değerlendirme" boyutunda kayırmacılık algılamaktadırlar. Bu durum, öğretmenlerin sınıf ve ders dağıtımını, ders programını ve nöbet çizelgesi gibi planlama faaliyetlerinde daha çok kayırmacılık algıladıklarını göstermektedir. Buna karşın; branş, cinsiyet, mesleki kıdem, memleket, siyasi görüş ve sendika farklılıklarına göre ödül ya da ceza vermeyi içeren değerlendirmelerde öğretmenler kayırmacılığı daha az algılamaktadırlar. Okul yöneticileri, eğitim sürecinin planlanması, hazırlanması, uygulanması, değerlendirilmesi ve dönüt alınması aşamalarının tamamında önemli bir yere sahiptir (Çelik ve Yavaş, 2009). Okul yöneticilerinin tüm bu aşamalarda kayırmacı yaklaşımlardan uzak

durmalıdır. Aksi takdirde, okul yöneticisinin tarafsızlığından ve dürüstlüğünden şüphelenmek, öğretmenlerin moral ve motivasyonlarını düşürecektir (Küçükkaraduman, 2006).

Öğretmenlerin örgütsel güven algıları orta düzeydedir. Bu sonuç, öğretmenlerin okul yöneticilerine, meslektaşlarına, öğrencilerine ve velilerine tam güvenmediğini ve onlarla dürüst, açık ve tutarlı bir ilişki içinde olmadığını ifade etmektedir. Örgütsel güven; işbirliği sağlama, takım ruhu oluşturma, amaç birliği kurma ve liderlik gibi örgütsel faaliyet ve süreçlerde gelişmeler sağlamaktadır (McAllister, 1995). Huff ve Kelley (2003), yüksek örgütsel güven düzeyine sahip örgütlerin örgüt yapılarının takım çalışmalarında ve işbirliğinde daha aktif olduğunu, kriz yönetiminde daha etkin olduğunu, daha uyumlu, yenilikçi ve başarılı örgütler olduğunu ifade etmektedir. Okullarda güven ortamı oluşturmak, kısa vadede eğitim-öğretim hizmetini, örgütsel faaliyetleri, öğrenci, öğretmen ve veli ilişkilerinin niteliğini; uzun vadede ise toplumun tamamını etkileyecek olumlu değişimlere neden olabilir (Artuksı, 2009). Araştırmanın bu sonucu, Özer ve diğerleri (2006) ile Bökeoğlu ve Yılmaz'ın (2008) araştırmalarıyla benzerlik gösterirken, Bilgiç (2001), Artuksı (2009) ile Baş ve Şentürk'ün (2011) araştırmalarıyla benzerlik göstermemektedir.

Öğretmenler, örgütsel güven bağlamında “meslektaşlarına” ve “yöneticilere” çoğunlukla güvenirken; “paydaşlara” “orta” düzeyde güven duymaktadırlar. Öğretmenler en çok meslektaşlara, sonra yöneticilere, daha sonra da paydaşlara güven duymaktadırlar. Öğrenciler, öğretmenler, okul yöneticileri ve veliler arasında oluşacak güven, eğitimin kalitesi açısından oldukça önemlidir (Özer ve diğerleri, 2006). Okuldaki güven ilişkileri, öğretmenlerin yöneticilerle ve meslektaşlarıyla aralarındaki ilişkileri etkilediği gibi öğrencileriyle olan ilişkilerini de etkileyebilmektedir (Artuksı, 2009). Öğretmenlerin en çok meslektaşlarına güvenmesi, çalışma arkadaşlarının kendisiyle aynı koşul ve durumlarda aynı ortamda görev yapmasının etkili olduğu düşünülebilir. En az paydaşlara yani öğrencilere ve velilere güven duymasının nedeni olarak, özellikle son yıllarda öğretmenlerin öğrenci ve veliler tarafından sürekli saygısızlıklara maruz kalması ve şikâyet edilmesi gösterilebilir. Araştırmanın bu sonucu, Bökeoğlu ve Yılmaz'ın (2008) araştırmasıyla örtüşürken; Koç (2008), Bilgiç (2011), Baş ve Şentürk'ün (2011) araştırmalarıyla farklılık göstermektedir.

Öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları orta düzeydedir. Bu sonuç, öğretmenlerin okulun amaç ve değerlerini orta düzeyde benimsemesi, okul için çok fazla fedakârlık yapmaması, okulda uzun süre kalma istekliliği göstermemesi, okulla kendini çok fazla özdeşleştirmemesi ve içselleştirmemesi olarak ifade edilebilir. Örgütsel bağlılık, örgütün en önemli kaynağını oluşturan insan gücünün devamlılığını ve performansını artırmanın en önemli yollarından biridir (Topaloğlu, Koç ve Yavuz, 2008). Çünkü örgütüne bağlılık duyan çalışanlarda görevlerde aktif katılım isteği, örgütte kalma isteği, görevine güdülenme, iş doyum ve işe devamsızlık göstermeme gibi davranışsal sonuçlar ortaya çıktığı görülmektedir (Balay, 2000). Örgüt çalışanlarının örgüte karşı bağlılık duymasında örgüt ortamının iyileştirilmesi önemli bir faktör olmaktadır (Boylu, Pelit ve Göçer, 2007). Çalışanların örgütteki olumsuz yaşantıları, çalışanları uzun ya da kısa vadede etkilemekte, örgüt faaliyetlerinin performansını, etkililiğini ve verimliliğini olumsuz

etkilemektedir. Ayrıca, çalışanların örgüte olan bağlılığının ve ilgiliğinin azalmasına, görevlerine yoğunlaşamayarak hata yapmalarına neden olabilmektedir. Bunun sonucunda da, çalışanlarda iş doyumsuzluğu ve memnuniyetsizliği, işe geç gelme, devamsızlık yapma, işten erken ayrılma, emekli olma isteği gibi durumlar ortaya çıkmaktadır (Cemaloğlu, 2007). Araştırmanın bu sonucu, Celep (1996), Çakır (2007), İmamoğlu (2011), Atik (2012), Coşkun (2012) ve Gül'ün (2014) araştırmalarıyla benzerlik gösterirken, Karaca (2009), Uygur (2010) ve Kaygısız'ın (2012) araştırmalarıyla benzerlik göstermemektedir.

Öğretmenler "uyum" alt boyutunda yüksek düzeyde örgütsel bağlılığa sahipken; "içselleştirme" ve "özdeşleşme" alt boyutlarında ise "orta düzeyde örgütsel bağlılığa sahiptir. Öğretmenler en çok "uyum" boyutunda, sonra "içselleştirme" boyutunda, daha sonra da "özdeşleşme" boyutunda örgütsel bağlılık göstermişlerdir. Araştırmanın bu sonucu, örgütsel bağlılık bağlamında çok arzulanan bir durum değildir. Öğretmenlerin daha çok "uyum" alt boyutunda bağlılığa sahip olmalarının nedeni olarak ödül alma ya da ceza almama isteği gösterilebilir. Oysaki asıl istenen öğretmenlerin okula "özdeşleşme" ve "içselleştirme" alt boyutlarında yüksek düzeyde bağlılığa sahip olmalarıdır. Böylelikle okulun amaçlarını, değerlerini ve faaliyetlerini kabullendiğini ve örgütün bir çalışanı olmaktan mutluluk duydukları ve kişisel ve örgütsel değerlerin örtüştüğü ifade edilebilir. Okul yöneticileri okulları verimli ve çekici bir çalışma ortamı haline getirerek öğretmenlerin okullarına daha yüksek bağlılık göstermelerini sağlayabilir (Shin ve Reyes, 1991). Araştırmanın bu sonucu, "uyum" boyutunda Sarıkaya'nın (2016) araştırmasıyla benzerlik göstermezken, "özdeşleşme" ve "içselleştirme" boyutlarında benzerlik göstermektedir. Ayrıca Uygur'un (2010) aynı yöndeki araştırma sonuçlarıyla da benzerlik göstermemektedir.

Öğretmenlerin okul yönetimine ilişkin kayırmacılık algıları ile örgütsel güven düzeyleri arasında orta düzeyde negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu durum, öğretmenlerin okul yönetimine ilişkin kayırmacılık algıları arttıkça, buna bağlı olarak yöneticilere, meslektaşlara ve paydaşlara duyulan güven düzeylerinin azaldığını ortaya koymaktadır. Kayırmacılık, etik ilkelere aykırı davranışın bir yansımasıdır. Okullarda etik ilkelere dikkat edilmemesi, okul çalışanlarının görevlerine ve kurumlarına olumsuz tutumlar geliştirmesine neden olabilmektedir. Kayırmacı davranış ve tutumların, çalışanların güven ve adalet algılarını doğrudan etkileyen faktörler olduğunu söylemek mümkündür (Kazak ve Polat, 2014). Araştırmanın bu sonucu, Hoy ve Tarter (2004), Yılmaz (2006) ve Polat'ın (2007) araştırmalarıyla benzerlik göstermektedir.

Kayırmacılık Ölçeği tüm alt boyutları ile Örgütsel Güven Ölçeği tüm alt boyutları arasında düşük ya da orta düzeyde negatif yönde ilişkiler bulunmuştur. Kayırmacılığın "planlama", "örgütlenme", "koordinasyon" ve "değerlendirme" alt boyutlarıyla en yüksek düzeyde ilişki "yöneticiye güven" boyutuyla bulunurken; en düşük düzeyde ilişki "paydaşlara güven" boyutuyla bulunmuştur. Bu durumun beklenen bir sonuç olduğu ifade edilebilir. Okul yönetimindeki kayırmacılığın öğretmen algılarına göre incelendiği bu araştırmada, kayırma eyleminin öznesi okul yöneticisi olduğu için, öğretmenlerin kayırmacılık algısı ile yöneticiye duyulan güven arasında daha yüksek bir ilişki olmasının doğal olduğu düşünülebilir. Öğretmenlerin kayırmacılık algısıyla paydaşlara

duyulan güven arasında çok düşük düzeyde bir ilişkinin bulunmasının nedeni olarak da, öğrenci ve velilerin kayırmacılığın ortaya çıkmasında neredeyse hiç etkilerinin olmaması gösterilebilir. Okul yönetimindeki planlama, örgütleme, koordinasyon ve değerlendirme ile ilgili iş ve işlemlerde okul yöneticilerinin kayırmacı yaklaşım içinde olmaları öğretmenlerin okul yöneticilerine duyduğu güveni azaltmaktadır.

Öğretmenlerin okul yönetimine ilişkin kayırmacılık algıları ile örgütsel bağlılık düzeyleri arasında orta düzeyde negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuç, öğretmenlerin okul yönetimine ilişkin kayırmacılık algı düzeyleri arttıkça, buna bağlı olarak öğretmenlerin okulun amaç ve değerlerini benimseme ve okulu hayatının bir parçası olarak görme düzeyinin, okulda kalmaya devam etme ve okul için çaba gösterme isteğinin azaldığını ortaya koymaktadır. Öğretmenlerin örgütsel bağlılıklarının azalması örgüt için olumlu sonuçlar doğurmaz. Oysa öğretmenlerin yüksek düzeyde örgütsel bağlılığı, onların görev yaptığı okulla kendilerini özdeşleştirmelerine ve okula katılım göstermelerine (Tsui ve Cheng, 1999) önemli katkılar sağlamaktadır. Örgütsel bağlılık, öğretmenlerin okulda kalmaya devam etme isteklerinin, okulun amaç ve değerlerini benimsemelerinin ve okul için çaba göstermelerinin (Balay, 2000) önemli unsurudur. Araştırmanın bu sonucu, İmamoğlu (2011), Gül (2014) ve Akyol'un (2018) araştırma sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir.

Kayırmacılık Ölçeği tüm alt boyutları ile Örgütsel Bağlılık Ölçeği tüm alt boyutları arasında düşük ya da orta düzeyde negatif yönde ilişkiler bulunmuştur. Kayırmacılığın "planlama", "örgütlenme" ve "koordinasyon" alt boyutlarıyla Örgütsel Güvenin tüm alt boyutları arasında düşük düzeyde negatif yönde ilişkiler bulunurken; Kayırmacılığın "değerlendirme" alt boyutuyla Örgütsel Güvenin tüm alt boyutları arasında orta düzeyde negatif yönde ilişkiler bulunmuştur. Öğretmenlerin "değerlendirme" boyutunda algıladıkları kayırmacılığın Örgütsel Güvenin tüm alt boyutlarıyla daha yüksek düzeyde ilişki içinde olmasının nedeni olarak; bu boyutta okul yöneticilerinin öğretmenlerin branş, cinsiyet, mesleki kıdem, memleket, siyasi görüş ve sendika farklılıklarına göre ödül ya da ceza verme gibi öğretmenleri değerlendirme işlerinin yer alması gösterilebilir. Öğretmenlerin okul yöneticilerinin kendilerini değerlendirmelerine ilişkin kayırmacılık algılarının artmasının; aynı okulda kalma ve okul için daha fazla özveride bulunma isteğinin azalmasına, dolayısıyla öğretmenlerin genel olarak okula olan bağlılığının azalmasına neden olabileceği söylenebilir.

Öğretmenlerin okul yönetimindeki kayırmacılığa ilişkin algıları, örgütsel güven ve örgütsel bağlılıklarının anlamlı bir yordayıcısı olduğu tespit edilmiştir. Öğretmenlerin örgütsel güven ve örgütsel bağlılık duygularının önemli bir kısmını kayırmacılık algısı etkilemektedir. Okul yöneticilerinin kayırmacı davranışlarının öğretmenlerin performansına etkisini inceleyen Blase (1988), öğretmenlerin birçoğunun moral ve motivasyonlarının azaldığını, mesleki gelişimlerinin sınırlandığı, yöneticilere duyduğu güvenin zedelendiğini, okuldaki görev ve sorumluluklarına olan ilgi ve bağlılıklarının azaldığını tespit etmiştir. Okul yöneticilerinin kayırmacı davranış ve uygulamalara sahip olduğu algısını taşıyan öğretmenlerin görev yaptığı okullarda, eğitim faaliyetlerinin de sağlıklı yürütülemeyeceği söylenebilir (Meriç, 2012). Araştırmanın bu sonucundan hareketle, yöneticilerin okullarında kayırmacılık çağrıştıran davranış, söylem ve eylemde

bulunmamaları ve kayırmacı yaklaşımlardan uzak durmaları öğretmenlerin meslektaşlara, yöneticilere ve paydaşlara olan güvenini artırabilirken; aynı zamanda okulun amaçlarını ve hedeflerini daha çok benimsemesini ve böylelikle okuluyla özdeşleşmesini sağlayabilir.

Öneriler

1- Öğretmenlerin okul yönetimindeki kayırmacılık algıları düşük düzeydedir. Bu sonuç hem okullar hem eğitim-öğretim faaliyetleri açısından olumlu karşılanabilir ancak düşük düzeyde olsa kayırmacılık algısının tamamen ortadan kaldırılması okul yönetimlerinin elindedir. Bu yüzden, okul yöneticileri aldıkları kararlara öğretmenleri dâhil etmeli, yapılan her türlü iş ve işlemi şeffaf olarak gerçekleştirmeli, okul içi görev paylaşımında adaleti ve eşitliği gözetmelidir.

2- Öğretmenler okul yönetimindeki kayırmacılığı en çok planlama ile ilgili işlerde algılamaktadır. Okul yönetimi, öğretmenler kurulu toplantılarında eğitim-öğretim ile ilgili işlere dair planlamalarda öğretmenlerin fikirlerini alarak hem yapılan planlamalardan öğretmenlerin haberdar olması sağlamalı hem de planlamaların nasıl yapıldığına dair öğretmenlerin kafasındaki soru işaretlerini gidermelidir.

3- Öğretmenler okullarında en düşük düzeyde paydaşlara güven duymaktadırlar. Öğretmenlerin okulun paydaşlarına duydukları güven düzeyinin artırılması için öğretmenlerin çevre-okul-aile işbirliğine aktif olarak katılımları sağlanabilir. Bu katılımın sağlanması için sosyal etkinlikler, toplantılar, görüşmeler ve projeler okul yönetimince planlanabilir.

4- Öğretmenlerin okul yönetimindeki kayırmacılık algıları, öğretmenlerin örgütsel güven ve bağlılık düzeylerini düşürmektedir. Bu yüzden okul yöneticileri, öğretmenlerin okul yönetimine karşı kayırmacılık algılamamaları için uygulamalarda şeffaflığı, eşitliği ve birliği sağlamalıdır. Okul yönetimi ve öğretmenler kendi okulları için tüm paydaşların paylaştığı etik ilkeler oluşturabilir ve etik ilkelerin uygulanmasını denetleyecek okul içi bir etik kurulu oluşturabilir.

Yazar Katkıları/ Author Contributions

Çalışmanın Tasarlanması | Design of Study: İHÖ (%50), YG (%50)

Veri Toplanması | Data Acquisition: İHÖ (%50), YG (%50)

Veri Analizi | Data Analysis: İHÖ (%50), YG (%50)

Makalenin Yazımı | Writing up: İHÖ (%50), YG (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu | Submission and Revision: İHÖ (%50), YG (%50)

Finansman/ Grant Support

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. | The authors declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir. | The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynakça / References

- Abdalla, F. H., Maghrabi, S. ve Raggad, G. B. (1998). Assessing the perceptions of human resource managers toward nepotism: A cross-cultural study. *International Journal of Manpower*, 19(8), 554-570. doi:10.1108/01437729810242235
- Aktan, C. C. (2001). Siyasal patoloji ve siyasal hastalıkların anatomisi (Tanı ve tedavi). C.C. Aktan (Ed.), *Yolsuzlukla mücadele stratejileri*. Ankara: Hak-İş Yayınları.
- Akyol, Z. (2018). *Ortaokul yöneticilerinin kayırmacılık davranışları ile öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları ile ilişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dicle Üniversitesi: Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Diyarbakır.
- Altun, G. (2010). *Özel eğitim kurumlarında çalışan öğretmenlerin örgütsel güven düzeyleri ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi: Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul
- Artuksı, E. (2009). *İlköğretim okullarında görevli öğretmenlerin okulun örgütsel güven düzeyine ilişkin algıları (Malatya ili örneği)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Atık, S. (2012). *İlköğretim okullarının örgüt tipi ile öğretmenlerin örgütsel bağlılığı arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üniversitesi: Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Aydın, Y. (2015). *Örgütsel sessizliğin okul yönetiminde kayırmacılık ve öğretmenlerin öz yeterlik algısı ile ilişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi: Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Aydoğan, İ. (2009). Favortism in the Turkish educational system: Nepotism, cronyism and patronage. *Educational Policy Analysis and Strategic Research*, 4(1), 19-35.
- Balay, R. (2000). *Özel ve resmi liselerde yönetici ve öğretmenlerin örgütsel bağlılığı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Balcı, A. (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma: Yöntem, teknik ve ilkeler*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Baş, G. ve Şentürk, C. (2011). İlköğretim okulu öğretmenlerinin örgütsel adalet, örgütsel vatandaşlık ve örgütsel güven algıları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi (Educational Administration: Theory and Practice)*, 17(1), 29-62.
- Bilgiç, O. (2011). *İlköğretim okulu öğretmenlerinin örgütsel güven düzeyine ilişkin algıları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Boadi, E. (2000). Conflict of interest, nepotism and cronyism. J. Pope (Ed.), *The TI Source Book 2000: Confronting corruption: the elements of a national integrity system*. London: Transparency International. Erişim adresi: <https://www.resources.transparency.org/download.html?id=521> Erişim Tarihi: 20/01/2017.

- Boylu, Y., Pelit E. ve Güçer E. (2007). Akademisyenlerin örgütsel bağlılık düzeyleri üzerine bir araştırma. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 44(511), 55-74.
- Bökeoğlu, Ö. ve Yılmaz K. (2008). İlköğretim okullarında örgütsel güven hakkında öğretmen görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 54, 211-233.
- Bursalıoğlu, Z. (2013). *Okul yönetiminde yeni yapı ve davranış*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Büte, M. ve Tekarslan E. (2010). Nepotizm'in çalışanlar üzerine etkileri: Aile işletmelerine yönelik bir saha araştırması. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(6), 1-21.
- Büte, M. (2011). Kayırmacılığın çalışanlar üzerine etkileri ile insan kaynakları uygulamaları ilişkisi: Türk kamu bankalarına yönelik bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1), 383-404.
- Celep, C. (1996). Eğitim örgütlerinde öğretmenlerin örgütsel adanmışlığı. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 22(108), 56-62.
- Cemaloğlu, N. (2007). Örgütlerin kaçınılmaz sorunu: Yıldırma. *BİLİG*, 42, 111-126.
- Coşkun, E. (2012). *Okul yöneticilerinin etkililiği ile öğretmenlerin örgütsel bağlılığı arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yeditepe Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çakır, A. (2007). *İlköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeyleri ve okul kültürü algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yeditepe Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çelik, V. ve Yavaş, T. (2009). *İlköğretim okullarında etik değerlere dayalı yönetim*. TODAİE Kamu Etiği Sempozyum Bildirileri 1-2.
- Çoban, D. (2010). *Okulların akademik iyimserlik düzeyi ile öğretmenlerin örgütsel bağlılığı arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üniversitesi: Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Çubukçu, K. ve Tarakçıoğlu S. (2010). Örgütsel güven ve bağlılık ilişkisinin otelcilik ve turizm meslek lisesi öğretmenleri üzerinde incelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 57-78.
- Demircan, N. (2003). *Örgütsel güvenin bir ara değişken olarak örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi eğitim sektöründe bir uygulama*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü, Gebze
- Erdem, M. ve Meriç, E. (2012). Okul yönetiminde kayırmacılığa ilişkin ölçek geliştirme çalışması (Study on scale development about favoritism at school administration). *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi-Journal of Educational Sciences Research*, 2(2), 141-154.
- Geçer, A. (2015). *Liselerde çalışan öğretmenlerin kayırmacılık ve örgütsel destek algısı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi: Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Muğla.

Goddard, R. D., Tschannen-Moran, M. ve Hoy, W. K. (2001). A multilevel examination of the distribution and effects of teacher trust in students and parents in urban elementary schools. *Elementary School Journal*, 102(1), 3-17. doi: 10.1086/499690

Gül, A. (2014). *İlkokul yöneticilerinin örgütsel etik davranışlarının öğretmenlerin örgütsel bağlılığıyla ilişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Hoy, W. K. ve Tarter, C. J. (2004). Organizational justice in schools: No justice without trust. *International Journal of Educational Management*, 18(4), 250-259. doi: 10.1108/09513540410538831

Hoy, W. K., ve Tschannen-Moran, M. (1998). Trust in schools: A conceptual and empirical analysis. *Journal Of Educational Administration*, 36(4), 334-352. doi: 10.1108/09578239810211518

Hoy, W. K., ve Tschannen-Moran, M. (2003). The conceptualization and measurement of faculty trust in schools: The omnibus t-scale. Wayne Hoy ve Cecil Miskel (Ed.), *Studies in Learning and Organizing Schools* (s. 181-208). Greenwich: Information Age Publishing.

Huff, L. ve Kelley L. (2003). Levels of organizational trust in individualist versus collectivist societies: A seven nation study. *Organization Science*, 14(1), 81-90. doi: 10.1287/orsc.14.1.81.12807

İmamoğlu, G. (2011). *İlköğretim okulu öğretmenlerinin örgütsel bağlılık düzeyleri ve örgütsel adalet algıları arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi: Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Kamer, M. (2001). *Örgütsel güven, örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışlarına etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Karademir, M. (2016). *Ortaokul öğretmenlerinin okul yönetimindeki kayırmacılık algıları ile örgütsel sinizm arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Aydın Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Karaca, D. (2009). *İlköğretim okullarında yöneticilerin insan kaynakları yönetimi işlevlerini yerine getirebilme yeterlikleri ile öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Karasar, N. (1994). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kaygısız, A. G. (2012). *İlköğretim öğretmenlerinin örgütsel bağlılık düzeyleri ve karara katılma durumları arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi: Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

Kazak, E. ve Polat, S. (2014). Okul yöneticilerinin kayırmacı tutum ve davranışları ile öğretmenlerin örgütsel adalet algıları arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi (Educational Administration: Theory and Practice)*, 20(1), 71-92. doi: 10.14527/kuey.2014.004

Koç E. Ç. (2008). *Resmi ve özel ilköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin okul yöneticilerine güvenme düzeylerinin karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Mathieu, J. E. and Zajac, D. M. (1990). A review and meta- analysis of the antecedents, correlates, and consequences of organizational commitment. *Psychological Bulletin*, 108(2), 171-194. doi: 10.1037/0033-2909.108.2.171

McAllister, D. J. (1995). Affect and cognition based trust as foundations of interpersonal cooperation in organizations. *Academy Of Management Journal*, 38, 24-59. doi: 10.2307/256727

Meriç, E. (2012). *İlköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin algılarına göre okul yönetiminde kayırmacılık*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi: Sosyal Bilimler Üniversitesi, Van.

Mishra, J., ve Morrissey, M. A. (1990). Trust in employee/employer relationships: A survey of West Michigan managers. *Public Personnel Management*, 19(4), 443-486. doi: 10.1177/009102609001900408

Mowday, R., Steers, R. ve Porter, L. (1979). The measurement of organizational commitment. *Journal of Vocational Behavior*, 14, 224-247. doi: 10.1016/0001-8791(79)90072-1

Omarov, A. (2009). *Örgütsel güven ve iş doyumunu: Özel bir sektörde uygulama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Özer, N., Demirtaş, H., Üstüner, M. ve Cömert, M. (2006). Ortaöğretim öğretmenlerinin örgütsel güven algıları. *Ege Eğitim Dergisi*, 7(1), 103-124.

Özkanan, A. ve Erdem, R. (2014). Yönetimde kayırmacı uygulamalar: Kavramsal bir çerçeve. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(1), 179-206.

Özsemerci, K. (2002). *Türk kamu yönetiminde yolsuzluklar, nedenleri, zararları ve çözüm önerileri*. Ankara: Sayıştay Yayınları. <http://www.etik.gov.tr/dosya/goster.ashx?id=36&sayfaid=4> Erişim Tarihi: 24/11/2016.

Paker, N. (2009). *İlköğretim okulu öğretmenlerinin örgütsel güvenleri ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişki (Sakarya ili örneği)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi: Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.

Polat, S. (2007). *Ortaöğretim öğretmenlerinin örgütsel adalet algıları, örgütsel güven düzeyleri ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kocaeli Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Pounder, D. G. ve Blase, J. J. (1988). Principal favoritism: explanations, effects and implications for practice. *University of Arkansas University Libraries*, 19(1), 3-7.

O'Reilly, C. ve Chatman, J. (1986). Organizational commitment and psychological attachment: the effect of compliance, identification and internalization on prosocial behavior. *Journal of Applied Psychology*, 71(3), 492-499. doi: 10.1037/0021-9010.71.3.492

Sadozai, A. M., Zaman, H. M., Marri, M. Y. ve Ramay, M. I. (2012). Impact of favoritism, nepotism and cronyism on job satisfaction. *Journal of Contemporary Research in Business*, 4(6), 760-771.

Sarıkaya, N. (2016). *Ortaöğretim okul müdürlerinin öğretimsel liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel bağlılığı arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Aydın Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Sheridan, M. K. (2007). Just because it's sex doesn't mean it's because of sex: The need for new legislation to target sexual favoritism. *Columbia Journal of Law and Social Problems*, 40(3), 379-423.

Shin, H. Y. ve Reyes, P. (1991). Teacher commitment and job satisfaction: Which comes first? *American Educational Research Association*. 1-28.

Shockley-Zalabak, P., Ellis, K., ve Winograd, G. (2000). Organizational trust: What it means, why it matters. *Organization Development Journal*, 18(4), 35-48.

Tsui, K. T. ve Cheng, Y. C. (1999). School organizational health and teacher commitment: A contingency study with multilevel analysis. *Educational research and evaluation*, 5(3), 249-268. doi:10.1076/edre.5.3.249.3883

Tol, J. E. V. (1991). Eros gone away: Liability under Title VII for workplace sexual favoritism. *Industrial Relations Law Journal*, 13(1), 153-182. doi:10.15779/Z388S60

Tortop, N. (1994). *Personel yönetimi*. Ankara: Yargı Yayınları.

Turhan, R. (2016). *Nepotizm, kronizm ve patronaj eğilimlerinin kurumsallaşma algısı bağlamında analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Uygur, M. (2010). *İlköğretim okulu yöneticilerinin kültürel liderlik rollerini gerçekleştirme düzeyleri ile öğretmenlerin örgütsel bağlılığı arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi: Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Whitener, E. M., Brodt, S. E., Korsgaard, M. A., ve Werner, J. M. (1998). Managers as initiators of trust: an exchange relationship framework for understanding trustworthy behavior. *Academy of Management Review*, 23, 513-530. doi: 10.2307/259292

Yılmaz, E. (2005). Okullarda örgütsel güven ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 567-580.

Yılmaz E. (2006). *Okullardaki örgütsel güven düzeyinin okul yöneticilerinin etik liderlik özellikleri ve bazı değişkenler açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Yılmaz, K. (2008). The relationship between organizational trust and organizational commitment in Turkish primary schools. *Journal of Applied Sciences*, 8(12), 2293-2299. doi: 10.3923/jas.2008.2293.2299

Yılmaz, A. ve Dil M. (2008). Örgüte bağlılık mı bağımlılık mı? *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 36, 113-132.

[itobiad], 2022, 11 (2): 827-844

<p>Teorik Bakış Açısından 2003'te Irak'ın ABD Tarafından İşgali ve Yeni Muhafazakarların Etkisi</p> <p>US Invasion of Iraq in 2003 in Terms of Theoretical Perspective and The Effect of Neocons</p> <p>Video Link: https://youtu.be/3Ud_j1UDssg</p>	
<p>Orhan BULUS</p> <p>Arş. Gör., Nişantaşı Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü</p> <p>Research Assistant, Nişantaşı University, Department of International Relations</p> <p>orhan.bulus@nisantasi.edu.tr</p> <p>ORCID: 0000-0002-9113-9993</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 06.07.2021
Kabul Tarihi / Accepted	: 25.04.2022
Yayın Tarihi / Published	: 05.06.2022
Yayın Sezonu	: Nisan-Mayıs-Haziran
Pub Date Season	: April-May-June

Atf/Cite as: Bulus, O. (2022). Teorik Bakış Açısından 2003'te Irak'ın ABD Tarafından İşgali ve Yeni Muhafazakarların Etkisi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (2) , 827-844 . DOI: 10.15869/itobiad.963237

Plagiarism/İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iThenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Orhan BULUS).

Yayıncı / Published by: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Teorik Bakış Açısından 2003'te Irak'ın ABD Tarafından İşgali ve Yeni Muhafazakarların Etkisi

Öz

Uluslararası ilişkilerin değişen doğası nedeniyle son otuz yılda meydana gelen olayların açıklanmasında mevcut klasik teorik yaklaşımların yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu süreçte olayları ve uluslararası ilişkilerin değişen doğasını açıklamada, Neo-Klasik Realizm ve Konstrüktivizm gibi yeni yaklaşımlar göze çarpmaktadır. Bu bağlamda klasik yaklaşımların açıklayamadığı olaylardan birisi de 11 Eylül terör saldırılarından sonra ABD'nin terör üzerine savaş açması ve Irak'ı işgal etmesidir. Soğuk savaştan tek süper güç olarak zaferle çıkan ABD, müttefiki Suudi Arabistan'ın güvenliğini sağlamak amacıyla I. Körfez Savaşı'nda ilk kez Irak'a askeri olarak müdahalede bulunmuştur. Daha sonra ise ABD öncülüğünde alınan BM Güvenlik Konseyi kararları ile Irak'a askeri ve ekonomik birçok yaptırım uygulanmıştır. Bu süreçte ABD, Irak'taki Baas rejimine muhalif olanları organize etmiş ve Irak'a askeri olarak birçok müdahalede bulunmuştur. ABD, işgal için yeni muhafazakarların ve sürgündeki Iraklı muhaliflerin sağladığı motivasyon ve doğruluğu teyit edilmeyen iddialarla 2003 yılında Irak'a savaş açmıştır. Hem yeni muhafazakârlar hem de sürgündeki Iraklı muhalifler ABD'nin Irak'a yönelik dış ve güvenlik politikasına etki etmiştir. Bu noktada Yeni Muhafazakarların rolü ise ayrı bir önem arz etmektedir. Zira ABD'nin dünyanın küresel gücü olarak sorumluluğunu yeterince üstlenmediğini düşünen Yeni Muhafazakârlar, 2000 sonrası ABD yönetiminde etkin olmuştur. Bu grup 11 Eylül'de ABD de gerçekleştirilen terör saldırılarından sonra ise kendi gündemlerini ABD dış politikasına dayatacak fırsatı bulmuştur. Yeni Muhafazakârlar ilk olarak Afganistan'ın işgalinde etkin olsa da, özellikle Irak'ın işgalinde ve Irak'a demokrasi götürme söyleminin Bush yönetiminin resmi politikası haline gelmesinde Yeni Muhafazakarların önemli rolleri bulunmaktadır. Bu bağlamda, bu makale ABD'nin Irak'ı işgal etmesine giden süreci teorik açıdan incelemektedir. Makalede ilk olarak uluslararası ilişkilerde devlet davranışı olarak savaş ve çatışma için realist, liberal ve konstrüktivist yaklaşımlara göre kısa bir teorik bir çerçeve sunulmuştur. İkinci olarak Yeni Muhafazakârlardan kastedilenin kim olduğu, ne olduğu anlatılmış ve daha sonra ABD'nin Irak işgali tarihsel ve sosyolojik olarak ele alınmıştır. Son olarak ABD'nin Irak'ı işgali bahsedilen teorik çerçeveye göre açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Terör Üzerine Savaş, İşgal, Irak, Yeni Muhafazakârlar, ABD, Ortadoğu, Realizm, Liberalizm, Konstrüktivizm.

US Invasion of Iraq in 2003 in Terms of Theoretical Perspective and The Effect of Neocons

Abstract

Due to the changing nature of international relations, it is seen that the existing classical theoretical approaches are insufficient in explaining the events that have taken place in the last thirty years. In this process, new approaches such as Neo-Classical Realism and

Constructivism stand out in explaining the events and the changing nature of international relations. In this context, one of the events that classical approaches can not explain is the USA's war on terror and the occupation of Iraq after the September 11 terrorist attacks. The United States, which emerged victorious from the Cold War as the sole superpower, intervened militarily in Iraq for the first time in the First Gulf War in order to ensure the security of its ally Saudi Arabia. Later, with the UN Security Council resolutions taken under the leadership of the USA, many military and economic sanctions were applied to Iraq. In this process, the USA organized the opposition to the Baathist regime in Iraq and intervened militarily in Iraq. The United States declared war on Iraq in 2003 with unconfirmed claims and motivation provided by neo conservatives and exiled Iraqi dissidents for the invasion. Both Neo Conservatives and Iraqi dissidents in exile have influenced the US foreign and security policy towards Iraq. At this point, the role of the Neo Conservatives is of particular importance. Because thinking that the USA does not take its responsibility as the global power of the World, the Neo Conservatives have been active in the US administration after the year of 2000. After the terrorist attacks in the USA on September 11, this group found the opportunity to impose its agenda on the foreign policy of the USA. The Neo-Conservatives played a major role in both the invasion of Iraq and the process of making the rhetoric of bringing democracy to Iraq as the official policy of the Bush administration although they were first active in the invasion of Afghanistan. In this context, this article examines the process leading to the US invasion of Iraq from a theoretical perspective. In the article, firstly, a brief theoretical framework for war and conflict as state behavior in international relations is presented according to realist, liberal and constructivist approaches. Secondly, who and what is meant with "the Neo Conservatives" are explained, and then the US invasion of Iraq is discussed historically and sociologically. Finally, the invasion of Iraq by the USA has been tried to be explained according to the mentioned theoretical framework.

Keywords: War on Terror, Invasion, Iraq, Neo Conservatives, USA, Middle East, Realism, Liberalism, Constructivism.

Giriş

Uluslararası İlişkilerde olaylar, aktörler ve sistemin yapısı sürekli değişmektedir. Bu değişim 90'lardan sonra hızlanmıştır. Bu hızlı değişim nedeniyle klasik kuramsal yaklaşımlar sistemin yapısındaki değişimleri ve olayları açıklamada yetersiz kalmaktadır. Nitekim ortaya çıkan yeni yaklaşımlar, uluslararası ilişkilerde var olan yaklaşımların yetersizliği nedeniyle alanda daha fazla ilgi görmeye başlamıştır.

Klasik kuramsal yaklaşımların açıklayamadığı olaylardan biri de ABD'nin Irak'ı işgalidir. İki kutuplu dünyanın son bulmasının ardından, Irak ABD'nin tek süper güç olarak kaldığı dünyada güç gösterisi yaptığı ilk ülkelerden biri olmuştur. ABD liderlik ettiği koalisyon ile 90'ların başında (I. Körfez Savaşı'nda) ilk olarak müttefiki Suudi Arabistan'ın güvenliğini sağlamak için Irak'a müdahalede bulunmuş ve nihayetinde Irak mağlup edilmiştir. Savaş sonrası süreçte ise ABD öncülüğünde alınan BM Güvenlik Konseyi kararlarıyla Irak'a yaptırımlar uygulanmıştır. Ayrıca bu süreçte ABD Irak'a birçok defa askeri müdahalede bulunmuştur. Hatta bu müdahaleler kimi zaman

uluslararası hukukun sınırlarını aşan bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte ABD, Irak'taki Baas rejimine muhalif olanlara ekonomik destek vermiş ve onları organize etmiştir. 11 Eylül terör saldırılarından sonra ABD terör üzerine savaş ilan etmiş ve Afganistan'ı işgal etmiştir. Terör üzerine savaşın ikinci aşamasında ise Irak hedef tahtasına yerleştirilmiştir. Nihayetinde ABD, Yeni Muhafazakârların ve sürgündeki Iraklı muhaliflerin işgal için ileri sürdükleri motivasyon ve doğrulanmamış iddialarla Irak'a savaş ilan etmiştir. Bu süreçte hem Yeni Muhafazakârlar hem de sürgündeki Iraklı muhalifler, ABD'nin Irak'a yönelik dış ve güvenlik politikası üzerinde etkili olmuşlardır.

Bu çalışma konuyu anlaşılır kılmak için teoriyi ve vakayı ayrı bölümlerde ele almanın yanı sıra neo-klasik realizme teorik kısımda yer vermesi bakımından literatürdeki diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Teorik açıdan Irak işgaline odaklanılan bu çalışmada, "Konstrüktivizm, Liberalizm ya da Realizm, bu kuramsal yaklaşımlardan hangisi ABD'nin 2003'teki Irak işgalini teorik olarak açıklamaktadır?" sorusuna cevap aranmaktadır. Yöntem olarak konuyla ilgili teorik çalışmalar ve ABD'nin Irak işgalini ele alan akademik çalışmalar, Yeni Muhafazakârların yayımladığı bildiriler ve mektuplar, BM Güvenlik Konseyi'nin almış olduğu kararlar incelenmiştir. Bu bağlamda, bu makalede realist, liberal ve konstrüktivist yaklaşımlara göre uluslararası ilişkilerde savaş ve çatışmaya ilişkin kısa bir teorik çerçeve sunulmuştur. Daha sonra Yeni Muhafazakârlar hakkında bilgi verilmiş ve ABD'nin Irak işgali tarihsel ve sosyolojik olarak ele alınmıştır. Son olarak bahsedilen teorilere göre ABD'nin Irak işgaline açıklama getirilmeye çalışılmıştır.

Uluslararası İlişkilerde Savaş ve Çatışma İçin Teorik Bir Çerçeve

Geçmişten bu yana uluslararası politika ve düzenin doğası, yapısı ve sistemi ile ilgili tartışmalar devam etmektedir. Bu unsurları açıklamaya çalışan birçok farklı teorik yaklaşım da olmuştur. Devletin davranışları bu unsurlar açısından ele alınırken mesele, uluslararası ilişkilerde savaş, çatışma ve iş birliğine odaklanılarak şekillendirilmiştir. Bu doğrultuda bilim insanları, barışçıl bir uluslararası ortamın nasıl sağlanacağını ve bunun önündeki engellerin neler olduğunu açıklamaya çalışmışlardır (Clackson, 2011).

Bu bağlamda tarihsel süreç içerisinde devletler arası savaşlar giderek azalmasına¹ rağmen, giderek daha yıkıcı hale gelen savaşlar ve çatışmalar üzerine yapılan çalışmalar geçmişe göre daha fazla önem kazanmıştır. Bu noktada savaş ve çatışmadan ne anladığımız konusu ayrı bir önem taşımaktadır. Kavramsal olarak çeşitli tanımları bulunan savaşın² özü, içinde şiddet barındırmasıdır. Bu anlamda savaş³, şiddeti içeren ve

¹ Kronolojik Olarak Listelenen Uluslararası Savaşlar için bkz; Michael W. Doyle, Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs, *Philosophy and Public Affairs*, Cilt. 12, No. 3 (Yaz, 1983), s. 205-235, s. 214-215.

² Carl von Clausewitz göre "savaş, düşmanı isteğimizi yerine getirmeye zorlamak için yapılan bir şiddet eylemidir." Bkz; Carl von Clausewitz, *On War*, (M. Howard ve P. Paret, Trans.), Oxford University Press, New York, 2007, s. 31.

³ Bu tanım özü itibari ile klasik savaş tanımıdır. Ancak savaşın ne olduğuna yönelik yeni çalışmalar alanda dikkat çekmektedir. Bu kapsamda Mary Kaldor'un "Yeni Savaşlar"ı günümüz savaşlarını anlamlandırmada önemli bir yaklaşım sunmuştur. Kaldor, savaşları eski savaşlar ve yeni savaşlar olarak ayırmaktadır ve ikisi arasındaki farklılıkları ortaya koymaktadır. Kaldor'a göre; yeni savaşlar eski savaşlardan aktör(ler), hedefler, yöntemler ve finansman şekilleri bakımından farklıdır. Örneğin; eski savaşlar devletlere ait düzenli güçler arasında gerçekleşirken, yeni savaşlar devlet, devlet dışı aktörler, düzenli silahlı güçler, özel güvenlik şirketleri, paramiliter yapılar, jihatçılar olmak üzere farklı ağların bir kombinasyonu arasında gerçekleşmektedir. Bkz; Mary Kaldor, In Defence of New Wars, *Stability*, 2(1): 4, 2013, ss. 1-16.

iki veya daha fazla taraf arasında gerçekleşen ve siyasi bir amacı olan fiziksel çatışmalara atıfta bulunan bir şeydir. Öte yandan çatışma, savaş da dahil olmak üzere şiddet içeren veya içermeyen daha geniş kapsamlı bir anlaşmazlığı, çelişkiyi ve siyasi-diplomatik mücadeleyi ifade eder. Bu bakımdan savaş, özünde belirli bir çatışma biçimidir. Ve bu özel çatışma biçimi, siyaseti ve uluslararası ilişkileri anlamlandırmak için disiplin içindeki teorilere bir temel sağlamaktadır (Karaosmanoğlu, 2011:9; Yılmaz, 2007:18; Yalçınkaya, 2014:272-274; Folarin, 2013: 13-25).

Realizm

Bu bağlamda realizm en iyi bilinen yaklaşımdır ve uluslararası sistemin çatışmalı doğası hakkında en iyi açıklamayı sağlar. İnsan doğasına odaklanan *klasik realistler* için uluslararası sistemin baş aktörü olan devletlerin bencil ve saldırgan insanlar tarafından yönetilmesi nedeniyle savaşlar ve çatışmalar kaçınılmazdır. Ayrıca devletlerin önemini abartırlar ve kurumlar ve STK'lar gibi diğer aktörleri dikkate almazlar (Clackson, 2011). Uluslararası siyaset realist yaklaşıma göre güç ve çıkar üzerine kuruludur. Bu nedenle, tüm devletler güç elde etmek ve çıkarlarını en üst düzeye çıkarmak ister. Uluslararası siyasetin doğasını açıklarken, sistemin uluslararası ilişkilerde anarşik olduğunu iddia ederler. Yani sistemde hiyerarşik bir düzene yol açacak bir üst otorite ya da hükümet yoktur. Bu nedenle realistler için doğa durumu bir savaş durumudur ve tarih bir dizi tekrar eden savaş ve barış döngüsüdür. Kısaca realistler için sistem anarşik olduğu sürece savaşlar ve çatışmalar olmaya devam edecektir (Chernoff, 2007:49; Waltz, 1979:102; Wagner, 2007:21).

Devletler bu koşullar altında iki farklı şekilde hareket ederler: savunmacı (savunmacı gerçekçiler için) ve saldırgan (saldırgan gerçekçiler için). Birincisi, *savunmacı realistlere* göre, anarşik uluslararası düzen nedeniyle devletlerin nihai amacı hayatta kalmak ve güvenliği sağlamaktır (Balci ve Kardeş, 2014:92). Bu bağlamda uluslararası anarşinin onlara göre iyi huylu yapısından dolayı güvenlik kıt değil boldur. Güvenlik peşinde koşan devletler, yalnızca büyük güçlerden kaynaklanan nadir dış tehditlere odaklanır ve saldırgan davranmazlar. Bu nedenle savunmacı realistlere göre devletler güçlerini maksimize etmek yerine kendi aralarında ittifaklar kurarak ayakta kalabilmek için güç dengesini oluşturmaya çalışırlar. Ya da sistemde saldırgan olanları dengeleyecek bir aktör veya ittifak şansı yoksa (yani devletler birbirine güvenemiyorsa), devletler kendilerini korumak için askeri güç kapasitelerini artırmaya çalışırlar. Ancak her iki durumda da devletler arasındaki güvensizlik, bir devletin topraklarını ve bütünlüğünü korumak için yaptığı eylemlerin diğer devletler için bir tehdit algısı oluşturması durumunda ortaya çıkan bir 'güvenlik ikilemi'⁴ yol açmaktadır. Bu tehdit algısının sürekli olarak devletler arası savaş ve çatışma olasılığını uluslararası gündemde tutması nedeniyle, daha önce de söylediğimiz gibi savaşlar ve çatışmalar kaçınılmazdır (Arı, 2013:161; Chernoff, 2007:51; Clackson, 2011; Donnelly, 2005:41; Rose, 1998:149-150; Wagner, 2007:16).

Saldırgan realistlere gelecek olursak, onlara göre sistemde nihai hedef olarak hegemon olmak isteyen devletler agresif bir şekilde yayılmacıdırlar ve ayakta kalabilmek için çıkarlarını ve güçlerini maksimize etmeye çalışırlar, çünkü devletler üzerinde anarşik

⁴ Güvenlik ikilemi terimi realistler tarafından ortaya atılmış olsa da, güvenlik ikilemi A. Went'e göre devletlerin etkileşimleriyle inşa edilen bir yapıdır. Bkz. Charles L. Glaser, *The Security Dilemma Revisited*, *World Politics*, Cilt 50, Sayı 01, Ekim 1997, ss. 171 – 201, s. 196-197.

uluslararası sistemden kaynaklanan bir baskı vardır. Devletler, diğerlerinin niyetlerinden emin olamadığı için, bir devlet başka bir devletin statükocu mu yoksa revizyonist mi olduğunu bilemez. Devletler her zaman başkalarıyla savaşmaya hazır olmalıdır, çünkü güvenliği sağlamanın tek yolu diğerlerinden daha fazla güce sahip olmaktır ve saldırgan realistlere göre en iyi savunma da saldırgan olmaktır. Bu nedenle güvenlik arayışında olan devletler savaş ve çatışmaya eğilimlidir (Arı, 2013:169-171; Balcı ve Kardeş, 2014:93; Rose, 1998:149; Wagner, 2007:13).

Son olarak bir uluslararası ilişkiler teorisinden çok bir dış politika teorisi olarak görülen *neo klasik realizm*, “neo realizmin (saldırgan ve savunmacı realizm) bir dış politika teorisi sunma ve devletlerin ne yaptığını ve neden yaptığını açıklama konusundaki yetersizliğine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır” (Rosa, 2018:35). Neo klasik gerçekçilik, devlet davranışının belirsizliğin ve potansiyel dış tehdidin kaynağı olan anarşinin yanı sıra iç faktörlerden de etkilendiğini vurgulayarak, devlet davranışı olarak savaş ve çatışmayı geniş ölçekte açıklama fırsatı verir (Arı, 2013:174; Balcı ve Kardeş, 2014:94). Bu bakımdan neo klasik realistler uluslararası yapının statüsü ve devletlerin göreceli kazanımlara odaklanmasını reddetmemekle birlikte, bir devletin dış politikasının sadece sistemik faktörlerle açıklanamayacağını ileri sürmektedir. Neo klasik realizme göre, sistemik düzeyde meydana gelen değişimler ancak yerel düzeyde dış politika yapıları tarafından algılanırsa dış politika kararını etkileyebilir (Dyson, 2010:121; Rosa, 2018:39). Bu bağlamda neo klasik realizm devlet davranışını açıklarken birey, devlet ve sistem olmak üzere ortaya koyduğu üç ögeli yaklaşımıyla klasik realizm ve neo realizm arasında orta yolcu bir sentez sunmaktadır (Gülmez, Gülmez ve Dursun, 2020:170). Neo-klasik realistlere göre, devletlerin dış politika seçimleri siyasi liderleri ve elitleri tarafından yapıldığından, önemli olan göreceli güç algılarıdır. Devletler güvenlik aramak yerine dış çevrelerini kontrol etmeye ve şekillendirmeye çalışırlar. Devletlerin neden aynı koşullar altında farklı politikalar yürüttüğü sorusuna neo klasik realistler, devletlerin iç kaynaklarını harekete geçirmek için yeteneklerinin farklı olduğu cevabını verirler. Böylece iç kaynaklarını etkin bir şekilde kullanabilen ve kısırtabilen bu devletler, savaş ve çatışmaya eğilimlidir (Arı, 2013:174-175; Rose, 1998:147,152). Neo klasik realistler uluslararası sistemden kaynaklanan sistemik baskıların yanı sıra, devletin dış politika davranışının yapım sürecinde yerel düzeyde araya giren değişkenleri (devlet liderlerinin imajları ve algıları, stratejik kültür, devlet-toplum ilişkileri ve yerel kurumsal düzenlemeler) de hesaba katmakta ve sistemik baskıların bu değişkenlerle filtrelendiğini ileri sürmektedir. Neo klasik realistlere göre araya giren değişkenler dış politika analizine alternatif yaklaşımları yansıtan psikolojik, bürokratik/örgütsel, toplumsal ve kurumsal modelleri de içerisinde barındırmaktadır. Bu nedenle neo klasik realizm devlet davranışına (savaş ve çatışmaya) ve dış politika analizine hem birim (birey & grup) hem de sistem düzeyinde ortaya koyduğu kapsamlı yaklaşımla iyi bir açıklama sağlamaktadır. (Mencutek, Aras ve Coskun, 2021:7; Taliaferro, Lobell ve Ripsman, 2016:58-79; Devlen ve Özdamar, 2009:137).

Liberalizm

Liberalizm’e gelirse, liberaller savaş ve çatışmadan ziyade iş birliğine ve uluslararası ilişkilerde iş birliğinin önündeki engellere odaklanır. Liberallere göre iş birliğinin önündeki en büyük engel anarşiden kaynaklanan güvensizliktir. Ancak aktörler (devletler) anarşinin bu olumsuz etkisini ortak çıkarlar çerçevesinde aşabilmektedir. Bu

nedenle anarşinin sistemdeki etkisini azalttığını varsaydıkları uluslararası kurumlara (NGOs - uluslararası örgütler) önem verirler. Liberaller için bir savaş ancak meşru gerekçeleri varsa ve uluslararası hukuk ve normlarla uyumluysa kabul edilir.⁵ Kısaca onlar için savaşlar ve çatışmalar kaçınılmaz değildir. Bu bakımdan devletler anarşiden kaynaklanan savaş ve çatışmaları iş birliği yaparak aşabilirler. (Aydın ve Tekin, 2016:118).

Liberallere göre dış ilişkiler sadece ulusal güvenlik algıları ve güç dengesi ile açıklanamaz. Zira bu bakış ile liberal devletler arasındaki barış durumu izah edilemez. Bu noktada belirtmek gerekir ki, liberaller devlet davranışı olarak savaş ve çatışmayı ele alırken liberal olan ve liberal olmayan devletler ayırımına gitmektedir. Nitekim liberaller, liberal olan devletlerin kendi aralarında savaşmadığını ve aralarındaki ihtilafları müzakere ederek çözdüklerini ileri sürmektedirler. Ancak liberal devletlerin liberal olmayan devletlerle savaşmasına ise açıklık getirmekte zorlanmaktadır. Nitekim bazı realistler liberaller arasındaki barış durumunu bu devletler arasında derin çıkar çatışmasının olmamasına bağlamakta ve savaşların çıkar çatışmasının daha derin olduğu liberal olmayan devletlerle yapıldığına dikkat çekmektedir. (Doyle, 1983:205-224)

Konstrüktivizm

Konstrüktivistler, uluslararası sistemdeki aktörlerin kimlik ve çıkarlarının sosyal olarak inşa edildiğine, dolayısıyla uluslararası ilişkiler ve dış politikanın, onları belirleyen aktörlerin kimliği ve çıkarları gibi sosyal olarak inşa edildiğine dikkat çekmektedir. Uluslararası sistemde aktör ve yapı ilişkisini ele alan konstrüktivistler, iki unsurun zaman içinde karşılıklı olarak birbirini oluşturduğunu vurgular. Konstrüktivist teoriye göre uluslararası ilişkilerin temel sorunu olan savaş ve çatışmaların ortaya çıkması, aktörün sosyal olarak inşa edilmiş tehdit ve güvenlik algısına göre değişmektedir. Bazı aktörler (örneğin çoğu zaman bir devlet) din veya kültür gibi herhangi bir konuyu varoluşsal bir tehdit olarak güvenlikleştirir (*securitization*) ve siyasallaştırır. Varoluşsal bir tehdidin önceliği ve aciliyetine göre, güvenlikleştirici aktör kurallardan kurtulabilir ve bir grubu (örneğin çoğu zaman bir ulusu) etkileyebilir. Hobbscu (*Hobessian*) anarşiden Kantçı (*Kantian*) anarşiye geçişi tarihsel olarak vurgulayan konstrüktivistler için, savaş ve çatışma kaçınılmaz değildir çünkü onları oluşturan anarşi ortamı değişmektedir. Bu bağlamda konstrüktivistler için dostun anarşisi, düşmanın anarşisinden farklıdır. Başka bir deyişle, sistemde anarşinin olması, sistemde savaş ve çatışmanın her zaman var olacağı veya sistemde savaş ve çatışmanın normal kabul edileceği anlamına gelmez. (Buzan, Waever ve Wilde, 1998:1-45; Tüysüzöğlü, 2019:28; Arı, 2013:499-511; Demirtaş, 2014:110-122)

A. Wendt'e göre üç tip (*Hobessian, Lockean ve Kantian*) anarşi vardır. Hobbscu anarşide düşmanlık olgusu üzerine herkesin herkese karşı savaşı söz konusuysa, Lokcu anarşide rekabet içerisinde devletlerin birbirlerinin egemenliklerini, özgürlüklerini bir hak olarak gördükleri ve birbirlerini baskılamaya ya da fethetmeye çalışmadıkları bir statüko söz konusudur. Bu bakımdan Hobbscu anarşide askeri güç karar almada hâkim iken, Lokcu anarşide daha az önceliklidir. Belirtmek gerekir ki Lokcu anarşide savaşlar meşru kabul edilir, lakin devletler statükoyu yeniden kurma eğiliminde olduklarından sınırlıdır.

⁵ BM Şartı'nın 2/4. Maddesine göre kuvvet kullanımı yasaklanmıştır. Bunun istisnası ise BM Şartı'nın 51 Maddesi (Meşru Müdafâ Hakkı ile kuvvet kullanımı) ve 42 Maddesi (BM Güvenlik Konseyi kararı ile kuvvet kullanımı)'dir. Bkz; Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk*, 10. Basım, Turhan Kitabevi, Ankara, 2011, s. 520-526.

Kantçı anarşi ise devletler arası dostluk temelli bir ilişki çerçevesinde ihtilafların savaşı ve savaş tehdidi olmaksızın halledilmesi ve üçüncü bir taraftan gelecek tehdide karşı birlikte savaşmayı içermektedir. Buna göre devletler kolektif güvenlik (*collective security*) anlayışına sahip çoğulcu güvenlik topluluklarını (*pluralistic security communities*) meydana getirmektedir. Sistemde savaşlar halen var olsa da çoğulcu güvenlik topluluğunda ihtilafların çözümünde savaş meşru bir seçenek olarak görülmemekte, onun yerine ihtilaflara müzakere, hakem ve mahkeme ile çözüm bulunmaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki küresel düzeyde bir kolektif güvenlik anlayışı olmadığından realistler tarafından ütöpik olarak görülmektedir. Bununla birlikte Went küresel olmasa da nispeten özerk bölgesel alt sistemler ya da güvenlik komplekslerinde bunun mümkün olduğunu belirtmektedir. (Wendt, 1999:265-300)

Yeni Muhafazakârlar

Yeni Muhafazakârlar (*neocons & neoconservatives*), kökleri 1940'ların başlarında City College of New York'a dayanan ve çoğunluğu eski solcu olan ABD'deki bir grup entelektüeldir. Kendilerini organik entelektüeller olarak gören bu kişiler, hükümet içerisinde vazifeli⁶ ve Amerikan dış politikasına tesir etme yeteneğine haiz olduğu iddia edilen çoğunlukla Yahudi kökenli insanlardır. İlk başlarda anti komünist (Stalin karşıtı) ve Troçkist olan bu gruptakiler, daha sonraları sol kanattan sağa geçerek neocon düşüncenin (liberal anti komünist ve ütöpik sosyal mühendisliğe karşı bir hareketin) temellerini atmışlardır. (Boot, 2004; Fukuyama, 2006:27-29; Corscadden, 2014)

Yeni Muhafazakârlar, uluslararası kurumları göz ardı eden "Sert Wilsonculuk" olarak adlandırılan dış politika yaklaşımlarıyla tanınırlar. Buna göre kötü rejimleri kötülüğün kaynağı olarak gördükleri için rejim değişikliği politikasını⁷ benimsemişlerdir. Devletler arası ilişkilerde ana unsuru askeri gücün oluşturduğu anlayışına sahip olan Yeni Muhafazakârlar, liberal demokrasilerin ve kötülükle mücadele edenlerin desteklenmesini Amerika'nın iyiliksever (*benevolent*) hegemonyasına karşı gelenleri durdurmak ve engellemek için politik olarak benimsemektedirler. Bu bakımdan demokrasi ihracı konusunda idealist olmakla birlikte, kendileriyle aynı idealleri paylaşmayan rejimlere karşı askeri güç kullanımını savunmaktadırlar. (Schaller, 2005/2006:46-59; Boot, 2002) Bu bağlamda Yeni Muhafazakârlar Stalin karşıtı yaklaşımında etkisiyle rejimlerin doğasının devletlerin davranışlarını etkilediği görüşünü benimsemekte, Amerikan gücünün ahlaki amaçlar için kullanılabileceğini ileri sürmekte, ve son olarak da güvenlik ve adalete erişmek için uluslararası hukukun ve kurumların meşruiyeti ve etkinliğine derin bir şüphe ile yaklaşmaktaydı. (Fukuyama, 2006:58-59)

Hareketin ana çıkış noktası Sovyetler karşıtlığı olduğundan, Sovyetler yıkıldıktan sonra Yeni Muhafazakarların artık ideolojik olarak son bulması gerekirken neden son

⁶ George W. Bush yönetiminde görev alan ve PNAC imzacılarından olan bazı kişilerin isimleri; Dick Cheney, Donald Rumsfeld, Paul Wolfowitz, I. Lewis Libby, Zalmay Khalilzad, Elliott Abrams. Bkz; Stephen Benedict Dyson, *The Blair identity Leadership and Foreign Policy*, Manchester University Press, 2009, s. 84. Ancak belirtmek gerekir ki Max Boot, Bush yönetiminin üst tabakasında neoconların olmadığını, neoconların İsrail'in çıkarlarına hizmet ettiği iddiasının kasıtlı bir efsane olduğunu ve ayrıca neoconların arasında Yahudi olmayan kişilerin de olduğunu ileri sürmektedir. Bkz; Max Boot, *Neocons, Foreign Policy*, Jan.-Feb., No. 140, 2004, pp. 20-28, p. 20, 22.

⁷ Doğrudan bir bağlantısı olmasa da Yeni Muhafazakarların "rejim değişikliği" ile ilgili yaklaşımlarının fikri temelleri siyaset felsefesi hakkında çalışmalar yapan Leo Strauss'a dayandırılmaktadır. Bkz; Arsenije Dusanic and Plamen P. Penev, *The Influence of the Neoconservative Movement on U.S. Foreign Policy, Connections*, Vol. 8, No. 2 (Spring 2009), pp. 91-99, p.92.

bulmadığı sorusunun cevabı; Soğuk Savaş sonrası dünyadaki güvenlik durumuna bağlanmaktadır. Zira soğuk savaş sonrası güvenlik tehditlerinin doğası değişmiştir. Nitekim geleneksel caydırıcılık artık etkisini kaybetmiş, haydut devletler ve dönüşen terör örgütlerine karşı işlevsizleşmiştir. (Dusanic ve Penev, 2009:91-92; Dyson, 2009:85)

1990'lardan sonra dünyanın en büyük gücü olarak Sovyetlerle mücadelesinden zaferle çıkan ve eşsiz bir konuma gelen ABD tek kutuplu bir sistemde başat aktör olarak ön plana çıkmıştır. Bu kapsamda ABD'nin yeni bir misyon yüklenmesini savunan Yeni Muhafazakarların daha genç bir jenerasyonu (Robert Kagan, Charles Krauthammer, William Kristol, Elliot Abrams) ortaya çıkmıştır. Nitekim bu durum, 1992 yılında Savunma Bakanı Dick Cheney ve onun politika geliştirmekten sorumlu müsteşarı Paul Wolfowitz'in öncülüğünde hazırlanan ve beraberinde uluslararası sistemin tek kutupluluğu üzerine birçok tartışmayı da getiren Pentagon çalışmasına da yansımıştır. Bu çalışmada ABD'nin ileride kendisine rakip olabilecek küresel bir aktörün çıkmasını engelleyerek tek kutuplu düzenin sürekliliğini sağlaması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca Soğuk Savaş sonrası barışın ve düzenin tesisinde tek güvenilir şeyin Amerikan hegemonyası olduğuna değinilmiş ve Amerikan dış politikasının bu hegemonyayı mümkün olduğunca uzun süre korumaya odaklanması gerektiği belirtilmiştir. Bu emperyal hedef ise askeri araçlar olmadan elde edilemeyeceğinden, Yeni Muhafazakârlar militarist yaklaşımı geçmişe göre daha fazla benimsemişlerdir. (High, 2009:486-487; Wohlforth, 1999:5; Peleg ve Scham, 2007: 83-85; Ryan, 2011:676)

Yeni Muhafazakarların genç jenerasyonu 1997 yılında bu yaklaşımlarını William Kristol ve Robert Kagan'ın öncülüğünde "Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi-Project for the New American Century (PNAC)"⁸ adlı bir oluşuma giderek "İlkeler Bildirgesi – Statement of principles"⁹ adı altında ilan etmiştir. Bu bildiride Clinton yönetimi ABD'nin dünyadaki rolüne yönelik stratejik bir vizyon geliştirememiş olması nedeniyle eleştirilmiştir. 20. yüzyılın sonuna gelirken ABD'nin dünyada rakipsiz olduğu, ancak bu durumun fırsatlarla birlikte tehlikeleri de getirdiği vurgulanmıştır. Bu nedenle ABD'nin küresel liderliğin sorumluluklarından ve bedellerinden kaçarak güvenliğini sağlayamayacağı belirtilmiştir. Bu kapsamda ABD'nin savunma harcamalarını artırması, çıkarlarına ve değerlerine düşman olan rejimlere meydan okuması, politik ve ekonomik özgürlüğü yayması ve küresel düzenin korunmasında kendi sorumluluğunu kabul etmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Amerikan Dış Politikasında Yeni Muhafazakâr Etkisi ve Irak'ın İşgali

20. yüzyılın sonuna doğru ABD'nin dünya tarihinde daha önce hiçbir devletin gelemediği bir konuma geldiği ve tarihteki bu eşsizliği (Amerikan istisnacılığı) ile küresel liderliği üstlenmesi gerektiği başta Yeni Muhafazakâr çevreler olmak üzere Amerikan dış politika elitleri arasında da kabul görmüştür. (Goluvina, 2018:159-160; Peleg ve Scham, 2007:86-87) Ancak 1990'ların başı bu anlayışla ABD'nin tek kutuplu bir dünya kurma çabalarına sahne olurken, 2000'lerin başı Amerikan hegemonyasınının 11 Eylül 2001'de

⁸ PNAC hakkında bkz; <https://web.archive.org/web/20070811202256/http://www.newamericancentury.org/aboutpnac.htm>, (Erişim Tarihi: 06.07.2021).

⁹ İlkeler Bildirgesi için bkz; <https://web.archive.org/web/20070810113753/http://www.newamericancentury.org/statementofprinciples.htm>, (Erişim Tarihi: 06.07.2021).

gerçekleşen terör saldırıları sonucunda ciddi şekilde sarsılmasına sahne olmuştur. ABD'nin soruşturması sonucu terör saldırılarının sorumlusu olarak görülen El-Kaide lideri Bin Ladin, Taliban yönetimindeki Afganistan'da barınmaktaydı. Bunun üzerine saldırıların yarattığı toplumsal histeri ile Amerikan halkının desteğini de alan Bush yönetimi, 12 Eylül'de terörün kökünü kazımak ve demokrasiyi yaymak için teröre karşı savaşın ilk aşamasını başlattı ve Afganistan'a NATO ile birlikte müdahale etti. Nihayetinde de Taliban mağlup edildi (Oran, 2017:14,20; Best, Hanhimaki, Maiolo ve Schulze, 2012:561-563; Ryan, 2011:680-681).

Amerikan dış politikasındaki Yeni Muhafazakâr etkisi ise Afganistan'dan sonra teröre karşı savaşın ikinci aşamasını oluşturan Irak işgali ile daha da netlik kazanmıştır. Nitekim Bush yönetimi Afganistan'ın aksine Irak'a müdahale ederken herhangi bir uluslararası kurumdan onay almamıştı (Hatta bu nedenle ABD'nin oluşturduğu koalisyonu katılım ve uluslararası destek Irak savaşında daha azdı). Yine Bush yönetimi Irak'a müdahale için ahlaki bir misyonu kendine vazife edinerek, Irak'a demokrasi götürme söylemini kullanmıştır. (Sula, 2017; High, 2009:486-487; Chomsky, 2008:111)

11 Eylül 2001'de ABD'de meydana gelen terör saldırılarının ardından Irak, ABD'nin hedef tahtasında yerini almıştır. Nitekim Ocak 2002'de Bush, Amerikan halkına hitaben yaptığı konuşmada Irak dahil üç ülkeyi (Irak, İran ve Kuzey Kore) 'şer eksen - axis of evil' ilan etmiştir. Bu kapsamda sıradaki hedef ise Irak olmuştur. Zira Irak uzun zamandır başta Yeni Muhafazakârlar olmak üzere ABD'deki dış politika yapımcılarının gündeminde olan bir ülkedir. Nitekim ABD, Kuveyt'i işgal ederek ABD'nin müttefiki Suudi Arabistan'ı endişelendiren Irak'ı ilk olarak I. Körfez Savaşı'nda hedef almıştır. Bunun üzerine ABD, Suudileri korumak için Çöl Kalkanı Operasyonunu başlattı. Irak'ın Kuveyt işgalini sona erdirmesi için BM Güvenlik Konseyi ekonomik ambargo da dahil olmak üzere bazı kararlar aldı. Ancak Irak'ın BM Güvenlik Konseyi kararlarına uymaması sonucunda ABD, Kuveyt'i kurtarmak için Çöl Kalkanı Operasyonunu Çöl Fırtınası Operasyonuna dönüştürdü. Sonuçta Irak askeri olarak yenildi ve BM Güvenlik Konseyi'nin kararıyla ateşkes sağlandı. ABD, Irak'a yönelik sert yaptırımlar uygulanmasını sağlamış, ardından da Irak'ı kitle imha silahlarını saklamak ve nükleer yetenek kazanmaya çalışmakla suçlamıştır. Bu kapsam da BM denetçilerinin yaptığı çalışmalar, 1997 yılına gelindiğinde Irak'ın iş birliği yapmaması ile son bulmuştur. (Ryan, 2011:680-681; Roskin ve Coyle, 2008:241-256, 263; Best ve diğ., 2012:564) 1998 yılında ise ABD Kongresi Irak'ı özgürleştirme yasası ile Irak'taki muhalefeti destekleme kararı alarak, Irak'taki Saddam rejimini devirmeyi resmi olarak ABD politikası haline getirdi. (Kissinger, 2006:352)

Irak'ın iş birliğine yanaşmayan bu tavrına 11 Eylül sonrası terör saldırısını gerçekleştiren El-Kaide ile ilişkisi olduğu iddiaları eklenince, Irak Bush yönetimin odağına yerleşmiştir. Nitekim Ekim 2002'de ABD Kongresi Bush'un Irak'a savaş açmasına izin verdi. Zira ABD, Irak'ın terör örgütlerini desteklediğini, Irak'ın elindeki kitle imha silahlarının terör örgütlerinin eline geçeceğini ve hatta kitle imha silahı geliştirmeye çalıştığını gündeme getirmekteydi. ABD, Irak'ın önceki kararlar dahil olmak üzere 1441 sayılı BMGK kararını da ihlal ettiğini ve bu kararların kendisine Irak'a müdahale hakkı sağladığını ileri sürmüştür. Bu arada BM denetçileri Irak'ta çalışmaya tekrardan başlamış ve Irak'ın elinde iddia edildiği gibi kitle imha silahları olmadığını ilan etmiştir. (Chomsky, 2008:14-15, 42-43; Fukuyama, 2006:96-97; Polk, 2007:188)

BM denetçilerinden istediğini alamayan Bush yönetimi ise Irak'a müdahale etmek için CIA'e baskı yapmış, ancak savaş için halka sunulacak delilleri CIA'den alamamıştır. Bunun üzerine Irak-El Kaide bağlantısına ilişkin istihbaratı yeniden değerlendirerek bir bağlantı kurmak için Savunma Bakanlığı bünyesinde (11 Eylül'ün hemen ardından oluşturulan Terörler Mücadele Politikası Değerlendirme Grubu'nun- the Policy Counter-Terrorism Evaluation Group- 2002'de genişletilmesi ile) Özel Planlar Ofisi adında bir birim oluşturulmuştur. (Ryan, 2011:681; Roskin ve Coyle, 2008:262-265; Galbraith, 2007:80)

Bush yönetimi iddialarını kanıtlayacak delil bulamayınca söylemini değiştirmiş ve kendi yönetiminde de kritik konumlarda bulunan Yeni Muhafazakarların "Irak'a demokrasi getirme" söylemini benimsemiştir. (Chomsky, 2008:111) Nitekim Yeni Muhafazakârlar uzun zamandır ABD'yi Irak'a müdahale etmeye teşvik ediyorlardı. Bazı Yeni Muhafazakârlar Ocak 1998'de dönemin ABD Başkanı B. Clinton'a Irak'ın ABD çıkarlarına tehdit oluşturduğunu ve terör örgütleriyle bağlantıları olduğunu iddia ederek, ABD'nin Irak'a karşı harekete geçmesini talep ettikleri bir mektup¹⁰ gönderdiler. Bu grup, Eylül 2000'de gelecekteki Bush yönetiminde görev yapacak olan kişilerinde imzacısı olduğu "Amerika'nın Savunmasını Yeniden İnşa Etmek: Yeni Bir Yüzyıl İçin Stratejiler, Kuvvetler ve Kaynaklar - Rebuilding America's Defenses: Strategies, Forces, and Resources for a New Century"¹¹ adı altında bir rapor yayınladı. Bu raporda, Körfez bölgesinde ABD askeri varlığı ihtiyacının Saddam rejiminden daha önemli olduğu vurgulandı. 11 Eylül 2001'deki saldırılardan hemen sonra ise Yeni Muhafazakârlar o zamanki ABD Başkanı Bush'a bir mektup¹² gönderdi. Bu mektupta da Irak'ı hedef göstererek Saddam Hüseyin'in iktidardan indirilmesini ve muhalefete askeri ve mali destek sağlanmasını talep ettiler.

Nihai olarak CIA tarafından doğrulanmasa da Irak istihbaratından biri ile 11 Eylül terör saldırılarını gerçekleştiren teröristlerden birinin Prag'da bir araya geldiğine dair söylentiler, Irak'ı ABD'nin hedef tahtasının merkezine yerleştirdi. (Roskin ve Coyle, 2008:262-263) Şubat 2003'te ABD Dışişleri Bakanı Colin Powel BM Güvenlik Konseyi'ne Irak'ın kitle imha silahlarına sahip olduğuna dair (çoğu daha sonra çürütülen) kanıtlar üzerine bir konuşma yaptı (Best ve diğ., 2012:565). Ancak ABD, BM Güvenlik Konseyi'nden Irak'a müdahale kararı çıkartamayacağını anlayınca, başta mevcut olan 1441¹³ sayılı karar olmak üzere 678¹⁴, 687¹⁵ kararların müdahale için gerekli meşruiyeti sağladığını iddia etti ve meşru müdafaa hakkını BM Şartındaki bağlamından kopararak önalıcı saldırı (*pre-emptive strike*) yapacağını ilan etti. Nihayetinde ABD öncülüğündeki koalisyon güçlerinin 19 Mart'ta Bağdat'ı bombalaması ile başlayan savaş, Bush'un zafer

¹⁰ Clinton'a gönderilen mektup için bkz; <https://web.archive.org/web/20070810113947/http://www.newamericancentury.org/iraqclintonletter.htm> (Erişim Tarihi: 06.07.2021).

¹¹ Rapor için bkz; <https://web.archive.org/web/20070808162833/http://newamericancentury.org/RebuildingAmericasDefenses.pdf> (Erişim Tarihi: 06.07.2021).

¹² Bush'a gönderilen mektup için bkz; <https://web.archive.org/web/20070814183551/http://www.newamericancentury.org/Bushletter.htm> (Erişim Tarihi: 06.07.2021).

¹³ BM Güvenlik Konseyi Kararı (1441), bkz; <http://unscr.com/en/resolutions/doc/1441> (06.07.2021).

¹⁴ BM Güvenlik Konseyi Kararı (678), bkz; <https://www.un.org/securitycouncil/content/resolutions-adopted-security-council-1990> (06.07.2021).

¹⁵ BM Güvenlik Konseyi Kararı (687), bkz; [https://undocs.org/S/RES/687\(1991\)](https://undocs.org/S/RES/687(1991)) (06.07.2021).

ilan etmesi ve ABD'nin Irak'ı işgal etmesiyle 1 Mayıs 2003'te sona erdi. (Shannon ve Keller, 2007:87-88; Roskin ve Coyle, 2008:265-266; Oran, 2017:18).

Irak'a yönelik tüm politika Yeni Muhafazakarların etkili olduğu Beyaz Saray ve Savunma Bakanlığı'nda şekillenmiştir. Nitekim işgalden önce hem diplomatlardan hem de generallerden gelen itirazlar dikkate alınmamıştır. Hatta ABD Genel Kurmay Başkanı General Eric Shinseki'nin işgal öncesi Amerikan Kongresinde yaptığı konuşmada işgal için birkaç yüz bin kişilik (kastettiği 400 – 500 bin) askerin gerekli olduğunu söylemesi, Yeni Muhafazakâr olarak bilinen Savunma Bakan Yardımcısı P. Wolfowitz tarafından sert bir şekilde karşılanmış ve genel kurmay başkanı bu olayın ardına görevinden alınmıştır. Bu bakımdan askeri ve istihbari kurumlarda görev yapan ve savaşa sıcak bakmayan birçok üst düzey yetkilinin yerine daha ılımlı görevliler atanmıştır. (Diamond, 2012:266-267; Galbraith, 2007:87; Ahmad, 2012:207)

Yine Irak'a müdahale öncesi Yeni Muhafazakarların etkisiyle dışişleri bakanlığının savaş için daha fazla uluslararası kamuoyu desteği alma çabaları görmezden geldiği gibi savaş sonrası için yapılan planlamada da dışişlerinin yapmış olduğu çalışmalar yok sayılmıştır. Zira savaş sonrası Irak'ın yeniden inşasından Kore'den Afganistan'a kadar yeniden yapılanma çalışmalarını yürüten Dışişleri Bakanlığı ve Amerikan Uluslararası Kalınama Ajansı (USAID) değil de Dışişlerindeki bölge uzmanlarına danışmaya ya da iş birliğine sıcak bakmayan ve 1952 yılından beri yeniden inşa faaliyetinde görev almayan Pentagon görevlendirilmiştir. Nitekim Dışişlerinin savaştan birkaç yıl önce savaş sonrası için Irak yönetiminde karşılaşılabilecek sorunların çözümüne yönelik hem bölge uzmanlarının hem de sürgündeki Iraklıların tavsiyeleri ile hazırladığı "Irak'ın Geleceği" adlı kapsamlı çalışma, Dışişlerindeki uzmanları küçümseyen Savunma Bakanlığı yetkililerince dikkate alınmamıştır. (Dobbins, 2012:339-345; Kinzer, 2007:408)

Bu arada, Bush yönetimini Irak'a müdahale etmeye teşvik edenler sadece Yeni Muhafazakârlar değildi. Bush yönetimini bu konuda cesaretlendiren diğer grup ise Ahmed Çelebi'nin başını çektiği sürgündeki Iraklı muhaliflerdi. Özellikle muhalefetin başındaki Ahmed Çelebi, Bush yönetimini sahte ve yanlış bilgilerle yönlendirdi. Nitekim Amerikalılar, muhalefetin söylediklerine inanarak Irak'ta hoş karşılanacaklarına inanıyorlardı. Ancak savaş başlar başlamaz Iraklıların işgalcileri kurtarıcı olarak görmediği anlaşıldı (Galbraith, 2007:84-85; Ahmad, 2012:202).

Sonuç

90'lı yıllarda ABD, Suudi Arabistan'ı korumak için Birinci Körfez Savaşı ile ilk kez müdahale ettiği Irak'a askeri ve ekonomik müdahalelerde bulundu. Bu süreçte ABD, Iraklı muhalifleri örgütledi ve onlara maddi destek sağladı. 90'ların sonunda Irak hem sürgündeki muhalifler hem de yeni muhafazakârlar tarafından sistematik olarak hem ABD yönetimine hem de ABD halkına düşmanlaştırıldı. Bu bağlamda Irak, teröre destek veren ülkeler arasında İran ve Kuzey Kore ile birlikte Bush yönetimi tarafından bir şer ekseni olarak tanıtılmıştır. Ayrıca Irak, ABD tarafından kitle imha silahına sahip olmakla suçlanmıştır. Ancak uluslararası gözlemciler tarafından yapılan incelemelerde bu iddiaları doğrulayacak herhangi bir delil bulunamamıştır. Bunun üzerine Bush yönetimi, Irak'ın demokratik değerlere sahip olmadığı için terörü desteklediğini iddia ederek 2003 yılında Irak'a müdahalesini meşrulaştırmaya çalışmıştır.

Realistler, devletlerin güvenliği korumak veya çıkarlarını maksimize etmek istediklerini vurgular. Bundan dolayı da devletlerin güç dengesini istediklerini ya da agresif davrandıklarını ileri sürerler. Ancak ABD'nin Irak'ı işgal etmek için doğrudan ekonomik veya siyasi çıkarları yoktu (Suudi Arabistan gibi müttefiklerinin çıkarı vardı) ve müdahale ABD'nin gücünü de artırmadı. Aksine, Irak'ı fethetme girişimi Ortadoğu'da istikrarsızlığı yayarak ABD çıkarlarını tehdit edebilirdi, nitekim de savaş sonrası da böyle olmuştur. Diğer bir deyişle, klasik, savunmacı ve saldırgan realizm, ABD'nin Irak'a müdahalesini yeterince açıklayamaz. Bu noktada neo klasik realizm diğer realist yaklaşımlardan farklılık arz etmektedir. Neo klasik realizm iç ve dış değişkenleri dahil ederek ABD'nin Irak'ı işgalini anlamlandırmaya yönelik kapsamlı bir yaklaşım sunarlar. Nitekim hem iki kutuplu sistemden tek kutuplu sisteme geçiş, hem de ABD siyasi eliti olarak Yeni Muhafazakarların Irak savaşı için sağladığı motivasyon neo klasik realizmin ortaya koyduğu yaklaşımla açıklanabilmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki, ABD'nin Irak'ı işgali için bir dış politika teorisi olarak yeterli bir açıklama sağlasa da neo klasik realizm tam olarak bir uluslararası ilişkiler teorisi olarak algılanmamaktadır. Kısacası ABD'nin Irak'ı işgali ve terör üzerine savaşı realist tartışmalarla (neo klasik realizm hariç) açıklanamamaktadır.

11 Eylül'den sonra ABD, 2001'de Afganistan'ı işgal etti. Uluslararası toplumda Afganistan'ın işgali meşru kabul edilirken, Irak'ın işgali uluslararası hukuka göre meşru kabul edilmedi. İlk işgalde BM Sözleşmesi'nin 42. maddesine uygun bir BMGK kararı vardı. (42. maddeye göre BMGK, devletlere güç kullanma yetkisini veriyor) Ancak ikincisinde böyle bir yetki veren bir karar olmamasına rağmen ABD, BM Şartı'nın 51. maddesini bağlamından kopararak uluslararası örf ve âdet hukuku ile bağdaşan ön alıcı meşru müdafaa teorisini ortaya atmıştır (51. madde meşru müdafaa durumunda devletlere güç kullanma yetkisi vermektedir). ABD'nin Irak'ı işgalinin uluslararası hukuk ve normlar açısından hiçbir meşruiyeti olmadığı için liberaller bu savaşı yeterince açıklayamamaktadırlar.

Nihayetinde ABD'nin Irak'ı işgalini ve terör üzerine savaşını açıklayan en iyi yaklaşımı konstrüktivizm sağlamaktadır. Çünkü Yeni Muhafazakârlar ve sürgündeki Iraklı muhalif gruplar sahte ve manipüle edilmiş haber veya bilgilerle ABD Dış Politikasını ve ABD kamuoyunu Irak'a karşı etkilemiş ve böylece Irak'ı bir güvenlik sorunu haline getirmişlerdir. Bu bağlamda Yeni Muhafazakârlar, savaş için demokrasiyi söylem olarak kullanmışlardır. Yeni Muhafazakârlar için Irak teröristleri desteklemişti, çünkü Irak'ta demokrasi yoktu. Bush yönetimi ise çok fazla iyimserdi, zira Irak halkının kendisini özgürleştirdiği için ABD'ye teşekkür edeceği beklentisine sahipti. Bu bakımdan belirtmek gerekir ki, demokratikleştirmeye yönelik müdahale realistler ve hatta liberaller için bir motivasyon olarak görülmemektedir. Ancak konstrüktivistler bu motivasyonu ideolojik bir temelde açıklayabilmektedir. Kısacası Bush yönetiminin terörle savaşının 11 Eylül saldırıları, kitle imha silahları ve Saddam Hüseyin rejimi arasındaki söylemsel araçlarla inşa edildiği söylenebilir. Yani ABD'nin Irak'a yönelik işgal politikası sosyolojik olarak inşa edilmiştir. Ayrıca ABD'nin Irak'a müttefiki Suudi Arabistan'ın güvenliğini sağlamak için müdahale etmiş olması ve Irak'ın olası kitle imha silahlarının batı toplumunu tehdit etmesi göz önüne alındığında, anarşinin değişen doğası ve çoğulcu güvenlik topluluğu & kolektif güvenlik anlayışıyla devletlerin savaşmasını açıklamadaki yaklaşımı ile konstrüktivizm ABD'nin Irak'ı işgaline sistemik düzeyde de yeterli açıklamayı getirmektedir.

Sonuç olarak hem neo klasik realizm hem de konstrüktivizm ABD'nin Irak'ı işgaline ve terör üzerine savaşına açıklama getirmektedir. Neo klasik realizm uluslararası sistemin yapısı ve doğası üzerine bir açıklama getirmekten ziyade spesifik bir dış politika olayının nasıl meydana geldiğini açıklamakla ilgilenmekte iken, konstrüktivizm hem uluslararası sistemin yapısı ve doğası hem de dış politikanın analizi başta olmak üzere uluslararası ilişkilerdeki tüm yapı ve olaylar için kapsamlı bir açıklama getirmektedir. Bu bakımdan konstrüktivizm, ele aldığımız Irak örneğinin yanı sıra uluslararası ilişkilerdeki birçok vaka için de açıklayıcı, geniş ve kapsayıcı bir yaklaşım sunmaktadır.

Kaynakça / Reference

- Arı, T. (2013). *Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, 8. Basım, Nisan, MKM Yayıncılık.
- Aydın, A. ve Tekin, O. (2016). "Realist, Liberal And Constructivist Approachs To War On Terror In Iraq", *Turkish Studies*, Volume 11/2 Winter. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9060>
- Ahmad, A. (2012). *Irak, Afganistan ve Çağımızın Emperyalizmi*, (Çev: Kubilay Geçikli & İsmail Avcu), Otonom Yayıncılık, 1. Basım (Eylül), İstanbul.
- Buzan, B., Waeber, O. ve Wilde, J. d. (1998). *Security: A New Framework For Analysis*, Lynne Rienner Pub., USA.
- Boot, M. (2004). Neocons, *Foreign Policy*, Jan. - Feb., No. 140, pp. 20-28.
- Boot, M. (2002). "What the Heck Is a 'Neocon'?", *The Wall Street Journal*, December 30. (<https://www.wsj.com/articles/SB104121045871745553>, Erişim Tarihi: 06.07.2021)
- Best, A., Hanhımakı, J. M., Maiolo, J. A. ve Schulze, K. E. (2012). *20. Yüzyılım Uluslararası Tarihi*, (Çev. Taciser Ulaş Belge), Siyasal Kitabevi, Ankara, Eylül.
- Balcı, A. ve Kardaş, T. (2014). 'Realizm', *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Ali Balcı & Şaban Kardaş (Ed.), I. Basım, Küre Yayınları.
- Clausewitz, C. v. (2007). *On War*, (M. Howard and P. Paret, Trans.), New York, Oxford University Press.
- Chomsky, N. (2008). *Interventions*, The Updated And Expanded Edition, Penguin Books.
- Chernoff, F. (2007). *Theory and Metatheory in International Relations*, New York: Palgrave Macmillan.
- Clackson, A. (2011). Conflict and Cooperation in International Relations, *E-International Relations*. (<https://www.e-ir.info/2011/02/01/conflict-and-cooperation-in-international-relations/>, Erişim Tarihi: 06.07.2021)
- Corscadden, P. (2014). The Neoconservative Influence on US Foreign Policy and the 2003 Iraq War, *E-International Relations*, Jun. (<https://www.e-ir.info/2014/06/14/the-neoconservative-influence-on-us-foreign-policy-and-the-2003-iraq-war/>, Erişim Tarihi: 06.07.2021)
- Donnelly, J. (2005). "Realism" in Scott Burchill (ed.), *Theories of International Relations*, Chapter 2, Palgrave-Macmillan.
- Doyle, M. W. (1983). Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs, *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 12, No. 3 (Summer), pp. 205-235.
- Dyson, S. B. (2009). *The Blair Identity Leadership and Foreign Policy*, Manchester University Press.
- Dyson, T. (2010). *Neoclassical Realism and Defence Reform in Post-Cold War Europe*, First Published, Palgrave.
- Dusanic, A. ve Penev, P. P. (2009). The Influence of the Neoconservative Movement on U.S. Foreign Policy, *Connections*, Vol. 8, No. 2 (Spring), pp. 91-99.

- Devlen, B. ve Özdamar, Ö. (2009). "Neoclassical Realism and Foreign Policy Crises", *Rethinking Realism in International Relations*, Edited by Annette Freyberg-Inan, Ewan Harrison and Patrick James, The Johns Hopkins University Press.
- Demirtaş, B. (2014). "İnşacılık", *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Ali Balcı & Şaban Kardeş (Ed.), 1. Basım, Küre Yayınları.
- Diamond, L. (2012). "Irak'ta Yolunda Giden ve Gitmeyen İşler", *Ulus İnşası*, (Ed.) Francis Fukuyama, (Çev: Hasan Kaya), Profil Yayıncılık, 2. Baskı, Haziran.
- Dobbins, J. (2012). "Irak Derslerinin Alınması", *Ulus İnşası*, (Ed.) Francis Fukuyama, (Çev: Hasan Kaya), Profil Yayıncılık, 2. Baskı, Haziran.
- Fukuyama, F. (2006). *Neo-Conların Sonu Yol Ayrımındaki Amerika*, (Çev: Hasan Kaya), 1. Baskı, Ekim, Profil Yayıncılık.
- Folarin, S. (2013). "Types and Causes of Conflict", in S. Folarin, *Readings in Peace and Conflict Studies*, Covenant University, pp. 13-25.
- Gülmez, S. B., Gülmez, D. B. ve Dursun, M. (2020). "Trump Dönemi Türk-Amerikan İlişkilerine Neoklasik Realist Yaklaşım", (Der.) Efe Sıvış, *Türk-Amerikan İlişkilerinde Değişen Dengeler Dün-Bugün*, Libra Yayıncılık, ss 167-201.
- Galbraith, P. (2007). *Irak'ın Sonu Ulus Devletlerin Çöküşü Mü?*, (Çev: Mehmet Murat İnceyan), 1. Baskı, Ocak, Doğan Kitap.
- Glaser, C. L. (1997). The Security Dilemma Revisited, *World Politics*, Volume 50, Issue 01, October, pp 171 – 201.
- Golutvina, O. G. (2018). Political Elites in the USA under George W. Bush and Barack Obama: Structure and International Politics, *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*, Vol. 43, No. 4, pp. 141-163. <https://doi.org/10.12759/hsr.43.2018.4.141-163>
- High, B. (2009). The Recent Historiography of American Neoconservatism, *The Historical Journal*, Jun., Vol. 52, No. 2, pp. 475-491. <https://doi.org/10.1017/S0018246X09007560>
- Karaosmanoğlu, A. L. (2011). "Yirmibirinci Yüzyılda Savaşı Tartışmak: Clausewitz Yeniden", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 8, Sayı 29 (Bahar), ss. 5-25.
- Kissinger, H. (2016). *Dünya Düzeni*, (Çev: Sinem Sultan Gül), Boyner Yayınları, 1. Baskı, Mayıs, İstanbul.
- Kinzer, S. (2007). *Darbe Havai'den Irak'a Amerika'nın Rejim Değişiklikleri Yüzyılı*, (Çev: Zeynep Beler), 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Kaldor, M. (2013). In Defence of New Wars. *Stability*, 2(1): 4, pp. 1-16. <http://doi.org/10.5334/sta.at>
- Mencutek, Z. S., Aras, N. E. G., and Coskun, B. B. (2021). "Turkey's Response to Syrian Mass Migration: A Neoclassical Realist Analysis", *Uluslararası İlişkiler*, Advanced Online Publication, January, pp. 1-19. <https://doi.org/10.33458/uidergisi.856928>
- Oran, B. (Ed.) (2017). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt III: 2001-2012, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul,
- Polk, W. R. (2007). *Irak'ı Anlamak*, 2. Baskı (Nisan), NTV Yayınları.

- Pazarıcı, H. (2011). *Uluslararası Hukuk*, 10. Basım, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Peleg, I. ve Scham, P. (2007). Israeli Neo-Revisionism and American Neoconservatism: The Unexplored Parallels, *Middle East Journal*, Winter, Vol. 61, No. 1, pp. 73-94.
- Rose, G. (1998). "Neoclassical Realism and Foreign Policy," *World Politics*, (October): 144-172.
- Roskin, M. G. ve Coyle, J. J. (2008). *Politics of The Middle East Cultures and Conflicts*, 2nd ed., Pearson Education, New Jersey, USA.
- Rosa, P. (2018). *Neoclassical Realism and the Underdevelopment of China's Nuclear Doctrine*, Palgrave.
- Ryan, M. (2011). Bush's "Useful Idiots": 9/11, the Liberal Hawks and the Cooption of the "War on Terror", *Journal of American Studies*, November, Vol. 45, No. 4, pp. 667-693. <https://doi.org/10.1017/S0021875811000909>
- Schaller, J. (2005/2006). Neoconservatives Among Us? A Study of Former Dissidents' Discourse, *Perspectives*, No. 25 (Winter), pp. 43-62.
- Sula, İ. E. (2017). Democracy and Security Cooperation Against Terror: An Analysis of the US War on Terror in the Middle East, *Akademik Orta Doğu*, Cilt 12, Sayı 1, ss. 119-133.
- Shannon, V. P. ve Keller, J. W. (2007). Leadership Style and International Norm Violation: The Case of the Iraq War, *Foreign Policy Analysis*, 3, 79-104.
- Taliaferro, J. W., Lobell, S. E. ve Ripsman, N. M. (2016). *Neoclassical Realist Theory of International Politics*, Oxford University Press.
- Tüysüzoğlu, G. (2019). "Kimliğin Güvenlikleştirilmesi ve İnsani Güvenlik: Irak Örneği", *Avrasya Etüdlere*, ss. 23-45.
- Yılmaz, M. E. (2007). "Westphalia'dan Günümüze Savaş", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 4, Sayı 14 (Yaz), p. 17-38.
- Yalçınkaya, H. (2014). "Savaş", *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Ali Balcı & Şaban Kardaş (Ed.), Küre Yayınları, I. Basım, pp. 272-278.
- Wohlforth, W. C. (1999). The Stability of a Unipolar World, *International Security*, Vol. 24, No. 1 (Summer), pp. 5-41.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*, Reading, MA: Addison Wesley.
- Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press.
- Wagner, R. H. (2007). *War and the State: The Theory of International Politics*, University of Michigan Press.
- "About PNAC"; https://web.archive.org/web/20070811202256/http://www.newamericancentury.org/about_pnac.htm, Erişim Tarihi: 06.07.2021)
- "Statement of Principles"; https://web.archive.org/web/20070810113753/http://www.newamericancentury.org/state_mentofprinciples.htm, Erişim Tarihi: 06.07.2021)

“Letter to President Clinton on Iraq”; <https://web.archive.org/web/20070810113947/http://www.newamericancentury.org/iraqlintonletter.htm>, (Erişim Tarihi: 06.07.2021)

“The Project for the New American Century”; <https://web.archive.org/web/20070808162833/http://newamericancentury.org/RebuildingAmericasDefenses.pdf>, (Erişim Tarihi: 06.07.2021)

“Letter to President Bush on the War on Terrorism”; <https://web.archive.org/web/20070814183551/http://www.newamericancentury.org/Bushletter.htm>, (Erişim Tarihi: 06.07.2021)

“UN Security Council Resolution (1441)”; <http://unscr.com/en/resolutions/doc/1441> (06.07.2021).

“UN Security Council Resolution (678)”; <https://www.un.org/securitycouncil/content/resolutions-adopted-security-council-1990> (06.07.2021).

“UN Security Council Resolution (687)”; [https://undocs.org/S/RES/687\(1991\)](https://undocs.org/S/RES/687(1991)) (06.07.2021).

[itobiad], 2022, 11 (2): 845-864

<p>Muhasebe Mesleğinde Dijital Dönüşüm : Covid-19 Pandemi Döneminde Uzaktan Çalışma Uygulamaları</p> <p>Digital Transformation of the Accounting Profession: Remote Working Practices in the Covid-19 Pandemic Period (English)</p> <p>Video Link: https://youtu.be/3Kz_0_bVrk4</p>	
<p>Betül AÇIKGÖZ</p> <p>Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü Asst.Prof., Yozgat Bozok University Faculty Of Economics And Administrative Sciences School of Business betul.acikgoz@bozok.edu.tr / ORCID: 0000-0003-0140-3461</p> <p>Mustafa Doruk MUTLU</p> <p>Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü Asst.Prof., Yozgat Bozok University Faculty Of Economics And Administrative Sciences School of Business mustafa.doruk.mutlu@bozok.edu.tr / ORCID: 0000-0002-9017-8173</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 14.07.2021
Kabul Tarihi / Accepted	: 29.04.2022
Yayın Tarihi / Published	: 05.06.2022
Yayın Sezonu	: Nisan-Mayıs-Haziran
Pub Date Season	: April-May-June

Atıf/Cite as: Açıkgöz, B. & Mutlu, M. D. (2022). Muhasebe Mesleğinde Dijital Dönüşüm : Covid-19 Pandemi Döneminde Uzaktan Çalışma Uygulamaları . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (2) , 845-864 . DOI: 10.15869/itobiad.971503

Plagiarism/İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iThenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Betül AÇIKGÖZ , Mustafa Doruk MUTLU).

Yayıncı / Published by: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Muhasebe Mesleğinde Dijital Dönüşüm: Covid-19 Pandemi Döneminde Uzaktan Çalışma Uygulamaları

Öz

Sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkan üretim modelleri ve buna bağlı olarak ortaya çıkan işçi sınıfları teknolojik gelişmelerin de etkisiyle günümüzdeki halini almıştır. Üretim sürecine el emeği ve fiziksel gücü ile doğrudan katılarak çalışan kesimin mavi yakalı, ofis ortamında zihin gücüne dayalı işleri yaparak çalışan kesimin ise beyaz yakalı olarak isimlendirilmesiyle başlayan bu sınıflandırma, zamanla yeni mesleklerin ve çalışma şekillerinin de eklenmesiyle değişime adapte olmuştur. Muhasebecilik mesleğinin ise bu sınıflandırma içindeki yeri masa başında işletmeye ait finansal bilgileri sınıflandıran, kaydeden, özetleyerek raporlar halinde ilgililere sunan ve sonuçları analiz eden beyaz yakalı olarak anılmaktadır. 11 Mart 2020 tarihi itibariyle Dünya Sağlık Örgütü (WHO), korona virüs (covid-19) viral hastalığının patlak vermesinin ardından tüm dünyada pandemi ilan etmiştir. Covid-19 dünya genelinde en az 114 ülkeye yayılmış ve yarım milyondan fazla kişiye bulaşmıştır. Bu koşullar altında, hükümetlerin çoğu ölümcül hastalığın yayılmasını önlemek için sert önlemler alarak, sokağa çıkma yasakları ilan etmiştir. Şirketler ayrıca çalışanlarının sağlığını korumak için çalışma programlarını değiştirmiş ve uzaktan çalışma iş düzenine uyarlamıştır. Bu süreçte, muhasebecilik mesleği ise ekonomik düzende ortaya çıkan ihtiyaçlara cevap verecek şekilde evrim geçirmiş ve teknolojik ilerlemenin de etkisiyle pandemi döneminde yeni çalışma düzenine geçilmiştir. Muhasebe meslek mensupları meslek kanunu ve Maliye Bakanlığı ile meslek birliği tarafından yayımlanan yönetmeliklerin, genelgelerin ve kararların oluşturduğu Muhasebe Meslek Mevzuatına tabidirler. Bu çalışmada, baş döndüren teknolojik gelişmelerin ve salgın hastalık sebebiyle değişen dünya düzeninin perde arkasında muhasebecilik mesleğini nasıl etkilediği ve sürece uyum sağlamak için meslek mensuplarının çalışma koşulları Türk Muhasebe Meslek Mevzuatı çerçevesinde ele alınmıştır. Bu çerçevede meslek mensuplarının sağlığının korunması amacıyla özellikle uzaktan çalışma koşulları ile ilgili olarak yapılması gereken değişikliklere yer verilerek dijitalleşmenin meslek üzerindeki etkileri irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe Meslek Mevzuatı, Dijitalleşme, Covid-19, Pandemi, Uzaktan Çalışma.

Digital Transformation of the Accounting Profession: Remote Working Practices in the Covid-19 Pandemic Period

Abstract

The production models that emerged with the industrial revolution and the resulting working classes have taken their current form with the effect of technological developments. This classification, which started with the blue collar of the people who work directly by participating in the production process with manual labor and physical strength, and the white collar of the people who work in the office environment by doing mental power, has adapted to change over time with the addition of new professions and

working styles. The place of the accounting profession in this classification is referred to as the white collar, which produces the financial information of the business at the desk. As of March 11, 2020, the World Health Organization (WHO) declared a pandemic all over the world after the outbreak of the corona virus (covid-19) viral disease after Covid-19 has spread to at least 114 countries worldwide and infected more than half a million people. Under these circumstances, most governments have declared curfews, taking drastic measures to prevent the spread of the deadly disease. Companies have also changed their work schedules to protect the health of their employees and adapted to the remote working schedule. In this process, the accounting profession has evolved to respond to the needs emerging in the economic conjuncture, and with the effect of technological progress, it has developed into a new working pattern during the pandemic period. Professional accountants are subject to the Professional Accounting Legislation formed by the professional law and the regulations, circulars and decisions published by the Ministry of Finance and the professional association. In this study, it is discussed that how the accounting profession is affected behind the scenes of the disruptive technological developments and the changing world order due to the epidemic, and the working conditions of the professionals in order to adapt to the new process within the framework of the Turkish Accounting Profession Legislation.

Keywords: Professional Accounting Legislation, Digitalization, Covid-19, Pandemic, Remote working

Giriş

İşletmelerin finansal faaliyetlerinin sonuçlarını sınıflandırma, kayıt altına alma, özetleyip, tablolar halinde sunarak analize hazır haline getirme ve bilgi üretme süreci olarak bilinen muhasebe fonksiyonu teknolojik gelişmeler ve dijitalleşmenin ışığında dinamik bir yapıya sahiptir. Bu dinamik yapı sayesinde insanoğlunun başına gelen en büyük salgın hastalıklardan biri olan Covid-19 virüsüne bağlı olarak ilan edilen pandemi koşullarında bile işletmelerin faaliyetlerinin finansal sonuçlarını ilan etmede aksaklıklar yaşanmamış ve muhasebe aslı görevi olan mali bilgiyi bu zor koşullar altında dahi üretmeye devam etmiştir. Muhasebe fonksiyonunun bu her koşula uyum sağlayabilme özelliği ile tüm dünyada finansal bilgi kullanıcıları bilgiye zamanında ulaşabilmişlerdir.

Koronavirüs hastalığı 2019 (COVID-19), şiddetli akut solunum sendromu SARS-CoV-2 virüsünün neden olduğu bulaşıcı bir hastalıktır. İlk vaka Aralık 2019'da Çin'in Wuhan kentinde tespit edilmesinden sonra, 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) artan sayıda ülkeyi etkileyen ve son 2 hafta içinde Çin dışındaki ülkelerde de vaka sayısındaki hızlı artıştan dolayı tüm dünyada pandemi ilan etme kararı almıştır. Kelly pandemiyi "dünya çapında veya çok geniş bir alanda meydana gelen, uluslararası sınırları aşan ve genellikle çok sayıda insanı etkileyen bir salgın" olarak tanımlamaktadır (Kelly, 2011, s.540). Virüs ortaya çıktığından beri dünya çapında yayılan hastalık Ağustos 2021 tarihi itibarıyla 220 milyondan fazla kişinin hastalanmasına ve 4,5 milyondan fazla kişinin hayatını kaybetmesine sebep olan bir salgına yol açmıştır. Pandemi, 20. yüzyılın en uzun süren ekonomik krizi olan Büyük Buhran'dan bu yana yaşanan en büyük küresel sosyal ve ekonomik daralmaya da neden olmuştur. Ölümcül etkileri olan hastalığa yakalanmamak ve hastalığın yayılımını azaltmak adına alınan tedbirler ekonomide

işleyen çarkların bazı sektörlerde yavaşlamasına, bazı sektörlerde ise tamamen durma noktasına gelmesine sebep olmuştur.

Türkiye’de pandemi koşullarında "Hayat Eve Sığar" uygulamasıyla birçok işletme faaliyetlerini uzaktan sürdürme kararı almış ve birçok alanda çalışanlar işlerini evlerinden yürütmüşlerdir. Home ofis ya da evden çalışma olarak iş hayatına giren bu kavram pandemiden önce de yaygın bir şekilde uygulanan bir çalışma modeli olmasına rağmen pandemi döneminde çalışanların sağlığını korumak adına bir zorunluluk halini almıştır. Artan vaka sayılarını azaltmak üzere alınan tedbirlerden biri olan sokağa çıkma kısıtlaması uygulandığı günlerde muhasebe meslek mensuplarına muafiyet tanınmış ve işlerini yürütmek üzere bürolarına gitmelerine izin veren bir düzenleme yapılmıştır.

Bu çalışmada, baş döndüren teknolojik gelişmelerin ve salgın hastalık sebebiyle değişen dünya düzeninin perde arkasında özellikle muhasebecilik mesleğinin nasıl etkilendiği ele alınmıştır. Ek olarak Türkiye’de 117.692 adet (bkz. Tablo 1) meslek mensubunun bulunduğu göze alınarak sürece uyum sağlamak için bu kişilere yönelik çalışma koşulları Türk Muhasebe Meslek Mevzuatı çerçevesinde incelenmiştir. Birinci bölümde Türkiye’de muhasebe mesleğinin gelişimi, muhasebe uygulamalarının standartlaşması için yapılan düzenlemeler ve mesleğin profesyonelleşmesi için atılan adımlar çerçevesinde ele alınmıştır. İkinci bölümde, dijitalleşme ile muhasebe mesleğinde yaşanan dönüşüm süreci anlatılmıştır. Bunu izleyen üçüncü bölümde pandemi sebebiyle zaruret halini alan uzaktan çalışma konusu muhasebe mesleği açısından incelenmiştir. Dördüncü bölümde, pandemi döneminde muhasebe uygulamaları yapılan düzenlemeler çerçevesinde sunulmuştur. İzleyen bölümde ise muhasebe meslek mevzuatının dijital dönüşüm çağının getirdiği yeniliklerden faydalanarak pandemi koşullarına uyarlanmasının gereği tartışılmıştır.

Türkiye’de Muhasebe Mesleğinin Gelişimi

Türk Muhasebe Meslek Mevzuatının Dünden Bugüne Geçmişi

Muhasebenin geçmişi ekonomik faaliyetlerin başladığı tarih öncesi çağlara kadar dayanmaktadır. Bu konuda sayı saymanın tarihi kadar eski olduğu söylenebilir. Geçmişi bu kadar eski olmasına rağmen, literatürde ilk yazılı muhasebe eseri olarak 1494 yılında Venedikli bir rahip olan Luca Pacioli tarafından yazılan 6 ciltlik *Summa de Arithmetica, Geometria, Proportioni et Proportionalita* kabul edilmektedir (Lee, Bishop, & Parker, 2013, s.1). Bu eserin Venedik’te hazırlanmış olmasının sebebi 15. yüzyılda deniz ticaretinin en yoğun yapıldığı bölge olmasından kaynaklanmaktadır (Sangster, Stoner, & McCarthy, 2008, s.1). Ekonomik faaliyetlerden kaynaklanan kıymet hareketlerinin çift taraflı kayıt sistemiyle sunumunun gösterildiği bu kitap günümüzde kullanılan çift taraflı kayıt sisteminin de ilk hali olarak kabul edilmektedir. Muhasebenin gelişmesi ile ticaret arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Zaman içinde ticaret hacmi arttıkça, ekonomi faaliyetler büyüdükçe, finansman araçları çeşitlendikçe muhasebenin kapsamı da buna bağlı olarak genişlemiştir. Başlarda sadece defter tutma ile sınırlı olan muhasebe fonksiyonu, zaman içinde finansal tabloların düzenlenmesi, raporlar halinde sunulması, bütçeleme ile geleceğe yönelik yatırım kararlarının alınmasında ve vergi konusunda danışmanlık hizmetlerinin verilmesi işlerini de kapsar hale gelmiştir (Papadopoulou & Papadopoulou, 2020, s.40).

Geçmişten günümüze Türk Muhasebe tarihi incelendiğinde ise Osmanlı İmparatorluğu döneminde yapılan muhasebe kayıtlarına rastlanılmaktadır. Merdiban (Merdiven) isimli teknikte yapılan günlük defter kayıtları tüccarların ticari hayatta yaptıkları alışverişlerin sonuçlarını göstermekteydi. Önce 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle başlayan modernleşme ve yenileşmenin ilk adımlarının atıldığı ve Tanzimat Dönemi ile devam eden, daha sonra 1850 yılında Kanunname-i Ticaret'in kabul edilmesi ile 1879-1890 yılları arası çift taraflı kayıt sistemine geçişin temelleri atılmıştır (Güvemli & Çapuk, 2013, s.137).

Cumhuriyet dönemi Türk Muhasebe dizini ele alındığında ise iktisadî faaliyetlerin devlet tarafından gerçekleştirildiği göze çarpmaktadır. Devlet eliyle yapılan ekonomik atılımlar muhasebenin kamu sektöründe gelişmesine ön ayak olmuştur. Devletin muhasebe alanında gerçekleştirdiği en büyük düzenleme ise Tek Düzen Hesap sisteminin uygulamaya konulmasıdır. Muhasebe uygulamalarının meslek mensupları için standart hale getirilmesi üretilen malî bilginin de finansal bilgi kullanıcıları için daha anlaşılabilir ve kıyaslanabilir olmasını sağlamıştır. Muhasebenin aslî amacı olan malî bilgi üretme fonksiyonu yapılan düzenlemeler ve teknolojik gelişmelerle birlikte istenen kalitede bilginin zamanında sunulması ile dinamik bir yapıya sahip olmuştur.

Muhasebecilik mesleği (Ayboğa, 2003) ve mesleğin daha üst standartlara ulaşması için yapılan düzenlemeler ele alındığında bunları iki başlık altında incelemek mümkündür. İlki muhasebenin temel amacı olan bilgi üretme fonksiyonu gereği uluslararası düzenlemelere de uygun standardizasyon sağlamak için yapılan girişimler, ikincisi ise muhasebeciliğin yüksek meslekî standartlara ulaşması için atılan adımlardır.

Muhasebenin Standardizasyonu ile İlgili Düzenlemeler

Globalleşen dünyada ekonomik sınırların ortadan kalkması ve bununla birlikte toplumsal, kültürel ve politik alanlarda da etkisini hissettirerek kurumların buna uyum sağlaması muhasebe alanında da görülmüştür. Uluslararasılaşmanın ötesinde bir güce sahip olan küreselleşme ile mal ve hizmet akımları çok uluslu şirketler aracılığıyla yönetilmekte olup ulusların fonksiyonel olarak bütünleşmesi sağlanmaktadır. Globalleşmenin muhasebe alanındaki etkisi ise çok uluslu şirketlerin finansal tablolarının hazırlanmasında bir standardizasyon tesis edilmesi ile sağlanmaktadır. Nitekim bu çerçevede işletmelerin ve finansal bilgi kullanıcılarının ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde uluslararası finansal raporlama standartları geliştirilmekte ve sunulmaktadır.

Ülkemizde muhasebe standartlarının gelişimi ise yine bu küreselleşmenin yarattığı entegrasyonun dışında kalmamak amacıyla uzmanlardan oluşan kurumların gayretiyle finansal raporlamada tek düzeni sağlamak üzere atılan adımlarla başlamıştır. Bu süreçte öncelikle ekonomiye yön veren kurum ve kuruluşlarla ilgili hukukî düzenlemeler tesis edilerek yola çıkmıştır. İlk düzenleme 1981 yılında Sermaye Piyasası Kanununun yürürlüğe girmesiyle başlamıştır. Daha sonra ülkedeki özel sektör işletmeleri ile yatırımcıların sermaye piyasalarında aktif yer almasını düzenlemek amacıyla 1983 yılında Sermaye Piyasası Kurulu oluşturulmuştur. Aynı dönemde "Standart Mali Tablo ve Raporlar" Tebliği oluşturulmuştur. 1984'te "Standart Genel Hesap Planı" Tebliği çıkarılmıştır.. 1992'de Tekdüzen Muhasebe Sistemi ve Hesap Planı oluşturulup 2 sene sonrasında yürürlüğe sokulmuştur. Yine aynı yıl Türkiye Muhasebe ve Denetim Standartları Kurulu (TMUDESK) kurulmuş ve iki yıl sonra Türkiye Muhasebe Standartları bu kurul tarafından ilan edilmeye başlanmıştır. 1999'a gelindiğinde

TMUDESK yerini Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu'na (TMSK) devretmiştir. Türkiye, 1999 yılında Avrupa Birliği üye ülkeleri tarafından Birliğe aday olarak kabul edilmiş ve adaylık sürecini başlatmıştır. 2005 yılında ise tam üyelik müzakerelerine başlanmıştır. Zaman içinde Avrupa Birliğine yapılan tam üyelik başvurusu ve Birliğin müktesebatına uyum sürecinin etkisiyle Uluslararası Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartlarını uygulamak zorunlu hale getirilmiştir (Erol & Aslan, 2017, s.56).

Muhasebecilik Mesleğinde Atılan Adımlar

Cumhuriyet döneminde yapılan iktisadî atılımlar ile kurulan işletmeler ve bunların malî işlerini takip etmek üzere muhasebe sisteminin gerekliliği üzerine muhasebecilik mesleğinin temelleri atılmıştır. Ülkemizde 1930'lu yıllardan beri icra edilen muhasebe mesleği ancak yaklaşık 60 yıl sonra yasal statüye ulaşabilmiştir. Bu zaman diliminde 1942'de Eksper Muhasıpler ve İşletme Organizatörleri Derneği kurularak ilk kez örgütlü bir yapının adımı atılmıştır. Bunu takip eden süreçte, 1967 yılında Türkiye Muhasebe Uzmanları Derneğinin kurulması ise muhasebe meslek mensuplarına özgü ilk örgütlü yapıyı temsil etmektedir. 1974 yılında bu kez Türkiye Muhasebeciler Dernekleri Federasyonu kurularak dernekler federasyon çatısı altında toplanmaya çalışılmıştır. 1976 yılında Mali Müşavirler Muhasebeciler Birliği Derneği ile birlik olarak yapılanmanın ilk adımı atılmıştır. Bununla birlikte, 13 Haziran 1989 tarihinde 3568 Sayılı Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanununun yürürlüğe girmesiyle muhasebe mesleğine yasal statü kazandırılmıştır (Ayboğa, 2003).

3568 Sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanununun 2. Maddesinde meslek mensuplarının bu unvanlar altında yapmaya yetkili oldukları görevler tanımlanmıştır. Buna göre, Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirlik mesleğinin konusu gerçek ve tüzel kişilere ait teşebbüs ve işletmelerin; defterlerini tutmak, finansal tablolarını düzenlemek, finans ve mali mevzuat konularında müşavirlik hizmeti vermek ve denetim yapmak olarak sayılmıştır. Yeminli Mali Müşavirlik mesleğinin konusunu ise yine müşavirlik hizmeti ve denetim yapma ile birlikte tasdik işleri oluşturmaktadır. Aynı maddede Yeminli Mali Müşavirlerin muhasebe kayıt defteri tutamayacakları, muhasebeye yönelik işlerin icra edildiği büro işletemeyecekleri veya işletilen bürolara ortaklık teklif edemeyecekleri hükmü de yer almaktadır.

Ülkemizde 2021 yılı itibariyle aşağıdaki Tablo 1'de görüleceği üzere 117.692 adet meslek mensubu bulunmaktadır. Bu meslek mensuplarından 54.123 tanesi mesleğini serbest olarak icra etmekle birlikte, 63.569 kişi ise bir işverenin yanında bağımlı olarak çalışmaktadır.

Tablo 1: *Muhasebe meslek mensupları dağılım tablosu*

SM SAYISI		SMMM SAYISI		YMM SAYISI		TOPLAM	
Serbest	Bağımlı	Serbest	Bağımlı	Serbest	Bağımlı	Serbest	Bağımlı
2803	4912	48506	56671	2814	1986	54123	63569
7715		105177		4800		117692	

(Kaynak: www.turmob.org.tr)

Güvemli 2011 yılında yaptığı çalışmasında 84.582 meslek mensubunun muhasebe alanında hizmet verdiğini belirtmiştir. On yıl içinde bu rakam 117.692'ye ulaşarak %28 oranında bir artış gözlenmiştir (Güvemli, 2011, s.136). Bu artıştaki en büyük pay 2011

yılında 65.436 olan Serbest Muhasebeci Mali Müşavir sayısının, 2021 yılında 105.177 kişiye ulaşmasıdır. Ekonomik faaliyetlerin büyümesi, ticaret hacminin artması ve kayıtlı ekonomiye geçiş sürecinde muhasebe meslek mensuplarının sundukları hizmetlere olan talebin arttığını ve bu sayede meslek mensubu sayısının da yükseldiği görülmektedir.

Dijitalleşme Çağında Muhasebe Mesleği

Sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkan üretim modelleri ve buna bağlı olarak oluşan işçi sınıfları teknolojik gelişmelerin de etkisiyle günümüzdeki halini almıştır. Üretim sürecine el emeği ve fiziksel gücü ile doğrudan katılarak çalışan kesimin mavi yakalı, ofis ortamında zihin gücüne dayalı işleri yaparak çalışan kesimin ise beyaz yakalı olarak isimlendirilmesiyle başlayan bu sınıflandırma, zamanla yeni mesleklerin ve çalışma şekillerinin de eklenmesiyle değişime adapte olmuştur. Muhasebecilik mesleğinin ise bu sınıflandırma içindeki yeri masa başında işletmeye ait finansal bilgileri üreten beyaz yakalı olarak anılmaktadır. İlk zamanlarında sadece defter tutma ile sınırlı olan muhasebecilik mesleği de zamanla ekonomik düzende ortaya çıkan ihtiyaçlara cevap verecek şekilde evrim geçirmiş ve günümüzdeki halini almıştır.

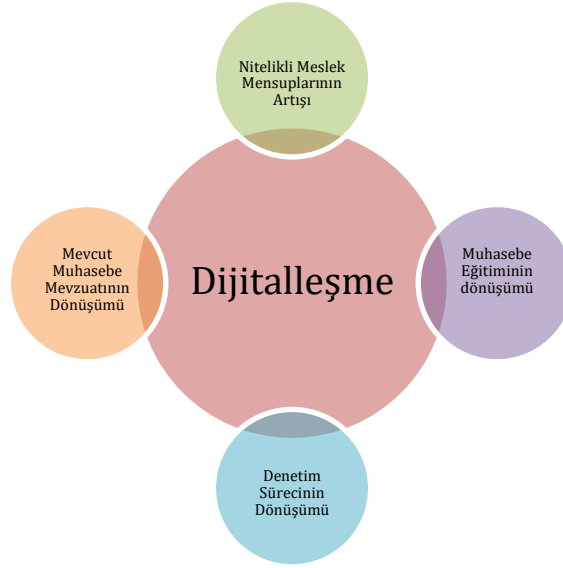
Teknolojik gelişmelerin ilerlemesi üretim süreçlerine de nüfuz etmiş ve buna paralel çalışma ortamlarını dinamik bir yapıya dönüştürmüştür. Özellikle milenyum sonrası yapay zekâ bazlı teknolojilerin gelişmesi, büyük verilerin kolaylıkla işlenip analiz edilebilmesi, 3 boyutlu yazıcılarla soyut olanı somutlaştırma adımlarında kaydedilen gelişmeler 4. Sanayi devriminin gerçekleşmekte olduğunun göstergeleri sayılmaktadır. Endüstri 4.0 kavramı çatısı altında toplanan bu yeni değişikliklerle birlikte günümüzde birçok iş sanal ortamlarda da etkin bir şekilde yürütülebilmektedir. Dijital sanayi devrimi olarak da adlandırılan değişim çağında sanallığın temelinde olan dijitalleşme artık toplumsal yaşamda bilgisayarlardan, telefonlara, saatlere ve hatta gözlüklere kadar her noktada kullanılabilir hale gelmiştir. Bu açıdan baktığımızda aslında endüstri 4.0 teknolojileri ve dijitalleşme hareketi günümüz dünyasındaki birçok sektör ve meslek üzerinde ciddi dönüşümlere sebep olmaktadır (Yankın, 2019).

Dijitalleşme bilgiye ulaşma hızını ve maliyetlerini düşürürken ağ bağlantısı sayesinde birçok kişiyle hızlı ve etkin bir şekilde etkileşime geçme imkânı da sağlamaktadır. Bu değişimler işletmelerin faaliyetlerini de etkilemekte ve her fonksiyonun işleyişinde önemli değişiklikler meydana getirmektedir.

İş dünyasındaki dijital devrim ile birlikte birçok meslek gibi muhasebe mesleği de değişimlere ayak uydurmak durumundadır. Geleneksel muhasebe uygulamaları her geçen gün dijital ortam ve araçlarla desteklenerek daha da dijitalleşmektedir. Bu yeni koşullar ışığında muhasebe mesleğini icra eden çalışanlar da kendilerini yeni dijital temelli teknolojik gelişmelere uyarlamak durumundadırlar. Ek olarak araştırmalar da muhasebe mesleğinin dijitalleşme ve yeni endüstriyel gelişmelerden en çok etkilenecek meslek gruplarından olduğunu göstermektedir (Schwab & Samans, 2016, s.17).

Dijital dönüşüm ile birlikte muhasebe eğitiminde, muhasebe mesleğini icra eden meslek mensuplarında, denetim süreçlerinde ve dolayısıyla muhasebe meslek mevzuatında ciddi değişimler öngörülmektedir. (Bkz. Şekil 1).

Şekil 1: Dijitalleşme ile birlikte Muhasebe Mesleğinde Öngörülen Değişim ve Dönüşümler (Tekbaş, 2018; Kurnaz, Tekbaş, Erturan & Ergin, 2018; Dursun, Ektik, & Tutcu, 2019; Bozdoğan & Çetin, 2020)

Muhasebe sisteminin birbiri ile etkileşimli alt sistemlerden oluşması kayıt, raporlama, denetim gibi kritik muhasebe süreçlerinin hızlı, hatasız ve en az maliyetle hazırlanıp ilgili paydaşlarla paylaşılması sağlanmıştır. Dolayısıyla dijital devrim ile birlikte zaman içerisinde muhasebe mesleğini icra edenlerin iş tanımları, özellikleri ve yararlanacakları araçların da değişmesi beklenmektedir (Dursun vd., 2019, s.264). Sonuç olarak artık muhasebe mesleğini geleneksel yöntemlerle (defter – kalem kullanarak) devam ettiren kişi sayısı yok denecek kadar azdır. Muhasebenin temel süreçleri olan malî nitelikteki işlemlerin toplanması, kaydedilmesi ve raporlanması işlemlerini birçok örgüt bilgi teknolojilerinden faydalanarak yerine getirmektedir. Bu açıdan bakıldığında muhasebenin klasik işlevleri olan veri girişi, kayıt ve raporlama faaliyetlerinden örgütlerin finansal tıkanıkları için çözüm üreten meslek mensuplarına ihtiyaç duyulacağı düşünülmektedir (Tekbaş, 2018).

Bilgi teknolojileri temelli muhasebe paket programlarının yaygınlaştığı dijital dönüşümün ilk dönemlerinde bilgi teknolojileri konusunda yeterli vasıflara sahip olmayanların yakın zamanda muhasebe odaklı işleri etkin bir şekilde icra etmeleri mümkün gözükmemektedir (Tekbaş, 2018). Yakın zamanda dijital devrimin ivmesini arttıracığı ve açık erişim paket programlarının ötesinde, işletmelerin bütün fonksiyonları ve bilgi kullanıcıları ile entegre olan muhasebe programlarının kullanılmasına ihtiyaç duyulacağı düşünülmektedir (Dursun vd., 2019, s.267). Bu sebeplerden dolayı yapılan son araştırmalar muhasebe eğitiminin de dijitalleşme hareketine ayak uydurarak daha teknoloji odaklı olması gerektiğini vurgulamaktadır. (Kurnaz, Tekbaş, Bozdoğan, & Çetin, 2020, s.83).

Kuşkusuz Türkiye Cumhuriyeti Devleti de küresel çaptaki dijital dönüşüme ayak uydurmaya çalışmakta ve işlemlerini e-defter, e-fatura ve e-beyanname gibi elektronik sistemler üzerinden devam ettirmektedir. Bu durum dijital devrimin getirdiği yeniliklerin oluşturduğu fırsatlardan yararlanma imkânı da sunmaktadır (Erturan &

Ergin, 2018, s.155). Örneğin, devletin hazırlamış olduğu yasal düzenlemeler ile işletmelerin muhasebe kayıtlarını e-defterler üzerinden tutmaları, beyannamelerin yine aynı sistem üzerinden teslim edilebilmesi kamu sektöründeki muhasebe odaklı önemli dijitalleşme adımlarıdır. Bunun yanı sıra yakın gelecekte e-defterlerde bulunan finansal raporların e-rapor şeklinde bilgi kullanıcılarına sunulabileceği ve hatta bütün finansal verilerin bulut sistemler aracılığıyla e-arşivlerde saklanabileceği öngörülmektedir. Bu süreçlerin dijitalleşmesi sonucunda internet ortamında oluşturulacak malî tabloların denetiminin de yine internet üzerinden e-denetim şeklinde yapılabileceği ve sonuç olarak bağıntılı bir dijital dönüşümün gerçekleşeceği öngörülmektedir. Söz konusu adımlar birey-işletme ve devlet arasındaki etkileşimi dijital ortama taşıyarak daha hızlı, güvenli ve etkin bir hale getirmektedir (Dursun vd., 2019, s.268; Erturan & Ergin, 2018, s.155; Yardımcıoğlu, Karahan, & Yörük, 2019, s.45).

Dijital dönüşüm, muhasebenin en temel kollarından biri olan denetçiler için de yeni fırsatlar oluşturacaktır. Dijitalleşme ile birlikte uzaktan çalışan denetçi sayısının artacağı ve fiziksel sayımın ya da belge incelemesinin yerini dijital ortamlarda gerçekleşecek teknolojik faaliyetlere bırakacaktır. Bu açıdan bakılırsa dijital dönüşüm ile birlikte teknolojik sayım, online denetim gibi uygulamaların yaygınlaşacağı düşünülmektedir (Dursun vd., 2019, s.268; Yardımcıoğlu vd., 2019, s.43). Yeni dijitalleşen uygulamalarla birlikte geleneksel sistemdeki gibi denetçilerin denetlenen şirkete gitmelerine gerek kalmadan endüstri 4.0 ile birlikte gelişen muhasebe odaklı dijital bilişim teknolojileri aracılığıyla bilgiler eş zamanlı olarak sanal ortamda denetçiler ile paylaşılacaktır. Yakın zamanda bu uygulamaların ciddi zaman ve maliyet tasarrufu sağlayacağı ve muhasebe işlemlerinin daha yalınlaştırılacağı öngörülmektedir (Can & Güneşlik, 2013, s.7; Kablan, 2018, s.1562).

Uzaktan Çalışma ve Muhasebe Mesleği

Muhasebe mesleği bilgi odaklı mesleklerden biridir. Bilgi odaklı meslek bilgiyi elde etme, depolama, yorumlama ve uygulama süreçlerini kapsayan bilgi işlerinden oluşan meslekler anlamına gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında, muhasebeciler bilgi odaklı işleri yapan beyaz yakalı bilgi işçileri olarak tanımlanmaktadırlar (Alvesson, 2004, s.22; Kumar, 2011, s.27; Newell, Robertson, Scarbrough, & Swan, 2009, s.24). Araştırmalar bu çalışmamızın ana temalarından olan uzaktan çalışma sisteminin özellikle muhasebeciler gibi beyaz yakalı bilgi işçileri için uygun ve verimi artırıcı olabildiğini göstermektedir (Birkinshaw, Cohen, & Stach, 2020). Buradan hareketle çalışmamızın bu kısmında uzaktan çalışma kategorilerinden biri olan ev esaslı tele çalışmanın özellikle pandemi zamanlarında muhasebe mesleğini icra eden beyaz yakalı bilgi işçileri ve firmalar için ne gibi sonuçlar yarattığı tartışılacaktır.

Koronavirüs pandemisi sonrası tüm dünyada uzaktan çalışma eğilimi hızlı bir şekilde artış göstermiştir. Bu dramatik değişim bütün meslekleri etkilerken özellikle bilgi işi yapan çalışanları etkilemiş ve çalışmalarını zoraki olarak uzaktan gerçekleştirmeleri gereken bir ortam yaratmıştır. Bu durum birçok örgütün uzaktan çalışma koşullarını deneyimlemesini ve hatta geliştirmesini tetiklemiştir. Bu çalışmada bilgi yoğun mesleklerden biri olan muhasebecilik mesleğinin pandemi sonrası dönemde uzaktan çalışma koşullarından nasıl etkilendiği irdelenecektir.

Covid-19 pandemisi ile birlikte toplum sağlığını koruyabilmek için birçok devlet toplumsal yaşama çeşitli kısıtlamalar getirmiş ve bireylerin dışarıya zorunlu olmadıkça çıkmamaları ve sosyal izolasyon kurallarına uymalarını şart koşmuştur. Bu durum birçok örgütün çalışma ortamlarını özellikle sosyal izolasyona uyum sağlayarak yeniden düzenlemelerini gerektirmiştir. Bununla birlikte birçok örgüt faaliyetlerini olabildiğince sanal ortamda devam ettirme kararı almış ve çalışanlarını işlerini uzaktan çalışma şeklinde devam ettirmeleri için desteklemiştir.

Uzaktan çalışma metodu, sosyal izolasyonla uyumlu olması sebebiyle özellikle pandemi döneminde hem halk sağlığının korunması hem de ekonomik olumsuzlukları hafifletmesi açısından önem kazanmıştır (Tuna & Türkmendağ, 2020, s.3247). Bu açıdan bakıldığında pandeminin başlangıç sürecinden bu zamana kadar uzaktan çalışma sistemine tam olarak adapte olamamış birçok meslek grubunun artık hızla uyum sağlaması ve gerekli önlemleri alması gerekmektedir.

Uzaktan çalışma aslında işletme literatüründe esnek çalışma kategorilerinden biri olarak tanımlanmaktadır. Esnek çalışma örgütlerin insan kaynaklarından en verimli şekilde yararlanabilmeleri ve değişen çevre şartlarına uyum sağlayabilmeleri için geliştirilen alternatif bir çalışma metodudur. Bu bağlamda esnek çalışma çatısı altındaki uzaktan çalışma bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılması ile birlikte çoğunlukla ana örgütün bulunduğu bölgeden uzak bir yerde yapılan çalışma türü şeklinde tanımlanmaktadır (Öztürkoğlu, 2013, s.121). Uzaktan çalışma metodu her geçen gün gelişen iletişim teknolojilerine yönelik kullanımın hem bireysel hem de örgütsel bazda artması ile gündeme gelmiştir.

Araştırmacılar esnek çalışma yöntemlerinden biri olan uzaktan çalışma şekillerinin de kendi içerisinde farklılaştıklarını belirtmektedirler. Uzaktan çalışma ev esaslı tele çalışma, tele merkez esaslı uzaktan çalışma ve hareketli (mobil) tele çalışma şekillerinde uygulanmaktadır (Alkan-Meşhur, 2007, s.267). Bilişim teknolojilerini kullanarak evden çalışma, ev esaslı tele çalışma olarak adlandırılırken, çalışanın işyerinden uzakta ve evinden farklı bir yerdeki ofiste çalışmasına tele merkez esaslı çalışma denilmektedir. Bu kavramların dışında bilgi ve iletişim teknolojilerini mekân kısıtı olmaksızın etkin bir şekilde kullanarak merkez ofisten uzak fakat sürekli ve mobil bir şekilde iletişim halinde çalışmak ise hareketli (mobil) tele çalışma olarak tanımlanmıştır (Alkan-Meşhur, 2010, s.6).

Bir önceki paragrafta bahsi geçen uzaktan çalışma tiplerinden en yaygın olarak kullanılan ev esaslı tele çalışmadır (Arif, 1995; Karakoyun, 2016, s.149). Bu noktada belirtmek gerekir ki covid-19 salgını çalışma hayatında ve şeklinde dikkate değer değişimler ve etkiler meydana getirmiştir (Mangipudi, Prasad, Vaidya, & Muralidhar, 2020, s.938). Dünyada pandemi ile birlikte sosyal izolasyonun korunması açısından en uygun ve güvenli uzaktan çalışma tipi olan ev esaslı tele çalışma biçimi örgütler tarafından daha da yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır (Akıncı, 2020, s.206; Balcı & Çetin, 2020, s.51; Müftüler-Baç, 2020, s.60; Yürekli, 2020, s.55). Ev esaslı tele çalışmanın işletmeler açısından daha az maliyetli ve çalışanların iş ve yaşam dengelerini arttırmanın yanında özgürlük sağladığı bilinmektedir (Chandra, 2012, s.1049; Günay & Torgalöz, 2020, s.406; Kavi & Koçak, 2010, s.71). Evden çalışabilmenin sağladığı ekstra zaman, aileye daha fazla vakit ayırabilme ve otonomi gibi faydalar çalışanların iş tatminlerini ve motivasyonlarını da arttırmaktadır (Hashim, Bakar, Noh, & Mahyudin, 2020, s.3). Özellikle pandemi

döneminde araştırmalar evden çalışmanın özellikle çalışan annelerin hem işlerini yapıp hem de çocukları ile ilgilenebilme avantajı yakalamalarından dolayı tatmin edici bir unsur olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Öbür taraftan evden çalışmanın çalışanlar açısından bazı olumsuz etkileri de ortaya çıkmıştır. Öncelikle evden çalışmanın bir dengesi olması gerektiği ve çok fazla evden çalışmanın çalışanların yaşam kalitesini düşürdüğü savunulmaktadır (Mercan, 2019, s.8). Ayrıca takım çalışması yapabilmek için ekstra zorluklar yaratmaktadır (Alkan-Meşhur, 2007, s.267). Şirketler özellikle pandemi döneminde evden çalışma şartları ile birlikte çalışanlara daha fazla iş yüklenilebileceği kanısına varmışlardır (Karaca & Esen, 2020, s.19). Ayrıca özellikle evden çalışmanın çok yaygınlaşmadığı toplumlarda çalışanların yakın çevreleri tarafından evde boşa zaman harcadıkları şeklinde algılanabildikleri gözlemlenmiştir (Kıcı, 2018, s.150).

Covid-19 pandemisinin dünya çapında toplumsal hayatta büyük etkilere sebep olması araştırma firmalarının da bu konuya eğilmelerine yol açmıştır. Bir araştırma firması pandeminin çalışma hayatı üzerindeki etkilerini birçok ülkeden topladığı verilerle istatistiksel olarak incelemiştir. Firmanın raporuna göre çalışanların büyük bir çoğunluğu (%83'lük kısmı) yeni çalışma koşullarına adapte olmakta sıkıntı yaşamamıştır. Evde çalışırken aile ve iş dengesini koruyabilen çalışanların oranı %75'leri bulmaktadır. Araştırma firması bu verilere rağmen çalışanların %54'lük kısmının işlerini kaybetme kaygısı içerisinde olduklarının da altını çizmiştir (Randstat, 2020, s.33).

Yukarıda yazılanların dışında uzaktan çalışma koşullarına günümüz beyaz yakalı bilgi işçilerinin daha hızlı adapte olduğu savunulmaktadır. Bu argümanın çıkış noktası bilgi işçilerinin entelektüel birikiminin fazla olmasının yanı sıra teknoloji, bilgi ve deneyimlerini kullanarak yeni koşullara daha hızlı adapte olabildikleri düşüncesidir (Günay & Torgalöz, 2020, s.408). Kıcı (2018) çalışmasında bilgi ve iletişim teknolojilerini etkin kullanarak evden verimli bir şekilde çalışabilenlerin genellikle eğitim seviyeleri yüksek ve vasıflı çalışanlar olduğunu bildirmiştir (Kıcı, 2018, s.148). Buradan hareketle bilgi işi odaklı olan muhasebecilik mesleğinin ve dolayısıyla muhasebecilerin özellikle pandemi sonrası dönemde evden çalışabilecek potansiyele sahip olduklarını varsaymak mümkündür. Dolayısıyla Türk Muhasebe Meslek Mevzuatında pandemi sonrası oluşan yeni çalışma normallerine yönelik olarak ev esaslı tele çalışabilmeye yönelik düzenlemelerin yapılması ile muhasebecilik mesleğine ve ilgili çalışanlara katkı sunacaktır.

Pandemi Döneminde Muhasebecilik

Pandemi döneminde muhasebe mesleğinin yapılmasına ilişkin çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından alınan tedbirler aşağıda sunulmuştur:

TÜRMOB Koronavirüse yakalanması sebebiyle karantinada tutulan mensupların testlerinin pozitif çıktığını gösteren sağlık raporunu veya temaslı olduğu kişilerin testlerinin pozitif çıkmasından dolayı meslek mensubunun da karantinaya alındığına dair karantina raporu veyahut eğer hastanede tedavi altına alındıysa buna dair sağlık raporunu mücbir sebep dilekçesi ile birlikte interaktif vergi dairesine sunması gerektiği şeklinde önlem almıştır. Meslek mensubu verdiği dilekçenin içeriğinde hizmet sözleşmesi çerçevesinde iş yaptığı müşterilerinin de mücbir sebep kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini talep ettiği takdirde, vergi idaresi tarafından yapılan beyanların son gününün ilgili rapor başlangıç ve bitiş tarihleri arasında kaldığı takdirde

mesleği icra eden şahsa ve aracılık sorumluluk anlaşması yaptığı müşterilerine rapor süresi kadar ilave zaman tanımaktadır.

Kişisel Verileri Koruma Kurumu tarafından pandemi sürecinde meslek mensuplarının yanında hizmet akdi ile çalışan bağımlı meslek mensupları ile gözetim ve denetiminde çalışan aday meslek mensuplarının evden çalışması durumunda alınması gereken güvenlik önlemleri hakkında düzenleme yapılmıştır. Pandemi sırasında bahsedilen personellerin evden çalışabileceği ve şahsi teknolojik ekipmanlarını kullanabileceği belirtilmiştir. Bu düzenlemede, kişisel verilerin korunması mevzuatının evden çalışmayı engellemediği, fakat kişisel verilerin güvenli bir ortamda saklanması için gerekli önlemlerin alınması vurgulanmıştır. Meslek mensuplarının alacağı önlemler verilerin güvenliğinden emin olunması için veri sorumlusunun yani meslek mensuplarının yükümlülüğü ise hala devam etmekte olduğu konusu vurgulanmıştır. (*Covid-19 ile Mücadele Sürecinde Kişisel Verilerin Korunması Kanunu Kapsamında Bilinmesi Gerekenler*, 2020).

Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı Emeklilik Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından 7 Mayıs 2020 tarihinde yayınlanan 96597630-010.06.02-E. 5852699 sayılı genelge ile korona virüsünün bulaşıcı bir hastalık olduğu ve bu rahatsızlığa yakalanan sigortalı çalışanların hastalık sigortası hükümlerine tabi olacağı bildirilmiştir. Bu genelgeye göre koronavirüs meslek ile ilişkili kaza ya da rahatsızlıklar sınıflandırılmasına alınmamıştır. Oysaki muhasebe meslek mensupları e-defter, e-fatura sistemine geçmemiş olan müşterilerinin defterlerini tutmak, beyannamelerini düzenlemek, bağımsız denetim raporları hazırlamak için müşterileriyle sık sık görüşmek durumunda kalmakta, bürolarında ziyaretçi kabul etmekte, vergi dairelerine gitmektedir. Meslek Mensupları İç İşleri Bakanlığı genelgesiyle dışarıya çıkma yasağı olan zamanlarda bile yasaktan muaf tutulmuştur. ASMMMO Eski Başkanı Ali Şahin, 14 Mayıs 2020 tarihinde Gazete Rüzgarlı'da yayımlanan röportajında o zamana kadar 11 tane meslektaşının koronavirüs sebebiyle hayatını kaybettiğini belirtmiştir (Yavuz, 2020). Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği adına T.C. Sağlık Bakanlığı'na 21.12.2020 tarihinde iletilen 8351 sayılı dilekçede muhasebe meslek mensuplarının ve yanlarında çalışanların risk grubu olarak değerlendirilmesi ve koronavirüse karşı aşılama planlarında öncelikli grup olarak kabul edilmesi gerektiği talep edilmesine rağmen bu konuyla ilgili herhangi bir öncelik tanınmamıştır.

Pandemi döneminde TÜRMOB meslek mensuplarının iş ve işlemlerini aksamadan devam ettirebilmeleri için eğitimlerini çevrimiçi platformlara taşımakta, hazırladığı duyuru, rapor ve broşürlerle bilgilendirme çalışmalarını sürdürmektedir. Özellikle koronavirüs nedeni ile çalışma hayatında uygulanabilecek düzenlemeler ile e-dönüşüm ve e-uygulamalar hakkında çevrimiçi mecralarda video konferans ve eğitim seminerleri düzenlemiştir. Bunların yanısıra yine meslek mensuplarını korona salgınının Türkiye ekonomisine ve sektörlerimize etkileri ile virüsle mücadelede bazı ülkelerde alınan mali önlemler ve ülkemiz için yapılabilecek düzenlemeler ile ilgili raporlar hazırlayıp bilgilendirmiştir. Nisan 2020 tarihli "Korona Salgınının Türkiye Ekonomisine Etkisi Değerlendirmeler ve Öneriler Raporu"nda virüsün sebep olduğu ekonomik krizin etkilerinin bertaraf edilmesinde maliye politikalarının etkinliği üzerinde durulmuş, pandemi dolayısıyla kapanan işyerleri ve insanların işlerini kaybetmesi, koşulların daha ne kadar devam edeceği öngörülemediğinden işsizliğin daha da artacağı yönünde tahminlerde bulunularak finansal yapının korunması ve kırılan yapıdan dolayı

ortaya çıkabilecek artçı krizlerin önlenmesi için de tedbirler alınması gerektiği vurgulanmıştır. Haziran 2020 tarihli "Türkiye'de Korona Salgınının Sektörlere Etkileri" başlıklı raporda ise pandemi dolayısıyla sadece Türk ekonomisi ile sınırlı olmayıp dünya ekonomisinin küresel olarak etkilendiği ve ekonomide daralmaya yol açtığı belirtilmiştir. Raporda sektörel bazda en büyük daralmanın turizm ve onun alt sektörleri olan seyahat, konaklama, lokanta, eğlence alanlarında yaşandığı, kısacası 2020 yılının hizmet sektörünü derinden etkilendiği vurgulanmıştır. TÜRMOB tarafından yayımlanan 2020/95 sayılı "Korona Virüs Salgını Nedeniyle Alınan Mali ve Ekonomik Tedbirler" başlıklı özel sirkülerde ise meslek mensuplarını bilgilendirme amacıyla pandemi dolayısıyla getirilen yeni düzenlemeler ele alınmıştır.

Muhasebe Meslek Mevzuatının Pandemi ile Birlikte Gelen Güncellenme Gereksinimi

1989 yılında muhasebe mesleğinin icrasının düzenlenmesine yönelik olarak müşavirlik ve ilgili odaların kurulması, örgütlenmesi, faaliyetlerinin düzenlenip denetlenerek, organlarının seçimlerine dair esaslarının da düzenlenmesi amacıyla Yeminli Mali Müşavirlik, Serbest mali Müşavirlik ve Serbest Muhasebecilik Kanunu yürürlüğe girmiştir. Muhasebe mesleği için yapılan bu ilk düzenlemeyi daha sonra yönetmelikler, genelgeler ve mecburî meslek kararları izlemiştir.

Türk Muhasebe Meslek Mevzuatı zamanla ortaya çıkan durumlara uyum sağlama yolunda her zaman yapıcı olmuş ve bu yönde değişiklik yapma konusunda zaman içinde kararlar alınmıştır. Örneğin, 3 Ocak 1990'da Resmî Gazete'de yayımlanan 20391 Yönetmelik'in 15. Maddesinde muhasebe meslek mensuplarının işyerlerinde tabela asma zorunluluğu getirilmiştir. Fakat sonrasında asılan tabelaların binaların cephelerinde meydana getirdiği görüntü kirliliği ile ilgili sorunlar nedeniyle tabela asma zorunluluğu yeniden gözden geçirilmiştir. Daha sonra 22 Mayıs 2015 tarihinde değişikliğe gidilmiş ve konu ile ilgili zorunluluk isteğe bağlı olarak güncellenmiştir. Yine aynı şekilde, 30 Nisan 2013 tarih ve 28633 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanan 6460 sayılı Kanunun 9. maddesi ile Kanunun 45. maddesine "23/06/1965 tarihli ve 634 sayılı Kat Mülkiyeti Kanununa göre meslek mensupları bir binada mesken olarak gösterdiği bağımsız bölümlerinde kat maliklerinin izni ve benzeri şartlar aranmaksızın mesleğini icra edebileceği vurgulanmıştır..

İlgili maddelerde tabela asmanın görüntü kirliliğine sebep olmasından dolayı artık zorunlu hale getirilmeyeceği ile mesken olarak gösterilen bağımsız bölümlerinde muhasebecilik faaliyetinin yapılmasına izin veren düzenlemeler muhasebe meslek mevzuatının günün koşullarına uyum gösterdiğinin kanıtıdır. Pandeminin baş göstermesiyle uygulanmaya başlayan sokağa çıkma kısıtlaması ve çalışanların sağlığını korumak adına alınan evden çalışma tedbirleri yürürlükte olan muhasebe meslek mevzuatına aykırı bulunmaktadır. Bunlardan ilki meslek mensuplarına getirilen büro edinme zorunluluğu olup, diğeri ise ikametgahın büro olarak kullanılmasının yasaklandığı ilgili düzenlemelerdir.

Büro Edinilmesi Zorunluluğu

Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve Yeminli Mali Müşavirlerin Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik'in 14. Maddesine göre "Her meslek mensubu meslekî faaliyetine başlamadan önce bağlı olduğu oda bilgisinde iş yeri açmak zorundadır" hükmü yer

almaktadır. Bu hüküm uyarınca Muhasebe mesleğini icra eden serbest veya yeminli mali müşavirlerin faaliyetlerini muhasebe bürolarında icra etme yükümlülüğü vardır. Yaşanan pandemi sürecinde T.C. İç İşleri Bakanlığı tarafından yayımlanan genelgede alınan tedbir kararları ile sokağa çıkma kısıtlaması uygulanmaktadır. Buna rağmen, sokağa çıkma kısıtlaması uygulandığı günlerde muhasebe meslek mensuplarına muafiyet tanınmış ve işlerini yürütmek üzere bürolarına gitmelerine izin verilmiştir. Bu durum, muhasebe meslek mensuplarının ve yardımcı elemanlarının risk altında çalışmak zorunda kalmasına sebep olmaktadır. Bunun yerine, işlerin evden yürütülmesine, müşterilerle çevrimiçi platformlar üzerinden iletişim kurulmasına, beyannamelerin elektronik ortamda düzenlenip vergi dairesine iletilmesine olanak tanınmalıdır. Tüm dünyada alınan tedbirler ve ilan edilen pandemi koşulları altında mesleğine ara vermeden devam eden meslek mensupları için büro edinilmesi bir zorunluluk olmadan çıkarılmalıdır.

İkametgâhın Büro Olarak Kullanılması Yasağı

Yukarıda bahsedilen meslek mensuplarının çalışma usul ve esasları hakkındaki yönetmeliğin 14. Maddesinde "Meslekî faaliyetler aynı zamanda ev olarak kullanılan ikametgâhlarda yürütülemez" hükmü ile büro standartları ile ilgili düzenlemelere yer verilmiştir. Bu düzenleme ile ilgili iki tane dava açılmıştır. Bu davalarda bu düzenlemenin, yapılan işi önemsizleştirerek küçük düşürdüğü, meslek mensuplarına ekonomik olarak ek yükler getirdiği, eşitlik ve adalet ilkeleriyle örtüşmediği ve etkin rekabeti sınırlaması sebebiyle büroların kapanmasına sebep olabileceği gibi sebepler öne sürülmüştür.

Her iki davanın da ortak sonucu olarak, TÜRMÖB'un yaptığı düzenlemelerde, muhasebe mesleğinin uluslararası standartlara uygun hale getirilmesi, yapılan faaliyetlerin kurallara uygunluğunun denetlenmesi, yeni muhasebecilerin yetiştirilmesine imkân sağlanması ve verilen hizmetin güncel şartlara uygun olarak etkin ve kaliteli bir şekilde icra edilebilmesi gibi sebeplerin yanı sıra konut dokunulmazlığı sebebiyle denetimlerin yapılmasının mümkün olmayacağı ileri sürülerek davanın reddine karar verilmiştir.

Oysaki dijital dönüşüm ve teknolojik gelişmeler ile artık her ev bir ofis donanımına sahip olmuştur. Evden çalışma modeli ile mükelleflerin işlerinin internet üzerinden takip edilmesi ve hizmetlerin aksamaması sağlanmıştır. Pandemi dönemi ve işlerin evden yürütülmesine olanak sağlayan teknolojik altyapı çalışmaları sayesinde ikamet edilen evlerin büro olarak kullanılmasının önü açılmıştır. Bu noktadan hareketle Türk Muhasebe Meslek Mevzuatında da gerekli değişiklikler yapılmalı ve evden çalışma modelinin kanunlar karşısında da yasal hale gelmesi sağlanmalıdır.

Sonuç ve Değerlendirme

Dijitalleşme ile birlikte muhasebe mesleğinin kapsamında ciddi değişimler meydana geliyor. Yeni endüstri 4.0 anlayışı ile birlikte güçlenen ve hızla yaygınlaşan dijitalleşme hareketleri, covid-19 salgını ile birlikte uzaktan çalışma sisteminin de desteklenmesiyle daha da hızlı bir ivme kazanmıştır. Toplumsal yaşamda meydana gelen dijital dönüşüme yönelik bu taleplerin muhasebe meslek mensuplarının iş yapış şekillerini hali hazırda ciddi biçimde değiştirdiği ve değiştirmeye devam edeceği öngörülmektedir. Bu yeni teknolojik ve toplumsal gelişmeler ışığında muhasebe mesleği ile ilgili yasal düzenlemeler, dijital sanayi devriminin mesleki faaliyetlerine etkisini içerecek şekilde

yeniden düzenlenmelidir. Özellikle pandemi döneminde çalışanların sağlığını korumak amacıyla yaygın bir kullanım alanı bulan uzaktan çalışma sistemi muhasebe meslek mensupları için de yasal bir zemine oturtulmalıdır. Türk muhasebe meslek mevzuatı zamanla iş hayatı ve çevresinde gündeme gelen durumlar karşısında değişiklikler yaparak uyum sağlama yoluna gitmiştir. Yüzyılın en büyük salgın hastalığına bağlı olarak ilan edilen pandemi koşullarında da meslek mensuplarının sağlığının korunması amacıyla büro edinme zorunluluğu ve evden çalışmaya yönelik engeller hakkında gerekli düzenlemeler yapılmalı ve dijitalleşmenin sağladığı imkânlardan faydalanılması için gerekli koşullar oluşturulmalıdır. Bu açıdan bakıldığında yakın gelecekte muhasebe mesleğini pandemi ve dijitalleşmenin eşliğinde icra eden kişilerin görüşlerinin alınması yararlı olacaktır. Özellikle uzaktan çalışma sistemine yönelik algıların ve mevzuatta ne gibi değişikliklerin yapılması gerektiğini saptayacak çalışmalara yer verilmesi önem arz etmektedir. Böylelikle hâlihazırdaki literatüre pandeminin ve dijitalleşmenin meslek üzerindeki etkileri açısından zenginlik katılmakla birlikte çalışma koşullarının yeni gelişmeler doğrultusunda geliştirilmesi için karar vericilere zemin hazırlanacaktır.

Yazar Katkıları/ Author Contributions

Çalışmanın Tasarlanması | Design of Study: BA (%70), MDM (%30)

Veri Toplanması | Data Acquisition: BA (%80), MDM (%20)

Veri Analizi | Data Analysis: BA (%60), MDM (%40)

Makalenin Yazımı | Writing up: BA (50), MDM (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu | Submission and Revision: BA (%50), MDM (%50)

Finansman/ Grant Support

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. | The authors declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir. | The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynakça / References

- 3568 Sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu. T.C. Resmi Gazete, 20194, 13 Haziran 1989.
- 6440 Sayılı Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu. T.C. Resmi Gazete, 28633, 30 Nisan 2013.
- 634 Sayılı Kat Mülkiyeti Kanunu. T.C. Resmi Gazete, 12038, 6 Haziran 1965
- Akıncı, E. (2020). Covid-19 Salgını Kapsamında Şirket Yöneticilerinin Almaları Gereken Önlemlere Genel Bir Bakış, *Istanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 38(Covid-19 Hukuk Özel Sayısı), 202–223.
- Alkan-Meşhur, H. F. (2007). Geleceğin Çalışma Biçimi Tele Çalışmaya İlişkin Yaklaşımlar. In M. Akgül, E. Derman, U. Çağlayan, & A. Özgüt (Eds.), *Akademik Bilişim'07 - IX. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri* (pp. 265–273). Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi. Retrieved from https://ab.org.tr/ab07/kitap/meshur_AB07.pdf
- Alkan-Meşhur, H. F. (2010). Organizasyonların Tele Çalışmaya İlişkin Tutumlarına Yönelik Bir Araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 1–24. Retrieved from <http://dergi.iibf.deu.edu.tr/index.php/cilt1-sayil1/article/view/265>
- Alvesson, M. (2004). *Knowledge work and knowledge-intensive firms*. Oxford: Oxford University Press.
- Anayasa Mahkemesi Kararı, Pub. L. No. 2014/102 (2014). Türkiye: Resmi Gazete.
- Arif, Y. (1995). *Esnek Çalışma ve Endüstri İlişkilerine Etkisi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Ayboğa, H. (2003). Globalleşme Sürecinde Ülkemizde Muhasebe Mesleği Ve Meslek Mensuplarının Eğitimi. *T.C. Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 18(1), 327–359. Retrieved from <http://dspace.marmara.edu.tr/handle/11424/1970>
- Balcı, Y., & Çetin, G. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecinin Türkiye’de İstihdama Etkileri ve Kamu Açısından Alınması Gereken Tedbirler. *Istanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (Vol. 19). Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/iticusbe/issue/55168/752714>
- Birkinshaw, J. , Cohen, J., & Stach, P. (2020). Research: Knowledge Workers are more productive from home. Retrieved January 16, 2021, from <https://hbr.org/2020/08/research-knowledge-workers-are-more-productive-from-home>
- Can, A. V. , & Güneşlik, M. (2013). Yalın Yönetim Felsefesinin Önemli Bir Boyutu Olarak Muhasebede Yalınlaşma Düşüncesi Ve Bir Yalın Muhasebe Uygulaması Örneği: “Kendine Faturalama.” *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 57, 1–22.
- Chandra, V. (2012). Work–life balance: eastern and western perspectives. *The International Journal of Human Resource Management*, 23(5), 1040–1056. <https://doi.org/10.1080/09585192.2012.651339>
- Covid-19 ile Mücadele Sürecinde Kişisel Verilerin Korunması Kanunu Kapsamında Bilinmesi Gerekenler. (2020). Ankara. Retrieved from

Dursun, G. D. , Ektik, D., & Tutcu, B. (2019). Mesleğin Dijitalleşmesi: Muhasebe 4.0. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(6), 263–271.

Erol, M. , & Aslan, M. (2017). Uluslararası Muhasebe ve Denetim Standartlarının Gelişmesi. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12, 55–86.

Erturan, İ. E. , & Ergin, E. (2018). Muhasebe mesleğinde dijitalleşme: Endüstri 4.0 etkisi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(72), 34–42.

Günay, E. K. , & Torgalöz, A. Ö. (2020). Covid-19 Sürecinde Türkiye’de Uzaktan Çalışma ve İstihdamdaki Dönüşüm. In 3. *Uluslararası Akademik Araştırmalar Kongre Bildiri Kitabı* (pp. 404–412). Bolu.

Güvemli, O. (2011). Türkiye’de Muhasebe Meslek Örgütünün Kuruluşu ve Gelişmesi. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (1), 129-145.

Güvemli, O. , & Çapuk, S. (2013). Cumhuriyet Döneminde Muhasebe Mesleğinin Örgütlenmesi Üzerine. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (4), 136–151.

Hashim, R. , Bakar, A., Noh, I., & Mahyudin, H. A. (2020). Employees’ Job Satisfaction and Performance through working from Home during the Pandemic Lockdown. *Environment-Behaviour Proceedings Journal*, 5(15), 461–467. <https://doi.org/10.21834/ebpj.v5i15.2515>

Kablan, A. (2018). Endüstri 4.0, “Nesnelerin İnterneti” - Akıllı İşletmeler Ve Muhasebe Denetimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(özel sayı), 1561–1579. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1037042>

Karaca, S. , & Esen, E. (2020). İş Yeri İnovasyonunun Bir Örneği Olarak Uzaktan Çalışmanın İş - Yaşam Dengesine Etkisi: Çalışan Anneler Üzerine Bir Araştırma. In M. Çemberci (Ed.), *International Social Innovation Congress Proceedings* (pp. 16–17). YTÜ SosyoPark Yayınları.

Karakoyun, F. (2016). Home Ofis -Evden Çalışma- Yöntemi Ve Vergi Hukukundaki Düzenlemeler. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(29), 141–162. <https://doi.org/10.17130/ijmeb.20162922027>

Kavi, E. , & Koçak, O. (2010). Bilgi Toplumunda Evden Çalışmanın Etik Boyutu. *Sosyal Siyaset Konferansları*, 59(2), 69–88. Retrieved from <https://www.academia.edu/download/30207393/1747-5126-1-PB.pdf>

Kelly, H. (2011). The classical definition of a pandemic is not elusive. (Bulletin of the World Health Organization No. 89). doi: 10.2471/BLT.11.088815

Kıcı, B. (2018). Evden Çalışanlarda İş-Yaşam Dengesi: Çevirmenler Üzerinde Bir Araştırma. “İş, Güç” *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 20(1), 129–157.

Kumar, S. (2011). Motivating Employees: An Exploratory Study on Knowledge Workers. *South Asian Journal of Management*, 18(3), 26–47.

Kurnaz, E., Tekbaş, İ., Bozdoğan, T., & Çetin, Ö. O. (2020). Dijitalleşmeyle Birlikte Muhasebe Eğitiminin Muhasebe Meslek Mensupları Açısından Değerlendirilmesi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, Özel Sayı(22)*, 81–96.

Lee, T. A. , Bishop, A., & Parker, R. H. (Eds.). (2013). *Accounting history from the Renaissance to the present: A remembrance of Luca Pacioli*. Routledge.

Mangipudi, M. R., Prasad, K., Vaidya, R. W., & Muralidhar, B. (2020). Evolution Of Performance Management Systems And The Impact On Organization's Approach: A Statistical Perspective. *International Journal of Management, 11(5)*, 935–947.

Mercan, M. B. (2019). Bankacılık Sektöründe Çalışanların Sosyodemografik Özellikleri ve Evden Çalışıp Çalışmama Durumuna Göre İş Doyumu, Örgütsel Bağlılık ve Yaşam Kalitesi Açısından Durumlarının Değerlendirilmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Müftüler-Baç, M. (2020). Küresel Salgın Tehdidi Altında Küresel Sistem. In U. Ulutaş (Ed.), *Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler* (pp. 20–23). Ankara.

Newell, S. , Robertson, M. , Scarbrough, H., & Swan, J. (2009). *Managing knowledge work and innovation*. London: Red Globe Press.

Öztürkoğlu, Y. (2013). Tüm Yönleriyle Esnek Çalışma Modelleri. *Beykoz Akademi Dergisi, 1(1)*, 109–129. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/beykozad/issue/52169/682354>

Papadopoulou, S., & Papadopoulou, M. (2020). The Accounting Profession Amidst the COVID-19 Pandemic. *International Journal of Accounting and Financial Reporting, 10(2)*, 39–59.

Randstat. (2020). *Randstad Workmonitor Global Report*. Retrieved from https://cdn2.hubspot.net/hubfs/481927/Workmonitor/Randstad-Workmonitor-Global-Report-Covid19-Edition-June2020.pdf?_hstc=243245085.4abfc57f2cdcf02872cadc99301b648c.1610807135782.1610807135782.1610819281653.2&_hssc=243245085.1.1610819281653&_hsfp=2978930

Saka, T. (2001). *Türk Bankacılık Sektöründe Bilgi Teknolojileri Denetimi*. İstanbul.

Sangster, A., Stoner, G. N., & McCarthy, P. (2008). The market for luca pacioli's summa de arithmetica. *Accounting Historians Journal, 35(1)*, 111–134.

Schwab, K., & Samans, R. (2016). *The Future of Jobs Report. Economic Development Quarterly* (Vol. 31). Retrieved from http://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs.pdf

Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik Ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu Disiplin Yönetmeliği, Pub. L. No. 24216 (2010). Türkiye.

Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve Yeminli Mali Müşavirlerin Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik. T.C. Resmi Gazete, 20391, 3 Ocak 1990

Tekbaş, İ. (2018). 2050'de Muhasebe Endüstrisi. Retrieved January 16, 2021, from [https://www.google.com/search?q=Tekbaş,+İ.,+\(2018\).+2050%27de+Muhasebe+Endüstrisi.+Harvard+Business+Review+Türkiye&spell=1&sa=X&ved=2ahUKEwiqk83Pp6DuAhUUDmMBHYBZDKoQBSgAegQIBhA0&biw=1251&bih=693](https://www.google.com/search?q=Tekbaş,+İ.,+(2018).+2050%27de+Muhasebe+Endüstrisi.+Harvard+Business+Review+Türkiye&spell=1&sa=X&ved=2ahUKEwiqk83Pp6DuAhUUDmMBHYBZDKoQBSgAegQIBhA0&biw=1251&bih=693)

Tuna, A. A. , & Türkmendağ, Z. (2020). Covid-19 Pandemi Döneminde Uzaktan Çalışma Uygulamaları ve Çalışma Motivasyonunu Etkileyen Faktörler. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 3246–3260. <https://doi.org/10.20491/isarder.2020.1037>

Yankın, F. B. (2019). Dijital Dönüşüm Sürecinde Çalışma Yaşamı. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 7(2), 1–38. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/trakyaiibf/issue/43037/504359>

Yardımcıoğlu, M., Karahan, M., & Yörük, A. (2019). The Future of the Accounting Profession in the Light of Digitalization. *Muhasebe Enstitüsü Dergisi*, 61, 35–46. Retrieved from: <https://ideas.repec.org/a/ist/imeder/v0y2019i61p35-46.html>

Yavuz, M. F. (2020). “Evde kalamayan” 120 bin mali müşavir ve muhasebeci “devletin kasası boş” olduğu için ölümlerle burun buruna çalışıyor. *Gazete Rüzgârlı*.

Yürekli, S. (2020). Çalışma Hayatında Koronavirüs (Covid-19) Salgınının Etkileri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(38), 34–61. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/iticusbe/issue/55311/755614>

[itobiad], 2022, 11 (2): 865-879

<p>Avrupa’da Irkçılık Düşüncesinin İnşası ve Günümüzde Yeni Irkçılık Tartışmaları</p> <p>The Constructing of Racist Notions in Europe and Current Controversies on New Racism</p> <p>Video Link: https://youtu.be/KNrivi3_fr8</p>	
<p>Samet ZENGİNOĞLU</p> <p>Doç. Dr., Adıyaman Üni., İktisadi ve İdari Bilimler Fak., İktisat Bölümü. Assoc. Prof., Adıyaman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics. sametzenginoglu@gmail.com ORCID: 0000-0001-6061-8388</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 01.12.2021
Kabul Tarihi / Accepted	: 23.05.2022
Yayın Tarihi / Published	: 06.06.2022
Yayın Sezonu	: Nisan-Mayıs-Haziran
Pub Date Season	: April-May-June

Atıf/Cite as: Zenginoğlu, S. (2022). Avrupa’da Irkçılık Düşüncesinin İnşası ve Günümüzde Yeni Irkçılık Tartışmaları . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (2) , 865-879 . DOI: 10.15869/itobiad.1031027

Plagiarism/İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Samet ZENGİNOĞLU).

Yayıncı / Published by: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Avrupa'da Irkçılık Düşüncesinin İnşası ve Günümüzde Yeni Irkçılık Tartışmaları

Öz

Sosyal bilimlerin birçok disiplininde “ırk” ve “ırkçılık” odaklı tartışmalar yer almaktadır. Antropoloji, sosyoloji, felsefe, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler alanları başta olmak üzere, tarihsel, kavramsal ve kuramsal perspektifler dahilinde bu tartışmalara dair analizler/değerlendirmeler ortaya konulmaktadır. Fakat kavramların tarihsel evrimi ve tanımlanma sorunu, tartışmaların girift bir boyuta sahip olması sonucunu beraberinde getirmektedir. Çünkü bir yandan farklı dönemler farklı ırkçılık yaklaşımları söz konusu olmakta diğer yandan ise mutabık kalınan bir tanım yapılamamaktadır. Ayrıca Avrupa başta olmak üzere; Amerika, Afrika ve Avustralya gibi coğrafyalarda ırkçılığın değişen ve dönüşen yansımaları ile de karşılaşılmaktadır. Irkçılık düşüncesinin “Avrupa boyutu”na dikkat çeken bu çalışma, tarihsel perspektifte fikrin nasıl ve hangi bağlamlarda inşa edildiğini analiz etmektedir. Düşüncenin kavramdan önce geldiği tezinden hareketle modern dönem öncesinde, Antik Yunan'dan sömürgecilik dönemine aslında “öteki”nin nasıl tanımlandığı sorunsalı ele alınmaktadır. Kavramsal olarak literatürde ırkçılığa ancak 17. yüzyıl sonrasında yer verildiği görülse de “öteki” imgesinin tarihte bir gerçeklik olduğu savından hareket edilmektedir. Bu gerçeklik, sömürgecilik dönemi ile birlikte “ırk” ve “ırkçılık” kavramları üzerine inşa edilmiştir. Aydınlanma dönemi ise kavramın inşasındaki önemli dönüm noktalarından birisini oluşturmuştur. Biyolojik bir sınıflandırma alanı olan “ırk”a artık anlam yüklenmeye başlanmıştır. Farklılıklar, bir bakıma eşitsizlik düşüncesini beraberinde getirmiştir. Bu süreç, değer yargılarının belirlenimi ve ötekinin ırk temelinde tanımlanması şeklinde devam etmiştir. 20. yüzyılın ilk yarısında ırkçılık odaklı kötü tecrübelerin ardından 21. yüzyılın başlangıcında ve sonrasında ise bu kez çok daha farklı bir görünümde “yeni ırkçılık” ile tanışılmıştır. Göç tehdidinden hareketle “kültür”e odaklanan tezler, bu kez “yeni ırkçılık” kavramı ve söylemi ile birlikte değerlendirilmektedir. Çalışma bütün bu düzlemde yaşanan değişimin ve dönüşümün izlerini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa, Irk, Irkçılık, Yeni Irkçılık, Kültür.

The Constructing of Racist Notions in Europe and Current Controversies on New Racism

Abstract

Disputes about “race” and “racism” take place in many sub-disciplines of social sciences. Particularly in anthropology, sociology, philosophy, political science, and international affairs, these disputes are analyzed/evaluated from historical, conceptual, and theoretical perspectives. However, because of the historical evaluation of concepts and the difficulty in defining them, these disputes result in a maze. This is due to the fact that different approaches to racism are suggested at different times, and there is no agreed-upon

definition. Furthermore, evolving and transforming racial reflections is encountered in countries such as the US, Africa, and Australia, as well as Europe. Drawing attention to the "Europe aspect" of racist notion, the present study analyzes how and in what context this notion is formed in a historical framework. The problem of how the "other" is defined from the Ancient Greeks through the colonial period before the modern era is examined, based on the theory that notion precedes concept. Although racism was conceptualized in literature only after the 17th century, it is argued that the idea of the "other" is a reality in history. This reality was established on the conceptions of "race" and "racism" following the colonial period. On the other hand, the age of the Enlightenment was a critical turning point in the development of the concept. "Race", a biological category, has begun to be assigned a meaning. In a way, differences have brought with them the concept of inequality. This process continued with the establishment of moral values and the definition of the other based on race. Following the negative experiences with racism in the first half of the twentieth century, a totally different "new racism" emerged at the beginning of the twenty-first century and thereafter. Theses that focus on "culture" in response to the threat of migration are analyzed alongside the concept and discourse of "new racism." The aim of the study is to analyze the traces of change and transition that have occurred throughout this process.

Keywords: Europe, Race, Racism, New Racism, Culture.

Giriş

İrk kavramının biyolojik/fiziksel, kültürel, ekonomik ve politik yönleri bulunmaktadır. Başlangıçta ırk, bir tasnif ya da kategori yöntemi olarak insanların ten rengi başta olmak üzere fiziksel özelliklerine odaklanmıştır. Lakin sömürgecilik süreci ile birlikte ırk, ekonomik ve politik bir bağlam da arz etmiştir. Her ne kadar doğrudan ifade edilmemiş olsa bile kültürel yön de büyük ölçüde ırk kavramının temel bileşenlerinden birisini oluşturmuştur. Özellikle yakın dönemde ele alınan tartışmalar bu görüşü desteklemektedir. Hangi bağlamda ele alınırsa alınsın ırk kavramının "biz" ve "onlar" arasındaki ayrım noktalarını ifade eden bir ihtivaya sahip olmuş olduğu söylenebilir. Ayrım noktalarının ayrımcılığa dönüşmesi durumu ise ırkçılık kavramını beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla ırka yönelik bir değer yargısı/anlam yükleme süreci ile birlikte belirgin bir biçimde ırkçılık olgusu ile karşılaşmaktadır. İrkçılık kavramının tam manası ile ne zaman ve nasıl ortaya çıktığına dair literatürde geniş bir tartışma mevcuttur. Ayrıca kavramın tanımlanması noktasında da mutabık kalınan bir perspektif söz konusu değildir. Ancak bir "ötekileştirme" biçimi olarak ırkçılık, varlığı üzerinde şüphe bırakmayacak tarihi ve güncel olgu ve yansımaları sahiptir.

Yansımalar, dünyanın birçok coğrafyasında kendisine yer bulmuştur. Amerika, Afrika ve Avustralya bu açıdan ilk akla gelen vetireleri sunmaktadırlar. Lakin Avrupa'nın ırkçılık başlığı altında ayrı bir eksenle değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Çünkü gerek düşünsel gerekse kavramsal açıdan ırkçılığın inşasında Avrupa, merkezi noktada yer almaktadır. Merkezde yer almak, hem "biz" ve "öteki" ayrışmasında "biz"i temsil etmesi açısından hem de "üstün"lüğün düşünsel ve kavramsal boyutu açısından eklenmektedir. Avrupa'nın bu konudaki özel konumu, ırk kavramının Avrupa merkezli olarak doğmuş ve gelişmiş olması ile doğrudan ilişkilidir (Sumbas, 2009, s. 275).

Başlangıç ise şüphesiz ırkçılığın sömürgeci paradigması ile bağlantılıdır. Bu meydan okuma, bir bakıma Avrupa'nın "öteki"ni tanımlama ve "biz" kavramını inşa etme boyutlarına sahiptir. İnşa sürecinde kültür-kimlik tartışmalarının yanı sıra ırk ve ırkçılık odaklı tartışmalar da yer almıştır. Avrupa uygarlığının ve onun temsilcilerinin sömürgeci ırkçılığın sorumlusu görülmesi düşüncesi (Fanon, 2021, s. 73) bu açıdan değerlendirilmektedir. Sonrasında Aydınlanma düşünürlerinin ırka ve ırkçılığa dair düşüncelerini felsefi/düşünsel boyutta inşa etmeleri ile karşılaşmaktadır. 20. yüzyılın antisemitizm odaklı tecrübelerinin ardından günümüzde ise "yeni" bir ırkçılık paradigması tesis edilmektedir.

Bu genel çerçeve dahilinde, çalışma Avrupa'da ırkçılık düşüncesinin nasıl inşa edildiğini kavramsal ve düşünsel boyutta analiz etme amacını taşımaktadır. Dört bölüm dahilinde bu inşanın dönüm ve dönüşüm noktaları ele alınmaktadır. Birinci bölümde ırk ve ırkçılık kavramlarının çerçevesi tarihsel boyut göz önünde bulundurularak çizilmektedir. Burada aynı zamanda kavramsal enflasyona da dikkat çekilmektedir. Irkçılığın sömürgeci paradigmasına odaklanan ikinci bölümde bir yandan "öteki"nin tanımlanmasına dair belirlenen argümanlar diğer yandan da dönemin tartışma başlıkları ifade edilmektedir. Üçüncü bölüm, kavramın modern dönemdeki yansımalarını, bu yansımaların felsefi/düşünsel boyuttaki inşasını değerlendirmektedir. Dönemin düşünürleri tarafından ırkçılığın deyim yerindeyse nasıl "icat edildiğine" vurgu yapılmaktadır. Son bölümde ise yeni ırkçılık tartışmalarına dikkat çekilmekte ve kavramın kültür-kimlik boyutu ve bu boyutun birtakım politik yansımaları analiz edilmektedir.

Kavramsal Çerçeve: Irk ve Irkçılık

Başlangıç itibariyle gerek ırk gerekse de ırkçılık kavramlarına yönelik olarak ifade edilmesi gereken iki husus bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, her ne kadar "ırk" ve "ırkçılık" kavramları altında olmasa da fiziksel ya da kültürel unsurlar odaklı "ötekileştirici" yaklaşım ve politikaların tarihsel arka plana sahip olduğudur. İkincisi ise her iki kavrama yönelik kullanım ve tanımlamaların özellikle Avrupa'nın yeni coğrafyalara ulaşma süreci sonrasında yoğunluk kazanmasıdır. Birinci husus açısından, elbette kesin bir ifade ile ırk kavramının ne zaman ve nerede ortaya çıktığına dair bir tespit bulunmak güçtür. Çünkü bir insan topluluğunun kendi üyelerini "insan" olarak değerlendirip, buna karşın bu topluluk dışında kalan grupları "barbarlar" olarak nitelendirmesi, insanlık tarihinde uzun bir geçmişe sahiptir (Lee ve Yoon, 2021, s. 199). Avrupa tarihi özelinde bakıldığında, İlkçağda Yunan kültürünün içinde yer almayan her şeyi "barbar" olarak nitelendirdiği görülecektir (Levi-Strauss, 2020, s. 26; ayrıca bkz. Fredrickson, 2015) ve benzer bir durum Roma uygarlığı için de geçerlidir. Bu nedenle tarihsel dönemlerin şartları doğrultusunda "barbar" olarak nitelendirilen gruplar içerik ya da yapısal olarak değişse de tanım varlığını yüzyıllar boyunca sürdürmüştür (bkz. Geulen, 2021, s. 22). Dolayısıyla ırkçılığın daha ırk kavramı ortaya çıkmadan Antik Yunan'dan beri üzerinde tartışılan bir "ötekileştirme" aracı ve toplumsal düzen modeli olarak farklı biçimlerde kurgulanmış olduğu belirtilmelidir (Ünver, 2015, s. 57).

"Ötekileştirici" yaklaşım ve politikaların belirginleştiği ve hatta bilimsel bir zemin üzerine inşa edildiği dönem yeni coğrafyalara ulaşma sürecinden sonra olacaktır. Çalışmanın odak noktası ile ilgili olarak bu süreç "sömürgeci paradigma" bağlamında değerlendirilmektedir. Yukarıda ifade edilen ikinci husus ise bu bağlam ile doğrudan

ilişkilidir. Nitekim ırk kavramı kullanımının başlangıcına yönelik olarak, kavramının Fransız diline 15. yüzyılda geldiği ifade edilmektedir (Özbek, 2003, s. 10). Miles de (2000, s. 47) bu noktada ırk fikrinin İngiliz dilinde 16. yüzyılın başında ortaya çıktığını belirtmektedir. Son olarak Bernasconi (2018, s. 42-44), modern anlamda ırk kavramının ilk kez 17. yüzyılın sonunda kullanıldığı üzerinde genelde uzlaşmış olduğuna dikkat çekmekte ve aynı zamanda da şu detayı eklemektedir: “İrkçilik, İngilizceye 1930’ların ortalarında girmiş bir sözcüktür.” İlgili detay aynı zamanda kavramın çok uzak sayılamayacak bir geçmişe sahip olduğuna dikkat çekmektedir. Çünkü bu ifadeden hareketle, Oxford İngilizce Sözlük’ün 1910 baskısında bu kelimenin karşılığının olmadığı müşahede edilmiştir. Aynı Sözlük’ün 1982 tarihli eki ise ırkçılığı, “ayırt edici insan niteliklerinin ve yeteneklerinin ırk tarafından belirlendiğini söyleyen kuram” olarak tarif etmiştir (Miles, 2000, s. 63).

Fransa’da 17. yüzyılın sonundaki modern anlamıyla ırk kavramı bir insan grubunu tanımlamak, belirlemek için kullanılmıştır. Hekim ve araştırmacı gezgin François Bernier (1620-1688) kavramı; soy, tür kavramının anlamdaşı olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla analitik sınıflandırma için ırk ifadesini kullanmış ve kavrama bir değer yargısı/anlam yüklememiştir (Özbek, 2003, s. 17). Ancak kavrama bir değer yargısının ya da anlamın yüklenmesiyle beraber ırkçılık kavramı ile karşılaşmaktadır. Nitekim Miles (2000, s. 10) bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: “Ben ırkçılığın bir sınıflandırma sistemi kurmak amacıyla insanların bazı fenotip ve/veya karakteristiklerine anlam yükleyerek ve bu sınıflara yerleştirilen insanlara (olumsuz olduğu düşünülen) ek özellikler atayarak ‘yürüdüğünü’ öne sürüyorum.” Anlam yükleme perspektifi, bir taraftan bir ırkı yüceltmek diğer taraftan ise bir başka ırkı aşağılamak pratiğini öne sürmektedir (Çakır, 2019, s. 13). Yüceltme ve aşağılama dikotomisi bir bakıma da belirli ırkların üyeleriyle ilişki kurmanın reddedilmesi üzerine kurgulanmıştır (Gordon, 2021, s. 136). Söylem ve ifade edilmiş açısından belirgin bir ayırım söz konusu olsa da yine de ırk kavramı konusunda bilimsel anlamda mutabık kalınan bir tanımlamanın söz konusu olmadığı eklenmelidir (Sayın ve Candan, 2016, s. 38). Çünkü ilk olarak, kavramın birçok yönü (fiziki yapı, kültürel kodlar, politik faktörler) bulunurken ikinci olarak, literatürde ırkçılık odaklı olağanüstü bir “kavram enflasyonu” (Miles, 2000, s. 61) ile karşılaşmaktadır. “Yeni İrkçilik”, “Yapısal İrkçilik”, “Dolaysız İrkçilik”, “Basın İrkçılığı”, “Elit İrkçilik”, “Siyah İrkçilik”, “Koşullu İrkçilik”, “Örgütlü İrkçilik”, “Kurumsal İrkçilik”, “Renk İrkçılığı”, “Sömürge İrkçılığı”, “Devlet İrkçılığı” (Taş, 1999, s. 39-40), “Sembolik ve Modern İrkçilikler”, “Çelişkili İrkçilik”, “Caydırıcı İrkçilik”, “Göze Çarpmayan İrkçilik”, “Gizli İrkçilik”, “Polis İrkçılığı”, “Kurumsal ve Kültürel İrkçilik”, “Emperyal İrkçilik” (Somersan, 2004, s. 63-76), “Renk Körü İrkçilik” (DiAngelo, 2012, s. 106 vd.) gibi örnekler şüphesiz ki bu görüşü teyit eden argümanlar olarak değerlendirilebilir. Lakin bütün bu faktörlere karşın belirgin olan bir diğer gerçeklik ırkçılığın kavram, kuram ve söylem eksenlerindeki varlığıdır. Bu varlık Avrupa tarihinin dönemlerinde ve dönüm noktalarında çok daha belirginleşmektedir.

Sömürgesel Paradigma: Bilinmeyen “Öteki”nin Tanımlanması

Birinci bölümde de ifade edildiği üzere her ne kadar “ırk” ve “ırkçılık” kavramları altında olmasa da fiziksel ya da kültürel unsurlar odaklı “ötekileştirici” yaklaşım ve politikalar tarihsel arka plana sahiptir. Örneğin Greko-Romen kültürde Afrikalıların fiziksel özellikler üzerinden tanımlanması bu bağlamda dikkat çekmektedir (Miles, 2000,

s. 25-26). Ancak kırımla noktası olarak gösterilebilecek olan dönem Avrupalıların yeni kıtalara ulaşma süreçleriyle doğrudan bağlantılıdır. Somersan'a göre (2004, s. 46), "özellikle, 15. yüzyıldan sonra Batılıların dünyaya açılımı, keşifler, misyonerlik ve sömürgeleştirme ile bu değişkenler doğrultusundaki çeşitli ayrışmalar, 'ırk' adı altında" anılmıştır. Genel itibarıyla bu ayrışmalar başlangıç aşamasında fiziksel özellikler üzerinden inşa edilmiştir. Nitekim insan gruplarını ırksal açıdan farklılaştıran unsur onların bedensel özellikleri olarak görülmüştür (De Fontette, 1991, s. 10). Dolayısıyla bilinmeyen "öteki"nin tanımlanması noktasındaki temel faktörü bu özellikler oluşturmuşlardır.

İlgili ayırım ya da farklılıklar ırk ekseninde "öteki"ne yönelik algıyı ve imajı tesis etmiştir. Çünkü Avrupalılar başka kıtalarda karşılaştıkları halklarla kendileri arasında var olan büyük fiziksel farklar nedeniyle rahatsız olmuşlardır (Arendt, 2018b, s. 100). Buradaki rahatsızlık da biyolojik/fiziki unsurlara odaklanmıştır. Öyle ki "insanlar arasındaki farklılıkların deri rengine göre belirlenmesi halinde renk sembolizmi, değer biçmeye yönelik güçlü ve gizli anlamlar taşır. Dolayısıyla ucubelik, günah ve siyah olma ifadeleri bu dönem Avrupa Hıristiyanlığı kültüründe Kutsal Üçlü'nün oldukça farklı bir biçimini" (Miles, 2000, s. 28) oluşturmuştur. Bu genel kapsam dahilinde Avrupalılar, karşılaştıkları insanları "yaşamayı daha az hak eden ve aşağılık yaratıklar" olarak zihinlerinde şekillendirmişlerdir (Fenton, 2001, s. 86-87). Örneğin, yerli hakların kusursuz olmadıkları ve hatta Avrupalıların doğal köleleri oldukları deklare edilmiştir (Erickson ve Murphy, 2019, s. 29-30). Kolomb ise Karayip Kızılderililerinin gelenek olarak insan eti yedikleri düşüncesini ortaya koymuştur. Bu durum da ifade edilen kavramlara ek olarak "yamyam" nitelendirmesini beraberinde getirmiştir (Miles, 2000, s. 38). Bahsi geçen nitelendirmeler ile birlikte "öteki"nin nasıl tanımlanacağı sorusuna da büyük oranda yanıt bulunmuştur.

Bütün bu tartışmaların yanı sıra ırkçılık düşüncesinin inşasında dikkat çeken bir diğer tartışma ırk-ırklar ayırımında (tek soyluluk-çok soyluluk) gündeme gelmiştir. Çünkü şu ana değin müşahade edildiği üzere, ırk ve ırkçılık söylemlerinde "biz" ve "öteki" ayırımında "insanlar" ve "diğerleri" yani "ilkeller-barbarlar-yamyamlar" ayırımı keskin bir hal alabilmiştir. O halde bu ayırımı "diğerleri" ile 'insanlar' aynı kökenden mi gelmiştir?" sorusu belki de bu dönemin en hassas tartışma alanlarından birisini temsil etmiştir. Avrupalılara göre yerli halklar, özellikle olağanüstü farklı görünüşleriyle, Tanrı'nın yarattığı tek bir aileye ait olamayacak kadar ilkel ve yabancı olarak değerlendirilmişlerdir (Erickson ve Murphy, 2019, s. 29). Ancak teolojik zeminde, "İncil'deki yorum insan varlığının ilahi bir yaratılış olduğunu ve geçmişte ve şimdi bütün insanların Adem ve Havva'nın soyundan geldiğini ileri sürerek insan varlığının tek bir tür olduğunu ima" (Miles, 2000, s. 49) etmiştir. Tartışmalar bu ekseninde inşa edilmiştir ve antropolojik zeminde, insan 'ırklarının' ortak bir kökene ve zaman içinde doğal etkenlerin ürettiği fiziksel farklılıklara sahip tek bir biyolojik tür oluşturduğunu ileri süren öğretiyi tek soyluluğa (monogenez) yol açmıştır. Daha sonraları ise tek soyluluk, insan soylarının farklı kökenlere ve değiştirilemez, doğuştan gelen ırkla ilgili fiziksel farklılıklara sahip farklı türler oluşturduklarını ileri süren çok soyluluk (poligenez) ile sert bir çekişmeye girmiştir (Erickson ve Murphy, 2019, s. 32).

Bu tartışmalar ışığında çeşitli yaklaşımların varlığı söz konusu olmuş olsa da üzerinde mutabakat sağlanabilecek olan husus bir sömürgecilik projesi olarak anlamlandırılan

yeni kıtalara ulaşma sürecinde yerli halklar ile Avrupalılar arasındaki farklılıkların biyolojik/fiziki temelde ırkçı yansımaları beraberinde getirdiği ve ilgili yansımaların bir meşru zemin inşa ettiği. Nitekim ırkçılığın sömürgeci paradigması da sömürgeleştirilmiş halkların köleleştirilmesini ve bir adım ötede soykırımını meşrulaştırmak için kullanılmıştır (Miles, 1997, s. 244). Genel çerçevede dahilinde, ırkçılık başlangıçta farklılıkları temsil etmiş, sonrasında bir anlam/değer yükleme nazarında Avrupa'nın üstünlüğünü ilan etmesi için bir araç olmuştur. Nihayetinde insan yapısına odaklanarak ırkçılığa deyim yerindeyse bilimsel bir zemin aranmıştır (Taş, 1999, s. 46). Bilimsel meşruiyetin inşası olarak tanımlanabilecek olan bu süreç ise modern dönemin en belirgin sonuçlarından birisini ortaya çıkarmıştır.

Modern Dünya ve Bilimsel Meşruiyet

Irk kavramı, modern dünyanın gelişiminde temel bir unsur olmuş, modern toplumları ve toplumlar arasındaki ilişkileri şekillendirmiştir (Elias ve Feagin, 2016, s. 17). ırkçılığın bilimsel bir meşru dayanağa sahip kılınması özellikle modern dönemde yani bir yandan yukarıda ifade edilen sömürgecilik dönemi ve sonrasında Sanayi Devrimi ile zirveye ulaşan emperyalist politikalar ile diğer yandan da Aydınlanma süreci ile birlikte daha belirgin bir içerik kazanmıştır. Emperyalizm nazarındaki görüşlere bakıldığında Arendt (2018b, s. 113), bu konuda keskin bir ayırım ortaya koymaktadır ve ırkçılık düşüncesinin uygar dünyada var olmasaydı bile emperyalizmin onu icat etmek zorunda kalabileceğini belirtti. Nitekim ona göre, ırkçılık bir bakıma da emperyalist politikaların en güçlü ideolojisi haline gelmiştir. Ferro da (2017, s. 54), bu konuda benzer bir perspektif sunmaktadır. Zira emperyalizm, ırk teorileri bağlamındaki düşünceleri "ete kemiğe büründürmüş" ve yaygınlaştırmıştır. Dolayısıyla ırkçılığın ortaya çıkışını kapitalizmin geçirdiği dönüşümlerle birlikte değerlendirme amacını taşıyan bu ve benzeri düşünme biçimleri, hem kapitalizmin politik olarak eleştirilmeye devam edilmesini sağlamıştır hem de ırkçılık kavramının kapsamının/içeriğinin genişlemesine yol açmıştır (Çoban Keneş, 2012, s. 10). Bu hususlar dikkate alındığında ırkçılığın, modern bilimin ilerlemesi ve daha önemlisi devlet gücünün modern biçimi göz ardı edilerek düşünülmesi mümkün değildir. Bu nedenle ırkçılık modern bir ürün olmakla birlikte aynı zamanda modernlik ırkçılığı olanaklı hale getirmiştir (Bauman, 2016, s. 103).

Bahsedilen bağlam ile ilişkili olarak, modern dünyada hususen Aydınlanma sürecinde de ırkçılık düşüncesi özel bir öneme sahiptir. Bu düşüncelerin yansımalarını dile getiren isimler Aydınlanma'nın önde gelen isimleri olduğu gibi dönemin bakışını ifade eden diğer birçok isimle de karşılaşmaktadır. Örnekleri kronolojik olarak belirtmek gerektiğinde ilk olarak John Locke (1632-1704) ile karşılaşmak olasıdır ki Locke düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir: "Ne kadar kesin olduğu belli olmasa da insan bir hayvandır ya da rasyonel ya da beyazdır" ve eklemektedir: "İnsanın özünü içeren şey, beyazlığın özünü de içinde taşır" (Bernasconi, 2018, s. 24). David Hume (1711-1776) ise 1748'de yazdığı "Ulusların Karakterleri" denemesinde siyahların ve öteki yaratıkların doğal olarak beyazlardan daha aşağı olduklarını dile getirmiştir (Taş, 1999, s. 40). Sonrasında söz konusu Immanuel Kant (1724-1804) olduğunda düşünsel fay hatlarının daha da derinleştiği müşahade edilecektir. Öyle ki Bernasconi'ye göre (2018, s. 47), illaki birisi ilk ırk teorisinin yaratıcısı olarak gösterilecekse bu kişi Alman filozofu Immanuel Kant olmalıdır (ayrıca bkz. Poliakov, 1982, s. 59). Çünkü Kant'ın yazdıkları arasında şüphesiz bugün ırkçı olarak nitelendirilebilecek birçok yaklaşım bulunmaktadır. Kant,

"Çeşitli İnsan Irkları Üstüne", "İnsan Irkı Kavramının Bir Belirlenimi" (Özbek, 2003, s. 21-25) gibi eserleri başta olmak üzere sık sık ırkçılık vurgusuna sahip örnekler sunmuştur. Pek çok örneğe rağmen; "ırkların kaynaştırılması önerilmeli mi? Irklar birbiri içinde erimezler ve eritilmemelidirler. Beyazlar alçalırlar. Çünkü her ırk Avrupalıların geleneklerine ve ahlaki değerlerine uyum sağlayamaz" (akt. Bernasconi, 2018, s. 76) düşüncesini bunlardan birisi olarak zikretmek olasıdır.

Aydınlanma düşünürleri arasında Hume ve Kant ile birlikte Hegel de (1770-1831) benzer bir bağlam öne sürmektedir. Buna göre; "Hegel, dünya tarihini bir mahkeme (Gericht), bir dünya mahkemesi (Weltgericht) olarak adlandırmış ve Dünya Tarihi Üstüne Dersler'inde Afrikalıları yargı önüne çıkararak onları barbar, yamyam, zihinleri fetişlerle dolu, bir tarihten ve özgürlük bilincinden yoksun insanlar olarak yargılamıştır" (Bernasconi, 2018, s. 79; Samples, 2019, s. 226). Öyle ki onun tarih felsefesinde ırk tayin edici bir kategori olmuştur. Nitekim, "hiçbir halk haksızlığa uğramamıştır; başına ne geldiyse ona layıktır" (Bernasconi, 2021, s. 22). Müteakiben Alexis de Tocqueville'e (1805-1859) bakıldığında, beyazlar, zenciler ve yerliler ayrımı ile karşılaşılmakta ve zencilerin hayatlarının kölelikle aynı anda başladığı belirtilmektedir. Zira çoğu doğmadan önce köle olmaya başlamaktadırlar (de Tocqueville, 2016, s. 343). Tıpkı Kant'ın ırkların kaynaştırılmasına koyduğu mesafe ve hatta karşıtlık gibi o da Avrupalıların bir gün zenciler ile kaynaşacağını umut edenlerin bir kuruntuyla oyalandığını düşünmektedir: "Mantığım beni buna inanmaya götürmemektedir ve hakikatler arasında buna işaret eden bir şey görememekteyim" (de Tocqueville, 2016, s. 354).

Bu noktada, Gobineau'ya (1816-1882) ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. Çünkü düşünce ve söylem boyutundaki bu perspektifler arasında Gobineau, 1853-1855 yılları arasında yayımlanan "İnsan Irklarının Eşitsizliği" çalışması ile literatürde sıkça kendisine yer bulmuş bir isimdir (Poliakov, 1999, s. 52 vd.). Onun düşüncelerinin Nazileri etkilemiş olması (Gobineau, 2021, s. 16; Özbek, 2003, s. 27) konusu belki de bu duruma neden olan bir diğer faktördür. Gobineau ırkları; beyaz, siyah ve sarı olarak üç kategori nazarında ele almaktadır. Elbette ki bunların arasındaki mukayese ise gayet belirgindir. Örneğin Adem beyaz ırkın atasıdır ve diğerleri türün bir parçasıdır (Gobineau, 2021, s. 118). Ona göre ne coğrafya ne de din uygarlık konusunda belirleyicidir: "medeniyet; iklim, toprak ve insan arzularına intibak kabiliyetinden bağımsızdır (...) Hristiyanlığı kabul ederek Avrupa medeniyeti seviyesine ulaşan ya da evvelce gayr-ı medeni iken din değiştirmek suretiyle kendini medenileştiren tek bir halk dahi bulamayacaksınız" (Gobineau, 2021, s. 68-83). Dolayısıyla esas ve tek bir faktörden söz edilecekse o da ırktır. Çünkü uygarlıkların yıkılışı bile ırk konusu ile doğrudan ilgilidir. Aynı zamanda insanlık tarihinde ırk hususunun belirleyici tek faktör olmasında çeşitli sorular da gündeme getirdiği görülecektir: "O zaman bu Kızılderili neden çağlar boyunca matbaayı ya da buhar gücünü icat etmedi? Eğer bu Kızılderili bizim Avrupalılar ile eşitse, onun kabilesinin savaşçıları arasından neden bir Sezar veya bir Şarلمان çıkmadı ve ozanları ile hekimleri esrarengiz bir şekilde Homeros ya da Galen olmayı niçin ihmal ettiler?" (Gobineau, 2021, s. 53).

Bu başlık altında ifade edilen isimler ve görüşler göstermektedir ki 18. yüzyıl Aydınlanma çağı itibarıyla inşa süreci başlayan "ötekinin icadı" ile "aşağı" ve "yukarı" kültürler konusu ırkçılığın da aynı eksende gelişmesini sağlamıştır (Sustam, 2012, s. 43) ve ırkçılık bilimsel bir kategori haline gelmiştir (Geulen, 2021, s. 15). Bu yüzyıl Avrupası

modern ırkçılığın beşiği olarak nitelendirilmiştir (Mosse, 1999, s. 40). Nitekim denilebilir ki, ırkçılık bu noktada hiçbir zaman Aydınlanma'ya karşı mücadele ederek gelişmemiştir, bilakis Aydınlanma düşüncesinin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır (Taş, 1999, s. 40). İrk kavramının başlangıç itibariyle sınıflandırmaları/farklılıkları inşa etme amacı taşıdığı olduğu söylenebilir de bu dönemden itibaren eşitsizliklere vurgu yapan hiyerarşik bir inşa sürecinin söz konusu olduğu görülmüştür. Bilimsel dayanak noktası da bu noktada etkili olmuştur. Sadece düşünsel alanda değil, dönem itibariyle antropoloji bağlamında da benzer bir tablo hakimdir. Somersan (2004, s. 44) bu tabloyu şu şekilde ifade etmektedir: "Antropoloji, Avrupalı düşünürlerin ve Kilise'nin insanın kökenlerini açığa çıkarmak üzere harcadığı çabaları bünyesine alan, ama 'bağımsız' bir bilim iddiası ile 19. yüzyılın sonlarında, kendini, ırkların 'bilimselleşmiş' kategorilerinin merkezinde, ırk gerçeğini ve sistematüğünü savunan bir bilim dalı olarak ortaya çıktı." Bütün bu hususlar dikkate alındığında da meşru zeminin çeşitli görünümlerdeki inşasını müşahade etmek daha da olanaklı hale gelmektedir.

18. yüzyılın bıraktığı yansımaların yanı sıra 19. yüzyılda ırk konusundaki temel tartışmaların çok daha farklı bir alana evrileceği görülecektir. Charles Darwin'in (1809-1882) paradigması bu noktada etkindir (Darwin, 2021). Öyle ki İngiliz ırk düşüncesinde polijenizm odaklı, fiziki olarak insanların anlaşmalarının ya da iletişim kurmalarının olanaksız olduğu, çünkü onların "insan" olarak değerlendirilmemesi gerekliliği düşüncesi 19. yüzyılda güç kaybetmiştir. Zira Darwinizm, insanın sadece insan yaşamıyla değil, aynı zamanda hayvan yaşamıyla da alakalı/ilişkili olduğunu söylemiştir: "aşağı ırkların varlığı, insanla hayvan arasında sadece tedrici farkların bulunduğunu; var olma mücadelesinin bütün yaşayanlara egemen olduğunu açık biçimde göstermektedir" (Arendt, 2018b, s. 102-103). Darwin'in ırkların zekâ, fiziki yapı ve duygusal kodlar açısından farklılıklar arz edebileceğini belirtmesi, Kilise'nin Tanrı katında eşit yaratıldıkları inancına da büyük bir eleştiri olarak kabul edilmiştir. Doğa bilimleri alanındaki bu bağlam sosyal alanda da kendisine "Sosyal Darwinizm" başlığı altında yer bulmuştur. Buna göre, farklı insan "ırkları" arasında hayatta kalmak için bir mücadele söz konusudur. Bu mücadelede daha az zeki ve "uygarlık" için daha az yetenekli olanlar er geç yok olacaklardır ve onların elenmesiyle evrimsel gelişme için doğal yeterliliğe sahip olmadıkları kanıtlanacaktır (Miles, 2000, s. 54). Bu dönemden itibaren inşa edilen mirasın 20. yüzyılın ilk yarısında teorik/düşünsel zeminden uygulama alanına yansıdığı görülecek ve ırkçılık tartışmaları daha sonra 21. yüzyıl ile birlikte çok daha farklı bir kavramsal konumda yer alacaktır.

20. Yüzyıldan 21. Yüzyıla: Yeni İrkçilik

20. yüzyıl, ırkçılık odaklı gelişmeler açısından karanlık bir sayfaya sahiptir. I. Dünya Savaşı sonrasında Almanya'da görülen örnekler bu görüşü teyit eden argümanlarla doludur. Antisemitizmin ırkçılık tartışmaları kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği tartışmalarının (Memmi, 200, s. 67 vd.) yanı sıra Avrupa tarihinde Yahudilere dönük ötekileştirme uygulamalarının ve düşmanca tavırların birçok tezahüründen söz etmek olanaklıdır. Antisemitizmin bin yıllık bir geçmişe sahip olduğu görülür. Ancak Almanya'da Nazi ideolojisi öncülüğündeki Holokaust olayının önceli yoktur (Bauman, 2016, s. 64-65). Olayın temellerine bakıldığında bir yandan yukarıda ifade edilen modern dönemdeki düşüncelerin etkisi görülür (Bernasconi, 2021, s. 19), ayrıca diğer yandan da Yahudilere yönelik politikalar modern ırkçılığın gelişimini

beslemiştir (Rattansi, 1997, s. 63). Arendt'e göre (2018'a, s. 20), "modern antisemitizm, geleneksel milliyetçiliğin gerilemesine koşut olarak yükselmiş ve tam olarak Avrupa ulus-devletler sistemi ile onun kararsız güçler dengesinin çatırdadığı bir dönemde doruk noktasına ulaşmıştır." Tarihteki bu iz, ırkçılık fikrinin zihinlerde şekillenme biçimini de etkilemiştir. Irkçılığa ilişkin var olan yargıların ve kanaatlerin temel dayanaklarından birisini Nazilerin uygulamaları oluşturmuştur. Öyle ki özel bir ırkın temsilcileri oldukları iddia edilen milyonlarca Yahudi sistemli bir biçimde ve bilimsel yöntemler kullanılarak imha edilmişlerdir (de Fontette, 1991, s. 8). Kullanılan yöntemler ve sonuçları itibarıyla de ırkçı doktrinler nazarında teori ile pratik arasında bir ayırım yapabilmeyen çok zor hale geldiği bir noktaya ulaşılmıştır (de Fontette, 1991, s. 80).

21. yüzyılın eşiğinde ve sonrasında tartışmaların çok daha farklı bir yöne aksettiği görülecektir. "Yeni ırkçılık" eksenli düşünce ve paradigmlar şüphesiz bu dönemin temel gündem maddelerinden birisini teşkil etmiştir/etmektedir. İlk olarak, "ırk"a dönük görüşlerdeki değişimin parametrelerini bu bağlamda göz önünde bulundurmaya gerektirmektedir. Çünkü ırk konusunda salt biyolojik bakımdan ziyade kültürü de dikkate alan görüşler ön plana çıkmıştır. Franz Boas'ın (1858-1942), "ırk, dil ve kültürün birbirinden tamamen bağımsız öğeler" olduğunu; "deri rengi, saç formu ve kültürel çeşitliliğe bakarak insanlar ırklara ayrılamayacağı" fikrini ısrarla savunmuş olması bu manada dikkate değerdir (ayrıca bkz. Somersan, 2004, s. 48). Levi-Strauss da (1908-2009), antropolojinin ilk günahı olarak, salt biyolojik olan ırk kavramı ile kültürlerin sosyolojik ve psikolojik oluşumlarının birbirine karıştırılmış olmasına atıf yapmıştır (Levi-Strauss, 2020, s. 21-22). Lee ve Yoon ise (2021, s. 203) antropologların ırkın artık salt bir biyolojik kavram olamayacağı, çünkü aynı zamanda tarihsel, kültürel bir kavram olduğu hususunda mutabık oldukları fikrini ileri sürmektedirler. Miles de (1997, s. 233) sosyologlar açısından ırk düşüncesinin 19. yüzyıl biliminin tanımladığı anlamda biyolojik bir nesnesinin olmadığı gerçeğinin yaygın biçimde kabul edilmiş olduğunu belirtmektedir.

Tartışmaların çok daha farklı bir yöne evrilmesinde politik alanda "göç(men)" krizi olarak adlandırılabilir süreç etkili olmuştur. 1980'lerden itibaren Avrupa'da aşırı sağ partiler, ırkçı politikalarında ana hedef olarak göçmenlere odaklanmışlardır (Taş, 1999, s. 10). Kim olduğumuza ilişkin fikirlerimiz değiştikçe, bu kimliği neyin tehdit ettiğine ilişkin fikirlerimizin değişmesi (Kearney, 2018, s. 16) gibi tehdide ilişkin fikirler de kimlik odaklı "biz" tartışmalarını etkilemektedir. Dolayısıyla göçmen krizi ya da tehdidi karşısında bu kez "yeni ırkçılık" kavramı ile karşılaşmıştır. Martin Barker'in (1981) kavramı ilk kez kullanması sonrasında "yeni ırkçılık" literatürde temel tartışma alanlarından birisi olmuştur (Somersan, 2004, s. 58; Garner, 2010, s. 129; Miles ve Brown, 2003, s. 61). Kültürel ırkçılık olarak da nitelendirilen kavramı Pierre A. Taguieff ise "farkçı ırkçılık" olarak adlandırmıştır (Çoban Keneş, 2012, s. 17; Balibar, 2007, s. 32). "İrksiz ırkçılık" (Somersan, 2004, s. 59 vd.; Rattansi, 2007, s. 86) olarak da adlandırılan yeni ırkçılıkta "kültür" vurgusu, kavramın kültürel eksenli bir perspektife sahip olması, "farkçı" yönü ise klasik/geleneksel ırkçılıktaki hiyerarşik kapsamı içermemesi ile ilgilidir (Çakır, 2019, s. 17).

Yeni ırkçılıkta artık ırklar yoktur, insan toplulukları ve kültürler vardır (Taş, 1999, s. 52). Irklar yoktur, lakin yeni ırkçılık, "kendi kültüründen olmayana karşı" olmanın, nefret duymanın ve gerekli görülen durumlarda saldırganlaşmanın "doğal gerekçesi" olarak

inşa edilmiştir (Ünver, 2015, s. 67). Burada, birbirlerine benzemeyenlerin barışçıl bir şekilde birlikte yaşamasının doğal olmadığı, dolayısıyla çeşitli kültürel grupların ayrı yaşaması gerekliliği savunulmaktadır (Somersan, 2004, s. 43). Çünkü “göç” krizinden/tehdidinden hareketle Üçüncü Dünya’dan gelenlerin yerli kimliği bozduğu belirtilmektedir (Taş, 1999, s. 53). Yeni ırkçılıkla aynı zamanda; kültürel, psikolojik, tarihsel, dinsel, sosyolojik boyutların eklenildiği ayrımcılık, dışlama, ötekileştirme, nefret söylemleri ve suçların alanı genişlemiştir. (Erden Kaya ve Durgun, 2020, s. 97). Çünkü “öteki”, artık biyolojik temelde değil, kültürel faktörler nedeniyle de aşağılanmakta ve ayrıştırılmaktadır (Sumbas, 2009, s. 268). “Yeni ırkçılık, ‘sömürgelikten kurtuluş’ çağına, eski sömürgelerle eski metropoller arasındaki nüfus hareketlerinin tersine çevrilişi, insanlığın tek bir siyasal alan içinde parçalanışı çağına ait bir ırkçılıktır” (Balibar, 2007, s. 32).

Son dönemde özellikle de Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde görülen gelişmeler de bu varlığı teyit eden sonuçlara sahiptir. Nitekim Müslüman göçmenlere yönelik ırkçı söylemlerin yükselişinin bu bağlamda analiz edilmesi gerektiği düşünülmektedir (Georgi, 2019, s. 96). “Avrupa’nın Avrupalılara ait olduğu” vurgusundan hareket eden aşırı sağcı partilerin ve toplulukların göçmenlere yönelik dışlayıcı/ötekileştirici açıklama ve politikaları bu açıdan dikkat çekicidir. Zira ilgili hususun yeni ırkçılık ile ilişkili birçok yönü bulunmaktadır. Müslümanların kültürel olarak Avrupalı olmadıkları ya da olamayacakları eksenli düşünceler bu bağlantının açık temsilleri arasındadır. Dolayısıyla kavram tarihsel geçmişten bugüne nasıl bir değişim/dönüşüm yaşamış olursa olsun görülmektedir ki, “ırk” teriminin kendisi gözden düşse de bir ırk ve ırkçılık söylemi ve bunlarla bağlantılı fikirler varlıklarını hala sürdürmektedir (Fenton, 2001, s. 85).

Sonuç

Avrupa, ırk ve ırkçılık kavramlarının inşa edildiği bir merkez konumundadır. Avrupa tarihine bakıldığında Antik Yunan’dan Roma’ya bir “öteki” tanımının olduğu görülür. “Barbar” mottosu üzerine kurgulanan bu tanımlama zikredilen kavramlar ışığında kullanılamasa da ötekileştirme/dışlama nosyonu açısından bu kurguyu okumak olasıdır. Belirgin bir biçimde ırkçılığın inşası Avrupa’nın Yeni Dünya’ya ulaşması sonrasında gerçekleşmiştir. Burada karşılaşılan “yerli/ilkel/barbar/yamyam” algısı karşısında deri rengi başta olmak üzere fiziksel ayırım noktalarına vurgu yapılmıştır. Bu ayırımın bir hiyerarşi durumuna dönüşmesi ve deyim yerindeyse “insan” olanlar ve olmayanlar, doğası gereği yönetilmesi gereken köleler bakışı, ayrımcılık perspektifini beraberinde getirmiştir.

İrkçilik düşüncesinin inşasında; “modern dönem”, “emperyalizm”, “Aydınlanma çağı” gibi anahtar kavramlar/dönemler göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü bu boyut, ırkçılık düşüncesinin inşasında bilimsel bir meşruiyet zemini de hazırlamıştır. Kant, Hegel, Hume gibi düşünürler nazarında bu zeminin tezahürlerini müşahade etmek olanaklıdır. İlgili bahiste ayrıca Gobineau’ya da ayrı bir parantez açmak zaruri addedilmiştir. Zira insan ırklarının “eşitsizliği” vurgusu açısından onun eseri hem literatürde kendisine sıkça yer bulmuştur hem de düşünceleri 20. yüzyıla değin sirayet etmiştir. Nazi ideolojisi bu yansımanın örneklerinden birisi kabul edilmektedir. Her ne kadar Naziler öncülüğünde gerçekleştirilen Holokaust başlığına müstakil bir başlık açılması gerekliliği düşünülse de çalışmanın düşüncesinin inşasına odaklanması sebebiyle

bu süreç mümkün olduğu ölçüde antisemitizm ve ırkçılık ikliminde karşılaşılan süreci ele almıştır.

21. yüzyıla gelindiğinde ise Avrupa düşüncesinde ırkçı emarelerin halen varlığını sürdürdüğü iddia edilmektedir. Yeni ırkçılık başlığı altındaki kavramsallaştırma ve yaklaşımlar bu varlığı doğrular niteliktedirler. Kültür, küreselleşme ve göç anahtar kelimeleri bağlamında yeni ırkçılığa dair birçok boyut söz konusudur. Irksız/farkçı ırkçılık olarak da tanımlanan yeni ırkçılıkta kültürel farklılıklara vurgu yapılmaktadır. Bu vurgu, farklılıkların birlikte yaşamayı engelleyici bir hüviyete sahip olduğu tezine dayanmaktadır. Yakın tarihin en büyük göç hareketlerinin yaşandığı bir dönemde Avrupa birçok argümanla bu harekete karşı tedbirler almaktadır.

Sonuç olarak, ırkçılık tarihsel bir değişim/dönüşüm yaşamıştır. Biyolojik faktörlerden kültürel faktörlere bu değişimin/dönüşümün izlerini takip etmek olanaklıdır. Çalışma Avrupa'nın topyekûn ırkçı bir bağlama sahip olduğunu iddia etmemiştir. Ancak tarihte birçok Avrupalı ülkenin (İngiltere, Fransa ve Almanya başta olmak üzere) ırkçılık düşüncesinin inşasına katkıda bulunmuş oldukları da bir gerçektir. Nitekim bugün de yeni ırkçılık söylemine sahip aşırı sağcı partilerin birçok Avrupa ülkesinde güç kazanıyor olması halen "ırkçılığın" varlığının göz ardı edilemez bir etkiye sahip olduğunu gözler önüne sermektedir.

Kaynakça / References

- Arendt, H. (2018a). *Antisemitizm*. (B. S. Şener, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arendt, H. (2018b). *Emperyalizm*. (B. S. Şener, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Balibar, E. (2007). Bir 'yeni-ırkçılık' var mı?. *İrk Ullus, Sınıf, Belirsiz Kimlikler* içinde (ss. 28-40), (N. Ökten, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Barker, M. (1981). *The new racism*. London: Junction Books.
- Bauman, Z. (2016). *Modernite ve holokaust*. (S. Sertabiboğlu, Çev.). İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Bernasconi, R. (2018). *İrk kavramını kim icat etti? Felsefi düşüncede ırk ve ırkçılık*. (Z. Direk vd., Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Bernasconi, R. (2021). Asıl suç ne zaman başladı Hannah Arendt'in totalitarizmin kaynakları ve batı felsefe geleneğinin onuru. *Cogito*, 101, 11-27.
- Çakır, M. (2019). Kültürel (yeni) ırkçılık nedir? Kuramsal bir değerlendirme. *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6, 11-24.
- Çoban Keneş, H. (2012). Biyolojik mite kültürel mite: "Yeni ırkçılık nedir?". *Dipnot*, 9, 5-25.
- Darwin, C. (2021). *Türlerin kökeni doğal seçim veya ayrıcalıklı ırkların korunması yoluyla türlerin kökeni*. (B. Kılıç, Çev.). İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- de Fontette, F. (1991). *İrkçılık*. (H. Karyol, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- de Tocqueville, A. (2016). *Sömürge ve kölelik öteki üzerine seçme yazılar*. (B. M. N. Gücin vd., Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- DiAngelo, R. (2012). *What does it mean to be white? Developing white racial literacy*. New York: Peter Lang.
- Elias, S. ve Feagin, J. R. (2016). *Racial theories in social science a systemic racism critique*. London & New York: Routledge.
- Erden Kaya, E. ve Durgun, Ş. (2020). İrkçılığın dönüşümü: kavramsal ve kuramsal bir analiz. *Akademik Hassasiyetler*, 7(13), 79-102.
- Erickson, P. A. ve Murphy, L. D. (2019). *Antropoloji kuramları tarihi*. (Ö. Kanlı, Çev.). İstanbul: Sümer Yayıncılık.
- Fanon, F. (2021). *Siyah deri beyaz maskeler*. (O. Türkay, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Fenton, S. (2001). *Etnisite, ırkçılık, sınıf ve kültür*. (N. Şad, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Ferro, M. (2017). *Sömürgecilik tarihi, fetihlerden bağımsızlık hareketlerine 13. yüzyıl – 20. yüzyıl*. (M. Cedden, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Fredrickson, G. M. (2015). *Racism a short history*. New Jersey: Princeton University Press.
- Garner, S. (2010). *Racisms an introduction*. London: Sage Publications.

- Georgi, F. (2019). The role of racism in the European 'migration crisis: a historical materialist perspective. *Racism After Apartheid, Challenges for Marxism and Anti-Racism*, (V. Satgar, Ed.). Wits University Press, 96-117.
- Geulen, C. (2021). *İrkçılığın tarihi*. (S. Şahin, Çev.). İstanbul: Runik Kitap.
- Gobineau, J. A. (2021). *İnsan ırklarının eşitsizliği*. (S. Acar, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Gordon, L. R. (2021). Irk ve ırkçılık çalışmalarının son yirmi üzerine düşünceler. *Cogito*, 101, 132-146.
- Kearney, R. (2018). *Yabancılar, tanrılar ve canavarlar, ötekiliği yorumlamak*. (B. Özkul, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Lee, S.-H. ve Yoon, S.-Y. (2021). *İnsan türleriyle yakın temas, bir paleoantropoloğun evrim halindeki insana dair incelemeleri*. (G. Koca, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Levi-Strauss, C. (2020). *İrk, tarih ve kültür*. (H. Bayrı vd., Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Memmi, A. (2000). *Racism*. London: University of Minnesota Press.
- Miles, R. (2000). *İrkçilik*. (S. Yaman, Çev.). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Miles, R. (1997). Günümüz Avrupa'sındaki ırkçılığı açıklarken. *İrkçilik, Modernite ve Kimlik* içinde (ss. 231-268). (A. Rattansi ve S. Westwood, yay. haz.). (S. Akyüz, Çev.). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Miles, R. ve Brown, M. (2003). *Racism*. London & New York: Routledge.
- Mosse, G. (1999). Eighteenth-century foundations. *Racism* içinde (ss. 40-44). (M. Bulmer ve J. Solomos, Ed.). New York: Oxford University Press.
- Özbek, S. (2003). *İrkçilik*. İstanbul: Bulut Yayınları.
- Poliakov, L. (1999). Gobineau and his contemporaries. *Racism* içinde (52-56). (M. Bulmer ve J. Solomos, Ed.). New York: Oxford University Press.
- Poliakov, L. (1982). Racism from the enlightenment to the age of imperialism. *Racism and Colonialism*, (R. Ross, Ed.). The Hague: Martinus Nijhoff Publishers.
- Rattansi, A. (2007). *Racism a very short introduction*, New York: Oxford University Press.
- Rattansi, A. (1997). 'Postmodern' bir çerçevede 'batı' ırkçılıkları, etniklikler ve kimlikler. *İrkçilik, Modernite ve Kimlik* içinde (ss. 25-109). (A. Rattansi ve S. Westwood, yay. haz.). (S. Akyüz, Çev.). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Samples, S. T. (2019). Black is not beautiful: the German myth of race, *Relating Worlds of Racism*, (P. Essed vd., Ed.). Palgrave Macmillan, Switzerland, 2019.
- Sayın, E. ve Candan, H. (2016). Küresel ırkçılığın yükselişi. *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4, 35-46.
- Somersan, S. (2004). *Sosyal bilimlerde etnisite ve ırk*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Sumbas, A. (2009). Batı Avrupa'da yükselen yeni-ırkçılık üzerine bir deneme. *Alternatif Politika*, 1(2), 260-281.

Sustam, E. (2012). Irkçılık ve paranoya: kendilik nefreti. *Dipnot*, 9, 41-55.

Taş, M. (1999). *Avrupa'da ırkçılık*. Ankara: İmge Kitabevi.

Ünver, O. C. (2015). *Alman kışı neo-liberal çağın Almanya'sında ırkçılığın hedefindeki göçmenler*. Ankara: Nika Yayınevi.

[itobiad], 2022, 11 (2): 880-904

<p>Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Cari Açık Arasındaki İlişkinin Sınanması: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı</p> <p>Testing for the Relationship Between Economic Growth and Current Account Deficit in Turkey: ARDL Bound Test Approach</p> <p>Video Link: https://youtu.be/WW4tYSAWvy0</p>	
<p>Nazım ÇATALBAŞ Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü Assoc. Prof., Anadolu Univ. Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics ncatalbas@anadolu.edu.tr ORCID: 0000-0001-9543-5661</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 04.01.2022
Kabul Tarihi / Accepted	: 25.04.2022
Yayın Tarihi / Published	: 07.06.2022
Yayın Sezonu	: Nisan-Mayıs-Haziran
Pub Date Season	: April-May-June

Atıf/Cite as: Çatalbaş, N. (2022). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Cari Açık Arasındaki İlişkinin Sınanması: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 11 (2), 880-904. DOI: 10.15869/itobiad.1053296

Plagiarism/İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Nazım ÇATALBAŞ).

Yayıncı / Published by: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Cari Açık Arasındaki İlişkinin Sınanması: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı

Öz

Cari işlemler dengesindeki açık, birçok gelişmekte olan ülkede gibi, Türkiye ekonomisi için de en önemli sorunlardan biridir. Türkiye’de cari işlemlerden dengesindeki açığın temel nedeni, dış ticaret dengesindeki açıktır. Ekonomik büyüme oranındaki artış, milli gelir seviyesini olumlu etkilerken dış ticaret ve cari işlemler dengesini olumsuz yansıtmaktadır. Bu çalışmada, 1998:1-2020:1 dönemine ait üçer aylık veriler kullanılmıştır. Bu verilerle ekonomik büyüme ile cari işlemler dengesi arasındaki ilişki ARDL (otoregresif gecikmesi dağıtılmış) yaklaşımı ile incelenmiştir. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi araştırmak için serilerin farklı seviyelerde durağan olması nedeniyle ARDL modeli tercih edilmiştir. ARDL yaklaşımının diğer eşbütünleşme testlerine göre diğer üstün taraflarından biri küçük gözlem sayısına sahip örneklerde etkin sonuçlar vermesidir. Diğerleri ise modeldeki değişkenlerin belirlenen gecikme uzunluklarının farklı olmasıdır. Serilerin durağanlığı Augmented Dickey Fuller (ADF), Phillips-Perron (1988) ve Ng-Perron (2001) birim kök testleriyle sınanmıştır. ADF’de, sıfır hipotezinin sahte olarak reddedilmesi ihtimaline karşılık, Phillips-Perron (1988) ve Ng-Perron (2001) birim kök testleri de yapılmıştır. ARDL sınır testi sonuçlarına göre, seriler arasında uzun dönemli ilişki vardır. Uzun dönem ARDL modeli tahmin sonuçlarına göre, ekonomik büyümedeki %1 artış, cari açığı %0.45 oranında negatif yönde etkilemektedir. Kısa dönemde ise ekonomik büyümedeki %1’lik bir artış, cari açığa %0.22 oranında negatif etkiye neden olmaktadır. Serilerde kısa dönemde meydana sapmalar, yaklaşık 5,4 dönem (16,5 ay) sonra ortadan kalkmakta ve uzun dönem dengesi sağlanmaktadır. Hem uzun hem de kısa dönemde ekonomik büyümedeki artışlar, cari açığı olumsuz etkilese de cari açığı artışı tek sebebinin ekonomik büyüme değildir. Düzeltilmiş R^2 sonuçlarına göre, ekonomik büyümedeki değişim cari açığı artışı değişiminin %32’sini açıklamaktadır. Bu nedenle cari açığıyla mücadelede, ekonomik büyüme dışındaki diğer değişkenler (Yurt içi tasarruflar, yatırımlar, araştırma-geliştirme (AR-GE), üretim yapısı, doğrudan yabancı sermaye, para ve maliye politikaları) göz ardı edilmemelidir. Bu konulardaki düzenleme ve yapısal reformlar en az ekonomik büyüme kadar önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Cari Açık, ARDL, Sınır Testi, Hata Düzeltme Modeli

Testing for the Relationship Between Economic Growth and Current Account Deficit in Turkey: ARDL Bound Test Approach

Abstract

The deficit in the current accounts balance is one of the most important problems for the Turkish economy, as in many developing countries. The main reason for the deficit in the current account balance in Turkey is the deficit in the foreign trade balance. While the increase in economic growth rate positively affects the national income level, it negatively affects the foreign trade and current account balance. In this study, quarterly data for the period 1998:1-2020:1 were used. With these data, the relationship between economic growth and current account balance is examined with ARDL (autoregressive lag distributed) approach. In order to investigate the long-term relationship between the variables, the ARDL model was preferred because the series were stationary at different levels. One of the other advantages of ARDL approach compared to other cointegration tests is that it gives effective results in samples with small number of observations. The other is that the determined lag lengths of the variables in the model are different. The stationarity of the series was tested by Augmented Dickey Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP), and Ng-Perron (2001) unit root tests. In ADF test, since the null hypothesis might be falsely rejected, Phillips-Perron (1988) and Ng-Perron (2001) unit root tests were also conducted. According to the ARDL bound test results, there is a long-term relationship between the series. According to the long-term ARDL model’s estimation results, 1% increase in economic growth affects the current account deficit negatively by 0.45%. In the short run, a 1% increase in economic growth causes a 0.22% negative effect on the current account deficit. Short-term deviations in the series disappear after approximately 5.4 periods (16.5 months), and long-term equilibrium is achieved. Although the increases in economic growth in long and short-terms negatively affect the current deficit, economic growth is not the only reason for an increase in current deficit. According to the corrected R^2 results, the change in economic growth explains 32% of the change in current deficit. For this reason, while struggling with current deficit, the variables other than the economic growth (domestic savings, investments, research and development (R&D), production structure, direct foreign capital, and monetary and fiscal policies) should not be overlooked. On these areas, the regulations and structural reforms are as important as economic growth.

Keywords: Economic Growth, Current Account Deficit, ARDL, Bound Test, Error Correction Model.

Giriş

Uluslararası iktisat literatüründe dış ticaret açığı (geniş anlamda cari açık) kalkınma (dar anlamda ekonomik büyüme) sorunu üzerinde durulan önemli konulardandır. Ülkeler kalkınmayı gerçekleştirmek isterken cari işlemler hesabında daha fazla açık verme gibi bir sorunla karşı karşıya kalmaktadırlar. Büyük ve kalıcı cari açığın varlığı, genellikle aşırı net dış borç birikmesi nedeniyle bir ekonomiyi iflas durumuna getirdiğinden, her zaman büyük endişelerle karşılanmaktadır (Mukhtar ve Khan, 2016, s. 397). İktisatçılar,

politika yapıcıları ve pek çok kesim hem cari açık sorununu ortadan kaldırmak hem de ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek konusunda neler yapılabilir sorularına cevap aramaktadırlar. Bu çalışmada cari açık ile ekonomik büyüme arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkiler araştırılmaktadır. Bu kapsamda cari açıkta ekonomik büyüme ne kadar etkilidir? Seriler arasındaki ilişkide kısa dönemdeki sapmalar uzun dönemde dengeye geliyor mu? Cari açığa neden olmayacak bir ekonomik büyüme için neler yapılmalıdır? Ayrıca, cari açığın finansman kalitesi nasıl arttırılabilir gibi sorulara cevaplar aranmış ve politika önerilerinde bulunulmuştur.

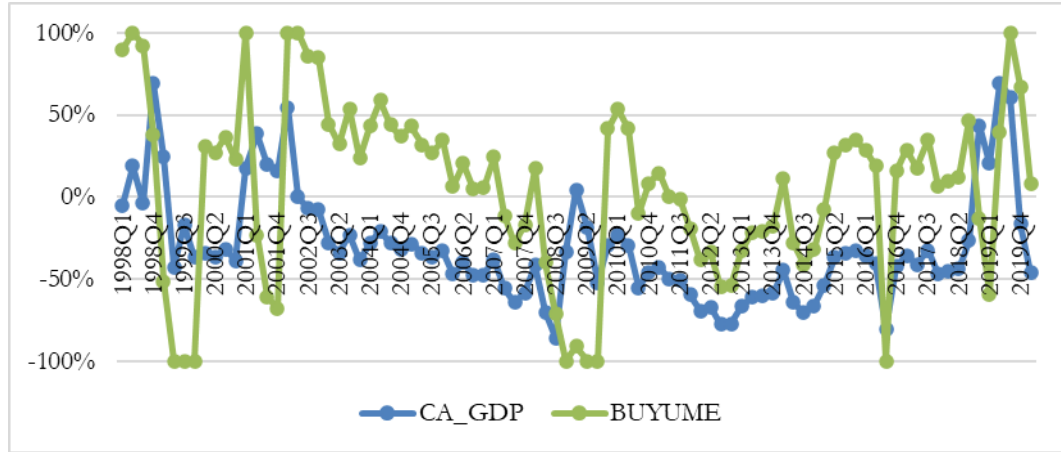
Ödemeler bilançosunun iki temel hesabından biri olan cari işlemler hesabı, temelde yurt içindeki yerleşiklerle yabancılar arasında mal ve hizmet ticaretinden doğan yükümlülükler ile kabaca karşılıksız transferler olarak adlandırılan işlemleri kapsamaktadır (Seyidoğlu, 2013, s. 334-336). İkinci temel hesap olan finans hesabında ise doğrudan yabancı yatırımlar, portföy yatırımları, finansal türevler ve diğer yatırımlar şeklinde sermaye hareketleri takip edilmektedir (Toprak ve Çatalbaş, 2019, s. 220). Ödemeler bilançosunun cari işlemler hesabı açık verdiğinde, finans hesabının söz konusu açığı kapatacak kadar fazla vermesi beklenir. Finans hesabında oluşacak fazlanın doğrudan yabancı yatırımlar gibi uzun vadeli sermaye hareketleri yoluyla meydana gelmesi tercih edilir. Fakat, Türkiye gibi çoğu gelişmekte olan ülkede ise cari işlemler dengesindeki açık (cari açık) kısa vadeli sermaye girişleri ile finanse edilmektedir. "Sıcak para" olarak da ifade edilen kısa vadeli fonlar hem yüksek maliyetli hem de olumsuz gelişmelere çok duyarlıdır. Kısa vadeli fonlar belirsizliklerin arttığı ve dövize ihtiyacın önemli ölçüde arttığı anda ülkeden hızla çıkmaktadırlar. Bu şartlar altında cari açığı kısa vadeli sermaye (fon) girişleri finanse etmeye çalışmak ülke ekonomisi için ciddi riskler doğurduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Diğer taraftan, cari açığı finanse edecek gerekli sermaye girişi mevcut değilse, bu açığı kapatmak için resmi rezervlerin kullanılması gerekmektedir (Karluk, 2013, s. 642- 650, Toprak ve Çatalbaş, 2019, s. 219). Ekonomik büyüme bağlı olarak artan cari açık, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde (GOÜ'de) ciddi bir sorun olduğu için bu ülkeler yüksek ekonomik büyüme pahasına uluslararası rezervlerinin asgari düzeye inmesine belli bir süre katlanmak durumundadırlar (Karluk, 2013, s. 244). Öte yandan uluslararası rezervlerin azalması, ülke ekonomisine yönelik algıyı olumsuz etkileyecektir. Buna bağlı olarak ülkenin kredi notunda düşüş, borçlanma maliyetinde artış, borçlanma vadesinde düşüş ve döviz kurunda yükselişler gibi pek çok olumsuz ekonomik gelişmenin yaşanması muhtemeldir.

Çoğu gelişmekte olan ülkede olduğu gibi Türkiye ekonomisi için de geçmişte günümüze cari açık, kronik bir sorun olarak durmaktadır. Bu sorunun çözümü için cari açığın kaynaklarını iyi teşhis etmek ve ona göre tedbirler almak gerekir. Türkiye'de cari işlemler hesabındaki (dengesindeki) açığın en önemli nedeni, mal (dış ticaret) dengesindeki açıktır. Diğer önemli sebep ise yurtiçi tasarrufların yetersizliğidir. Türkiye'de cari açığın temel kaynağı dış ticaret dengesindeki açık olduğuna göre, dış ticarete (ithalata ve ihracata) yönelik önlemler cari açığı azaltabilir mi? Bu sorunun cevabı için Türkiye'de ithalatın yapısına bakmak gerekir. Türkiye'de ithalatın yaklaşık %90'ı ara ve yatırım mallarından oluşmaktadır. Bu yapı, Türkiye ekonomisinin üretim ve ihracatta dışa bağımlılığını göstermektedir. İthal edilen ara ve yatırım malları yurt içindeki üretim süreçlerinde kullanılmaktadır. Dolayısıyla, ithalatı kısıtlayarak dış ticaret dengesindeki açığı kapatmaya yönelik tedbirler üretime ve ekonomik büyümeye olumsuz

yansıyacaktır. İhracatı artırmaya yönelik tedbirler ise ithalatı artırarak dış ticaret açığını azaltma hedefini olumsuz etkilemektedir. Türkiye ekonomisi için söz konusu ikilem, dışa bağımlılığı ekonomik yapının bir sonucudur.

Planlı kalkınma döneminden günümüze Türkiye’de ara ve yatırım mallarına ilişkin sanayi dallarında istenilen seviyeye gelinebilmiş olunması, üretimde dışa bağımlılığı kaçınılmaz hale getirmiştir. Genelde Türkiye’de yüksek ekonomik büyüme oranlarının gerçekleştiği yıllarda cari açık artmıştır. Buna karşılık ekonomik büyümenin yavaşladığı veya daralmanın olduğu yıllarda (1988, 1989, 1991, 1994, 1998, 2001 ve 2009) ise cari işlemler dengesi ya fazla vermiş ya da açık tutarı azalmıştır. Şekil 1’e bakıldığında Türkiye’de ekonomik büyüme ile cari açık arasındaki yakın ilişkinin 1998 sonrasındaki dönemde de devam ettiği görülmektedir. Türkiye ekonomisi için büyüme mi cari açık mı ikilemi her zaman gündemde olmuştur. Dışa bağımlılığı yüksek olan bir ekonomide cari açık ekonomik büyümenin bir maliyeti olarak da görülebilir.

Şekil 1. 1998-2020 Döneminde Türkiye’de Ekonomik Büyüme Ve Cari Açık/GSYH Oranları (% , Üçer Aylık)

Kaynak: OECD ve TÜİK

Cari açık pek çok ekonomik değişkenin yanı sıra ülke ekonomisine yönelik beklentileri de etkilemektedir. Bu açıdan cari açık ile ilgili göstergeleri iyi takip etmek, ona göre tedbirler almak gerekir. Ekonomik büyüme oranını yüksek tutmak kadar cari açığı (cari işlemler dengesi/GSYH oranını) da belli bir seviyenin altında tutmak, ülke ekonomisine yönelik algıyı olumlu şekilde etkileyecektir. Literatürde, cari açık/GSYH oranının belirli bir eşik değeri aşması “kriz sinyali” olarak görülmektedir (Dornbusch, 2001, s.1). Diğer taraftan cari açık ile kriz arasındaki ilişki noktasında, belirli eşik değerlerin (%4 gibi) ifade edilmesi ise tartışmalı bir konudur. Bazen uygulama ile literatürdeki çalışma bulguları arasında uyumsuzluklar olmaktadır. Örneğin, 2011 yılında Türkiye’de cari açık/GSYH oranı %8.9 olarak gerçekleşmiş ama kriz çıkmamıştır. 2011 yılında yüksek cari açık krize neden olmasa da ekonomide ciddi güven kaybına neden olmuştur. Sonuçta, “cari açık/GSYH belirli eşik değeri aşarsa, ülkede kriz çıkar” görüşü genelleştirilebilecek sağlamlıkta olmasa da ciddi bir uyarı niteliğinde olduğunu belirtmekte gerekir. Bu şartlar altında, ülke ekonomisi için büyüme sürdürülebilir kılmak, dış ticaret açığını azaltacak

yapısal reformları gerçekleştirmek, ekonomiye duyulan güveni artırmak ve cari açığın finansman kalitesini artırmak önemli hale gelmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye’de ekonomik büyüme ve cari açık arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Bunun için 1998:1-2020:1 dönemine ait üçer aylık veriler kullanılmıştır. Analiz için ARDL (Autoregressive Distributed Lag: Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif) yaklaşımı tercih edilmiştir. ARDL modeli hem değişkenler arasındaki kısa dönem ilişki dinamikleri hem de uzun dönem ilişkileri hakkında bilgiler vermektedir. Ek olarak değişkenlerin farklı derecelerde durağan olması da ARDL yaklaşımının tercih edilmesinde etkili olmuştur. Bu çalışmada, analiz edilen dönem için Türkiye’de büyüme ile cari açık arasında eşbütünleşik (uzun dönemli) ilişki var mıdır? İki değişken arasında uzun dönemli bir ilişki varsa ekonomik büyüme cari açığı ne oranda etkilemekte ve bu ilişki kısa dönem için de geçerli midir? Seriler arasındaki ilişkide kısa dönemdeki sapmalar uzun dönemde dengeye geliyor mu, diğer bir ifadeyle hata düzeltme modeli çalışıyor mu? Cari açığın bağımlı değişken, ekonomik büyümenin bağımsız değişken olduğu ARDL modeli istikrarlı mı? Son olarak ampirik bulgular ekonomik gerçeklerle uyumlu mu vb araştırma sorularına cevap aranmış, buna bağlı hipotezler test edilmiştir. Çıkan sonuçlar da dikkate alınarak politika önerilerinde bulunulmuştur.

Çalışmanın giriş kısmında cari açık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye dair genel bilgiler verilmiş, cari açığın nedeni ve finansmanına dair açıklamalar yapılmıştır. Literatür taraması kısmında Türkiye’de ekonomik büyüme ve cari açık ilişkisini inceleyen bazı ampirik çalışmalara (inceledikleri dönemlere, analiz yöntemlerine ve bulgularına) yer verilmiş, ayrıca bu çalışmalardaki bulguların ortak ve farklı yönleri üzerinde durulmuştur. Analiz kısmında ilk olarak Augmented Dickey Fuller (ADF), Philips-Perron (1988) ve Ng-Perron (2001) birim kök testleri hakkında bilgi verilmiş, daha sonra ARDL yaklaşımı açıklanmıştır. Bulgular kısmında ise her üç birim kök testi sonuçlarına bakılarak ARDL sınır testi yapılmıştır. Ardından uzun ve kısa dönem ARDL modellerinin sonuçları ile tanısal (diagnostik) testlerin bulguları yorumlanmıştır. Sonuç kısmında ise elde edilen bulgular çerçevesinde ekonomik büyüme ve cari açık arasındaki ilişkiler değerlendirilmiş ve önerilerde bulunulmuştur.

Literatür Taraması

Literatürde büyüme ile cari açık arasındaki ilişkiyi inceleyen pek çok çalışma bulunmaktadır. Söz konusu çalışmaların bazıları bir ülkeye odaklı iken, bazıları ise belli ülke gruplarını incelemiştir. Literatür taramasında ağırlıklı olarak Türkiye’yi ele alan çalışmalar üzerinde durulmuş, bu çalışmalardan bazıları Tablo 1’ de verilmiştir. Ayrıca, belli ülke gruplarını ele alan çalışmaların bulgularına değinilmiştir. Böylece cari açık ve ekonomik büyüme ilişkisinin ülkeden ülkeye veya ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre değişip değişmediği noktasında genel bir kanyaya varılmak istenmiştir.

Freund (2000) 25 sanayileşmiş (gelişmiş) ülkede ekonomik büyümenin tüketim harcamalarını artırarak dolaylı olarak cari açıkta artışa neden olduğu sonucu elde etmiştir. Debelle ve Faruquee (1996) yaptıkları çalışmada, büyüme hızı yüksek olan gelişmiş ülkelerin daha yüksek cari açık verme eğiliminde oldukları bulgusuna ulaşmışlardır. Gelişmekte olan ülkelere yönelik çalışmada ise Bayraktutan ve Demirtaş (2011) GOÜ’lerde ekonomik büyüme, yatırımlar ve kamu harcamalarındaki artışların cari işlemler açığını yükselttiği bulgusunu elde etmişlerdir. Freund (2000) ile Bayraktutan ve

Demirtaş’ın (2011) elde ettikleri sonuçlara bakıldığında, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkelerde cari açığın ortaya çıkış mekanizmalarının farklı olduğu görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde ekonomik büyümeye bağlı artan tüketim harcamaları cari açığı tetiklemektedir. Buna karşılık gelişmekte olan ülkelerde ise ekonomik büyüme, yatırımlar ile kamu harcamalarındaki artış, cari açığı olumsuz etkilemektedir.

Tablo 1. Türkiye’de Cari Açık ve Ekonomik Büyüme Ele Alan Bazı Ampirik Çalışmalar

Yazar(lar)	Dönem	Yöntem	Bulgular
Erbaykal (2007)	1987:1-2006:3	VAR, Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi	Ekonomik büyüme → Cari açık
Yanar ve Kerimoğlu (2009)	1975-2009 (yıllık)	VAR, Johansen Eşbütünleşme Analizi, VECM	Modeldeki değişkenler arasında bir adet eşbütünleşme ilişkisi bulunmuştur. Hata düzeltme modeli sonuçlarına göre, kısa dönemdeki sapmalar uzun dönemde dengeye gelmektedir.
Telatar ve Terzi (2009)	1991:4-2005:4 (çeyrek)	Granger Nedensellik, VAR, Varyans Ayrıştırması, Etki-Tepki Analizi	Ekonomik büyüme → Cari açık Cari işlemler dengesindeki şoka büyümenin vermiş olduğu tepki 4 dönem sürmektedir.
Yılmaz ve Akın (2011)	1980-2010	ADF, Johansen Eşbütünleşme Testi, Granger Nedensellik	Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmuştur. Ekonomik büyüme → Cari açık Cari açığıdaki toplam değişimin büyük bir kısmı (%90,7’si), GSYH’daki (ekonomik büyümedeki) değişimlerle açıklanmaktadır.
Sekmen ve Çalışır (2011)	1998-2009	ARDL	Kısa dönemde büyüme ile cari açık arasında pozitif bir ilişki vardır. Uzun dönemde ise iki değişken arasında bir ilişki bulunamamıştır.

Sahin ve Mucuk (2014)	2002-2013 (çeyrek)	VAR Analizi	Cari açık	Ekonomik büyüme
Çiftçi (2014)	2001:1-2012:3 (çeyrek)	VAR, Johansen Eşbütünleşme Analizi, VECM, Granger Nedensellik	Modeldeki değişkenler arasında iki adet eşbütünleşme tespit edilmiştir. Cari açık, ekonomik büyümedeki (GSYH'daki) değişmelerin Granger nedenidir. Ekonomik büyümedeki bir şoka cari açık 6 dönem boyunca tepki vermektedir. Ardından bu tepki sabit seyirle devam etmektedir.	
Yurdakul ve Ucar (2015)	1999:01-2014:02 (çeyrek)	Granger Nedensellik, VAR Analizi	Ekonomik büyüme \longrightarrow Cari açık	Büyüme oranında bir standart sapmalı bir şoka, cari açığın verdiği olumsuz tepki tepki dördüncü döneme kadar yüksek kalmakta, daha sonra büyüklük azalmaya başlamakta ve dengeye gelmektedir.
Şit ve Alancioğlu (2016)	1980-2014 (yıllık)	Granger Nedensellik, Etki-Tepki Analizi, Varyans Ayrıştırması	Ekonomik büyüme \longleftrightarrow Cari açık	Etki-tepki analizi sonuçlarına göre, cari açık büyüme olumsuz etkilemektedir. Bununla birlikte ekonomik büyüme de cari açığı artırmaktadır.
Kaya ve Kaya (2016)	1980-2013 (yıllık)	Johansen Eşbütünleşme Analizi, Granger Nedensellik	Büyüme ile cari açık arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır.	Ekonomik büyüme \longrightarrow Cari açık
Duman (2017)	2003-2017 (Çeyrek)	VAR Analizi, Granger Nedensellik, Etki-Tepki Analizi, Varyans Ayrıştırması	Ekonomik büyüme \longrightarrow Cari açık	Büyüme oranının artması cari açığı olumsuz etkilemektedir.
			Ekonomik büyüme \longrightarrow Cari açık	Ekonomik büyüme hızındaki artış ya da azalışlar, cari işlemler dengesini etkilemektedir. Ekonomik büyüme cari açığını artırmaktadır.

Uçak (2017)	1980-2015 (yıllık)	VAR Analizi, Granger Nedensellik, Etki-Tepki Analizi, Varyans Ayrıştırması	Ekonomik büyüme \longrightarrow Cari açık Ekonomik büyümedeki bir birimlik şok cari açığın arttırmaktadır. Cari açıktaki bir birimlik şoka ekonomik büyüme herhangi bir tepki vermemektedir.
Yıldız (2019)	1998:1-2017:4 (çeyrek)	VAR, Granger Nedensellik, Etki-Tepki Analizi, Johansen Eşbütünleşme Analizi	Cari açık \longrightarrow Ekonomik büyüme Modeldeki değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır. Etki-tepki analizine göre, ekonomik büyümenin (GSYH'nın) cari işlemler dengesindeki değişime verdiği tepki azalandır. Cari açık ekonomik büyüme pozitif etkilemektedir.
Durmuş (2019)	1983-2017 (yıllık)	VAR Analizi, Granger Nedensellik	Ekonomik büyüme \longleftrightarrow Cari açık
Gül ve Torusdağ (2020)	1990-2017 (yıllık)	Bayern ve Hanck Eşbütünleşme Testi, Hacker-Hatemi-J, Bootstrap Toda-Yamamoto Nedensellik	Çalışmada kullanılan iki modelde de değişkenler arasında uzun dönemli ilişki belirlenmiştir. Cari açık \longrightarrow Ekonomi büyüme

Not: Tablodaki okun yönü nedenselliğin yönünü göstermektedir.

Türkiye ile ilgili cari açık ve ekonomik büyüme ilişkisini ele alan ampirik çalışmalarda, ortak bulguların yanı sıra farklılıklar da mevcuttur. Tablo 1’deki çalışmaların eşbütünleşme analizlerinde genel olarak değişkenler arasında uzun dönemli ilişki bulunmuştur. Nedensellik analizi bulgularına göre, çoğu çalışmada (Erbaykal (2007), Telatar ve Terzi (2009), Yılmaz ve Akın (2011), Yurdakul ve Uçar (2015) gibi) ekonomik büyümeden cari açığa doğru tek yönlü nedensellik bulgusuna ulaşılmış, birkaç çalışmada (Sahin ve Mucuk (2014) ve Durmuş (2019) gibi) ise değişkenler arasında çift yönlü nedensellik tespiti söz konusudur.

Bu çalışmada literatürdeki çoğu çalışmadan (Sekmen ve Çalışır (2011) hariç) farklı olarak değişkenler arasındaki ilişkiler ARDL yaklaşımı ile ele alınmıştır. Özellikle son dönemdeki ampirik çalışmalarda ARDL yaklaşımı hiç kullanılmamıştır. Bu çalışmada ARDL yaklaşımı kullanılarak literatüre katkı yapılması hedeflenmiştir. ARDL sınır testi ile eşbütünleşme analizi yapılmış, diğer uzun ve kısa dönem analizleri ile cari açıkta ekonomik büyümenin ne kadar etkili olduğunu belirlenmiştir. Cari açık sorunu ile mücadelede, Türkiye ve diğer gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümede ve yatırımlarda dışa bağımlılığı azaltacak ciddi tedbirler ve yapısal reformlara ihtiyacı vardır. Bunun için ekonomik büyüme ile cari açık ilişkilerini iyi analiz etmek gereklidir.

Yöntem

Bu çalışmada ekonomik büyüme ve cari açık arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkiler, yukarıda da ifade edildiği gibi, ARDL yaklaşımı ile analiz edilmiştir. ARDL yaklaşımı klasik eşbütünleşme (Engle-Granger (1987), Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) testlerinden analiz için gerekli şartlar bakımından farklıdır. Klasik eşbütünleşme analizlerinde, modelde kullanılan serilerin aynı seviyede, $I(1)$ 'de, durağan (bütünleşik) olması gerekir. ARDL yaklaşımında ise farklı seviyelerde ($I(0)$, $I(1)$ gibi) durağan seriler arasındaki ilişkileri incelemek mümkündür. ARDL yaklaşımının küçük gözlem sayısına sahip örneklerde etkin sonuçlar vermektedir. Ayrıca, ARDL modelindeki değişkenlerin belirlenen gecikme uzunluklarının farklı olması, diğer eşbütünleşme testlerine karşı üstün tarafıdır.

Serilerin durağanlık düzeyi sınamasında, herhangi bir yanıtıcı bulgunun önüne geçebilmek adına üç birim kök testi ADF, Phillips-Perron (1988) ve Ng-Perron (2001)) kullanılmıştır. ADF, zaman serisi analizlerinde durağanlık sınamalarında yaygın olarak kullanıldığı için tercih edilmiştir. Phillips-Perron (1988) ise ADF ile aynı hipotezleri olmasına karşılık, trend içeren serilerin durağanlık analizlerinde ADF'den daha güçlü olduğu kabul edildiği için ADF sonuçlarını teyit amaçlı olarak analize katılmıştır. Son olarak Ng-Perron (2001) birim kök testi, ADF ve Phillips-Perron'daki (1988) bütünleşme (durağanlık) derecesi ile ilgili sorunların önemli ölçüde üstesinden geldiği ve küçük örneklemelere uygun olduğu için tercih edilmiştir.

Veri Seti

Bu çalışmada 1998:1-2020:1 dönemine ilişkin üçer aylık ekonomik büyüme oranı (BUYU) verileri Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanı ve eski yayınlardan, cari açık temsilen cari işlemler dengesi/GSYH oranı (CARI) verileri ise OECD veri tabanından elde edilmiştir. TÜİK ve OECD verileri mevsimsellikten arındırılmış verilerdir. Çalışmada birim kök testleri, ARDL sınır testi, uzun ve kısa dönem testleri ise Eviews9 paket programı ile gerçekleştirilmiştir.

ADF Birim Kök Testi

Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi, Dickey-Fuller (DF) testinin bazı eksikliklerinin giderilmiş halidir. DF'de sadece $AR(1)$ (birinci dereceden) otoregresif süreç temel alınırken, ADF'de gecikme uzunluğu $AR(p)$ kadar olan otoregresif süreç modele dahil edilmektedir. Otoregresif (AR : Autoregressive) modelde, serinin şu anki değeri, serinin önceki değerlerinden ve temiz diziden (white noise: beyaz gürültü)

etkilenmektedir. DF testi kalıntılarda (hata terimlerinde) otokorelasyon (serisel korelasyon) olmadığını varsaymaktadır. Hata terimlerinde otokorelasyon olduğu durumda, DF testinde AR(1) modeli tahmin edilemez. ADF birim kök testinde, DF’deki modele bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri eklenerek hata terimindeki otokorelasyon sorunu ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır (Wojciech ve Derek, 1999 Akt: Eren, Atay Polat ve Aydın, 2016, s. 282; Sevüktekin ve Çınar, 2014, s. 335).

Diğer taraftan otoregresif süreç önceden bilinmediği için modelde yer alması gereken bağımlı değişkenin önemli gecikmelerinden birisinin unutulması hata teriminde otokorelasyona neden olabilmektedir (Cheung ve Lai, 1995, s. 280). Bunu önlemek için gecikme uzunluğunun (p) belirlenmesinde farklı stratejiler (daha yüksek dereceden AR eklemek gibi) takip edilmektedir (Sevüktekin ve Çınar, 2014, s. 336). İlave gecikme değerlerinin gecikme uzunluğu (p), Akaike bilgi kriteri (AIC), Schwarz bilgi kriteri (SIC) ve diğer bilgi kriterlerinden yararlanarak belirlenmektedir. ADF testine ilişkin modeller 1, 2 ve 3 nolu eşitliklerde verilmiştir.

$$\text{Sabit terimsiz ve trendsiz model: } \Delta Y_t = \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta Y_{t-i} + u_t \quad (1)$$

$$\text{Sabit terimli ve trendsiz model: } \Delta Y_t = \alpha_0 + \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta Y_{t-i} + u_t \quad (2)$$

$$\text{Sabit terimli ve trendli model: } \Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta Y_{t-i} + u_t \quad (3)$$

Denklemlerde t ; zamanı, p ; optimum gecikme uzunluğunu, Δ ; fark operatörünü ifade etmektedir. ADF testinde hipotezler ve kritik değerler DF ile aynıdır. ADF hipotez şu şekildedir:

H0: $\gamma = 0$ seride birim kök vardır (seri durağan değildir).

H1: $\gamma < 0$ seride birim kök yoktur (seri durağandır).

ADF birim kök testinde, hesaplanan “ τ (tau)” istatistiğinin mutlak değeri Dickey-Fuller (τ) veya McKinnon Dickey-Fuller kritik değerlerinin mutlak değerinden büyükse, temel hipotez (H0) reddedilerek serinin durağan olduğu kabul edilir. Aksi durumda ise H0 hipotezi kabul edilerek serinin durağan olmadığına karar verilir.

ADF testinin uygulanmasına ilişkin olarak kritik değerleri tahmin eden önceki çalışmalarda, gecikme derecesindeki olası bağımlılıklar (otokorelasyon) büyük ölçüde görmezden gelindiği için ADF birim kök testinin ölçme gücü azalmıştır. ADF’de, kalıntıların istatistiksel olarak bağımsız ve sabit varyanslı olduğu varsayılır. Fakat, sabit olduğu varsayılan kalıntıların varyansındaki bir azalmanın varlığı, ADF’de temel hipotezin sahte olarak reddedilmesine yol açabilecek niteliktedir (Kim, Leybourne ve Newbold, 2002, s. 380). Diğer taraftan, zaman serilerinde yapısal kırılmalar serinin otoregresif (AR) sürecini değiştirmekte ve yapısal kırılmaların dikkate alınmaması sahte regresyona neden olabilmektedir. Bu ise yanlış bir temel hipotezin kabul edilebileceği

anlamına gelir. İyi bir ölçme gücüne sahip bir test ise söz konusu seri gerçekten durağan olduğunda, birim kökün var olduğunu iddia eden sıfır (temel) hipotezini reddeder (Enders, 2015, s. 235).

Sonuç olarak, ADF birim kök testinde serinin trend durağan mı yoksa fark durağan mı olduğu noktasındaki belirsizlikler, yapısal kırılmaların göz ardı edilmesi ve modelde yer alması gereken bağımlı değişkenin kaç gecikmesinin alınacağı konusundaki bazı belirsizlikler testin ölçme gücünü azaltmaktadır. Bu nedenlerle ADF birim kök test sonuçlarının diğer birim kök testleri ile de teyit edilmesi faydalı olacaktır.

Phillips-Perron (1988) Birim Kök Testi

Phillips-Perron (1988) DF metodolojisini kullanmasına karşılık, kalıntılardaki otokorelasyon ve değişen varyans sorununun çözümünde farklı yöntem benimsemiştir. Phillips-Perron (1988) DF'de otokorelasyon sorununun çözümü için modele eklenen bağımlı değişkenin gecikmeli halinin serbestlik derecesinde azalmaya neden olacağı ileri sürerek onun yerine parametrik olmayan yaklaşımı (Newy-West hata düzeltme mekanizması) kullanmış ve buna bağlı olarak DF'deki bazı varsayımları esnetmiştir. Phillips-Perron'da (1988), kalıntıların zayıf bağımlılığı ve heterojen dağılıma sahip olduğu kabul edilmektedir.

Parametrik olmayan yaklaşımda, hata terimleri veya hata terimlerinin geçmiş değerlerinin hareketli ortalamaları (MA: Moving Avarage) kullanılmaktadır. Phillips-Perron'da (PP'de), DF'deki AR sürecinin yerini ARMA almaktadır. Hareketli ortalama (MA) sürecinin kullanılmaya başlanmasıyla trend durağanlık kavramı testin daha güçlü yapılmasına imkân sağlamıştır.

PP birim kök testi için, ADF'de olduğu gibi, yardımcı regresyonlar modelin sabit terimsiz ve trendsiz, sabit terimli ve trendsiz ile sabit terimli ve trendli olmasına göre yeniden düzenlenmektedir (Sevüktekin ve Çınar, 2014, s. 379). PP'deki sabit terimli ve trendsiz modelin regresyon denklemi aşağıda (4 nolu) verilmiştir.

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \gamma Y_{t-1} + u_t \quad (4)$$

Phillips-Perron (1988) birim kök testinde hipotezler ADF ile aynıdır. PP birim kök testinde, test istatistikleri doğrudan değiştirilerek test regresyonunun hata terimindeki (u_t) otokorelasyon ve değişen varyans düzeltilmektedir. Değiştirilmiş istatistikler, Z_t ve Z_α ile gösterilmektedir. PP'de, t istatistiğinin asimptotik dağılımı, ADF istatistiği ile aynıdır. Bu sebeple hipotezleri test için MacKinnon kritik değerleri (1996) kullanılmaktadır.

PP'nin trend içeren serilerin durağanlık analizinde ADF'den daha güçlü olduğu kabul edilmektedir. ADF ve PP, zayıf boyut ve güç özelliklerinden dolayı küçük örneklem verileri için güvenilir değildir (Dejong, Nankervis, Savin ve Whiteman, 1992, s. 423). Küçük örneklemelerde, doğru olduğu halde sıfır hipotezleri aşırı derecede reddedilmesi

veya yanlış olduğu halde doğru kabul edilmesi gibi yanıltıcı sonular çıkabilmektedir. Bu çalışmada, yukarıda ifade edilen sorunların olmaması için veri aralığı geniş tutulmuş, ayrıca küçük örneklem için açıklama gücü yüksek olan Ng-Perron testi de analize dahil edilmiştir.

Ng-Perron (2001) Birim Kök Testi

Ng-Perron (2001), PP (1988) testinde ortaya çıkan hata terimindeki (kalıntılardaki) boyut dağılımı bozukluğunu düzeltmeye ve testin gücünü artırmaya çalışmaktadır. Ng-Perron (2001) testi iyi bir boyuta ve açıklama gücüne sahiptir (Shahbaz ve Salahuddin, 2009, s. 37). Ng ve Perron (2001) dört test istatistiği (MZ_{α} , MZ_{τ} , MSB ve MPT) önererek ADF ve PP testlerinin sınırlamalarını ortadan kaldırmayı hedeflemiştir (Yıldırım vd., 2015, s. 95). Ng-Perron birim kök testindeki MZ_{α} ve MZ_{τ} testleri PP (2001) birim kök testindeki Z_{α} ve Z_{τ} testlerinin modifiye edilmiş halidir. MSB testi ise Bhargava testinden, MPT testi ise ADF-GLS testinden modifiye edilmiştir. MPT testi modele dahil edilecek gecikmelerin seçiminde kullanılan kritik değerleri de modifiye etmektedir (Sevüktekin ve Çınar, 2014, s. 381-383).

Ng-Perron (2001) birim kök testi için zaman serilerinin GLS trendinden arındırılmış hali y_1^d, y_2^d, y_3^d şeklindedir. Olağan (sıradan) en küçük kareler (OLS: Ordinary Least Squares) regresyon denklemi ise 5 nolu eşitlikteki gibidir:

$$\Delta y_t^d = \rho y_{t-1}^d + \sum_{j=1}^k \gamma_j y_{t-j}^d + e_{tk} \quad (5)$$

OLS regresyon denkleminin sıfır frekansta spektral yoğunluğu 6 nolu formül ile tahmin edilir:

$$\hat{f}(0) = \hat{\sigma}^2 \mathbf{1} - \hat{\gamma}_1 - \hat{\gamma}_2 - \hat{\gamma}_3 \dots \hat{\gamma}_k^{-1} \quad (6)$$

$K = \sum_{t=2}^T (y_{t-1}^d)^2$ şeklinde tanımlandığında, test istatistikleri (MZ_{α} , MZ_{τ} , MSB ve MPT) 7, 8, 9 ve 10 nolu eşitliklerdeki gibi hesaplanır:

$$MZ_{\alpha} = \frac{T^{-1}(y_T^d)^2 + f(0)}{2K} \quad (7)$$

$$MZ_{\tau} = MSB \times MZ_{\alpha} \quad (8)$$

$$MSB = \left(\frac{K}{f_0}\right)^{1/2} \quad (9)$$

$$MPT = \begin{cases} \frac{1}{f(0)} (\alpha^2 K - \alpha T^{-1} (y_T^d)^2) & \text{eğer } x_t = \{1\} \\ \frac{1}{f(0)} (\alpha^2 K + (1 - \alpha) T^{-1} (y_T^d)^2) & \text{eğer } x_t = \{1, t\} \end{cases} \quad (10)$$

(10) nolu eşitlikte $x_t = \{1\}$ olduğu durumda α -7'ye eşit, $x_t = \{1, t\}$ olduğu durumda ise α -13,5'a eşittir (Atiq-ur-Rehman, 2019, s. 17).

Ng-Perron (2001) birim kök testinde, hipotezler testlere göre değişmektedir. MZ_{α} ve MZ_{τ} 'nin hipotezleri, ADF ve PP ile aynıdır. Buna göre, temel hipotez (H0) serinin durağan olmadığını (birim kök içerdiğini) belirtirken, alternatif hipotez (H1) serinin durağan olduğunu (birim kök içermediğini) ileri sürmektedir. MSB ve MPT test istatistiklerinin hipotezleri ise KPSS grubu ile aynıdır. Buna göre, temel hipotez (H0)

serinin durağan olduğunu belirtirken, alternatif hipotez (H1) serinin durağan olmadığını sürmektedir.

Çalışmada serilerin durağanlık sınaması için üç birim kök testi yönteminin kullanılması sonuçları karşılaştırmak, sonuçların hassasiyetini test etmenin iyi bir yoludur. Böylece her testin üstün ve zayıf tarafı ortaya konulmakta ve sonuçlar bu hassasiyetler dikkate alınarak yorumlanmaktadır.

ARDL Yaklaşımı

ARDL (Autoregressive Distributed Lag: Gecikmesi Dağıtılmış Otoresif) yaklaşımı, farklı durağanlık (bütünleşme) derecesine sahip seriler arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkinin belirlenmesinde kullanılmaktadır. Engle ve Granger (1987), Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) gibi klasik eşbütünleşme testlerinde ise serilerin bütünleşme derecelerinin $I(1)$ olması gereklidir. Buna karşılık Pesaran ve Shin (1998) ve Pesaran, Shin ve Smith (2001) değişkenlerin $I(0)$ ve $I(1)$ gibi farklı bütünleşme derecelerine sahip olup olmadığına bakılmaksızın (genelde bağımlı değişkenin $I(1)$ olması tercih edilir) eşbütünleşme veya sınır (bound) testi için ARDL'nin kullanılabilirliğini ve bunun gerçekçi ve verimli tahminler vereceğini belirtmişlerdir. ARDL sınır testinde, serilerin en fazla birinci dereceden durağan olması gerekir. ARDL yaklaşımı küçük örnekleme de etkili tahmin sağlamaktadır.

ARDL sınır testi modelleri, kısıtlanmamış hata düzeltme (unrestricted error correction) modellerinin en küçük kareler (EKK) yöntemi ile tahmin edilmesine dayanır. Bir eşbütünleşme vektörü (temel denklem) tanımlandığında, eşbütünleşme vektörünün ARDL modeli, hata düzeltme modelinin yeniden parametrelendirilmiş halidir. Yeniden parametrelendirilmiş model hem kısa vadeli dinamikler (yani geleneksel ARDL) hem de uzun vadeli ilişkiler hakkında bilgi vermektedir. ARDL modeli, basitçe, bir regresyon fonksiyonuna bağımsız değişkenlerin sınırsız gecikmesinin dahil edilmesi anlamına gelir. Bu eşbütünleşme testi prosedürü, içsel değişkenler göz önüne alındığında, modeldeki temel değişkenlerin eşbütünleşik olup olmadığını bilmemize özellikle yardımcı olur.

ARDL yaklaşımında, ilk aşamada sınır testi ile değişkenler (seriler) arasındaki eşbütünleşme ilişkisi test edilir. Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi belirlenmişse, ikinci aşamaya geçilir. Bu aşamada, değişkenlerin uzun ve kısa dönem dinamiklerini araştırmak (uzun ve kısa dönem katsayılarını tahmin etmek) için hata düzeltme (ECT) modeli oluşturulur. Uzun dönem katsayıları tahmin edildikten sonra modelin diagnostik testlerine bakılır, bu sonuçlara göre modelin uygun olup olmadığına karar verilir. Modelin geçerliliği ve değişkenlerin istikrarı için CUSUM ve CUSUM kare testlerinden yararlanılmaktadır. Ayrıca, tahmin edilen ARDL modeli için otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarının olmaması, normal dağılıma sahip olması ve modelin spesifikasyon hatası içermemesi gerekir.

ARDL sınır testinde, seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisini belirleyebilmek için önce kısıtsız hata düzeltme modeli kurulmaktadır (11 nolu eşitlik). Sınır testinin

uygulanabilmesi için optimum (uygun) gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Uygun gecikme uzunluğu başta Akaike (AIC) ve Schwarz (SC) bilgi kriterleri olmak üzere diğer bilgi kriterleri ile belirlenebilmektedir. Seçilen gecikme uzunluğu ile tahmin edilen modelin doğru sonuçlar verebilmesi için hata terimleri arasında otokorelasyon olmaması gerekir.

$$\text{ARDL} \quad (p, q): \Delta Y_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \lambda_i \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^q \delta_i \Delta X_{t-i} + \varphi_1 Y_{t-1} + \varphi_2 X_{t-1} + v_t \quad (11)$$

(11) nolu eşitlik bir bağımsız değişkenli, sabit terimli ve trendsiz modeldir. Yukarıdaki modelde, β_0 sabit terimi, λ_i , δ_i , φ_1 ve φ_2 katsayıları, p ve q optimum gecikme uzunluklarını, Δ fark operatörünü ve v_t beyaz gürültülü hata terimini göstermektedir. Modelde yer alan bağımlı ve bağımsız değişkenlerdeki her bir gecikmenin farkı ($\sum_{i=1}^p \lambda_i \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^q \delta_i \Delta X_{t-i}$) açıklanan (bağımlı) değişkende meydana gelen değişimleri temsil ederken kısa dönem etkileri göstermektedir.

(11) nolu regresyon denklemi tahmin edildikten sonra uzun dönemli ilişkinin tespiti aşamasına geçilir. ARDL yaklaşımında eşbütünleşme ilişkisinin tespiti, sınır testi (F istatistiği) ile yapılır. (11) nolu eşitlikteki sabit terimli ve trendsiz modelde, sınır testine ilişkin temel ve alternatif hipotezler aşağıdaki gibidir:

$$H_0: \varphi_1 = \varphi_2 = 0 \quad (\text{eşbütünleşme yoktur})$$

$$H_1: \varphi_1 \neq \varphi_2 \neq 0 \quad (\text{eşbütünleşme vardır})$$

Sınır testinde, bağımlı ve bağımsız değişkenlerin bir dönem gecikmelerinin katsayılarına (φ_1 ve φ_2) ortaklaşa F testi (Wald testi) uygulanarak anlamlılıkları test edilir. Hesaplanan F istatistiği, Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından asimptotik olarak türetilen anlamlılık düzeyleri ile karşılaştırılır (Sınır testi sonucunda hesaplanan F istatistiği, 30-80 arası gözleme sahip çalışmalar için Narayan’ın (2004) düzenlemiş olduğu tablo kritik değerleri kullanılır). Hesaplanan F istatistik değeri üst (I1) sınır değerinden büyükse ($F_{ist} > I1$), temel (H0) hipotez reddedilir ve alternatif hipotez kabul edilir. Hesaplanan F istatistik değeri alt (I0) sınır değerinden küçükse ($F_{ist} < I0$), temel (H0) hipotez kabul edilir. Hesaplanan F istatistik değeri alt ve üst kritik değer arasında kalması durumunda ($I0 < F_{ist} < I1$), eşbütünleşmeye ilişkin bir yorum yapılmaz. Alt ve üst sınır değerleri anlam düzeylerine göre değişmektedir.

ARDL yaklaşımında, kısa dönem nedenselliğini araştırmak için ARDL kısa dönem spesifikasyonlarına devam edilir:

$$Y_t = \beta_0 + \sum_{i=0}^p \delta_i X_t + \varepsilon_t \quad (12)$$

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \sum_{i=0}^p \delta_i \beta_0 \Delta X_{t-i} + \Psi ECT_{t-1} + \varepsilon_t \quad (13)$$

$$ECT_t = Y_t - \beta_0 - \sum_{i=1}^p \lambda_i \Delta Y_{t-i} - \sum_{i=0}^q \delta_i \Delta X_{t-i} - \varphi_1 Y_{t-1} - \varphi_2 X_{t-1} - v_t \quad (14)$$

(12) nolu eşitlik uzun dönem, (13) nolu eşitlik ise kısa dönem modelini gösterir. (13) nolu kısa dönem denklemindeki Ψ , uzun dönem dengesinden sapmaların hangi hızla düzeldiğini gösteren hata düzeltme (ECT) katsayısıdır. Başka bir ifadeyle, ECT katsayısı (Ψ) kısa dönemdeki dengesizliğin ne kadarının uzun dönemde düzeleceğini gösterir. ECT katsayısının 0 ile -1 arasında değerler alması ve istatistiksel olarak anlamlı olması gerekir. Son olarak hata düzeltme (ECT) modeli (14) nolu eşitlikteki gibi oluşturularak katsayılara göre açıklamalar yapılır.

Ampirik Bulgular

Çalışmanın ampirik bulguları birim kök testi ve ARDL bulguları olmak üzere iki alt başlıkta gruplandırılmıştır.

Birim Kök Testlerine İlişkin Bulgular

ADF, PP (1988) ve Ng-Perron (2001) birim kök testleri ile seriler düzeyde sabit terimli ve trendli modelde, birinci farkta ise sabit terimli modelde durağanlık sınanmasına tabi tutulmuştur. Tablo 2 ve 3'teki ADF, PP ve Ng-Perron birim kök testlerinin sonuçlarına göre, ekonomik büyüme (BUYU) değişkeni $I(0)$ 'da (düzeyde) sabit terimli ve trendli modele göre durağandır. Cari açık (CARI) değişkeni $I(1)$ 'de (birinci farkta) sabit terimli modelde durağandır. Her üç birim kök testinin sonuçları %1 anlamlılık düzeyinde CARI değişkeninin $I(1)$ 'de, BUYU değişkeninin ise $I(0)$ 'da durağan olduğunu göstermektedir. Buna göre, ARDL yaklaşımı için ön koşul sağlanmıştır.

Tablo 2. ADF ve PP (1988) Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	ADF Test İstatistiği	Kritik Değer (%1)	Olasılık Değeri (%)
BUYU	-4.354* [1]	-4.067	0,00
CARI	-3.265 [1]	-4.067	0,08
Δ CARI	-8.097* [0]	-3.507	0.00
Değişken	PP Test İstatistiği	Kritik Değer (%1)	Olasılık Değeri (%)
BUYU	-4.198* [2]	-4.066	0.00
CARI	-2.894 [1]	-4.066	0.17
Δ CARI	-8.068* [3]	-3.507	0.00

Not: Köşeli parantez içindeki değerler, ADF testinde Schwarz bilgi kriterine (SIC) göre belirlenmiş uygun gecikme uzunluğu, PP birim kök testinde ise Newey-West bant genişliğine göre belirlenmiş uygun gecikme uzunluğu gösterir. *, %1 anlamlılık düzeyinde durağanlığı sağlandığını belirtmektedir.

Tablo 3. Ng-Perron (2001) Birim Kök Testi Sonuçları

	Değişken	MZ_a	MZ_t	MSB	MPT
Düzye I(0)	BUYU	-204.046*[1]	-10.010*[1]	0.050*[1]	0.449*[1]
		(-23.800)	(-3.420)	(0.143)	(4.030)
Sabit Terimli ve Trendli	CARI	-19.330[1]	-3.103*[1]	0.161[1]	4.753[1]

Model		(-23.800)	(-3.420)	(0.143)	(4.030)
Birinci Fark I(1)	Δ CARI	-40.673*[0]	-4.411*[0]	0.109*[0]	0.876*[0]
Sabit Terimli Model		(-13.800)	(-2.580)	(0.174)	(1.780)

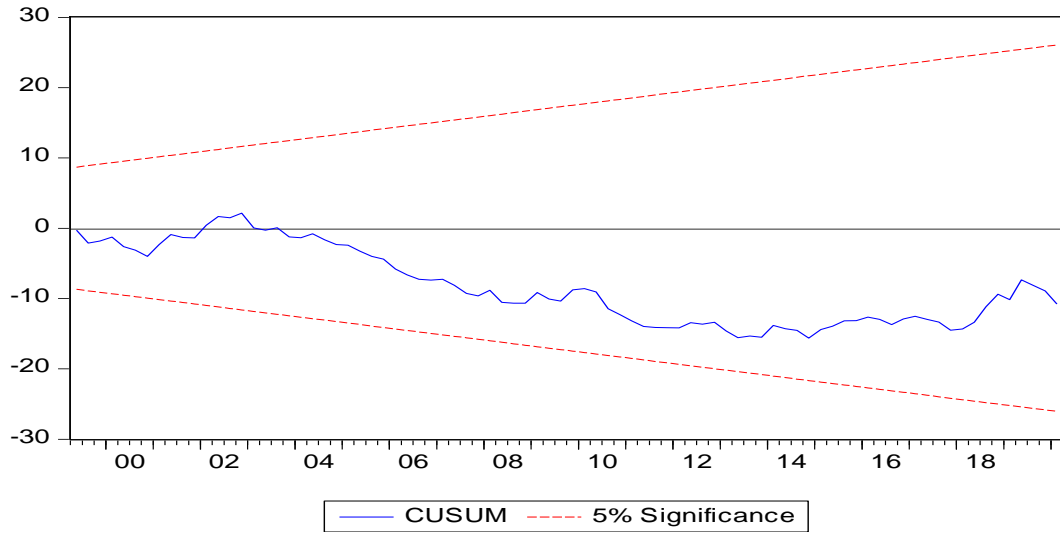
Not: Köşeli parantez içindeki değerler, Schwarz bilgi kriterine dayalı olarak spektral GLS- trendden arındırılmış otoregresif gecikme uzunluğu gösterir. * %1 anlam seviyesinde durağanlığı gösterir.

ARDL Bulguları

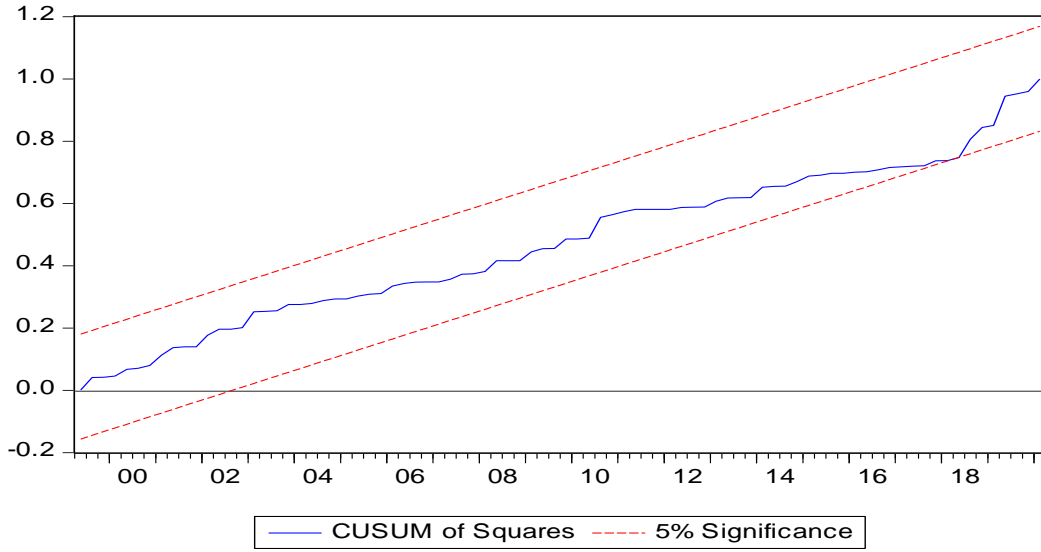
ARDL yaklaşımında, analiz için ilk önce kısıtsız hata düzeltme modeli oluşturulmuştur (15 nolu eşitlik). ARDL (1,1) hem bağımlı (CARI) hem de bağımsız (BUYU) değişkenin birer gecikmelerinin yer aldığı bir OLS regresyon modelidir.

$$ARDL(1,1): \Delta CARI_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \lambda_i \Delta CARI_{t-i} + \sum_{i=0}^q \delta_i \Delta BUYU_{t-i} + \varphi_1 CARI_{t-1} + \varphi_2 BUYU_{t-1} + \varepsilon_t \quad (15)$$

(15) nolu eşitlikte β_0 sabit terimi, Δ fark operatörünü ve ε_t hata terimini göstermektedir. (15) nolu model kapsamında değişkenlerle ilgili analiz yapılabilmesi için öncelikle veri setlerinin yapısal kırılma içerip içermedikleri belirlemek için CUSUM testleri yapılmıştır. Serilerin parametre tahmininin istikrar koşulunu taşıyıp taşımadığının tespiti için CUSUM testine başvurulmuş, Şekil 2’de yapısal kırılmanın olmadığı ve parametre tahmininin %95 güven aralığında olduğu ve istikrar koşulunun sağlandığı görülmektedir. Şekil 3’teki CUSUM kare grafiği de parametre tahmininin %95 güven aralığında olduğunu, istikrar koşulunun sağlandığını ve modelin geçerli olduğunu doğrulamaktadır.

Şekil 2. CUSUM Testi Grafiği

Şekil 3. CUSUM Kare Testi Grafiği

Modelin uygun (optimum) gecikme uzunluğu ise 3'tür (Tablo 4). Gecikme uzunluğu Akaike bilgi kriterine (AIC) göre belirlenmiştir. Gecikme uzunluğunun belirlenmesinin ardından seriler arasındaki eşbütünlüşme ilişkisinin araştırılmasına geçilmiştir.

Tablo 4. Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-428.2562	NA	140.8730	10.62361	10.68273	10.64733
1	-347.7559	155.0377	21.30681	8.734713	8.912080*	8.805875
2	-340.8198	13.01587*	19.82170	8.662217	8.957828	8.780820*
3	-336.0361	8.740501	19.45255*	8.642868*	9.056723	8.808912
4	-333.0041	5.390307	19.94256	8.666768	9.198868	8.880253
5	-328.2297	8.252066	19.59490	8.647647	9.297991	8.908573
6	-326.5825	2.765656	20.81316	8.705741	9.474329	9.014108
7	-323.4559	5.095179	21.33179	8.727306	9.614139	9.083115
8	-321.4694	3.139152	22.50936	8.777023	9.782100	9.180273

ARDL yaklaşımında seriler arasında eşbütünlüşme ilişkisinin var olup olmadığını belirleyebilmek için modele sınır testi uygulanmıştır. (15) nolu kısıtsız hata düzeltme modeline ilişkin sınır testi hipotezler aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

$$H_0: \varphi_1 = \varphi_2 = 0 \quad (\text{eşbütünlüşme yoktur})$$

$$H_1: \varphi_1 \neq \varphi_2 \neq 0 \quad (\text{eşbütünlüşme vardır})$$

Sınır testinde eşbütünlüşme olup olmadığına karar verebilmek için F istatistik değerinin alt (I0) ve üst (I1) değerleri ile karşılaştırılmıştır. ARDL sınır testi sonuçlarına (Tablo 5) göre, F istatistik değeri (3.763867) %10 anlam seviyesinde üst (I1) sınır değerinden büyüktür. Bu sonuca ($F_{ist} > I1$) göre, %10 anlam seviyesinde değişkenler arasında

eşbütünlük ilişkisi yoktur hipotezi (H0) reddedilir, alternatif hipotez (H1) kabul edilir. %5 anlam seviyesinde ise değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisinin olup olmadığı belirsizdir (kararsız bölgede). %1 anlam seviyesinde ise değişkenler arasında uzun dönemli ilişki yoktur. Sonuç olarak %10 anlam seviyesinde ekonomik büyüme (BUYU) ile cari açık (CARI) arasında eşbütünlük ilişkisi (uzun dönemli ilişki) vardır.

Tablo 5. ARDL Sınır Testi Sonuçları

Model	K	M	F İstatistiği	Anlam Seviyesi	Alt Sınır (I0)	Üst Sınır (I1)
ARDL (1,1)	1	8	3.763867*	10%	3.02	3.51
				5%	3.62	4.16
				1%	4.94	5.58
Tanısal (Diagnostik) Testler						
			R^2	0.34		
			\bar{R}^2	0.32		
			F İstatistiği	119.63 (0.00)		
			Otokorelasyon- Breusch-Godfrey LM	0.784 (0.77)		
			Değişen Varyans- White	13.407 (0.15)		
			Normallik- Jargue-Bera Normality	2.100 (0.16)		
			Spesifikasyon Hatası- Ramsey RESET	3.611 (0.15)		

Not: K açıklayıcı (bağımsız) değişken sayısını, M maksimum gecikme sayısını ve * %10 anlam seviyesini ifade etmektedir. Alt ve üst sınır için kullanılan kritik değerler, Pesaran, Shin ve Smith (2001)’in çalışmasından alınmıştır.

Sınır testi bulguları %10 anlam seviyesinde seriler arasında eşbütünlük ilişkisini gösterdiği için uzun dönem katsayıları ve hata düzeltme modeline geçilmiştir. Bu kapsamda, uzun ve kısa dönemli ilişkilerin test edilebilmesi amacıyla ARDL modeli aşağıdaki denklem (16 nolu eşitlik) oluşturulmuştur:

$$CARI_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \lambda_i \Delta CARI_{t-i} + \sum_{i=0}^q \delta_i \Delta BUYU_{t-i} + \varphi_1 CARI_{t-1} + \varphi_2 BUYU_{t-1} + \varepsilon_t \quad (16)$$

Tablo 6’daki uzun dönem ARDL modelinin tahmin sonuçlarına göre, ekonomik büyüme (BUYU) ile cari açık (CARI) arasında istatistiksel olarak %1 anlamlılık seviyesinde negatif yönlü ilişki bulunmaktadır. Bağımsız değişken katsayısının (-0.455291) olasılık değeri (0.01) 0.05’ten küçük olduğu, bu katsayı anlamlıdır. Buna göre, bağımsız değişken (BUYU) %1 arttığında, uzun dönemde, bağımlı değişken (CARI) bundan %0.45 oranında negatif yönde etkilenmektedir. Uzun dönem ARDL modeli tahmin sonuçları, Türkiye’de ekonomik büyümenin cari açığı olumsuz yönde etkilediğini gerçeğini teyit etmektedir. Uzun dönemde, ekonomik büyüme ile cari açık arasındaki bu ilişki ortada iken, yüksek ekonomik büyüme oranlarının önemli oranda cari açık yaratacağı da açıktır. Ekonomik büyümenin bir sonucu olarak ortaya çıkan cari açık ile mücadele için üretimde dışa bağımlılığı azaltmak için ara ve yatırım malı üreten sektörlerin araştırma-geliştirme ve teknolojik yenilik konusunda daha fazla desteklenmesi büyük önem arz etmektedir.

Tablo 5'teki tanısal test sonuçlarına göre, modelde değişen varyans ve otokorelasyon sorunu bulunmamakta ve kalıntılar normal dağılıma sahiptir. Düzeltilmiş R^2 (\bar{R}^2), modelin açıklama gücünü göstermektedir. Buna göre, bağımsız değişkendeki (ekonomik büyümedeki) değişim, bağımlı değişkendeki (cari açığı) değişimin %32'sini açıklamaktadır. Buradan şu sonuç da ortaya çıkmaktadır: Cari açığın tek sebebi ekonomik büyüme değildir. Cari açığı mücadelede diğer belirleyici unsurların da üzerinde önemle durulmalıdır.

Tablo 6. Uzun Dönem ARDL (1,1) Modeli Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: CARI			
Bağımsız Değişken	Katsayı	t-İstatistiği	Olasılık Değeri
BUYU	-0.455291	-2.630558	0.01

ARDL yaklaşımında değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkinin belirlenmesinde hata düzeltme modeli kullanılmaktadır. BUYU ve CARI değişkenleri arasındaki kısa dönemli ilişkiyi araştırmak için (17) nolu denklemden hata düzeltme modeli oluşturulmuştur:

$$\Delta CARI_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \lambda_i \Delta CARI_{t-i} + \sum_{i=0}^q \delta_i \Delta BUYU_{t-i} + \Psi ECT_{t-1} + \varepsilon_t \quad (17)$$

Tablo 7. ARDL (1,1) Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: $\Delta CARI$				
Değişkenler	Katsayı	T İstatistiği	Olasılık	Değeri
$\Delta CARI(-1)$	-0.186	-3.228	0.00	
$\Delta BUYU$	-0.221	-6.263	0.00	
$\Delta BUYU(-1)$	-0.085	-2.512	0.01	
C	-0.337	-1.597	0.11	
$ECT(-1)$	-0.186	-3.400	0.00	

Hata düzeltme modeli sonuçlarına göre, kısa dönemde bağımlı değişken ($\Delta CARI$) ile diğer değişkenler (C hariç) arasında anlamlı bir ilişki vardır. C'nin (sabit terimin) olasılık değeri (0.11) 0.05'ten büyük olduğu için sabit terimin katsayısı anlamlı değildir. Bu karşılık diğer bağımsız değişkenlerin ($\Delta CARI(-1)$, $\Delta BUYU$ ve $\Delta BUYU(-1)$) olasılık değerleri 0.05'ten küçük olduğu için söz konusu katsayılar anlamlıdır. Buna göre, kısa dönemde ekonomik büyüme anlamlı bir şekilde cari açığa negatif yönde etki etmektedir. Tablo 7'ye göre, ekonomik büyümede ($\Delta BUYU$) meydana gelen %1'lik bir artış, cari açığa ($\Delta CARI$) %0.22 oranında negatif etki yaratmaktadır.

Tablo 7'deki hata düzeltme terimi (ECT) katsayısı (-0.186) 0 ile -1 arasında yer aldığı ve olasılık değeri %1'den küçük olduğu için anlamlıdır. Seriler arasında meydana gelen bir sapma bir sonraki dönemde yaklaşık %18,6 oranında uzun dönem dengesine yaklaşmaktadır. Serilerde kısa dönemde meydana gelen sapmalar (1/ECT) 5.4 çeyrek dönem sonra (yaklaşık 16.5 ay) sonra uzun dönem dengesine yaklaşacaktır. Gerçek ekonomik hayattaki gerçekleştirmelere bakıldığında, Şubat 2001 krizden sonra cari işlemler dengesindeki sapma yaklaşık 19 aydan sonra uzun dönem dengesine doğru hareket

etmiştir. 2008’deki küresel krizin cari işlemler dengesindeki yaratmış olduğu kısa dönemli dalgalanma yaklaşık 18 ay sürmüştür. Küresel krizin ardından ekonomide yaşanan canlanma ile birlikte cari açığındaki yüksek artışın normal seyrine dönmesi yaklaşık 18 aylık sürece denk gelmektedir. Ekonomik büyümedeki kısa dönemli dalgalanmalar Şubat 2001 krizi ve 2008’deki küresel krizde yaklaşık yaklaşık 6 çeyrek dönem sonra uzun dönem dengesine ulaşmıştır. Türkiye ekonomisinin cari açık ve ekonomik büyüme verilerine bakıldığında, bu veriler de hata düzeltme modelindeki bulguları doğrular niteliktedir.

Sonuç

Cari açık, birçok gelişmekte olan ülkede gibi, Türkiye ekonomisi için de en önemli sorunlardan biridir. Gelir ve refah düzeyini gelişmiş ülkeler seviyesine yükseltmek isteyen her ülkenin daha yüksek ekonomik büyüme oranlarına ulaşması gerekir. Türkiye ve pek çok gelişmekte olan ülkede var olan dışa bağımlı ekonomik yapı nedeniyle yüksek ekonomik büyüme oranları, dış ticaret dengesi aracılığıyla cari işlemler dengesini olumsuz etkilemektedir. Dışa bağımlı üretim yapısında cari açık, ekonomik büyümenin bir maliyetidir. Bu durum ekonomide ekonomik büyüme mi cari açık mı ikilemi yaratmaktadır. Bu noktada, cari açığın ne kadarının ekonomik büyümeden kaynaklandığını bilmek ve ona göre önlemler almak önemlidir. Cari açığın diğer belirleyicileri ve etkileri net ve detaylı bir şekilde belirlenirse, cari açık ile mücadele daha etkili olacaktır.

Bu çalışmada, 1998:1-2020:1 dönemine ait üçer aylık veriler kullanılarak Türkiye’de ekonomik büyüme (BUYU) ve cari işlemler dengesi (CARI) arasındaki ilişki, ARDL yaklaşımı ile analiz edilmiştir. Yapılan analizler, ekonomik büyüme ve cari açık arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkilerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu göstermektedir. Ayrıca, CUSUM testleri de modelin istikrarlı olduğunu ve yapısal bir kırılma içermediğini işaret etmektedir. Tanısal (diagnostik) testler de modelde otokorelasyon ve değişen varyans sorunu olmadığını, kalıntıların normal dağıldığını ve modelde bir spesifikasyon hatası olmadığını göstermektedir.

ARDL sınır testi sonuçlarına göre, seriler arasında hem uzun hem de kısa dönemli ilişki vardır. ARDL sınır testi sonuçlarına göre, %10 anlam seviyesinde, ekonomik büyüme ve cari cari işlemler dengesi arasında uzun dönemli (eşbütünleşme ilişkisi) ve negatif yönlü bir ilişki mevcuttur. Uzun dönemde, ekonomik büyüme (BUYU) %1 arttığında cari açık (CARI) bundan %0.45 oranında negatif yönde etkilenmektedir. Kısa dönemde, ekonomik büyüme anlamlı düzeyde cari işlemler dengesine negatif etki etmektedir. Ekonomik büyümede (BUYU) meydana gelecek %1’lik bir artış cari açıkta (CARI) %0.22 oranında negatif etkiye neden olmaktadır. Kısa vadede, ekonomik büyümenin cari açık etkisi uzun vadeye göre daha azdır. Serilerde kısa dönemde meydana gelen sapmalar yaklaşık 5,4 dönem (16,5 ay) sonra ortadan kalkmakta ve uzun dönem dengesine ulaşılmaktadır.

Bu çalışmanın bulguları diğer çalışmalarla karşılaştırıldığında, seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğuna dair bulgu diğer çalışmalarla (Sekmen ve Çalışır (2011) hariç) uyumludur. Seriler arasındaki kısa dönemli ilişki nedensellik analizi yapan çoğu çalışmadaki sonuçları doğrular niteliktedir. Kısa dönemdeki dalgalanmaların uzun

dönemde dengeye geleceğini belirten hata düzeltme modeli sonuçları Yanar ve Kerimoğlu'nun (2009) ile bulgularıyla uyumludur.

Sonuçta, yüksek ekonomik büyüme oranı cari işlemlerde dengesi olumsuz etkilemektedir hipotezi kabul edilmiştir. Uzun ve kısa dönemde, ekonomik büyümedeki artışlar cari açığı olumsuz etkilese de cari açığı artışı tek sebebi ekonomik büyüme değildir. Düzeltilmiş R^2 sonuçları, ekonomik büyümedeki değişimin cari açığındaki değişimin %32'sini açıkladığını göstermektedir. Cari açıkla mücadelede, cari açığındaki değişimin %68'ini açıklayan diğer değişkenler göz ardı edilmemelidir. Yurt içi tasarruflar, yatırımlar, üretim yapısı, ara ve yatırım malı üreten sektörler için sanayi politikaları, araştırma-geliştirme, teknolojik yenilik, doğrudan yabancı sermaye, para ve maliye politikaları gibi konulardaki düzenlemeler en az ekonomik büyüme kadar önemlidir. Türkiye üretimde dışa bağımlılığını azaltacak ara ve yatırım mallarını üreten sanayi dallarının desteklenmesi, teknolojik yenilik konusunda şirketlere ve sektörler için daha fazla destek verilmesi ve bu desteklerin sektörler için etkili bir şekilde tanıtılması, özellikle ihracata yönelik yatırımların daha fazla desteklenmesi, cari açığın önemli sebeplerinden biri olan yurt içi tasarrufların yetersizliği sorunu çözecek tedbirlerin alınması ve diğer alanlardaki yapısal reformlar başarılı bir şekilde uygulanırsa, cari açık sorunu önemli ölçüde çözülmüş olacaktır.

Kaynakça / References

Bayraktutan, Y. ve Demirtaş, İ. (2011). Gelişmekte olan ülkelerde cari açığın belirleyicileri: panel ve veri analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(2), 1-28.

Cheung, Y. W., Lai, K. S. (1995). Lag order and critical values of the augmented dickey-fuller test. *Journal of Business & Economic Statistics*, 13 (3), 280 (277-280).

Çiftci, N. (2014). Türkiye’de cari açık, reel döviz kuru ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler: Eş bütünleşme analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 129-142.

Debelle, G. ve Faruquee, H. (1996). What determines the current account?. *IMF Working Paper*, 58, 1-35.

Dejong, D. N., Nankervis, J. C., Savin, N. E. ve Whiteman, C. H. (1992). Integration versus trend stationarity in time series. *Econometrica*, 60, 423-33.

Dickey, D. ve Fuller, W. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49, 1057-1072.

Dornbusch, R. (2001). A primer on emerging market crises. *National Bureau of Economic Research*, No. w8326, https://www.nber.org/system/files/working_papers/w8326/w8326.pdf

Duman, Y. K. (2017). Türkiye’de cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(4), 231-244.

Durmuş, A. (2019). Economic growth and trade deficit in turkey. *Journal of Social Sciences and Education (JOSSE)*, 2(1), 121-133.

Enders, W. (1995). *Applied econometric time series*. New York: John Wiley&Sons.

Enders, W. (2015). *Applied econometric time series* (Fourth Edition). New York: Wiley.

Engle, R. F. ve Granger, C. W. J. (1987). Co-integration and error correction: Representation, estimation and testing. *Econometrica*, 55, 251-76.

Erbaykal, E. (2007). Türkiye’de ekonomik büyüme ve döviz kuru cari açık üzerinde etkili midir? Bir nedensellik analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(6), 81-88.

Eren, M. V., Atay Polat, M. ve Aydın, H. İ. (2016). Türkiye’de yapısal kırılmalı testlerle elektrik tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin analizi. *Akademik Bakış Dergisi*, 56, 275-289.

Freund, C. L. (2000). Current account adjustment in industrialized countries. *World Bank Development Economies Research Group International Finance Discussion Paper*, 69, 483- 512.

- Granger, C. W. J. ve Newbold, P. (1974). Spurious regressions in econometrics. *Journal of Econometrics*, 2, 111-120.
- Gül, E. ve Torusdağ, M. (2020). Savunma harcamaları cari açık ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(3), 2978-3003.
- Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, 231-254.
- Johansen, S. ve Juselius, K. (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration - with applications to the demand for money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52, 169-210.
- Karlık, S. R. (2013). Uluslararası ekonomi (11. Basım) İstanbul: Beta BasımYayımlar AŞ.
- Kaya, M. G. ve Kaya, P. H. (2016). Ekonomik büyüme ve cari açık arasındaki ilişki; Türkiye örneği. *Vergi Raporu*, 202, 9-18.
- Kim, T. H., Leybourne, S. ve Newbold, P. (2001). Unit root tests with a break in innovation variance. *Journal of Econometrics*, 109 (2), 380 Pages 365-387).
- Mukhtar, T. ve Khan, A. H. (2016). The current account deficit sustainability: an empirical investigation for pakistan. *The Pakistan Development Review*, 55(4), 397-419. <http://www.jstor.org/stable/44985995>
- Narayan, P. K. (2004). Reformulating critical values for the bounds f statistics approach to cointegration: an application to the tourism demand model for fiji. *Department of Economics Discussion Papers*, Monash University. <https://core.ac.uk/download/pdf/36964011.pdf>
- Ng, S. ve Perron, P. (2001). Lag length selection and the construction of unit root tests with good size and power. *Econometrica*, 69(6), 1519-1554.
- Özkaya, H. B. ve Cinel, E. A. (2020). Türkiye’de cari açığın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(4), 227-261
- Pesaran, M. H. ve Shin, Y. (1998). An autoregressive distributed lag modeling approach to cointegration analysis. *Econometrics and Economic Theory in the 20th Century: The Ragnar Frisch Centennial Symposium*, 31, 371-413.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Phillips, P. C. B. ve Perron, P. (1988). Testing for unit roots in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.

Rehman, A. (2019). Detecting stationarity of gdp: a test of unit root tests. *Journal of Quantitative Methods*, 3(1), 8-37.

Sahin, İ. E. ve Mucuk, M. (2014). The effect of current account deficit on economic growth: The case of turkey. In *Proceedings of International Academic Conferences* (No. 0301828). International Institute of Social And Economic Sciences. 321-330.

Sekmen, F. Ve Çalışır, M. (2011). Is there a trade-off between current account deficits and economic growth? The case of turkey. *Journal International Research Journal of Finance and Economics*, 62, 166-172.

Sevüktekin, M. ve Çınar, M. (2014). *Ekonometrik zaman serileri analizi* (Genişletilmiş 4. Baskı). Bursa: Dora Yayınları.

Seyidoğlu, H. (2013). *Uluslararası iktisat* (Geliştirilmiş 18. Baskı). İstanbul: Güzem Can Yayınları

Shahbaz, M. ve Salahuddin, M. (2009). Does nominal devaluation precede real devaluation in floating exchange rate regime? An empirical investigation for ghana. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*, 3, 35-48.

Şit, M. ve Alancıoğlu, E. (2016). Türkiye’de cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: var analizi. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 5, 5-23.

Telatar, O. M. ve Terzi, H. (2009). Türkiye’de ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(2), 119-134.

Uçak, S. (2017). Cari denge ve ekonomik büyüme ilişkisi: türkiye analizi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 107-140.

Yanar, R. ve Kerimoğlu, G. (2011). Türkiye’de enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve cari açık ilişkisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(2), 191-201.

Yıldırım, S., Ertuğrul, H. M. ve Soytaş, U. (2015). Türkiye’de aylık istihdam serisinin durağanlığı: geleneksel, yapısal kırılmalı ve mevsimsel birim kök test uygulamaları. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(4), 91-102.

Yıldız, F. (2019). Türkiye ekonomisinde dış borç, ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi ilişkisinin analizi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(4), 3416-3438.

Yılmaz, Ö. ve Akıncı, M. (2011). İktisadi büyüme ile cari işlemler bilançosu arasındaki ilişki:türkiye örneği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (2), 363-377.

Yurdakul, F. ve Ucar, B. (2015). The relationship between current deficit and economic growth: an empirical study on turkey. *Procedia Economics and Finance*, 26, 101-108.

[itobiad], 2022, 11 (2): 905-927

<p>Öğretmenlerin Acil Uzaktan Eğitim Kavramına İlişkin Metaforik Algıları</p> <p>Teachers' Metaphorical Perceptions Regarding the Concept of Emergency Distance Education</p> <p>Video Link: https://youtu.be/dwgcifVmXik</p>	
<p>Kadir DEMİRKAYNAK</p> <p>Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, Kahramanmaraş İl Milli Eğitim Müd ARGE Teachers , Republic of Turkey Ministry Of National Education , ARGE kadirdemirkaynak@gmail.com / ORCID :0000-0003-4451-943X</p> <p>Selçuk KABA</p> <p>Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, Afşin İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü Teachers, Republic of Turkey Ministry Of National Education selcukkaba@outlook.com / ORCID:0000-0002-3765-4927</p> <p>Mustafa ÜREY</p> <p>Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi, Fatih Eğitim Fakültesi Assoc. Prof., Trabzon University Fatih Faculty of Education murey01@gmail.com / ORCID:0000-0002-7753-7936</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 05.05.2021
Kabul Tarihi / Accepted : 21.05.2022
Yayın Tarihi / Published : 08.06.2022
Yayın Sezonu : Nisan-Mayıs-Haziran
Pub Date Season : April-May-June

Atıf/Cite as: Demirkaynak, K. , Kaba, S. & Ürey, M. (2022). Öğretmenlerin Acil Uzaktan Eğitim Kavramına İlişkin Metaforik Algıları . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (2) , 905-927 . DOI: 10.15869/itobiad.933470

Plagiarism/İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Kadir DEMİRKAYNAK , Selçuk KABA , Mustafa ÜREY).

Yayıncı / Published by: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Öğretmenlerin Acil Uzaktan Eğitim Kavramına İlişkin Metaforik Algıları *

Öz

Bu çalışmanın amacı, öğretmenlerin Covid-19 pandemisi sürecinde uyguladıkları acil uzaktan eğitime yönelik algılarını metaforlar aracılığıyla tespit etmektir. Araştırmanın çalışma grubu 2020-2021 eğitim-öğretim yılı güz döneminde Kahramanmaraş ilinde devlet okullarında görev yapan 165 öğretmenden oluşmaktadır. Çalışmada nitel araştırma desenlerinden olgubilim modeli kullanılmıştır. Pandemi nedeniyle okullar kapalı olduğu için araştırma verileri çevrimiçi hazırlanan görüşme formu aracılığıyla toplanmıştır. Veri toplama formunda katılımcılardan demografik özelliklerinin yanı sıra "Acil Uzaktan eğitim gibidir. Çünkü" ibaresindeki boşlukları doldurmaları istenmiştir. Veriler, içerik analizi yöntemi ile analiz edilerek kategoriler oluşturulmuştur. Öğretmenlerin acil uzaktan eğitim kavramı hakkındaki algıları, belirlenen bu kategorilere göre yorumlanmıştır. Metaforlar; "Aldatıcı Bir Olgu Olarak Acil Uzaktan Eğitim", "Çaresizlik Hissettiren Bir Olgu Olarak Acil Uzaktan Eğitim", "Faydalı Bir Olgu Olarak Acil Uzaktan Eğitim", "Kişisel Çabaya Bağlı Bir Olgu Olarak Acil Uzaktan Eğitim", "Yetersiz Bir Olgu Olarak Acil Uzaktan Eğitim" ve "Zorlayıcı Bir Etmen Olarak Acil Uzaktan Eğitim" olmak üzere altı kategoride toplanmıştır. Elde edilen metaforlardan öğretmenlerin acil uzaktan eğitimin olumlu etkileri konusunda şüphe içinde oldukları ve uygulamalar esnasında çaresizlik ve umutsuzluk hissettikleri ancak tüm eksikliklere rağmen uzaktan eğitimin olması gerektiğine dair bir algıya sahip oldukları belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, Uzaktan Eğitim, Metafor, Öğretmen Algısı.

Teachers' Metaphorical Perceptions Regarding the Concept of Emergency Distance Education **

Abstract

The aim of this study is to determine teachers' perceptions of distance education, which they gave during the Covid-19 pandemic, through metaphors. The study group of the study consists of 165 teachers working in public schools in Kahramanmaraş in the fall semester of the 2020-2021 academic year. Phenomenology model which is one of the qualitative research designs was used in the study. Since schools were closed due to the pandemic, research data were collected through an online interview form. In the data collection form, besides the demographic characteristics of the participants, they were also asked for filling in the blanks in the sentences of "Distance education is like..... Because". Categories were created by analyzing the data with the

* Trabzon Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulunda 02.04.2021 tarihli toplantısında Etik Kurul Kararı alınmıştır.

** Ethics Committee Decision was taken at the meeting of Trabzon University, Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee, dated 02.04.2021.

content analysis method. Teachers' perceptions about the concept of distance education were interpreted according to these categories. Metaphors were collected in six categories as follows: "Distance Education as a Deceptive Case", "Distance Education as a Case of feeling desperate", "Distance Education as a beneficial case", "Distance Education as a case of personal effort", "Distance Education as an insufficient case", "Distance Education as a compulsive case". Based on the metaphors obtained, it was determined that the teachers were suspicious about the positive effects of distance education and felt desperate and hopeless during the online lessons, but they had a perception that distance education should exist despite all the deficiencies.

Keywords: Pandemic, Distance Education, Metaphor, Teachers' Perceptions.

Giriş

Dünyada internet ve teknoloji alanında yaşanan hızlı gelişmeler hayatın her alanını etkilemiştir. Özellikle, içinde bulunduğumuz 21. yüzyılda dijitalleşmenin etkisi ile birlikte bilgiye daha kolay ve çabuk ulaşım nedeniyle tüm sektörler dijital yetkinlikler açısından daha donanımlı bireylere ihtiyaç duymaya başlamıştır. Bu durum bireylerin sürekli olarak kendilerini geliştirmelerini de zorunlu hale getirmiştir. Dolayısıyla hızla değişen dünyaya uyum sağlamak isteyen bireyler, günlük iş telaşı, zamansızlık, sağlık sebepleri veya çeşitli imkânsızlıklardan ötürü dijital dünyaya uyum sağlamak adına yine dijital dünyanın imkânlarından faydalanarak uzaktan eğitim kanallarına yönelmiştir (Odabaş, 2003). Bu değişim ve gelişim sürecine eğitim dünyası da katılmış, gerek çağa uyum sağlamak gerekse çağın gereksinimlerine göre bireyler yetiştirmek adına teknolojiyi eğitime entegre etme çabası artmıştır. Bir yandan eğitimi iyileştirme çabaları devam ederken, öte yandan ise hızla artan dünya nüfusu, coğrafi zorluklar, fırsat eşitsizlikleri gibi nedenler eğitim sorunlarını daha da artırmış, ülkeler vatandaşlarına eğitim imkânı sunabilmek adına yüz yüze eğitime alternatif olarak uzaktan eğitim uygulamalarını da yaygınlaştırmaya başlamışlardır (Özbay, 2015). Yaklaşık üç asırlık bir geçmişi olan uzaktan eğitim, günümüz teknolojisindeki gelişmeler sonucu daha popüler hale gelmiştir (Bozkurt, 2017). Uzaktan eğitim, öğrenci ile öğretmenin bir araya gelemediği durumlarda, zaman ve mekândan bağımsız bir şekilde eğitimin etkileşimli veya etkileşimsiz teknolojik araçlar vasıtasıyla yapılması durumu olarak tanımlanmaktadır (Anderson ve Rivera-Vargas, 2020; Moore ve Kearsley, 2011; Sewart, Keegan ve Holmberg, 2020; Yenal, 2009).

Yapılan pek çok çalışma, öğretim ilkeleri açısından uzaktan eğitimin öğretimde yaygınlık, çeşitlilik, hızlılık, işlevsellik, ekonomiklik ve bireysel farklılıklara uygunluk gibi avantajlar sağladığını ifade ederken, tüm bunların yanında ders süreçlerinin kayıt altına alınması nedeniyle öğrencilerin ders içeriklerine kolay ve hızlı ulaşması, mesaj kanalları ile diğer öğrenciler ve öğretmen ile iletişime geçmesi ve sınavlara zaman ve mekân sınırlaması olmadan istedikleri yerden ulaşması gibi avantajlar sunduğunu da ifade etmektedir (Atik, 2020; Balaban, 2012; Çokyaman ve Ünal, 2021; Cantürk ve Cantürk, 2021). Öte yandan öğrencilerin doğal etkileşim süreçlerinden uzaklaşarak duygusal bağ kuramaması ve sosyalleşmenin önünde bir engel oluşturması uzaktan eğitim sürecinin dezavantajı olarak belirtilmektedir (Adıyaman, 2002; Anderson ve Rivera-Vargas, 2020; Balaban, 2012; Çivril, Aruğaslan ve Özaydın Özkara, 2018; Kışla, 2016; Yenal, 2009; Yılmaz, 2019). Ayrıca uzaktan eğitimin teknoloji okuryazarlığı ve

teknik bilgi gerektirmesi, donanımsal eksiklikleri olan bireylerin uzaktan eğitimin avantajlarından yeterince yararlanamaması, öğretmenlerin iş yükünü artırması ve öğrenenlerin öz yeterliliklerindeki sınırlılıklar uzaktan eğitim sürecinde karşılaşılan diğer sorunlar olarak görülmektedir (Alea, Fabrea, Roldan ve Farooqi, 2020; Bozkurt, 2020; Fidan, 2020).

Her ne kadar uzaktan eğitim uzun süredir bilinip uygulansa da 2019 sonlarında Çin’de ortaya çıkan Covid-19 salgınının tüm dünyaya yayılması ile daha çok önem kazanmıştır. Mart 2020’de salgının Türkiye’de görülmesiyle birlikte tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de hemen hemen tüm çalışma alanlarında acil uzaktan eğitim çalışmaları başlatılmıştır (Karakuş, Ucuşsatar, Karacaoğlu, Esendemir ve Bayraktar, 2020; MEB, 2020; YÖK, 2020). Özellikle eğitim alanında EBA TV, EBA destek noktaları, canlı dersler ve sanal sınıflar gibi birçok farklı uygulama ile eğitimin aksamaması için birçok çözüm yolu düşünülmüş, okulda verilemeyen derslerin internet altyapısı ile sanal ortamda verilmesine gayret edilmiştir.

Bu çalışmada öğretmenlerin acil uzaktan eğitime yönelik algıları metaforlar aracılığıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. İngilizce bir kelime olan “metaphor”, Türkçe’de “benzetme, eğretileme”, eski Türkçede “mecaz”, Arapça’da “istiare” olarak kullanılmaktadır (Aydın, 2006). Yapıcı ve Kösterelioğlu (2016) metaforun sosyoloji ve felsefede analogi, edebiyat alanında mecaz, ödüncleme, istiare, eğitim bilimlerinde ise daha çok benzetme anlamında olduğunu belirtmektedir. Meetafor kavramı, 1980 yılında Lakoff ve Johnson tarafından ortaya konulan “Çağdaş Metafor Teorisi” ile bilimsel araştırma gündemine taşınmış ve araştırmacılar tarafından kullanılmaya başlanmıştır (Akşehirli, 2007; Güneş ve Fırat, 2016). Metaforlar, bireylerin kendi dünyalarını anlamaları ve ifade etmeleri için güçlü bir zihinsel haritalama ve modelleme mekanizması olduğu kadar, soyut kavramların zihinde somutlaştırılmasını ve görselleştirilmesini de sağlayan önemli bir araçtır (Arslan ve Bayrakçı, 2006). COVID-19 salgınının Türkiye’de görülmesiyle birlikte acil uzaktan eğitim sürecindeki öğretmenlerin acil uzaktan eğitim kavramına yönelik metaforik algılarını değerlendirmek salgın sürecinin eğitime olan etkilerini ortaya koyma adına önemli görülmektedir. Uzaktan eğitimin uygulayıcısı olan öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik bakış açılarının ortaya konması uzaktan eğitimin eğitim sistemine entegrasyonu açısından bir planlama ve programlamanın önünü açabilir.

İlgili literatür incelendiğinde, uzaktan eğitim kavramına ilişkin çok sayıda çalışmaya ulaşılsa da (Akbaba, Kaymakçı, Birbudak ve Kılcan, 2016; Alea ve diğ., 2020; Atik, 2020; Barbour, 2009; Barış, 2015; Başar, Arslan, Günsel ve Akpınar, 2019; Bozkurt, 2017; Çivril ve diğ., 2018; Elmas, 2008; Fidan, 2020; Gök, 2011; Gülnar, 2008; Gündüz, 2013; Kaban, 2013; Karataş, 2003; Kırallı ve Alcı, 2016; Rasmitadila ve diğ., 2020; Shearer ve diğ., 2020; Solak, Uşun, 1997; Ütebay, ve Yalçın, 2020; Yavuzer ve Kahraman, 2013; Yılmaz, Güner, Mutlu, Doğanay ve Yılmaz, 2020) metaforik algıya ilişkin yapılan çalışmaların başta öğretmen adayları olmak üzere öğretim elemanları ve öğrencilere yönelik çalışmalar olduğu ve uzaktan eğitim sürecinin aktif uygulayıcıları olan öğretmenlere yönelik çalışmaların sınırlı sayıda kaldığı tespit edilmiştir (Cantürk ve Cantürk, 2021; Çokyaman ve Ünal, 2021; Kuzu, Bahçeci ve Kurtuluş-Yalçın, 2021). Yapılan bu araştırma ile sınırlı sayıda kalan bu çalışmaların sayısının artırılması hedeflenmiş ve Acil Uzaktan Eğitim kavramına ilişkin ön plana çıkan metaforik algı yelpazesini sergileyerek, uzaktan eğitim yapmaya çalışan öğretmenlere ve program geliştiricilere ışık tutulmaya çalışılmıştır. Son

dönemde ortaya çıkan pandemi süreci ile birlikte eğitimin sürdürülebilirliği noktasında sorumlulukları artan ve sürecin etkili bir şekilde yürütülmesi konusunda aktif rol alan öğretmenlerin acil uzaktan eğitim kavramına yönelik metaforik algılarının ortaya konması öğretmenler ve özellikle program geliştiriciler açısından gelecekte yapılacak eğitsel faaliyetlere ışık tutacağı düşünülmektedir.

Bu kapsamda; yapılan çalışmanın amacı, Covid-19 pandemi sürecinde uzaktan eğitimin uygulayıcıları olan öğretmenlerin acil uzaktan eğitim kavramına yönelik algılarını metaforlar aracılığıyla ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda, “Öğretmenlerin Acil Uzaktan Eğitim kavramına yönelik sahip oldukları metaforik algıları nelerdir? sorusuna cevap aranmıştır.

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın deseni, çalışma grubu, veri toplama aracı ve verilerin analizi hakkında bilgi verilmiştir.

Araştırma Deseni

Yapılan çalışmada, araştırma deseni olarak nitel araştırma yöntemlerinden biri olan “olgu bilim (fenomenoloji) yöntemi” kullanılmıştır. Bu yöntem, bireylerin tamamen uzak olmadıkları fakat tam olarak kavrayamadıkları olay ve olguları zaman, mekân ve içinde bulunduğu koşullar ölçüsünde deneyimler üzerinden bütüncül olarak ortaya koymayı hedeflemektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Yapılan araştırma ile öğretmenlerin kendileri için henüz yeni olan ancak yaşamın her noktasında her geçen gün daha çok deneyimledikleri “Acil Uzaktan Eğitim” kavramına ilişkin anlamlandırmaları metaforlar üzerinden sergilenmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmada “kolay ulaşılabilir durum örnekleme” kullanılmıştır. Örnekleme ulaşılmasının hızlı ve kolay olması ile birlikte maliyetinin düşük olması (Yıldırım ve Şimşek, 2016) kolay ulaşılabilir durum örnekleme araştırma açısından değerli kılmaktadır. Araştırma 2020-2021 eğitim öğretim yılında Kahramanmaraş ilinde görev yapan 165 öğretmenin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Özellikle farklı okul türlerinden ve farklı branşlardan öğretmenlerin araştırmaya dahil edilmesine dikkat edilerek örneklem yelpazesinin çeşitliliği sağlanmıştır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin cinsiyet, mesleki kıdem ve alanına yönelik demografik özellikleri Tablo 1’de belirtilmiştir.

Tablo 1: Katılımcı özellikleri

Demografik özellikler	f	%	
Cinsiyet	Kadın	84	50.90
	Erkek	81	49.10
Hizmet Yılı	0-10 yıl	59	35.75
	11-20 yıl	72	43.63
	21-30 yıl	23	13.93
	31 yıl ve üstü	11	6.66
Sınıf Öğretmeni	44	26.66	

Öğretmenlerin Acil Uzaktan Eğitim Kavramına İlişkin Metaforik Algıları			
	Türkçe Öğretmeni	8	4.84
	Okul Öncesi Öğretmeni	16	9.69
	Yabancı Dil Öğretmeni	8	4.84
Branşı	Matematik Öğretmeni	16	9.69
	Fen Bilgisi Öğretmeni	21	12.72
	Bilişim Teknolojileri Öğretmeni	12	7.27
	Diğerleri	40	24.24

Tablo 1 incelendiğinde, katılımcıların %50.90'nun kadın, %49.10'unun erkek öğretmenlerden oluştuğu; %43.63'ünün 11-20 yıl, %35.70'inin 0-10 yıl, %13.93'ünün 21-30 yıl ve %6.66'sının 31 yıl ve üzeri kıdeme sahip olduğu görülürken, katılımcıların %26.66'sının sınıf öğretmeni, %12.72'sinin fen bilgisi öğretmeni, %9.69'unun okul öncesi öğretmeni, %9.69'unun matematik öğretmeni, %7.27'sinin bilişim teknolojileri öğretmeni, %4.84'ünün Türkçe öğretmeni, %4.84'ünün Yabancı dil öğretmeni ve kalan %24.24'ünün ise diğer branşlarda olduğu görülmektedir.

Veri Toplama Aracı

Araştırma kapsamında, araştırmanın amacı doğrultusunda araştırmacılar tarafından bir görüşme formu oluşturulmuştur. Araştırma izinlerinin alınmasının ardından, form pandemi nedeni ile okulların kapalı olmasından dolayı çevrimiçi forma aktarılmış ve Kahramanmaraş İl Milli Eğitim Müdürlüğü vasıtası ile okul müdürlüklerine ve öğretmenlere ulaştırılmıştır. Formda öğretmenlerden "Benim için 'acil uzaktan eğitim' gibidir/-ya benzemektedir. Çünkü" cümlesini tamamlamaları istenmiştir. Formun giriş bölümüne, araştırmanın amacı ve formu doldururken dikkat edilmesi gereken durumlar konusunda aydınlatıcı açıklamalar yapılmış ve farklı kavramlara yönelik metafor örnekleri sunularak öğretmenlerin yapılan çalışma konusunda bilgilendirilmeleri sağlanmıştır. Formlar çevrimiçi ortamda doldurulduğu ve sonuçlar yine çevrimiçi olarak eşzamanlı bir şekilde sisteme yansıdığı için ayrıca bir form toplama işlemi gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca çalışma için Trabzon Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulundan 02.04.2021 tarihinde etik kurul izni alınmıştır.

Verilerin Analiz Edilmesi

Araştırma kapsamında elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Bu kapsamda, verilerin analiz edilmesi dört adımda gerçekleştirilmiştir. Birinci adımda metaforlar ve kaynakları Microsoft Excel programı üzerinde alfabetik sıraya göre listelenmiştir. İkinci adımda öğretmenlerin ürettikleri metaforlar incelenerek acil uzaktan eğitim kavramını metafor olarak açıklamayan, metafora uygun açıklama yapılmayan ya da metafor uygun olsa da hiç açıklama yapılmayan cevaplar veri analizinden çıkarılmıştır (f=44). Örneğin "Yüz yüze kadar olmasa da yararlı bir eğitim" ifadesi metafor olmayan bir cümleye, "Arabayla uzun yollara çıkarsın ancak bu yolun sonu hiçbir zaman gelmez. Hep ilerlediğini sanırsın ama yollar hiçbir zaman bitmez" ifadesi acil uzaktan eğitimi açıklamaya katkısı olmayan bir cümleye örnek olarak verilebilir. Düzenleme yapıldıktan sonra üçüncü adımda metaforlar kavramsal olarak kategorilere ayrılmıştır. İki

araştırmacı tarafından ayrı ayrı kategoriler oluşturulmuştur. Son adımda araştırmacılar kategorileri karşılaştırmış ve ortak olan kategoriler alınmıştır. Araştırma verilerinin güvenilirliği için araştırmacılar tarafından Miles ve Huberman'ın (1994, s. 64) formülü (Güvenirlik = Görüş Birliği / Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı) kullanılarak güvenilirlik hesaplaması yapılmıştır. Yapılan hesaplamada %91 oranında görüş birliği elde edilmiştir. Geçerlilik için ise kategorize edilen metaforların uygunluğu için acil uzaktan eğitim alanında uzman bir öğretim üyesinin onayı alınarak uzman incelemesi sağlanırken, ilgili kategoriler bazı katılımcıların görüşüne açılmış ve katılımcı teyidi aracılığıyla geçerlilik sağlanmıştır. Geçerlilik ve güvenilirliğin sağlanmasından sonra acil uzaktan eğitim kavramına ilişkin öğretmenler tarafından üretilen metaforlara yönelik tablolar oluşturulmuş, veriler bu tablolardan faydalanılarak yorumlanmıştır. Ayrıca katılımcıların ürettikleri metaforlara yönelik ifadeleri doğrudan alıntılanarak güvenilirliğin artması sağlanmıştır.

Bulgular

Acil uzaktan eğitim ile ilgili öğretmenlerin ortaya koydukları metaforların frekans ve yüzde değerleri Tablo 2'de gösterilmiştir:

Tablo 2: Öğretmenlerin “Acil Uzaktan Eğitim ” kavramına ilişkin ürettikleri metaforlar, frekans (f) ve yüzde(%) değerleri

Sıra No	Geliştirilen Metafor	f	%	Sıra No	Geliştirilen Metafor	f	%
1	Akvaryum	1	0.60	64	Oksijen	1	0.60
2	Anne	1	0.60	65	Okyanus	1	0.60
3	Arı	1	0.60	66	Online Eğitim	2	1.21
4	Avokado	1	0.60	67	Online Alış Veriş	1	0.60
5	Ay Işığı	2	1.21	68	Otobüs Terminali	1	0.60
6	Ayna	1	0.60	69	Oyun Karakteri	1	0.60
7	Bahar	1	0.60	70	Otomatik Bağlanmış Araç	1	0.60
8	Bebek	1	0.60	71	Özel Ders	1	0.60
9	Bilgisayar Oyunu	1	0.60	72	Öğretim	1	0.60
10	Bireysel Eğitime	2	1.21	73	Örgün Eğitim	1	0.60
11	Bisiklet	1	0.60	74	Özgürlük	1	0.60
12	Bitkisel hayat	1	0.60	75	Özlem	1	0.60
13	Bulut	2	1.21	76	Palamut	1	0.60
14	Buzdağı	1	0.60	77	Papatya	1	0.60
15	Cam Fanus	1	0.60	78	Puzzle	2	1.21
16	Can Simidi	1	0.60	79	Protez Organ	1	0.60
17	Çoban Yıldızı	1	0.60	80	Rakipsiz Maç	1	0.60
18	Dağ	1	0.60	81	Renk Armonisi	1	0.60

Öğretmenlerin Acil Uzaktan Eğitim Kavramına İlişkin Metaforik Algıları

19	Dart	1	0.60	82	Resim Çizmeye	1	0.60
20	Deniz Feneri	2	1.21	83	Resimdeki Çiçeğe	1	0.60
21	Davul	1	0.60	84	Rüya	1	0.60
22	Denizde Yüzmeye	1	0.60	85	Salıncak	1	0.60
23	Denizdeki Yılan	1	0.60	86	Sanal Dünya	2	1.21
24	Damsız Ev	1	0.60	87	Sera	1	0.60
25	Dijital Mahpusluk	1	0.60	88	Seyircisiz Maç	2	1.21
26	Diş Fırçası	1	0.60	89	Sinemaya	1	0.60
27	Diyete	1	0.60	90	Sobasız Ev	1	0.60
28	Dizi	2	1.21	91	Soğuk Yemek	1	0.60
29	Dost	1	0.60	92	Sohbet	1	0.60
30	El Feneri	1	0.60	93	Soyut Öğrenme	1	0.60
31	Eko	1	0.60	94	Su	1	0.60
32	Engebeli Yol	1	0.60	95	Sürücüsüz Araç	1	0.60
33	Fastfood	1	0.60	96	Şekersiz Çay	1	0.60
34	Filika	1	0.60	97	Telafi Eğitimine	1	0.60
35	Film	1	0.60	98	Teleskop	1	0.60
36	Görüntülü Konuşma	3	1.81	99	Teyze Şefkatine	1	0.60
37	Gazetecilik	1	0.60	100	Turfanda Meyve	1	0.60
38	Gitmediğin Köyüne	1	0.60	101	Turist	1	0.60
39	Gökkuşluğu	1	0.60	102	Turşu suyu	1	0.60
40	Gölge	3	1.81	103	Tuzsuz Yemek	2	1.21
41	Grip	1	0.60	104	TV	2	1.21
42	Gurbet	3	1.81	105	Uçak	1	0.60
43	Güneş	6	3.63	106	Uzaktan Sevmeye	1	0.60
44	Hasret	1	0.60	107	Uzatılan İp	1	0.60
45	Hayal	1	0.60	108	Uzay	2	1.21
46	Hayat	3	1.81	109	Üvey Anne	1	0.60
47	Hızır	1	0.60	110	Vitrindeki Yemeğe	2	1.21
48	Hamak	1	0.60	111	Vitamin	1	0.60
49	Işıksız Mikroskop	1	0.60	112	Yağmur	1	0.60
50	Işıldak	1	0.60	113	Yağmurda Islanmamaya	1	0.60
51	İngiliz Anahtarı	1	0.60	114	Yalnızlık	1	0.60
52	Kaçak Sigara	1	0.60	115	Yapma Çiçek	2	1.21

53	Kafesteki Kuş	1	0.60	116	Yarabantı	1	0.60
54	Kış Güneşi	1	0.60	117	Yatak	1	0.60
55	Köprü	3	1.81	118	Yavan Yemeğe	1	0.60
56	Kumanda	3	1.81	119	Yemeğe Camdan Ekmek Banmak	4	2.42
57	Kutup Yıldızı	1	0.60	120	Yemek Tarifi İzlemeye	1	0.60
58	Küçük Bot	1	0.60	121	Yıldız	4	2.42
59	Lamba	1	0.60	122	Yokluk	1	0.60
60	Mektup	1	0.60	123	Yol	3	1.81
61	Musluk	1	0.60	124	Yumurtasız Menemene	1	0.60
62	Merhem	1	0.60	125	Zoraki Eğitime	1	0.60
63	Öğretmencilik Oynamaya	1	0.60	126	Zorunlu Hizmet	1	0.60

Tablo 2 incelendiğinde, 165 öğretmenin “acil uzaktan eğitim” kavramına ilişkin toplam 126 farklı metafor ürettiği görülmektedir. Bu metaforlar içinde en fazla üretilen metafor olan “güneş” metaforu 6 kişi; “Yemeğe Camdan Ekmek Banmaya” ve “Yıldız” metaforları 4'er kişi tarafından üretilmiştir.

Öğretmenlerin “acil uzaktan eğitim” kavramına ilişkin ürettikleri metaforların ortak özelliklerinden hareketle ortaya çıkan kategoriler Tablo 3'te belirtilmiştir.

Tablo 3: Öğretmenlerin “Acil Uzaktan Eğitim” kavramına ilişkin ürettikleri metaforlardan hareketle oluşturulan kategoriler, metaforlar, metafor sayı- frekans ve yüzde değerleri.

Sıra no	Kategori	Metaforlar	Met. sayısı	f	%
1	Aldatıcı Bir Olgu Olarak U.E.	Arı(1), Avokado(1), Davul(1), İngiliz Anahtarı(1), Rüya(1)	5	5	%3.0
2	Çaresizlik Hissettiren Bir Olgu Olarak U.E.	Turist(1), Turşu Suyu(1), Denizdeki Yılan(1), Yokluk(1), Zorunlu Hizmet(1)	5	5	%3.0
3	Fayda Sağlayan Bir Olgu Olarak U.E.	Anne(1), Bahar(1), Bisiklet(1), Bulut(2), Buzdağı(1), Can Simidi(1), Dost(2), Çobanyıldızı(1), Deniz Feneri(2), Dizi(1), Filika(1), Gökkuşluğu(1), Güneş(6), Hamak(1), Hayat(3), Hızır(1), İşildak(1), Köprü(3), Kumanda(3), Kutup Yıldızı(1), Lamba(1), Uzay(2), Mektup(1), Merhem(1), Musluk(1), Oksijen(1), Okyanus(1), Özel Derse(1), Örgün Eğitim(1), Özgürlük(1), Özlem(1), Protez Organ(1), Puzzle(2), Renk Armonisi(1), Salıncak(1), Su(1), Telafi Eğitime(1), Teleskop(1), Uzatılan	42	58	%35.1

Öğretmenlerin Acil Uzaktan Eğitim Kavramına İlişkin Metaforik Algıları

İp(1), Vitamin(1), Yağmur(1),
Yarabanti(1)

4	Kişisel Çaba Gerektiren Bir Olgu Olarak U.E.	Bebek(1), Bireysel Eğitime(2), Dart(1), Yüzmeye(1), Dijital Mahpusluk(1), Diş Fırçası(1), Kafesteki Kuş Gibi(1), Oyun Karakteri(1), Öğretmenlik Oynamak(1), Resim Çizmeye(1), Sera(1), Yol(3)	12	15	%9.0
5	Yetersiz Bir Olgu Olarak U.E.	Akvaryum(1), Ay Işığı (2) Ayna(1), Bilgisayar Oyunu(1), Bitkisel Hayat(1), Cam Fanus(1), Diyet(1), El Feneri(1), Fastfood (1), Film(1), Gazetecilik(1), Gitmediğin Köyüne(1), Gölge(3), Görüntülü Görüşmeye(3), Grip(1), Gurbet(3), Hasret(1), Hayal(1), Işıksız Mikroskop(1), Online Alışveriş(1), Kaçak Sigara(1), Eko(1), Kış Güneşi (1), Küçük Bot(1), Vitrindeki Yemeğe(2), Online Eğitime(2), Otomatik Vitese Bağlanmış Araç(1), Öğretim(1), Palamut(1), Papatya(1), Rakipsiz Maç(1), Resimdeki Çiçeğe(1), Sanal Dünya(2), Seyircisiz Maç(2), Sinemaya(1), Sobasız Ev(1), Soğuk Yemek(1), Sohbet(1), Soyut Öğrenme(1), Sürücüsüz Araç(1), Otobüs Terminali(1), Şekersiz Çay(1), Damsız Ev(1), Teyze Şefkatine(1), Turfanda Meyve(1), Tuzsuz Yemek(2), TV(2), Uçak (1), Uzaktan Sevmeye(1), Üvey Anne(1), Yağmurda Islanmamaya(1), Yalnızlık(1), Yapma Çiçek(2), Yatak(1), Yavan Yemeğe(1), Yemeğe Camdan Ekmek Banmak(4), Yemek Tarifi	60	80	%48.4

		İzlemek(1), Yıldız(4), Yumurtasız Melemene(1), Zorunlu Eğitime(1)			
6	Zorlayıcı Bir Etmen Olarak U.E.	Dağ(1), Engebeli Yol(1)	2	2	%1.2
			126	16	%100
TOPLAM				5	

Tablo 3 incelendiğinde, öğretmenler tarafından üretilen toplam 126 metaforun ortak özelliklerinden hareketle altı kategori oluşturulmuştur. Öğretmenlerden 5'i (%3.0) acil uzaktan eğitimi aldatıcı bir olgu; 5'i (%3.0) çaresizlik; 58'i (%35.1) faydalı; 15'i (%9.0) kişisel çaba; 80'i (%48.4) yetersizlik ve 2'si (%1.2) zorlayıcı etmen olarak algılanmaktadır.

Kavramsal Kategoriler ve Analizleri

Katılımcıların "acil uzaktan eğitim" kavramına ilişkin ürettikleri kavramsal kategorilere yönelik çözümlenmeler aşağıda ortaya konulmuştur. Parantez içerisinde metaforu üreten öğretmenin cinsiyeti verilmiştir. K (Kadın) ve E (Erkek) şeklinde kısaltılmıştır.

Kategori 1: Aldatıcı Bir Olgu Olarak Acil Uzaktan Eğitim

Bu kategoride katılımcıların "acil uzaktan eğitim" kavramına ilişkin bakış açıları "aldatıcı bir olgu" olduğuna yöneliktir. Bu kategoride toplam 5 katılımcı tarafından 5 farklı metafor (Arı, Avokado, Davul, İngiliz Anahtarı, Rüya) üretilmiştir. Söz konusu metaforların ortak özellikleri incelendiğinde, acil uzaktan eğitimin söylendiği kadar etkili ve faydalı olmağı, faydasının çok az olduğu, işin içine girmeden gerçeğin anlaşılmadığı, acil uzaktan eğitime çok fazla anlam yüklendiği ancak o kadar da anlamlı olmadığı yönündedir. Bu yönde yapılan açıklamalar "aldatıcı bir olgu" şeklinde değerlendirilmiş ve katılımcılar tarafından ifade edilen metaforlara ilişkin alıntılar aşağıda sunulmuştur.

Metafor-1: Arı

Açıklama-1: "Acil uzaktan eğitim arı gibidir; çünkü arı çok iş yapar görünür ama ürettiği aslında küçük bir damla baldır." (K7)

Metafor-2: Avokado

Açıklama-2: "Acil uzaktan eğitim avokado gibidir; çünkü faydalı ama tadı yok tuzu yok." (K54)

Metafor-3: Davul

Açıklama-3: "Acil uzaktan eğitim davul gibidir; çünkü davulun sesi uzaktan hoş gelir, yakına gelince kulak tırmalar." (E55)

Metafor-4: İngiliz Anahtarı

Açıklama-4: "Acil uzaktan eğitim İngiliz anahtarı gibidir; çünkü çok şey beklenir, her yerde etkili olacağı sanılır, işlevinden fazla fonksiyon yüklenir, belki de unutulmuş basit bir araç olduğudur." (E37)

Metafor-5: Rüya

Açıklama-5: "Acil uzaktan eğitim rüya gibidir; çünkü insan uykudayken rüyayı gerçek zanneder ama uyandığı zaman rüyanın gerçeğin yerini tutmayacağını görür." (E8)

Kategori 2: Çaresizlik Hissettiren Bir Olgu Olarak Acil Uzaktan Eğitim:

Katılımcılar bu kategoride, acil uzaktan eğitimin çaresizlik hissettiren bir olgu olduğuna yönelik metaforlar kullanmışlardır. 5 katılımcı tarafından 5 farklı metafor (Turist, Turşu Suyu, Denizdeki Yılan, Yokluk, Zorunlu Hizmet) üretilmiştir. Metaforların ortak özellikleri incelendiğinde, aslında acil uzaktan eğitimi uygulamaktan hoşlanmadıkları ve memnun olmadıkları ancak mecbur kaldıkları için uyguladıkları ve bu durumun onlarda çaresizlik duygusu hissettirdiği anlaşılmaktadır. Bu yönde yapılan açıklamalar "çaresizlik hissettiren bir olgu" şeklinde değerlendirilmiş ve katılımcılar tarafından ifade edilen metaforlara ilişkin alıntılar aşağıda sunulmuştur.

Metafor-1: Turist

Açıklama-1: "Acil uzaktan eğitim turist gibidir; çünkü onun dilini bilmiyorum o da benim dilimi. Bilmediğimiz bir yoldan anlaşmaya çalışıyoruz." (K2).

Metafor-2: Yılan

Açıklama-2: "Acil uzaktan eğitim yılan gibidir; çünkü biz virüs belasıyla denize düştük ve mecburen istemesek de önceki eğitim modelimizin yerini tutmayan uzaktan eğitimi yerine koyduk." (E18).

Metafor-3: Yokluk

Açıklama-3: "Acil uzaktan eğitim yokluk gibidir; çünkü karşıda çocuk yoktur, telefon yoktur, internet yoktur, yoktur da yoktur." (E73).

Metafor-4: Zorunlu Hizmet

Açıklama-4: "Acil uzaktan eğitim zorunlu hizmet gibidir; çünkü yapmak istemiyorsun ama mecbursun." (K20).

Metafor-5: Turşu Suyu

Açıklama-5: "Acil uzaktan eğitim turşu suyu gibidir; çünkü ahlak olmadan toplum olmaz." (K1).

Kategori 3: Fayda Sağlayan Bir Olgu Olarak Acil Uzaktan Eğitim

Bu kategoride, katılımcıların "acil uzaktan eğitim" kavramını faydalı bir araç olarak algıladıkları ve acil uzaktan eğitim olumlu yönleri, avantajları çerçevesinde yaklaştıkları görülmüştür. "Fayda Sağlayan Bir Olgu Olarak Acil Uzaktan Eğitim" kategorisinde 58 katılımcı tarafından 42 adet metafor (Anne, Bahar, Bisiklet, Bulut, Buzdağı, Can Simidi, Çobanyıldızı, Deniz Feneri, Dizi, Dost, Filika, Gökkuşluğu, Güneş, Hamak, Hayat, Hızır, Işıldak, Köprü, Kumanda, Kutup Yıldızı, Lamba, Mektup, Merhem, Musluk, Oksijen, Okyanus, Özel Derse, Örgün Eğitim, Özgürlük, Özlem, Protez Organ, Puzzle, Renk Armonisi, Salıncak, Su, Telafi Eğitimine, Teleskop, Uzatılan İp, Uzay, Vitamin, Yağmur, Yara bantı) üretilmiştir. Bu yönde yapılan açıklamalar "fayda sağlayıcı bir olgu" şeklinde değerlendirilmiş ve katılımcılar tarafından ifade edilen bazı metaforlara ilişkin alıntılar aşağıda sunulmuştur.

Metafor-1: Can Simidi

Açıklama-1: "Acil uzaktan eğitim can simidi gibidir; çünkü Suyu (denize) düştüğünüzde karaya çıkıncaya ya da biri sizi kurtarıncaya kadar hayatta kalmanıza yardımcı olur." (E33).

Metafor-2: Çoban Yıldızı

Açıklama-2: "Acil uzaktan eğitim çoban yıldızı gibidir; çünkü okul ile olan bağımızı canlı tutarak boşlukta kaybolmamamızı sağlar." (E64).

Metafor-3: Hızır

Açıklama-3: "Acil uzaktan eğitim Hızır gibidir; çünkü yüz yüze eğitimin mümkün olmadığı olağanüstü zamanlarda veya çok uzak ülkelerdeki eğitim programlarını almada, öğrenen ve eğitim verene imkan sağlar." (K11).

Metafor-4: Köprü

Açıklama-4: "Acil uzaktan eğitim köprü gibidir; çünkü engelleri aşarak amaçlara ulaşmayı sağlar." (K5).

Metafor-5: Merhem

Açıklama-5: "Acil uzaktan eğitim merhem gibidir; çünkü yaralarımıza sürdüğümüz zamandaki gibi bu zor günlerde eğitim sürecine merhem olmuştur." (K24).

Metafor-6: Protez Organ

Açıklama-6: "Acil uzaktan eğitim protez organ gibidir; çünkü vücudun orijinal uzununun yerini tutmaz ama imkansızlıklar için de bir mucize olur." (E42).

Kategori 4: Kişisel Çaba Gerektiren Bir Olgu Olarak Acil Uzaktan Eğitim

Katılımcılar bu kategoride, "acil uzaktan eğitimin" kişisel çaba gerektirdiği algısından dolayı bu doğrultuda metaforlar kullanmışlardır. Üretilen metaforlar incelendiğinde, acil uzaktan eğitimde başarılı olmanın ve acil uzaktan eğitimin faydalı olmasının koşulu olarak bireysel çaba ve emek göstermenin şart olduğu vurgulanmıştır. 15 öğretmen tarafından toplam 12 metafor (Bebek, Bireysel Eğitime, Dart, Yüzmeye, Dijital Mahpusluk, Diş Fırçası, Kafesteki Kuş Gibi, Oyun Karakteri, Öğretmenlik Oynamak, Resim Çizmeye, Sera, Yol) üretilmiştir. Bu yönde yapılan açıklamalar "kişisel çaba gerektiren bir olgu" şeklinde değerlendirilmiş ve katılımcılar tarafından ifade edilen bazı metaforlara ilişkin alıntılar aşağıda sunulmuştur.

Metafor-1: Bebek

Açıklama-1: "Acil uzaktan eğitim bebek gibidir; çünkü ilgi, alaka, sevgi, merhamet, fedakarlık, özveri ister." (E3).

Metafor-2: Yüzmek

Açıklama-2: "Acil uzaktan eğitim yüzmek gibidir; çünkü herkes istediği kadar açılır." (E36).

Metafor-3: Kafesteki Kuş

Açıklama-3: "Acil uzaktan eğitim kafesteki kuş gibidir; çünkü kafesteki kuş belirli sınırlar içerisinde ne kadar eğitirseniz ne kadar beslerseniz ne kadar ilgilenirseniz o derece ilerleme kat eder." (K70).

Metafor-4: Sera

Açıklama-4: "Acil uzaktan eğitim sera gibidir; çünkü olumsuz koşullara rağmen eğitimi nesiller yetiştirmek yaptığımız." (E67).

Kategori 5: Yetersiz Bir Olgu Olarak Acil Uzaktan Eğitim

Katılımcılar bu kategoride, "acil uzaktan eğitim" kavramının sınırlı, eksik olduğu yönünde olumsuz yönleri vurgulayarak uzaktan eğitime yönelik negatif bir algı yansıtmışlardır. En fazla metafor bu kategoride üretilmiştir. 80 katılımcı tarafından üretilen metaforlar (Akvaryum, Ay Işığı, Ayna, Bilgisayar Oyunu, Bitkisel Hayat, Cam Fanus, Diyet, El Feneri, Fastfood, Film, Gazetecilik, Gitmediğin Köyün, Gölge, Görüntülü Görüşme, Grip, Gurbet, Hasret, Hayal, Işıksız Mikroskop, Online Alışveriş, Kaçak Sigara, Eko, Kış Güneşi, Küçük Bot, Vitrindeki Yemek, Online Eğitim, Otomatik Vitese Bağlanmış Araç, Öğretim, Palamut, Papatya, Rakipsiz Maç, Resimdeki Çiçek, Sanal Dünya, Seyircisiz Maç, Sinema, Sobasız Ev, Soğuk Yemek, Sohbet, Soyut Öğrenme, Sürücüsüz Araç, Otobüs Terminali, Şekersiz Çay, Damsız Ev, Teyze Şefkati, Turfanda Meyve, Tuzsuz Yemek, TV, Uçak, Uzaktan Sevmek, Üvey Anne, Yağmurda Islanmamak, Yalnızlık, Yapma Çiçek, Yatak, Yavan Yemek, Yemeğe Camdan Ekmek Banmak, Yemek Tarifi İzlemek, Yıldız, Yumurtasız Menemen, Zorunlu Eğitim) toplam 60 tanedir. Bu metaforların yansıttığı ortak noktalar incelendiğinde, acil uzaktan eğitimin yüz yüze yapılan eğitim gibi olmadığı, aynı tadı vermediği, yeterince amacına ulaşamadığı, mecburen uygulandığı için istenmeden yapılan bir işin yeterli verimi yansıtamayacağı ve her öğrenciye ulaşamadığı için eksik kaldığı noktasından hareketle yetersizliğini vurgulamışlardır. Bu yönde yapılan açıklamalar "yetersiz bir olgu" şeklinde değerlendirilmiş ve katılımcılar tarafından ifade edilen bazı metaforlara ilişkin alıntılar aşağıda sunulmuştur.

Metafor-1: Ay Işığı

Açıklama-1: "Acil uzaktan eğitim ay ışığı gibidir; çünkü güneşin yerini dolduramaz." (E9).

Metafor-2: Grip

Açıklama-2: "Acil uzaktan eğitim grip gibidir; çünkü gripliye tat ve koku alma duyunuz çalışmaz, yediğinizden lezzet alamazsınız, ancak karnınız doyar." (K35).

Metafor-3: Kaçak Sigara

Açıklama-3: "Acil uzaktan eğitim kaçak sigara gibidir; çünkü asla orijinal Marlboro tadı vermiyor içmiş olmak için içiyorsun sanki." (K52).

Metafor-4: Küçük Bot

Açıklama-4: “Acil uzaktan eğitim küçük bot gibidir; çünkü eğitim Nuh’un gemisidir. Ancak virüs gemiye hasar vermiştir. Gemi tamir edilene kadar mecburen küçük bir botla hayatta kalma mücadelesi verilmektedir.”(E19).

Metafor-5: Papatya

Açıklama-5: “Acil uzaktan eğitim papatya gibidir; çünkü yaprakların kimi seviyor kimi sevmiyor. Sevmeyenler (ulaşamadığım öğrencilerim) beni üzüyor.” (K78).

Metafor-6: Teyze Şefkati

Açıklama-6: “Acil uzaktan eğitim teyze şefkati gibidir; çünkü teyze her ne kadar anne yarısı olsa da annenin yerini doldurmadığı gibi uzaktan eğitim de öğretmenin yerini doldurmuyor.” (E48).

Kategori 6: Zorlayıcı Bir Etmen Olarak Acil Uzaktan Eğitim

Katılımcılar bu kategoride, “acil uzaktan eğitim” kavramının zorlayıcı yönlerini vurgulayarak uzaktan eğitime karşı negatif bir algı sergilemişlerdir. En az metafor bu kategoride üretilmiştir. 2 katılımcı tarafından üretilen metaforlar (Dağ, Engebeli Yol) toplam 2 tanedir. Bu yönde yapılan açıklamalar “zorlayıcı bir etmen” şeklinde değerlendirilmiş ve katılımcılar tarafından ifade edilen metaforlara ilişkin alıntılar aşağıda sunulmuştur.

Metafor-1: Dağ

Açıklama-1: “Acil uzaktan eğitim dağ gibidir; çünkü bir dağa uzaktan baktığımız zaman size kolayca tırmanabilmişsiniz gibi gelir. Fakat o dağa yaklaştığımız da tırmanmaya başladığımız zaman, ayağımıza batan her bir diken yolunuza çıkan her bir taş veya kaya bu işin aslında ne kadar zor olduğunu kanıtlar. Hele bir de dağ rehberiniz yoksa vay halinize...” (K63).

Metafor-2: Engebeli Yol

Açıklama-2: “Acil uzaktan eğitim engebeli yol gibidir; çünkü çocuklarımızla aramıza aşamayacağımız bir engel olan veliler girdi. Çocuklarımıza ulaşamıyoruz. İstedığımız gibi evden eğitimi desteklememize yardımcı olmuyorlar.”(K22).

Tartışma ve Sonuç

Öğretmenlerin acil uzaktan eğitim kavramına ilişkin metaforik algılarını ortaya çıkarmayı amaçlayan bu çalışmada, öğretmenlerin ürettikleri toplam 126 metafor, altı kategoride toplanmıştır. Bu kategoriler; “Aldatıcı Bir Olgu Olarak Acil Uzaktan Eğitim”, “Çaresizlik Hissettiren Bir Olgu Olarak Acil Uzaktan Eğitim”, “Fayda Sağlayan Bir Olgu Olarak Acil Uzaktan Eğitim”, “Kişisel Çaba Gerektiren Bir Olgu Olarak Acil Uzaktan Eğitim”, “Yetersiz Bir Olgu Olarak Acil Uzaktan Eğitim” ve “Zorlayıcı Bir Etmen Olarak Acil Uzaktan Eğitim” şeklindedir. Öğretmenlerin ürettikleri metaforlar değerlendirildiğinde, uzaktan eğitimi “Görüntülü Konuşma, Gölge, Güneş, Hayat, Köprü, Kumanda, Yol, Yıldız, Yemeğe Camdan Ekmek Banmaya ” ile ifade etme sıklığı göze çarpmaktadır.

Genel olarak üretilen metaforları göz önünde bulundurduğumuzda öğretmenlerin uyguladıkları acil uzaktan eğitime yönelik algılarının olumsuz olduğu sonucuna

ulaşmıştır. Öğretmenler, uygulanan acil uzaktan eğitimin kendi seçimleri değil, mecburi bir uygulama olduğunu ifade etmişlerdir. Acil uzaktan eğitime plansız ve hazırlıksız bir şekilde dahil oldukları hesaba katıldığında olumsuz bir algıya sahip olmaları anlaşılır bir durumdur. Literatür incelendiğinde, ilköğretim ve ortaöğretim düzeyindeki okullarda çalışan ve uzaktan eğitim uygulayan öğretmenlerin algılarına ve tutumlarına yönelik sınırlı sayıda çalışmaya rastlanırken, öğrenen konumunda olan öğretmenlerin veya yükseköğretim düzeyinde çalışan öğretim elemanlarının algı ve tutumlarına yönelik çalışmaların ağırlık kazandığı ve bu çalışmalardan elde edilen sonuçların değişkenlik gösterdiği görülmektedir (Ağır, 2007; Boz, 2019; Ergin, 2010; Gök, 2011; Gündüz, 2013; Kaleli-Yılmaz ve Güven, 2015; Ülkü, 2018; Yenilmez, Balbağ ve Turgut, 2017). Algıdaki ve tutumdaki bu değişkenlik üzerinde kişilerin acil uzaktan eğitime yönelik bilgi eksiklikleri, hazırbulunuşluk düzeylerindeki farklılık, uygulama yapılan kişilerin demografik farklılıkları veya acil uzaktan eğitimin avantaj ve dezavantajlarını farklı düzeylerde hissediyor olmaları etken olabilir.

Öğretmenlerin metafor ifadeleri doğrultusunda oluşturulan “*Aldatıcı Bir Olgu Olarak Acil Uzaktan Eğitim*” kategorisinde yer alan “aldatıcı” ifadesi acil uzaktan eğitimin ihtiyacı karşılama noktasında görünenin aksine acil uzaktan eğitimin söylendiği kadar etkili ve faydalı olmadığı, işin içine girmeden gerçeğin anlaşamadığı, acil uzaktan eğitime çok fazla anlam yüklediği yönündedir. Bu kategoride öğretmenler, teknopedagojik becerilere sahip olmadan hazırlıksız bir şekilde acil uzaktan eğitim sürecine birer uygulayıcı olarak dahil olduklarından olumsuz bir algı geliştirmiş olabilirler. Kaleli-Yılmaz ve Güven (2015) aday öğretmenlerle uzaktan eğitime yönelik yaptıkları metafor çalışmasında, sadece uzaktan eğitimi teorik ders olarak alan fen bilgisi aday öğretmenlerinin, teorik ders almadan doğrudan uzaktan eğitimle ders alan sınıf öğretmeni adaylarına göre daha olumlu bir algıya sahip oldukları sonucuna ulaşmışlardır. Bu nedenle uzaktan eğitimin ne olduğu hakkında ön bilgi sahibi olmanın algı üzerinde önemli bir etkisi olduğunu vurgulamışlardır. İlerleyen süreçlerde farkındalık kazanmış olan öğretmenlerle benzer bir çalışma yapmanın algının değişip değişmediği noktasında bilgi vermesi adına etkili sonuçlar ortaya koyacağı düşünülmektedir. MEB’in öğretmenlere yönelik acil uzaktan eğitimin tasarımı ile ilgili uzaktan mesleki gelişim seminerleri düzenlemeye başlaması da bu durumun bir sonucu olabilir.

“*Çaresizlik Hissettiren Bir Olgu Olarak Acil Uzaktan Eğitim*” kategorisindeki metaforlar incelendiğinde, öğretmenlerin acil uzaktan eğitimi uygulama sırasında çaresizlik duygusuna kapıldıkları, umutsuzluk hissettikleri ve mutsuz oldukları anlaşılmaktadır. Bu kategorideki “*turist, turşu suyu, denizdeki yılan ve zorunlu hizmet*” metaforları bir önceki kategoride olduğu gibi öğretmenlerin sürece hazırlıksız yakalanmaları ve ne yapacaklarını bilmemeleri ile ilişkilidir. Nitekim alanyazındaki çalışmalar uzaktan eğitimin etkili bir şekilde yürütülmesi için öğretmenlerin basit düzeyde teknik bilgiye, teknoloji okuryazarı olmalarına, teknopedagojik bilgiye sahip olmalarına ve gerekli donanımına sahip olmalarına dikkat çekmektedir (Ames, Harris, Dargusch ve Bloomfeld, 2020; Barbour, 2009; Rasmitadila ve diğ., 2020; Gyampoh ve diğ., 2020). Öte yandan “yokluk” metaforunu ele aldığımızda öğrencilerin telefon, internet gibi uzaktan eğitime

yardımcı donanımlara sahip olmamasından dolayı katılımcılar acil uzaktan eğitimi çaresizlik olarak nitelendirmişlerdir. Çalışmanın bu sonucu Karakuş vd. (2020) ile Yıldırım (2020)'nin yaptığı çalışmada internet/bağlantı ile cihaz/donanım sorunu yaşamalarından dolayı sisteme girişte aksaklıklar yaşandığı yönündeki bulgusuyla örtüşmektedir.

Uzaktan eğitim kavramına ilişkin *“Fayda Sağlayan Bir Olgu Olarak Acil Uzaktan Eğitim”* kategorisinde 58 kişi tarafından 42 metafor üretilmiştir. Bu metaforlar incelendiğinde, katılımcılar, her ne kadar hazırlıksız ve plansız da olsa, öğrencilerin hiç eğitim görmemesinden, eksik de olsa eğitime uzaktan devam ediyor olmalarının önemine vurgu yapmışlardır. Zaten acil uzaktan eğitimin tanımında yer alan “öğreten ve öğrenenlerin aynı ortamda olamamaları” nedeniyle uzaktan eğitimin tercih ediliyor olması da bulunmaktadır. Bu metaforları üreten öğretmenlerin alanyazında bahsedilen (Adıyaman, 2002; Anderson ve Rivera-Vargas, 2020; Bağrıaçık- Yılmaz, 2018; Balaban, 2012; Çivril, Aruğaslan ve Özaydın Özkara, 2018; Kışla, 2016; Yenal, 2009) uzaktan eğitimin avantajlarına yöneldikleri, ve diğer öğretmenlere göre daha olumlu bir algıya sahip oldukları dikkat çekmektedir. Her insanın en doğal hakkı olan eğitim hakkından faydalanması tüm dünya ülkelerinde geçerli bir durumdur. Olumlu bir algıya sahip olan öğretmenlerin bunun bilincinde ve farkında olarak, yaşanan bu süreçte mevcut durumu ellerinden geldiğince idare etmeye ve yönetmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Öğretmenlerin metafor ifadeleri doğrultusunda oluşturulan *“Yetersiz Bir Olgu Olarak Acil Uzaktan Eğitim”* kategorisinde 80 kişi tarafından toplamda 60 metafor üretilmiştir. En çok metafor bu kategoride üretilmiştir. Bu durum aslında diğer kategorilerde de belirtilen acil uzaktan eğitime yönelik bilgi eksikliğinden, donanımsal sorunlardan, plansız ve mecburi uygulanan bir süreç olmasından, ne öğretmenin ne de öğrencinin böyle bir sisteme alışkın olmamasından kaynaklandığı söylenebilir. Aslında çoğu kamu kurumunun acil durumlar karşısında neler yapacaklarını belirledikleri bir planları vardır ve çalışanlar bu konuda eğitilmektedir. Eğitim kurumları için geçerli olan bir afet ve acil durum yönergesi olsa da öğretmenlere yüz yüze eğitimin herhangi bir sebepten kesilmesi veya aksaması durumunda ne yapacaklarına yönelik bir eğitim verilmemesinin bu sorunun nedenlerinden biri olduğu düşünülmektedir. Ayrıca bu kategoride üretilen metaforlara baktığımızda (üvey anne, hasret, gurbet, sanal dünya, sobasız ev, soğuk yemek) öğretmenlerin acil uzaktan eğitimi yüz yüze eğitim ile karşılaştırdıkları ve yüz yüze eğitimde hissedilen duyguları acil uzaktan eğitimde hissedemedikleri, iletişim ve etkileşim kuramadıkları ve psikolojik yönden etkilendikleri de anlaşılmaktadır. Alanyazında uzaktan eğitimin motivasyon sorununa sebep olduğu, öğretmen ve öğrenci iletişimini ve etkileşimini olumsuz yönde etkilediği, mesafenin duyguları da etkileyerek duygusal yönden uzaklaşmaya sebep olduğuna dair bulgular bulunmaktadır (Fidan, 2020; Bozkurt, 2020; Lindner, Clemons, Thoron ve Lindner, 2020).

“Zorlayıcı Etmten Olarak Acil Uzaktan Eğitim” kategorisinde, öğretmenler öğrencilere ulaşmakta ve eğitim vermekte zorlandıkları durumları ifade etmişlerdir. Bu durum diğer kategorilerde belirtilen durumlar ile örtüşmektedir. Sonuçta acil uzaktan eğitimde sorun yaşayan ve olumsuz algıya sahip olan katılımcıların acil uzaktan eğitimi zorlayıcı olarak nitelendirmeleri anlaşılır bir durumdur.

Sonuç olarak, acil uzaktan eğitimin yer ve zaman olarak esneklik sağlaması, bireysel öğrenme imkanı sunması, okul olmadığı süreçte öğrencilere ulaşma imkanı sağlaması,

öğretmenlerin acil uzaktan eğitim kavramına yönelik algılarını olumlu yönde etkilemiştir. Araştırmanın yapıldığı süreçte Covid-19 salgını ile birlikte, yüz yüze eğitim sürecinden acil uzaktan eğitime geçilmesi ile ortaya çıkan sorunlar ve beraberinde getirdiği aksaklıklar düşünüldüğünde, öğretmenlerin olumsuz metaforlara çok fazla yer vermeleri çalışmanın beklenen bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Araştırmadan sonuçlarından hareketle, ilköğretim ve ortaöğretim düzeyinde çalışan ve öğreten durumda olan öğretmenlerin acil uzaktan eğitime yönelik algı ve tutumlarını, memnuniyetlerini ölçebilecek daha fazla sayıda ve daha farklı modellerde çalışmalar yapılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. Aynı şekilde, MEB tarafından öğretmenlere acil uzaktan eğitimde gerekli olan yetkinliklerin kazandırılması için uygulamaya dayalı hizmetiçi eğitimler düzenlenmesi ve öğrencilerin yaşadıkları donanımsal eksikliklerin giderilmesi yönünde çalışmalar yapılmasının da acil uzaktan eğitim sürecinin daha sağlıklı bir şekilde yürütülmesi adına faydalı olacağı söylenebilir. Bu çalışmanın Kahramanmaraş ili Merkez ilçesinde çalışan öğretmenlerin metaforik algıları ve kişisel deneyimleri ile sınırlı olması nedeniyle diğer çalışmalarda farklı illerde görev yapan hem devlet hem de özel okullarda çalışan öğretmenlerin görüşlerinin alınmasının acil uzaktan eğitime yönelik öğretmen algıları hakkında daha geniş bir yargıya sahip olmamızda etkili olabilir. Ayrıca bundan sonraki çalışmalarda bu algının derinlemesine anlaşılması için farklı nitel analiz desenlerinin kullanılması da alanyazına katkı sunacaktır.

Yazar Katkıları/ AuthorContributions

Çalışmanın Tasarlanması | Design of Study: KD (%50), SK (%30), MÜ (%20)

Veri Toplanması | Data Acquisition: KD (%50), SK (%30), MÜ (%20)

Veri Analizi | Data Analysis: KD (%50), SK (%30), MÜ (%20)

Makalenin Yazımı | Writing up: KD (%50), SK (%30), MÜ (%20)

Makale Gönderimi ve Revizyonu | Submission and Revision:KD (%50),SK(%30),MÜ (%20)

Finansman/ Grant Support

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. | The authors declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir. | The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynakça / References

- Adıyaman, Z. (2002). Uzaktan eğitim yoluyla yabancı dil öğretimi. *TOJET*, 1 (11), 92-97.
- Ağır, F. (2007). *Özel Okullarda ve Devlet Okullarında Çalışan İlköğretim Öğretmenlerinin Uzaktan Eğitime Karşı Tutumlarının Belirlenmesi*. Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.
- Akbaba, B., Kaymakçı, S., Birbudak, T.,S. ve Kılcan, B. (2016) Üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitimle Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi öğretimine yönelik görüşleri, *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 9(2), 285-309.
- Akşehirli, S. (2007). *Çağdaş Metafor Teorisi*, Ege Edebiyat.
- Alea, L. A., Fabrea, M. F., Roldan, R. D. A. and Farooqi, A. Z. (2020). Teachers' Covid-19 awareness, distance learning education experiences and perceptions towards institutional readiness and challenges. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*, 19(6), 127-144.
- Ames, K., Harris, L. R., Dargusch, J. ve Bloomfeld, C. (2020). So you can make it fast or make it up': K-12 teachers' perspectives on technology's affordances and constraints when supporting distance education learning. *The Australian Educational Researcher*, <https://doi.org/10.1007/s13384-020-00395-8>.
- Anderson and P.Rivera-Vargas (2020). A Critical look at Educational Technology from a Distance Education Perspective. *Digital Education Review*, 37, <http://greav.ub.edu/der/>
- Arslan M. M. ve Bayrakçı, M. (2006). Metaforik düşünme ve öğrenme yaklaşımının eğitim-öğretim açısından incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 35(171), 100 - 108.
- Atik, A. D. (2020). Fen bilimleri öğretmen adaylarının uzaktan eğitim algısı: Bir metafor analizi, *Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3(29), 148-170.
- Aydın, İ. H. (2006). Bir felsefi metafor: Yolda olmak. *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 6(4), 9-22.
- Balaban, M.E. (2012) Dünyada ve Türkiye'de Uzaktan Eğitim ve Bir Proje Önerisi. Işık Üniversitesi.
- Barbour, M. (2009). Today's Student and Virtual Schooling: The Reality, the Challenges, the Promise, *Flexible, and Distance Learning*, 13(1), 5-25.
- Barış, M.F. (2015) Üniversite öğrencilerinin uzaktan öğretime yönelik tutumlarının incelenmesi: Namık Kemal Üniversitesi Örneği. *Sakarya University Journal of Education*, 5(2), 36-46.
- Başar, M., Arslan, S, Günsel, E. ve Akpınar, M. (2019). Öğretmen adaylarının uzaktan eğitim algısı. *Journal of Multidisciplinary Studies in Education*, 3(2), 14-22.
- Boz, A. (2019). Öğretmen adaylarının teknoloji kabullenme ve kullanımı bağlamında uzaktan eğitim algılarının incelenmesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Bozkurt, A. (2017). Türkiye’de uzaktan eğitimin dünü, bugünü ve yarını. *AUAD*, 3(2), 85-124.

Bozkurt, A. (2020). Koronavirüs (covıd-19) pandemisi sırasında ilköğretim öğrencilerinin uzaktan eğitime yönelik imge ve algıları: Bir metafor analizi, *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 1- 23.

Cantürk, G. ve Cantürk, A. (2021). İngilizce öğretmenlerinin Covid-19 küresel salgını sürecinde gerçekleştirdikleri uzaktan eğitim deneyimleriyle ilgili görüşlerinin metaforlar yoluyla belirlenmesi. *Uluslararası Dil, Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Güncel Yaklaşımlar Dergisi*, 3 (1), 1-37.

Çivril, H., Aruğaslan, E., Özaydın Özkara, B., (2018). Uzaktan eğitim öğrencilerinin uzaktan eğitime yönelik algıları: Bir metafor analizi. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 8(1), 39-59.

Çokyaman, M. ve Ünal, M. (2021). Öğrenci ve Öğretmenlerin Covid-19 Salgını Dönemindeki Uzaktan Eğitim Algısı: Bir Metafor Analizi, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18, 1684 – 1715.

Elmas, Ç. (2008). Uzaktan eğitim uygulamaları, *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 1(2), 42-45.

Ergin, C. (2010). *İlköğretim Öğretmenlerinin Uzaktan Eğitime Bakış Açuları (Van İl Örneği)* , Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van.

Fidan, M. (2020). Covid-19 belirsizliğinde eğitim: İlkokulda zorunlu uzaktan eğitime ilişkin öğretmen görüşleri. *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 24- 43.

Gök, B. (2011). *Uzaktan Eğitimde Görev Alan Öğretim Elemanlarının Uzaktan Eğitim Algısı*, Gazi Üniversitesi Bilişim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, , Ankara.

Gülнар, B. (2008). Bilgisayar ve internet destekli uzaktan eğitim programlarının tasarım, geliştirme ve değerlendirme aşamaları (Suzep Örneği). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 259-273.

Gündüz, A. Y., (2013). *Öğretmen Adaylarının Uzaktan Eğitim Algısı*, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Sakarya.

Güneş, A. ve Fırat, M. (2016). Açık ve uzaktan öğrenmede metafor analizi araştırmaları. *AUAD*, 2(3), 115-129.

Gyampoh, A. O., Ayitey, H. K., Fosu-Ayarkwah, C., Ntow, S. A., Akossah, J., Gavor, M., and Vlachopoulos, D. (2020). Tutor perception on personal and institutional preparedness for online teaching-learning during the COVID-19 crisis: The case of Ghanaian Colleges of Education. *African Educational Research Journal*, 8(3): 511-518.

Kaban, A. (2013). *Uzaktan Eğitim Kalite Standartlarının Belirlenmesi ve Atatürk Üniversitesi Uzaktan Eğitim Sisteminin İncelenmesi*, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Kaleli Yılmaz, G. ve Güven, B. (2015). Öğretmen adaylarının uzaktan eğitime yönelik algılarının metaforlar yoluyla belirlenmesi. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 6(2), 299-322.

Karakuş, N., Ucuzsatar, N., Karacaoğlu, M. Ö., Esendemir, N. ve Bayraktar, D. (2020). Türkçe öğretmeni adaylarının uzaktan eğitime yönelik görüşleri, *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 19, 220-241.

Karataş, E. (2003). Yüz yüze ve uzaktan eğitimde öğrenme deneyimlerinin eşitliği. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama*, 2(3), 91-104.

Kazu, İ.Y., Bahçeci, F. ve Kurtuluş-Yalçın, C. (2021). Öğretmenlerin koronavirüs pandemisi döneminde verdikleri uzaktan eğitime ilişkin metaforik algıları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 2, 701-715.

Kıralı, F. N. ve Alcı, B. (2016). Üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitim algısına ilişkin görüşleri. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 8(30), 55-83.

Kışla, T. (2016). Uzaktan eğitime yönelik tutum ölçeği geliştirme çalışması. *Ege Eğitim Dergisi*, (17) 1: 258-271.

Lindner, J., Clemons, C., Thoron, A. ve Lindner, N. (2020). Remote instruction and distance education: A response to Covid-19. *Advancements in Agricultural Development*, 1(2), 53-64.

MEB (2020). Bakan Selçuk, koronavirüs'e karşı eğitim alanında alınan tedbirleri açıkladı. [<http://www.meb.gov.tr/bakan-selcuk-koronaviruse-karsi-egitim-alaninda-alinan-tedbirleriacikladi/ haber/20497/tr adresinden> 06.05.2020 tarihinde erişilmiştir.]

Miles, M.B. ve Huberman, A.M. (1994). *Qualitative data analysis*. CA: Sage, *Thousand Oaks*.

Moore, M. G. ve Kearsley, G. (2011). *Distance education: A systems view of online learning*. Cengage Learning.

Odabaş, H. (2003). İnternet tabanlı uzaktan eğitim ve bilgi ve belge yönetimi. *Türk Kütüphaneciliği*, 17(1), 22-36.

Özbay, Ö., (2015), Dünyada ve Türkiye'de uzaktan eğitimin güncel durumu, *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(5), 376-394.

Rasmitadila, R., Aliyyah, R. R., Rachmadtullah, R., Samsudin, A., Syaodih, E., Nurtanto, M. ve Tambunan, A.R.S. (2020). The Perceptions of Primary School Teachers of Online Learning during the COVID-19 Pandemic Period: A Case Study in Indonesia. *Journal of Ethnic and Cultural Studies*, 7(2), 90-109.

Sewart, D., Keegan, D. ve Holmberg, B. (2020). *Distance Education: International Perspectives*. Routledge:ebook.

Rick L. S., Aldemir, T., Hitchcock, I., Resig, J., Driver, J. ve Kohler, M. (2020). What students want: A vision of a future online learning experience grounded in distance education theory, *American Journal of Distance Education*, 34(1), 36-52.

Solak, H.İ., Ütebay, G. ve Yalçın, B. (2020). Uzaktan eğitim öğrencilerinin basılı ve dijital ortamdaki sınav başarılarının karşılaştırılması. *AUAD*, 6(1), 41-52.

Uşun, S. (1997). Uzaktan eğitimde bilgisayar teknolojisi, *Çağdaş Eğitim Dergisi*, 22 (233), 41-42.

Ülkü, S. (2018). *İlkokullarda Görev Yapan Öğretmenlerin Uzaktan Eğitime Yönelik Tutumları*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu.

Yapıcı, M., ve Kösterelioğlu, İ. (2016). Öğretmen adaylarının felsefe dersine ilişkin metaforları, *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 9(4), 662-677.

Yavuzer, H. ve Kahraman, B. (2013). Nevşehir Üniversitesi'ndeki uzaktan eğitime sosyolojik bir bakış, *NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (2), 131-154.

Yenal, A. Ç. (2009). *Uzaktan Eğitim*, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Yenilmez, K, Turgut, M, Balbağ, M. (2017). Öğretmen adaylarının uzaktan eğitime yönelik tutumlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(2), 91-107.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık: Ankara

Yıldırım, Y. (2020), Fatih projesi kapsamında düzenlenen uzaktan hizmet içi eğitimlere yönelik öğretmen görüşlerinin incelenmesi, *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 76-90.

Yılmaz, A. B. (2019). Distance and face-to-face students' perceptions towards distance education: A comparative metaphorical study. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 20(1), 1302-6488.

Yılmaz, E., Güner, B., Mutlu, H., Doğanay, G., ve Yılmaz, D. (2020). *Veli algısına göre pandemi dönemi uzaktan eğitim sürecinin niteliği*, Palet Yayınları: Konya.

YÖK. (2020). YÖK'ten Üniversitelerdeki Sınavların Yüz Yüze Gerçekleştirilmeyeceğine İlişkin Karar [<https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/Yok-Ten-Sinavlaralliskin-Karar.aspx> adresinden 18.05.2020 tarihinde erişilmiştir.]

[itobiad], 2022, 11 (2): 928-943

<p>Modernleşme Sürecinde Yaşlılık Sorunlarına İlişkin Sosyolojik Bir Değerlendirme</p> <p>A Sociological Evaluation of Elderliness Problems in the Modernization Process</p> <p>Video Link: https://youtu.be/YvJQJuKaUCA</p>	
<p>Hatice GÜL Dr., PhD., Turkey hgul11212@gmail.com ORCID: 0000-0001-5905-3850</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 24.06.2021
Kabul Tarihi / Accepted : 13.04.2022
Yayın Tarihi / Published : 11.06.2022
Yayın Sezonu : Nisan-Mayıs-Haziran
Pub Date Season : April-May-June

Atıf/Cite as: Gül, H. (2022). Modernleşme Sürecinde Yaşlılık Sorunlarına İlişkin Sosyolojik Bir Değerlendirme . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (2) , 928-943 . DOI: 10.15869/itobiad.957272

Plagiarism/İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Hatice GÜL).

Yayıncı / Published by: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Modernleşme Sürecinde Yaşlılık Sorunlarına İlişkin Sosyolojik Bir Değerlendirme

Öz

Batı özelinde ortaya çıkan modernleşme önemli bir toplumsal değişim sürecidir. Bu değişim süreci, toplumsal yaşamın farklı alanlarında çok boyutlu ve köklü değişimleri başlatmıştır. Bu değişim sürecinde yaşlılık olgusu, aile ile birlikte değişimin merkezinde yer almıştır. Özellikle sanayileşme ve kentleşme gibi toplumsal değişim unsurlarının birbiriyle olan ilişkisi ve artan yoğunluğu modernleşme sürecinde geleneksel aile yaşamı üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Bu etkiler, ailelerin yeni yaşam biçimlerini benimsemelerine yol açmıştır. Toplumsal değişimler, yaşamın her alanında birçok sorunu ortaya çıkarsa da genellikle görünür olduğu yer ailedir. Modernleşmeyle birlikte geleneksel aile bağlarının çözülmesi ve bireyselliğin öne çıkması, yaşlılıkla ilgili birçok değeri değiştirmiştir. Yaşlı bireylerin geleneksel toplumda ailesi ve çevresi ile kurduğu ilişkilerinin boyutu modern döneme geçişle birlikte değişmiş, geleneksel dönemdeki etkin rollerinin bir kısmını kaybetmişlerdir. Dolayısıyla geleneksel dönemde yaşlı bireylerin yaşam tarzı, modern döneme geçişle birlikte zaafa uğramıştır. Bu durum, yaşlıların aileleri ve sosyal çevreleri ile ilgili yaşadıkları birtakım sıkıntıları gündeme taşımıştır. Modern dönem; bireyselliğin radikalleştiği, geleneksel dayanışma bağlarının çözüldüğü, aidiyet ve kimlik krizlerinin insan yaşamında sosyo-psikolojik gerilimleri tırmandırdığı bir sürece işaret etse de etkilerinin bundan daha yoğun olduğu bir gerçektir. Yaşlı bireylerin bu yoğun etkiler karşısındaki savunmasızlığı neredeyse toplumun diğer üyelerinin önüne geçmiştir. Bu makalede geleneksel dönem ile modern dönemde yaşlı bireylerin, aileleri ve çevreleri üzerinden içinde bulunduğu sosyokültürel durumun bir karşılaştırılması yapılmış ve modern dönemde yaşlıları, geleneksel toplumdan farklı kılan unsurlar konu edilmiştir. Öncelikle araştırmada geleneksel toplumda yaşlıya verilen önemin üzerinde durulmuş, daha sonra ise modernleşmenin etkisiyle yaşlılığı bir sorun haline getiren süreçler tartışılmaya açılmıştır. Araştırmada yaşlılık olgusu ele alınırken literatür kaynaklarından elde ettiğimiz verilerin bir derlemesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yaşlılık, Aile, Modernleşme, Geleneksel Toplum, Sosyal Değişim

A Sociological Evaluation of Elderliness Problems in the Modernization Process

Abstract

The modernization that emerged in the West is an important process of social change. This process of change has initiated multidimensional and radical changes in different areas of social life. In this process of change, the phenomenon of elderliness has been at the center of change with the family. In particular, the interrelationship and increasing intensity of social change elements such as industrialization and urbanization have left deep effects on traditional family life in the modernization process. These effects have led

families to adopt new lifestyles. Although social changes reveal many problems in all areas of life, it is usually the family where they are visible. With modernization, the dissolution of traditional family ties and the prominence of individuality have changed many values related to elderliness. The dimension of the relationships established by the elderly individuals with their families and surroundings in the traditional society has changed with the transition to the modern period, and they have lost some of their active roles in the traditional period. Therefore, the lifestyle of elderly individuals in the traditional period has weakened with the transition to the modern period. This situation brought up some of the problems experienced by the elderly regarding their families and their social environments. Although the modern period points to a process in which individuality is radicalized, traditional bonds of solidarity are dissolved, and crises of belonging and identity escalate socio-psychological tensions in human life, it is a fact that its effects are more intense than this. The vulnerability of elderly individuals to these intense effects has almost surpassed other members of the society. In this article, a comparison of the sociocultural situation of elderly individuals in the traditional period and the modern period through their family and their surroundings has been made, and the factors that make elderly individuals different from the traditional society in the modernization period have been discussed. First of all, the importance given to the elderly in the traditional society was emphasized in the research, and then the processes that made elderliness a problem with the effect of modernization were opened to discussion. While dealing with the phenomenon of elderliness in the study, a compilation of the data we obtained from the literature sources was made.

Keywords: Elderliness, Family, Modernization, Traditional Society, Social Change

Giriş

Bu araştırmada modernleşme ekseninde yaşlılığı bir sorun haline getiren etmenler üzerinde durulmuştur. Modernleşmenin etkisi altında yaşlılık olgusunun geçirdiği süreçler tartışılmış ve yaşlılığı, geleneksel toplumdan farklı kılan unsurlara değinilmiştir. Makalede yaşlı bireylerin sorunları ele alınırken literatür kaynaklarından elde ettiğimiz verilerin bir derlemesi yapılmış ve konuya anlayıcı bir perspektifle yaklaşmıştır.

Modernleşme dünyayı etkisi altına alan ve uzun bir süredir konuşulan toplumsal değişim sürecidir (Berger, 2017, s. 603-607). Bu değişim süreci gündelik hayatın ve küreselliğin etkileşimiyle çoklu seçeneklere imkân tanıyan, bireysel kimliklerin ve yaşam tarzlarının öne çıktığı uzun soluklu bir dönemi başlatmıştır (Giddens, 2014, s. 15-17). Bu çok boyutlu ve köklü değişimlerle birlikte birey ve toplum yaşamında birtakım ciddi meseleler de ortaya çıkmıştır. Bu sorunlardan biri de yaşlılık konusudur. Yaşlılığın bir yaşam kategorisi olarak bu süreçte uğradığı değişim, ailenin ve toplumun yapısal değişimiyle doğrudan ilişkilidir. Yaşanan değişim ekseninde nüfusun eğitim düzeyindeki artışı, doğurganlık oranının azalması, sağlık ve tıp alanındaki teknolojik gelişmeler bireylerin yaşam sürelerinde iyileştirici etkiler bırakmıştır. Özellikle teknolojinin sağlık alanındaki etkisi ve boyutu ülkemizde yaşlı nüfusun artmasında önemli unsurlardan biri olmuştur (Yuvakgil, 2020, s. 168-181). Yaşlı nüfus oranının

artışıyla birlikte yaşlılık sorunları çeşitlenmiştir. Yaşlı bireylerin gelişmiş ülkelerde genel nüfusa oranı ciddi bir düzeyde artış göstermiştir. Dünya Sağlık Örgütü, 65 yaş ve üstü bireyleri “yaşlı” olarak tanımlamaktadır (WHO, 2011, s.8). 2020 yılına ilişkin Türkiye İstatistik Kurumunun “İstatistiklerle Yaşlılar” çalışmasına göre Türkiye’deki 65 yaş ve üzeri nüfusun son 5 yılda %22.5 artarak 7 milyon 953 bin 555 kişiye ulaştığı tespit edilmiştir. Türkiye’de 2020 yılında toplam nüfus içindeki yaşlı nüfus oranı yüzde 9.5’e çıkmıştır. Bu nüfusun %55.8’ini kadınlar, %44.2’sini erkekler oluşturmaktadır (TÜİK, 2020).

Yaşlılık; sosyolojik, psikolojik ve fiziksel boyutları ile değerlendirilmesi gereken çok yönlü bir süreci ifade eder. İnsan yaşamının önemli bir evresini teşkil eden bu süreç; yaşam koşulları, toplumsal norm ve değerler, kültürel ve sosyal özelliklerle iç içe girmiş bir kavramdır (Tufan, 2007, s. 26). Bu kavram toplumdaki yaşla ilgili normları, değerleri ve statüleri ele alan bir yaklaşımı ifade etmektedir (Arpacı, 2005, s. 21). Şüphesiz ki bireyin biyolojik, kronolojik ve psikolojik yaşı aynı olmayabilir (Abduşoğlu, 2012, s. 81-82, 104-105). Bu açıdan yaşlılığı tek bir kategoride değerlendirmek yaşlılık sorunlarını anlamada yetersiz kalacaktır. Nitekim modernleşmeyle birlikte yaşlılık; çok boyutlu sorunlar kümesine geçmiş, değer yüklü misyonundan sorun içerikli bir konuma dönüşmüştür (Özbolet, 2016, s. 56-57; Ceylan, 2015, s. 25-26).

Modernleşme, insanların düşünsel yapısında ve yaşam tarzında önemli değişimlerin nedeni olmuştur. Bir taraftan insanları özgürleştirirken diğer taraftan insanları sosyal çevresinden soyutlamıştır. Sosyal bir varlık olan insanın çevresiyle kurmuş olduğu samimiyet bağı, zamanla yerini yüzeyselliğe dayalı ilişkilerin yer aldığı bir süreç bırakmıştır. İlişkilerde güvene dayalı samimi ilişkiler, sosyal yaşamın etkin ve verimli sürdürülmesinde gerekli bir unsurken insan ilişkilerindeki yüzeysellik vurgusu, ilişkileri anlamlı kılan güven duygusunun yerine geçmiştir. İnsanlar genelde kişisel faydalar söz konusu olduğunda yüzeyselliğin bir adım ötesine geçmektedirler. Dolayısıyla modernleşme, bireyin çevresiyle olan ilişkisel bağını zayıflatmakta; bireyin, kendisini toplumsal yaşamın birçok alanında konumlandırma, anlamlandırma ve gerçekleştirme durumunu etkilemektedir. Modern birey, yaşadığı değişimlerin etkisi altında yeni çevresel koşullara kendini uyarlamak zorunda kalmaktadır. Zamanla fiziksel yaşlanma, sağlık sorunları, yalnızlık duygusu, içe kapanma ve dindarlığa eğilim gibi bazı özelliklerinde bir artış söz konusu olurken ölümle ilgili düşünceleri de yoğunlaşmaktadır. Bazı yaşlılarda yaş ilerledikçe zekâ seviyesinde düşüş gerçekleşmekte, algılamaları ve davranışları zayıflamaktadır (Asımgil ve Çekmegil, 2010, s. 170-178). Nitekim modernleşmeyle birlikte yaşlılığın biyolojik yapısı, fiziksel dış görünümü, zihinsel dünyası ve çevresiyle olan ilişkilerinin boyutlarında farklılıklar söz konusudur. Öyle ki yaşlılığın kendisiyle ilgili algısı ve tutumu da modernleşmeden fazlasıyla nasibini almaktadır. Dolayısıyla modern ilişkiler ağı; bireyi, geleneksel toplumun yaşlıya yüklediği olumlu bağlamından çok farklı bir boyuta yerleştirmektedir. Yaşlılık, modern dönemde¹ neredeyse insan yaşamının sorun teşkil eden bir dönemi haline gelmiş ve tek

¹ Günümüzde yaşanan büyük çaplı değişimlerin niteliğini ve yönünü tayin edebilmek için “geç modernite”, “üst modernite”, “akışkan modernite” veya “risk toplumu” gibi kavramlar kullanılmaktadır. Burada önemli olan yaşanan zamanın bize yansıyan sosyal eylem ve pratiklerini sosyal olgular üzerinden anlamaya çalışmaktır. Sonuçta ister geç

tip bir kategoriye indirilemeyecek kadar sorunları çeşitlenmiştir (Özbolet, 2016, s. 55-57). Geleneksel toplumda kendisine atfedilen sosyal statü ve işlevsel rollerindeki üstünlüklerini kaybeden yaşlı birey; günümüzde modernliğin sunduğu sosyal, teknolojik ve tıbbi imkânlardan eşit ölçüde faydalanamamanın zorluklarını yaşamaktadır. Özellikle modernleşmenin cezbedici yönünde artan bireyselleşme, geleneksel toplumda yaşlıların sahip oldukları avantajları modern dönemde dezavantaja çevirerek gençler ile yaşlılar arasında bir fırsat eşitsizliği yaratmıştır. Bu ise modernleşmenin problemleri arasında öne çıkan belirgin unsurlardan biri haline gelmiştir.

Aile ve Gelenek Kuşatmasında Yaşlılık: Geleneksel Arka Plan

Birey ve toplum arasındaki bağın ilk tecrübe edildiği mekân olarak aile, üyelerine sunduğu sağlıklı sosyal ilişkiler ağıyla toplumsal dinamik bir sürecin en önemli unsurlarından biridir. Aile; özellikle üyelerinin sosyal statüsünü, çevresiyle olan etkileşim ve ilişkilerini, kimliğini ve kültürünü belirlemesi, üretmesi ve paylaşması noktasında geleneksel toplumun önemli bir referans çerçevesini oluşturmaktadır (Aydemir ve Tecim, 2012, s. 48). Geleneksel toplumda aile ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesinde aile büyüklerinin rolü önemlidir ve bu bağlamda yaşlılar, ailenin sosyal çevresiyle olan ilişkilerindeki statüsünü belirlemede önemli bir role sahiptir. Aynı zamanda ailenin büyüğü olarak yaşlılar, geleneksel toplumda geniş sosyal ağ ilişkilerinin ve ekonomik kaynakların etkin kullanımındaki rolüyle de sosyal statüsünde güçlü bir konuma sahiptir. Geleneksel toplumda sosyal statüsü ve itibarı yüksek olan yaşlılar, gücünün yettiği kadar işlevsel özellikleri yerine getirmeye çalışarak yaşamlarını idame ettirmektedir. Özellikle geleneksel aile yapısında erkekler ekonomik olanaklara sahip olmaları nedeniyle kadınlardan daha fazla saygı görmektedir (Tezcan, 1982, s. 171). Yaşlıların, ailede karar süreçlerine dâhil edilmeleri ve aile etkinliklerine yoğun katılımı geleneksel toplumda önemlidir. Ancak geleneksel toplumun koşullarında yetişmiş yaşlıların, modern koşullarla çevrili ailede bu rollerini sürdürme beklentileri, elverişli koşulların olmaması nedeniyle engellerle karşılaşmaktadır. Söz konusu bu roller; geleneksel ailede özellikle yaşlı kadınlar tarafından oğulların, torunların ve gelinlerin ailevi yaşamın birçok alanında yönlendirilmesi ve denetlenmesi şeklinde sürdürülmektedir. Yaşlı kadınlar bu özelliği ile geleneksel kültürde ailenin içe bakan yüzünü temsil etmektedir. Yaşlı erkekler ise geleneksel toplumda karar alma, sorumlulukları belirleme ve ekonomik işlevsellikleri elinde bulundurduğu (Tezcan, 1982, s. 171-172) için daha çok ailenin dışarıya bakan yüzünü temsil etmektedir. Böylelikle geleneksel aile yaşamında yaşlı erkeğin sosyal ilişkiler ağının, yaşlı kadınlara göre oldukça yoğun olduğu söylenebilir.

Geleneksel ailede üyelerin birbirleriyle iletişimleri sıcak temaslara sağlanır, aile içi bağlar daha güçlüdür. Sennett, sanayi devrimiyle birlikte evin; eski geleneksel ev ortamından çok uzaklaştığını, bir sığınak durumundan çıktığını belirtmektedir. Sanayi devriminden önce eski evlerin odaları çok bölmeli olmadığı için aile üyelerinin her türlü ihtiyaçlarını tek bir odada gidermeye çalışmaları, üyelerin bir araya gelmesiyle daha sıcak ve samimi bir atmosfer yaratmaktaydı. Aynı evin odasında yatılır, yemek yenilir ve dualar edilirdi.

modernite ister akışkan modernite kavramları kullanılsın, bu kavramların hepsi içinde bulunduğumuz toplumsal değişimi ifade etmektedir (Gül, 2019, s. 7; Bkz. Günerigök, 2018).

Ancak sanayileşmeyle birlikte evlerin iç mekânlarının çoğalması sonucu bu durum değişmiştir (Sennett'den akt. Gül, 2019, s. 55). Yeni evler; çok odalı, iletişimin zayıf olduğu, aile bağlarının esnek ve kırılğan olduğu, dindarlığın şekil değiştirdiği, bireyciliğin öne çıktığı mekânlar haline gelmiştir.

Geleneksel ailede iş bölümü ve eşler arası rol dağılımı, kadını ve erkeği aile içinde geçirebilecekleri zamanı nitelikli bir şekilde kullanmaya sevk etmiştir. Özellikle kadının ev ortamında ailesine ayırabileceği zamanın uzun olması, aile içi birlikteliklerin ömrünü uzatmakta önemli bir faktördür. Dolayısıyla eşler arasında ortak bağların paylaşılması zamanla artmakta, birlikte geçirilen sürenin uzunluğu ailede kolektif bağların artmasında önemli bir etken olmaktadır. Burada zamanın ve mekânın işlevsel yönlerinin "güçlü birlikteliği" söz konusudur. Geleneksel ailede çevre ve akrabalık ilişkileri, zamanın ve mekânın bu güçlü birlikteliğinde birincil ilişkiler düzeyinde sürer; samimi, yardımsever ve güçlü dayanışma bağları sergilerdi. Ancak modern toplumda kentleşmenin yoğunluğu, bu güçlü dayanışma bağlarını zayıflatarak ailelerin, yakın çevrelerine yabancılaşmalarının nedenlerinden biri olmuştur (Gül, 2019, s. 57).

Geleneksel toplumda yaşlılar, ailenin vazgeçilmez unsurlardan biri olarak kabul edilir. Yaşlılar gerek ailede gerek çevrede yaşlı olmayı benimsemiş ve buna uygun statüleri ve rolleri yapmakla yükümlendirilmiştir. Nitekim geleneksel toplumun yaşlı bireyi; ekonomik kaynakların sahibi, geleneksel dinî inancın ve değerlerin aktarımında bilge ve otoriter kimliği açısından değerlendirilmektedir (Tezcan, 1982, s. 172). Geleneksel toplumun yaşlı üyeleri, ailenin maddi ve manevi her türlü temsili bakımından daima en yetkin konumda bulunmuştur. Aile ve toplum içinde yaşlı bireyin sosyal, kültürel ve maddi sermayeyi inşa etme potansiyeli diğer aile üyeleri ile kıyaslandığında daha fazladır. Yaşlıları, toplumsal ilişki ağları ve tecrübeleri açısından genç kuşaklarla kıyasladığımızda daha fazla birikime sahip olmaları, onları çevreleri ile kurduğu iletişim ve etkileşim sürecinde önemli bir statüye yükseltmektedir. Nitekim yaşlı bireyin sosyal statüsü, aile ve toplum içinde çevresiyle kurduğu ilişkilerin daha sağlıklı sürdürülmesinde önemli bir etkiye sahiptir.

Geleneksel toplumda yaşlılığın statüsü ve rollerin devamlılığı önemlidir. Yaşlılar, yaşam tecrübeleriyle edindikleri sosyal sermayelerini gençlere ve iletişimde bulunduğu çevrelerine aktararak sosyal statülerini ve rollerini yenileme özelliklerini sürdürürler. Yaşlılık evresinin ileriki safhalarında yaşlıların fiziksel açıdan güç kaybetmelerine karşın geleneksel iklimin kendilerine sağladığı saygınlığı ve sosyal statüyü devam ettirmeleri, geleneksel toplumun yaşlıya verdiği özel bir önemle açıklanabilir. Ancak zamanla fiziksel güç gerektiren rollerini, daha genç bireylere aktarmaları modern toplumun bir özelliği haline gelmiştir. Aile üyelerinin korunup kollanması, onlara her açıdan destek olunması, çevreyle olan ilişkilerinde gençlere yönelik yönlendirici tutumları, geleneksel geniş ailede büyüklerin gençlere sunduğu önemli katkılardır. Nitekim geleneksel toplumda yaşlı bireyler; toplumsal açıdan çevresiyle ilgili değişimleri anlamlandırma, çevreye uyum sağlama ve gençleri yönlendirme noktasında sosyal ağ ilişkilerini etkin bir biçimde sürdürmektedirler.

Geleneksel ailede ve toplumda yaşlıların sosyal statüsünü güçlendiren özelliklerinden biri de aile içinde üstlendikleri dinî rolleridir. Geleneksel dinî inancı ve kültürel değerleri,

gençlere aktarmada yaşlılara önemli roller düşmüştür. Geleneksel ailede yaşlılar, dinî değerleri sürekli canlı tutarak aile üyelerinin etkileşim içinde olmasını sağlamıştır. Yaşlının ailesine ve çevresine olan sosyal uyumu ve rolleri; onun, her türlü işlevsel özelliklerini etkin bir biçimde sürdürmesinde etkili olmuştur. Ancak modernleşme olgusu, ailenin geleneksel rollerini ve sosyal ilişkiler sistemini etkileyen bir değişimi başlatarak ailenin geleneksel toplumda sahip olduğu gücünü zayıflatmıştır (Aydemir ve Tecim, 2012, s. 48). Bilindiği üzere geleneksel toplumda bireyler, kendi dindarlıklarını aile büyüklerinden almaktadır. Bu bağlamda dinî inancın ve pratiklerin gençlere aktarılmasında aile büyüklerinin rolü önemlidir. Ancak zamanla aile, çevrede gelişen sosyokültürel değişimlerin etkisinde kalmıştır. Dolayısıyla modernleşme olgusu, ailenin geleneksel roller ve sosyal ilişkiler ağını etkileyen bir değişim süreci olarak da ifade edilebilir (Çelik, 2010, s. 28).

Modern dönemde yaşlı birey, yeni teknolojik imkânları içinde barındıran koşullarla çevrilidir. Özellikle sağlık ve medikal estetikle ilgili teknolojik gelişmeler, yaşlının kendisiyle ilgili fiziksel görünüş algısını değiştirmiştir. Geleneksel toplumun yaşlısı, biyolojik açıdan fiziksel görünüşlerinde doğal bir süreci benimsemişken günümüzde ise aynı durum söz konusu değildir. Modern dönemde yeni teknolojilerin sunduğu olanaklarla fiziksel açıdan daha genç görünümlere ulaşma imkânlarına sahiptirler. Giddens'ın da belirttiği gibi kişinin kendi bedeniyle ilgili algısı, tutum ve davranışlarına yansımakta ve fiziksel bakım önemli hale gelmektedir (Giddens, 2014, s. 132-136). Ancak bu durum modern dönemde her yaşlı için aynı şekilde seyretmemektedir. Çünkü kimi yaşlılar için sosyoekonomik imkânlardan yoksunluk, medikal estetik teknolojilerinin sunduğu fiziksel görünüşü iyileştirme fırsatlarına erişmede sıkıntı yaratmaktadır. Bu bakımdan yaşlıların beklentilerinde ve sorunlarında sosyoekonomik durumlarının etkisi oldukça önemlidir (Özbolet, 2016, s. 61-62).

Netice itibariyle toplumun diğer üyeleriyle eşit sosyoekonomik imkânlara sahip olamama, yaşlılar için çatışmaları ve ruhsal bunalımları tetiklemektedir. Yaşlılık sorunları modern dönemde o kadar çeşitlenmiştir ki genç bireylerin, kendilerinden yaşça büyük olan yaşlı bireylere hitap biçimindeki küçüklük/büyüklik ayrımını içeren ifadeleri bile yaşlı kesim tarafından rahatsızlık noktasında algılanmaktadır. Geleneksel toplumun yaşlısı, çevresiyle iletişimde kendisine yüklenen “dede, amca, teyze, nine” gibi hitap biçimlerinden rahatsızlık duymazken modern dönemde yaşlılar bu hitap biçimlerinden rahatsızlık duymaktadır.

Kurumsallaşma Ekseninde Yaşlılık: Modern Dönem

Modernleşme manevi ve maddi olarak birçok avantajla ve dezavantajla gelmiştir. Sanayileşme, kentleşme ve bireyselleşme gibi olgular toplumsal yaşamda aileler üzerinden yaşlı bireyleri derinden etkilemiştir. Değişimin öbeğinde birey ve aile öncelikli yer almıştır. Böylelikle aile yapısının fonksiyonlarında; ailenin kuruluşundan aile içi ilişkilerin şekillenmesine, aile içi kararların belirlenmesine, aile içi rollerden sorumluluk algısı ve anlayışına kadar pek çok köklü değişimler yaşanmıştır. Modernleşmeyle birlikte geleneksel ailede iş bölümü ve roller sistemi belirsizleşmeye başlamış, kadın ve erkek arasında eşitlikçi ilişki ve anlayış biçimi gelişmiştir (Çelik, 2010, s. 27). Geleneksel toplumdan modern döneme geçişte, aile yapısında niteliksel ve niceliksel değişimler

yaşanmıştır. Yaşlı bireyler, toplumun kendilerine attığı değeri ve önemi zamanla kaybetmeye başlamıştır. Değişimlerle birlikte aile ve akrabalık bağlarının zayıflaması ve yaşlılara olan ilginin ve bakımın azalması modernliğin önemli meselelerinden biri haline gelmiştir.

Modern toplumun bir yönü de bireyselleşme ile ilgili olmasıdır (Berger, 2017, s. 605-606). Bireyselleşme² ve modernlik toplumsal meselelerin neredeyse iç içe geçmiş durumudur. Modern hayat bir nevi bireyselleşmeyi öne çıkarmaktadır (Bauman, 2015, s. 192). Modern hayatın birey olgusunu öne çıkarmasının avantajı kadar dezavantajları da olduğu bir gerçektir. Bireyselleşme ile beraber aile bireylerinin karşılıklı sorumluluk duyguları azalmış, aile içi güçlü kolektif bağlar zayıflamıştır. Aile içi kolektif sorumlulukları taşıma güçlüğü aileler için belli sıkıntılar yaratmıştır (Yıldırım, 2013, s. 125). Günümüzde bireysel beklentilerin yoğunluğu, modern tüketime dayalı yaşamın neredeyse merkezi haline gelmiştir. Kendi özerk kararları ile hareket edebilen birey, modern kent yaşamında kararsızlık, sosyal çevreden soyutlanma, güvensizlik, değişkenlik ve kaygı gibi duygularla baş başa kalmaktadır (Gül, 2020, s. 262-263). Kent hayatı; bireyselliğin arttığı, geleneksel dayanışma ve aidiyet bağlarının çözüldüğü, kurumsallaşma, uzmanlaşma ve rasyonalizasyonun yarattığı psikolojik gerilimler nedeniyle âdeta bir şahsiyet, benlik ve kimlik krizlerinin yaşandığı yer haline gelmiştir (Çelik, 2012, s. 300-301). Birey olgusunun modern kent yaşamında öne çıkması, bireysel ve toplumsal birçok sorunu gündeme taşımaktadır. Özellikle aile içi şiddetli geçimsizlik, iletişimsizlik, çocukların eğitimi, boşanmaların artması gibi sorunların yanı sıra yaşlıların, diğer aile üyeleri tarafından göz ardı edilmesi sorunların başında gelmektedir. Sanayileşme, kentleşme ve bireyselleşmenin etkisiyle aile ve toplum yaşamında meydana gelen yapısal değişimle birlikte geleneksel aile üyeleri arasındaki hiyerarşik ilişki biçimi, eşitlikçi bir ilişki biçimine doğru kaymıştır (Canatan, 2013, s. 117). Bu bağlamda aile büyükleri ve diğer aile üyeleri arasındaki hiyerarşik düzen zayıflayarak yaşlının aile ve toplum içindeki işlevselliği azalmıştır. Yaşlılıktan beklenen geleneksel roller daha çok aile grupları arasında kalıtım ve duygusal ilişki düzeyine çekilmiştir. Dolayısıyla geleneksel toplumun yaşlıya yüklediği anlam kodları, sayısı az olan aile üyeleriyle sınırlandırılmıştır. Ancak bilindiği üzere modernlik bütün toplumlarda aynı düzeyde cereyan etmediği için bazı kırsal yerleşim yerlerinde geleneksel özellikler kısmi olarak devam etmektedir. Bu bağlamda geleneksel dönemde yaşlı bireylerin ailede ve toplumda elde ettiği sosyoekonomik ve kültürel kazanımlar modern dönemde geriye çekilmiştir. Ancak günümüzde tamamen aile büyüklerinin rol ve sorumluluklarının kaybından söz etmek mümkün değildir. Zira kent yaşamında modern ailenin yanı sıra geleneksel ve senkretik ailelerin varlığı, aile büyüklerinin etkinliklerinin hâlen devam ettiğini göstermektedir. Bugün boşanmalarda yaşanan artışlar erkek ve kadın için aileye (yuvaya) tekrar dönüşün yollarını açmakta ve aile büyüklerine duyulan ihtiyacı arttırmaktadır. Bu bağlamda modern dönemde aileyi tanımlarken özellikle çekirdek ailenin nicel ve nitel varlığı üzerindeki odak tutumların, zamanla farklı aile yapılarının oluşmasıyla birlikte yeni aile tanımlamalarının bir gereklilik olduğu yönüne çekilmeleri gerekmektedir (Gül, 2020, s. 94; 2019).

² Bireyselleşme yerine bireycilik kavramı da kullanılmaktadır. Bu iki kavram kimi zaman birbirinin yerine özdeş olarak kimi zamanda farklı sosyolojik kuramların kendi bakış açılarıyla kullanılmaktadır.

Yaşlılıkta sosyolojik olarak değişimlerin yönü daha çok sosyal statü ve roller ekseninde yaşanmaktadır. Yaş ilerledikçe aile ve çevreyle olan ilişkilerde yaşanan sorunların yanı sıra sosyal desteğin zayıflaması veya kesilmesi gibi konularda da bazı değişimler söz konusudur. Bu değişimlerden biri de emekliliktir (Göka ve Aydemir, 2000, s. 5-26). Emeklilikle birlikte sosyal konumun zayıflaması veya kaybı gibi olumsuz değişimler ve gelirden meydana gelen düşüşler yaşlılık sürecini olumsuz etkilemektedir. Bunun yanı sıra sosyal güvencesi olmayan yaşlıların devletten aldıkları ekonomik yardımların hayatlarını idame ettirmedeki yetersizliği de yaşlılık sürecini olumsuz etkileyen sebeplerden biridir. Özellikle değişen yaşam koşullarının her açıdan yaşlıları zorladığı düşünüldüğünde ekonomik durumun iyileştirilmesi, yaşlılar için temel yaşam becerilerini sürdürmelerinde zaruri bir ihtiyaç haline gelmektedir.

Modern toplumda yaşlının daha sağlıklı koşullarda yaşayabilmesi ve yaşam tarzını koruması bir gereklilik haline gelmiştir. Yaşlının sağlıklı bir yaşam sürdürebilmesi için sosyolojik ve fiziksel işlevlerini yerine getirebilmesi ve kendisini denetleyebilecek birilerine bağlanmaksızın yaşamını idame ettirmesi gerekir. Yaşlıların sigara, alkol gibi kötü alışkanlıklardan uzak durması, spor ve sosyal aktivitelere katılmaları, beslenmelerine dikkat etmeleri ve yalnızlıktan korunmaları gibi tedbirler daha sağlıklı koşullarda yaşamaları için önemlidir (Ersanlı, 2005). Yapılan bir çalışmada yaşlılıkta sosyal ve fiziksel faaliyetlerin, yaşlıların motor kabiliyetlerini koruduğu anlaşılmıştır (Buchman, Boyle, Wilson, Fleischman, Leurgans ve Bennet, 2009, s. 1139-1146).

Öte yandan günümüzde yaşlılık, biyolojik olarak vücudun işlevsel ve yapısal açıdan değişimleriyle ele alınmaktadır (Santrock, 2011). Yaşlanma her ne kadar biyolojik yaşlanmayla başlasa da ekonomik, sosyal ve psikolojik unsurlardan da yoğun bir şekilde etkilenmektedir. Nitekim yaşlılık; biyolojik, psikolojik ve sosyolojik boyutları açısından değişimlerin çok yoğun olduğu bir süreçtir (Şener, 2009, s. 1-3). Bu farklı boyutların birbiriyle bağlantılı olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Yaşlılık sürecindeki değişimlerin genel özellikler açısından ortak olduğu düşünülse de her bireyin modern dönemde yaşlılığı deneyimlemesinin, kendine özgü olduğu önemli bir husustur. Bu yüzden yaşlılık sürecinde sosyal çevrede cereyan eden birçok faktör, bireyin fiziksel görünümüne kadar sirayet etmektedir. Modern dönemde ekonomik ve mesleki alandaki gelişmeler, medikal ve estetik teknolojilerdeki yeniliklerle birlikte insanların fiziksel görünüşlerinde bazı iyileşmeler söz konusudur. Dolayısıyla yaşlı bireylerin sağlık, ekonomik ve medeni durumu ve modern dönemin şartlarına uyumu gibi faktörler fiziksel görünümünü ve canlılığını etkilemektedir. Örneğin kişinin yaşlanma deneyimlerini inceleyen Connidis'in (1989, s. 7-18) çalışmasında kişinin medeni durumu, ekonomik durumu, sağlık durumu ve dönemin getirdiği zorunluluklara uyumu gibi faktörlerin kişinin gerçek yaşını etkilediği saptanmıştır. Çünkü pozitif tutumlu yaşlıların, negatif tutumlu gruptan daha genç ve sağlıklı olduğu; negatif tutumlu olanların ise pozitif tutumlulara göre daha yaşlı, daha az sağlıklı olduğu sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla modern dönemde yaşlının fiziksel görünüm anlayışı, geleneksel döneme göre farklılık göstermektedir. Geleneksel ailede fiziksel görünümünden mutlu olan birey, modern dönemde bu durumun yarattığı psikolojik sıkıntılarla baş etmek zorunda kalmaktadır. Yaş ilerledikçe bireyde meydana gelen fiziksel değişimlerin ruhsal süreçlere etki etmesine bağlı olarak yaşanan mutsuzluk, yaşlı birey için kaçınılmaz olmaktadır (Onur, 2011). Bunun yanı sıra

emeklilik, ekonomik sorunlar, hastalık, toplumsal desteğinin azalması gibi sorunlar da yaşlıların çevresine uyumunu zorlaştırabilmektedir.

Yaşlılıkta çevresel ve kültürel faktörler kadar ele alınması gereken bir diğer konu da toplumun yaşlı algısı ve yaşlı bireyin kendisiyle ilgili tutum ve algısının yaşam kalitesini etkilediği gerçeğidir. Modernleşmeyle birlikte toplumun yaşlı algısı ve yaşlıların kendi yaşlılığıyla ilgili algısı birçok çatışmaların habercisidir. Nitekim toplumun yaşlıya bakışı, onunla ilgili anlayışı ve beklentileri; yaşlıların kendisi hakkındaki algısı da sağlıklı ve kaliteli bir yaşlanma bakımından önemlidir (Dixon, 2007, s. 83-95). Yaşlılık algısı, geleneksel ve modern toplumlarda farklılık göstermektedir. Geleneksel toplumda yaşlılık "bilgelik ve olgunluk" olarak algılanırken modern toplumda "zayıflık, yoksunluk ve bağımlılık" olarak algılanmaktadır. Yaşlı bireye toplum tarafından dayatılan olumsuz kalıp yargılar toplumun çoğu kesiminde hissedilmektedir (Levy, 2003, s. 201-206). Yaşlılar gerek iş yerlerinde gerekse toplumun herhangi bir kesiminde daha genç olanlarla kıyaslanıp dışlanmaktadır. Butler'e göre yaşlılarla ilgili kalıp yargılar genellikle genellemelerle yapılmaktadır. Yaşlılar; katı düşünce ve tutuma sahip, bunak, ahlak ve denetim açısından geleneksel modaya yatkın bireyler olarak algılanmaktadır (Butler, 1974, s. 529-535). Hatta pandemi gibi toplumsal değişimin kırılma noktasında yaşlıların, toplumsal yaşamın birçok kesiminden kendilerine dayatılan dışlamalardan fazlasıyla etkilendikleri Covid-19 salgını sürecine de yansımıştır. Devletin esasen yaşlıları koruma amaçlı aldığı kararların gençler nezdinde suistimal edilmesinin birçok örneği gerek sosyal yaşamda gerek sosyal medyada yüksek boyutlara ulaşmıştır (bkz. Uysal ve Eren, 2020, s. 1148-1149).

Bir diğer önemli mesele ise yaşlıların yaşlılık döneminde kendi yaşam koşulları üzerinde söz sahibi olabilmeleri konusunda yaşadıkları sıkıntılardır. Geleneksel dönemde kendi ve çevresi üzerinde söz sahibi olan, kendi yaşamını denetleyebilen yaşlı, modern dönemde bunun eksikliğini hissetmektedir. Yapılan bir çalışmada yaşlıların, yaşlılık döneminde kendi yaşamları ve çevresi üzerinde denetim duygularına sahip olmaları halinde ruh sağlıklarının daha iyi olabileceği yönünde olduğudur (Gadalla, 2010, s. 512-513). Bu konuyla ilgili olarak Corner'in (1999) yaptığı çalışmada denetim duygusuna sahip bireyler, olumsuz söylemleri önemsemeden yaşama devam eden özerk bireylerdir ve yaşam kalitelerini düşürecek durumları dikkate almazlar. Aynı zamanda stresli olaylar karşısında yaşamlarını kontrol edebilirler. Ancak denetim duygusu zayıf ve bu duygudan yoksun bireylerin ise yaşam kaliteleri düşük ve olumsuzluklar karşısında yetersiz olduğu sonucuna varılmıştır. Oysa geleneksel dönemde yaşlılar kendi hayatlarını kontrol edebilmektedirler. Hayatlarını kontrol edebilen yaşlılar sağlıklı yaşayabilen bireylerdir. Dolayısıyla denetim duygusuyla bireyin sağlıklı yaşlanması arasında doğrudan bir ilişki olduğunun (Bandura, 2012, s. 11-16) fark edilmesi, modern dönemde yaşlıların sosyo-psikolojik sorunlarına çözüm üretme noktasında aile ve diğer sosyal kurumların tutum ve davranışlarını belirlemede yardımcı olabilir. Çevresi üzerinde kontrol ve sorumluluk duygusu, yaşlıların hayatını olumlu yönde etkilemektedir. Bunun örneğini yaşlıların aile içi iletişimindeki tutumlarında ve davranışlarında görmek mümkündür. Yaşlı kadınların evin büyüğü olarak ev işlerine müdahaleci tutumunda, gençleri dinî açıdan yönlendirici tavsiyelerinde, karı-koca arasındaki ilişkinin görünen kısmında gözetleyici ve kontrolcü; ilişkinin görünmeyen

kısmında ise ilişkiye bir anlam yüklemekteki tutumlarında bunun yansımaları açık bir şekilde görülmektedir.

Yaşlılarla ilgili yapılan etiketlemeler toplumsal bir sorundur ve yaşlı ayrımcılığına neden olmaktadır. Yaşlılar; yaşlı oldukları için yeni şeyleri öğrenemeyen, topluma faydası olmayan kişiler olarak görülmekte ve toplumdan soyutlanmaktadır (Levy, 2003, s. 201-206). Çevresi tarafından iletilen olumsuz mesajlarla etiketlenen yaşlılarda kendileriyle ilgili olumsuz düşünce ve algıların oluşması, yaşlılık dönemini toplumda istenilmeyen bir boyuta getirmektedir (Buz, 2016, s. 268-278; Görgün, 2016, s. 105-126; Terzioğlu ve Yılmaz, 2010). Böylelikle bu durum, yaşlıların kendilerine olan öz güvenlerinin sarsılmasına yol açmaktadır. Yapılan çalışmalarda bireylerin yaşlılıkla ilgili görüşlerinde yaşlılığı; yaşamın sonu, dışlanmışlık, geçmişte yaşamayı tercih etme, bağımlılık, yalnızlık ve hasta olma şeklinde algıladığı sonucuna varılmıştır (Demircan, Çalıştır, Dereli, Bozyer, Düzöz, Turasay, Özen, 2005, s. 148; Özdemir, Akdemir ve İmatullah, 2005, s. 94-100). Modernleşmeyle birlikte yaşlılar, sağlık ve fiziksel görünüş olarak tıbbın getirdiği bazı avantajlarla daha iyi bir geleceğe kavuşma arzusu içinde olsalar da gençlerin dayattığı yaşlılık algısı arasında bir ikilem boyutunda mutsuzluğa sürüklenmektedir. Gençler tarafından katı bir yaşlılık algısının dayatılması ile bu algıya direnç gösterme noktasında çatışma yaşayan yaşlı birey, kendisine bu duygu durumlarını yaşatacak ortamlardan geri çekilmeyi tercih etmektedir. Özellikle bireyciliğin artması, her yönden aktif olan ve yaşamı istekle karşılayan gençleri, toplumsal alanda yaşlıların önüne geçirmiştir. Böylelikle gençler, toplumsalın farklı sorunlarıyla yaşamlarını idame ettirirken yaşlılar, gençlerin kendilerinde bıraktığı psikolojik algı tahribatıyla yaşamlarını idame ettirmeye çalışmaktadır.

Her toplumun yaşlılara attığı değer farklıdır. Geleneksel toplumlarda yaşlılar genelde iyi muamele görmektedir. Çevresiyle iyi bir etkileşime sahip yaşlılar, toplumsal saygının ve otoritenin temsili durumundayken modern toplumlarda bu değer zaafa uğramıştır. Üyesi olduğu ailenin bakmakla ve korumakla yükümlü üretici bireyi iken modern dönemde bakılmakla ve korunmakla yükümlü tüketici bireyi haline gelmiştir. Modernleşmenin tezahürü olan kentleşme, sanayileşme ve bireyselleşmeyle yaşanan sosyal ve ekonomik değişimler, toplumsal yaşamın büyük bir kesiminde sosyal statü ve rol değişimine sebep olmuştur. Dolayısıyla geleneksel toplumda yaşlı bireyin ailesi ve çevresi üzerindeki maddi ve manevi üstünlükleri yerini psikolojik duygu kırılmalarına, sosyoekonomik üstünlüklerin kaybına ve bütün bunların getirdiği tahribata bırakmıştır. Yaşlı bireyin, yaşlılık sürecini manevi bir huzurla geçirme beklentisinin yerini kaygı ve sorunlarla dolu bir yaşlılık dönemi almıştır.

Sonuç ve Değerlendirme: Yaşlılığın Değişimi

Aile kurumu bir toplumun en önemli ögesidir. Yaşlı ise toplumun temel yapısı olan ailede geleneksel kültürün taşıyıcısıdır. Kültürel değerlerin aktarımında ve devamlılığında önemli bir yapı taşı olan yaşlılar, modernleşme sürecinin yarattığı değişimden en fazla etkilenen kesimdir. Öncelikle geleneksel kültürel değerleri içinde taşıyan bir toplum yapısından modern bir toplum yapısına evrilmek zorlu süreçlerle olmuştur. Modernleşmeyle birlikte yaşlıların sosyal statüsü ve rolleri bu durumdan fazlasıyla etkilenmiştir. Geleneksel toplumun yaşam tarzı içinde yaşlılar; bilindiği üzere

bilginin, tecrübenin, sosyal statünün ve ekonomik olanakların temsilcisi durumundadır. Ancak sanayileşme, kentleşme ve bireysellik bütün bunları zayıflatmıştır. Günümüzde her türlü olanaklardan mahrum olma noktasına gelen yaşlı birey; ekonomik sorunlarla, yalnızlıkla ve dışlanmayla baş etmek zorunda kalmaktadır. Kentli yaşam tarzının bireyi merkeze alması, yaşlıları toplumsal yaşamda geri plana itmiştir. Dolayısıyla yaşlıların modern toplumda bakıma muhtaç olarak görülmesi, onlar açısından birçok zorluğu da beraberinde getirmektedir. Geleneksel toplumda yaşam tecrübesinin bir sembolü olan yaşlılar, modern dönemde kendilerine özgü işlevsel özellikleri göz ardı edilerek hepsi aynı kategoriye yerleştirilmektedir. Oysa yaşam tecrübesiyle edinilen bilgi birikimi, eğitim hayatı ve yaşam tarzına yüklenen anlamlar yaşlıları birbirinden ayıran önemli faktörlerdir. Günümüzde yaşlı bireyin geçmişte edindiği tecrübeler, bilgi birikimleri ve topluma fayda sağlayacağı düşüncesi eskisi kadar önemsenmemektedir. Gençler tarafından yaşlılığın fiziksel bir yetersizlik ve çöküş olduğu algısının dayatılması, yaşlı bireyin çevresiyle kurduğu bağların bu algıyla sınırlandırılması, yaşlılık sorunlarını daha da derinleştirmektedir.

Modern dönemde yaşlı bireylerin karşılaştığı diğer bir sorun, sağlık teknolojilerinin getirdiği avantajlardan faydalanamamalarıdır. Sağlık teknolojilerinin getirileri, onları uzun ömürlü bir yaşam sürme beklentisi içine itmektedir. Yaşlıların hayattan beklentileri artmakta, bu nedenle yaşlılığı kabul noktasında bazı sıkıntılar baş göstermektedir. Geleneksel toplumda ön planda olan ve aktif bir yaşam tarzına sahip yaşlı, modern dönemde ötekileştirilmeyi ve pasif bir yaşam biçimini bu açıdan kabul edememektedir. Ülkemizde yaşlı bireylerin modern dönemdeki sorunlarına paralel bir şekilde beklentileri de farklılaşmakta ve toplumun daha genç bireyleri, yaşlılara tercih edilmektedir. Esasen toplumsal değişimin beraberinde getirdiği sorunlar, yaşlıların hayattan beklentilerinin yönünü değiştirmiş ve bir çıkmaza sokmuştur. Gelişen sağlık teknolojileri sayesinde daha sağlıklı olmak, uzun ve kaliteli bir yaşam sürmek, daha genç olmak gibi beklentileri artan yaşlılar, bu imkânlarla sahip olabilmek için gençlerle rekabete sürüklenmektedir. Yaşlılık dönemi, değişen yaşam koşullarının yoğun kısılacı altında bir mücadele alanına dönüşmüştür. Bu anlamda geleneksel dönemin sade atmosferinin verdiği dinginlik yerini modernlikle birlikte bir yaşam karmaşasına bırakmıştır.

Türk toplumunun geleneksel aile yapısı her türlü olumsuz çevresel koşullara karşı dirençlidir. Bu dirençli etkisinden dolayı yaşanan değişimlerin etkisi de zorlu aşamalarla gerçekleşmektedir. Değişen kültüre uyum sağlamak, bir nevi başkalarıyla rekabet gerektiren bir yaşam tarzının içinde olmakla özdeşleşmektedir. Böylelikle modernite avantajları kadar dezavantajlarının da hüküm sürdüğü bir süreçte toplumun bütün üyelerini karşı karşıya getirmektedir. Bu bağlamda modern toplumun yaşlıyla kurduğu iletişim bağının soğuk, mesafeli ve yüzeysel olmaktan öteye gidememesi, yaşlıya verilen değer azalması şeklinde okunabilir. Değersizlik duygusu, öz güveni zedelemekle beraber yaşlının aktif ve istekli olarak sosyal yaşama katılmasının önünde bir engel oluşturmaktadır. Yaşlı için yaşamın her alanı neredeyse bir mücadele alanına dönüşmüştür. Bunlar göz önünde bulundurulduğunda modern toplumun yaşlıya verdiği değer, geleneksel topluma göre zayıflamakta olduğu aşikârdır.

Yaşlıların toplumsal statü ve rollerindeki değişikliğe bağlı olarak sosyal ilişkilerinde uyumu yakalamak adına çabaları olsa da bu, bir bakıma çevreye uyum sağlamak

zorunda kaldıkları içindir. Yaşlılar, aile içi ilişkilerinde aktif olarak sözlerinin dinlenilmesi, kendilerine bir şeyler danışılmasını beklemektedirler. Ancak modern bir anlayışla kuşatılmış ailede bu beklentilerini sürdürme noktasında sıkıntıları bulunmaktadır.

Modern dönemde önemli bir konu da yaşlıların, kendi yaşam koşulları ve çevresi üzerinde söz sahibi olamamalarıdır. Geleneksel dönemde kendi yaşamı ve çevresi üzerinde söz sahibi olan, bireysel ve toplumsal yaşamını kontrol edebilen yaşlının sahip olduğu bu imkân, modern dönemde zayıflamıştır. Bunun yanı sıra yaşlılarla ilgili toplum tarafından yapılan olumsuz etiketlemeler de yaşlılık sorunlarını arttırarak yaşlı ayrımcılığını önemli bir toplumsal sorun olarak karşımıza çıkarmaktadır. Bu durum yaşlıların çevreleriyle olan güven bağının sarsılmasına sebep olmaktadır.

Yaşlı bireylerle ilgili bir diğer toplumsal sorun ise ekonomik desteğin yetersizliğidir. Bu konuda beklentilerin olduğu aşikârdır. Zira emekli olsa dahi çalışma gücünü elinde bulunduran yaşlılar hem kendilerine hem de ailelerine ekonomik olarak katkı sağlamak istemektedirler. Ekonomik açıdan emekli maaşlarında iyileştirmeler olsa da bu konuda yetersizlikler hissedilmektedir.

Diğer önemli bir konu da modernleşmenin beden güzelliğine verdiği önemdir. Bu durum yaşlı bireylerin sosyal ilişkilerinde dışlanma ve sevilmediği algısını yaratabilecek boyutlara gelmiştir. Bu konu ile ilgili dikkat çekici nokta, yaşlıların çevreye uyum sağlama aşamasında bazı sıkıntılara sahip olduğudur. Bu bakımdan çevreyle uyumlu ilişkiler geliştirme sürecinde bir ikilem boyutunda yaşamaya zorlanmaktadırlar. Eşit sosyoekonomik imkânlarla sahip olamamak, kimi yaşlıları fiziksel görünüş açısından zamana karşı dezavantajlı hale getirirken bazılarını da avantaj sağlayarak daha geç yaşlandırmaktadır. Modernliğin getirdiği imkânlardan faydalanma beklentileri ve çabaları, yaşlıları gençlerle bir rekabete sürükleyerek ötekileştirmektedir. Yaşlılar, gençlerin ötekileştirme davranışlarının farklı türlerini yaşamın her alanında görmektedirler. Sosyal ilişkilerinde ve günlük etkileşimlerinin çoğunda “amca, teyze, dayı” gibi hitap biçimleriyle karşılaşan yaşlıların, bu hitaplardan rahatsızlık duydukları ve hoşnut olmadıkları gözden kaçmamaktadır. “Amca, teyze, dayı” gibi hitap biçimleri geleneksel toplumun kültürel değerlerine içkinen modern toplumda bu hitap tarzları, yaşlılar tarafından benimsenmemektedir.

Netice itibariyle sosyoekonomik durumun ve sağlık koşullarının iyileştirilmesi, yaşlıların aileye ve topluma uyum sağlamada karşılaştıkları zorlukların aşılması açısından önemli rol oynayan unsurlardır. Bu yönüyle yaşlıların sosyal, kültürel ve psikolojik ihtiyaçlarının karşılanması, hayata tutunmaları için imkânlar oluşturulması ve kaliteli bir yaşlanma sürecinden mahrum edilmemeleri son derece önemlidir. Özellikle de yaşlıların aile ortamından uzaklaştırılmadan bakılması ve aile içinde korunması yönünde devlet desteğinin önemi büyüktür. Devlet desteğinin yanı sıra onların yaşama bağlılıklarını ve isteğini artırabilmek için gençlerin ve ailelerin de bu konudaki destekleyici tutumlarını ve yaklaşımlarını bir bütün olarak ele almak gerekmektedir.

Kaynakça / References

- Abduşoğlu, A. (2012). Türkiye’de Yaşlılık Dönemine İlişkin Beklentiler Araştırması. A. Metin, E. Özmete vd. (Der.). *18-24 Mart 2012 Yaşlılara Saygı Haftası: Kuşaklar Arası Dayanışma ve Aktif Yaşlanma Sempozyumu Bildirileri* (s. 81- 115) içinde. Ankara Ü. Yaşlılık Çalışmaları UAM.
- Arpacı, F. (2005). *Farklı Boyutlarıyla Yaşlılık*. Ankara: Türkiye İşçi Emeklileri Derneği Eğitim ve Kültür Yayınları.
- Asımgil, S. ve Çekmegil, A. (2010). *Yaşamın Dört Kritik Dönemi*. İstanbul: Çelik Yay.
- Aydemir, M. A. ve Tecim, E. (2012). Türk Toplumunda Aile ve Dinin Sosyal Sermaye Potansiyeli, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 28, 42-59.
- Bandura, A. (2012). On the Functional Properties of Perceived Self-Efficacyrevisited. *Journal of Management*, 38(1), 9-44.
- Berger, P. L. (2017, Ekim). Dinler ve Küreselleşme. Hatice Gül (Çev.). *Bilimname: Düşünce Platformu*, 2017 (34), 603-613. <https://doi.org/10.28949/bilimname.348103>.
- Buchman, A. S., Boyle, P. A., Wilson, R. S., Fleischman, D. A., Leurgans, S. and Bennet, D. A. (2009). Association Between Late-Life Social Activity and Motor Decline in Older Adults. *Arch Intern Med*, 169 (12), 1139-1146. doi: [10.1001/archinternmed.2009.135](https://doi.org/10.1001/archinternmed.2009.135).
- Butler, R. N. (1974). Successful Aging and the Role of the Life Review. *Journal of the American Geriatrics Society*, 22(12), 529-535.
- Buz, S. (2016). Yaşlı Bireylere Yönelik Yaş Ayrımcılığı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(53): 268-278.
- Canatan, K. (2013). Türk Ailesinin Tarihsel Gelişimi. K. Canatan-E. Yıldırım (Ed.). *Aile Sosyolojisi* (s. 97-117) içinde. 4. bs., İstanbul: Açılım Kitap.
- Ceylan, H. (2015). Sosyal Değerden Sosyal Soruna Yaşlılık: Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Değişen Yaşlılık Algısı. Harun Ceylan (Ed.). *Modern Hayat ve Yaşlılık* (s. 25-53) içinde. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Çelik, C. (2010). Değişim Sürecinde Türk Aile Yapısı ve Din-Paradigmatik Anlam ve İşlev Farklılaşması. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 8, 25-35.
- Çelik, C. (2012). Göç, Kentleşme ve Din. Niyazi Akyüz-İhsan Çapcıoğlu (Ed.). *Din Sosyolojisi El Kitabı* (1. bs., s. 297-306) içinde. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Connidis, I. (1989). The Subjective Experience of Aging: Correlates of Divergent Views. *Canadian Journal on Aging*, 8(1), 7-18.
- Corner, L. (1999). *Developing Approaches to Person-Centred Outcome Measures for Older People in Rehabilitation Settings*. (Unpublished PhD thesis). University of Newcastle upon Tyne. UK.
- Demircan, S., Çalıştır, B., Dereli, F., Bozyer, İ., Düzöz, G., Turasay, N., Özen, S. (2005). Muğla İli Abide-Hasan Nuri Öncüer Huzurevinde Kalan Yaşlıların Yaşlılığa İlişkin

- Görüşlerinin Belirlenmesi. *IV. Ulusal Geriatri Kongresi Kitabı, 31 Ağustos-4 Eylül 2005*, Antalya: Türk Geriatri Vakfı.
- Dixon, A. L. (2007). Mattering in the Later Years: Older Adults' Experiences of Mattering to Others, Purpose in Life, Depression, and Wellness. *Adultspan Journal*, 6(2), 83-95.
- Ersanlı, K. (2005). *Davranışlarımız Gelişim ve Öğrenme*. Samsun: Eser Matbaacılık.
- Gadalla, T. M. (2010). The Role of Mastery and Social Support in the Association between Life Stressors and Psychological Distress in Older Canadians. *Journal of Gerontological Social Work*, 53(6), 512-530. <https://doi.org/10.1080/01634372.2010.490691>.
- Giddens, A. (2014). *Modernite ve Bireysel Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*. Ü. Tatlıcan (Çev.). 2.bs., İstanbul: Say Yayınları.
- Göka, Erol ve Aydemir, Ç. (2000). Yaşlıya ve Demanslı Hastaya Psikososyal Yaklaşım. *Demans Dizisi*, 1, 5- 26.
- Görgün, B. A. (2016). Yaşlılıkta Sosyal Dışlanmanın Toplumsal Boyutu. V. Kalınkara (Ed.). *Yaşlılık Disiplinlerarası Yaklaşımlar, Sorunlar, Çözümler*, 2. bs., Ankara: Nobel Kitabevi, 105-126.
- Gül, H. (2019). *Yeni Kentsel Ailenin Manevi Boyutları: Gaziantep Örneği*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kayseri.
- Gül, H. (2020). Yeni Kentleşme Sürecinde Kentli Karakter(ler)in Sosyolojik Yansımaları. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (46), 257-270. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.644268>.
- Gül, H. (2020, Aralık). Değişen Kent Ailesinde Sevgi Anlayışları ve İlişkilerine Sosyolojik Bir Yaklaşım. *Din ve Bilim*, 3 (2), 83-96. <https://doi.org/10.47145/dinbil.837193>.
- Günerigök, M. (2018). *Risk Toplumu ve Din: Yeni Bir Sosyolojiye Doğru*. Ankara: Maarif Mektepleri.
- Levy, B. R. (2003). Mind Matters: Cognitive and Physical Effects of Aging Self-Stereotypes. *Journal of Gerontology: Psychological Sciences*, 58B(4), 203-211.
- Onur, B. (2011). *Gelişim Psikolojisi*. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.
- Özbolat, A. (2016). Beşikten Mezara: Yaşlılığın Sosyolojisi ve Din -Adana Örneği-. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 16 (2), 53-76.
- Özdemir, L., Akdemir, N. ve İmatullah, A. (2005). Hemşireler İçin Geliştirilen Yaşlı Değerlendirme Formu ve Geriatrik Sorular. *Türk Geriatri Dergisi*, 8(2), 94- 100.
- Santrock, J. W. (2011). *Yaşam Boyu Gelişim*. G. Yüksel (Çev.). 13. bs., Ankara: Nobel Yayınları.
- Şener, A. (2009). Yaşlılık, Yaşam Doyumu ve Boş Zaman Aktiviteleri. *Hacettepe Üniv. Sosyolojik Araştırmalar e-dergisi*, 1-18.
- Tekin, M. (2014). Sekülerleşme Bağlamında Aile ve Kadın. Mustafa Aydın (Ed.). *Aile Sosyolojisi Yazıları* (s. 259-273) içinde. İstanbul: Açılım Kitap.

- Tezcan, M. (1982). Toplumsal Değişme ve Yaşlılık. *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(2), 169- 177. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000908.
- Tufan, I. (2007). *Birinci Türkiye Yaşlılık Raporu*. Antalya: Gero Yayınları.
- TÜİK. (2020). Türkiye İstatistik Kurumu.
- Uysal, M. T. ve Eren, G. T. (2020). COVID-19 Salgın Sürecinde Sosyal Medyada Yaşlılara Yönelik Ayrımcılık: Twitter Örneği. *Turkish Studies*, 15(4), 1147-1162. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44396>.
- WHO. (2011). *Global Health and Ageing*. Geneva: World Health Organization.
- Yıldırım, E. (2013). Toplumsal Değişme Sürecinde Aile. K. Canatan-E. Yıldırım (Ed.). *Aile Sosyolojisi* (s. 121-138) içinde. 4.bs., İstanbul: Açılım Kitap.
- Yılmaz, D.V. ve Terzioğlu, F. (2010). Yaşlı Ayrımcılığı ve Hemşirelik. *Türkiye Klinikleri Journal of Nursing Sciences*, 2(2): 137-144.
- Yuvakgil, Z. (2020). Yaşlılık ve Yaşlılar İçin Uygun Konutların Özellikleri. Z. Gençtürk (Ed.). *Yaşlılık ve Sosyal Politika Tartışmaları* (s. 168-181) içinde. Ankara: Detay Yayıncılık.

[itobiad], 2022, 11 (2): 944-962

<p>The Politics of EU Towards Environmental Education and Sustainable Development</p> <p>AB'nin Çevre Eğitimi ve Sürdürülebilir Kalkınmaya Yönelik Siyaseti</p> <p>Video Link: https://youtu.be/ujVYuyT_PQ8</p>	
<p>Filiz CİCİOĞLU</p> <p>Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü</p> <p>Assoc.Prof., Sakarya University Faculty of Political Sciences Department of International Relations</p> <p>fsever@sakarya.edu.tr / ORCID: 0000-0001-6535-0528</p> <p>Nurbanu BULGUR</p> <p>Doktor Adayı, Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü</p> <p>Sakarya University Faculty of Political Sciences Department of International Relations</p> <p>nurbanubulgur@gmail.com / ORCID: 0000-0001-7365-2518</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 01.12.2021
Kabul Tarihi / Accepted : 07.06.2022
Yayın Tarihi / Published : 12.06.2022
Yayın Sezonu : Nisan-Mayıs-Haziran
Pub Date Season : April-May-June

Atıf/Cite as: Cicioğlu, F. & Bulgur, N. (2022). The Politics of EU towards Environmental Education and Sustainable Development . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (2) , 944-962 . DOI: 10.15869/itobiad.1031172

Plagiarism/İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Filiz CİCİOĞLU , Nurbanu BULGUR).

Yayıncı / Published by: Mustafa Süleyman ÖZCAN

The Politics of EU towards Environmental Education and Sustainable Development

Abstract

Although there are many ways to overcome environmental problems, the threat of climate change and resource depletion, which has become a global problem, forces countries to make common policies. However, some economic costs that occur at the same time prevent countries from adopting sustainable environmental policies. Therefore, this article, which emphasizes environmental education, includes examples of cooperation between countries on environmental protection and sustainable development.

Environmental policies and development policies in the member states of the European Union are also among the subjects to be examined. In this way, the level of environmental policy in countries with different foreign policy priorities could be observed. The EU, which has rapidly developed its environmental policies with the effect of globalization, sets an example in this regard. Therefore, the research, it is aimed to discuss the place of environmental protection policies in the education system in European Union (EU) countries.

It is seen that the current education system does not adequately focus on climate change. It has been determined that the environmental policies carried out to overcome the negative effects of environmental problems cannot be integrated into the education system or their sustainability cannot be ensured. If it is desired to have environmentally sensitive societies: It is important to improve the curriculum and analyze the international repercussions of climate challenges on education. Indeed, education is one of the most important stages of this informing process.

In this article, "globalization" will also be discussed together with the EU's environmental policy and education system. Furthermore, it will be analyzed which subjects are included in the curriculum and what the differences are between European countries. There are three main titles in this study in which qualitative research method is preferred: "Introduction", "The Effects of The Globalization on Environmental Problem", "Environmental Education in EU and Sustainable Development".

As a result, in the light of the information obtained, it is seen that the effort to integrate the environmental policies of the European Union into the education system in economic, social, and political life dimensions continues. Considering the EU's 2030 and 2050 sustainable development goals; in addition to a sustainable environmental education policy, investments should be made in sustainable energy and sustainable urbanization policies.

Keywords: Globalization, Education, Environmental Challenges, Climate Change, EU

AB'nin Çevre Eğitimi ve Sürdürülebilir Kalkınmaya Yönelik Siyaseti

Öz

Çevre sorunlarının üstesinden gelmenin birçok yolu olmasına rağmen, küresel bir sorun haline gelen iklim değişikliği ve kaynak tükenmesi tehlikesi ülkeleri ortak politikalar yapmaya zorlamaktadır. Ancak aynı zamanda oluşan bazı ekonomik maliyetler de ülkeleri sürdürülebilir çevre politikalarından alıkoymaktadır. Dolayısıyla çevre eğitimine vurgu yapan bu makalede ülkelerin çevre koruma ve sürdürülebilir kalkınma konusunda iş birliği örneklerine yer verilmektedir. Avrupa Birliği'ne üye ülkelerdeki çevre politikaları ve kalkınma politikaları da incelenecek konular arasında yer almaktadır. Bu sayede farklı dış politika önceliklerine sahip ülkelerdeki çevre politikasının düzeyi gözlemlenebilmiştir.

Küreselleşmenin de etkisiyle çevre politikalarını hızla geliştiren AB, bu konuda bir örnek teşkil etmektedir. Dolayısıyla araştırmada, Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde çevre koruma politikalarının eğitim sistemindeki yerinin tartışılması amaçlanmaktadır.

Mevcut eğitim sisteminin iklim değişikliğine yeterince odaklanmadığı görülmektedir. Çevre sorunlarının olumsuz etkilerinin üstesinden gelmek adına yürütülen çevre politikalarının, eğitim sistemine entegre edilemediği ya da sürdürülebilirliğinin sağlanamadığı tespit edilmiştir. Çevreye duyarlı toplumlara sahip olmak isteniyorsa, müfredatın daha iyi hale getirilmesi ve iklim zorluklarının eğitim üzerindeki uluslararası yansımalarının analiz edilmesi önemlidir. Nitekim eğitim bu bilgilendirme sürecinin en önemli aşamalarındandır.

Bu makalede; AB'nin çevre politikası ve eğitim sistemi ile birlikte "küreselleşme" de tartışılacaktır. Ayrıca, müfredatı hangi konuların dâhil edildiği ve Avrupa ülkeleri arasındaki farkların neler olduğu analiz edilecektir. Nitel araştırma yönteminin tercih edildiği bu çalışmada üç ana başlık bulunmaktadır; "Giriş", "Küreselleşmenin Çevre Sorununa Etkileri", "AB'de Çevre Eğitimi ve Sürdürülebilir Kalkınma".

Sonuç olarak elde edilen bilgiler ışığında Avrupa Birliği'nin çevre politikalarının ekonomik, sosyal ve politik yaşam boyutlarında eğitim sistemine entegre edilmesi çabalarının devam ettiği görülmektedir. AB'nin 2030 ve 2050 sürdürülebilir kalkınma hedefleri göz önüne alındığında; sürdürülebilir bir çevre eğitim politikasının yanı sıra sürdürülebilir enerji ve sürdürülebilir kentleşme politikalarına da yatırımlar yapılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Eğitim, Çevresel Sorunlar, İklim Değişikliği, AB

Introduction

Although there are many ways to overcome the environmental problems, the danger of climate change and resource depletion, which has become a global problem, forces countries to make common policies. But at the same time, some economic costs that occur prevent countries from sustainable environmental policies (Death, 2014, p.145-150). For this reason, countries' cooperation examples on environmental protection and sustainable development should be included in this article that emphasizes environmental education (Baker, 1997, p.85-90).

Environmental education (EE) reflects the organized efforts to teach how natural environments work and specifically how people can manage behaviors and ecosystems to live sustainably (Simonis, U., Ayşegül M., Ed., 2007, p. 18-20; Hoffman and Devereaux, 2015, p.20-25). It is a multi-disciplinary area that combines disciplines such as biology, chemistry, physics, ecology, earth science, atmospheric science, mathematics, and geography (Stevenson, 2007, p.140-145). For example, The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) states that EE is vital in promoting natural respect for nature among society and in improving the environmental awareness of the public (UNESCO, 2014). The term EE, often implies education within the school system, from primary to post-secondary (Özbuğutu, E. and Karahan S. 2014, p.400-405). However, it sometimes includes all efforts to educate the public and other audiences, including print materials, websites, media campaigns, etc. There are also ways that environmental education is taught outside the traditional classroom. Aquariums, zoos, parks, and nature centers all have ways of teaching the public about the environment.

Education is the most enjoyable and practical way for people to improve themselves. For this reason, it is important to raise awareness of students, teachers, scholars, and society in each training phase. Besides basic scientific courses, environmental policies, environmental law, sustainable development, and national and international environmental practices should be added to the curriculum of primary, secondary level, and all university degrees like the bachelor's, Master's, and Ph.D. because the future is all of us.

We must protect the resources and be conscious of this. Education on environmental issues, for both younger generations and adults alike, with due consideration for the underprivileged is essential to broadening the basis for an enlightened view and responsible behavior by individuals, businesses, and communities in protecting and improving the environment. However, there are some difficulties in terms of the way environmental education is being implemented. According to Stevenson (2007, p.145), the recent critical and action orientation of environmental education creates a challenging task for schools. Contemporary environmental education strives to transform values that underlie decision-making from ones that aid environmental (and human) degradation to those that support a sustainable planet (Murphy, 2012, p.20-25). This contrasts with the traditional purpose of schools of conserving the existing social order by reproducing the norms and values that currently dominate environmental decision-making (Manners, 2000, p.25-30; Peterson, M. J., 2019, p.95-100).

This article will broaden the scope of education and will be the source of research for researchers, students, and institutions. After the introduction, it is planned to separate this article into some subtitles to be ensured that the subject is understandable. This may be a regional distinction, as well as segmentation on the level of economic development. For example, Europe will be examined with separate subtitles.

To provide a better understanding of sustainable development with another method, developed, underdeveloped and undeveloped countries can be separated by subtitles (Barnett, J. and Dovers S. 2001, p.160-162). Environmental policies and development policies in these countries can be examined. In this way, the level of environmental policy in countries with different foreign policy priorities can be observed. If a regional distinction is made, the EU, which carries out a comprehensive environmental policy, should be examined in a long and more detailed manner than other scopes. The EU, which rapidly improves its environmental policies with the impact of globalization, is an example in this regard. Some valid practices and successful examples for persuading the reader about environmental education will be worth mentioning.

The titling planned in this section will be as follows.

In the beginning, a separate title will be for globalization, which is one of the most important reasons for environmental problems to become international problems. The emergence of globalization and its acceleration after 1980 will be discussed with its economic, social, and environmental dimensions. The positive and negative effects of globalization on environmental policies will also be examined (Lewis and Maslin, 2015, p.171-72).

In the other title, what are the environmental challenges? What kind of problems does the world, economy, social life, and production suffer? A title will be placed to answer these questions. Then, national and international dimensions of environmental problems will be detailed. The emergence and the internationalization process of the climate change issue and the sustainable development norm will also be explained.

After making sure that environmental problems are adequately described, answers to other basic questions will be sought. First, it will be useful to mention why environmental policy and environmental education are necessary.

In this study, in which we need answers to four different questions in the light of this information, it was found that the EU has an environmental education programming that differs from country to country.

These four questions are as follows;

1. How environmental education is taught in different countries
2. Similarities and differences between countries in approaches to environmental education teaching;
3. Examples of initiatives and innovative practices in environmental education teaching;
4. Policy recommendations for the future coordination and dissemination of information on environmental education.

These research questions will help us investigate the issue systematically.

Methodology

The qualitative research method was preferred in this study. There are different methods and different perspectives for creating a research plan in a qualitative research process. If we need to elaborate on the methodological harmony concept that will be taken as the basis of this study; It means that “the research objectives, questions, and methods are all interrelated and related so that the study appears as a coherent whole rather than divided, isolated parts.” In this process, the researcher tends to follow these interconnected parts. One of the researchers who care about the integrity of the method, purpose, and research questions is John Creswell. In his book titled “Research Design: Qualitative Quantitative And Mixed Methods Approaches”, Creswell lists the main characteristics of qualitative research as follows: Natural environment, researcher as the basic tool, multiple methods, complex reasoning through inductive and deductive logic, time-emerging pattern, reflectivity, holistic explanation (Creswell, 2017, p.183-189).

This research, it is aimed to create a research plan by considering the basic features of the qualitative research method and academic ethical rules and analyzing the subject. Accordingly, within the scope of qualitative research methods such as resource review, theoretical research, and case study, universities, libraries, online databases will be used, and Turkish and foreign sources (scientific reports, academic articles, books, papers, etc.). Although the quantitative method was not preferred in the article, some statistical analysis, not a detailed one, will be made to understand the place of the economy in terms of environmental policy.

The Effects of The Globalization on Environmental Problems

With the rapid development of communication technologies, local issues can be moved to the global platform. Although globalization appears as a positive phenomenon in this sense, it also has negative aspects due to environmental problems, especially global warming, acts of terrorism, and transnationalization of illegal activities (Scholte, 2001, p.14). Furthermore, movement and innovations in smart technologies have also globalized consumption (Bulgur, 2020, p.22). Lack of awareness of consumption habits has led to environmental destruction and rapid depletion of resources. However, globalization has become a phenomenon that offers the possibility of cooperation in tackling these problems. The European Union is also an example of regional and international cooperation. The legal and economic regulations on the environment reveal the sensitivity of the Union on this issue.

Before mentioning the internationalization of environmental problems, it is necessary to mention the major environmental problems that push the states and international organizations to develop an environmental policy (Willetts, 2001, p.355; Simonis, U., Ayşegül M., Ed., 2007, p.20-22). It is possible to argue that different perspectives have been developed on the classification of global environmental problems. As an example, Ergin Duygu (2006, p.243-245) examined two main problems: local/global environmental problems related to the earth and sustainability.

In the UN “Global Sustainable Development Report” (2015, p.128-130), the depletion of natural resources and the negative impacts of environmental degradation, including desertification, drought, land degradation, freshwater scarcity, and biodiversity loss were ranked high on the list of challenges facing humanity. According to the report (2015, p.85-90), climate change is one of the biggest challenges of our time and its negative effects undermine the ability of all countries to achieve sustainable development. An increase in global temperature, sea-level rise, ocean acidification, and other climate change impacts are seriously affecting coastal and low-lying coastal areas, including least developed countries and developing countries (Seelarbokus, C., 2014b, p.295-297). The survival of many societies, countries, and ultimately the world's biological support systems is at risk. In this context, it is obvious that global solutions should be produced for global problems. That’s why it is worth analyzing the role of the EU in terms of environmental politics as both regional and global actors.

The environmental field was given “policy” status for the Union thanks to the Maastricht Treaty. While implementing the environmental policy, the EU mainly aimed to eliminate, reduce and prevent pollution, ensure sustainable development by ensuring the use of natural resources in a way that does not harm the ecological balance, to ensure the integration of environmental protection with other aims of sectoral policies (energy, transportation, etc.). Environmental Action Programs, in which the following priority targets have been determined have also been very effective in the development of the environmental policy of the EU (Kraft, 2018, p. 150-165; Kaya et. al., 2011, p.206-209). These main nine targets are; protecting and strengthening natural capital, ensuring the transition to a resource-efficient, green, competitive low-carbon economy, protecting the health and well-being of citizens against environmental risks, improving the implementation of environmental legislation, increasing knowledge and experience in environmental legislation, ensuring the necessary investment for environmental and climate policies, ensuring the integration of the environment into other policy areas and consistency in policies, strengthening the sustainability of cities, strengthening the effectiveness of the Union on international environmental and climate problems (“Climate Action and The Green Deal”).

With the Lisbon Treaty, which entered into force on 1 December 2009, the environment was accepted as one of the jurisdictions shared between the EU and its member states. Under the Lisbon Treaty, the Union's environmental policy contributes to the pursuit of the following objectives:

- Preserving, protecting, and improving environmental quality,
- Protection of human health,
- Prudent and rational use of natural resources

When it comes to the basic principles of the EU’s environmental policy, there are six principles: “polluter pays”, “complementarity”, “high level of protection”, “prevention at the source”, “prevention” and “caution”. Thus, the EU has adopted ambitious legislation in multiple policy areas to implement its international commitments on climate change. EU countries have set binding emissions targets for key sectors of the economy to significantly reduce greenhouse gas emissions. By 2017, the EU had reduced its emissions

by almost 22% compared to 1990, meeting its 2020 emissions reduction target three years ahead of schedule.

In December 2020, in light of the EU's commitment to increase the climate target under the Paris Agreement, EU leaders approved a binding EU target of at least 55% net domestic reductions in greenhouse gas emissions by 2030 compared to 1990. In April 2021, the Council and Parliament reached a tentative agreement on a European climate law aimed at enacting the 2030 emission reduction target. The agreement was adopted by EU ministers in June 2021. Moreover, since the cost analysis and economy are the basis for the implementation of these principles, information on the place of environmental expenditures in the EU economy is shared in the table below.

Table 1

COUNTRIES	YEARS									
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Belgium	0.56	0.61	0.61	0.7	0.63	-	0.59	0.53	0.57	0.55
Bulgaria	0.59	0.64	0.51	0.6	0.73	1.06	0.54	0.57	0.62	0.7
Czech Republic	0.35	0.43	0.52	0.51	0.56	0.48	-	-	0.51	0.54
Denmark	0.55	0.63	0.6	0.54	0.55	-	0.64	0.53	-	0.57
Germany	0.33	0.34	0.33	-	-	-	0.33	0.36	0.37	0.38
Estonia	0.16	0.29	0.16	0.31	-	-	0.3	0.2	0.2	0.23
Ireland	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Greece	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Spain	0.29	0.33	0.25	0.26	0.22	-	0.31	0.33	0.28	0.33
France	0.57	0.6	0.6	0.58	0.59	-	0.54	0.6	0.62	0.61
Croatia	0.02	0.02	0.07	0.32	0.26	0.32	-	0.3	0.32	0.36
Italy	0.84	0.89	0.88	0.88	-	-	0.86	0.87	0.88	0.89
Cyprus	-	-	0.59	0.58	0.43	0.51	-	-	0.45	0.5
Latvia	0.88	0.88	0.58	0.68	0.73	-	0.6	0.75	0.73	0.95
Lithuania	0.85	1.2	1.36	0.94	0.9	0.56	-	-	0.75	0.89
Luxembourg	0.51	0.68	0.55	0.53	0.56	0.57	0.68	0.72	0.63	0.52
Hungary	0.26	0.31	0.46	0.39	0.42	-	0.5	0.43	0.43	0.53
Malta	1.54	1.57	1.92	1.2	1.38	-	1.34	1.42	1.54	1.66
Holland	-	1.48	1.44	-	-	-	-	1.48	-	1.58
Austria	0.58	0.59	0.5	0.42	0.44	-	0.56	0.6	0.62	0.55
Poland	0.40	0.48	0.49	0.53	0.53	0.48	0.47	0.5	-	-
Portugal	0.54	0.59	0.51	0.48	0.51	0.44	0.47	0.48	0.56	0.52
Romania	0.58	0.59	0.81	0.95	0.6	0.46	0.54	0.57	-	0.93
Slovenia	0.77	0.91	0.73	0.8	0.7	-	0.95	0.82	0.71	0.71
Slovakia	0.24	0.27	0.28	0.31	0.32	0.28	0.28	0.26	0.26	0.3
Finland	0.56	0.59	0.64	0.59	0.64	-	0.58	0.59	0.6	0.55
Sweden	0.34	0.36	0.34	0.33	0.34	0.33	0.34	0.39	0.39	0.35
Great Britain	0.91	1.05	1.02	0.93	0.91	-	0.9	-	0.9	0.96

Source: (Ungureanu and Baldan, 2019, p. 19-20).

As can be seen from the table, in 2017, EU member states spent 297 billion Euros on environmental protection, which corresponds to 1.9% of the Gross Domestic Product

(GDP) (“National expenditure on environmental protection”). The purchase of environmental services by citizens and governments and investments by environmental service providers to reduce the environmental impact of their operations represented almost two-thirds of the expenditure. Between 2008 and 2017, spending on environmental services increased sharply over the entire period, corresponding to an average annual growth rate of 3.4% (“GDP - Gross Domestic Product”, 2021). In 2017, the EU invested 64 billion Euros in key assets to provide environmental services such as wastewater treatment plants, waste transport vehicles, and the purchase of land to create a natural reserve or cleaner equipment for production with fewer polluting emissions. Important environmental issues are also discussed and some directives are put forward via some economic and environmental legislation. An example is the Maritime Strategy Framework Directive, which outlines a coordinated approach to managing human activities affecting the maritime environment and cleaning waters. The Directive is also an important part of the waste management policy¹. All these efforts ensure the integration of environmental expertise and education with the economy and politics.

Environmental Education in EU and Sustainable Development

EU Policy Background

The most important development contributing to the development of the EU's environmental policies is the United Nations' sensitivity to the environment and sustainable development after the 1970s and the fact that it has brought the issue to the global platform. (Carroll, 1979, p.500). Considering the agreements and regulations of the EU; Until the environmental policy was implemented with the Environmental Action Programs, the environmental issue remained in the background of the security issue until the 1970s (Seelarbokus, C., 2014a, p. 125-130). Since the 1970s, economy and development have been priority issues for a long time.

Environmental policy became a priority policy area with the 1987 Single European Act (Karluk, 2014, p. 225-230). The Community Council has been given powers based on taking measures on the protection of the environment and high-level protection. With this bill, the Treaty of Rome was amended. The environmental issue was added to the second article of the Treaty of Rome, which includes the establishment purposes. The Single European Act became a turning point as the basic principles and practices of the Union's environmental policies were more clearly put forward. In this way, issues such as global warming, and the danger of running out of resources have been brought to attention, and the principle of sustainable development has been adopted. In addition, the polluter pays principle is emphasized in the environmental section added to the 130th article of The Treaty of Rome. Environmental management of the EU consists of directives, decisions, environmental legislation, and many legal regulations. The establishment of a common environmental policy was possible with Maastricht Treaty, which established the EU by transforming the European Community (EC) into a political union as well as an economic and monetary union and entered into force in 1993.

¹ Austria, Germany, and Belgium recycled the largest proportion of municipal waste in Europe in 2010 (Ungureanu and Baldan, 2019, p. 22-24).

The basis of EU environmental policy is economy, education, politics, and social policies. Education is only one of the effective and important tools in the implementation of environmental policies. In the article, the stage of the environmental policy becoming a policy area is mentioned in the background section and its place in the economy is explained with statistics ("Environmental Protection Investments of Total Economy", 2021). However, the focus of the article is environmental education and the principle of sustainable development that forms its basis. Environmental education acts as a catalyst in the implementation of environmental policies of the EU. Increasing interest in environmental policies with globalization is observed in the changing policies of the EU.

In time, the content of the environmental issue has also been enriched and the environment has ceased to be an area that only covers the protection of ecosystems, but has started to be addressed with its social, political, economic, and social consequences. Sustained development has become one of the most fundamental norms shaping environmental policy.

The decision taken by the Council of Ministers on environmental education in 1988 became an important enlightening text for the awareness of societies and the place and importance of environmental education in environmental policy was explained. With this decision, which was announced during this period when the sustainability of development was discussed, the sustainability of environmental policies and prevention of environmental problems were also discussed (Stokes, E., Ann Edge, and Anne West. 2001, p.15-20).

The need to manage limited resources efficiently is a priority in all EU political strategies. To continue the process, the EU Commission has set up a high-level platform of national and international politicians, entrepreneurs, and experts with deep knowledge of the economy and environment. Including environmental education in all stages of education was discussed in 1993 and a comprehensive program was started to be developed. Furthermore, the environmental education policy has been consistently maintained until today.

Since these developments coincided with the implementation period of the fifth environmental action program, a process that supports each other was experienced and a fast and coordinated environmental policy was developed. There are two types of systems in Europe in terms of the scope of the curriculum (West et al., 2010, p.25-30):

1. The system in countries that determine the curriculum framework includes Denmark, Finland, Italy, the Netherlands, Spain, and Sweden.
2. Austria, France, Greece, Ireland, Luxembourg, Portugal, etc., with a more detailed curriculum (Giolitto, P. et. al., 1997, p.36-45).

Environmental education is a flexible subject in the curriculum (European Commission, 1997, p.55-65). Implementing a common environmental education also seems difficult due to differences in education systems.

The Main Programs Opened for Environmental Education in the EU

The modern environmental education movement, which gained significant momentum in the late 1960s and early 1970s, stems from Nature Study and Conservation Education.

During this period, many events – such as Civil Rights, the Vietnam War, and the Cold War – placed Americans at odds with one another and the U.S. government. Environmental education was born of the realization that solving complex local and global problems cannot be accomplished by politicians and experts alone but requires “the support and active participation of an informed public in their various roles as consumers, voters, employers, and business and community leaders” (Canadian Environmental Grantmakers Network, 2006, p.2). In 1960 the National Rural Studies Association (now known as the National Association for Environmental Education) was established in the UK to promote environmental education and support teachers in incorporating sustainability into their curricula (Biermann, 2009, p.25-30).

The main programs opened for environmental education in the EU and their contents are as follows.

- Sustainability Analysis:

Under this heading, it is aimed to control the economic and social outcomes of sustainable development by emphasizing the importance of minimizing carbon emission and unconscious resource use (Elkington, 1994, p.95). This topic is considered important for this reason and it is stated that sustainability can only be achieved with good waste management and recycling policy. Every member of the EU can bring waste management to a new level by suggesting ways to reduce costs and reduce the associated environmental impact. Distribution of waste generation and treatment reduce impacts on ecosystems and human health will be succeeded by avoiding landfills and encouraging more recycling (“Climate Change: What the EU is Doing”).

- Multidimensional Analysis of Renewable Energy:

Considering the energy need on one side and the ecological balance and protection of the environment on the other, the use of environmentally friendly resources becomes important in meeting the increasing energy need in the long term. This approach brings to the agenda the provision of energy with the understanding of sustainable development.

The development of sustainable energy policies is one of the fundamental dimensions of sustainable development. The definition of the concept was accepted at the World Summit held in Rio in 1992 and was explained in the Rio Declaration as “the development that takes place today should not pose a threat to the needs of today and our future”.

A multi-criteria analysis of alternative combinations of renewable energy technologies: solar, wind, etc., as well as traditional options such as gas, nuclear, coal, and biomass to meet a sustainable energy supply in the face of climate change. It is considered many criteria to reflect relevant environmental, social and economic aspects, capture the value of diversity, and reflect the innovative potential and learning capacity for sustainable development in the energy sector via this approach (Mulvik, 2021, p.6-10). It is important to balance environmental, social, and economic factors. For example, the fact that the products that can be preferred based on minimum cost or low CO₂ emissions affect production relations, businesses, and employees, by making it necessary to evaluate all factors.

- New Sustainable Business Models

The concept of sustainable development with economic, social, and environmental dimensions; has sensitivities such as the continuation of the competitive understanding of the economic system, increasing welfare, and meeting consumer demands. In a global sense, the issue of sustainability was first addressed with economic growth and development in the United Nations Conference on Human Environment in 1972 in Stockholm (“Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment”, 1972). In the study titled “Limits of Economic Growth” published in the same year, two different necessary components about each other to ensure economic and social development; were identified as physical and social needs.

Physical needs in general; consist of supporting all kinds of physiological and industrial activities such as food, raw materials, fossil, and nuclear fuels, natural disposal of waste, recycling of important chemicals, and protection of the world’s ecological system. Physical components in the world are of great importance for economic development, as they are relatively easy to access. Although physical resources are abundant and fully meet human needs, social and environmental problems may prevent growth.

Social components such as ensuring peace and social stability, education, employment, and technological development throughout the world enable real achievement of economic and social progress. Likewise, the excessive use of resources creates an increasing effect on the ecological system of the World and this creates a great obstacle in front of sustainable development.

As it is mentioned in the sourcebook titled “World Conservation Strategy: Conserving Living Resources for Sustainable Development” (1980, p.5-10); natural resources and the carrying capacity of the ecosystem are limited due to the economic development created by the use of natural resources by humans, it was emphasized that the interests of future generations should be protected.

Although the concept of sustainable development was discussed with economic growth and development at the United Nations Conference on Human Environment held in Stockholm in 1972, it became the world agenda on international platforms with the report named “Our Common Future”, also known as the Brundtland Report, published in 1987 (Deters, 2018, p. 150-160). One of the most important contributions of this sustainability report is the definition of “meeting today’s needs without compromising the possibilities of meeting the needs of future generations”, which is the most common use today. This definition of “sustainability” was accepted at the World Summit in Rio in 1992 and is one of the most important basic principles of the Rio Declaration; It was explained as “development taking place today should not pose a threat to the needs of today and our future”.

However, over time, the meaning of sustainable development has begun to be addressed with a more practical approach. At the UN Sustainable Development World Summit held in Johannesburg in 2002, it was emphasized that besides the distribution of intergenerational needs, economic growth, social development, and environmental continuity should be addressed with a holistic approach to reach the sustainable development goal. The holistic approach, in which economic, social and environmental

development is handled in an integrated manner, was explained as the aim of sustainable development in the final document named "Our Future" published at the Rio + 20 summit in 2012 (Sachs, 2015, p.1-7).

It includes The Egg of Sustainability model, designed by the International Union for Conservation of Nature in 1994. In this model, it is stated that the connection between people and the ecosystem is very strong and that people are at the center of the ecosystem. Although there are beneficial flows from the ecosystem to humans, humans also have positive and negative effects on the ecosystem. According to this model, changes occurring in sustainable development levels are shaped by fluctuations in the ecosystem and human welfare (CEE / SAYEN / SDC, 2007, p.12-13).

Any economic development that ignores environmental and social impacts; climate change leads to undesirable consequences such as overuse of freshwater resources, loss of biodiversity, and increasing inequalities (Perdan, 2004, p.4). It is possible to see the tight connection between the economic, environmental, and social dimensions of sustainable development. Sustainable development, as people, economic systems, and living spaces are interrelated; It can be achieved by handling society, economy, and environment in an integrated manner. An order in which future generations will benefit from today's facilities, in the same way, is possible only when social and environmental effects are taken into consideration besides economic development.

Besides governments and international organizations, the role of the business world will be very important in reducing/preventing the extraordinary, global impacts of climate change (WWF, 2020, p.120-125). In the Better Business, Better World Report, 'sustainable deve is defined as an important business opportunity by 2030 (BSDC, 2017). In addition to social, environmental, and economic developments; renewable energy, smart and sustainable cities, low carbon economy is among the new business areas that can occur.

Discussion and Conclusion

The European Union has short and long-term targets within the scope of environmental protection policies. In this context, the union appears to meet short-term objectives, including environmental education policies. Because education has a key role to play in promoting sustainable behavior and helping citizens bring their awareness to action (Dobson, 2005, p.210-215). Moreover, schools, educational institutions, and universities are essential to engaging students, parents, and the wider community on the changes necessary to sustain a successful environmental policy (Oberthür and Gehring, 2006, p.325-330; Zelli, F. and Van Asselt, H., 2013, p.7-10).

Another aspect of environmental education policy involves training individuals to thrive in a sustainable society. In addition to building a strong relationship with nature, citizens must have the skills and knowledge to succeed in a 21st-century workforce. Thus, environmental education policies fund both teacher training and worker training initiatives. Teachers train to effectively teach and incorporate environmental studies. On the other hand, the current workforce must be trained or re-trained so they can adapt to the new green economy. Environmental education policies that fund training programs are critical to educating citizens to prosper in a sustainable society. The European Commission is also working to provide member States with new financial resources to

make school buildings and activities more sustainable and is strengthening its cooperation with the European Investment Bank. Encouraging environmental protection policies in education will also increase employability in the green economy in the medium and long term.

Eventually, in the light of the obtained information, it is seen that the effort of the European Union to integrate environmental policies into the education system in the aspects of economic, social, and political life. As a result, considering the 2030 and 2050 sustainable development goals of the EU; there should be a sustainable environmental education policy as well as investment in sustainable energy and sustainable urbanization policies.

Environmental education is an education for people at all levels to understand the environment, realize their place and role in it, be aware of all the factors affecting the environment, and be conscious of this context (Rickinson, 2001, p.210-215). The human impact on the ecosystem, willingly or unwillingly, has increased to such an extent that it has become a necessity to use all available means in the most rational way to intervene in environmental destruction. However, the relations between disciplines, practitioners and academics, policymakers, and ordinary citizens involved in the process in terms of property relations have become so complex that a multidimensional intervention from the field of academia is needed (Erol, 2012, p.100-102).

When the Environmental Action Plans of the European Union are examined, it is seen that the issues of developing environmental awareness, conducting educational activities in this direction, and informing society are included (Cokgezen, 2007, p.100-105).

Greening the cities, reducing costs in environmental policies, and raising awareness of the society should be adopted as a principle and it is important to ensure the dissemination of correct information with environmental education. To green our cities and make them smart to reduce the environmental impact of their performance, increase employment and economic viability, and improve quality of life, a new strategic direction requires a comprehensive assessment of sustainability and smart urban performance. The European Union has committed to continue its support to national, local, and international projects/programs related to environmental education and zero carbon emissions in the 2050 targets. As a result, the EU, as a union to integrate environmental protection policy in all policy areas, determines the targets within the scope of sustainability.

Yazar Katkıları/ Author Contributions

Çalışmanın Tasarlanması | Design of Study: FC (%50), NB (%50)

Veri Toplanması | Data Acquisition: FC (%50), NB (%50)

Veri Analizi | Data Analysis: FC (%50), NB (%50)

Makalenin Yazımı | Writing up: FC (%50), NB (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu | Submission and Revision: FC (%50), NB (%50)

Finansman/ Grant Support

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. | The authors declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir. | The authors have no conflict of interest to declare.

References / Kaynakça

- Baker, S. (1997). The Politics of Sustainable Development Theory, Policy, and Practice within the European Union. Global Environmental Change Series.
- Barnett, J. and Dovers S. (2001). Environmental Security, Sustainability, And Policy. Pacifica Review: Peace Security and Global Change, 13/2. June 2001. p. 157-169.
- Biermann, F., et al. (2009). The Fragmentation of Global Governance Architectures: A Framework for Analysis. Global Environmental Politics 9(4). p.14-40.
- BSDC (Business and Sustainable Development Commission) (2017). Better Business, Better World. <http://report.businesscommission.org>.
- Bulgur, N. (2020). Global Environmental Governance In The Last Period Of The Anthropocene: The Case Of European Union". International Journal of Humanities and Social Science Invention (IJHSSI), vol. 09(4), p.21-26.
- Canadian Environmental Grantmakers Network. (2006). "Environmental Education in Canada: An overview for grantmakers," Toronto: ON. http://www.cegn.org/english/home/documents/EEBrief_Eng.pdf Archived 2013-08-22 at the Wayback Machine.
- Carroll, A. (1979). "A Three Dimensional Conceptual Model Of Corporate Performance". Academy of Management Review. Vol. 4. No.4. p.497-505.
- CEE/ SAYEN/ SDC; (2007), Sustainable Development: An Introduction, Internship Series, Volume-I, (<http://www.sayen.org/volume-i.pdf>, 05.05.2015).
- "Climate Change: What the EU is Doing". <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/climate-change/>.
- "Climate Action and The Green Deal". https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal/climate-action-and-green-deal_en.
- Creswell, J. (2017). Araştırma Deseni: Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları. (Selçuk B. Demir vd., Çev.). Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık. (2015).
- Çokgezen, J. (2007). "Avrupa Birliği Çevre Politikası ve Türkiye". *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*. 2/23. p. 91-115.
- "Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment". (1972). The United Nations Conference on the Human Environment.
- Death, C. (Ed.). (2014). Critical Environmental Politics. Routledge.
- Deters, H. (2018). The EU's Green Dynamism: Deadlock and Change in Energy and Environmental Policy. Rowman & Littlefield International Ltd.
- Dobson, A. (Ed.). (2005). Environmental Citizenship. The MIT Press.
- Duygu, E. (2006). "İklim Değişikliğinin Akdeniz Havzası ve Türkiye'ye Etkileri Konusundaki Projeksiyonlar". TMMOB Su Politikaları Kongresi.

Elkington, J. (1994). "Towards the Sustainable Corporation: Win-Win-Win Business Strategies for Sustainable Development". <https://journals.sagepub.com/doi/10.2307/41165746>. Vol: 36, Issue: 2, p.90-100.

"Environmental Protection Investments of Total Economy". (2021). <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ten00136/default/table?lang=en>.

Erol, S. (2012). "Çevre Politikası Aracı Olarak Eğitim ve Bilinçlendirme Çalışmaları ve Akdeniz Bölgesi İçin İşlevsel Önemi". *KSÜ Doğa Bil. Der.*, Özel Sayı. p. 185-192.

European Commission, (1997). "XXVIIth Report on Competition Policy (Published in conjunction with the General Report on the Activities of the European Union". p.1-98.

"GDP - Gross Domestic Product". (2021). <https://countryeconomy.com/gdp>.

Giolitto, P. et. al. (1997). Environmental Education in the European Union. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/1168d16b-e998-4ff9-a864-606268b15cb6>. p.1-156.

"GRI Standards Reference Table 2018". <https://www.theheinekencompany.com/sites/theheinekencompany/files/sustainability/our-progress/reporting-center/global-reports/HEINEKEN-GRI-Reference-Table-2018.pdf>.

Hoffman, A. and Devereaux Jennings, P. (2015). Institutional Theory and The Natural Environment: Research In (And On) The Anthropocene. *Organization & Environment* 28(1). p.8-31.

Karluk, R., (2014). Avrupa Birliği. İstanbul: Beta Press.

Kaya, A., et al., Ed. (2011). Avrupa Birliği'ne Giriş: Tarih, Kurumlar ve Politikalar. İstanbul: İstanbul Bilgi University Press.

Kraft, M. (2017). Environmental Policy and Politics. Routledge.

Lewis, S. L., and Maslin, M. A. (2015). "Defining the Anthropocene". *Nature* 315. p.171-180.

"Living Planet Report: Bending The Curve of Biodiversity Loss". (2020). <https://www.zsl.org/sites/default/files/LPR%202020%20Full%20report.pdf>. WWF. p. 112-140.

Manners, I. (2000). Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?. Copenhagen: Copenhagen Peace Research Institute. p. 1-61.

Mulvik, I. (2021) "Education for environmental sustainability: policies and approaches in European Union Member States". Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture Education, and Training. p. 5-13.

Murphy, K. (2012). "The Social Pillar of Sustainable Development: A Literature Review and Framework for Policy Analysis". *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 8:1. p.15-29.

"National expenditure on environmental protection". <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ten00135/default/table?lang=en>

Oberthür, Sebastian, and Thomas Gehring, eds. (2006). *Institutional Interaction in Global Environmental Governance: Synergy and Conflict among International and EU Policies*. Cambridge, MA: MIT Press.

Özbuğutu, E. and Karahan S. (2014). "Çevre Eğitimi Ve Alternatif Yöntemler-Literatür Taraması". *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 11/25. p.393-408.

Perdan, S. (2004). "Introduction to Sustainable Development". *Sustainable Development In Practice: Case Studies For Engineers And Scientists*. Perdan, S., A Azapagic, S and R Clift (Ed.). John Wiley & Sons. p. 3-29.

Peterson, M. J. (Ed.). (2019). *Contesting Global Environmental Knowledge, Norms, And Governance*. New York: Routledge.

Rickinson, M. (2001). "Learners and Learning in Environmental Education: A Critical Review of The Evidence". *Environmental Education Research*. 7/3. p.207-320.

Sachs, Jeffrey D. (2015). *The Age of Sustainable Development*. New York, NY: Columbia University Press.

Scholte, Jan Aart. (2001). "The Globalization of World Politics". (John Baylis and Steve Smith, Ed.). *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, 2. Edition, New York: Oxford University Press.

Seelarbokus, C., (2014a). *Theorizing State Participation in International Environmental Agreements (IEAs)*. *World Environment* 4(3). p.121-142.

Seelarbokus, C., (2014b). *The Influence Of Treaty Design On The Participation Of Developing And Developed Nations In International Environmental Agreements (IEAs)*. *African Journal of Political Science and International Relations* 8(8). p.288-301.

Simonis, U., Ayşegül M., Ed. (2007). "Küresel Çevre Yönetimi: Bir Dünya Çevre Örgütü Kurulması Gereği Üzerine", Bülent D., Trans., V. Kitap: Çevre ve Politika. Ankara, İmge Press. p.1-23.

Stevenson, R. B. (2007). "Schooling and environmental education: Contradictions in purpose and practice". *Environmental Education Research*. 13 (2). p.139-153.

Stokes, E., Ann Edge, and Anne West. (2001). "Environmental education in the educational systems of the European Union". *Centre for Educational Research-London School of Economics and Political Science*. Synthesis Report. p. 3-31.

Ungureanu, E. and Florentina C. Baldan. (2019). *Scientific Bulletin – Economic Sciences*. 18 (2). p. 17-25.

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). (2014). "Ecological Sciences for Sustainable Development". Available at: <http://www.unesco.org/new/en/natural-sciences/environment/ecological-sciences/capacity-building-and-partnerships/educational-materials/>.

West, P. et. al. (2010). *Transition matters: pupils' experiences of the primary-secondary school transition in the West of Scotland and consequences for well-being and attainment*, *Research Papers in Education*, 25:1, p.21-50.

Willetts, P. (2001). "Transnational Actors and International Organizations in Global Politics". (John Baylis and Steve Smith, Ed.). The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations. 2. Edition. New York: Oxford University Press.

"The Millennium Development Goals Report 2015". (2015). UN. New York. p. 1-73.

"World Conservation Strategy: Living Resource Conservation for Sustainable Development". (1980). IUCN-UNEP-WWF.

Zelli, F. and Van Asselt, H. (2013). Introduction: The Institutional Fragmentation of Global Environmental Governance. Global Environmental Environmental Politics 13(3). p. 1-13.

[itobiad], 2022, 11 (2): 963-992

<p>Liselere Geçiş Sınavı (LGS) Hazırlık Sürecinin Değerlendirilmesi</p> <p>Evaluation of High School Entrance Exam (HSEE) Preparation Process</p> <p>Video Link: https://youtu.be/iodazuAedw4</p>	
<p>Soner DOĞAN</p> <p>Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Associate Prof., Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Education snr312@gmail.com ORCID: 0000-0003-2013-3348</p> <p>Yücel OKTAY</p> <p>Okul Yöneticisi, Millî Eğitim Bakanlığı School Administrator, Minsiter of Education yucel_oktay@hotmail.com ORCID: 0000-0002-1909-0224</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 07.01.2022
Kabul Tarihi / Accepted	: 01.05.2022
Yayın Tarihi / Published	: 12.06.2022
Yayın Sezonu	: Nisan-Mayıs-Haziran
Pub Date Season	: April-May-June

Atıf/Cite as: Doğan, S. & Oktay, Y. (2022). Liselere Geçiş Sınavı (LGS) Hazırlık Sürecinin Değerlendirilmesi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (2) , 963-992 . DOI: 10.15869/itobiad.1054829

Plagiarizm/İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Soner DOĞAN , Yücel OKTAY).

Yayıncı / Published by: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Liselere Geçiş Sınavı (LGS) Hazırlık Sürecinin Değerlendirilmesi *

Öz

Bu çalışmada LGS hazırlık süreci, Destekleme ve Yetiştirme Kursları (DYK, devlet tarafından verilen kitaplar ve yardımcı kaynak kitap kullanımı, öğrenci koçluğu sistemi ve seviye sınıfları bağlamında kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiştir. Araştırma nitel bir çalışma olup, konu itibarıyla kamuoyu tarafından ilgiyle takip edilen, araştırmacıların da çeşitli yönleriyle ele alıp inceledikleri bir olgu olarak ortaya çıktığından olgubilim (fenomenoloji) desenine göre yapılandırılmıştır. Araştırmanın çalışma grubu ölçüt örnekleme yöntemine göre belirlenmiş olup, çalışma grubunu Doğu Karadeniz Bölgesinde bulunan bir ilde ortaokulda görev yapan 10 öğretmen oluşturmaktadır. Verileri toplamada araştırmacılar tarafından geliştirilen ve açık uçlu sorulardan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırma verilerinin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Analiz edilen veriler ve bulgular 13 tema, 57 kategori ve 484 kod altında yapılandırılmıştır. Araştırma sonuçları, LGS'nin öğrenciler ile veliler üzerinde stres ve endişeye sebep olduğunu, ayrıca öğrencilerin hayatı ve geleceği için önemli olduğunu göstermektedir. Araştırmada, LGS hazırlık sürecinde başta DYK'lar olmak üzere okullarda yürütülen çalışmaların faydalı olduğu, ancak devlet tarafından verilen kitapların LGS'ye hazırlık için yeterli olmadığı ve yardımcı kitaplara ihtiyaç duyulduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, sınav hazırlık sürecinde seviye sınıfı yapılması gerektiği, öğrenci koçluğunun faydalı olduğu, bu süreçte okul yöneticileri ve öğretmenlerin yeterlikleri ile aile tutumlarının başarıyı etkilediği, okul başarısının öğretmen, öğrenci ve velileri olumlu yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Çalışmada elde edilen sonuçlar bağlamında ücretsiz yardımcı kaynakların okulların açıldığı hafta öğrencilere ulaştırılması, öğretmenlere öğrenci koçluğu eğitimleri verilmesi ve aile eğitimlerine ağırlık verilmesi önerilmektedir. Ayrıca okul yöneticileri ve öğretmenlerin mesleki olarak desteklenmesi ve geliştirilmesi, sınavla öğrenci alan okulların sayısının azaltılması, seçme sınavına girebilmek için bazı ön şartlar getirilmesi ve yönlendirmeye dayalı bir ortaöğretime geçiş sisteminin hayata geçirilmesi de öneriler arasında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: LGS hazırlık süreci, DYK kursları, öğrenci koçluğu, ders kitapları, yardımcı kaynaklar

* Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Sosyal ve Beşeri Bilimler Kurulunun 14.12.2021 tarih ve 21 nolu kararı ile araştırmanın etik olarak uygunluğuna karar verilmiş, karar E-60263016-050.06.04-112768 sayılı rektörlük oluru ile onaylanmıştır

Evaluation of High School Entrance Exam (HSEE) Preparation Process **

Abstract

In this study, the HSEE preparation process has been comprehensively evaluated in the context of Supporting and Training Courses (STC), government-issued books and supplementary resource books, student coaching system and level classes. As the research is a qualitative study, it has been structured according to the phenomenology pattern. The study group of the research was determined according to the criterion sampling method, and the study group consists of 10 teachers working in a secondary school in East Black Sea Region. A semi-structured interview form consisting of open-ended questions developed by the researchers was used to collect the data. Content analysis method was used in the analysis of the research data. The analyzed data and findings were structured under 9 themes, 57 categories and 484 codes. The results of the research are that LGS causes stress and anxiety on students and parents, it is important for the life and future of students, the studies carried out in schools, especially STCs, are beneficial in the preparation process for HSEE, the textbooks given by the state are not sufficient for preparation for HSEE and supplementary books are needed, a level class is required during the exam preparation process, student coaching is beneficial, the competencies of school administrators and teachers and family attitudes affect success, and school success affects teachers, students and parents positively. In the context of the results obtained in the study, free auxiliary resources are delivered to students in the week the schools are opened, student coaching trainings are given to teachers, emphasis is placed on family training, school administrators and teachers are supported and developed professionally, reducing the number of schools accepting students by examination and some prerequisites must be met in order to enter the selection exam. It can be recommended to implement a system of transition to secondary education based on guidance.

Keywords: HSEE preparation process, STC courses, student coaching, textbooks, supplementary resource books.

Giriş

Dünyanın çoğu ülkesinde kişiler büyük ölçüde eğitim sürecinde edindikleri bilgi, birikim ve yeteneklerle geleceğine yön verebilmektedirler. İnsanların çalışma hayatına atıldıktan sonra yüksek bir sosyal statü ve iyi yaşam standartları elde etmeleri büyük oranda eğitimle mümkün olabilmektedir. Bu durum, hem insanların kaliteli bir eğitim talebi hem de gelecekle ilgili hedefleri bakımından eğitime ayrı bir önem kazandırmaktadır. Bu bağlamda insanların hedeflerine ulaşmalarında önemli bir role sahip olan eğitim kurumları dikkatle takip edilmekte, kalite ve başarı bakımından ön plana çıkan eğitim kurumları toplum tarafından daha fazla ilgi görmektedir. Dolayısıyla

** With the decision of Sivas Cumhuriyet University Scientific Research and Publication Ethics Social and Human Sciences Board dated 14.12.2021 and numbered 21, it was decided that the research was ethically appropriate, and the decision was approved by the rectorate's approval numbered E-60263016-050.06.04-112768.

bu eğitim kurumlarında öğrenimlerine devam etmek isteyenler içerisinde seçim yapabilmek için merkezi sınavlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Merkezi sınavlar başarı değerlendirilmede, bir üst eğitim kurumuna geçişte kullanılmakta ve bireyin hayatında önemli bir rol oynamaktadır. Bu yönüyle merkezi sınavlar sadece öğrenciler için değil aynı zamanda aileler için de hayatın bir parçası haline gelmektedir (Greene, 2011; Güngör, 2021). Toplumdaki genel kanıya göre merkezi sınavlardan elde edilecek istenilen sonuçlar iyi bir üniversitenin dolayısıyla saygın bir mesleğin de anahtarı olarak görülmektedir. Diğer taraftan eğitimle ilgili herkesi etkileyen merkezi sınavlarda öğrenciler tarafından ortaya konulan performans, öğretmenler ve okulları da doğrudan etkilemektedir (Woessmann, 2003).

Dünyada ortaöğretime geçişte ülkeden ülkeye farklılık gösteren sistemler kullanılmaktadır. Her ülke kendi toplumsal yapısı, eğitim sistemi, nüfus yapısı ve kültürel özelliklerine göre bir ortaöğretime geçiş yöntemi benimsemiştir. Ortaöğretime geçişte Macaristan, Güney Kore, Amerika Birleşik Devletleri'nin birçok eyaleti ve Hollanda merkezi bir giriş sınav kullanırken; Japonya, İsviçre ve Danimarka'da her okul kendi giriş sınavını yapmakta; Almanya, Fransa ve Finlandiya'da okul notlarının yanı sıra öğretmen görüşleri kullanılmaktadır (Demir ve Yılmaz, 2019). Eurydice (2021) raporuna göre, İtalya'da ortaöğretime geçişte bitirme sınavları kullanılır. Birinci aşamada öğrenciler bir seviyeden diğerine sınavsız geçerler. Eğitimin ilk aşamasının sonunda, bitirme sınavını geçen öğrenciler, ilk iki yılı zorunlu olan eğitimin ikinci aşamasına doğrudan geçerler. İngiltere'de ise devlet okulları çoğunlukla öğrencilerin yeteneklerini ve akademik kıstasları dikkate almaksızın kabul eder. Buna karşın birkaç alanda, bazı akademik okullar öğrencilerini giriş sınavındaki performanslarına göre seçer. Türkiye'de de sıklıkla değişikliğe uğrasa da ortaöğretime geçişte kendine özgü bir sınav sistem bulunmaktadır.

Türkiye'de ortaöğretimde sınava dayalı geçiş, 1955 yılında bazı derslerin yabancı dilde okutulduğu ve 1975 yılında Anadolu liseleri adı ile anılacak olan maarif kolejlerinin açılmasıyla başlamıştır. Bu liseler, öğrenci alımlarında kendi sınavlarını yapmışlardır (Akyüz, 2007). Maarif kolejlerinin ardından fen liseleri (1964), Anadolu İmam Hatip Liseleri (1985), Anadolu Öğretmen Liseleri (1990) ve Sosyal Bilimler Liseleri (2003) açılmıştır (Gür, Çelik ve Coşkun, 2013). 1955 ile 2003 yılları arasında farklı türde birçok ortaöğretim okulunun açılıp ülke genelinde yaygınlaşması ve bazı okul türlerine olan aşırı talep nedeniyle merkezi bir sınav yapma düşüncesi ortaya çıkmıştır. Türkiye'de ortaöğretime geçişte ilk defa merkezi bir sınav 1997 yılında Liselere Geçiş Sınavı (LGS) adıyla hayata geçirilmiştir. 2005 yılında LGS sisteminin kaldırılmasının ardından Ortaöğretim Kurumları Sınavı (OKS) getirilmiştir. 2008 yılında OKS'nin yerine Seviye Belirleme Sınavı (SBS), 2013 yılında SBS'nin yerine Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş Sistemi (TEOG) ve nihayet 2018 yılında TEOG yerine Liselere Geçiş Sistemi (LGS) uygulanmaya başlanmıştır (Eğitim Reformu Girişimi, 2017; MEB, 2019). Diğer taraftan son yıllarda ortaöğretime geçiş sürecinde; merkezi sınavlar ile birlikte öğretmen görüşleri, okul başarı puanı gibi birkaç farklı ölçütü bir araya getiren modellerin hayata geçirilmesi gerekliliği vurgulanmaktadır (Dinç, Dere ve Koluman, 2014).

Türkiye'de toplumun önemli bir kesimini ilgilendiren, üniversiteye geçişte ve ortaöğretime geçişte uygulanmakta olan merkezi sınavlar, kamuoyunda tartışmaların yaşandığı eğitim konularının başında gelmektedir. Özellikle eğitimde bölgeler arası ve

okullar arası kalite farklılıkları ile eğitimde fırsat ve imkân eşitliğinin sağlanamamış olması sınav sistemlerinin en zayıf yönü olarak kabul edilebilir. Öte yandan ortaöğretime geçiş sisteminin sık sık değiştirilmesi, sınav sorularının içerik ve zorluk derecesi bakımından bazı yıllar farklılık göstermesi, öğrenci ve velilerin tepkisine neden olmaktadır. Ayrıca sınav sisteminde yapılan son değişikliklerle birlikte okulların 'nitelikli okul, niteliksiz okul' şeklinde bir ayrıştırmaya tabi tutulmasının eğitim camiası ve paydaşları arasında rahatsızlığa yol açtığı söylenebilir.

Gerek üniversite giriş sınavı sonuçları gerekse PISA sonuçları dikkate alındığında özellikle fen liseleri ve sosyal bilimler liselerinin diğer okul türlerinden daha iyi sonuçlar elde ettiği, söz konusu okulların Türkiye ve OECD ortalamasının üzerinde başarı gösterdikleri görülmektedir. Meslek liselerinin ise aynı sınavlarda tüm alanlarda diğer okul türlerinden daha düşük performans sergiledikleri görülmektedir (Berberoğlu ve Kalender 2005; MEB, 2019). Akademik başarı bakımından okul türleri arasındaki bu önemli fark, belli okul türlerine talebin artmasına sebep olmakta, bu da veliler ve toplum nazarında LGS'nin çocukların geleceği için son derece önemli olduğunu düşündürmektedir. Bundan dolayı LGS'ye hazırlık süreci veliler, öğrenciler ve eğitim kurumları için ayrı bir önem taşımaktadır.

İyi bir liseye girmek isteyen öğrenciler sınavlara hazırlık sürecinde Destekleme ve Yetiştirme Kursları (DYK), özel kurs ve özel derslere ilgi göstermektedirler. Bu süreçte en fazla başvurulan yöntem ise Destekleme ve Yetiştirme Kursları (DYK)'dır. Destekleme ve Yetiştirme Kursları (DYK), 14 Mart 2014 tarih ve 28941 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 01/03/2014 tarihli ve 6528 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile istekli öğrencilere sınavlara hazırlık sürecinde destek olması amacıyla açılmıştır (MEB, 2014). Bu kurslara açıldığı yıl ve sonraki süreçte öğrenci ve öğretmenler tarafından yoğun bir ilgi gösterilmiştir (Bozbayındır ve Kara, 2017). Millî Eğitim Bakanlığının açmış olduğu DYK kurslarının etkililiği, verimliliği, işlevi, öğrenci başarısına etkileri ve kurslarda yaşanan sorunlarla ilgili literatürde birçok çalışma (Sarica, 2018; Kurnaz ve Kasırğa, 2021; Bozbayındır ve Kara, 2017) yer almaktadır.

DYK kurslarının yanı sıra özel kurs ve özel dersler de LGS'ye hazırlık sürecinde akademik başarıyı artırdığı gerekçesiyle öğrenci ve veliler tarafından tercih edilmektedir. Lee ve Jang'a (2010) göre, merkezi sınav sonuçları okulların kalite bakımından birbirlerinden ayrışmasına veya okullar aradaki farkın giderek daha fazla açılmasına sebep olmakta, buna bağlı olarak da kaliteli okullarda eğitim görme isteği özel derslere talebi artırmaktadır. Özel kurs ve özel derslere artan ilgiye bağlı olarak konu eğitim bilimcilerin de ilgisini çekmiştir. Turkan ve Çeliköz (2016) öğrencilerin özel ders eğilimini, Akdemir ve Kılıç (2020) öğrencilerin özel ders alma nedenlerini, Şirin (2000) eğitim sisteminde özel ders olgusunu, Özoğlu (2012) Türkiye'de dersane sisteminin gelişimini, Özgen ve Koşer ve Yalçın (2014) özel dersaneler ile paydaşları üzerine bir analiz çalışması, Tansel (2013) özel dersanelerle ilgili yeni gelişmeler ve dersanelerin geleceği gibi birçok konuda çalışma yapmışlardır. Hattie (2015) de yaptığı araştırmada okul müfredatı dışında dersanelerde, etüt merkezlerinde ve okul kurslarında fazladan yapılan öğretim faaliyetlerinin öğrencilerin akademik başarılarına olumlu katkı sağladığı sonucuna ulaşmıştır.

2014 yılında dersanelerin kapatılması ve DYK'lerin açılmasıyla birlikte öğrencileri LGS'ye hazırlama sorumluluğunu çoğunlukla okullar üstlenmiştir. Sınavlara hazırlık sürecini en iyi şekilde yönetmek isteyen okullarda deneme sınavları yapma, ders kitapları dışında farklı kaynaklardan faydalanma, seviye sınıfları oluşturma, öğrenci koçluğu gibi bir dizi uygulama hayata geçirilmiştir. Beidel, Turner ve Taylor-Ferreira (1999), Akbaba Altun, Çakan (2008) ile Mastropieri ve Scruggs (1999) tarafından yapılan çalışmalarda öğrencilerin belli sıklıklarla sınava alınmasının, sınavlarda zaman yönetiminin öğretilmesinin ve soruların nasıl okunması gerektiğinin öğretilmesinin akademik başarıyı artırıp artırmadığı araştırılmıştır. LGS hazırlık sürecinde bazı okullarda öğrenci koçluğu uygulamasının yapıldığı bilinmektedir. Öğrenci koçluğu (Kalçık, 2018; Çam-Tosun, Bayram, 2017; Karabacak, 2010) ile ilgili çok sayıda araştırma yapılmıştır.

Literatürde merkezi sınav sistemlerine ilişkin araştırmalara sıklıkla rastlanmaktadır: Schwerdt ve Woessmann (2017) merkezi okul sınavlarının bilgi değeri konulu çalışmada, merkezi sınavların öğrencilerin üretkenliğine göre sıralanmasına katkı sağlayacağını ifade etmiştir. Jürges, Schneider ve Büchel (2005) merkezi bitirme sınavlarının öğrenci başarısına etkisi araştırmasında, merkezi sınavların yapıldığı eyaletlerdeki öğrencilerin, diğer öğrencilerden çok daha iyi performans gösterdiğini ortaya koymuştur. Bol, Witschge, Van de Werfhorst ve Dronkers (2014) müfredat takibi ve merkezi sınavlar konulu çalışmada, sosyal sınıfın öğrenci başarısı üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğunu, ayrıca merkezi sınavların okulların ve öğrencilerin performansını takip etmede objektif göstergeler sunduğunu savunmaktadır. Backes-Gellner ve Veen (2008) merkezi sınavların eğitimin kalite standartları ve işgücü piyasası üzerindeki sonuçları araştırmasında, merkezi sınav ve daha yüksek eğitim standartları olan eyaletlerden mezun olanların diğer eyaletlerdeki okullardan mezun olanlardan daha fazla işgücü piyasalarında yer aldıklarını ifade etmektedir. Alberts (2001) standartları korumak için bir ön koşul olarak sınavları eşitlemek konulu araştırmasında Hollanda'da okul bitirme sınavlarına standart getirmek için merkezi sınavların hızla yayıldığını ortaya koymaktadır.

Türkiye'de de sürekli olarak kamuoyunun gündemini işgal eden Liselere Geçiş Sistemi (LGS) ile ilgili alan yazında araştırmalara rastlanmaktadır. Bu bağlamda Kızılcıkan ve Nacaroglu (2019) fen bilgisi öğretmenlerinin LGS sınavına ilişkin görüşlerini, Güler Arslan ve Çelik (2019) LGS'ye ilişkin matematik öğretmenlerinin görüşlerini, Karakaya ve Bulut ve Yılmaz (2020) fen lisesi öğretmenlerinin TEOG ve LGS'ye yönelik görüşlerini, Ulusoy (2020) 8. Sınıf öğrencilerinin LGS'ye ilişkin metaforik algılarını, Mehrali ve Alpaya (2021) LGS Türkçe sorularının müfredata uygunluğunu, Beyendi (2018) LGS matematik sorularının analizini, Demir ve Yılmaz (2019) LGS sınavını veli görüşlerine göre, Demir (2019) LGS sınavının dil öğretimi üzerindeki etkilerini, Kablan ve Bozkuş (2021) LGS matematik sorularını öğretmen ve öğrenci görüşlerine göre, Göloğlu Demir ve Keleş (2021) yüksek riskli testlerin matematik öğrenme süreçleri ve öğretim üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Görüldüğü üzere yapılan çalışmalar daha çok LGS sınavında çıkan sorulara ilişkin değerlendirmeleri ve fen bilgisi ya da matematik gibi belli branş öğretmenlerinin LGS sınavına ilişkin görüşlerini içermektedir. Literatürde LGS sınavına ve LGS sınavına hazırlık sürecine ilişkin kapsamlı bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı LGS hazırlık sürecini etkileyen DYK kursları, devlet tarafından verilen kitaplar ve yardımcı kaynak kitap kullanımı, öğrenci koçluğu sistemi ve seviye sınıfları gibi konular ile LGS hazırlık sürecinin nasıl olması gerektiğine ilişkin öneriler üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın diğer çalışmalardan farklı olarak LGS sürecini nitel sorularla öğretmen, öğrenci ve yöneticiye bakan yönleriyle ele aldığı ve literatüre katkı sağlayacağı söylenebilir.

LGS'nin öğretmenler için ne ifade ettiği; LGS hazırlık sürecinde okullarda yapılan çalışmalar; DYK kurslarının LGS hazırlık sürecini nasıl etkilediği; devlet tarafından verilen kitapların yeterli olup olmadığı; LGS hazırlık sürecinde seviye sınıflarının değerlendirilmesi; öğrenci koçluğu sisteminin değerlendirilmesi; başarıyı artırmak için okul yöneticileri, öğretmenler, veliler ve öğrencilerin neler yapması gerektiği ve LGS başarısının okula ne kazandıracakları araştırmanın alt amaçlarını oluşturmaktadır.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu çalışmada, LGS'ye hazırlık süreci farklı yönlerden incelenerek öğretmenlerin görüşlerine göre değerlendirilmesi amacıyla nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim/fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Patton (2014) olgubilim deseninin, insan deneyimlerinin ne ifade ettiğinden yola çıkarak asıl içeriği anlamada kullanılan bir yöntem olduğunu ifade etmiştir. Creswell, Hanson, Clark Plano, Morales'e (2007) göre olgubilim araştırmalarının amacı, kişilerden toplanan görüşleri kuramsallaştırmak yerine tüm katılımcıların deneyimledikleri bir olgunun (örneğin keder, öfke) ortak noktalarını tanımlayarak teorik bir model üretmektir. Bu şekilde olgubilimciler katılımcıların spesifik özelliklerinden çok deneyimlerine odaklanmaktadır. Dowling ve Cooney (2012) olgubilim araştırmalarının, araştırılan olguyu tanımlayabilmek için 'fenomenolojik indirgeme' yöntemiyle özü veya gerçek anlamı ortaya çıkarmaya çalıştığını belirtmiştir.

Türkiye'de liselere geçişte merkezi sınavların uygulamaya konulduğu 90'lı yılların sonundan itibaren eğitimin tüm paydaşları ve kamuoyu tarafından giderek artan bir ilgiyle takip edilen ortaöğretime geçiş sınavları, araştırmacıların da çeşitli yönleriyle ele alıp inceledikleri ve tartıştıkları bir olgu haline almıştır. Bu bakımdan LGS hazırlık sürecinin bir olgu olduğu kabul edilmiş ve bu çalışmada olgubilim deseni kullanılmıştır.

Çalışma kapsamında Etik Kurulu onayı için Cumhuriyet Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Sosyal ve Beşeri Bilimler Kuruluna 01.12.2021 tarihinde yapılan başvuru neticesinde 14.12.2021 tarih ve 21 nolu karar ile araştırmanın etik olarak uygunluğuna karar verilmiş, karar E-60263016-050.06.04-112768 sayılı rektörlük oluru ile onaylanmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu Milli Eğitim Bakanlığına bağlı ortaokullarda görev yapan Türkçe, Matematik, Fen Bilimleri, Sosyal Bilgiler, İngilizce ve Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık branşlarından 10 öğretmenden oluşturulmuştur. Çalışmanın örneklem grubunun belirlenmesinde öğretmenlerin, 2021-2022 eğitim-öğretim yılında LGS sınavına hazırlanan 8.sınıf öğrencilerine hem zorunlu okul programında hem de DYK kapsamında ders veriyor veya sınav sürecinde öğrencilere rehberlik yapıyor olmasına özen

gösterilmiştir. Bu bağlamda araştırmanın çalışma grubu amaçlı örnekleme yöntemlerinden “ölçüt örnekleme” yöntemiyle belirlenmiştir. Büyüköztürk (2012) amaçlı örnekleme ve ölçüt örnekleme kavramlarını şu şekilde tanımlamıştır: “Amaçlı örnekleme, derinlemesine araştırma yapabilmek amacıyla çalışmanın amacı bağlamında bilgi açısından zengin durumların seçilmesidir. Ölçüt örnekleme de örneklemin problemle ilgili olarak belirlenen niteliklere sahip kişiler, olaylar, nesnelere ya da durumlardan oluşturulmasıdır” (s.9-11). Çalışmanın bulgular kısmında araştırmaya katılan öğretmenlerin isimleri gizli tutulmuş, öğretmenler “K1, K2, K3...”, şeklinde kodlanmıştır.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada, LGS hazırlık sürecini etkileyen DYK kursları, devlet tarafından verilen kitaplar ile yardımcı kaynak kitap kullanımı, özel kurs ve özel dersler, öğrenci koçluğu sistemi ve seviye sınıfları gibi konulara ilişkin öğretmen görüşlerini belirlemek amacıyla açık uçlu sorulardan oluşan yarı yapılandırılmış mülakat (görüşme) formu kullanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek’e (2008) göre görüşme, araştırmacı tarafından belirlenmiş olan bir konuda kişilerin fikir ve görüşlerini anlatmasıdır. Görüşme, araştırma yapılan konu hakkında katılımcının görüşlerini derinlemesine anlamayı amaç edinir. Kişilerin bir konudaki tecrübeleri, fikirleri ve duyguları gibi gözlenemeyen pek çok bilginin görüşme yapılarak elde edilmesi beklenir. Karasar’a (2012) göre görüşme; yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış, yapılandırılmamış ve odak grup görüşmesi olarak sınıflandırılmaktadır. Yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılandırılmış görüşmeler kadar katılımcının hareket alanını sınırlamaz. Diğer taraftan yapılandırılmamış görüşmeler kadar da katılımcıya yüksek hareket özgürlüğü sağlamaz. Bu bakımdan yarı yapılandırılmış görüşme, yapılandırılmamış görüşme ile yapılandırılmış görüşme arasında konumlanmaktadır.

Araştırmanın amacı doğrultusunda hazırlanan taslak sorular, araştırma yöntemleri konusunda uzman bir akademisyen ile eğitim bilimleri alanında uzman bir akademisyenin görüşlerine sunulmuştur. Daha sonra hazırlanan sorular araştırmanın katılımcıları arasında yer almayan iki öğretmene yöneltilerek pilot uygulama yapılmıştır. Yapılan pilot uygulamadan elde edilen geri bildirimle görüşme formuna son hali verilmiştir. Katılımcılara; araştırmanın amacı, gizlilik protokolü ve katılım şartlarını açıklayan bir yönerge sunularak görüşmeye katılıp katılmayacakları sorulmuştur. Katılmak isteyen öğretmenlere görüşme formundaki sorular yöneltilmiştir. Her bir katılımcıyla yapılan görüşme yaklaşık 30-35 dakika sürmüştür. Görüşmeler sırasında veri kaybının önüne geçmek için katılımcıların onayıyla ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Görüşmeler bittikten sonra metne dönüştürülen kayıtlar katılımcılara sunularak ifadelerin kendilerine ait olduğuna dair onayları alınmıştır. Görüşmelerde kullanılan araştırmanın soruları ise şu şekilde yapılandırılmıştır:

- 1- LGS nedir? Açıklayınız.
- 2- LGS hazırlık sürecinde okullarda yapılan çalışmalar nelerdir? Açıklayınız.
- 3- DYK kursları LGS hazırlık sürecini nasıl etkilemektedir? Neden?
- 4- LGS’ye hazırlık sürecinde devlet tarafından verilen kitaplar yeterli midir? Neden?
- 5- LGS hazırlık sürecinde seviye sınıfı yapılmalı mı? Neden?
- 6- LGS hazırlık sürecinde öğretmenler tarafından yapılan öğrenci koçluğu sistemi öğrencilere katkı sağlamakta mıdır? Açıklayınız.

- 7- LGS sürecinde başarıyı artırmak için, okul yöneticileri ve öğretmenler neler yapmalıdır? Açıklayınız.
- 8- LGS sürecinde başarıyı artırmak için veliler ve öğrenciler neler yapmalıdır? Açıklayınız.
- 9- LGS başarısı okula ne kazandı? Açıklayınız.

Verilerin Analizi

Araştırmanın analizinde öncelikle, ses kayıt cihazıyla kayıt altına alınan görüşmeler deşifre edilip bilgisayara aktarılmıştır. Miles ve Huberman'ın (2016) ifade ettiği gibi, veriler çeşitli yönleri belirlenerek, küçük parçalar halinde işaretlenmiş veya etiketlenmiş, ardından teker teker okunan veriler olduğu gibi ele alınıp kodlanmıştır.

Araştırma verilerinin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel (2012) içerik analizinin araştırmacıların insan davranışlarını çok yönlü ve esnek çalışmalarına imkân verdiğini belirtmektedir. Bu bağlamda veriler Yıldırım ve Şimşek'in (2008, s. 228) ifade ettiği üzere "verilerin kodlanması, kodlanan verilerin temalarının belirlenmesi, kodların ve temaların düzenlenmesi, bulguların tanımlanması ve yorumlanması" aşamalarından geçirilerek analiz edilmiştir. Araştırmacı verilere ilişkin bulgular arasında karşılaştırmalar yapar ve neden-sonuç ilişkisi kurar. Çalışmada ayrıca doğrudan alıntılara yer verilerek içerik analizi sonucu elde edilen bulgular güçlendirilmiştir.

Geçerlik ve Güvenirlik

Araştırmada, geçerlik ve güvenirlik kavramları yerine inandırıcılık, aktarılabilirlik, tutarlılık ve teyit edilebilirlik kavramları kullanılmıştır (Mills, 2003). Çalışmanın inandırıcılığını artırmak için katılımcılar ile uzun süreli etkileşimde (prolonged involvement) bulunulmuştur. Çünkü yapılan araştırma bağlamında en doğru cevaplara ulaşılması katılımcılarla karşılıklı güvene dayalı, uzun süre etkileşimde bulunmayla mümkündür (Houser, 2015). Bazı öznel varsayımlar ve yanlış anlamadan kaynaklanabilecek hatalı sonuçlara ulaşmayı önlemek için bir teyit mekanizması (member checking) (Yıldırım ve Şimşek, 2008) oluşturularak ulaşılan sonuçların katılımcı teyidi yapılmıştır. Çalışmanın inanılabilirliğini tehlikeye düşürebilecek hataların önüne geçebilmek için nitel araştırma yöntemleri konusunda uzmanlaşmış bir öğretim üyesinden yapılan araştırmayı bütün yönleriyle değerlendirmesi (peer debriefing) istenmiştir. Araştırmada elde edilen bulgular aktarılırken ayrıntılı betimlenmeler yapılmış, bunun yanı sıra çalışmanın tüm aşamaları hakkında ayrıntılı bilgi verilmiş böylelikle çalışmanın aktarılabilirliği (dış geçerlik) artırılmaya çalışılmıştır. Araştırmada tutarlılığı sağlamak için, çalışmanın tasarımı detaylıca tanımlanmış ve ulaşılan bulgular yorum yapılmadan doğrudan okuyucuya aktarılmıştır.

Araştırmada uzman görüşü alınmış olup, Miles ve Huberman'ın (1994) güvenirlik formülü [Güvenirlik= Görüş Birliği / (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı)] kullanılarak kodlamaların güvenirlik hesaplaması yapılmıştır. Buna göre araştırmacı analizlerinin % 89 oranında uyumlu olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen yüksek düzeydeki uyumluluk oranı çalışmanın güvenirlik düzeyinin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Bulgular

Bu bölümde okullarda LGS hazırlık sürecine ilişkin katılımcı öğretmenlerden elde edilen veriler analiz edilmiş ve bulgular 9 tema, 57 kategori ve 484 kod altında yapılandırılmıştır. LGS kavramına ilişkin öğretmen görüşleri sınav ve endişe olmak üzere iki kategoride yapılandırılmış ve Tablo 1’de sunulmuştur:

Tablo 1. LGS Kavramına İlişkin Öğretmen Görüşleri

Kategoriler	Kodlar	Katılımcılar	f
Sınav	Nitelikli okullara öğrenci seçme sınavıdır.	K1 K2 K3 K4 K5 K8	6
	Liselere geçiş sistemidir.	K3 K4 K5 K8 K9	5
	Öğrencinin devam edeceğini liseyi belirleyen sınav	K7 K10	2
	Akademik derslerden soru sorulan sınav	K5 K8	2
	Beceri temelli soruların sorulduğu sınav	K6 K8	2
	Başarısızların mahalledeki okullara gittikleri sınavdır.	K3 K8	2
	Bir liseye yerleştirmeye yarayan sıralama sınavı	K10	1
<i>Toplam</i>			20
Endişe	Kazanamama kaygısı yaşanan sınav	K5	1
	Ailelerin endişe yaşadığı sınav	K5	1
	Toplumu ürküten sınav	K5	1
<i>Toplam</i>			3
<i>Genel Toplam</i>			23

LGS kavramına ilişkin öğretmen görüşleri incelendiğinde sınav ve nitelikli okul kategorilerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Tablo genel olarak incelendiğinde ise “Nitelikli okullara öğrenci seçme sınavıdır.” (f:6) ve “Liselere geçiş sistemidir” (f:5) ifadelerinin diğerlerine göre daha fazla kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca katılımcılar tarafından ifade edilen dikkat çekici diğer bir tanımlama da LGS’nin öğrenciler, aileler ve toplumda endişeye neden olduğu yönündeki tanımdır. Bu ifadelerden toplumda nitelikli okullara girebilme konusunda ciddi bir yarış ve endişenin olduğu anlaşılabilir. Bazı katılımcılar da LGS kavramını şu şekilde açıklamışlardır:

“Ailelerin 6. Sınıf çocuğuna bile bir markette indirim giren LGS hazırlık kitaplarını kapış kapış aldıkları sınav. Toplum ürküten bir sınav. Çocuk bu sınavı kazanamazsa ne yapacak diye düşündüren bir sınav”(K5).

“Ezber ve bilgi temelli sorulara dayalı olmayan, okuduğunu anlama, mantığı kavrayabilme, yoruma dayalı sorulardan oluşan, düz mantık sorularından uzak yeni nesil sorularına dayalı bir sınav sistemidir”(K6).

Öğretmen görüşlerine göre LGS hazırlık sürecinde okullarda yapılan çalışmalar kurslar, soru çözümü, rehberlik ve sınav temelli çalışma olmak üzere dört kategoride yapılandırılarak Tablo 2’de sunulmuştur:

Tablo 2. Öğretmen Görüşlerine Göre LGS Hazırlık Sürecinde Okullarda Yapılan Çalışmalar

Kategoriler	Kodlar	Katılımcılar	f
Kurslar	DYK açılmaktadır.	K1 K2 K3 K4 K5 K6 K7 K8 K9 K10	10
	Hafta içi etütler yapılmaktadır.	K1 K4 K5 K6 K7 K9 K10	7
	İlave dersler yapılmaktadır.	K8 K6	2
<i>Toplam</i>			19
Rehberlik	Sınava yönelik rehberlik çalışmaları yapılmaktadır.	K1 K2 K3 K5 K6 K7 K8 K10	8
	Velilerle yönelik rehberlik hizmetleri yürütülmektedir.	K3 K8	2
	Ders çalışma programları yapılmaktadır.	K10	1
<i>Toplam</i>			11
Soru Çözümü	Bire bir soru çözümü yapılmaktadır.	K4 K7 K8 K10	4
	Örnek sorular çözdürülmektedir.	K3 K7 K10	3
	Konu tarama testleri yapılmaktadır.	K8 K10	2
	Analizler yapılarak ve öğrencilerin eksikleri belirlenmektedir.	K3 K10	2
	Uzaktan ders yapılmaktadır.	K7	1
<i>Toplam</i>			12
Sınav Temelli Çalışma	Deneme sınavları yapılmaktadır.	K2 K3 K5 K7 K8 K9 K10	7
	Dersler sınava yönelik işlenmektedir.	K8 K5	2
	Zenginleştirilmiş içerikler sunulmaktadır.	K4	1
<i>Toplam</i>			10
<i>Genel Toplam</i>			52

LGS hazırlık sürecinde okullarda yapılan çalışmalar temasında kurslar ve rehberlik temalarının ön plana çıktığı görülmektedir. Katılımcılar LGS hazırlık sürecinde okullarda en fazla “Destekleme ve Yetiştirme Kursları açılmaktadır.”(f:10) “Rehber öğretmenler aracılığı ile sınava yönelik rehberlik çalışmaları yapılmaktadır.”(f:8) “Hafta içi etütler yapılmaktadır.” (f:7)ve “Deneme sınavları yapılmaktadır.”(f:7) ifadelerine yer vermişlerdir. Diğer taraftan ilave derslerle öğrencilerin desteklendiği da katılımcılar tarafından vurgulanmaktadır. Bu konuda K7 aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır.

“DYK kursları yapılmaktadır. Farklı yayınlardan oluşan deneme sınavları yapılmaktadır. 8.sınıf öğrencilerine yönelik her branştan whatsapp grupları oluşturularak, öğrencilerin anlayamadığı/çözemediği sorular branş öğretmenleri tarafından çözülmektedir”(K7).

DYK kurslarının LGS’ye etkileri üzerine öğretmen görüşleri test/soru çözümü, başarı ve verimlilik şeklinde kategorileştirilmiş ve Tablo 3’te sunulmuştur:

Tablo 3. DYK Kurslarının LGS'ye Etkileri Üzerine Öğretmen Görüşleri

Kategoriler	Kodlar	Katılımcılar	f
Başarı	Olumlu etkiler.	K1 K2 K3 K4 K5 K6 K7 K8 K9 K10	10
	Başarıyı artırdığı için önemlidir.	K5 K8	2
	Kararında yapılan DYK'ler faydalıdır.	K1	1
	Evde ders çalışmayan öğrenciler için faydalıdır.	K2	1
	Özel ders almayanlar için faydalıdır.	K2	1
	Öğrenci merkezli yürütülen DYK'ler faydalıdır.	K1	1
	Zengin içeriği olduğu için faydalıdır.	K3	1
<i>Toplam</i>			17
Test/Soru Çözümü	Derslerin tekrarı yapıldığı için faydalıdır.	K3 K5 K6 K7 K8 K10	6
	Deneme sınavları ve testleri uygulandığı için faydalıdır.	K3 K6 K7	3
	Yeni nesil sorular çözüldüğü için faydalıdır.	K5 K10	2
	Soru çözme becerisi kazandırdığı için başarıyı artırmaktadır.	K6 K8	2
	Öğrenciler soru sorabildikleri için faydalıdır.	K4	1
Fazla soru çözüldüğü için faydalıdır.	K6	1	
<i>Toplam</i>			15
Verimli Zaman	Uygun ortam ve zaman sunduğu için faydalıdır.	K4 K5	2
	Zamanı değerlendirdiği için faydalıdır.	K4	1
	Çalışma alışkanlığı kazandırdığı için faydalıdır.	K8	1
<i>Toplam</i>			4
<i>Genel Toplam</i>			36

DYK kurslarının LGS'ye etkileri temasında test/soru çözümü ve başarı kategorilerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Katılımcıların tamamı DYK kurslarının öğrenci başarısına etkileri için "Olumlu etkiler."(f:10) ifadesini kullanırken çoğunluğu da "Derslerin tekrarı yapıldığı için faydalıdır."(f:6) ifadesini kullanmıştır. Kurslarda deneme sınavları ve kazanım testleri uygulandığı, yeni nesil sorular çözüldüğü ve bu uygulamaların öğrencilerin akademik başarısına olumlu etki ettiği vurgulanmıştır. Ayrıca DYK kurslarının öğrencilere daha fazla soru çözme imkânı sunduğu ve soru çözme becerisi kazandırdığı belirtilmiştir. Öğretmenlerin ifadelerinden anlaşılacağı gibi DYK kursları sınava hazırlık sürecinde öğrenci ve velilerin ihtiyacını karşıladığı gibi ücretsiz oluşu bakımından da ayrı bir avantaj sağlamaktadır. Temaya ilişkin diğer görüşler ise şu şekildedir.

“Hafta sonları öğrencilerin nitelikli zaman geçirebilmesi için öğrencilere uygun ortam sunmaktadır. Hafta içi çözemedikleri sorular veya problemler burada çözüm bulmaktadır. Müfredat yetiştirmek bu noktada daha kolay olmaktadır. Deneme sınavları, kazanım testleri ayrıca önem kazanmaktadır” (K4).

“DYK öğrencilerin akademik başarılarını artırmak açısından son derece önemlidir. Özel derslere ve etüt merkezlerine binlerce lira para vererek çocuklarının LGS de başarılı olmasını isteyen veliler bu külfetten kurtulmuştur” (K6).

LGS’ye hazırlıkta devlet tarafından verilen kitapların yeterli olup olmadığı ile ilgili öğretmen görüşleri teması yetersiz, kısmen yeterli kategorilerine ayrılmıştır. Yetersiz alt kategorisi soru; kısmen yeterli alt teması öğretim yöntemi alt kategorilerine ayrılarak Tablo 4’te sunulmuştur:

Tablo 4. LGS’ye Hazırlıkta Devlet Tarafından Verilen Kitapların Yeterli Olup Olmadığı İle İlgili Öğretmen Görüşleri

Kategoriler	Alt Kategoriler	Kodlar	Katılımcılar	f
Yetersiz	Soru	Farklı soru tipleri yoktur.	K2 K4 K5 K6 K8 K10	6
		Soru sayısı azdır.	K1 K4 K5 K6 K7 K8	6
		Türkçe kitabı kısmen yetersizdir.	K3 K8	2
		Yeni nesil soruların sayısı yetersizdir.	K3	1
<i>Toplam</i>				15
Kısmen	Öğretim Yöntemi	Kitapların öğretim yöntemi uygun değil.	K1 K4 K5 K6 K7 K8 K10	7
		Gereksiz detaylardan dolayı yetersiz.	K1 K7	2
		Konu anlatımı yüzeyseldir.	K4 K7	2
		Net olmayan örnekler vardır.	K1	1
		LGS mantığıyla hazırlanmadığı için.	K9	1
<i>Toplam</i>				13
<i>GenelToplam</i>				28

LGS’ye hazırlıkta devlet tarafından verilen kitapların yeterli olup olmadığı temasında yetersiz kategorisinin öğretim yöntemi ve soru kategorileri ön plana çıkmaktadır. Katılımcılar çoğunluğu “Kitapların öğretim yöntemi uygun değil.”(f:7) “Farklı soru tiplerine yer vermediği için yetersizdir.”(f:6) şeklinde düşünmektedir. Bazı katılımcılar ise “Türkçe dersinde, sınavda çıkan soruların büyük bir kısmı ders kitabında bulunmaktadır.” ifadesini kullanmıştır. Katılımcıların ifadelerinden genel olarak ders kitaplarının yetersiz olduğu ve bu anlamda nitelikli sınav hazırlık kitaplarına ihtiyaç olduğu söylenebilir. Temaya ilişkin aşağıdaki görüşlere de yer verilmiştir:

“Devlet tarafından verilen kitapların birçoğu maalesef ders için bile yetersiz ve düzensiz olduğundan LGS için yeterlidir diyemeyeceğim. Çünkü kitaplarda bilgi önce verilmeli, daha net maddeler halinde ya da tablolar şeklinde akılda kalıcı hale getirilmeli, kronolojik sıraya uygun olmalı ve örnekleme yapılacaksa bundan sonra yapılmalıdır.”(K1).

“Devlet tarafından verilen kitaplar yeterli olmuyor. Çünkü konuları ya çok detayına kadar veriyor ya da çok yüzeysel” (K7).

LGS hazırlık sürecinde seviye sınıfı yapılıp yapılmamasıyla ilgili öğretmen görüşleri teması olumlu ve olumsuz kategorilerine ayrılmıştır. Olumlu kategorisi öğrenme hızı, sınav hazırlığında zorluk, liseler seviye okullarıdır, gruplar arası geçiş alt kategorilerinden; olumsuz kategorisi ise eşitlik alt kategorisinden oluşturularak Tablo 5’de sunulmuştur:

Tablo 5. LGS Hazırlık Sürecinde Seviye Sınıfı Yapılıp Yapılmamasıyla İlgili Öğretmen Görüşleri

Kategoriler	Alt Kategoriler	Kodlar	Katılımcılar	f
Olumlu	Öğrenme Hızı	Öğrenme hızından dolayı	K1 K2 K3 K4 K6 K7 K8 K9	8
		Sınıf seviyesine göre planlanma yapılı.	K3 K4 K6 K7 K8 K9	6
		Başarısızlık duygusu kanıksanmaktadır.	K1 K7	2
		Her öğrenciye hedefine göre ders anlatılacağı için	K8	1
		Başarılı öğrencilerle başarıya ulaşılabilir.	K8	1
		Yapabilme başarısını tadınca hız artırıyor.		1
	Sınav Hazırlığında Zorluk	İyi öğrenciler sınavdan kopabilir.	K1 K2	2
		İlerleme kaydedenler üst seviyeye geçirilmeli.	K1 K3	2
		Liseler seviye okullarıdır.	K3	1
	Liseler Seviye Okullarıdır	Seviyeleri birbirinden çok farklı öğrencileri aynı sınıfta sınava hazırlamak zordur.	K1	1
	Öğrenciler üst seviyeye geçebilmek için çalışırlar.	K5	1	
Toplam				26
Olumsuz	Eşitlik	Düşük seviyedekiler çaresizlik yaşayabilir.	K7 K5	2

Eşitlik için seviye sınıfları olmamalı.	K7 K10	2
<i>Toplam</i>		4
<i>Genel Toplam</i>		30

LGS hazırlık sürecinde seviye sınıfı yapılıp yapılmamasıyla ilgili öğretmen görüşleri temasında olumlu kategorisi ve öğrenme hızı alt kategorisi ön plana çıkmaktadır. LGS hazırlık sürecinde seviye sınıfı yapılmasına katılımcıların geneli “Öğrenme hızına göre ders anlatılacağı için”(f:8) ve “Sınıf seviyesine göre planlanma yapılır.”(f:6) ifadeleri ile olumlu baktıklarını belirtmektedirler. Diğer taraftan bazı katılımcılar düşük seviyedeki öğrenciler için öğrenilmiş çaresizlik yaşatabileceği ve öğrenciler arasında eşitsizliğe neden olabileceği için seviye sınıflarına olumsuz yaklaşmaktadır. Bir kısım katılımcı da seviye sınıfı oluşturulmasına olumlu bakmakla beraber gruplar arasında geçişin olması gerektiğini savunmaktadırlar. Katılımcılara ait bazı görüşler de aşağıda sunulmuştur:

“LGS hazırlık sürecinde seviye sınıfları öğrencilere bir sınav uygulanarak mutlaka yapılmalıdır. Çünkü henüz emekleme çağındaki bir bebek ile koşmaya hazır bir diğer çocuğu aynı yerde sınava hazırlamamak gerekir. Bir öğrencinin konuyu anlama ve soru çözme hızı diğeriyle uymadığında yetişemeyene göre anlatıldığında hızlı olan, hızlıya göre anlatıldığında ise yavaş olan öğrenci kaybedilecektir. Seviyesi iyi öğrenci daha fazla soru çözebilme hakkını kaybedeceği gibi hedeften kopma bile yaşayabilir.”(K1).

“Öğrencilerin gideceği lisede de kendi seviyesinde öğrenciler olacağı için seviye sınıfı olmalıdır”(K3).

LGS hazırlık sürecinde öğretmenler tarafından yapılan öğrenci koçluğu sisteminin öğrencilere katkı sağlayıp sağlamadığına yönelik öğretmen görüşleri teması rehberlik kategorisinde yapılandırılmış olup Tablo 6’da sunulmuştur:

Tablo 6. LGS Hazırlık Sürecinde Öğretmenler Tarafından Yapılan Öğrenci Koçluğu Sisteminin Öğrencilere Katkı Sağlayıp Sağlamadığına Yönelik Öğretmen Görüşleri

Kategoriler	Kodlar	Katılımcılar	f
Rehberlik	Rehberlik	K3 K4 K5 K6 K8 K10	6
	İlgi, takip, kontrol katkı sağlar.	K1 K3 K5 K7 K9	5
	Motivasyon	K4 K5 K6 K8	4
	Danışabileceği biri güvende hissettirir.	K2 K4	2
	Öğrencinin manevi yönüne katkı sağlar.	K7	1
	Veli ile hızlı iletişim	K3	1
<i>Toplam</i>			19

LGS hazırlık sürecinde öğretmenler tarafından yapılan öğrenci koçluğu sisteminin öğrencilere katkı sağlayıp sağlamadığına yönelik öğretmen görüşleri temasında rehberlik ve ilgi, takip, kontrol kategorileri ön plana çıkmaktadır. “Rehberlik”(f:6), “İlgi, takip,

kontrol katkı sağlar.”(f:5) ve “Motivasyon”(f:4) katılımcıların en fazla üzerinde durdukları ifadelerdir. Katılımcıların tamamı LGS hazırlık sürecinde öğretmenler tarafından yapılan öğrenci koçluğu sisteminin öğrencilere katkı sağladığını düşünmektedir. Ayrıca “Öğrencinin manevi yönüne katkı sağlar.” ve “Veli ile hızlı iletişim sağlar.” ifadeleri de dikkat çekicidir. Katılımcıların görüşlerinden hareketle okullarda öğrenci koçluğu sisteminin uygulanmasının öğrencilerin başarısına olumlu yönde yansıtacağı söylenebilir. Bunlar dışındaki bazı görüşler de aşağıda sunulmuştur.

“Fayda sağlamaktadır. Çünkü öğrenci kendini daha güvende hissedecektir. Danışabileceği birinin olduğunu bilmek onu rahatlatacaktır”(K2).

“Sağlamaktadır. Koçluk sistemi ile öğrencinin birebir takibi daha kolay olmaktadır. Hem akademik takibi hem de rehberlik takibi daha hızlı olmaktadır. Veli ile iletişim hızlıdır. Sınav analizleri birebir yapılır. Performanstaki düşme ya da yükselme anında görülür ve önlem alınır”(K3).

LGS sürecinde öğrencinin başarısını artırmak için, okul yöneticileri, öğretmenler, veliler ve öğrencilerin neler yapması gerektiği ile ilgili öğretmen görüşleri teması; yöneticiler, öğretmenler, veliler ve öğrenciler olmak üzere dört kategoriden oluşmaktadır. Yöneticiler kategorisi destek, işbirliği ve iletişim, eğitim-öğretim alt kategorileri; öğretmenler kategorisi işbirliği ve iletişim, eğitim-öğretim alt kategorileri şeklinde yapılandırılmış olup Tablo 7’de sunulmuştur:

Tablo 7. LGS Sürecinde Öğrencinin Başarısını Artırmak İçin, Okul Yöneticileri ve Öğretmenlerin Neler Yapması Gerektiği ile İlgili Öğretmen Görüşleri

Kategoriler	Alt Kategoriler	Kodlar	Katılımcılar	f
Yönetici	Eğitim-Öğretim	Deneme sınavları sık ve kaliteli yapılmalı	K1 K6 K9	3
		Eğitim ortamının hazırlanması	K4 K6 K10	3
		Sürecin takipçisi olmalı	K2 K3 K5	3
		Sosyal etkinlikler yapılmalı	K1 K6	2
		Disiplini ve düzeni sağlamalı	K4 K5	2
		Okul ziyaretleri yapılmalı	K1	1
		Ders programı dengeli yapılmalı	K1	1
		Sürecin planlayıcısı olmalı	K3	1
		Kaynakları zamanında temin etmeli	K7	1
		Öğretmenlerle hedefler belirlemeli	K8	1
		Kurs açmalı	K9	1
		LGS sürecini daha erken yıllarda başlatmalı	K10	1
		Öğretmenleri desteklemeli	K1 K2 K6 K8 K10	5

	Öğretmen çalışmalarında desteklenmeli	K1	1	
Destek	Dezavantajlı öğrencilere destek verilmeli	K1	1	
	Başarılı olan öğretmen ve öğrencileri ödüllendirmeli	K6 K8 K10	3	
	<hr/>			
İşbirliği ve İletişim	Veli- öğretmen işbirliği ve iletişimini sağlamalı	K1 K2 K3 K6 K8	5	
	Okul-Aile Birlikleri ve Okul rehber öğretmenleri işbirliği yapılmalı	K1 K10	2	
	Biz dilini kullanmalı	K8	1	
	Güvene dayalı iyi iletişim kurmalı	K8	1	
<hr/>				
<i>Toplam</i>			39	
Öğretmen	Eğitim- Öğretim	Öğrencilerin çalışmalarını takip etmeli	K1 K2 K3 K5 K6 K9	6
		Kendini yenilemeli	K1 K4 K6 K8	4
		Doğru rehberlik yapmalı	K1 K2 K4 K10	4
		Soru çözme alışkanlığı kazandırmalı	K3 K5 K10	3
		Sınava göre ders anlatmalı	K3 K10	2
		Uygun öğrenme tekniklerini kullanabilmeli.	K8 K10	2
		Farklı kaynaklar kullanmalı	K1	1
		Soru türlerini iyi etüt etmeli	K1	1
		Öğrenme sevdirmeli	K8	1
		MEB'in örnek soruları takip etmeli	K3	1
	İşbirliği ve İletişim	Öğrenci yararına her tür faaliyette gönüllü olarak yer almalı	K1 K6	2
		İletişimine açık olmalı	K6 K8	2
		Sürekli işbirliği yapmalı	K1	1
		Kendi başarısı yerine öğrenci başarısını öncelemeli	K1	1
<hr/>				
<i>Toplam</i>			31	
<i>Genel Toplam</i>			70	

LGS sürecinde öğrencinin başarısını artırmak için, okul yöneticileri ve öğretmenlerin neler yapması gerektiği ile ilgili öğretmen görüşleri teması yöneticiler kategorisinde eğitim-öğretim kategorisinin ön plana çıktığı görülmektedir. Katılımcılar yöneticiler için en fazla "Öğretmenleri desteklemeli"(f:5), "Veli- öğretmen işbirliği ve iletişimini sağlamalı"(f:5) ifadelerini kullanmışlardır. Öğretmenler kategorisinde eğitim-öğretim kategorisinin ön plana çıktığı görülmektedir. Katılımcılar öğretmenler için en fazla "Öğrencilerin çalışmalarını ve ilerlemelerini takip etmeli"(f:6), "Doğru rehberlik

yapmalı”(f:4), “Kendini yenilemeli”(f:4) ifadelerini kullanmışlardır. Konuya ilişkin bazı görüşler aşağıda sunulmuştur:

“Öğretmenler öncelikle düzenli ders çalışma alışkanlığını kazandıracak rehberlik çalışmalarına çok erken sürede başlamalıdır. Konuların işlenişinde kazanım kısmı bitmeden beceri temelli sorularla öğrencileri zorlanmamalı ve verdiği görevleri takip etmelidir. LGS sürecinde öğretmene fazlaca ihtiyaç duyulacağından soru çözümünü gibi bölümlere çözüm üretecek bir yöntem bulmalıdır”(K10).

Veliler kategorisi destek, takip; öğrenciler kategorisi çalışma ve kendini tanıma alt kategorileri şeklinde yapılandırılmış olup Tablo 8’de sunulmuştur:

Tablo 8. LGS Sürecinde Öğrencinin Başarısını Artırmak İçin Veliler ve Öğrencilerin Neler Yapması Gerektiği İle İlgili Öğretmen Görüşleri

Kategoriler	Alt kategoriler	Kodlar	Katılımcılar	f
Öğrenci	Çalışma	Doğru ve düzenli çalışmalılar	K1 K2 K3 K4 K5 K8 K9 K10	8
		Tekrar yapmalı ve test çözmeli	K3 K6 K7 K8 K10	5
		Öğretmenlerine sormalı. Geçmiş yıllarda çıkan sorulara bakmalı	K3 K4 K10 K3	3 1
	Kendini Tanıma	Ek çalışmalar yapmalı	K1	1
		MEB’in yayınladığı soruları çözmeli	K3	1
		Denemeler yapmalı	K3	1
		Ne istediklerine doğru karar vermeli	K1 K3 K5 K8	4
	Destek	Öğretmenlerinin yönlendirmelerine uymaları	K2 K8	2
		Kendilerini tanımalı	K1	1
		Fedakârlık yapmaları	K2	1
Kendine güvenmeli ve motivasyonunu yüksek tutmalıdır.		K8	1	
Toplam				29
Veli	Destek	Hayatını sınava göre düzenlenmelidir.	K2 K4 K5 K10	4
		Çocuklarını anlamaya çalışmalı	K2 K7 K8	3
		Çocuğunun başka çocuklarla kıyaslamamalı	K6 K8	2
		Kaynakları temin etmeli	K5 K6	2
		Başarıyı takdir etmeli	K1	1
		Çocuğun değerli olduğu hissettirmeli	K8	1
Toplam				6

Takip		K6 K8 K10	
	Çocuğunu takip etmeli, eksiklerini gidermeli	K1 K5 K6 K9 K10	5
	Denemelerin sonuçlarını kontrol etmeli	K1 K6	2
<i>Toplam</i>			26
<i>Genel Toplam</i>			55

Veliler kategorisinde destek ve takip kategorilerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Katılımcılar LGS sürecinde öğrencinin başarısını artırmak için “Öğretmenle işbirliği içinde olmalı” (f:6), “Çocuğunu takip etmeli, eksiklere yönelik çalışmalar yapılmasını sağlamalı” (f:5) ifadelerine daha sık yer verdikleri görülmektedir. Öğrenciler kategorisinde çalışma kategorisinin ön plana çıktığı görülmektedir. Katılımcılar LGS sürecinde öğrencilerin başarılarını artırmak için çoğunlukla “Doğru ve düzenli çalışmalılar” (f:8), “Tekrar yapmalı ve test çözmeliler” (f:5) şeklinde ifade etmektedirler. Konuya ilişkin bazı görüşler aşağıda sunulmuştur:

“Öğrenciler, ilk önce hedeflerini belirlemeli. Ders planı hazırlayıp sürece başlamalı. MEB’in yayınladığı soruları çözmeli. Geçmiş yıllarda çıkan sorulara bakmalı. Konu anlatımdan sonra tekrarlar ve test çözmeye yapmalı. Yapamadıkları soruları mutlaka öğretmenlerine sormalı. Denemelerle sınavı prova etmeli” (K3).

LGS başarısının okula ne kazandırdığıyla ilgili öğretmen görüşleri teması motivasyon ve okul kültürü olmak üzere iki kategoride yapılandırılmış olup Tablo 9’da sunulmuştur:

Tablo 9. LGS Başarısının Okula Ne Kazandırdığıyla İlgili Öğretmen Görüşleri

Kategoriler	Kodlar	Katılımcılar	f
Okul Kültürü	Okulun bilinirliğine katkıda bulunur.	K3 K5 K8 K9	4
	Tercih edilebilirlik artırır.	K4 K5 K7 K8	4
	Okula aidiyet duygusu kazandırır.	K1 K5 K10	2
	Okul kültürünün oluşmasını sağlar.	K3	1
	Saygınlık kazandırır.	K6	1
	Özel okula ilgi çeker ve ekonomik katkı kazandırır.	K1	1
	<i>Toplam</i>		
Motivasyon	Öğretmenleri güdüler.	K1 K5 K10	3
	Öğrenci ve velilerinin okula güven duymasını sağlar.	K2 K4 K5	3
	Öğretmenlerin iş doyumunu artırır.	K5 K10	2
	İç huzur	K6	1
	Gurur kazandırır	K1	1
<i>Toplam</i>			10
<i>Genel Toplam</i>			23

LGS başarısının okula ne kazandırdığıyla ilgili öğretmen görüşleri teması motivasyon, ve tercih edirlilik kategorileri ön plana çıkmaktadır. LGS başarısının okula ne kazandırdığıyla ilgili katılımcılar en fazla "Okulun bilinirliğine katkıda bulunur."(f:4), "Tercih edirlilik açısından öne çıkmasını sağlar."(f:4) ifadelerini kullanmışlardır. Diğer taraftan LGS başarısının öğretmenlerin iş doyumunu artırdığını, okul kültürünün oluşmasını sağladığı ve okula aidiyet duygusu kazandırdığı görüşleri de dikkat çekicidir. Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere genel olarak LGS başarısının okul, öğretmen, öğrenci ve velilere olumlu yansımalarının olacağı söylenebilir. Konu ile ilgili bazı katılımcı görüşleri şu şekildedir:

"LGS başarısı okulun ' LGS de başarısı yüksek bir okul ' diye tanınmasını sağlar. Bu durum da 8. sınıfa diğer okullardan birkaç yeni öğrencinin gelmesine sebep olur"(K8).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırma LGS hazırlık sürecini öğretmen görüşlerine göre kapsamlı bir şekilde değerlendirmeyi amaçlayan nitel bir çalışmadır. Bu bağlamda katılımcıların LGS'yi nitelikli okul, soru, sınav ve endişe kavramlarıyla açıkladıkları görülmektedir. Bu çalışmadan elde edilen bulguları destekler nitelikte Demir ve Yılmaz'ın (2019) çalışmasında da LGS, nitelikli okullara öğrenci seçmek için yapılan sınav olarak ifade edilmektedir. Dawson (2012), Demirbilek ve Levent (2019) ile Toytok, Eren ve Gezen'in (2019) çalışmalarında sınavın stres ve endişeye sebep olduğu sonucuna ulaşmaları, bu araştırma kapsamında ortaya çıkan "endişe" kategorisiyle örtüşmektedir. Diğer taraftan LGS'yi kazanarak nitelikli bir okulda eğitim almanın öğrencinin gelecek hedeflerine ulaşmasına katkı sağlayacağı, aksi takdirde sonraki eğitim hayatının öğrencinin aleyhine işleyebileceği gibi bir düşüncenin hâkim olduğu söylenebilir. Bu konuda Blake (2012), Sarier (2010), Şad ve Şahiner (2016) ile Güngör'ün (2021) çalışmasında da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Bu da LGS'ye öğrenci, öğretmen ve veliler tarafından ayrı bir önem atfedildiğini, hatta bir kısım öğrenci ve velilerin LGS sınavını kazanmayı ölüm-kalım meselesi (Karadeniz, Er ve Tangülü, 2014) olarak anlamlandırdıkları görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye'de her yıl yaklaşık bir milyon öğrencinin LGS'ye girdiği ve bunlardan yüzde 10'unun nitelikli okullara yerleşebildiği, sınav sistemi dışında kalan okulların ise tercih edilmediği bir sistem öğrenci ve veliler üzerinde ciddi kaygı ve strese sebep olduğu söylenebilir.

LGS hazırlık sürecinde okullarda DYK'ların açıldığı, bu kurslarda deneme sınavları yapıldığı, soru çözümüne ağırlık verildiği ayrıca öğrenci ve velilere yönelik rehberlik faaliyetlerinin yürütüldüğü, etütler, ilave dersler, uzaktan soru çözümü gibi birçok çalışma yapıldığı sonucuna varılmıştır. Araştırmada DYK'ların deneme sınavları, konu tekrarları, soru çözümleri ve zamanın verimli kullanılmasıyla akademik başarıya olumlu katkılar sağladığı ifade edilmiştir. Canpolat ve Köçer (2017), Aküzüm ve Saraçoğlu (2018), Sarıca (2018) ile Canlı'nın (2019) araştırmalarında benzer şekilde DYK'ların öğretmenler tarafından faydalı bulunduğu ortaya konulmuştur. Shumow (2001) da yaptığı çalışmada okul kurslarının akademik başarıya olumlu katkı sağladığını ifade etmiştir. İlgili araştırma sonuçları bağlamında Türkiye'de 2014 yılında özel dershanelerin kapatılmasıyla oluşan boşluk okullarda DYK kursları açılarak doldurulmaya çalışılmıştır. DYK'ların verimliliği konusunda zaman zaman eleştiriler olsa da DYK'ların, LGS

sinavına hazırlanmak isteyen öğrencilere ücretsiz bir şekilde bu hizmeti vererek fırsat ve imkân eşitliği sunması bakımından sınav sürecine önemli bir katkı sağladığı söylenebilir.

Araştırmada devlet tarafından verilen kitapların LGS'ye hazırlık için yeterli olmadığı sonucuna varılmıştır. Elde edilen bu sonuca paralel olarak Özmantar, Dapgın, Çırak Kurt ve İlgün (2017), Katipoğlu ve Katipoğlu (2016) ile Taş ve Minaz'ın (2018) yaptığı araştırmalarda da öğretmenler ders kitaplarını yeterli görmemektedirler. Bu çalışmaların aksine Tai ve Chen'in (2015) araştırmasında genel müfredat için hazırlanan ders kitaplarının sınavlar ile uyumlu olduğu ifade edilmiştir. Bilindiği üzere DYK'larda devlet tarafından verilen ders kitapları dışında öğrencilere ek kaynak aldırılması yasaktır. LGS sınavına hazırlanan öğrencilerin hedeflerine ulaşabilmek için birçok kaynaktan faydalanması gerektiği açıktır. Bu bağlamda MEB'in ders kitaplarını sınavlarla uyumlu hale getirmesi ya da son yıllarda bu ihtiyaca cevap verebilmek için internet sitesi üzerinden yayımladığı kazanım testlerini, 20. Milli Eğitim Şurası'nda alınan karar doğrultusunda bastırılarak, ücretsiz olarak okulların açıldığı hafta öğrencilere ulaştırması ile kaynak sorununu çözebileceği söylenebilir.

Araştırmada, pedagojik olarak olumsuz olarak nitelendirilen seviye sınıfı uygulamasının sınav hazırlık sürecinde, öğrencilerin öğrenme hızlarının farklı oluşu ve benzer özellik gösteren öğrencilerle sınava hazırlık çalışmalarının daha verimli olabileceği gerekçesiyle katılımcıların çoğunluğu tarafından desteklendiği tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonucun aksine Aslan, Küçüker ve Gürbüzler (2014), Yılmaz, Çengel, Akar-Vural, ve Gömleksiz'in (2009) araştırmalarında seviye sınıflarının olumsuz yönlerinin ağır bastığı görülmüştür. Benzer şekilde Boaler, William ve Brown (2000), Irenson ve MacIntyre (2002), Zimmer (2003), Carborano (2005) seviye sınıfı uygulamalarının akademik başarıya önemli ölçüde etki etmediği sonucuna varmışlardır. İlgili araştırma sonuçları bağlamında seviye sınıfı uygulaması öğrencileri sınava hazırlayan öğretmenler için bir kolaylık gibi düşünülebilir. Ancak bu uygulamanın yapıldığı okullarda bilimselliğin bir kenara bırakılarak tamamen sınav odaklı bir çalışmanın içerisine girildiği söylenebilir.

Araştırma sonuçlarından birisi de LGS sürecinde okullarda yapılan öğrenci koçluğu sisteminin öğrencilere etkili rehberlik yaparak onların motivasyonunu sağladığı, öğrencileri takip ve kontrol ederek, yakından ilgilenildiği gerekçesiyle katılımcılar tarafından faydalı bulunmasıdır. Bu çalışmada elde edilen sonuçlara paralel olarak Kalçık (2017), Çam-Tosun ve Bayram (2017) Whitmore (2009) ve Keen (2014) öğrenci koçluğunun başarıyı artırmada etkili olduğu sonucuna varmışlardır. İlgili araştırma sonuçları bağlamında uzun, yorucu ve yıpratıcı bir süreç olan LGS sürecinde öğrenciler pek çok zorlukla karşılaşmaktadır. Bunun sonucu olarak da öğrencilerin zaman zaman iniş çıkışlar ve kopuşlar yaşadığı dikkate alındığında onların yakından takip edilmesi ve bire bir rehberlik yapılmasının sınav başarılarına olumlu etki edeceği söylenebilir. LGS sürecinin daha etkili şekilde yürütülmesi ve özellikle sınava hazırlanan öğrencilerin yaşamakta olduğu zorlukları bir nebze olsun bertaraf edebilmek için okullarda öğrenci koçluğu sistemi uygulanabilir. Bu bağlamda öğretmenlere öğrenci koçluğu eğitimleri verilerek sistem daha verimli hale getirilebilir.

LGS ve diğer merkezi sınavlar eleştirilmesine rağmen Türkiye'nin bir gerçeğidir ve sınavlara hazırlık önem arz etmektedir. Bu bağlamda araştırmada okul yöneticilerinin LGS sınav sürecinde başarıyı artırmak için öğretimsel liderlik becerileri sergilemenin yanında öğretmen ve öğrencileri destekleme, tüm paydaşlarla güçlü işbirliği ve iletişim

sağlaması gerektiği sonucuna varılmıştır. Öğretmenlerin ise öğrenciyi sıkı bir şekilde takip etmesi, onlara rehberlik etmesi, kendini geliştirmesi, veliler ve okul yönetimiyle işbirliği içinde olması gerektiği ifade edilmiştir. Araştırmadan elde edilen başka bir sonuç da velilerin bu süreçte öğrencilere destek olması ve okulla işbirliği halinde olması; öğrencilerinse kendilerini tanıyarak ne istediklerine karar verip, çalışmalarını o yönde kararlı ve düzenli bir şekilde sürdürmeleri gerektiğidir. Benzer şekilde Witziers, Bokser ve Krüger (2003) , Altun ve Çakan (2008), Balyer (2013), Babaoğlu, Nalbant ve Çelik (2017) araştırmalarında okul yöneticilerinin, öğretmen niteliğinin ve aile desteğinin öğrenci başarısını etkileyen en önemli faktörler arasında olduğunu ifade etmişlerdir. Bu bağlamda aile eğitimlerine ağırlık verilerek, okul yöneticileri ve öğretmenleri mesleki olarak destekleyerek sınav hazırlık süreci daha sağlıklı hale getirilebilir.

Araştırmada LGS başarısı yüksek olan okullarda öğretmen ve öğrencilerin okula aidiyet duygularının pekişeceği, motivasyonlarının artacağı, başarıdan gurur duyulacağı; ayrıca başarının okulun tercih edilirliliğini artıracığı, saygınlık kazandıracığı ve okulun bilinirliğinin artacağı sonucuna varılmıştır. Bu durumun öğrenci ve velilerin okula güven duygusunu geliştireceği düşünülmektedir. Ayrıca LGS'de elde edilen başarıların öğretmenlerin özgüvenlerini sağlamada ve iş doyumlarını artırmada olumlu etkiler yaptığı düşünülmektedir. Buna karşın LGS başarısı düşük bir okulda öğretmen ve öğrencilerin motivasyonlarının düşeceği, çalışma isteğinin azalacağı buna bağlı olarak da öğretmen ve öğrencilerin okuldan uzaklaşacağı sonucuna varılmıştır. Ostroff (1993), ve Polatkan (2016) araştırmalarında başarının öğretmen motivasyonunu artırdığını belirlemişlerdir. Hoy ve Miskel (1996), Helvacı ve Aydoğan (2011) araştırmalarında etkili okulun tüm paydaşlarına olumlu yansımaları olduğunu ifade etmişlerdir. İlgili araştırma sonuçları bağlamında velilerin çocuklarını ortaokula kaydettirirken dikkat ettikleri en önemli kıstas okulun LGS başarısı olmaktadır. LGS başarısı yüksek bir okula çocuğunu kaydettirmek yarışın bir parçası haline gelmiş, veliler çocuklarını sınıf mevcutları oldukça kalabalık olan bu okullara kaydettirmeye razı olmaktadır.

Araştırma sonuçlarından yola çıkarak LGS'nin öğrenci ve velilerin hayatında önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Benzer şekilde Blake (2012), Tuncer (2017) ve Ulusoy (2020), Kalsen, Yiğit Öztekin (2021) sınavların öğrencilerin hayatında önemli bir yere sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Bu bağlamda LGS hazırlık sürecinin okullarda tüm öğrenciler sınava girecekmiş gibi dersane mantığıyla sürdürülmeye çalışıldığı söylenebilir. Hâlbuki tüm öğrencilerin sınava girdiği ve tüm okulların sınavla öğrenci aldığı TEOG sisteminin yerine ikame edilen LGS, belli bir akademik seviyenin üzerinde olan az sayıda öğrencinin girmesi düşünülen bir sınav olarak tanıtılmıştı (MEB, 2018). Toplum, en azından ortaöğretime geçişte, sınav sisteminin olumsuz etkilerinden korumak için sınavla öğrenci alan okulların sayısı olabildiğince azaltılabilir ve seçme sınavına girebilmek için bazı ön şartlar getirilebilir.

Yazar Katkıları/ Author Contributions

Çalışmanın Tasarlanması | Design of Study: SD (%80), YO (%20)

Veri Toplanması | Data Acquisition: SD (%30), YO (%70)

Veri Analizi | Data Analysis: SD (%50), YO (%50)

Makalenin Yazımı | Writing up: SD (%50), YO (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu | Submission and Revision: SD (%80), YO (%20)

Finansman/ Grant Support

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. | The authors declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir. | The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynakça / References

- Akdemir, A. B., & Kılıç, A. (2020). Özel ders desteği almada öğretmen tercihlerini etkileyen faktörler. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 51, 177-198. <https://doi.org/10.17240/10.15285/maruaebd.566202>
- Akdemir, A. B. ve Kılıç, A. (2020). Ortaöğretim öğrencilerinin özel ders alma nedenlerinin incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(2), 1008-1023. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2020..-589261>
- Akyüz, Y. (2007). *Türk eğitim tarihi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Alberts, R. V. (2001). Equating exams as a prerequisite for maintaining standards: Experience with Dutch centralised secondary examinations. *Assessment in Education: Principles, Policy & Practice*, 8(3), 353-367. <https://doi.org/10.1080/09695940120089143>
- Altun, S. A., & Çakan, M. (2008). Öğrencilerin sınav başarılarına etki eden faktörler: LGS/ÖSS sınavlarındaki başarılı iller örneği. *İlköğretim Online*, 7(1), 157-173. <https://hdl.handle.net/20.500.12491/1951>
- Aslan, G., Küçüker, E., & Gürbüzler, A. (2014). Seviye sınıfları uygulamasına ilişkin öğretmen görüşlerinin değerlendirilmesi. *Journal of Human Sciences*, 11(2), 894-913.
- Babaoğlu, E., Nalbant, A., & Çelik, E. (2017). Okul başarısına okul yöneticisinin etkisine ilişkin öğretmen görüşleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (43), 93-109. <https://doi.org/10.21764/efd.82932>
- Backes-Gellner, U., & Veen, S. (2008). The consequences of central examinations on educational quality standards and labour market outcomes. *Oxford Review of Education*, 34(5), 569-588. <https://doi.org/10.1080/030549807001877617>
- Balyer, A. (2013). Okul müdürlerinin öğretimin kalitesi üzerindeki etkileri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 2(2), 181-214. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/108152>
- Beidel, D. C., Turner, S. M., & Taylor-Ferreira, J. C. (1999). Teaching study skills and test-taking strategies to elementary school students. *Behavior Modification*, 23 (4), 630-646. <https://doi.org/10.1177/0145445599234007>
- Berberoğlu, G., & Kalender, İ. (2005). Öğrenci başarısının yıllara, okul türlerine, bölgelere göre incelenmesi: ÖSS ve PISA analizi. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama*, 4 (7), 21-35. <https://eds.p.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer>
- Beyendi, S. (2018). LGS matematik sorularının analizi. *Asos Journal Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (80), 456-475. https://web.archive.org/web/20200211170534id_/http://www.asosjournal.com/files
- Blake, J. E. (2012). High-stakes testing: A (Mis) construed, *Normalizing Gaze International Journal of Educational Policies*. 6(1). 5-23.
- Boaler, J., Wiliam, D. ve Brown, M. (2000). Students' experiences of ability grouping disaffection, polarization and the construction of failure. *British Educational Research Journal*, 26 (5). 631-648. <https://doi.org/10.1080/713651583>

Bol, T., Witschge, J., Van de Werfhorst, H. G., & Dronkers, J. (2014). Curricular tracking and central examinations: Counterbalancing the impact of social background on student achievement in 36 countries. *Social Forces*, 92(4), 1545-1572. <https://doi.org/10.1093/sf/sou003>

Bozbayındır, F. ve Kara, M. (2017). Destekleme ve yetiştirme kurslarında (DYK) karşılaşılan sorunlar ve öğretmen görüşleri temelinde çözüm önerileri. *Sakarya University Journal of Education*, 7(2), 324-349. <https://doi.org/10.19126/suje.335982>

Büyüköztürk, Ş. (2012). Örneklem yöntemleri ders notları. 16.10.2021 tarihinde <http://w3.balikesir.edu.tr/~msackes/wp/wp-content/uploads/2012/03/BAY-Final-Konulari.pdf> adresinden erişilmiştir.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem.

Calp, M., & Alpkaya, C. (2021). LGS Türkçe sorularının Türkçe dersi öğretim programı kazanımlarına uygunluğu üzerine bir çalışma. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 9(2), 632-654. <http://www.anadiliegitimi.com/tr/download/article-file/1483144>

Canlı, S. (2019). Okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin destekleme ve yetiştirme kurslarına yönelik görüşleri. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 8(2), 479-501. <http://dx.doi.org/10.30703/cije.496769>

Canpolat, U., & Köçer, M. (2017). Destekleme ve yetiştirme kurslarının TEOG bağlamında sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşlerine dayalı olarak incelenmesi. *AJESI - Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 7(1), 123-154. <https://app.trdizin.gov.tr/makale/TWpVNU1ESTNOdz09>

Carborano, W. (2005). Tracking, students' effort and academic achievement. *Sociology of Education*, 78 (1), 27-49. <https://doi.org/10.1177/003804070507800102>

Creswell, J. W., Hanson, W. E., Clark Plano, V. L., & Morales, A. (2007). Qualitative research designs: Selection and implementation. *The Counseling Psychologist*, 35(2), 236-264. <https://doi.org/10.1177/0011000006287390>

Dawson, H. S. (2012). *Teachers' motivation and beliefs in a high-stakes testing context* (PhD thesis). The Ohio State University, United States: Ohio. <https://www.proquest.com/docview/1070509804?pqorigsite=gscholar&fromopenview=true>

Demir, E. (2019). *Türkiye'de bir devlet ortaokulunda lise giriş sınavının (LGS) İngilizce eğitiminin öğretme ve öğrenme süreçlerine etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=7_hNrHgXm8HZ7JxY235E3g&no=xAvw3pZIdyWhvZR7EosWkQ

Demir, S. B., & Yılmaz T. A. (2019). En iyisi bu mu? Türkiye'de yeni ortaöğretime geçiş politikasının velilerin görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19 (1), 164-183. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2019.19.43815-445515>

Demirbilek, M., & Levent, A. F. (2019). Kademeler arası geçiş ve sınav sisteminde yapılan değişikliklere ilişkin okul yöneticilerinin görüşleri. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 50(50), 57-79. <https://doi.org/10.15285/maruaebd.586835>

Dinç, E., Dere, İ., & Koluman, S. (2014). Kademeler arası geçiş uygulamalarına yönelik görüşler ve deneyimler. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17), 397-423. <http://dx.doi.org/10.14520/adyusb.761>

Dowling, M., & Cooney, A. (2012). Research approaches related to phenomenology: Negotiating a complex landscape. *Nurse researcher*, 20(2), 21-27. doi: 10.7748/nr2012.11.20.2.21.c9440

Eğitim Reformu Girişimi, (2017). Liselere geçişte yeni sistem ve nitelikli ortaöğretim için yol haritası. 17.10.2021 tarihinde http://www.egitimreformugirisimi.org/raporlar/TEOG_BilgiNotu.13.11.17.rev1.pdf adresinden erişilmiştir.

Eurydice (2021). National education systems. 03.11.2021 tarihinde https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/united-kingdom-england_en adresinden erişildi.

Eurydice (2021). National education systems. 03.11.2021 tarihinde https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/italy_en adresinden erişildi.

Figen, Ç. T., & Bayram, A. (2017). Öğrenci koçluğuna ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşleri: Bayburt örneği. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi* 2017, 7 (1), 23-40. <https://hdl.handle.net/20.500.12403/1413>

Göloğlu Demir, C., & Kaplan Keleş, Ö. (2021). The impact of high-stakes testing on the teaching and learning processes of mathematics. *Journal of Pedagogical Research*, 5(2), 119-137. <http://dx.doi.org/10.33902/JPR.2021269677>

Greene, C.C. (2011). *Third grade teachers' experiences in preparing for and interacting with the Ohio achievement assessment: A hermeneutic phenomenological study of the effects of the 2001 no child left behind act* (Unpublished Doctoral Dissertation). Kent State University, Ohio. http://rave.ohiolink.edu/etdc/view?acc_num=kent1310138535

Güler, M., Arslan, Z., & Çelik, D. (2019). 2018 liselere giriş sınavına ilişkin matematik öğretmenlerinin görüşleri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(1), 337-363. <http://dx.doi.org/10.23891/efdyyu.2019.128>

Güngör, C. (2021). Ortaokul öğrencilerinin liselere giriş sınavına (LGS) hazırlık sürecine ilişkin ebeveyn görüşlerinin incelenmesi. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi*, 12(23), 171-200. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1580698>

Gür, B. S., & Çelik, Z. (2009). Türkiye'de millî eğitim sistemi: Yapısal sorunlar ve öneriler. *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, 1, 29-32.

Hattie, J. (2015). The applicability of visible learning to higher education. *Scholarship of Teaching and Learning in Psychology*, 1(1), 79-91. <https://doi.org/10.1037/stl0000021>

Helvacı, M. A., & Aydoğan, İ. (2011). Etkili okul ve etkili okul müdürüne ilişkin öğretmen görüşleri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 41-60. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/202373>

Houser, J. (2015). *Nursing research: reading, using, and creating evidence (3rd ed.)*. Burlington: Jones & Bartlett Learning.

Hoy, W. K., & Miskel, G. C. (1996). *Educational administration: Theory, research and practise*. New York: Random House.

Irenson J., MacIntyre, H. (2002). With-in class ability grouping: placement of pupils in groups and self-concept. *British Educational Research Journal*, 28, 249-263.

<https://doi.org/10.1080/01411920120122176>

İncirci, A., İlğan, A., Sirem, Ö., & Bozkurt, S. (2017). Ortaöğretim destekleme ve yetiştirme kurslarına ilişkin öğrenci görüşleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 42, 50-68. <https://doi.org/10.21764/efd.84291>

Jung, J.H. ve Lee, K. H. (2010). The Determinants of Private Tutoring Participation and Attendant Expenditures in Korea. *Asia Pacific Education Review*, 11(2), 159-168. <https://doi.org/10.1007/s12564-009-9055-7>

Jürges, H., Schneider, K., & Büchel, F. (2005). The effect of central exit examinations on student achievement: Quasi-experimental evidence from TIMSS Germany. *Journal of the European Economic Association*, 3(5), 1134-1155. <https://doi.org/10.1162/1542476054729400>

Kablan, Z., & Bozkus, F. (2021). Liselere giriş sınavı matematik problemlerine ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 211-231. <https://doi.org/0.17860/mersinefd.800738>

Kalçık, F. (2018). Öğrenci koçluğu destekli kuantum öğrenme yaklaşımının fen bilimleri dersinde öğrencilerin akademik başarısına ve derse karşı tutumuna etkisi (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Bartın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bartın. <http://hdl.handle.net/11772/462>

Karabacak, K. (2010). Akademik koçluk sisteminin öğrencilerin akademik başarısına etkisi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20, 81-94. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/115631>

Karadeniz, O., Er, H., & Tangülü, Z. (2014). 8. Sınıf öğrencilerinin SBS'ye yönelik metaforik algıları. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(15), 64-81. http://www.ijoess.com/Makaleler/2113918669_5o%C4%9Fuzhan%20karadeniz.pdf

Karakaya, F., Bulut, A. E., & Yılmaz, M. (2020). Fen lisesi öğretmenlerinin TEOG ve LGS sistemlerine yönelik görüşleri. *Ihlara Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 116-126. <http://ihead.aksaray.edu.tr/en/download/article-file/1183566>

Karasar, N.(2012). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 167-168.

Katipoğlu, M., & Katipoğlu, S. N. (2016). Matematik öğretmenlerinin öğrenci ders kitabı hakkındaki görüşleri. *Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 2(3), 156-165. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/263143>

Keen, J. P. (2014). Considering Student Coaching. *Journal of College and Character*, 15(2), 67-74. <https://doi.org/10.1515/jcc-2014-0011>

Kızıkan, O., & Nacaroglu, O. (2019). Fen bilimleri öğretmenlerinin merkezi sınavlara (LGS) ilişkin görüşleri. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 9(2), 701-719.

Kurnaz, H., & Kasırğa, D. (2021). Destekleme ve yetiştirme kurslarına yönelik Türkçe öğretmenlerinin görüşleri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 9(3), 708-725. <https://doi.org/10.16916/aded.860608>

Mastropieri, M., & Scruggs, T. (1999). *Teaching test taking skills helping students show what they know*. Cambridge: MA. Brookline Books.

Miles, M. B., & Huberman, A. M. (2016). *Genişletilmiş bir kaynak kitap: Nitel veri analizi* (S. Akbaba Altun ve A. Ersoy, Çev. Ed.) Ankara: Pegem Akademi.

Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2021). 20. Millî Eğitim Şûrası Kararları https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2021_12/08163100_20_sura.pdf.

Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretime Geçiş Yönergesi (2019). 17.10.2021 tarihinde https://www.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_04/03134342_Yonerge2019.pdf adresinden erişilmiştir.

Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2019). *PISA 2018 Türkiye ön raporu. Eğitim analiz ve değerlendirme raporları serisi*, no:10. 17.10.2021 tarihinde https://www.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_12/03105347_PISA_2018_Turkiye_On_Raporu.pdf adresinden erişilmiştir.

Mills, G. E. (2003). *Action research: A guide for the teacher researcher* (2 nd. edition). Boston: Pearson Education.

Miles, M.B. & Huberman, AM. (1994). *Qualitative data analysis* (2nd edition). Thousand Oaks, C.A: Sage Publications.

Ostroff, C. (1993). The effects of climate and personel influences on individual behavior and attitudes in organization. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 56 (8), 963-974. <https://doi.org/10.1006/obhd.1993.1045>

Özgen, N., Köşker, N., & Yalçın, H. (2014). Türkiye’de özel dersaneler ve paydaşları üzerine bir analiz. *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi (TÜCAUM) VIII. Coğrafya Sempozyumu*, 417-427. <https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/44062884/2.pdf?1458819483>

1458819483

Özmantar, M., Dapğın, M., Çırak Kurt, S., & İlgün, Ş. (2017). Mathematics teachers’ use of source books other than textbooks: reasons, results and implications. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16 (3), 741-758. DOI: 10.21547/jss.322750. <https://doi.org/10.21547/jss.322750>

Özoğlu, M. (2012). Yükseköğretime geçiş ve özel dersaneler. *Eğitime Bakış*, (23), 47-57. https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/39321770/Makale_EBS-with-cover-page

Polatkan, N. N. (2016). *Ortaokul öğretmenlerinin duygusal emek davranışları ile iş doyumları arasındaki ilişki* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın. <http://hdl.handle.net/11607/2985>

Sarıca, R. (2018). Destekleme ve yetiştirme kurslarına (DYK) yönelik öğretmen görüşleri. *Millî Eğitim Dergisi*, 48(221), 91-122. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/658996>

Sarier, Y. (2010). Ortaöğretime giriş sınavları (OKS-SBS) ve PISA sonuçları ışığında eğitimde fırsat eşitliğinin değerlendirilmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(3), 107-129. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1492908>

Schwerdt, G., & Woessmann, L. (2017). The information value of central school exams. *Economics of Education Review*, 56, 65-79. <https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2016.11.005>

Shumow L. (2001). Academic effects of after-school programs. Champaign, IL: ERIC Clearinghouse on Elementary and Early Childhood Education. (ERIC Document Reproduction Service No. ED 458 010). <https://eric.ed.gov/?id=ED458010>

Şad, S. N., & Şahiner, Y. K. (2016). Temel eğitimden ortaöğretime geçiş (TEOG) sistemine ilişkin öğrenci, öğretmen ve veli görüşleri. *İlköğretim Online*, 15(1), 53-76. doi: <http://dx.doi.org/10.17051/io.2016.78720>

Şirin, A. G. H. (2000). Eğitim sisteminde özel dershaneler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 23(23), 387-410. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/108528>

Tai, S., & Chen, H.-J. (2015). *Are teachers test-oriented? A comparative corpus-based analysis of the English entrance exam and junior high school English textbooks*. In F. Helm, L. Bradley, M. Guarda, & S. Thouésny (Eds), *Critical CALL – Proceedings of the 2015 EUROCALL Conference*, Padova, Italy (pp. 518-522). <https://eric.ed.gov/?id=ED564188>

Tansel, A. (2013). Türkiye’de özel dershaneler: Yeni gelişmeler ve dershanelerin geleceği. *Discussion Paper* 2013/17. Turkish Economic Association, Ankara. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/130106/1/775180777.pdf>

Taş, H., & Minaz, M. B. (2018). Derslerde yardımcı kaynak kullanılmasının öğretmen, veli ve öğrenci görüşlerine göre değerlendirilmesi. 2nd International Symposium On Innovative Approaches in Scientific Studies. *SETSCI Conference Indexing System*, 3, 582-589. http://set-science.com/manage/uploads/ISAS2018-Winter_0039/SETSCI_ISAS2018-Winter_0039_00111.pdf

Toytok, E. H., Eren, Z., & Gezen, M. O. (2019). 8. sınıf öğrencilerinin sınav hazırlık sürecindeki destek ağlarının sosyal ağ analizi. *Electronic Turkish Studies*, 14(2), 801-825. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.14773>

Turkan, A., & Çeliköz, N. (2016). Ortaöğretim öğrencilerine yönelik özel ders eğilim ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)*, 3(2), 398-410. <https://doi.org/10.21733/ibad.421220>

Türk Eğitim Derneği [TED]. (2010). *Ortaöğretime ve yükseköğretime geçiş sistemi özet raporu*. Ankara: Türk Eğitim Derneği.

Ulusoy, B. (2020). 8. sınıf öğrencilerinin liselere geçiş sınavına (LGS) ilişkin algılarının metaforlar aracılığıyla incelenmesi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Ereğli Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), 186-202. <https://doi.org/10.51119/ereegf.2020.5>

Whitmore, J. (2009). *Coaching for performance: Growing human potential and purpose: The principles and practice of coaching and leadership*. London: Nicholas Brealey Publishing.

Witzier, B., Bokser, R.J., & Krüger, M.L. (2003). Educational leadership and student achievement: The elusive search for an association. *Educational Administration Quarterly*, 39(3), 398-425. <https://doi.org/10.1177/0013161X03253411>

Woessmann, L (2003). Central exams as the "currency" of school systems: international evidence on the complementarity of school autonomy and central exams, cesifo dice report, ISSN 1613-6373, *İfo Institut Für Wirtschaftsforschung an Der Universität München, München*, 1(4), 46-56. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/166790/1/ifo-dice-report-v01-y2003-i4-p46-56.pdf>

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, S., Çengel, M., Akarvural, R., & Gömleksiz, M. (2009). Düzey derslikleri: İlköğretim 7-8. sınıf öğrencileri üzerine bir durum çalışması. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 195-219. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/146302>

Zimmer, R. (2003). A new twist in the educational tracking debate. *Economics of Educational Review*, 22, 307-315. [https://doi.org/10.1016/S0272-7757\(02\)00055-9](https://doi.org/10.1016/S0272-7757(02)00055-9)

[itobiad], 2022, 11 (2): 993-1021

<p>Öğretmenlerin Kimlik Algısı ve Bağlılık İlişkisinde Örgütsel Adaletin Düzenleyici Rolü</p> <p>The Moderator Role of Organizational Justice in the Relationship of Teachers' Perception of Identity and Commitment</p> <p>Video Link: https://youtu.be/PMPqJc-QB0U</p>	
<p>Gülseren HIZARCIOGLU Doktor, İstanbul Aydın Üniversitesi, İşletme Fakültesi Ph.D., İstanbul Aydın Univ. Faculty of Management gulserenhizarcioglu@stu.aydin.edu.tr / ORCID: 0000-0002-2526-0074</p> <p>Salih GÜNEY Prof. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi İşletme Fakültesi Prof., İstanbul Aydın University Faculty of Management salihguney@aydin.edu.tr / ORCID:0000-0002-7565-5541</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 11.01.2022
Kabul Tarihi / Accepted	: 15.04.2022
Yayın Tarihi / Published	: 13.06.2022
Yayın Sezonu	: Nisan- Mayıs-Haziran
Pub Date Season	: April-May-June

Atıf/Cite as: Hızarcıoğlu, G. & Güney, S. (2022). Öğretmenlerin Kimlik Algısı ve Bağlılık İlişkisinde Örgütsel Adaletin Düzenleyici Rolü . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (2) , 993-1021 . DOI: 10.15869/itobiad.1056611

Plagiarism/İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Gülseren HIZARCIOĞLU , Salih GÜNEY).

Yayıncı / Published by: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Öğretmenlerin Kimlik Algısı ve Bağlılık İlişkisinde Örgütsel Adaletin Düzenleyici Rolü *

Öz

Çağımızda yaşanan ekonomik ve toplumsal gelişmeler; örgütlerin en önemli kaynaklarından biri olan beşerî sermayenin tutum ve davranışlarının anlaşılmasını yönetim biliminin asli sanatı haline getirmiştir.

Bu araştırmada, öğretmenlerin örgütsel kimlik ve bağlılık ilişkisinde örgütsel adaletin düzenleyicilik rolünün araştırılması amaçlanmıştır.

Alanyazında örgütsel bağlılık ve örgütsel adalet algısı arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar oldukça yaygın iken bu kavramları bütünsel bir model ile birlikte ele alan araştırmalar pek azdır. Bundan dolayı; örgütsel adalet kavramının düzenleyici etkisi bu araştırma bağlamında ele alınmıştır.

Bu araştırma, ilişkisel tarama modelinde tasarlanmış nicel bir çalışmadır. Yapılan araştırmanın verileri İstanbul ilinde görev yapan 567 öğretmenden kolayda örnekleme yöntemi ile elde edilmiştir. Araştırmada Jones ve Volpe (2010) tarafından geliştirilen “Örgütsel Kimlik Ölçeği”, Meyer, Allen ve Smith (1993) tarafından geliştirilen “Üçlü Bağlılık Ölçeği”, Niehoff ve Moorman (1993) tarafından geliştirilen “Örgütsel Adalet Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçeklerin geçerliliği için Doğrulayıcı Faktör Analizleri yapılmış ve örgütsel adaletin düzenleyici rolünü tespit etmeye yönelik olarak hiyerarşik regresyon modeli kullanılmıştır. Katılımcılardan toplanan veriler istatistik paket programlar kullanılarak analiz edilmiştir.

Bu araştırmada, örgütsel kimlik algısı ile devam bağlılığı ve normatif bağlılığı ilişkisinde etkileşim adaletinin, örgütsel kimlik algısı ile normatif bağlılığı ilişkisinde dağıtım adaletinin düzenleyici rolü olduğu saptanmıştır. Bu bağlamda, yöneticilerin adil uygulama ve olumlu davranışlarının örgütsel kimlik ve bağlılık ilişkisinde düzenleyici rolü olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma bulguları doğrultusunda yöneticilere, işgörenlerin örgütsel kimlik algılarını ve bağlılıklarını artırmak için yönetim faaliyetleri ve uygulamalarda etkileşim ve dağıtım adaletine önem vermeleri önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Organizasyon, Örgütsel Davranış, Örgütsel Kimlik, Örgütsel Bağlılık, Örgütsel Adalet, Eğitim Sektörü, Düzenleyici Rol.

* Bu makale 2022 yılı İstanbul Aydın Üniversitesi İşletme Yönetimi Bölümü Doktora tezinden yararlanılarak ve geliştirilerek yazılmıştır. / İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Komisyonununun 22.12.2020 Tarih , 2020/11 Sayılı kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.

The Moderator Role of Organizational Justice in the Relationship of Teachers' Perception of Identity and Commitment **

Abstract

Economic and social developments in our age; It has made understanding the attitudes and behaviors of human capital, which is one of the most important resources of organizations, the essential art of management science.

In this study, it was aimed to investigate the regulatory role of organizational justice in the relationship between teachers' organizational identity and commitment.

While studies examining the relationship between organizational commitment and organizational justice perception are quite common in the literature, there are few studies that deal with these concepts with an integrated model. Therefore, the regulatory effect of the concept of organizational justice is discussed in the context of this research.

This research is a quantitative study designed in relational screening model. The data of the research was obtained from 567 teachers working in the province of Istanbul by convenience sampling method. The "Organizational Identity Scale" developed by Jones and Volpe (2010), the "Tripartite Commitment Scale" developed by Meyer, Allen and Smith (1993), and the "Organizational Justice Scale" developed by Niehoff and Moorman (1993) were used in the research. Confirmatory Factor Analysis was performed for the validity of the scales and hierarchical regression model was used to determine the regulatory role of organizational justice. The data collected from the participants were analyzed using statistical package programs.

In this study, it was determined that interactional justice has a moderating role in the relationship between organizational identity perception and continuance commitment and normative commitment, and distributive justice has a moderator role in the relationship between organizational identity perception and normative commitment. In this context, it has been determined that managers' fair practices and positive behaviors have a regulatory role in the relationship between organizational identity and commitment.

In line with the research findings, it has been suggested that managers should attach importance to interaction and distributive justice in management activities and practices in order to increase employees' organizational identity perceptions and commitment.

Keywords: Organization, Organizational Behavior, Organizational Identity, Organizational Commitment, Organizational Justice, Education Sector, Moderator Role.

Giriş

Küreselleşme ve rekabetin dünyayı global bir köy haline getirdiği çağımızda, gelişen ve değişen koşullara örgütlerin de kendini hazırlaması gerekmektedir. Tüm örgütler varlığını devam ettirmek, amaçlarına ulaşmak ve nihayetinde verim elde etmek için

** Ethics Committee Decision was taken with the decision of Istanbul Aydın University Social Sciences Ethics Committee dated 22.12.2020 and numbered 2020/11.

kurulmaktadır. Bu genel amaçlar da örgüt amaçları ile işgörenlerin amaçlarının dengede olması ile mümkün görünmektedir. Örgüt-işgören amaçlarının örgütsel kimlik, örgütsel bağlılık ve örgütsel adalet kavramları gibi örgütsel davranışlarla dengede olabilmesi örgütsel kavramların önemini artırmaktadır.

İşgörenlerin örgütün amaçlarını kendi amaçları gibi benimsemesi ve örgütün kimliği ile bütünleşmesini ifade eden örgütsel kimlik algısı, işgörenlerin örgütle uyumunun düzeyini belirlemektedir (Ertürk, 2003, s. 149). İşgörenlerin örgütsel kimlik algı düzeyleri de örgütün adil uygulamaları ile güçlenmektedir (İbrahimzade, 2016, s. 26). İşgörenler işgörene karşı adil olan bir örgüt ile bütünleşmek istemekte ve bunun sonucunda örgütün bir üyesi olmaktan gurur duymaktadır. Böylelikle örgütsel adalet kavramı işgörenlerin örgütsel kimlik algı düzeylerinde etkili olmaktadır.

Örgütün değer ve amaçlarının gerçekleşmesi için işgörenlerin kendini adaması olarak tanımlanan örgütsel bağlılık ile örgüt-işgören uyumu sağlanmaktadır (Doğan, 2008, s. 2). Bu nedenle işgörenlerin örgütsel bağlılığı için örgütsel adaletin sağlanması örgütler için önem arz etmektedir. Ayrıca işgörenleri etkileyen bağlılık ve adalet kavramlarının örgütler tarafından dikkate alınması bireylerin ve toplumların mutluluğu ve refahı için ortam sağlamaktadır.

İşgörenlerin örgütsel adalet alguları hem iş görenleri hem de örgütü etkileyen önemli bir örgütsel davranış kavramıdır (Yürür, 2008, s. 296). İşgörenlerin örgüt uygulamalarının adil olup olmadığına dair algılamaları, örgütleri ve yaptıkları işlere yönelik düşünce ve davranışlarına yön vermektedir (Aktaş, 2010, s. 57). Bu davranışların olumlu ya da olumsuz olması örgütsel başarının kilit noktalarından birini oluşturmaktadır. Bu konuda ülkemizde ve yurtdışında yapılmış araştırma sonuçlarında, olumlu örgütsel adalet algısının işgörenlerin iş memnuniyetini, işe devam eğilimini ve örgütsel bağlılığını etkilediği bulgularına ulaşılmıştır (Kılıçaslan, 2010, s. 146). Nihayetinde nitelikli ve yetişmiş insan gücünün örgütte kalması, işini severek yapması ve örgütün başarısı için çaba sarf etmesi tüm örgütler tarafından istenen davranışlar olması sebebiyle örgütsel adalet kavramının önemini artırmaktadır.

Günümüz dünyasında çevredeki gelişmelere ayak uydurmak isteyen eğitim örgütleri yaptıkları teknolojik dönüşümlerin amaçlara ulaşmada yeterli olmadığını, daha üstün ve taklit edilemez yeteneklere sahip olmaları gerektiğinin farkındadır. Dolayısıyla örgütlerin sürdürülebilirlik, başarı ve verimlilik amaçlarına ulaşması için işgören davranışlarını anlaması ve örgüt amaçları doğrultusunda örgüt-işgören uyumu sağlaması gereklilik haline gelmiştir. Bu bağlamda yapılan bu araştırmanın, eğitim politika ve hedeflere ulaşmak için gerekli olan okul – öğretmen uyumunun sağlanmasında okul yöneticilerine ışık tutacağı düşünülmektedir.

Ayrıca alanyazında, Özer, Tarım ve Yalçıntaş (2021); Battal (2020); Özdemir (2020); Öztürk ve Çınarbay (2020); Yeşil, Mavi ve Hatunoğlu (2020); Jehanzeb ve Mohanty (2020); Khan, S. K., Memon, M. A., Cheing, A., ve Ting, H. (2021) tarafından yapılmış örgütsel bağlılık ve örgütsel adalet algısı arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar mevcuttur. Ancak bu iki kavramın örgütsel adalet ile ilişkisini inceleyen bütünleşik araştırmalar bulunmamaktadır. Bu çalışmamızda özgün olarak öğretmenlerin örgütsel kimlik ve örgütsel bağlılık ilişkisinde örgütsel adaletin düzenleyici rolünün bulunup bulunmadığı bütünleşik bir model ile üç kavram birlikte ele alınarak incelenmektedir. Bu

nedenle yapılan bu araştırmanın mevcut alandaki boşluğu doldurması adına önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde örgütsel kimlik, örgütsel bağlılık ve örgütsel adalet kavramlarına ilişkin açıklamalara ve bu kavramların birbirleri ile ilişkisine yer verilmiştir.

Örgütsel Kimlik

Kimlik kavramı; sosyal ilişkilerin gerçekleştiği alanların hemen hepsinde birçok düşünürün antik çağdan beri 'Ben kimim? Biz kimiz?' soruları ile cevap aradığı niteliği ve kapsamı sürekli değişen felsefi bir kavramdır.

Birey kimlik kavramına benliği ile kişisel, sosyal ilişkilerin içinde ilişkisel ve örgüt üyesi olarak kolektif odaklanmaktadır (Brewer ve Gardner, 1996, s, 83-93). Bu nedenle, kimlikte sorulan -ben kimim- sorusu yerine örgütsel kimlik kavramında yanıt aranan soru -biz kimiz- sorusu olmaktadır.

Örgütsel kimlik Lasswell (1965)'in, politik teorisine dayanmakta olup ilk defa Foote (1951) sosyal hayatta insanların düzenlemelerini ifade etmek amacıyla kullanmıştır. Bu kavramla ilgili ayrıntılı ilk katkı March ve Simon (1958)'un yaptığı araştırmalar ile başlamış ve başka sosyal bilimciler de konuya ilgi göstermiştir. Böylelikle örgütsel kimlik kavramı ile ilgili yapılan araştırmalar, kavramın açıklığa kavuşmasına ortam hazırlamıştır (Riketta, 2005, s. 358). Albert ve Whetten (1985)'in, "Research in Organizational Behavior" dergisinde yayınlanan Organizational Identity isimli makalesi de kimlik kavramının gelişmesine katkıda bulunmuştur (Brunninge, 2005, s. 11). Günümüzde örgütsel kimlik kavramı ile ilgili, Demir ve Yaşbay (2021); Sökmen, Kenek ve Ekmekçioğlu (2017); Ertürk (2018:95); Brown (2019); Piening, Salge, Antons, ve Kreiner (2020) ve Fuller (2022) tarafından yapılan araştırmalar bulunmaktadır. Görüldüğü gibi kimlik kavramı alanyazında oldukça güncel ve araştırmalarla zenginleştirilebilecek bir kavramdır.

Örgütsel kimlik; örgütün kim olduğu sorusunun ortaklaşa yanıtı, işgörenlerin örgütleri ile ilgili farklı özelliklerin neler olduğu yönündeki inançları ve çevreye yansıtılmak istenen örgütün imajı şeklinde tanımlanabilir (Corley, 2004, s. 1147). Bu tanımda ifade edilen ortak algı, bireylerin örgütün üyesi olarak örgütle bütünleşmeleri ve örgütün bir parçası olmaktan gurur duymalarıdır (Riketta, 2005, s. 358). Bu bağlamda örgütsel kimlik, diğerlerinden ayrılan özellikleri ile işgörenlere aidiyet duygusu kazandırmakta, örgüt dışı paydaşlara da farklı olduğu imajını oluşturmaktadır. Bu özelliği örgütsel kimliği örgütler için önemli hale getirmektedir.

Son yıllarda çevrenin karmaşık ve dinamik hale gelmesi ve geleneksel örgüt yapılarının değişime uğraması ile örgütsel kimlik kavramının önemi artmakta ve yeni yaklaşımlar ortaya çıkmaktadır (Tüzün ve Çağlar, 2008, s. 1022; Van Riel ve Balmer, 1997, s. 340). Örgütsel kimlik; işgören ve örgüt arasındaki ilişkiyi anlamaya olanak verdiğinden, işgörenler örgütleriyle bütünleşmeyi ve aynı zamanda kendilerini diğerlerinden farklılaşmayı örgütsel kimlikle elde etmektedir (Okay, 1999, s. 65). Böylece işgörenlerin örgütsel kimliği, örgütün amaç ve hedeflerini doğru algılamaları ile örgüt-iş gören amaç birliği kolaylaşmaktadır (Tutar, 2009, s. 200). Liderler de güçlü örgütsel kimliğe sahip örgütlerde stratejik olarak belirsiz ve karmaşık çevre olaylarını yorumlama bilgi ve

becerisine sahip olmaktadır (Gioia ve Thomas, 1996, s. 370-403). Böylece çevreye uyum sağlamada uygun bir odak noktası belirlemek ve kaynakları doğru şekilde kullanmak için kimlik örgütlere yol gösterici olmaktadır (Van Tonder, 2004, s. 72). Bu ifadelerle göre; örgütler, belirsiz ve karmaşık çevrede varlığını ve farklılığını örgütsel kimlik kavramı ile sürdürmektedir.

Örgütsel Bağlılık

Çağımızda yaşanan ekonomik ve toplumsal gelişmeler; örgütlerin en önemli kaynaklarından biri olan beşerî sermayenin tutum ve davranışlarının anlaşılmasını yönetim biliminin asli sanatı haline getirmiştir. Nitekim sadık olma durumunu belirten bağlılık kavramı; kişi ya da gruplara yönelik ilişkiler hakkında bilgi sağlamaktadır.

Örgütsel bağlılık; özellikle 1970'lerden sonra üzerinde durulan, işgörenlerin işe tutumları ile ilgili bir kavramdır. Bu kavramdan 1956 yılında ilk bahseden William Whyte, "Örgüt İnsanı" adlı eserinde, örgüte aşırı bağımlı bireylerin, örgüte verdiği zararları konu etmektedir (Atay, 2006, s. 47; Dolu, 2011, s. 21). Alanyazında Becker, Etzioni, Kanter, O'Reilly ve Chatman ile Allen ve Meyer gibi birçok yazar bağlılık kavramının çeşitli yönlerini araştırmıştır (İnce ve Gül, 2005, s. 12; Erdoğan, 2013, s. 70; Gündoğan, 2009, s. 9). Bu araştırmalarda genel olarak örgütsel bağlılık ve işgören ilişkileri incelenmiştir. Ülkemizde kavramla ilgili ilk araştırma 1993 yılında yapılmış, konuya ilgi 1999 yılından itibaren artmaya başlamıştır (Duygulu ve Sezgin, 2014, s. 22). Günümüzde çağdaş örgütsel davranış kavramları arasında önemini hala korumaktadır. Örgütsel bağlılık kavramı ile ilgili Karapınar ve Hatipoğlu (2021); Jang, Lee ve Kwon (2021); Beşir ve Gani (2020); Agarwal ve Jaiswal (2019) tarafından yapılan araştırmalar güncel örneklerdendir.

İlk dönem araştırmalarının yapıldığı 1960'lı yıllarda; örgütsel bağlılık kavramı, bir aileye ait gibi hissetme ve bir ailenin değerlerine uygun davranma eğiliminde olma diye tanımlanmıştır (Steers, 1977, s. 46). 1970'li yıllarda bu kavram, işgörenin örgüt kimliği ile kendi kimliğini örtüşürmesi ve örgütün aktif bir üyesi olması olarak ifade edilmiştir (Davis ve Newstrom, 1989, s. 179). 1990'lı yıllarda ise örgütsel bağlılık kavramı, örgütsel kimlik boyutunda ele alınmış ve işgörenin örgütün kimliği ile birlik içinde olduğu belirtilmiştir (Leong, Furnham ve Cooper, 1996, s. 1345). Başka bir deyişle, örgütsel bağlılık işgören-örgüt ilişkisini tanımlayan ve bireyin örgütte kalma isteğini sağlayan psikolojik bir süreçtir (Bozkurt, 2007, s. 3). Bu tanımlardan yola çıkarak; örgütsel bağlılık, bireylerin örgütün kimliğiyle özdeşleşmesi ve memnun oldukları için örgütte kalmaya devam etmesi olarak tanımlanabilir.

Örgütsel bağlılık; bugünün değişen ve zorlaşan iş ve çevre şartlarında işgören bireyleri örgüte bağlı tutan ve örgütü hedeflere ulaştıran önemli faktörlerin başında gelmektedir (Dick ve Metcalfe, 2001, s.112). İşgörenler kendilerini değerli hissettikleri örgütlere daha çok bağlanmaktadır (Üzümlü, 2019, s. 112). Örgütsel bağlılığı yüksek işgörenler; örgütte kalmaya istekli olmakta ve kendi değerleri ile örgütün değerleri örtüşmektedir. Bu durum örgütün başarılı olmasını sağlamaktadır (Bozoğlu, 2011, s. 49). Ayrıca yöneticilerin liderlik tarzları; özellikle katılımcı ve demokratik liderlik, işgörenlerin örgütsel değerlere bağlılığını olumlu yönde etkilemektedir (Sagie, 1998, s. 171). Böylece, örgütsel bağlılığı yüksek işgörenler örgüt amaçlarını gerçekleştirmekte özgeci davranışlar göstermekte ve örgütte kalmak için kendini yükümlü hissetmektedir.

Günümüzde işgörenlere iyi çalışma koşulları sunan, iş güvencesi ile onları rahatlatan, yeteneklerini ortaya çıkaran, kariyerlerini destekleyen ve demokratik yönetim politikalarına sahip olan örgütler, örgütsel bağlılık konusunda diğerlerine nazaran daha avantajlı duruma geçmektedir.

Örgütsel Adalet

İşgörenler; sosyal ve ekonomik yaşamda elde ettikleri eşitlik ve hak kazanımları sonucu, emek ve gayretleri karşılığında örgütlerinden hakkaniyetli uygulama ve davranışlar içeren adil bir sistem beklemektedir.

Adalet kavramının Türkçe'deki adl kökünün karşılığı İngilizce'deki justice kökü olup; haklılık, doğruluk ve sistemin iyi işlemesi için gerekenler olarak ifade edilmektedir (Kaya, 2000, s. 232). Örgütsel adalet kavramı önce psikoloji alanyazında, ileriki dönemlerde sosyal psikoloji alanyazında kullanılmıştır (Demirel ve Seçkin, 2011, s. 99). İşletmelerde katkı sağlayan herkesin yaptığı emeğin karşılığını tam olarak alması, örgütsel adalet kavramı ile ilgilidir (Nowakowski ve Conlon, 2005, s. 5). Örgütsel adalet, adalet kavramının iş faktörlerine etkisini ve örgütün adil olup olmadığını belirlemektedir (Irak, 2004, s. 43). Adalet kavramının ilk örneği; kaynakları yönetenlerin, bu kaynakların dağıtımını yaparken hak sahiplerinin hakkını gözetmeleri olarak görülmektedir (Halis ve Akova, 2008, s. 457). Ancak örgütsel adalet kavramı, sadece örgüt içindeki maddi unsurların hakkaniyetli olmasını değil, örgütün amaç ve değerlerinin de adil uygulanmasını kapsamaktadır (Greenberg, 1987, s. 19). Bu bağlamda örgütsel adalet; işgörenlerin örgüt tarafından alınan kararların ve yapılan dağıtımların adil olduğuna dair algısıdır şeklinde tanımlanabilir (Ülbeği, 2011, s. 19). Diğer bir deyişle örgütsel adalet, örgüt içi uygulamaların adil olup olmadığı konusunda işgörenlerin yaptığı zihinsel değerlendirmelerdir.

İşgörenler örgütlerdeki uygulamaları etik kurallara göre değerlendirmekte ve sonucun adil olup olmadığına karar vermektedir (Cropanzano ve Ambrose, 2001, s. 151). İşgörenlerin örgütlerinin adil olduğu algısına sahip olması, örgüt içi iletişimi olumlu etkilemekte, iş arkadaşları ve yöneticileri arasındaki uyum ve güveni artırmaktadır (Folger ve Konovsky, 1989, s.126). Özellikle, işgörenlerin görevleri ve haklarının yönetim sürecinde eşit dağıtılması, örgütsel adaletin tesis edilmesinde önem arz etmektedir. Böylelikle, yöneticiler etik davranışlarıyla örgütsel adaletin oluşumunda rol ve model olmaktadır (Yıldırım, 2010, s. 74). Ayrıca örgüt üyeleri ve yöneticiler arasındaki güvenin artması, örgütsel bağlılık için de ortam hazırlamaktadır.

Örgütsel adalet algısına sahip işgörenler, örgütün devamlılığı açısından oldukça önemlidir. İşgörenler örgütün amaçlarını gerçekleştirmek için gösterdikleri gayret ve çabalarının karşılığını tam ve adil olarak almayı beklemektedir (İmamoğlu, 2011, s. 29). İşgörenlerde yüksek adalet algısı, tüm örgütsel sonuçlarda memnuniyet yaratmaktadır (Anderson ve Shiness, 2003, s. 232). Ayrıca, örgütsel adalet işgörenlerin iş motivasyonu ve çabalarını artırmaktadır (Töremen, 2001, s. 79). Örgütsel adalet; işgörenlerin verimini artırmakta, yöneticilere sadakati ve örgüte bağlılıklarını sağlamaktadır. Aynı şekilde, yöneticilerin süreç ve uygulamalarda işgörenlere karşı adil olmasına neden olmaktadır (Özmen, 2017, s. 4). Örgütte yaşanan adaletsizlikler ise işgörenlerde hayal kırıklığı, huzursuzluk ve çatışmaya neden olmaktadır (Tutar, 2007, s. 107). Düşük adalet algısı işe devamsızlık ve işten ayrılma sonucunu doğurmaktadır. Bunun sonucu olarak, örgütlerde

verimlilik ve performans azalmaktadır (Söyük, 2018, s. 437). Bu nedenle örgütler; işgörenlerde güçlü ve olumlu adalet algısı oluşturmalıdır (Cihangiroğulları, Şahin ve Naktiyok, 2010, s. 69). Bu bağlamda işgörenlerin örgüt içi tutum ve davranışlarında örgütsel adalet algısı belirleyici olmaktadır.

Örgütlerin işgörenlerin hak ve hukukunu gözetmesi, örgütsel adalet kavramı içinde değerlendirilmektedir. Örgütsel adaletin olumsuz işgören davranışlarını asgari düzeye indirmesi, olumlu işgören davranışlarını desteklemesi ve örgüte fayda ve avantajlar sağlaması, bu kavramı işletmeler için önemli hale getirmektedir.

Kimlik ve Bağlılık İlişkisinde Örgütsel Adaletin Düzenleyici Rolü

Günümüz örgütlerin rekabet ortamında başarılı olması, taklit edilemez yegâne kaynağı olan beşerî sermayesini anlamak ve amaçları doğrultusunda yönlendirebilmek ile mümkün görünmektedir. Bu nedenle nitelikli ve yetişmiş insan gücünün örgütte kalması, işini severek yapması ve örgütün başarısı için gayret göstermesi tüm örgütler tarafından istenen davranışlar haline gelmiştir.

İşgörenler örgütleriyle bütünleşmeyi ve aynı zamanda kendilerini diğerlerinden farklılaşmayı örgütsel kimlikle elde etmektedir (Okay, 1999, s. 65). Örgüt kimliği ile işgörenler, örgütün üyesi olarak örgütle bütünleşmekte ve örgütün bir parçası olmaktan gurur duymaktadır (Riketta, 2005, s. 358). Örgütsel kimlik ve bağlılık ilişkisini inceleyen, Demir ve Yaşbay, (2021); Atakan, Paşamehmetoğlu ve Poyraz (2013); Efeoğlu, Abul ve Bedük (2021); Zagenczyk, Purvis, Cruz, Thoroughgood ve Sawyer (2021) tarafından yapılan araştırmalar, örgütsel kimlik algısının güçlenmesi ile örgütsel bağlılığın arttığını ortaya koymaktadır. İşgörenlerin örgütsel kimlik algı düzeyleri de örgütün adil uygulamaları ile güçlenmektedir (İbrahimzade, 2016, s. 26; Ertürk, 2003, s. 149). Güçlü bir örgütsel kimliğe sahip işgörenler, örgütün değerlerini kendi öz değerleri gibi kabul etmekte ve böylelikle örgüt ile bütünleşmektedir (Hatch ve Schultz, 2002, s.1002). Ancak bütünleşmenin mümkün olabilmesi için; işgörenlerin örgütle ilgili olumlu algıya sahip olması, örgüt ile ilişkilerinin güçlü olması, bireysel isteklerini örgüt içerisinde tatmin edebilmeleri gerekmektedir (Bakan, Büyükbeşe ve Bedestenci, 2004, s.69). Bu ifadelerle göre, örgütsel kimliğe sahip işletmelerdeki işgörenlerin örgüt amaç ve değerleri ile özdeşleşmeleri hem kimlik hem bağlılık düzeylerini güçlü hale getirmektedir.

Örgütsel adalet, işgören bağlılığının oluşmasında önemli bir etkidir (Söyük, 2007, s. 22). Örgüt içi kurallar ve prosedürlerin herkese eşit şekilde uygulandığı algısı, örgütsel bağlılığı artırmakta ve örgütsel amaçlara ulaşmayı hızlandırmaktadır (Erkuş, Turunç ve Yücel, 2011, s. 248). Bunun aksi durumda, işgörenler örgütlerini adil bulmamakta hem bağlılıkları azalmakta hem de beklenen performansı göstermemektedirler (Ulukapı ve Bedük, 2013, s. 776). İşgörenlerin adalet algısı ve örgütsel bağlılık ilişkisine ait birçok araştırma sonucu bulunmaktadır (Tanrıverdi, Koçaslan ve Eğriboz, 2019, s. 1612; Atalay, 2019, s. 438; Yıldız ve Atilla, 2019, s. 57). Yapılan bu araştırma sonuçlarına göre; örgütsel adalet ile örgütsel bağlılık arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu saptanmıştır (Çalışkan, 2015, s. 132; Kılıçaslan, 2010, s. 145). Buna göre, örgütlerinin adil olduğu algısına sahip işgörenler örgütün kendine değer verdiğini düşünmekte ve örgüt amaçlarını içselleştirerek beklenenden daha çok gayret göstermektedir.

Sonuç olarak; örgütsel kimlik ile örgütler amaçlarına ulaşmakta, performans ve verimlilik artmakta ve örgütsel bağlılık gelişmektedir (Duman, Paşamehmetoğlu ve Poyraz, 2013,

s.75). Örgütsel bağlılık ile örgütün kimliğiyle özdeşleşen işgörenler örgütün başarısı için daha çok çaba göstermekte ve örgütte kalmaya devam etmektedir (Gül, 2002, s.51). Ancak örgütsel adaletin varlığı ya da yokluğu bu iki örgütsel kavramının düzeyini etkilemektedir (Ay ve Koç, 2014, s.69). Bundan dolayı; örgütsel adalet kavramının düzenleyici etkisi bu araştırma bağlamında ele alınmıştır.

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı; örgütsel kimlik algısı ve bağlılık arasındaki ilişkide örgütsel adaletin düzenleyicilik rolünü tespit etmektir. Bu amaç doğrultusunda aşağıda görülen alt amaçlardaki sorulara cevap aranmıştır.

Alt Amaçlar

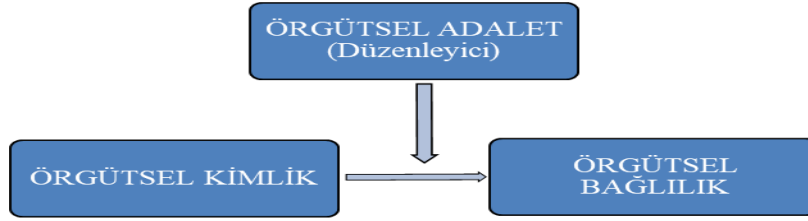
- 1-Örgütsel kimlik algısı ve duygusal bağlılık ilişkisinde etkileşim adaletinin düzenleyicilik rolü var mıdır?
- 2-Örgütsel kimlik algısı ve duygusal bağlılık ilişkisinde işlem adaletinin düzenleyicilik rolü var mıdır?
- 3-Örgütsel kimlik algısı ve duygusal bağlılık ilişkisinde dağıtım adaletinin düzenleyicilik rolü var mıdır?
- 4-Örgütsel kimlik algısı ve devam bağlılık ilişkisinde etkileşim adaletinin düzenleyicilik rolü var mıdır?
- 5-Örgütsel kimlik algısı ve devam bağlılık ilişkisinde işlem adaletinin düzenleyicilik rolü var mıdır?
- 6-Örgütsel kimlik algısı ve devam bağlılık ilişkisinde dağıtım adaletinin düzenleyicilik rolü var mıdır?
- 7-Örgütsel kimlik algısı ve normatif bağlılık ilişkisinde etkileşim adaletinin düzenleyicilik rolü var mıdır?
- 8- Örgütsel kimlik algısı ve normatif bağlılık ilişkisinde işlem adaletinin düzenleyicilik rolü var mıdır?
- 9-Örgütsel kimlik algısı ve normatif bağlılık ilişkisinde dağıtım adaletinin düzenleyicilik rolü var mıdır?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Araştırmanın modeli aşağıdaki Şekil 1’de gösterilmiştir. Bu modelde; örgütsel adalet değişkeni, örgütsel kimlik ve örgütsel bağlılık ilişkisinde düzenleyici değişken olarak ele alınmıştır.

Şekil 1: Araştırmanın Önerilen Modeli

Evren ve Örneklem

Araştırma evrenini, 2020-2021 eğitim-öğretim yılında İstanbul ilinde görev yapan öğretmenler oluşturmaktadır. Bilimsel bir araştırmada genel evrene ya da ulaşılabılır evrene gidilebilir (Balcı, 2015, s. 96). Araştırmada mali ve zaman kısıtlılığından dolayı, kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden resmi onay alınarak tüm okullara ölçeğin ulaştırılması ve öğretmenlere duyurulması sağlanmıştır.

İstanbul ilinde 43 bin 685 öğretmen görev yapmaktadır (MEB, 2020, s.42). Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004, s. 50), 100 bin evren için %95 güven düzeyinde en az 384 katılımcıya ulaşılması gerektiğini belirtmiştir. Bu araştırmada 567 öğretmenden elde edilen veriler istatistik paket programları programı ile analiz edilmiş ve %95 güven düzeyi ile çalışılmıştır. Araştırmanın yürütülebilmesi için gerekli etik kurul izni alınmıştır.

Tablo 1'e göre; araştırmaya katılanların, %71,78'i kadın, %28,22'si erkek, %70,37'si evli, %29,63'ü bekar, %90,65'i 25- 54 yaş aralığında, %78,13'ü lisans, %14,64'ü lisansüstü, %7,23'ü ön lisans mezunu, %34,74'ü 20 yıl üstü, %18,52'si 11-15 yıl, %18,17'si 16-20 yıl, %16,93'ü 6-10 yıl, %11,64'ü 1-5 yıl mesleki kıdemi olduğu, %55,20'si 1-5 yıl, %29,98'i 6-10 yıl aynı kurumda çalıştığı, %86,77'si öğretmenlik ve öğretmenlerin ikinci görev olarak %8,29'u müdürlük, %4,94'ü müdür yardımcılığı görevini yürüttüğü tespit edilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özelliklerinin Dağılımı

Demografik Değişkenler		(N)	Yüzde %
Cinsiyet	Erkek	160	28,22
	Kadın	407	71,78
Medeni durum	Evli	399	70,37
	Bekar	168	29,63
Yaş	18-24	11	1,94
	25-34	143	25,22
	35-44	208	36,68
	45-54	163	28,75
	55 ve üstü	42	7,41
Eğitim durumu	Ön lisans	41	7,23
	Lisans	443	78,13
	Lisans üstü	83	14,64

Görev	Müdür	47	8,29
	Müdür yrd	28	4,94
	Öğretmen	492	86,77
Mesleki kıdem	1-5	66	11,64
	6-10	96	16,93
	11-15	105	18,52
	16-20	103	18,17
	20'den fazla	197	34,74
Kurumdaki kıdem	1-5	313	55,20
	6-10	170	29,98
	11-15	54	9,52
	16-20	13	2,29
	20'den fazla	17	3,00

Veri Toplama Araçları

Bu araştırma, ilişkisel tarama modelinde tasarlanmış nicel bir çalışmadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmış ve Covid-19 pandemi koşulları nedeniyle veriler Google Form aracılığıyla toplanmıştır.

Araştırmada kullanılan anket formu; demografik özelliklere yönelik tanıtıcı sorular, Örgütsel Kimlik Algısı Ölçeği, Örgütsel Bağlılık Ölçeği ve Örgütsel Adalet Ölçeği olmak üzere dört bölümden meydana gelmektedir.

Birinci bölümde, öğretmenlerin demografik özelliklerine ait bilgiler istenmiştir.

İkinci bölümde, Jones ve Volpe (2010) tarafından geliştirilen ve toplam 6 maddeden oluşan tek boyutlu "Örgütsel Kimlik Ölçeği" kullanılmıştır.

Üçüncü bölümde, Meyer, Allen ve Smith (1993) tarafından geliştirilen Han, Dağlı ve Elçiçek (2018:1777) tarafından Türkçe'ye uyarlanmış toplam 18 maddeden oluşan "Üçlü Bağlılık Ölçeği" 1-6 arası duygusal bağlılık, 7-12 arası devam bağlılık, 13-18 arası normatif bağlılık boyutlarını ölçmektedir.

Dördüncü bölümde, Niehoff ve Moorman (1993) tarafından geliştirilen toplam 20 maddeden oluşan "Örgütsel Adalet Ölçeği" 1-9 arası etkileşim adaletini, 10-15 arası işlem adaletini ve 16-20 arası dağıtım adaleti boyutlarını ölçmektedir.

Ölçekler beşli likert "(1) Hiç Katılmıyorum, (2) Kısmen Katılıyorum, (3) Orta Derecede Katılıyorum, (4) Büyük Ölçüde Katılıyorum ve (5) Tamamen Katılıyorum" olarak derecelendirilmiştir.

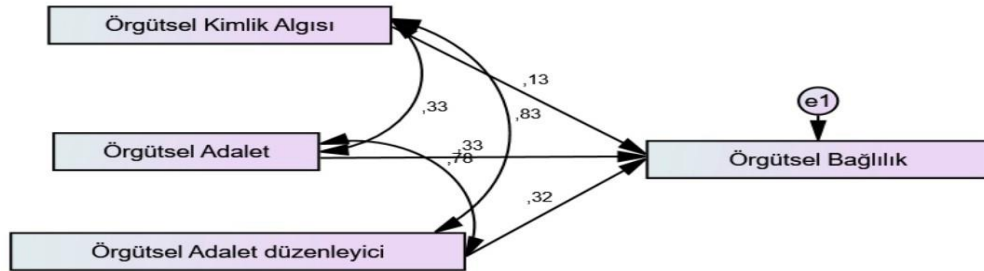
Verilerin Analizi

Doğrulayıcı Faktör Analizleri

Bu çalışmada pek çok çalışmada kullanılmış ve faktör yapıları belirlenmiş ölçeklerle çalışıldığından, ölçeklerin toplanan verilerle ne derecede doğrulandığını incelemek için doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır.

Doğrulayıcı faktör analizinde sınanan modelin yeterliğinin belirlenmesi için uyum indeksleri kullanılmaktadır (Sümer, 2000: 52). Bu bağlamda, araştırma modelinin yol analizi Şekil 2’de gösterilmektedir.

Şekil 2: Araştırma Modelinin Yol Analizi

Bu araştırma modelinde kullanılan ölçeklerin DFA analiz uyum indeksleri aşağıda gösterilmektedir:

Örgütsel kimlik ölçeği: $\chi^2 / df = 3,349 < 5$, $0,90 < GFI = 0,987$, $0,90 \leq CFI = 0,984$, $RMSEA = 0,064 < 0,08$ uyum indeksleri kabul edilir sınırlar içerisinde.

Örgütsel bağlılık ölçeği: $\chi^2 / df = 3,344 < 5$, $0,90 < GFI = 0,919$, $0,90 \leq CFI = 0,936$, $RMSEA = 0,064 < 0,08$ uyum indeksleri kabul edilir sınırlar içerisinde.

Örgütsel adalet ölçeği: $\chi^2 / df = 3,876 < 5$, $0,90 < GFI = 0,905$, $0,90 \leq CFI = 0,963$, $RMSEA = 0,071 < 0,08$ uyum indeksleri kabul edilir sınırlar içerisinde.

Geçerlilik ve Güvenilirlik

Bu çalışmada örgütsel kimlik algısı ölçeği Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı .794, örgütsel bağlılık ölçeği .827, örgütsel adalet ölçeği .936 olarak saptanmıştır. Ölçeklerin alt boyutlarında Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı duygusal bağlılık .854, devam bağlılığı .812, normatif bağlılık .815 ve etkileşim adaleti .915, işlem adaleti .958, dağıtım adaleti .935 olarak bulunmuştur.

Ayrıca örgütsel kimlik algısı ölçeğinin (AVE- 0.554), (CR- 0.775) örgütsel bağlılık ölçeğinin (AVE-0.642), (CR-0.819) ve örgütsel adalet ölçeğinin (AVE-0.694), (CR-0.933) değerleri ile yüksek ölçüde geçerli ve güvenilir oldukları tespit edilmiştir.

Normallik Analizi

Bu çalışmada ölçek puanlarının normalliği sınanmış ve parametrik testlerin kullanılmasının uygun olduğu görülmüştür.

Ölçeklerin normal sayılması için çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 1.5 aralığında olması gerekmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013, s. 142). Tablo 2’de ölçek puanlarından elde edilen basıklık ve çarpıklık değerlerinin ± 1.5 aralığında olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Örgütsel Kimlik Algısı, Örgütsel Bağlılık, Örgütsel Adalet Ölçek Puanlarının Normalliğinin Sınanması

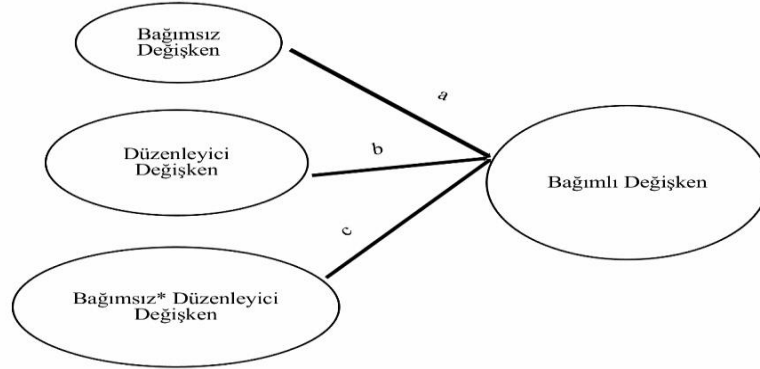
	Çarpıklık	Basıklık
Örgütsel Kimlik Algısı	-0,543	0,461
Duygusal Bağlılık	-0,669	0,548
Devam Bağlılığı	-0,617	0,490
Normatif Bağlılık	0,007	-0,037
Örgütsel Bağlılık	-0,377	0,523
Etkileşim Adaleti	-0,899	1,318
İşlem Adaleti	-1,083	1,465
Dağıtım Adaleti	-0,851	1,131
Örgütsel Adalet	-0,865	1,448

Hiyerarşik Regresyon Modeli

Bir araştırmada düzenleyici etkinin varlığı, modele ilave edilen etkileşim değişkeninin bağımlı değişkendeki anlamlı etkisi ile mümkündür (Farmer, 2012, s. 1160). Bu nedenle, örgütsel kimlik algısı ve bağlılık ilişkisinde örgütsel adaletin düzenleyicilik rolü hiyerarşik regresyon ile analiz edilmiştir.

Bu ifadelerle göre, örgütsel kimlik algısı ve bağlılık ilişkisinde örgütsel adaletin düzenleyici rolünün incelenmesi için etkileşim değişkeni eklenerek Şekil 3’teki hiyerarşik regresyon modeli uygulanmıştır.

Şekil 3: Hiyerarşik Regresyon Modeli

Araştırma Bulguları

Örgütsel kimlik algısı ve bağlılık ilişkisinde örgütsel adaletin düzenleyici rolüne ait bulgular hiyerarşik regresyon modeline göre araştırılmıştır.

Bu araştırmada araştırmaya katılan öğretmenlerin örgütsel kimlik algısı ve duygusal bağlılık ilişkisinde etkileşim adaletinin düzenleyici rolü Tablo 3’te incelenmiştir. Tabloda görüldüğü üzere, örgütsel kimlik algısının duygusal bağlılık üzerindeki doğrudan etkisi

Öğretmenlerin Kimlik Algısı ve Bağlılık İlişkisinde Örgütsel Adaletin Düzenleyici Rolü

pozitif yönlü ($\beta > 0$), istatistiksel olarak anlamlıdır ($R^2=0,202$, $p < 0,05$). Modele eklenen etkileşim adaleti boyutunun etkisi pozitif yönlü ($\beta > 0$) istatistiksel olarak anlamlıdır ($R^2=0,390$, $p < 0,05$). Son aşamada modele eklenen Örgütsel Kimlik Algısı* Etkileşim Adaleti etkisi anlamlı değildir ($R^2=0,390$, $p > 0,05$). Buna göre örgütsel kimlik algısının duygusal bağlılık üzerinde etkisinde etkileşim adaleti boyutu düzenleyici role sahip değildir.

Tablo 3: Duygusal Bağlılık Üzerinde Etkili Faktörler ve Etkileşim Adaleti Boyutunun Düzenleyici Rolü

Değişkenler	Katsayılar			Model		
	β	t	p	F	R ²	ΔR^2
Örgütsel Kimlik Algısı	0,450	11,964	0,000*	143,137*	0,202	X
Örgütsel Kimlik Algısı	0,301	8,653	0,000*	180,301*	0,390	0,188*
Etkileşim Adaleti	0,458	13,180	0,000*			
Örgütsel Kimlik Algısı	0,275	2,220	0,027*	120,014*	0,390	0,000
Etkileşim Adaleti	0,432	3,491	0,001*			
Örgütsel Kimlik Algısı* Etkileşim Adaleti	0,043	0,220	0,826			

t:p* $p < 0,05$; Değişkenin etkisi anlamlı, F:p* $p < 0,05$; model anlamlı $p > 0,05$ anlamlı değil, Hiyerarşik Regresyon testi

Tablo 4'te araştırmaya katılan öğretmenlerin örgütsel kimlik algısı ve duygusal bağlılık ilişkisinde işlem adaletinin düzenleyici rolü incelenmiştir. Tabloda görüldüğü üzere, örgütsel kimlik algısının duygusal bağlılık üzerindeki doğrudan etkisi pozitif yönlü ($\beta > 0$), istatistiksel olarak anlamlıdır ($R^2=0,202$, $p < 0,05$). Modele eklenen işlem adaleti boyutunun etkisi pozitif yönlü ($\beta > 0$) istatistiksel olarak anlamlıdır ($R^2=0,371$, $p < 0,05$). Son aşamada modele eklenen Örgütsel Kimlik Algısı* İşlem Adaleti etkisi anlamlı değildir ($R^2=0,372$, $p > 0,05$). Buna göre örgütsel kimlik algısının duygusal bağlılık üzerinde etkisinde işlem adaleti boyutu düzenleyici role sahip değildir.

Tablo 4: Duygusal Bağlılık Üzerinde Etkili Faktörler ve İşlem Adaleti Boyutunun Düzenleyici Rolü

Değişkenler	Katsayılar			Model		
	β	t	p	F	R ²	ΔR^2
Örgütsel Kimlik Algısı	0,450	11,964	0,000*	143,137*	0,202	x
Örgütsel Kimlik Algısı	0,339	9,799	0,000*	143,137*	0,371	0,169*
İşlem Adaleti	0,427	12,343	0,000*			
Örgütsel Kimlik Algısı	0,444	3,156	0,002*	111,390*	0,372	0,001
İşlem Adaleti	0,521	4,079	0,000*			
Örgütsel Kimlik Algısı* İşlem Adaleti	-0,161	-0,770	0,442			

t:p* $p < 0,05$; Değişkenin etkisi anlamlı, F:p* $p < 0,05$; model anlamlı $p > 0,05$ anlamlı değil, Hiyerarşik Regresyon testi

Tablo 5'te araştırmaya katılan öğretmenlerin örgütsel kimlik algısı ve duygusal bağlılık ilişkisinde dağıtım adaletinin düzenleyici rolü incelenmiştir. Tabloda görüldüğü üzere, örgütsel kimlik algısının duygusal bağlılık üzerindeki doğrudan etkisi pozitif yönlü ($\beta > 0$), istatistiksel olarak anlamlıdır ($R^2=0,202$, $p < 0,05$). Modele eklenen dağıtım adaleti

boyutunun etkisi pozitif yönlü ($\beta > 0$), istatistiksel olarak anlamlıdır ($R^2=0,426$, $p < 0,05$). Son aşamada modele eklenen Örgütsel Kimlik Algısı* Dağıtım Adaleti etkisi ise anlamlı değildir ($R^2=0,427$, $p > 0,05$). Buna göre örgütsel kimlik algısının duygusal bağlılık üzerinde etkisinde dağıtım adaleti boyutu düzenleyici role sahip değildir.

Tablo 5: Duygusal Bağlılık Üzerinde Etkili Faktörler ve Dağıtım Adaleti Boyutunun Düzenleyici Rolü

Değişkenler	Katsayılar			Model		
	β	t	p	F	R ²	ΔR^2
Örgütsel Kimlik Algısı	0,450	11,964	0,000*	143,137*	0,202	x
Örgütsel Kimlik Algısı	0,290	8,600	0,000*	143,137*	0,426	0,224*
Dağıtım Adaleti	0,500	14,841	0,000*			
Örgütsel Kimlik Algısı	0,373	2,944	0,003*			
Dağıtım Adaleti	0,582	4,669	0,000*	209,462*	0,427	0,000
Örgütsel Kimlik Algısı*						
Dağıtım Adaleti	-0,137	-0,686	0,493			

t:p* $p < 0,05$: Değişkenin etkisi anlamlı, F:p* $p < 0,05$: model anlamlı $p > 0,05$ anlamlı değil, Hiyerarşik Regresyon testi

Tablo 6'da araştırmaya katılan öğretmenlerin örgütsel kimlik algısı ve devam bağlılığı ilişkisinde etkileşim adaletinin düzenleyici rolü incelenmiştir. Tabloda görüldüğü üzere, örgütsel kimlik algısının devam bağlılığı üzerindeki doğrudan etkisi pozitif yönlü ($\beta > 0$), istatistiksel olarak anlamlıdır ($R^2=0,189$, $p < 0,05$). Modele eklenen etkileşim adaleti boyutunun etkisi pozitif yönlü ($\beta > 0$), istatistiksel olarak anlamlıdır ($R^2=0,290$, $p < 0,05$). Son aşamada modele eklenen Örgütsel Kimlik Algısı* Etkileşim Adaleti etkisi anlamlıdır ($R^2=0,295$, $p < 0,05$). Buna göre örgütsel kimlik algısının devam bağlılığı üzerinde etkisinde etkileşim adaleti boyutu düzenleyici role sahiptir.

Tablo 6: Devam Bağlılığı Üzerinde Etkili Faktörler ve Etkileşim Adaleti Boyutunun Düzenleyici Rolü

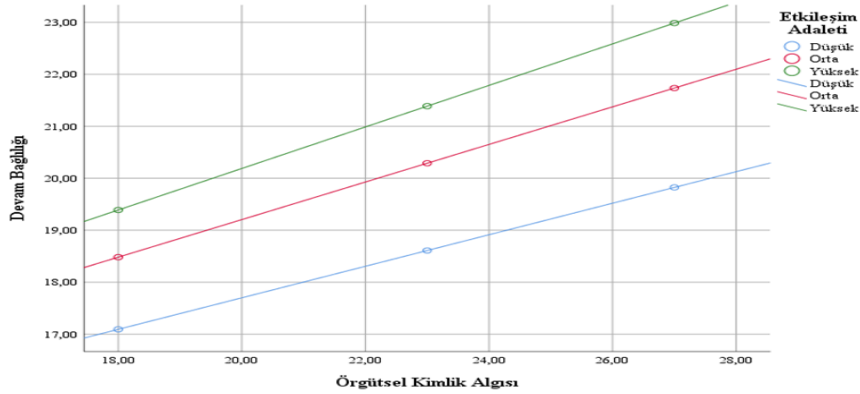
Değişkenler	Katsayılar			Model		
	β	t	p	F	R ²	ΔR^2
Örgütsel Kimlik Algısı	0,435	11,486	0,000*	131,922*	0,189	X
Örgütsel Kimlik Algısı	0,326	8,697	0,000*	115,092*	0,290	0,101*
Etkileşim Adaleti	0,335	8,936	0,000*			
Örgütsel Kimlik Algısı	0,063	0,476	0,635			
Etkileşim Adaleti	0,072	0,542	0,588	78,584*	0,295	0,005*
Örgütsel Kimlik Algısı*						
Etkileşim Adaleti	0,434	2,060	0,040*			

t:p* $p < 0,05$: Değişkenin etkisi anlamlı, F:p* $p < 0,05$: model anlamlı $p > 0,05$ anlamlı değil, Hiyerarşik Regresyon testi

Örgütsel kimlik algısı ile devam bağlılığı ilişkisinde etkileşim adaletinin düzenleyici rolü Şekil 4'te çizgi grafik olarak gösterilmektedir.

Şekil 4: Örgütsel Kimlik Algısı ile Devam Bağlılığı İlişkisinde Etkileşim Adaletinin Düzenleyici Rolünü Gösteren Çizgi Grafiği

Öğretmenlerin Kimlik Algısı ve Bağlılık İlişkisinde Örgütsel Adaletin Düzenleyici Rolü

Tablo 7’de araştırmaya katılan öğretmenlerin örgütsel kimlik algısı ve devam bağlılığı ilişkisinde işlemsel adaletin düzenleyici rolü incelenmiştir. Tabloda görüldüğü üzere, örgütsel kimlik algısının devam bağlılığı üzerindeki doğrudan etkisi pozitif yönlü ($\beta > 0$), istatistiksel olarak anlamlıdır ($R^2=0,189$, $p < 0,05$). Modele eklenen işlem adaleti boyutunun etkisi pozitif yönlü ($\beta > 0$), istatistiksel olarak anlamlıdır ($R^2=0,242$, $p < 0,05$). Son aşamada modele eklenen Örgütsel Kimlik Algısı* İşlem Adaleti etkisi anlamlı değildir ($R^2=0,243$, $p > 0,05$). Buna göre örgütsel kimlik algısının devam bağlılığı üzerinde etkisinde işlem adaleti boyutu düzenleyici role sahip değildir.

Tablo 7: Devam Bağlılığı Üzerinde Etkili Faktörler ve İşlem Adaleti Boyutunun Düzenleyici Rolü

Değişkenler	Katsayılar			Model		
	β	t	p	F	R^2	ΔR^2
Örgütsel Kimlik Algısı	0,435	11,486	0,000*	131,922*	0,189	X
Örgütsel Kimlik Algısı	0,373	9,828	0,000*			
İşlem Adaleti	0,239	6,292	0,000*	90,259*	0,242	0,053*
Örgütsel Kimlik Algısı	0,332	2,149	0,032*			
İşlem Adaleti	0,202	1,436	0,151	60,099*	0,243	0,000
Örgütsel Kimlik Algısı* İşlem Adaleti	0,063	0,274	0,784			

t:p* $p < 0,05$; Değişkenin etkisi anlamlı, F:p* $p < 0,05$: model anlamlı $p > 0,05$ anlamlı değil, Hiyerarşik Regresyon testi

Tablo 8’de araştırmaya katılan öğretmenlerin örgütsel kimlik algısı ve devam bağlılığı ilişkisinde dağıtım adaletinin düzenleyici rolü incelenmiştir. Tabloda görüldüğü üzere, örgütsel kimlik algısının devam bağlılığı üzerindeki doğrudan etkisi pozitif yönlü ($\beta > 0$), istatistiksel olarak anlamlıdır ($R^2=0,189$, $p < 0,05$). Modele eklenen dağıtım adaleti boyutunun etkisi pozitif yönlü ($\beta > 0$), istatistiksel olarak anlamlıdır ($R^2=0,251$, $p < 0,05$). Son aşamada modele eklenen Örgütsel Kimlik Algısı* Dağıtım Adaleti etkisi ise anlamlı değildir ($R^2=0,252$, $p > 0,05$). Buna göre örgütsel kimlik algısının devam bağlılığı üzerinde etkisinde dağıtım adaleti boyutu düzenleyici role sahip değildir.

Tablo 8: Devam Bağlılığı Üzerinde Etkili Faktörler ve Dağıtım Adaleti Boyutunun Düzenleyici Rolü

Değişkenler	Katsayılar			Model		
	β	t	p	F	R^2	ΔR^2

Örgütsel Kimlik Algısı	0,435	11,486	0,000*	131,922*	0,189	X
Örgütsel Kimlik Algısı	0,351	9,130	0,000*	94,391*	0,251	0,061*
Dağıtım Adaleti	0,262	6,803	0,000*			
Örgütsel Kimlik Algısı	0,217	1,496	0,135			
Dağıtım Adaleti	0,130	0,911	0,363	63,228*	0,252	0,001
Örgütsel Kimlik Algısı*	0,219	0,963	0,336			
Dağıtım Adaleti						

t:p* p<0,05: Değişkenin etkisi anlamlı, F:p* p<0,05: model anlamlı p>0,05 anlamlı değil, Hiyerarşik Regresyon testi

Tablo 9'da araştırmaya katılan öğretmenlerin örgütsel kimlik algısı ve normatif bağlılık ilişkisinde etkileşim adaletinin düzenleyici rolü incelenmiştir. Tabloda görüldüğü üzere, örgütsel kimlik algısının normatif bağlılık üzerindeki doğrudan etkisi pozitif yönlü ($\beta>0$), istatistiksel olarak anlamlıdır ($R^2=0,153$, $p<0,05$). Modele eklenen etkileşim adaleti boyutunun etkisi pozitif yönlü ($\beta>0$), istatistiksel olarak anlamlıdır ($R^2=0,324$, $p<0,05$). Son aşamada modele eklenen Örgütsel Kimlik Algısı* Etkileşim Adaleti etkisi anlamlıdır ($R^2=0,338$, $p<0,05$). Buna göre örgütsel kimlik algısının normatif bağlılık üzerinde etkisinde etkileşim adaleti boyutu düzenleyici role sahiptir.

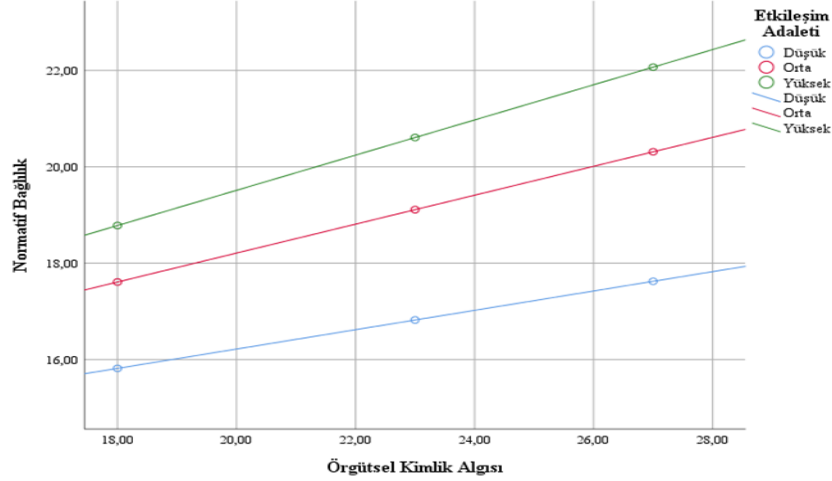
Tablo 9: Normatif Bağlılık Üzerinde Etkili Faktörler ve Etkileşim Adaleti Boyutunun Düzenleyici Rolü

Değişkenler	Katsayılar			Model		
	β	t	p	F	R ²	ΔR^2
Örgütsel Kimlik Algısı	0,391	10,094	0,000*	101,897*	0,153	X
Örgütsel Kimlik Algısı	0,249	6,801	0,000*	135,055*	0,324	0,171*
Etkileşim Adaleti	0,437	11,944	0,000*			
Örgütsel Kimlik Algısı	-0,187	-1,453	0,147			
Etkileşim Adaleti	0,001	0,006	0,995	96,011*	0,338	0,015*
Örgütsel Kimlik Algısı*	0,720	3,528	0,000*			
Etkileşim Adaleti						

t:p* p<0,05: Değişkenin etkisi anlamlı, F:p* p<0,05: model anlamlı p>0,05 anlamlı değil, Hiyerarşik Regresyon testi

Örgütsel kimlik algısı ile normatif bağlılık ilişkisinde etkileşim adaletinin düzenleyici rolü Şekil 5'te çizgi grafik olarak gösterilmektedir.

Şekil 5: Örgütsel Kimlik Algısı ile Normatif Bağlılık İlişkisinde Etkileşim Adaletinin Düzenleyici Rolüne İlişkin Çizgi Grafiği

Tablo 10'da araştırmaya katılan öğretmenlerin örgütsel kimlik algısı ve normatif bağlılık ilişkisinde işlemsel adaletin düzenleyici rolü incelenmiştir. Tabloda görüldüğü üzere, örgütsel kimlik algısının normatif bağlılık üzerindeki doğrudan etkisi pozitif yönlü ($\beta > 0$), istatistiksel olarak anlamlıdır ($R^2=0,153$, $p < 0,05$). Modele eklenen işlem adaleti boyutunun etkisi pozitif yönlü ($\beta > 0$), istatistiksel olarak anlamlıdır ($R^2=0,315$, $p < 0,05$). Son aşamada modele eklenen Örgütsel Kimlik Algısı* İşlem Adaleti etkisi ise anlamlı değildir ($R^2=0,317$, $p > 0,05$). Buna göre örgütsel kimlik algısının normatif bağlılık üzerinde etkisinde işlem adaleti boyutu düzenleyici role sahip değildir.

Tablo 10: Normatif Bağlılık Üzerinde Etkili Faktörler ve İşlem Adaleti Boyutunun Düzenleyici Rolü

Değişkenler	Katsayılar			Model		
	β	t	p	F	R^2	ΔR^2
Örgütsel Kimlik Algısı	0,391	10,094	0,000*	101,897*	0,153	x
Örgütsel Kimlik Algısı	0,282	7,826	0,000*	129,714*	0,315	0,162*
İşlem Adaleti	0,417	11,559	0,000*			
Örgütsel Kimlik Algısı	0,109	0,746	0,456			
İşlem Adaleti	0,261	1,956	0,051	87,044*	0,317	0,002
Örgütsel Kimlik Algısı* İşlem Adaleti	0,265	1,218	0,224			

t:p* $p < 0,05$: Değişkenin etkisi anlamlı, F:p* $p < 0,05$: model anlamlı $p > 0,05$ anlamlı değil, Hiyerarşik Regresyon testi

Tablo 11'de araştırmaya katılan öğretmenlerin örgütsel kimlik algısı ve normatif bağlılık ilişkisinde dağıtım adaletinin düzenleyici rolü incelenmiştir. Tabloda görüldüğü üzere, örgütsel kimlik algısının normatif bağlılık üzerindeki doğrudan etkisi pozitif yönlü ($\beta > 0$), istatistiksel olarak anlamlıdır ($R^2=0,153$, $p < 0,05$). Modele eklenen dağıtım adaleti boyutunun etkisi pozitif yönlü ($\beta > 0$), istatistiksel olarak anlamlıdır ($R^2=0,340$, $p < 0,05$). Son aşamada modele eklenen Örgütsel Kimlik Algısı* Dağıtım Adaleti etkisi anlamlıdır

($R^2=0,346$, $p<0,05$). Buna göre örgütsel kimlik algısının normatif bağlılık üzerinde etkisinde dağıtım adaleti boyutu düzenleyici role sahiptir.

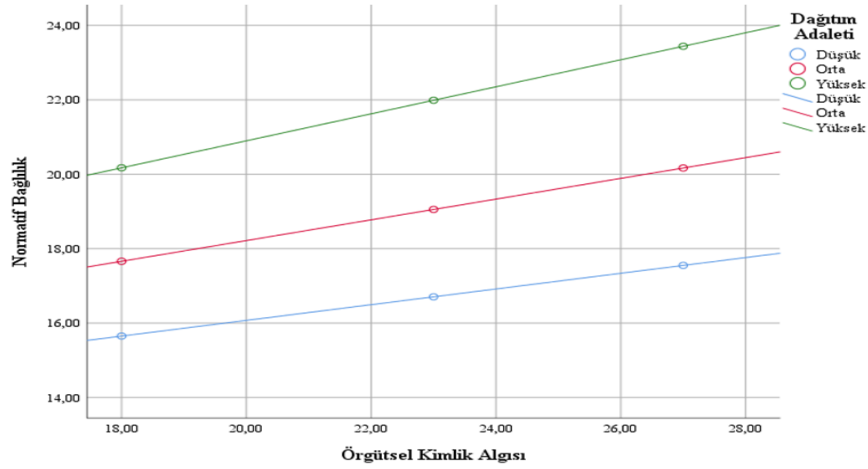
Tablo 11: Normatif Bağlılık Üzerinde Etkili Faktörler ve Dağıtım Adaleti Boyutunun Düzenleyici Rolü

Değişkenler	Katsayılar			Model		
	β	t	p	F	R^2	ΔR^2
Örgütsel Kimlik Algısı	0,391	10,094	0,000*	101,897*	0,153	X
Örgütsel Kimlik Algısı	0,245	6,774	0,000*	145,287*	0,340	0,187*
Dağıtım Adaleti	0,457	12,649	0,000*			
Örgütsel Kimlik Algısı	-0,055	-0,403	0,687	99,335*	0,346	0,006*
Dağıtım Adaleti	0,163	1,226	0,221			
Örgütsel Kimlik Algısı*	0,488	2,290	0,022*			
Dağıtım Adaleti						

t:p* $p<0,05$: Değişkenin etkisi anlamlı, F:p* $p<0,05$: model anlamlı $p>0,05$ anlamlı değil, Hiyerarşik Regresyon testi

Örgütsel kimlik algısı ile normatif bağlılık ilişkisinde dağıtım adaletinin düzenleyici rolü Şekil 6'da çizgi grafik olarak gösterilmektedir.

Şekil 6: Örgütsel Kimlik Algısı ile Normatif Bağlılık İlişkisinde Dağıtım Adaletinin Düzenleyici Rolünün Çizgi Grafiği

Tablo 12'de araştırmaya katılan öğretmenlerin örgütsel kimlik algısı ve örgütsel bağlılık ilişkisinde örgütsel adaletin düzenleyici rolü incelenmiştir. Tabloda görüldüğü üzere, örgütsel kimlik algısının örgütsel bağlılık üzerindeki doğrudan etkisi pozitif yönlü ($\beta>0$), istatistiksel olarak anlamlıdır ($R^2=0,256$, $p<0,05$). Modele eklenen örgütsel adalet etkisi pozitif yönlü ($\beta>0$), istatistiksel olarak anlamlıdır ($R^2=0,493$, $p<0,05$). Son aşamada modele eklenen Örgütsel Kimlik Algısı* Örgütsel Adalet etkisi ise anlamlı değildir ($R^2=0,495$, $p>0,05$). Buna göre örgütsel kimlik algısının örgütsel bağlılık üzerinde etkisinde örgütsel adalet düzenleyici role sahip değildir.

Tablo 12: Örgütsel Bağlılık Üzerinde Etkili Faktörler ve Örgütsel Adaletin Düzenleyici Rolü

Öğretmenlerin Kimlik Algısı ve Bağlılık İlişkisinde Örgütsel Adaletin Düzenleyici Rolü

Değişkenler	Katsayılar			Model		
	β	t	p	F	R ²	ΔR^2
Örgütsel Kimlik Algısı	0,506	13,938	0,000*	194,275*	0,256	x
Örgütsel Kimlik Algısı	0,338	10,634	0,000*	273,736*	0,493	0,237*
Örgütsel Adalet	0,515	16,220	0,000*			
Örgütsel Kimlik Algısı	0,130	1,041	0,298	184,090*	0,495	0,003
Örgütsel Adalet	0,330	2,937	0,003*			
Örgütsel Kimlik Algısı* Örgütsel Adalet	0,323	1,711	0,088			

t:p* p<0,05: Değişkenin etkisi anlamlı, F:p* p<0,05: model anlamlı p>0,05 anlamlı değil, Hiyerarşik Regresyon testi

Araştırma bulgularına göre örgütsel kimlik algısı ve bağlılık ilişkisinde örgütsel adaletin düzenleyici rolü kısmen kabul edilmiştir. Alt hipotezlerden; örgütsel kimlik algısının devam bağlılığı üzerinde etkisinde etkileşim adaleti boyutunun, örgütsel kimlik algısının normatif bağlılık üzerinde etkisinde etkileşim adaleti boyutunun, örgütsel kimlik algısının normatif bağlılık üzerinde etkisinde dağıtım adaleti boyutunun düzenleyici role sahip olduğu saptanmıştır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, örgütsel kimlik algısı ve bağlılık ilişkisinde örgütsel adaletin düzenleyici rolü araştırılmıştır. Araştırma sonucunda, örgütsel kimlik algısı ve bağlılık ilişkisinde örgütsel adaletin alt boyutlarından etkileşim adaleti ve dağıtım adaletinin düzenleyici rolü olduğu tespit edilmiştir.

Yerli ve yabancı alanyazında; örgütsel adalet kavramının, kimlik ve bağlılık ilişkisinde düzenleyici rolünün incelendiği herhangi bir araştırma bulunmamaktadır. Bu nedenle araştırmanın sonuçları alanyazındaki benzer araştırmalar ışığında değerlendirilmiştir.

Araştırmamız sonucunda, öğretmenlerin örgütsel kimlik algısı ve devam bağlılığı ilişkisinde etkileşim adaletinin düzenleyici rolü olduğu tespit edilmiştir. Alanyazında, örgütsel kimlik algısı, devam bağlılığı ve etkileşim adaleti arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu gösteren araştırma sonuçları bulunmaktadır. Yapılan bir çalışmada; örgütsel kimlik algısı ile devam bağlılığı arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (Demir ve Yaşbay, 2021, s.119). Etkileşim adaleti ve örgütsel bağlılıkla ilgili araştırmalarda, etkileşimsel adaleti ile örgütsel bağlılık arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Sökmen vd., 2017, s.203; Erkuş vd., 2011, s. 257). Öğretmenler üzerinde yapılan başka bir çalışmada, etkileşim adaleti ile örgütsel bağlılık arasında diğer adalet alt boyutlarına göre daha güçlü bir ilişki saptanmıştır (Kılıçlar, 2011, s. 29). Bu araştırma sonuçları, yöneticilerin işgörenlere yönelik davranışlarının örgütsel kimlik algısı ve devam bağlılığı ilişkisinde etkili olduğunu göstermekte ve araştırma sonucumuzu desteklemektedir.

Araştırmamızda elde edilen diğer bir sonuç, örgütsel kimlik algısı ve normatif bağlılık ilişkisinde etkileşim adaleti ve dağıtım adaletinin düzenleyici rolünün tespit edilmesidir. Alanyazında, örgütsel kimlik algısı, normatif bağlılık, etkileşim ve dağıtım adaleti arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu gösteren araştırma sonuçları bulunmaktadır. Yapılan araştırmalarda; işgörenlerin ücret ve terfi memnuniyetinin örgütsel bağlılık ve dağıtım adaleti arasındaki ilişkiyi güçlendirdiği sonucuna ulaşılmıştır (Tang ve

Baldwin,1996, s.11; Çarıkcı ve Küçükeşmen, 2018, s.37). Yapılan başka bir araştırmada dağıtım adaletinin yöneticiye duyulan güveni ve örgütsel bağlılığı artırdığı belirlenmiştir (Turunç ve Çelik, 2012, s.69). İşgörenler üzerine yapılan diğer bir araştırmada, dağıtım adaletsizliğinin örgütsel kimlik algısını 'biz ve onlar' şeklinde ikiye böldüğü ve etkileşim adaletine zarar verdiği tespit edilmiştir (Fuller, 2022, s.78). Yapılan bir başka araştırmada; etkileşim ve dağıtım adaleti ile normatif bağlılık arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur (Selek ve Sağlam,2019, s.145). Bu araştırma sonuçları; kaynakların adil dağıtımının ve işgörelere yönelik davranışların örgütsel kimlik algısı ve normatif bağlılık ilişkisinde etkili olduğunu göstermekte ve araştırma sonucumuzu desteklemektedir.

Bu araştırmada; yöneticilerin adil uygulama ve davranışlarının örgütsel kimlik ve bağlılık ilişkisinde düzenleyici rolü olduğu sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda, kurum yöneticilerine işgörelerin örgütsel kimlik algısını ve örgütsel bağlılığını güçlendirmek için etkileşim ve dağıtım adaletine önem veren yönetim anlayışı içinde olmaları önerilmektedir.

İşgörelerin etkileşim ve dağıtım adalet algısını güçlendirmek için;

- Örgüt içinde işgörelerin adaletsiz uygulamalara karşın doğrudan başvurabileceği bağımsız adalet denetim mekanizmaların kurulması,
- Örgüt içi iletişimin güçlendirilmesi için hiyerarşik dikey iletişim yapısının çapraz iletişim yapısına dönüştürülmesi,
- Örgüt içinde iş paylaşımı, ödül, ceza, terfi ve ücret politikalarında performansa dayalı adil ve şeffaf bir dağıtım sisteminin uygulanması,
- Yöneticilerin örgüt içinde adalet iklimi oluşturması,
- Yöneticilerin tüm işgörelere adil kişisel uzaklıkta durması,
- Yönetici seçiminde etik liderlik özelliklerinin ölçüt alınması,
- İşgörelere kararlara katılım ve itiraz hakkı verilmesi,
- İşgörelere karşı saygılı ve nezaketli tutum ve davranış sergilenmesi,
- İşgörelerin örgütsel kimlik algılarını güçlendiren kurumsal imaj çalışmalarına önem verilmesi, önerilmektedir.

Bu araştırma kamuda ve eğitim sektöründe uygulanmış olması sebebiyle kısıtlılık içermektedir. Benzer bir araştırmanın farklı sektörlerde ya da daha geniş bir coğrafyada uygulanması önerilmektedir. Böylece bu üç kavramın ele alındığı bütünlük bir modelde yapılacak yeni araştırmaların alana katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Yazar Katkıları/ Author Contributions

Çalışmanın Tasarlanması | Design of Study: GH (%70), SG (%30)

Veri Toplanması | Data Acquisition: GH (%90), SG (%10)

Veri Analizi | Data Analysis: GH (%90), SG (%10)

Makalenin Yazımı | Writing up: GH (%90), SG (%10)

Makale Gönderimi ve Revizyonu | Submission and Revisio GH (%90), SG (%10)

Finansman/ Grant Support

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. | The authors declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir. | The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynakça | Reference

- Agarwal, N., ve Jaiswal, S. (2019). A study at organizational commitment of educator in school. *International Journal of Multidisciplinary Education and Research*, 4(1), 39-41.
- Aktaş, E. (2010). Performans değerlendirme sistemlerinin örgütsel adalet algısı üzerine etkisi. *Yayınlanmamış yüksek lisans tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Albert, S., ve Whetten, D.A. (1985). *Organizational identity, research in organizational behavior*. Greenwich, CT: JAI Press.
- Anderson, D. M., ve Shnew, K. J. (2003). Gender equity in the context of organizational justice: a closer look at a reoccurring issue in the field. *Journal of Leisure Research*, 35 (2), 228-247.
- Atakan, Ş. D., Paşamehmetoğlu, A., ve Poyraz, A. B. (2013). Örgütsel kimlik algısı, örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Journal of Business Economics and Political Science*, 2 (4), 75-89.
- Atalay, M. Ö. (2019). Örgütsel bağlılık ve örgütsel adalet arasındaki ilişkinin meta analiz yöntemiyle incelenmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomik Araştırmaları Dergisi*, 6(5), 430-444.
- Atay, S. (2006). Kariyer yönetiminin örgütsel bağlılığa etkisi. *Yayınlanmamış yüksek lisans tezi*, Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- Ay, G., ve Koç, H. (2014). Örgütsel adalet algısı ile örgütsel bağlılık düzeyi arasındaki ilişkinin belirlenmesi: Öğretmenler üzerinde bir inceleme. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 67-90.
- Bakan, İ., Büyükbeşe, T., ve Bedestenci, Ç. (2004). *Örgüt sınırlarının çözümünde örgüt kültürü*. İstanbul: Aktüel Kitabevi.
- Balcı, A. (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntem teknik ve ilkeler*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Battal, F. (2020). Örgütsel adalet ve örgütsel bağlılık ilişkisinde örgütsel özdeşleşmenin rolü: üniversite çalışanları üzerine bir örnek. *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15 (24), 2362-2393.
- Beşir, B., ve Gani, A. (2020). İş tatmininin örgütsel bağlılık üzerindeki etkilerinin test edilmesi. *Yönetim Geliştirme Dergisi*, 39 (4), 525-542.
- Bozkurt, F. (2007). Denizcilik sektöründe çalışan gemi adamlarının demografik özellikleri ile örgütsel bağlılık, örgütsel vatandaşlık davranışı ve algılanan örgütsel destek düzeyi arasındaki ilişkiyi incelemeye yönelik bir araştırma. *Yayınlanmamış yüksek lisans tezi*, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Bozoğlu, G. (2011). Örgüt kültürü ve örgütsel bağlılık açısından eğitim sektöründe Yalova ilinde karşılaştırmalı bir araştırma. *Yayınlanmamış yüksek lisans tezi*, Yalova Üniversitesi, Yalova.
- Brewer, M. B., ve Gardner, W. (1996). Who is this "we"? levels of collective identity and self representation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, 83- 93.
- Brown, A. D. (2019). Identities in organization studies. *Organization Studies*, 40(1), 7-22.

Brunninge, O. (2005). Organizational self- understanding and the strategy process. strategy dyanamics in scania and handelsbanken. *Unpublished PhD Dissertation*, Jönköping University, Sweden.

Cihangiroğlu, N., ve Yılmaz, A. (2010). Çalışanların örgütsel adalet algısının örgütler için önemi. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13 (19),195-213.

Cihangiroğulları, N., Şahin, B., ve Naktiyok, A. (2010). Hekimlerin örgütsel algıları üzerine bir araştırma. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (12),67-82.

Corley, K. G. (2004). Defined by our strategy or our culture: hierarchical differences in perception of organizational identity and change. *Human Relations*, 57 (9),1145-1177.

Cropanzano, R., ve Ambrose, M. L. (2001). Procedural and distributive justice are more similar than you think: a monistic perspective and a research agenda. J. Greenberg and R. Cropanzano (Ed.). *Advances in Organizational Justice in* (pp.119-151). California: Stanford University Press.

Çalışkan, A. (2015). Örgütsel adaletin örgütsel bağlılığa etkisi: etik ikliminin aracılık rolü. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1(2),115-141.

Çarıkcı, İ. H., ve Küçükeşmen, E. (2018). Örgütsel adalet algısı ve örgütsel bağlılığa etkisi: kamu çalışanları üzerine bir araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4 (1),24-44.

Davis, K., ve Newstrom, W. (1989). *Human behavior at work: organizational behavior*. New York: McGraw Hill.

Demir, S., ve Yaşbay, K. H. (2021). Örgütsel kimlik algısının örgütsel bağlılığa etkileri: Hakkâri devlet hastanesi örneği. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 24 (1), 109-126.

Demirel, Y., ve Seçkin, Z. (2011). Örgütsel adaletin bilgi paylaşımı üzerine etkisi: ilaç sektörü çalışanlarına yönelik bir araştırma. *Bilig*, 56, 99-119.

Dıck, G. ve Metcalfe, B. (2001). Managerial factors and organizational commitment: a comparative study of police officers and civilian staff. *The International Journal of Public Sector Management*, 14,2, 111-128.

Doğan, A. (2008). İlköğretim kurumlarında örgütsel adaletin örgütsel bağlılık üzerine etkisi. *Yayınlanmamış yüksek lisans tezi*, Fırat Üniversitesi, Elâzığ.

Dolu, B. (2011). Bankacılık sektöründe çalışanların örgütsel bağlılık düzeyleri üzerine bir araştırma. *Yayınlanmamış tezsiz yüksek lisans bitirme projesi*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

Duman, Ş.A., Paşamehmetoğlu, A., ve Poyraz, A. B. (2013). Örgütsel kimlik algısı, örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Journal of Business Economics and Political Science*, 2(4), 75-89.

Duygulu, E., ve Sezgin O. B. (2015). Türkiye’de davranış yazını doktora tezlerine yönelik bir inceleme. *İş ve İnsan Dergisi*, 2 (1),13-25.

Efeoğlu, M. S., Abul, A., ve Bedük, A. (2021). Örgütsel adalet ve örgütsel bağlılık ilişkisi: özel güvenlik görevlilerine ait bir uygulama. *International Journal of Tourism and Social Research*, 6, 94-108.

- Erdoğan, A. (2013). Kurum karnesi, iş doyumu ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiler: maliye bakanlığı merkez teşkilatı örneği. *Yayınlanmamış doktora tezi*, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Erkuş, A., Turunç, Ö., ve Yücel, R. (2011). Örgütsel adalet ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkilerde içsel ve dışsal iş tatmininin aracılık rolü: Bankacılık sektöründe bir araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6 (1), 245-270.
- Ertürk, A. (2003). Örgütsel iletişim ve adalet algılarının örgütsel kimlik algısı üzerindeki etkileri. *Başkent Üniversitesi İ.İ.B.F Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3 (2),147-170.
- Ertürk, R. (2018). Öğretmenlerin örgütsel adalet ve örgütsel kimlik algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 89-98.
- Farmer, C. (2012). Demystifying moderators and mediators in intellectual and developmental disabilities research:a primer and review of the literatüre. *Journal of Intellectual Disability Research*, 56, 1148-1160.
- Folger, R. G., ve Konovsky, M. A. (1989). Effects of procedural and distributive justice on reaction to pay raise decisions. *Academy of Management Journal*, 32 (1),115-130.
- Foote, N. N. (1951). Identification as the basis for a theory of motivation. *American Sociological Review*, 16, 14-21.
- Fuller, L. P. (2022). Diversity and inclusion favoritism: creating distributive injustices that erode organizational identity. *International Journal of Social Science Studies*, 10 (1), 78-92.
- Gioia, D. A., ve Thomas, J. B. (1996). Identity, image, and issue interpretation: sensemaking during strategic change in academia. *Administrative Science Quarterly*, 41 (3),370-403.
- Greenberg, J. (1987). A taxonomy of organizational justice theories. *Academy of Management Review*, 12 (1), 9-22.
- Gül, H. (2002). Örgütsel bağlılık yaklaşımlarının mukayesesi ve değerlendirmesi. *Ege Üniversitesi Ege Akademik Bakış Dergisi*, 2 (1), 37-56.
- Gündoğan, T. (2009). Örgütsel bağlılık: Türkiye Cumhuriyet bankası uygulaması. *Uzmanlık yeterlilik tezi*, TCMB, Ankara.
- Gürgen, H., Kirel, Ç., Uztuğ, F., ve Orhon, N. (2003). *Halkla ilişkiler ve iletişim*. Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Halis, M., ve Akova, O. (2008). Turizm işletmelerinde örgütsel adalet. F. Okumuş ve U. Avcı (Yay. Haz.). *Turizm İşletmelerinde Çağdaş Yönetim Teknikleri içinde* (s.459-486). Ankara:Detay Yayıncılık.
- Han, B., Dağlı, A., ve Elçiçek, Z. (2018). Örgütsel bağlılık ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (68), 1765-1777.
- Hatch, M. J. & Schultz, M. (2002). The dynamics of organizational identity. *Human Relations*,55 (8),989-1018.
- Irak, D. U. (2004). Örgütsel adalet: ortaya çıkışı, kuramsal yaklaşımlar ve bugünkü durumu. *Türk Psikoloji Yazıları*, 7 (13),25-43.

İbrahimzade, Y. Y. (2016). Algılanan örgütsel adaletin, güven ile bağlılık üzerindeki etkisi ve hizmet sektöründeki bir uygulaması. *Yayınlanmamış yüksek lisans tezi*, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

İçerli, L. (2010). Örgütsel Adalet: Kuramsal Bir Yaklaşım. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5 (1), 67-92.

İmamoğlu, G. (2011). İlköğretim okulu öğretmenlerinin örgütsel bağlılık düzeyleri ve örgütsel adalet algıları arasındaki ilişki. *Yayınlanmamış yüksek lisans tezi*, Gazi Üniversitesi, Ankara.

İnce, M., ve Gül, H. (2005). *Yönetimde yeni bir paradigma: örgütsel bağlılık*, Konya: Çizgi Kitapevi.

İşbaşı, J. Ö. (2000). Çalışanların yöneticilere duydukları güvenin ve örgütsel adaletle ilişkin algılamalarının örgütsel vatandaşlık davranışının oluşumundaki rolü: bir turizm örgütünde uygulama. *Yayınlanmamış yüksek lisans tezi*, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

Jang, J., Lee, D. W., ve Kwon, G. (2021). An analysis of the influence of organizational justice on organizational commitment. *International Journal of Public Administration*, 44(2), 146-154.

Jehanzeb, K., ve Mohanty, J. (2020), The mediating role of organizational commitment between organizational justice and organizational citizenship behavior: Power distance as moderator. *Personnel Review*, 49 (2), 445-468.

Jones, C., ve Volpe, E. H. (2010). Organizational identification: extending our understanding of social identities through social networks. *Journal of Organizational Behavior*, 32(3), 413-434.

Karapınar, A., ve Hatipoğlu, Z. (2021). Özel öğretim kurumlarında görev alan öğretmenlerin iş güvenesi algısının örgütsel bağlılık ve performansa etkisi. *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (1), 52-64 .

Kaya, A. P. (2000). Sosyal adaletin teorik çerçevesi üzerine bir değerlendirme, *Türk Ağır Sanayi ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Yayını*, 38, 229-244.

Khan, S. K., Memon, M. A., Cheing, A., ve Ting, H. (2021). Organizational citizenship behaviour and the mediating role of organizational commitment: A study of private universities. *International Journal of Business and Society*, 22(1), 14-32.

Kılıçaslan, S. (2010). Örgütsel adalet algısı ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkilere kuramsal bir yaklaşım. *Yayınlanmamış yüksek lisans tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Kılıçlar, A. (2011). Yöneticiye duyulan güven ile örgütsel adalet ilişkisinin öğretmenler açısından incelenmesi, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 3 (3), 23-36.

Lasswel, H. D. (1965). *World politics and personal insecurity*. New York: Free Press.

Leong, C. S., Furnham A., ve Cooper, C. L. (1996). The moderating effect of organizational commitment on the occupational stress outcome relationship. *Human Relations*, 49 (10), 1345-1362.

March, J. G., ve Simon, H. A. (1958). *Organizations*. Cambridge: Basil Blackwel.

MEB (2020). *Milli eğitim istatistikleri örgün eğitim*. Erişim adresi: http://sgb.meb.gov.tr/www/icerik_goruntule.php?KNO=396.

Meyer, J. P., Allen, N. J. ve Smith, C. A. (1993). Commitment to organizations and occupations: extension and test of a three-component conceptualization. *Journal of Applied Psychology*, 78 (4), 538-551.

Niehoff, B. P., ve Moorman, R. (1993). Justice as a mediator of the relationships between methods of monitoring and organizational citizenship behavior. *Academy of Management Journal*, 36 (3), 527-556.

Nowakowski, J. M., ve Conlon, D. E. (2005). Organizational justice: looking back, looking forward. *The International Journal of Conflict Management*, 16(1), 4-29.

Okay, A. (1999). Kurum Kimliği. *Gazi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 2, 65.

Özdemir, H. Ö. (2020). Sağlık çalışanlarının örgütsel bağlılık algılarının örgütsel adalet algıları ile diğer faktörlerden yordanması. *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 172-181.

Özer, A. A., Tarım, M., ve Yalçıntaş, M. (2021). Çalışanların örgütsel adalet algılarının örgütsel bağlılıkları üzerine etkisi: Gıda perakende sektörü üzerine bir araştırma. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Girişimcilik Dergisi*, 5 (9), 1-13.

Özmen, M. (2017). Örgütsel adalet algısı ve örgütsel sessizlik nedenleri arasındaki ilişkiler: Üniversite çalışanlarına yönelik bir araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 8(19), 1-17.

Öztürk, C., ve Çınarbay, Ö. (2020). Örgütsel adalet ve örgütsel bağlılık ilişkisi üzerine bir alan araştırması: Van Muradiye ilçesindeki sağlık meslek mensupları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13 (75), 647-657.

Piening, E. P., Salge, T. O., Antons, D., ve Kreiner, G. E. (2020). Standing together or falling apart? understanding employees' responses to organizational identity threats. *The Academy of Management Review*, 45(2), 325-351.

Riketta, M. (2005). Organizational identification: A meta-analysis. *Journal of Vocational Behavior*, 66 (2), 358-384.

Sagie, A. (1998). Employee absenteeism, organizational commitment and job satisfaction: another look. *Journal of Vocational Behavior*, 52, 156-171.

Selek Öz, C., ve Sağlam, T. (2019). Örgütsel adalet ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki: gıda sektöründe bir araştırma. *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 3 (2), 131-150.

Sökmen, A., Kenek, G., ve Ekmekçioğlu, E. B. (2017). Etkileşimsel adalet ve duygusal bağlılık ilişkisi: Algılanan örgütsel desteğin düzenleyici rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9 (4), 196-214.

Söyük, S. (2007). Örgütsel adaletin iş tatmini üzerine etkisi ve İstanbul ilindeki özel hastanelerde çalışan hemşirelere yönelik bir çalışma. *Yayımlanmamış doktora tezi*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

- Söyük, S. (2018). Örgütsel adalet ve iş tatmini: sağlık sektöründeki önemi. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, 5 (3), 435-442.
- Steers, R. (1977). Antecedents and outcomes of organizational commitment. *Administrative Science Quarterly*, 22 (5), 46-56.
- Sümer, N. (2000). Yapısal eşitlik modelleri: temel kavramlar ve örnek uygulamalar. *Türk Psikoloji Yazıları*, 3 (6), 49-74.
- Tabachnick, B. G., ve Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics*, Boston: Pearson.
- Tang, T. L., ve Baldwin, L. J. (1996). Distributive and procedural justice as related to satisfaction and commitment. *SAM Advanced Management Journal*, 61(3),25-31.
- Tanrıverdi, H., Koçaslan, G., ve Eğriboz, N. (2019). Örgütsel adalet, örgütsel bağlılık ve çalışan memnuniyeti arasındaki ilişki. *Journal of International Social Research*, 12 (62),1604-1614.
- Töremen, F. (2001). *Öğrenen okul*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Turunç, Ö., ve Çelik, M. (2012). İş tatmini-kiş-i-örgüt uyumu ve amire güven, kiş-i-örgüt uyumu ilişkisinde dağıtım adaletinin düzenleyici rolü. *İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 14 (2), 57-78.
- Tutar, H. (2007). Erzurum'da devlet ve özel hastanelerde çalışan sağlık personelinin işlem adaleti, iş tatmini ve duygusal bağlılık durumlarının incelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 12(3), 97-120.
- Tutar, H. (2009). *Simetrik ve asimetrik iletişim bağlamında örgütsel algılama yönetimi*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tüzün, İ. K., ve Çağlar, İ. (2008). Örgütsel özdeşleşme kavramı ve iletişim etkinliği ilişkisi. *E- Journal of Yaşar University*, 3 (9), 1011-1027.
- Ulukapı, H., ve Bedük, A. (2013). Örgütsel adaletin işgörenlerin bağlılık düzeyleri üzerine etkisi: Konya'da bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (31), 771-778.
- Ülbeğİ, İ. D. (2011). Örgütsel alt kültürlerde örgütsel adalet ve güven algısı üzerine bir araştırma. *Yayınlanmamış yüksek lisans tezi*, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Üzümlü, A. M. (2019). Çalışanların örgütsel bağlılığını etkileyen faktörler üzerine projektif bir çalışma. *Ata İlet Dergisi*, 17, 111-132.
- Van Riel, C. B., ve Balmer, J. M. (1997). Corporate identity: the concept, its measurement and management. *European Journal of Marketing*, 31 (5-6), 340-355.
- Van Tonder, C. L. (2004). Below-the surface and powerful: the emerging notion of organization identity. *Organizational Development Journal*, 22 (2), 68-78.
- Yazıcıoğlu, Y., ve Erdoğan, S. (2004). *Spss uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara:Detay Yayıncılık.
- Yeşil, S., Mavi, Y., ve Hatunoğlu, M. (2020). Örgütsel adaletin örgütsel bağlılığa etkisi: Bir alan araştırması. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29 (3), 568-598.

Yıldırım, A. (2010). Etik liderlik ve örgütsel adalet ilişkisi üzerine bir uygulama. *Yayınlanmamış yüksek lisans tezi*, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Karaman.

Yıldız, A., ve Atilla, G. (2019). Örgütsel adalet algısının örgütsel bağlılık düzeyine etkisi: otel çalışanları üzerinde bir araştırma. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10 (19), 39-64.

Yürür, Ş. (2008). Örgütsel adalet ile iş tatmini ve çalışanların bireysel özellikleri arasındaki ilişkilerin analizine yönelik bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 13(2), 295-312.

Zagenczyk, T. J., Purvis, R. L., Cruz, K. S., Thoroughgood, C. N., ve Sawyer, K. B. (2021). Context and social exchange: perceived ethical climate strengthens the relationships between perceived organizational support and organizational identification and commitment. *The International Journal of Human Resource Management*, 32(22), 4752-4771.

[itobiad], 2022, 11 (2): 1022-1044

<p>Yenilenebilir Enerji - Ekonomik Büyüme İlişkisi Açısından Türkiye ve AB Ülkelerinin Malmquist Endeksi ile Performans İncelemesi</p> <p>The Performance Analysis of Turkey and EU Countries with Malmquist Index in terms of Renewable Energy – Economic Growth Relationship</p> <p>Video Link: https://youtu.be/Qkqz2UZuQ5Q</p>	
<p>Nazlı SEYHAN Dr.Arş.Gör, Gümüşhane Üniversitesi İ.İ.B.F. PhD Res.Assist., Gumushane University F.E.A.S. nazliarik@gumushane.edu.tr / ORCID: 0000-0003-0759-9119</p> <p>Burak SEYHAN Arş.Gör., Gümüşhane Üniversitesi İ.İ.B.F. Res.Assist., Gumushane University F.E.A.S. burakseyhan@gumushane.edu.tr / ORCID: 0000-0003-1026-1805</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 14.05.2021
Kabul Tarihi / Accepted	: 02.06.2021
Yayın Tarihi / Published	: 15.06.2022
Yayın Sezonu	: Nisan-Mayıs-Haziran
Pub Date Season	: April-May-June

Atıf/Cite as: Seyhan, N. & Seyhan, B. (2022). Yenilenebilir Enerji - Ekonomik Büyüme İlişkisi Açısından Türkiye ve AB Ülkelerinin Malmquist Endeksi ile Performans İncelemesi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (2) , 1022-1044 . DOI: 10.15869/itobiad.937202

Plagiarism/İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Nazlı SEYHAN , Burak SEYHAN).

Yayıncı / Published by: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Yenilenebilir Enerji - Ekonomik Büyüme İlişkisi Açısından Türkiye ve AB Ülkelerinin Malmquist Endeksi ile Performans İncelemesi

Öz

Nüfus artışı, teknolojik gelişmeler vb. birçok faktör dünyadaki enerji ihtiyacını ve tüketimini hızla artırmaktadır. Son dönemlerde kişi başına düşen enerji tüketiminin artması ciddi boyutlara ulaşmış, enerji üretiminde dışa bağımlılığı azaltma ve küresel ekonomik rekabette belirleyici bir aktör olma hususları enerji üretiminin önemini artırmıştır. Bu sebeple, enerji kaynaklarına sahip olan ülkeler, ekonomik olarak diğer ülkelerden farklı bir konuma geçmiştir. Bununla birlikte, günümüzdeki çevre sorunları, fosil kaynakların tükenebilir olması veya fosil kaynaklara sahip olunmaması vb. sebepler yenilenebilir enerji kaynaklarına ilgiyi artırmıştır. AB'ye üyelik sürecinde, Türkiye ve AB ülkelerinin yenilenebilir enerji performanslarının zaman içinde değerlendirilmesi literatüre ve yapılacak çalışmalara da katkı sağlayacaktır. Bu çalışmanın amacı, yenilenebilir enerji ve ekonomik büyüme ilişkisi açısından Türkiye ve AB ülkelerinin verimlilikleri değerlendirmektir. Çalışma kapsamında yapılan literatür incelemesi sonucu yenilenebilir enerji göstergeleri ile ilgili 5 değişken belirlenmiştir. Girdi değişkenleri; CO2 Salınımı, Toplam Enerji Tüketimindeki Yenilenebilir Enerji kullanımı (YEK), İşgücü (EMP) çıktı değişkenleri; Kişi Başına GSYİH ve Toplam Enerji Arzının İçindeki Yenilenebilir Enerji Oranı (TEAYEO)'dır. Çalışmada, bahsi geçen ekonomik ve yenilenebilir enerji göstergeleri yardımıyla 2008-2015 döneminde AB ülkeleri ve Türkiye'nin performanslarındaki değişimler değerlendirilmiştir. Zaman içindeki verimliliğin gelişimini değerlendirebilmek için Malmquist Toplam Faktör Verimliliği (TFV) endeksi kullanılmıştır. Malmquist Endeksi, Veri zarflama analizi (VZA) temelli bir endeks olduğundan karar verme birimleri (KVB) arasında homojeniteyi sağlayabilmek amacıyla kümeleme analizi yapılmış ve benzer ülkeler gruplandırılmıştır. Çalışma sonucunda, 2008-2015 dönemdeki TFV ortalama değerlerine göre ülkeleri sıraladığımızda, Lüksemburg'un diğer ülkelerden kayda değer bir farkla birinci sırada yer aldığı görülmektedir. Lüksemburg'u sırasıyla Belçika, Türkiye, Bulgaristan, Hırvatistan Slovenya, Kıbrıs vd. ülkeler takip etmektedir. Türkiye'nin de ortalama TFV değerine göre başarılı ülkelerden olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yenilenebilir Enerji, Ekonomik Büyüme, Malmquist Endeksi, Toplam Faktör Verimliliği, Performans Değerlendirmesi.

The Performance Analysis of Turkey and EU Countries with Malmquist Index in terms of Renewable Energy – Economic Growth Relationship

Abstract

The need and consumption of energy in the world is increasing rapidly because of factors such as population growth and technological developments. In recent years, the increase in per capita energy consumption has reached remarkable levels, the purpose of reducing foreign dependency in energy production and being a determinant actor in global economic competition have increased the importance of energy production. For this reason, countries that have energy resources have moved to an economically different position than other countries. However, the reasons such as today's environmental

problems, the exhaustion of fossil resources or the lack of fossil resources have increased the interest in renewable energy sources. In the EU membership process, evaluating the performances of Turkey and EU countries in context of renewable energy will contribute to the literature and studies. The aim of this study was to evaluate the efficiency of Turkey and EU countries in terms of renewable energy and economic growth relationship. As a result of the literature review conducted within the scope of the study, 5 variables related to renewable energy indicators were determined. CO2 Emission, Percentage of Renewable Electricity Output in Total Electric Output, Labor are input variables; GDP per capita and the Percentage of Renewable Energy in Total Energy Supply are output variables. In this study, changes in performances of EU countries and Turkey during the period 2008-2015 are evaluated with the help of aforementioned economic and renewable energy indicators. The Malmquist Total Factor Productivity (TFP) index was used to evaluate the development of productivity over time. Since the Malmquist Index is an index based on Data Envelopment Analysis (DEA), a cluster analysis has been performed and similar countries have been grouped in order to ensure homogeneity among decision-making units. Since the Malmquist Index is an index based on DEA, a cluster analysis has been performed and similar countries have been grouped in order to ensure homogeneity among decision-making units. As a result of the study, when the countries have been ranked according to TFP average values in the period 2008-2015, it is seen that Luxembourg ranks first with a significant difference from other countries. Belgium, Turkey, Bulgaria, Slovenia, Croatia, Cyprus follow Luxembourg respectively and Turkey also appears to be one of the successful countries according to the average value TFPD.

Keywords: Renewable Energy, Economic Growth, Malmquist Index, Total Factor Productivity, Performance Evaluation.

Giriş

Fosil enerji kaynaklarının tükenmesi ve beraberinde gelen küresel ve çevresel sorunlar dünyayı yeni enerji kaynakları arayışına yönlendirmiştir. Bu arayış; insanlığı, doğada hazır bulunan, çevreyi kirletmeyen, tüketilmesi halinde kendini hızla yenileyebilen yenilenebilir enerji kaynaklarına yönlendirmiştir.

Gelecek açısından birçok alanda çalışmalarda yer alan ve birçok faydasına değinilen yenilenebilir enerji kaynakları, küresel alandaki enerji sektöründe henüz istenilen düzeyde kullanım oranına ulaşamamıştır. Bu durumun sebepleri arasında, yenilenebilir enerjinin fosil kaynaklara göre daha fazla maliyetlerle faaliyet göstermeleri ve fosil yakıtlara bağlı gelenekselleşmiş düzenin değiştirilmesinde ülkelerin çekingen kalması gösterilmektedir. Petrol ticaretiyle gelir sağlayan, petroldeki küresel bağımlılığın sürmesini arzulayan ve ülkelerin bireysel kalkınmalarını da önemli düzeyde etkileyecek yenilenebilir enerjiye sıcak bakmayan ekonomiler, enerji sektöründeki değişimde bir engel teşkil etmektedir (Yapar, 2020, s.15).

Ülkelerin siyasi ilişkilerinden de etkilenebilen enerji arzı, benzer pek çok gerekçeyle ülkeler için enerji güvenliğinin sağlanmasında çok önemli bir olgudur. Birçok uluslararası örgüt bu hususta değerlendirmelerde bulunmuştur. Örneğin, bu husus Avrupa Birliği Enerji Politikaları başlıklı “Yeşil Kitap” (1995)’ta gündeme getirilmiş ve enerji arzı konusunda pek çok risk değerlendirilmiştir. Bunlar; jeolojik riskler (kaynağın tükenmesi, enerjinin üretilme maliyeti), teknik riskler (enerjinin nakli esnasında

karşılaşılabilecek sorunlar), ekonomik riskler (arz-talep dengesizlikleri), jeopolitik riskler (siyasi sebepler, savaş gibi faktörler sonucunda ilişkilerin askıya alınması) vb. pek çok risk durumunu ele almaktadır (De Paoli vd. 2010, s.6). Bununla birlikte yenilenebilir enerji için önem teşkil eden Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Sözleşmesi'nin eki kabul edilen 2005 yılında yürürlüğe giren Kyoto Protokolü'nü Türkiye 2009 yılında imzalanmıştır. Protokole halen (çekincelerle birlikte) Avrupa Birliği ve 191 ülke taraftır (<http://www.mfa.gov.tr/kyoto-protokolu.tr.mfa>).

Bu çalışmada yenilenebilir enerji ve ekonomik büyüme ilişkisi açısından Türkiye ve AB ülkelerinin verimlilikleri değerlendirilmektedir. Etkinlik analizlerinde, etkin (referans) olan karar verme birimleri (KVB) farklı zaman diliminde etkinliğini kaybetmektedir veya tersi durum söz konusu olabilmektedir. Örneğin Veri Zarflama Analizi (VZA)'da etkin olmayan bir KVB, diğer dönemlerde etkin duruma gelebilmekte ve dolayısı ile referans kümesine girebilmektedir. Bu sebeple performans analizinde, zaman değişiminin verimliliği nasıl etkilediğini incelemek önemlidir. Verimliliğin zaman içerisindeki değişimini görebilmek için Malmquist Toplam Faktör Verimliliği (TFV) Endeksi gibi performans düzeyinde zaman içindeki değişimleri göz önünde bulunduran bir metot kullanılması önerilmektedir (Topçuoğlu, 2016, s.67).

Bu çalışmanın giriş başlığı altında, enerji kaynakları ile ekonomik büyüme ilişkisinin temel teorik çerçevesine değinilerek yenilenebilir enerjinin önemine vurgu yapılmaktadır. Literatür kısmında, yöntemsel olarak araştırmanın kapsamına giren ampirik çalışmalardan derlenmiş bir seçilmiş literatür özeti sunulmaktadır. Yöntem başlığı altında, çalışmanın yöntemi tanıtılmakta, ampirik bulgular kısmında ise kümeleme analizi ve toplam faktör verimliliği endeksi uygulamasının sonuçları değerlendirilmektedir. Uygulama kısmında, araştırma kapsamına dâhil edilen seçilmiş AB ülkeleri ve Türkiye'nin yenilenebilir enerji ve ekonomik büyüme göstergeleri kullanılarak performanslarının değerlendirilmesini yapabilmek amacıyla Malmquist TFV Endeksi kullanılmıştır. Bu analiz yapılmadan önce VZA için önemli bir varsayım olan KVB'lerin homojenliği durumunun sağlanması amacıyla değişkenlerin ortalamaları alınarak kümeleme analizi yapılmıştır. Kümeleme analizi sonucunda KVB'ler üç grupta toplanmıştır. Bu analizde ele alınan değişkenler kapsamında VZA'nın zaman boyutuyla ele alınmasına olanak tanıyan Malmquist (TFV) Endeksi uygulanarak sadece Türkiye'nin içinde bulunduğu grubun dönemsel performansları değerlendirilmiştir. Bu bağlamda ülkelerin dönemsel performans değerleri ve performanslarında artış ve düşüş yaşanan ülkeler değerlendirilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin durumu da gruptaki diğer ülkelerle kıyaslanarak ele alınmıştır. Çalışmanın sonuç kısmında ise uygulama sonucu elde edilen bulgular ışığında Türkiye'nin durumu ve performansına ilişkin genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Araştırma kapsamında ele alınan değişkenler ve yöntem açısından literatür tarandığında, farklı değişkenler ve yöntemlerle konuyu inceleyen birçok çalışma olmasına karşın; bu çalışmada ele alınan değişkenler kullanılarak Türkiye ve AB ülkeleri açısından Malmquist Endeksi ile performans analizi yapılan çalışmalara rastlanmamıştır. Bu bağlamda çalışmanın literatüre, kapsam ve yöntem açısından özgün bir katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Literatür

Yenilenebilir enerji ve ekonomik büyüme ilişkisi konusunda Zaim ve Taşkın (2000), 1980–1990 döneminde toplam emek, toplam sermaye stoku değişkenlerini girdi olarak; GSYİH ve CO2 salınımı değişkenlerini çıktı olarak kullanmış ve 25 OECD ülkesinin toplam faktör verimliliklerini değerlendirmişlerdir. Zofío ve Prieto (2001), girdi olarak; toplam net stok, sabit sermaye, toplam işgücü çıktı olarak; imal edilmiş üretim ve istenmeyen çıktı CO2 emisyonu değişkenlerini kullanarak 14 OECD ülkesinin 1990-1995 dönemindeki verimliliklerini incelemişlerdir. Fare vd. (2004), VZA yöntemiyle enerji tüketimi, sermaye stoku ve işgücü girdi değişkenleriyle GSYİH çıktı değişkeni CO2, nitrojen oksit (NOX) ve kükürt oksit (SOX) emisyonları istenmeyen çıktılar olarak kullanmış, 1990 yılında 17 OECD ülkesinin çevresel performansını değerlendirmişlerdir. Kumar (2006), 1971'den 1992'ye kadar 41 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede Malmquist Endeks ile çevreye duyarlı üretkenliklerini değerlendirmiştir. Zhou vd. (2006), sırasıyla toplam birincil enerji arzını ve nüfusu girdi olarak ve GSYİH ve CO2 emisyonlarını sırasıyla istenen ve istenmeyen çıktılar olarak kullanmış, 30 OECD ülkesinin çevresel performans ölçümü için iki gevşek temelli VZA tekniği geliştirmiştir. Chien ve Hu (2007), 19 OECD ülkesinin girdi; toplam sermaye stoku, toplam emek, enerji tüketimi, çıktı; GSYİH değişkenleriyle 2001-2002 döneminde verimliliklerini değerlendirmişlerdir. Kortelainen (2008), gerçek GSYİH ve 12 farklı kirleticiden kaynaklanan emisyonlar dahil olmak üzere çeşitli hava kirletici emisyonlarını kullanarak 1990'dan 2003'e kadar 20 AB ülkesinin genel çevresel performansını değerlendirmek için sınır verimlilik teknikleri uygulamıştır. Oh (2010), 1990'dan 2003'e 26 OECD ülkesinin çevreye duyarlı üretkenlik performansını analiz etmek için VZA temelli Malmquist-Luenberger endeksini kullanmıştır. Zhou vd. (2010), en büyük CO2 emisyonuna sahip olan 18 ülkenin, Girdi; toplam sermaye stoku, toplam emek, toplam birincil enerji tüketimi, çıktı; GSYİH ve istenmeyen CO2 emisyonu değişkenleri yardımıyla 1997–2004 dönemindeki performanslarını ele almışlardır. Şimşek (2011), 1995-2008 döneminde, 24 OECD ülkesi için enerji, emek ve sermaye, GSYİH girdi değişkenleri, CO2 salınımı çıktı değişkenlerini kullanarak VZA ve Malmquist Endeksi ile Türkiye'nin enerji verimliliği ve etkinliğinin, OECD ülkeleri ile karşılaştırmalı olarak ele almıştır. Halkos & Tzeremes (2012), 2006-2008 dönemindeki Yunanistan yenilenebilir enerji sektöründe faaliyet gösteren 78 firmanın VZA yöntemiyle üç girdi ve dört çıktı değişkeni kullanarak finansal performanslarını değerlendirmiştir. Chiu vd. (2013) 2005-2007 yıllarında 24 AB ülkesi için gevşek tabanlı VZA yöntemi ile emisyon izlerini analiz etmişlerdir. Menegaki (2013), 31 Avrupa ülkesinin kişi başına reel GSYİH, brüt yurt içi enerji üretimindeki RES yüzdesini, nihai enerji tüketimini, CO2 eşdeğeri üzerindeki sera emisyonları, istihdam oranı değişkenleri kullanılarak 1997-2010 dönemi için toplam faktör verimliliklerini incelemişlerdir. Sueyoshi ve Goto (2013) 1999-2009 dönemi üç girdinin ortalaması (yanıcı, nükleer, hidro ve yenilenebilir enerjilere göre ana üretici tesislerin net elektrik kapasitesi), istenen tek bir çıktı (toplam elektrik üretimi) ile için 10 ülkenin toplam faktör verimliliklerini ele almışlardır. Wang vd. (2013), 1997-2010 döneminde Çin'in 30 bölgesinin enerji ve emisyon verimliliğini araştırmak için girdi değişkenleri enerji, işgücü, sermaye çıktılar; GSYH ve CO2 emisyonu değişkenleri yardımıyla çok yönlü verimlilik analizi (MEA) yaklaşımını kullanmışlardır. Cicea vd. (2014), girdi; enerji yoğunluğu (TPES/GDP), GSYİH/kişi, GSYİH/yenilenebilir enerji yatırımı çıktı; CO2 salınımı değişkenleriyle 22 OECD ülkesinin 1990-2008 dönemindeki performanslarını değerlendirmiştir. Halkos ve Tzeremes (2014), girdi; toplam işgücü, toplam sermaye stoku, çıktı; GSYİH ve istenmeyen

CO2 emisyonu değişkenlerini kullanarak 110 ülkenin 2007 yılındaki verimliliklerini incelemişlerdir. Jin vd. (2014), girdi değişkenleri olarak toplam enerji tüketimi ve işgücü, istenen çıktı değişkeni olarak GSYİH ve istenmeyen çıktı değişkeni olarak CO2 emisyonları 2010 yılı verileriyle VZA 'yı kullanarak Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) ekonomilerinin 20 üyesinin rastgele koşullar altında karbon emisyon performansını değerlendirmişlerdir. Çalışmada, APEC ekonomilerinin stokastik saf çevresel performansının rastgele faktörlerden etkilendiği sonucuna varmışlardır. Xie vd. (2014), toplam emek, kurulu kapasite, yakıt ve nükleer girdiler, güç üretimi ve istenmeyen karbon emisyonu çıktı değişkenleriyle 26 OECD ve BRICS ülkelerinin 1996–2010 dönemindeki toplam faktör verimliliklerini ele almışlardır. Wei vd. (2015), Çin'in Zhejiang eyaletinin 2004 ve 2008 Nüfus Sayımı verilerini, Çin'in kömürle çalışan enerji işletmelerinden kaynaklanan enerji azaltma alanını ve buna bağlı CO2 emisyonunu değerlendirmek için girdi değişkenleri işgücü, sermaye, enerji tüketimi çıktılar; elektrik enerjisi ve CO2 yayılımı değişkenlerini kullanarak VZA ile performanslarını incelemişlerdir. Woo vd. (2015), 2004-2011 dönemi için 31 OECD ülkesinin performansını işgücü, sermaye ve yenilenebilir enerji arzı girdi değişkenleri, CO2 emisyonu, GSYİH ve yenilenebilir enerji, üretilen elektrik miktarını çıktı değişkenlerini kullanarak Malmquist Endeksi ile verimliliklerini incelemişlerdir. Aydoğan vd. (2017), 2010-13 yılları arasında 29 AB ülkesi için girdi değişkeni olarak enerji tüketimi ve iş gücünü; çıktı değişkeni olarak GSYİH ve CO2 yayılımını kullanarak çevre ve enerji performansını değerlendirmişlerdir. Chen ve Geng (2017), 26 OECD ülkesi ve BRICS ülkelerinin girdiler; yenilenebilir enerji, fosil enerji, sermaye stoku ve işgücü, çıktılar; reel GSYİH ve CO2 emisyonları değişkenleriyle ülkelerin 2002-2011 döneminde toplam faktör verimliliklerini ve her yılın etkinlik skorlarını değerlendirmişlerdir. Guo vd. (2017), Çin'de çevre açısından sıkı bir şekilde izlenen 109 şehrin çevresel performansını ölçmek için VZA yöntemini uygulamıştır. Sanz-Diaz vd. (2017), İstihdam, enerji tüketimi ve gayri safi sabit sermaye oluşumunu girdi olarak, GSYİH'yi istenen çıktı olarak ve sera gazı emisyonlarını istenmeyen çıktı değişkenleri olarak 2005'ten 2012'ye kadar İspanya'nın ve tüm AB-28 ülkelerinin verimliliğini değerlendirmek için hem VZA hem de Malmquist Endeksini kullanmışlardır. Wu vd. (2017), 2006-2010 yılları için VZA tabanlı Malmquist endeksini uygulayarak Çin'in çevresel üretkenliğini değerlendirmişlerdir. Carboni ve Russu (2018), 2004'ten 2011'e kadar VZA ve ME (TFV) yi kullanarak 20 İtalyan bölgesinin ekonomik ve ekolojik performansını değerlendirmişlerdir. Gökgöz ve Güvercin (2018), 14 AB ülkesi için GSYİH, elektrik talebi, enerji ithalatı, tribünlerden gelen enerji ithalatı, nükleer santrallerden gelen elektrik üretimi, yenilenebilir kaynaklardan sağlanan elektrik üretimi, doğalgaz/kömür/petrol ürünü ithalatı değişkenlerini kullanılarak 2004-2014 dönemindeki toplam faktör verimliliklerini ele almışlardır. Küpeli ve Alp (2018), G20 ülkelerinde girdi değişkeni olarak enerji yoğunluğu ve iş gücünü; çıktı değişkeni olarak GSYİH, CO2 emisyon miktarı, yenilenebilir enerji kaynakları tarafından üretilen elektriğin toplam elektrik içindeki yüzdesi değişkenlerini kullanarak ülkelerin performanslarını değerlendirmişlerdir. Yang ve Zhang (2018), 2003'ten 2014'e kadar Çin'deki eko-verimlilik eğilimlerini değerlendirmek için GML endeksi ile birlikte genişletilmiş bir VZA modeli kullanmıştır. Mavi ve Mavi (2019), işgücü, GSYİH başına enerji kullanımı girdileri, GSYİH, yenilenebilir enerji, sera gazı emisyonu, belediye atıkları çıktı değişkenleri yardımıyla 34 OECD ülkesinin 2012-2015 dönemindeki verimliliklerini incelemişlerdir. Zurano-Cervelló vd. (2019), 28 AB üye ülkesinin 2015 yılı

enerji verilerini kullanarak VZA ile ülkelerin verimliliklerini değerlendirmiş ve optimize projeksiyonlarıyla hedefler değerlendirilmiştir. Hermoso-Orzáez vd. (2020), Avrupa Birliği'ne üye 28 ülkenin 2005-2012 dönemi için çevresel verimliliğini VZA yöntemi ile ele almışlardır. Çalışma sonucunda, göreceli olarak 28 ülkeden 14'ünün yüksek çevresel verimliliğe sahip olduğu ve bununla birlikte önümüzdeki yıllarda iyileştirilmesi gereken çevresel verimliliği çok düşük ülkelerin de olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Matsumoto vd. (2020), 2000-2017 dönemi için VZA temelli pencere analizi yöntemiyle küresel Malmquist-Luenberger endeksini kullanarak 27 Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin çevresel performansını değerlendirmiştir. Çalışmada emek, sermaye ve enerji, gayri safi yurtiçi hasıla, karbondioksit ve partikül madde emisyonları ve atık dahil olmak üzere farklı çıktılarının bir kombinasyonu kullanmış ve çalışma sonucunda genel olarak AB ülkelerinin, dalgalanmalar gözlemlenmesine rağmen, çalışma süresi boyunca verimlilik artışı yaşadığı bulgusuna ulaşmıştır. Wang vd. (2020), enerji tüketiminde yenilenebilir enerjinin payı, işgücü verimliliği ve brüt sermaye oluşumu girdi değişkenleri, CO2 emisyonları istenmeyen çıktı ve GSYİH istenen çıktı değişkenleri olarak kullanarak seçilmiş 2013-2017 yılları arasında 17 Avrupa ülkesi için gevşek temelli VZA ve Malmquist Endeks ile eko-verimlilik değişikliğini incelemişlerdir.

Yöntem

Uluslararası literatürde, çeşitli metodolojiler kullanarak enerji ve çevresel performansın değerlendirilmesi ile ilgili birçok çalışma yer almaktadır. Bu çalışmalarda kullanılan metodolojilerden biri de VZA'dır (Matsumoto vd., 2020, s.3). Malmquist-Luenberger endeksi de ülkelerin çevreye duyarlı üretkenlik artışını ölçmek için yaygın olarak kullanılmaktadır (Yörük ve Zaim, 2005, s.402)

Bu çalışmanın amacı, yenilenebilir enerji göstergeleri ve bazı ekonomik göstergelerin AB ülkeleri ve Türkiye'nin 2010-2018 döneminde performanslarını değerlendirmektir. Performansların zaman içinde verimlilik gelişimini değerlendirebilmek için Malmquist Toplam Faktör Verimliliği (TFV) endeksi kullanılmıştır. VZA uygulamasında seçilen karar verme birimlerinin (KVB) girdiler ve çıktılar açısından benzer olması ve benzer çevre şartlarında faaliyet göstermesi gereklidir. KVB'ler arasında homojeniteyi sağlayabilmek amacıyla Kümeleme Analizi yapılmış ve benzer ülkeler gruplandırılmıştır.

Çalışma kapsamında yapılan literatür incelemesi sonucu yenilenebilir enerji göstergeleri ile ilgili 5 değişken belirlenmiştir. Girdi değişkenleri; CO2 Salınımı, Toplam Enerji Tüketimindeki Yenilenebilir Enerji kullanımı (YEK), İşgücü (EMP) çıktı değişkenleri; Kişi Başına GSYİH ve Toplam Enerji Arzının İçindeki Yenilenebilir Enerji Oranı (TEAYEO) şeklindedir. 27 AB ülkesine ait veriler World Bank veri bankasından derlenmiş ve analizler gerçekleştirilmiştir.

Avrupa Birliği ülkeleri; Belçika, Fransa, Almanya, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Danimarka, İrlanda, Yunanistan, Portekiz, İspanya, Avusturya, Finlandiya, İsveç, Kıbrıs, Çekya, Estonya, Macaristan, Litvanya, Letonya, Malta, Polonya, Slovakya, Slovenya, Bulgaristan, Romanya, Hırvatistan'dır (https://europa.eu/european-union/about-eu/countries_en#tab-0-1). Veri setinde tüm AB ülkeleri yer almaktadır.

Kümeleme Analizi

Kümeleme Analizi, gerçekte herhangi bir gruba (sınıfa) ait olduğunu bilmediğimiz nesnelere (birimleri), bazı ölçüler yardımıyla homojen alt gruplara ayırır (Tinsley ve

Brown, 2000: s.298). Kümeleme analizi, önceden belirlenmiş kriterlere göre birbirine daha çok benzeyen birimleri aynı grup içerisinde toplayan, içsel bağımlılık (bağımlı ve bağımsız değişken ayrımı olmayan) içeren çok değişkenli istatistik yöntemidir. Analiz sonucunda bir kümeyi oluşturan birimler birbirine yaklaşıırken diğer kümelerdeki birimlerden uzaklaşır. Her bir grup kendi içinde homojen iken, diğer kümelerle heterojenlik söz konusudur (Kalaycı, 2005: s.349). Kümeleme analizi, bir dizi varlıkları ve bunları açıklayan gözlemleri ölçümlerle birlikte düşündüğümüzde, böyle bir kümede kümelenme adı verilen alt kümeleri bulma sorunuyla ilgilenir. Genellikle, kümelerin homojen veya iyi ayrılmış olması gerekir (Seyhan ve Tolun Tayalı, 2019: s.1002) . Homojenlik, aynı küme içindeki varlıkların birbirine benzemesi ve farklı kümelerdeki varlıkların diğerinden farklı olması gerektiği anlamına gelir (Hansen ve Jaumard, 1997: s.191). Kümeleme analizinde ortaya çıkan kümelerin benzememe (benzeme) durumunu ölçmek için bazı ölçü birimleri kullanılır. Birimler arasında benzeme durumunun ölçülmesi için en sık kullanılan ölçü birimi Öklid uzaklığıdır (Karagöz, 2016, s.890).

Küme sayısının önceden yaklaşık olarak bilinip bilinmeme durumuna göre, kümeleme analizindeki yöntemler hiyerarşik ve hiyerarşik olmayan yöntemler şeklinde iki grupta sınıflandırılır. Tek bağlantı, tam bağlantı, ortalama bağlantı, ward yöntemi ve merkezi yöntem hiyerarşik bağlantı yöntemlerindedir (Kangallı vd., 2014, s.103). Hiyerarşik olmayan kümelemede ise, araştırmacının anlamlı olacak şekilde bir küme sayısına karar verdiği yani küme sayısının belirlenmiş olduğu durumlarda kullanılır (Çokluk vd., 2014, s.153).

Malmquist (Toplam Faktör Verimliliği) Endeksi

Performans ölçümü için kullanılan yöntemler belirli bir dönem için etkinlik-verimlilik değerlerini ele almaktadır. Fakat verimlilikteki zaman içindeki değişim, göz ardı edilmemesi gereken bir husustur. Verimlilikteki zaman içindeki değişimleri de dikkate alan yöntemlerden biri de Malmquist (TFV) Endeksi'dir (Topçuoğlu, 2016, s.67).

$$d_0^s(\vec{x}, \vec{y}) = \min \left\{ \delta \left(\frac{\vec{y}}{\delta} \in \Omega \left(\frac{\rho}{\vec{x}} \right) \right) \right\}$$

Uzaklık fonksiyonundan hareketle hesaplanan ME, verimlilikteki değişimleri iki ayrı bileşene göre incelemektedir. Bunlar, etkinlik değişimi ve teknik değişimdir. Etkinlik değişimi, ekonomi birimlerinin etkinlik sınırına yaklaşma sürecinin bir değerlendirirken, teknik değişim etkinlik sınırının zaman içindeki değişimini vermektedir.

Uzaklık fonksiyonu $d_0^s(\vec{x}, \vec{y})$ eğer (y) çıktı vektörü P(x) üretim kümesinin bir elemanı ise, 1'den küçük veya 1'e eşit bir değer olacaktır.

Uzaklık fonksiyonlarına dayalı olarak hesaplanan ME (çıktı-eksenli) aşağıdaki gibidir. Bu endekste baz yılı (t) dönemi ile bir sonraki yıl ise (t+1) dönemi ile belirtilmektedir.

$$m_0(\vec{x}_t, \vec{y}_t, \vec{x}_{t+1}, \vec{y}_{t+1}) = \sqrt{\frac{d_0^t(\vec{x}_{t+1}, \vec{y}_{t+1})}{d_0^t(\vec{x}_t, \vec{y}_t)} \times \frac{d_0^{t+1}(\vec{x}_{t+1}, \vec{y}_{t+1})}{d_0^{t+1}(\vec{x}_t, \vec{y}_t)}}$$

Bu denklemde $d_0^s(\vec{x}, \vec{y})$, (t+1) dönemi teknolojinin (t) dönemi teknolojiye olan uzaklığını verir. Denklem, (t) ve (t+1) dönemi endekslerinin geometrik ortalamasıdır. Birincisi (t) dönemi teknolojiyi, ikincisi ise (t+1) dönemi teknolojiyi gösterir.

Bu denklem şu şekilde de formüle edilebilir:

$$m_0(\vec{x}_t, \vec{y}_t, \vec{x}_{t+1}, \vec{y}_{t+1}) = \frac{d_0^{t+1}(\vec{x}_{t+1}, \vec{y}_{t+1})}{d_0^t(\vec{x}_t, \vec{y}_t)} \sqrt{\frac{d_0^t(\vec{x}_{t+1}, \vec{y}_{t+1})}{d_0^{t+1}(\vec{x}_{t+1}, \vec{y}_{t+1})} \times \frac{d_0^t(\vec{x}_t, \vec{y}_t)}{d_0^{t+1}(\vec{x}_t, \vec{y}_t)}}$$

Bu denklemde karekökün dışındaki oran, (t) ve (t+1) yılları arasındaki, çıktı-eksenli teknik etkinlikteki değişimi ölçmektedir. (t+1) dönemindeki teknik etkinliğin, (t) dönemindeki teknik etkinliğe olan oranı etkinlikteki değişimdir. Karekök içindeki iki oranın geometrik ortalaması, $(X^{t+1}$ ve $X^t)$ iki dönem arasındaki teknolojiye meydana gelen değişimi göstermektedir. Yani, teknik etkinlikteki ve teknolojiye meydana gelen değişimle, toplam faktör verimliliğindeki değişimler (TFVD) elde edilmektedir. Bu da Malmquist Endeksin (ME) geometrik ortalamasıdır (Fare vd., 1994, s.71).

Burada her iki faktörün TPF'ye olan katkısını göstermek için ME'nin teknik etkinlikteki değişime ve teknolojik değişime ayrıştırılması mümkündür. Yukarıdaki denklem iki kısma ayrıldığında etkinlikteki değişim ve teknolojik değişim aşağıdaki gibi ölçülebilir:

$$\text{Teknik Etkinlikteki Değişim} = \frac{d_0^{t+1}(\vec{x}_{t+1}, \vec{y}_{t+1})}{d_0^t(\vec{x}_t, \vec{y}_t)}$$

$$\text{Teknolojik Değişim} = \sqrt{\frac{d_0^t(\vec{x}_{t+1}, \vec{y}_{t+1})}{d_0^{t+1}(\vec{x}_{t+1}, \vec{y}_{t+1})} \times \frac{d_0^t(\vec{x}_t, \vec{y}_t)}{d_0^{t+1}(\vec{x}_t, \vec{y}_t)}}$$

Buradaki teknik etkinlikteki değişim, üretim sınırına ulaşma etkisi olarak ifade edilirken teknolojik değişim, üretim sınırları eğrisinin kayması olarak gösterilmektedir (Mahadevan, 2002, s. 590).

Öte yandan, teknik etkinlikteki değişim ile teknolojik değişimin çarpımı TFPC'yi verir.

$$M_0^{t,t+1} = \text{TEC} \times \text{TC}$$

M_0 endeksinin 1'den büyük olması TFV'nin (t) döneminden, (t+1) dönemine arttığını, 1'den küçük olması ise TFV'nin (t) döneminden (t+1) dönemine azaldığını göstermektedir (Fulginitiy vd.,1997, s. 377).

Ampirik Bulgular

Tablo 1. Ülkelerin 2008-2015 yılları Değişken Ortalamaları

Ülkeler	GSYİH	TEAYEO	EMP	CO2	YEK
Avusturya	24,09461219	7589500000	57,1307687	63411,39	32,42685
Belçika	23,98465889	8868375000	49,54846191	99601,83	6,922308
Bulgaristan	23,04734023	1621375000	49,83461527	44456,67	14,72258
Hırvatistan	21,98534295	461875000	45,66538473	19021,95	29,66632
Kıbrıs	18,92770067	199500000	56,88999968	7057,345	7,797669
Çekya	27,04711996	4966375000	56,48923052	105528,9	7,797669
Danimarka	20,81997714	14297625000	58,44538469	38645,7	25,15157
Estonya	26,1198854	1038750000	56,89153877	17201,49	24,57224

Yenilenebilir Enerji - Ekonomik Büyüme İlişkisi Açısından Türkiye ve AB Ülkelerinin Malmquist Endeksi ile Performans İncelemesi

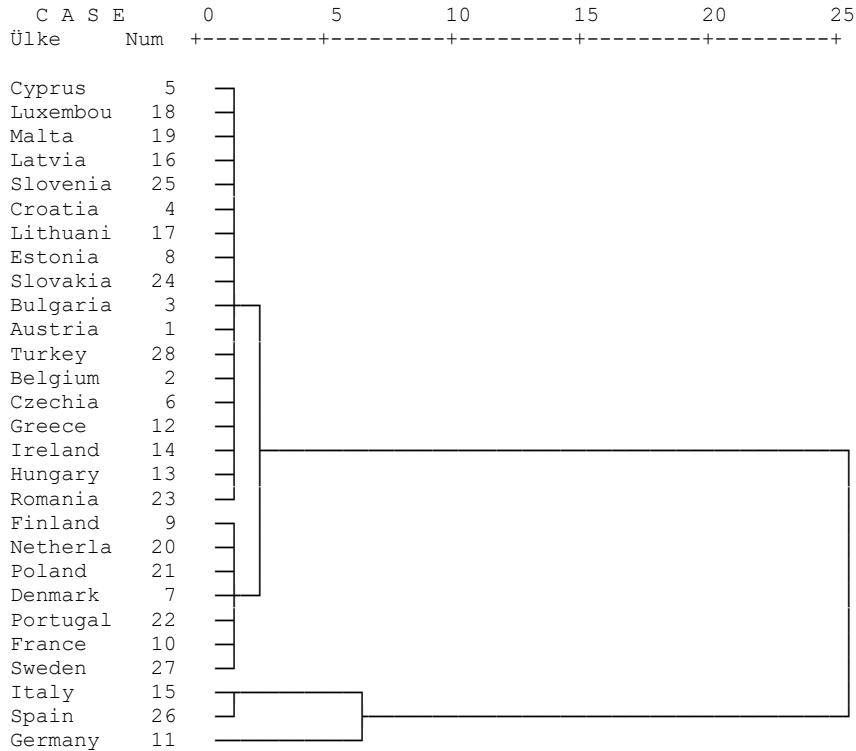
Finlandiya	23,2526307	11725875000	54,72769224	51204,36	37,24033
Fransa	22,92003105	21512000000	50,48000013	263740,4	12,14393
Almanya	20,44739372	1,12622E+11	57,0600002	739891	11,44994
Yunanistan	14,26440955	5330875000	42,42461542	77350,48	12,82754
Macaristan	22,60152387	2619125000	49,59846144	46768,92	13,53111
İrlanda	25,37558695	4485625000	56,32307639	37482,44	6,626052
İtalya	18,60845231	41841750000	43,90384557	298592,4	14,04773
Letonya	24,62284161	407125000	53,46692364	7287,144	37,37497
Litvanya	19,76593456	708625000	53,15230766	13349,1	23,69345
Lüksemburg	18,70654015	217250000	54,9399998	10193,45	5,110262
Malta	20,53108412	30875000	50,85307693	2275,985	2,298508
Hollanda	20,35467722	11650125000	60,89769275	174469,7	4,811295
Polonya	20,93749601	12189250000	52,30538442	302074	10,32355
Portekiz	18,00001484	12977750000	53,25999979	48850,96	27,05432
Romanya	25,8751314	3499375000	51,26307737	78417,17	22,55632
Slovakya	23,18731425	1255375000	52,97692314	33643,91	10,6336
Slovenya	21,47047736	376000000	54,03076935	14371,38	19,48252
İspanya	20,54886499	59981625000	47,20923086	265474,5	15,38377
İsveç	23,92950939	18678625000	59,07230817	45861,95	48,26534
AB Ortalama	21,90468709	13376027778	52,9200285	107637,9	17,92266
Türkiye	28,08049795	7331875000	44,55538442	322659,3	13,06404

Kümeleme Analizi Bulguları

Grafik 1. Hiyerarşik Kümeleme Analizi Dendogramı

Ward Metodu ile Yapılan Dendogram

Rescaled Distance Cluster Combine

Toplam enerji tüketimindeki yenilenebilir enerji kullanımı, istihdam, CO2 salınımı, kişi başına düşen GSYİH, Toplam enerji arzının içindeki yenilenebilir enerji oranı

değişkenlerinin 2008-2015 yılları ortalamalarına göre, Türkiye ve 27 AB ülkesinin hiyerarşik kümeleme analizi sonuçları elde edilmiştir. Kümeleme analizi sonucu elde edilen dendogram Grafik 1’de verilmiştir.

Tablo 2. Hiyerarşik Kümeleme Analizinde Küme Üyeleri

Küme Numarası	Kümede Yer Alan Ülkeler	
2008-2015 ortalaması	1.küme	Kıbrıs, Lüksemburg, Malta, Litvanya, Slovenya, Hırvatistan, Letonya, Estonya, Slovakya, Bulgaristan, Avusturya, TÜRKİYE; Belçika, Çekya, Yunanistan, İrlanda, Macaristan, Romanya.
	2.küme	Finlandiya, Hollanda, Polonya, Danimarka, Portekiz, Fransa, İsveç.
	3.küme	İtalya, İspanya, Almanya

2008-2015 periyodundaki yıllık serilerin ortalaması alınarak Ward Metodu ile yapılan kümeleme analizinde Tablo 2’ de görüldüğü gibi ülkeler 3 kümeye ayrılmıştır. I. kümedeki ülkelerden toplam enerji arzının içindeki yenilenebilir enerji oranı değişkeninde Türkiye’ye (7 331 875 000) en yakın değere sahip ülkenin Avusturya (7 589 500 000) olduğu görülmektedir. Yenilenebilir enerji kullanımı değişkeninde ise, Türkiye’ye (13,06404) en yakın değere sahip ülkenin Yunanistan (13,53111) olduğu görülmektedir.

Malmquist Endex (ME) Uygulaması ve Bulguları

Malmquist endeksleri ile elde edilen ilk endeks, ikinci yıldan başlamak üzere tüm endeksler önceki yıla göre hesaplanır ve her bir KVB için sabit getiri varsayımı altında hesaplanan teknik etkinlik değişimi, teknolojik değişim, ölçeğe göre değişen getiri varsayımı altında hesaplanan salt teknik etkinlik değişimi, ölçek etkinliği değişimi ve son olarak toplam faktör verimlilik değişimi olmak üzere 5 adet endeks üretilir. Teknik etkinlik değişimi ve teknolojik değişimin çarpımı toplam faktör verimliliği (TFP) değişimini verir. Salt etkinlik değişimi ile ölçek etkinliği değişiminin çarpımı da teknik etkinlik değişimini vermektedir. Her endeks için 1’den büyük değerler bir önceki döneme göre artışı, 1’den küçük değerler ise düşüşü göstermektedir. Malmquist Index analizine göre, toplam faktör verimlilik değişimi (TFVD) değeri 1 olan ülkeler girdileri ve çıktıları bakımından herhangi bir ilerleme veya gerileme kaydetmemişler anlamına gelir. TFVD değeri 1 den büyük olan ülkeler toplam faktör verimliliğini artırma eğiliminde ve 1 den küçük olan ülkeler ise toplam faktör verimliliğini geriletmişler anlamına gelmektedir. DEA analizi toplam faktör verimlilik değişimi (tfpch) tahminine Malmquist Index ile ulaşılabilmektedir. Kümeleme analizi sonucunda elde edilen Türkiye’nin de içinde bulunduğu grubun Malmquist (TFV) Endeks analiz sonuçları aşağıda verilmiştir.

2008-2009, 2009-2010, 2010-2011, 2011-2012, 2012-2013, 2013-2014, 2014-2015 dönemleri için hesaplanan 7 etkinlik değişimi ve ortalama değişim verilmiştir.

Tablo 3. 2008-2009 Dönemi İtibariyle AB Ülkeleri ve Türkiye’nin Toplam Faktör Verimliliklerindeki Değişme ve Bileşenleri

No	ÜLKE (KVB)	TED	TD	PED	ÖED	TFVD
1	Kıbrıs	0.234	5.186	1.000	0.234	1.214

Yenilenebilir Enerji - Ekonomik Büyüme İlişkisi Açısından Türkiye ve AB Ülkelerinin Malmquist Endeksi ile Performans İncelemesi

2	Lüksemburg	5.640	6.560	1.000	5.640	36.999
3	Malta	1.000	5.439	1.000	1.000	5.439
4	Litvanya	0.316	7.017	1.000	0.316	2.221
5	Slovenya	0.445	4.298	1.000	0.445	1.913
6	Hırvatistan	1.124	4.250	1.000	1.124	4.776
7	Letonya	0.316	7.017	1.000	0.316	2.221
8	Estonya	0.184	4.401	1.000	0.184	0.810
9	Slovakya	0.184	5.221	1.000	0.184	0.961
10	Bulgaristan	2.430	5.056	1.000	2.430	12.285
11	Avusturya	1.000	0.946	1.000	1.000	0.946
12	TÜRKİYE	0.576	3.175	1.000	0.576	1.829
13	Belçika	2.847	10.759	1.000	2.847	30.634
14	Çekya	0.081	6.795	1.000	0.081	0.554
15	Yunanistan	1.014	1.631	1.000	1.014	1.653
16	İrlanda	0.729	3.034	1.000	0.729	2.212
17	Macaristan	0.647	2.367	1.000	0.647	1.533
18	Romanya	0.201	3.411	1.000	0.201	0.686
	Ortalama	0.588	4.206	1.000	0.588	2.472

Not: TED= Teknik Etkinlikteki Değişme; TD= Teknolojik Değişme; PED= Pür Etkinlikteki Değişme; ÖED= Ölçek Etkinliğindeki Değişme ve TFVD= Toplam Faktör Verimliliğindeki Değişme.

Tablo 3 incelendiğinde, 2008 yılına göre 2009 yılında, Lüksemburg'un performansını %35999 arttırarak en iyi performansa sahip ülke olduğu görülmektedir. Bu grup içinde, TFV'de en çok artış sağlayan diğer ülkeler ise Belçika ve Bulgaristan'dır. Türkiye'de, TFV'nin %82,9 artış gösterdiği görülmektedir. Bu küçük gelişimin teknolojik etkinlikten kaynaklandığı görülmektedir. Çekya ve Romanya'da ise TFV düşüş yaşandığı gözlenmektedir. Ortalamaya baktığımızda, 18 ülkenin de TFV artış gözlenmektedir. Bu dönemde yaşanan verimlilik artışının teknolojik etkinlikten kaynaklandığını söylemek mümkündür. Sonuçlar incelendiğinde, 2008 yılına göre 2009 yılında, gruptaki ülkelerde çoğunlukla ortalama TFVG'nin artış yaşandığı gözlenmektedir.

Tablo 4. 2009-2010 Dönemi İtibariyle AB Ülkeleri ve Türkiye'nin Toplam Faktör Verimliliklerindeki Değişme ve Bileşenleri

No	ÜLKE (KVB)	TED	TD	PED	ÖED	TFVD
1	Kıbrıs	24.936	2.106	1.000	24.936	52.526
2	Lüksemburg	0.036	1.234	1.000	0.036	0.045
3	Malta	0.092	1.678	1.000	0.092	0.155
4	Litvanya	0.837	0.941	1.000	0.837	0.788
5	Slovenya	1.123	1.292	1.000	1.123	1.451
6	Hırvatistan	1.354	1.108	1.000	1.354	1.500
7	Letonya	0.837	0.941	1.000	0.837	0.788
8	Estonya	1.941	1.203	1.000	1.941	2.336
9	Slovakya	1.171	0.870	1.000	1.171	1.019
10	Bulgaristan	0.167	0.848	1.000	0.167	0.141
11	Avusturya	1.000	1.115	1.000	1.000	1.115
12	TÜRKİYE	2.277	0.796	1.000	2.277	1.814
13	Belçika	0.768	0.240	1.000	0.768	0.184
14	Çekya	3.443	0.619	1.000	3.443	2.130
15	Yunanistan	1.988	0.814	1.000	1.988	1.618
16	İrlanda	1.459	0.667	1.000	1.459	0.973
17	Macaristan	1.956	0.817	1.000	1.956	1.598

18	Romanya	1.232	1.359	1.000	1.232	1.675
	Ortalama	1.019	0.949	1.000	1.019	0.967

2009 yılına göre 2010 yılında, Kıbrıs'ın performansını fazlaca arttırdığı ve en iyi performansa sahip ülke olduğu görülmektedir. Kıbrıs'taki bu TFV artışın teknik etkinlikten kaynaklandığı görülmektedir. Performans düşüşü yaşayan ülkeler ise, Bulgaristan, Lüksemburg ve Belçika'dır. Bu ülkelerin bir önceki dönem maksimum verimlilik artışı sağlayan ülkeler olduğu görülmektedir. 2009 yılında bu ülkelerdeki performans artışı çok yüksek olduğundan bu yıldaki performansında önceki yıla göre artış yaşanmaması anormal bir durum değildir. Türkiye'de ise TFVG'nin %81,4 ile artış gösterdiği görülmektedir. Toplam ortalamaya baktığımızda, 18 ülkenin genel olarak ortalama TFV artış olduğu gözlenmektedir (Tablo 4).

Tablo 5. 2010-2011 Dönemi İtibariyle AB Ülkeleri ve Türkiye'nin Toplam Faktör Verimliliklerindeki Değişme ve Bileşenleri

No	ÜLKE (KVB)	TED	TD	PED	ÖED	TFVD
1	Kıbrıs	1.000	0.041	1.000	1.000	0.041
2	Lüksemburg	5.831	0.378	1.000	5.831	2.207
3	Malta	10.853	0.038	1.000	10.853	0.412
4	Litvanya	0.626	0.510	1.000	0.626	0.320
5	Slovenya	6.767	1.973	1.000	6.767	13.354
6	Hırvatistan	0.755	0.357	1.000	0.755	0.269
7	Letonya	0.626	0.510	1.000	0.626	0.320
8	Estonya	8.234	0.816	1.000	8.234	6.716
9	Slovakya	7.758	0.282	1.000	7.758	2.186
10	Bulgaristan	5.121	0.277	1.000	5.121	1.421
11	Avusturya	1.000	1.492	1.000	1.000	1.492
12	TÜRKİYE	3.304	5.230	1.000	3.304	17.277
13	Belçika	1.302	1.900	1.000	1.302	2.473
14	Çekya	1.520	1.182	1.000	1.520	1.796
15	Yunanistan	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
16	İrlanda	1.918	1.121	1.000	1.918	2.149
17	Macaristan	0.964	0.781	1.000	0.964	0.753
18	Romanya	4.034	0.347	1.000	4.034	1.401
	Ortalama	2.240	0.567	1.000	2.240	1.270

2010 yılına göre 2011 yılında, Türkiye'nin performansının arttığı ve en iyi performans artışı yaşanan ülke olduğu görülmektedir. Türkiye'deki bu TFV artışının hem teknik etkinlikten hem de teknolojik etkinlikten kaynaklandığı görülmektedir. Performansında kayda değer artış yaşayan diğer ülkeler ise Slovenya ve Estonya'dır. Performans düşüşü yaşayan ülkeler; Kıbrıs, Malta, Litvanya, Hırvatistan, Letonya, Macaristan'dır (Tablo 5).

Tablo 6. 2011-2012 Dönemi İtibariyle AB Ülkeleri ve Türkiye'nin Toplam Faktör Verimliliklerindeki Değişme ve Bileşenleri

No	ÜLKE (KVB)	TED	TD	PED	ÖED	TFVD
1	Kıbrıs	1.000	5.510	1.000	1.000	5.510
2	Lüksemburg	0.659	2.046	1.000	0.659	1.347
3	Malta	1.000	4.960	1.000	1.000	4.960
4	Litvanya	0.724	1.749	1.000	0.724	1.267
5	Slovenya	0.216	0.436	1.000	0.216	0.094

Yenilenebilir Enerji - Ekonomik Büyüme İlişkisi Açısından Türkiye ve AB Ülkelerinin Malmquist Endeksi ile Performans İncelemesi

6	Hırvatistan	0.629	2.036	1.000	0.629	1.281
7	Letonya	0.724	1.749	1.000	0.724	1.267
8	Estonya	0.608	0.963	1.000	0.608	0.586
9	Slovakya	1.200	1.424	1.000	1.200	1.710
10	Bulgaristan	0.469	1.967	1.000	0.469	0.923
11	Avusturya	0.708	0.869	1.000	0.708	0.615
12	TÜRKİYE	1.000	0.218	1.000	1.000	0.218
13	Belçika	1.000	1.100	1.000	1.000	1.100
14	Çekya	0.942	0.911	1.000	0.942	0.858
No	ÜLKE (KVB)	TED	TD	PED	ÖED	TFVD
15	Yunanistan	0.570	1.070	1.000	0.570	0.610
16	İrlanda	0.715	1.017	1.000	0.715	0.727
17	Macaristan	0.762	1.519	1.000	0.762	1.158
18	Romanya	1.000	1.652	1.000	1.000	1.652
	Ortalama	0.728	1.347	1.000	0.728	0.981

2011 yılına göre 2012 yılında, en iyi verimlilik artışı yaşayan ülkelerin Kıbrıs ve Malta olduğu görülmektedir. Türkiye'nin bir önceki yıla göre verimliliğinde düşüş gözlenmektedir. Türkiye'nin 2011 yılındaki verimliliğindeki artışı çok yüksek olduğundan bu yıldaki performansında önceki yıla göre artış yaşanmaması anormal bir durum değildir. Slovenya Türkiye, Estonya, Yunanistan, Avusturya, İrlanda, Çekya ve Bulgaristan'dır. Ortalamaya baktığımızda, TFV azalma gözlenmektedir. Bu dönemde yaşanan verimlilik azalışının teknik etkinlikten kaynaklandığını söylemek mümkündür (Tablo 6).

2012 yılına göre 2013 yılında, Lüksemburg'un performansının fazlaca arttırdığı ve en iyi performansa sahip ülke olduğu görülmektedir. Lüksemburg'un bu TFV artışının hem teknik etkinlikten hem de teknolojik etkinlikten kaynaklandığı görülmektedir. Performans düşüşü yaşayan ülkeler ise, Kıbrıs, Slovakya, Romanya, Macaristan, İrlanda, Türkiye ve Malta'dır. Bir önceki yılda, Kıbrıs ve Malta'nın TFV de maksimum artış yaşayan ülkeler olduğu gözlenirse de diğer ülkelerin yüksek performansa sahip olmadığı görülmektedir ve bu performans kaybı yaşayan ülkelerin ortalama verimliliklerinin de düştüğü söylenebilir. Genel düşümlere rağmen toplam ortalamaya bakıldığında, 18 ülkenin genel olarak ortalama TFV artış olduğu gözlenmektedir (Tablo 7).

Tablo 7. 2012-2013 Dönemi İtibariyle AB Ülkeleri ve Türkiye'nin Toplam Faktör Verimliliklerindeki Değişme ve Bileşenleri

2012-2013	No	ÜLKE (KVB)	TED	TD	PED	ÖED	TFVD
	1	Kıbrıs	1.000	0.273	1.000	0.273	0.273
	2	Lüksemburg	8.818	20.478	1.000	20.478	180.577
	3	Malta	1.000	0.950	1.000	0.950	0.950
	4	Litvanya	1.000	1.310	1.000	1.310	1.310
	5	Slovenya	0.895	1.320	1.000	1.320	1.181
	6	Hırvatistan	1.224	1.293	1.000	1.293	1.583
	7	Letonya	1.000	1.310	1.000	1.310	1.310
	8	Estonya	0.730	3.689	1.000	3.689	2.693
	9	Slovakya	0.202	1.716	1.000	1.716	0.347
	10	Bulgaristan	2.028	1.408	1.000	1.408	2.855
	11	Avusturya	1.413	11.358	1.000	11.358	16.054
12	TÜRKİYE	0.288	2.551	1.000	2.551	0.735	

	13	Belçika	1.000	2.121	1.000	2.121	2.121
	14	Çekya	0.512	9.917	1.000	9.917	5.082
	15	Yunanistan	1.434	1.916	1.000	1.916	2.747
	16	İrlanda	0.362	1.984	1.000	1.984	0.718
	17	Macaristan	0.421	1.501	1.000	1.501	0.632
	18	Romanya	0.456	1.302	1.000	1.302	0.594
		Ortalama	0.855	2.099	1.000	2.099	1.796

Tablo 8. 2013-2014 Dönemi İtibariyle AB Ülkeleri ve Türkiye'nin Toplam Faktör Verimliliklerindeki Değişme ve Bileşenleri

	No	ÜLKE (KVB)	TED	TD	PED	ÖED	TFVD
2013-2014	1	Kıbrıs	1.000	1.602	1.000	1.602	1.602
	2	Lüksemburg	0.879	0.145	1.000	0.145	0.127
	3	Malta	0.981	0.335	1.000	0.335	0.328
	4	Litvanya	1.252	0.897	1.000	0.897	1.123
	5	Slovenya	1.213	0.937	1.000	0.937	1.137
	6	Hırvatistan	1.097	0.817	1.000	0.817	0.896
	7	Letonya	1.252	0.897	1.000	0.897	1.123
	8	Estonya	0.858	0.727	1.000	0.727	0.624
	9	Slovakya	2.457	0.825	1.000	0.825	2.028
	10	Bulgaristan	0.827	0.810	1.000	0.810	0.670
	11	Avusturya	0.736	0.257	1.000	0.257	0.189
	12	TÜRKİYE	1.716	0.938	1.000	0.938	1.609
	13	Belçika	1.000	0.888	1.000	0.888	0.888
	14	Çekya	8.305	0.425	1.000	0.425	3.529
	15	Yunanistan	0.762	0.996	1.000	0.996	0.759
	16	İrlanda	1.899	0.812	1.000	0.812	1.541
	17	Macaristan	2.469	0.639	1.000	0.639	1.577
	18	Romanya	2.092	0.779	1.000	0.779	1.630
		Ortalama	1.358	0.675	1.000	0.675	0.917

2013 yılına göre 2014 yılında, Çekya ve Slovakya'nın en iyi verimlilik artışı yaşayan ülkeler olduğu görülmektedir. Lüksemburg, Avusturya, Malta, Estonya, Bulgaristan, Yunanistan ve Belçika TFV'de düşüş yaşayan ülkelerdir. Türkiye'nin TFV'de %60,9 artış yaşandığı görülmektedir. Toplam ortalamaya bakıldığında, genel olarak ortalama TFV düşüş olduğu gözlenmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde, performanslarında artış yaşayan ülkelerin ortalama bir artış yaşadığı söylenebilir (Tablo 8).

Tablo 9. 2014-2015 Dönemi İtibariyle AB Ülkeleri ve Türkiye'nin Toplam Faktör Verimliliklerindeki Değişme ve Bileşenleri

	No	ÜLKE (KVB)	TED	TD	PED	ÖED	TFVD
2014-2015	1	Kıbrıs	0.572	1.826	1.000	1.826	1.045
	2	Lüksemburg	1.138	2.697	1.000	2.697	3.069
	3	Malta	1.019	6.291	1.000	6.291	6.411
	4	Litvanya	1.899	0.793	1.000	0.793	1.506
	5	Slovenya	2.553	0.613	1.000	0.613	1.566
	6	Hırvatistan	5.324	0.639	1.000	0.639	3.404
	7	Letonya	1.899	0.793	1.000	0.793	1.506
	8	Estonya	0.681	0.589	1.000	0.589	0.401
	9	Slovakya	1.195	0.651	1.000	0.651	0.779
	10	Bulgaristan	2.982	0.968	1.000	0.968	2.886

Yenilenebilir Enerji - Ekonomik Büyüme İlişkisi Açısından Türkiye ve AB Ülkelerinin Malmquist Endeksi ile Performans İncelemesi

11	Avusturya	0.966	1.108	1.000	0.966	1.070
12	TÜRKİYE	2.022	0.899	1.000	2.022	1.818
No	ÜLKE (KVB)	TED	TD	PED	ÖED	TFVD
13	Belçika	1.000	0.966	1.000	1.000	0.966
14	Çekya	0.526	0.352	1.000	0.526	0.185
15	Yunanistan	1.384	1.110	1.000	1.384	1.536
16	İrlanda	0.770	1.056	1.000	0.770	0.813
17	Macaristan	1.302	1.134	1.000	1.302	1.476
18	Romanya	1.049	0.811	1.000	1.049	0.850
	Ortalama	1.304	1.002	1.000	1.304	1.306

2014 yılına göre 2015 yılında, Malta, Hırvatistan, Lüksemburg ve Bulgaristan'ın en iyi verimlilik artışı yaşayan ülkeler olduğu görülmektedir. Çekya, Estonya, Slovakya, İrlanda ve Romanya TFV'de düşüş yaşayan ülkelerdir. Türkiye'nin TFV'de %81,8 artış yaşandığı görülmektedir. Toplam ortalamaya bakıldığında, 18 ülkenin genel olarak ortalama TFV artış olduğu gözlenmektedir (Tablo 9).

Tablo 10'da 2008-2015 döneminde Türkiye ve 17 AB ülkesinin TFV'lerindeki ortalama değişim verilmiştir. Araştırma kapsamındaki tüm ülkelerin bu dönemdeki ortalama TFV değişimde artış olduğu görülmektedir. Ortalama artış yaşayan ülkelerden en iyi performansa sahip olan ülkenin (%130,6 artışla) Lüksemburg olduğu görülmektedir. Türkiye'nin bu dönemdeki ortalama performansında yaşayan (%60) artış yaşayan ve genel olarak performansını koruyan ülkelerden olduğunu söyleyebiliriz. Bu dönemdeki ortalama TFV değişime göre sıralandığında bu grupta, Türkiye'nin 3. Sırayı aldığı görülmektedir.

Tablo 10. Bazı AB Ülkeleri ve Türkiye'nin Toplam Faktör Verimliliklerindeki Ortalama Değişimler

No	ÜLKE (KVB)	TED	TD	PED	TFVD	Sıralama
1	Kıbrıs	1.188	1.100	1.000	1.307	7
2	Lüksemburg	1.318	1.750	1.000	2.306	1
3	Malta	1.000	1.193	1.000	1.193	11
4	Litvanya	0.836	1.276	1.000	1.066	17
5	Slovenya	1.106	1.202	1.000	1.330	6
6	Hırvatistan	1.264	1.127	1.000	1.425	5
7	Letonya	0.836	1.276	1.000	1.066	18
8	Estonya	0.962	1.309	1.000	1.259	10
9	Slovakya	1.025	1.077	1.000	1.105	16
10	Bulgaristan	1.253	1.145	1.000	1.435	4
11	Avusturya	0.952	1.237	1.000	1.178	13
12	TÜRKİYE	1.233	1.297	1.000	1.600	3
13	Belçika	1.161	1.386	1.000	1.609	2
14	Çekya	0.985	1.313	1.000	1.293	8
15	Yunanistan	1.082	1.170	1.000	1.266	9
16	İrlanda	0.964	1.215	1.000	1.171	14
17	Macaristan	1.033	1.140	1.000	1.178	12
18	Romanya	1.000	1.118	1.000	1.118	15
	Ortalama	1.058	1.233	1.000	1.304	

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada, benzer KVB'leri elde etmek için kümeleme analizi kullanılmış ve kümeleme analizi sonrasında Türkiye ve 17 AB ülkesinin literatür taramasıyla belirlenen girdi ve çıktı değişkenlerine göre yenilenebilir enerji ve ekonomik büyüme performansları karşılaştırılmıştır. Performans değerlendirmesi için Malmquist (TFV) Endeksi ve bileşenleri hesaplanmıştır. Elde edilen bulgularda 2008-2015 döneminde ortalama TFV'de tüm ülkelerin verimlilik ortalamalarının 1'in üzerinde olduğu görülmüştür. Belirlenen dönemdeki TFV ortalama değerlerine göre ülkeleri sıraladığımızda, Lüksemburg'un diğer ülkelere göre bir farkla birinci sırada yer aldığı görülmektedir. Lüksemburg'u sırasıyla Belçika, Türkiye, Bulgaristan, Hırvatistan Slovenya, Kıbrıs vd. ülkeler takip etmektedir. Türkiye'nin ortalama TFVG değerine göre başarılı ülkelere göre olduğu görülmektedir.

2008-2015 dönemindeki her bir yıl için TFVG'yi ayrı ayrı değerlendirdiğimizde genellikle bu dönemde ortalama her yıl verimlilik artışı sağlayan ülkelerin, Slovenya, Lüksemburg, Kıbrıs, Türkiye, Litvanya, Hırvatistan, Letonya, Yunanistan, Macaristan olduğu görülmektedir. Ortalama her yıl için verimlilik artışı sağlayamayan ülkelerin ise, İrlanda, Romanya, Slovakya olduğu görülmektedir. Analiz sonuçlarında bazı ülkelerin bazı dönemlerde verimliliklerinde aşırı artış gözlemlenirken sonra bir sonraki dönemde verimliliklerinde düşüş olduğu gözlemlenmektedir. Bu durumun ülke genel performansı için değerlendirdiğimizde aslında ülkelerin başarısız olduğu değil bir önceki dönem performansıyla kıyaslandığı için önceki dönem performansını yakalayamadığı şeklinde yorumlamak daha tutarlı bir değerlendirme olacaktır. Ayrıca elde edilen toplam verimlilik değerleri, çalışmada ele alınan değişkenlerle sınırlıdır, yani farklı değişkenler ele alındığında farklı sonuçlar elde etmek mümkündür.

Avrupa Birliği ülkeleri için yenilenebilir enerji verimliliklerini VZA ve ME yöntemleriyle ele alan çalışmalar incelendiğinde; Lüksemburg'un, ekonomik verimliliği, GSYİH'si büyümesine rağmen dönem boyunca enerji tüketimini ve emisyonlarını azaltmasından kaynaklandığından başarısının farklı bir durumda olduğu (Sanz-Diaz vd., 2017), Avrupa'daki yenilenebilir enerji kaynaklarında (YEK) geride kalanlar olarak da nitelendirilen küçük ekonomilerin teknik açıdan en verimli ülkeler arasında yer aldığı (Menegaki, 2013) görülmüştür. Ayrıca kümeleme analizi bulgularıyla uyumlu şekilde Wang vd. (2013)'nin ele aldığı 17 AB ülkesi ve Gökgöz & Güvercin (2018)'in nükleer Avrupa ülkelerini ayrı bir grupta ele alması da çalışmayı destekler niteliktedir. Çalışma bulgularının aksine çalışmada ele alınan dönem, girdi ve çıktı değişkenlerinin farklılığından kaynaklı olarak Hermoso-Orzáez vd. (2020) 2005-2012 dönemi için Slovakya, Romanya, Macaristan, Çekya ve Bulgaristan'ın çevresel etkinliklerinin düşük olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Yenilenebilir enerjide verimlilik artışındaki süreklilik, doğal çevreye verilen zararları azaltmasının yanında ülkelerin enerji konusunda dışa bağımlılığının azaltılmasını sağlaması bağlamında üzerinde durulması gereken önemli bir husustur. Türkiye'nin performansı araştırma kapsamındaki AB ülkeleriyle karşılaştırıldığında ortalama verimlilik artışında birçok AB üyesi ülkeden daha başarılı bir performansa sahip olduğu

gözlenmiştir. Öte yandan Türkiye'nin ortalama CO2 salınımı değerine bakıldığında ise AB ülkelerinin genel ortalamasından daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu da diğer ülkelere oranla Türkiye'de petrol, gaz ve kömür gibi fosil kaynaklı yakıt tüketimi ve fosil kaynaklara dayalı elektrik üretiminin fazla olduğunun göstergesidir. Türkiye'nin CO2 salınımının azaltılabilmesi ve bunun için de yüksek yenilenebilir enerji potansiyelini değerlendirilebilmesi daha verimli ve daha etkin politika alternatifleri belirlenmesi yönünden oldukça büyük önem arz etmektedir. Öyle ki Türkiye'de bazı teşviklerle yenilenebilir enerjiye olan yatırımların desteklendiği bilinmektedir ve fakat yeni yatırımları özendirerek ilave politika alternatifleri geliştirilmesi mevcut durumun daha da iyiye gitmesine katkıda bulunacaktır. Bununla birlikte CO2 gazı salınımını önleyen teknolojilerin kullanılmasının artırılması, fosil yakıtla elektrik üreten santrallerden karbon vergisi alınması, yenilenemeyen enerji kaynaklarının kullanımı sonucu ortaya çıkan negatif dışsallıkların maliyetlendirilmesi vb. çözümlerle sürdürülebilir bir büyüme/kalkınma sürecine önemli katkılar sağlanabileceği değerlendirilmektedir.

Yazar Katkıları/ Author Contributions

Çalışmanın Tasarlanması | Design of Study: NS (%70), BS (%30)

Veri Toplanması | Data Acquisition: NS (%70), BS (%30)

Veri Analizi | Data Analysis: NS (%70), BS (%30)

Makalenin Yazımı | Writing up: NS (%70), BS (%30)

Makale Gönderimi ve Revizyonu | Submission and Revision: NS (%70), BS (%30)

Finansman/ Grant Support

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. | The authors declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir. | The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynakça / Reference

- Aydoğan, S., Şahin, M., & Söylemez, İ. (2017). Avrupa Ülkelerinin Çevre ve Enerji Performansına Yönelik Etkinlik Değerlendirmesi: Veri Zarflama Analizi Uygulaması. *The International New Issues in Social Sciences*, 5(5), 267-282.
- Chen, W., ve Geng, W. (2017). Fossil energy saving and CO2 emissions reduction performance, and dynamic change in performance considering renewable energy input. *Energy*, 120, 283-292. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2016.11.080>
- Chien, T., ve Hu, J. L. (2007). Renewable energy and macroeconomic efficiency of OECD and non-OECD economies. *Energy Policy*, 35(7), 3606-3615.
- Chiu, Y. H., Lin, J. C., Hsu, C. C., & Lee, J. W. (2013). Carbon Emission Allowances of Efficiency Analysis: Application of Super SBM ZSG-DEA Model. *Polish Journal of Environmental Studies*, 22(3).
- Cicea, C., Marinescu, C., Popa, I., ve Dobrin, C. (2014). Environmental efficiency of investments in renewable energy: Comparative analysis at macroeconomic level. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 30, 555-564.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2010). Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik. SPSS ve lisrel uygulamaları. Ankara: Pegem Akademi.
- De Paoli L., Maura S. ve Nicola P., (2010). Evaluating Security of Energy Supply in the EU: Implications for Project Appraisal, European Investment Bank.
- Doğanay, H., ve Coşkun, O. (2017). Enerji kaynakları. Pegem Atıf İndeksi, 1-328.
- Eskin, M. C. (2018). Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Çevreye ve Ekonomiye Etkisi. [Mali Hizmetler Uzmanlığı uzmanlık tezi]. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.
- Färe, R., Grosskopf, S., & Hernandez-Sancho, F. (2004). Environmental performance: an index number approach. *Resource and Energy economics*, 26(4), 343-352.
- Fulginitiy, L. E. Ve Perrin L. K. (1997). LDC agriculture: non-parametric malmquist indexes, *Journal of Development Economics*, 53(2), 373-390.
- Gökgöz, F., ve Güvercin, M. T. (2018). Energy security and renewable energy efficiency in EU. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 96, 226-239. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2018.07.046>
- Guo, J., Zhu, D., Wu, X., & Yan, Y. (2017). Study on environment performance evaluation and regional differences of strictly-environmental-monitored cities in China. *Sustainability*, 9(12), 2094.
- Halkos, G. E., & Tzeremes, N. G. (2012). Analyzing the Greek renewable energy sector: A Data Envelopment Analysis approach. *Renewable and sustainable energy reviews*, 16(5), 2884-2893.
- Halkos, G. E., ve Tzeremes, N. G. (2014). Measuring the effect of Kyoto protocol agreement on countries' environmental efficiency in CO 2 emissions: an application of conditional full frontiers. *Journal of Productivity Analysis*, 41(3), 367-382.

- Hansen, P. ve Jaumard, B. (1997). Cluster analysis and mathematical programming, *Mathematical Programming*, 79(1-3), 191-215.
- Hermoso-Orzáez, M. J., García-Alguacil, M., Terrados-Cepeda, J., & Brito, P. (2020). Measurement of environmental efficiency in the countries of the European Union with the enhanced data envelopment analysis method (DEA) during the period 2005–2012. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(13), 15691-15715.
- Jin, J., Zhou, D., & Zhou, P. (2014). Measuring environmental performance with stochastic environmental DEA: The case of APEC economies. *Economic Modelling*, 38, 80-86.
- Kalaycı, Ş. (2005). SPSS Uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri. Asil Yayın Dağıtım LTD.ŞTİ. 3. Baskı, s.350–369.
- Kangallı, S. G., Uyar, U. ve Buyrukoğlu, S. (2014). OECD ülkelerinde ekonomik özgürlük: bir kümeleme analizi, *Journal of Alanya Faculty of Business/Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 6(3), 95-109.
- Karağöz, Y. (2016). SPSS 23 ve AMOS 23 uygulamalı istatistiksel analizler. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kortelainen, M. (2008). Dynamic environmental performance analysis: A Malmquist index approach. *Ecological Economics*, 64(4), 701-715.
- Kumar, S. (2006). Environmentally sensitive productivity growth: a global analysis using Malmquist–Luenberger index. *Ecological Economics*, 56(2), 280-293.
- Mahadevan, R. (2002). A DEA approach to understanding the productivity growth of Malaysia's manufacturing industries, *Asia Pasific Journal of Management*, 19(4), 587-600.
- Matsumoto, K. I., Makridou, G., & Doumpos, M. (2020). Evaluating environmental performance using data envelopment analysis: The case of European countries. *Journal of cleaner production*, 272, 122637.
- Mavi, N. K., & Mavi, R. K. (2019). Energy and environmental efficiency of OECD countries in the context of the circular economy: Common weight analysis for malmquist productivity index. *Journal Of Environmental Management*, 247, 651-661. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2019.06.069>
- Menegaki, A. N. (2013). Growth and renewable energy in Europe: Benchmarking with data envelopment analysis. *Renewable Energy*, 60, 363-369. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2013.05.042>
- Oh, D. H. (2010). A global Malmquist-Luenberger productivity index. *Journal of productivity analysis*, 34(3), 183-197.
- Sanz-Díaz, M. T., Velasco-Morente, F., Yñiguez, R., & Díaz-Calleja, E. (2017). An analysis of Spain's global and environmental efficiency from a European Union perspective. *Energy Policy*, 104, 183-193.
- Seyhan, N., & Tolun Tayalı, S. (2019). Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerine makroekonomik olarak yakınsaması üzerine. *Turkish Studies-Economics, Finance, Politics*, 14(3), 995-1010. <http://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.36852>

- Sueyoshi, T., ve Goto, M. (2013). DEA environmental assessment in a time horizon: Malmquist index on fuel mix, electricity and CO2 of industrial nations. *Energy Economics*, 40, 370-382. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2013.07.013>
- Şimşek, N. (2011). Türkiye'nin Çevresel Enerji Etkinliği ve Toplam Faktör Verimliliği: Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Ege Academic Review*, 11(3), 379-396.
- Tinsley, H. E., ve Brown, S. D. (Eds.). (2000). *Handbook of applied multivariate statistics and mathematical modeling*. Academic press.
- Topçuoğlu, Ö. (2016). Özelleştirmenin etkinlik ve verimliliğe yansımaları: çimento sektörü üzerine bir uygulama, [Yayımlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Wang, K., Wei, Y. M., & Zhang, X. (2013). Energy and emissions efficiency patterns of Chinese regions: a multi-directional efficiency analysis. *Applied Energy*, 104, 105-116.
- Wei, C., Löschel, A., & Liu, B. (2015). Energy-saving and emission-abatement potential of Chinese coal-fired power enterprise: A non-parametric analysis. *Energy Economics*, 49, 33-43
- Woo, C., Chung, Y., Chun, D., Seo, H. ve Hong, S. (2015). The Static and Dynamic Environmental Efficiency of Renewable Energy: A Malmquist Index Analysis of OECD Countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 47, 367-376.
- Woo, C., Chung, Y., Chun, D., Seo, H., ve Hong, S. (2015). The static and dynamic environmental efficiency of renewable energy: A Malmquist index analysis of OECD countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 47, 367-376. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2015.03.070>
- Wu, J., Zhu, Q., Yin, P., & Song, M. (2017). Measuring energy and environmental performance for regions in China by using DEA-based Malmquist indices. *Operational Research*, 17(3), 715-735.
- Xie, B. C., Shang, L. F., Yang, S. B., ve Yi, B. W. (2014). Dynamic environmental efficiency evaluation of electric power industries: Evidence from OECD (Organization for Economic Cooperation and Development) and BRIC (Brazil, Russia, India and China) countries. *Energy*, 74, 147-157. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2014.04.109>
- Yang, L., & Zhang, X. (2018). Assessing regional eco-efficiency from the perspective of resource, environmental and economic performance in China: A bootstrapping approach in global data envelopment analysis. *Journal of cleaner production*, 173, 100-111.
- Yapar, M., (2020). Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımı-iktisadi büyüme ilişkisi: gelişmekte olan ülkeler ve Türkiye örneği. [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yörük, B. K., & Zaim, O. (2005). Productivity growth in OECD countries: A comparison with Malmquist indices. *Journal of Comparative Economics*, 33(2), 401-420.
- Zaim, O., ve Taşkın, F. (2000). Environmental efficiency in carbon dioxide emissions in the OECD: A non-parametric approach. *Journal of Environmental Management*, 58(2), 95-107.

Zhou, P. A. B. W., Ang, B. W., & Poh, K. L. (2006). Slacks-based efficiency measures for modeling environmental performance. *Ecological Economics*, 60(1), 111-118.

Zhou, P., Ang, B. W., ve Han, J. Y. (2010). Total factor carbon emission performance: a Malmquist index analysis. *Energy Economics*, 32(1), 194-201. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2009.10.003>

Zofío, J. L., & Prieto, A. M. (2001). Environmental efficiency and regulatory standards: the case of CO2 emissions from OECD industries. *Resource and Energy Economics*, 23(1), 63-83. [https://doi.org/10.1016/S0928-7655\(00\)00030](https://doi.org/10.1016/S0928-7655(00)00030)

Zurano-Cervelló, P., Pozo, C., Mateo-Sanz, J. M., Jiménez, L., & Guillén-Gosálbez, G. (2019). Sustainability efficiency assessment of the electricity mix of the 28 EU member countries combining data envelopment analysis and optimized projections. *Energy Policy*, 134, 110921.

[itobiad], 2022, 11 (2): 1045-1065

<p>Örgütsel Çeteler – Okul Örgütleri Üzerinde Nitel Bir Çalışma</p> <p>Organizational Gangs-A Qualitative Study on School Organizations</p> <p>Video Link: https://youtu.be/uM_-H3ILPYo</p>	
<p>Saffet KARAYAMAN Doktor Öğretim Üyesi, AÇÜ Arhavi MYO Asst.Prof., Artvin Coruh University Arhavi Vocational School saffetkarayaman@gmail.com ORCID: 0000-0001-5624-4678</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 13.01.2022
Kabul Tarihi / Accepted	: 02.06.2022
Yayın Tarihi / Published	: 16.06.2022
Yayın Sezonu	: Nisan-Mayıs-Haziran
Pub Date Season	: April-May-June

Atıf/Cite as: Karayaman, S. (2022). Organizational Gangs-A Qualitative Study on Educational Organizations . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (2) , 1045-1065 . DOI: 10.15869/itobiad.1057414

Plagiarism/İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Saffet KARAYAMAN).

Yayıncı / Published by: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Örgütsel Çeteler – Eğitim Örgütleri Üzerinde Nitel Bir Çalışma *

Öz

Her örgüt içinde formal gruplar gibi informal grupların da varlığı tartışılmaz bir gerçektir. Bazı informal gruplar masum ve zararsız amaçlarla bir araya gelen insanlardan oluşmakta iken, bazı grupların ise örgüt amaçlarının dışında özel amaçlar edindikleri de var olan bir durumdur. Örgüt içerisindeki bazı informal grupların, çeşitli nedenlerle birbirlerine aşırı kenetlenip, edindikleri bireysel amaçlarını örgüt amaçlarından daha öncelikli hale getirdikleri görülebilir. Bu tür gruplar, örgüt içerisinde birtakım ayrıcalıklar edinme, çıkar sağlama ve birbirlerini koruyup kollama eğilimindedirler. Bu seviyeye gelmiş örgüt içi informal grubun, bir tür örgütsel çıkar grubuna dönüştüğü söylenebilir. Sözü edilen bu yapıları örgütsel çete ismi verilebilir. Örgütsel çeteler, örgütlerde entropiyi hızlandıran en önemli faktörlerden biridir. Bu çalışma ile "örgütsel çetelerin" özellikleri ve amaçları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırma, eğitim kurumlarında görev yapan öğretmen ve okul müdürlerinden oluşmaktadır. Aktif görevde olan 10 katılımcı, nitel araştırma yöntemleri kullanılmak suretiyle gerçekleştirilen bu çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla, katılımcıların örgütsel çetelere ilişkin deneyimlerini içeren görüşleri alınmıştır. Alınan cevaplar ortak temalar altında kategorize edilmiştir. Araştırmanın güvenilirliği için, Miles ve Huberman'ın (1994) geliştirdiği formül kullanılmış ve güvenilirlik %94 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen verilerden gruplanan temalar ayrı ayrı incelenmiş, literatür ışığında yorumlanmış ve tartışılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre; katılımcıların tamamının örgütsel çetelerle karşılaştıkları ve onlarla mücadele etmek zorunda kaldıkları tespit edilmiştir. Yine örgütsel çete üyelerinin öne çıkan belli başlı kişilik özelliklerine sahip oldukları bulgulanmıştır. Buna göre; örgütsel çete üyelerinin kişilik özellikleri; "bencil", "beceriksiz" ve "vasıfsız" olarak sıralanmıştır. Örgütsel çetelerin amaçları ise sırasıyla; "kariyer basamaklarında hızla tırmanmak", "finansal çıkarlar" ve "kişilik özellikleri" olarak belirlenmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise örgütsel çetelere karşı mücadele yöntemlerine ilişkin öneriler sunulmuştur. Devamında ise, örgütsel çeteler konusunda yeni araştırma önerilerine yer verilmiş, yetkililere ve araştırmacılara tavsiyeler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Çeteler, Çıkar Grupları, Amaçtan Sapma, Entropi, Kayırmacılık

* Bu çalışmanın bir kısmı, "8 th International Management and Social Research Conference November 6-8, 2021 Istanbul -Turkey" kongresinde bildiri olarak sunulmuştur. / Artvin Çoruh Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 27 Ekim 2021, 27566 Sayılı kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.

Organizational Gangs-A Qualitative Study on Educational Organizations *

Abstract

The existence of informal groups such as formal groups in every organization is an indisputable fact. While some informal groups are composed of people who come together for innocent and harmless purposes, it is a situation that some groups have special purposes other than organizational goals. It can be seen that some informal groups within the organization are overly attached to each other for various reasons and prioritize their individual goals over the organizational goals. Such groups are tends to gain some privileges, benefits and protect each other within the organization. It can be said that informal groups within the organization that have reached this level have turned into a kind of organizational interest group. These structures can be called organizational gangs. Organizational gangs are one of the most important factors that accelerate entropy in organizations. In this study, the characteristics and purposes of "organizational gangs" were tried to be revealed. The universe of the research consists of teachers and school principals working in educational institutions. 10 participants on active duty constitute the sample of this study, which was carried out using qualitative research methods. Through the semi-structured interview form, the opinions of the participants, including their experiences with the organisational gangs, were taken. The answers received were categorized under common themes. For the reliability of the research, the formula developed by Miles and Huberman (1994) was used and the reliability was calculated as 94%. Categorized themes from the data obtained were examined separately, interpreted and discussed in the light of the literature. According to the results of the research, it was determined that all of the participants encountered organizational gangs and had to struggle with them. It has also been found that organizational gang members have certain prominent personality traits. According to this; personality traits of organizational gang members; they are listed as "selfish", "incompetent" and "unskilled". The aims of organizational gangs are respectively; it has been determined as "climbing up the career ladder", "financial interests" and "personal traits". In the last part of the study, suggestions regarding the methods of overcome against organizational gangs are presented. Afterwards, new research proposals on organizational gangs were included, and recommendations were presented to authorities and researchers.

Keywords: Organizational Gangs, Interest Groups, Deviation From Purpose, Entropy, Favouritism

Introduction

There are informal structures as well as formal structures in organizations. In every organization, created by the management or formed without the knowledge of the management; it is a fact that there are sometimes ineffective and sometimes quite

* Ethics Committee Decision was taken with the decision of Artvin Coruh University Scientific Research and Publication Ethics Committee, October 27, 2021, numbered 27566.

effective groups (Koçel, 2013, p.599). Especially with the "Hawthorne Studies", research on the importance of human behavior in businesses and related researches have increased (Keser & Zencirkıran, 2021, p.48). While there are formal groups within the organization that have the knowledge of the management and activities in line with the organizational goals, there are also informal groups that are completely independent of the organization's goals and management control. Provided that these informal groups stay within a certain movement and action limit, they may not harm the organization. However; it is very harmful and inconvenient for the organization that if these informal groups use their knowledge, bonds and the power they create for the purpose of benefiting more from the resources of the organization and gaining an advantage, and developing and maintaining their informal groups for this purpose. The unity of the employees in the focus of the organization's goals is very important in achieving the goals of the organization. Some informal groups may put their own interests ahead of organizational goals. However it is easier for informal groups to turn into interest groups in organizations where career opportunities are not based on fair criteria and where there is favouritism in the distribution of opportunities and duties within the organization. Such injustices within the organization cause the formation of informal groups within the organization (Söylemez, 2021, p.228). Especially in organizations with a large number of employees, the formation of such interest groups is more common.

The characteristics, behavior patterns and purposes of these interest groups formed within the organization is a subject that needs to be investigated. It can be said that these interest groups formed within the organization exhibit a kind of ganging example. The word "gang" is defined as the 1st meaning in the Turkish dictionary of the Turkish Language Institution; it is expressed as "the community that came together to do illegal things or to scare the people around" (<https://sozluk.gov.tr>). In another Turkish dictionary; it has been defined as "the group that establishes a close unity among themselves with their own decisions to achieve a common goal" (<https://www.turkcesozlukler.com>). At the common point of the definitions; there is a case of gathering for an illegal purpose. When the characteristics of organizational interest groups are examined, it is seen that they show behaviors of protecting each other and gaining benefits for illegal purposes within the organization. In this case, a more strict definition of interest groups is needed. In this respect, it is possible to call these types of intra-organizational structures described as Organizational Gangs. Since this type of intra-organizational behavior is very complex, it is very difficult to define it as a crime. Each event has its own development and needs to be determined with a serious study. The behavior of such interest groups is therefore in the gray area. However, it is seen that the behavior of organizational interest groups, that is, organizational gangs, is unethical. By "rationalizing" such unethical behaviors of organizational gang members; it is seen that they have developed appropriate justifications for themselves (Karayaman, 2019, p.94).

In the literature, many researches mentioned the harmful effects of organizational gangs on firms (Safina, 2015, p.632-633; Nadler ve Schulman, 2015; Ozler & Büyükarıslan, 2011,p.281; Ponzo & Scoppa, 2011, p.87; Yılmaz & Kılavuz, 2002, p.27; Fındıkçı, 2013, p.78;Campell, 2020, p.3; Khatri et.al., 2006, p.63). This situation makes it necessary to understand and examine the characteristics of groups that turn into gangs of interests within the organization.

In this study at hand; through in-depth interviews; it is aimed to explain the following points:

- ✓ The characteristics of the mentioned interest groups in organizations, namely organizational gangs, and the personality and behavioral characteristics of their members have been tried to be determined.
- ✓ Subsequently, the factors causing their emergence,
- ✓ Damages caused by these structures to the organization,
- ✓ Create a basic understanding on what kind of measures to be taken against organizational gangs.

Organizational groups

The structures in which two or more people come together for a certain purpose or participate due to certain obligations are called groups (Keser and Zencirkiran, 2021, p.47). The formation of such groups within organizations is inevitable. People are in these groups for various reasons. As stated in the definition, people are sometimes considered to belong to such groups, even if they do not want to. For example, in a society where there is discrimination, an individual who is born with the identity of a minority group is accepted as a part of that minority group, even if he hides his identity. For example, a Turkish employee working in a factory in Germany is categorized as an employee belonging to the Turkish workers group, even though he does not emphasize his ethnic identity. On the other hand, there are many reasons why people voluntarily join some informal groups within the organization. The main ones are;

- 1- Communicating with other people,
- 2-To be together with similar people
- 3- Feeling belonging to a structure
- 4-Having a social identity
- 5-Gaining power
- 6-Feeling safe
- 7- Not to be harmed and excluded from an effective informal structure.

As it will be noted there is voluntary participation in the first 6 reasons of them, there is an obligation in the last one. There may also be some informal groups that are effective on decision makers in organizations. These groups, which have the power to influence the senior management and decision makers in the distribution of the division of labor and benefits from the resources of the organization, offer advantages to their members. In this process of gaining advantage, it can be expected that they will be in a hidden or open conflict with people they see as obstacles or rivals. It is very difficult for an employee to overcome with such an interest group alone. In order not to be harmed by such interest groups, the person may want to get rid of being disadvantaged by entering this group. In this way, the person secures himself. This situation can be expressed with the concept of "avoiding harming someone".

Groups within the organization are divided into primary and secondary groups. Some individuals from wide-ranging secondary groups may form a separate ingroup, sometimes for ideological reasons, sometimes for civic reasons, and sometimes for reasons such as common personal characteristics and abilities. These friendships will develop over time, and a sense of belonging and sympathy will develop between them. Eventually, a smaller and informal group will be formed, where the definition of "we" will be made. The primary group here is also expressed as an in-group within the general group (Keser and Zencirkiran, 2021, p.52).

The behavior of the gangs in the organization to protect their own interests is basically like nepotism, political favoritism, kronizm, tribalism at all... Groups that form within organizations and come together for their own interests cause great harm to the organization (Yılmaz and Guide, 2002, p.27).

Nepotism; while expressing favoritism between spouses and relatives (Özsemerci, 2003, p.186), the form of favoritism, which consists of informal connections between friends or partners, for the purpose of gaining profit in the workplace, is called Chronism (Sabry, 2020, p.60). The fact that favoritism is made according to being from the same tribe and tribe is called tribalism. (Loewe et al., 2007, p.21). Nepotism based on identities such as the same school, neighborhood, city, cultural nationalism, physical space is called "citizenship" or "countryman" (Kurtoğlu, 2012, p.149).

The patronage of political favoritism; is the provision of certain duties and services in return for the votes given to the political party (Gray, 2015, p.7; Perkins 1996, p.360; Wilson 1961, p.370). Customerism; it is the use of this economic power by a person with high socioeconomic power to protect a low-level person or group, to gain benefits and to ask for votes or support in return (Yazıcı and Can, 2020, p.237). Service nepotism, on the other hand, can be defined as the government's distribution of public resources to that region in order to regain the election in a certain region (Akar, 2020, p.245).

The transformation of the interest group into an organizational gang

It is seen that these informal groups, which are formed by people working in the organization due to various motivations (Koçel, 2013, p.600), differ from the general goals of the organization. They focus on their personal goals other than organizational goals. In intra-organizational interest groups, personal goals are more important and prioritized than organizational goals. In fact, when the group's interest-based goals conflict with the organizational goals, this interest group we are talking about prefers its own goals. In a sense, this situation includes deviation from the goals of the organization. Groups that deflect and prioritize their own goals at this level can be referred to as primary or ingroup. Loyalty and devotion are very strong among the members of these groups, and they can be counted as various communities, gangs and structures such as the mafia (Keser and Zencirkiran, 2021, p.51). Organizational gang behavior is one of the topics of negative organizational behavior. Negative organizational behavior issues are grouped as the dark side of organizational behavior and it has been observed that studies in this area have increased in recent years (Stein, M. and Pinto, J., 2011, p.692).

It is quite natural for every individual who enters the working life to have the goal of specializing in the task, progress, promotion, and in short, making a career. (Saymez, 2021, p.223). It is expected that this process will be carried out within certain rules, with

objective evaluations such as the exams to which every employee who meets the conditions will apply or the training, performance and product to be met. But some employees may try to make a short career path by cheating instead of waiting for this process due to some injustices or personality traits within the organization. Again, the employee who cannot show the necessary success, competence and skills in these fair evaluations may want to climb the career ladder with different methods. For example, in a television program or in a social place, we see people who do not show the knowledge and skills required by their position or title. We wonder how he came to this position, by whom this person was brought here, we cannot hide our surprise.

The situation in which people who do not have sufficient knowledge and skills climb the career ladder rapidly, although they do not deserve it, is called "careerism" (Söylemez, 2021, p.224; Feldman and Weitz, 1991, p.238). The concept of careerism fully manifests itself in the event that intra-organizational interest groups turn into organizational gangs. For some extremely self-interested individuals in the organization, these interest groups, which have reached the maturity of becoming a gang, can be a unique opportunity. With the support of the gang structure they have formed within the organization, these people may want to come to positions they do not deserve by using some methods. These machiavellian people, who make it their first priority to come to positions they don't deserve, can achieve these goals with some in-house favoritism and "impression management" studies they apply on decision makers.

It is seen that these people, who climb the career ladder, are more concentrated in some organizations. It can be said that such gangs are more rooted in organizations where objective criteria for promotion cannot be determined, which are overly autonomous compared to other organizations and where these career ladders are higher. It can be given as an example for a teacher to be the director of national education directly in the ministry of national education without coming to sequential duties such as assistant principal, school principal, branch manager. Again, the discussions made in the announcements of faculty members at universities, which are made by hiding behind the concept of autonomy, and the appointments and appointments without criteria at universities can be given as examples. Such tasks; there are intense claims that it is made according to primary group affiliation criteria such as kinship, political/ideological partnership, common interest, and emotional synonymy. The issue of this type of organizations are more common in such structures is another study worth investigating.

So, how can it be explained that people who are so incompetent and undeserving come to some positions, even if they are members of an organizational gang? Wasn't there someone more talented in this gang? Was the most undeserved among them chosen? It is possible to come across examples of what we think. Keser and Zencirkiran (2021, p.64) attribute this situation to the concept of "an unconditional loyalty and relationship network within the gang". Gang members can come to the management levels with their unconditional loyalty. From gang members who are unjustly in positions they came from, they are expected to serve their gang without excuse. So the gang gets stronger as they get stronger. After a point, ingroups are formed within itself and this cycle continues.

Organizational gangs are structures that distract the organization from its goals. The most important issue, that brings the end of organizations is that informal structures in

organizations turn into interest groups and in the continuation become organizational gangs. This problem has the same consequences for all organizations, from the smallest organizations to the state organization. Organizations are like living organisms; there are approaches that deal with the process of establishment, growth and degradation. The process of ending the existence of organizations for various reasons is called entropy. The concept of entropy also has the aspect of wasting organizational energy (Alpan and Efil, 2011, p.58). Organizational gangs can accelerate the entropy process of the organization. Institutions where organizational gangs form and thrive are likely to fail.

Organizational gangs must be understood, identified and removed from organizations in order for all organizations, large or small, to function in accordance with their objectives and to exist for a long time. For this reason, researching, understanding and combating organizational gangs can be considered an important management and strategy issue. For all these reasons, it can be said that this study opens the door to an important area and is a preliminary research.

With this research, the following details about the concept of organizational gang have been tried to be explained:

- ✓ Characteristics of organizational gangs and the personality and behavioral characteristics of their members,
- ✓ Reasons for their occurrence,
- ✓ The harm of these structures to the organization,
- ✓ Measures to be taken against organizational gangs.

It has been tried to reveal the dimensions of the concept of "organizational gang", which has been studied in a limited number in the literature (Stein, M. & Pinto, J., 2011).

Ethical permission and participant acceptance

Before the study, ethical approval was requested from the ethics committee of Artvin Çoruh University and ethics committee approval was given with the approval of the relevant committee dated 27.10.2021 and numbered 27566.

Method

In this section, the design of the research, participants, data collection tools and data analysis are included.

In this study, qualitative research design was used in order to collect in-depth data and directly understand and explain the individual experiences and perspectives of the participants (Büyüköztürk, et.al., 2014) Qualitative research can be defined as research in which qualitative data collection techniques such as observation, interview and document analysis are used and a process is followed to reveal perceptions and events in a realistic and holistic way in the natural environment. In this study, data were collected by semi-structured interview technique, one of the interview types. In semi-structured interviews, although the interview questions are prepared in advance by the researcher, it may be necessary to think and ask new questions according to the developments in the interview. For this reason, the researcher provides partial flexibility to the participants during the interview, allowing the questions created to be rearranged and discussed

(Ekiz, 2020, p.82; Karasar, 2009). Qualitative research is exploratory. Therefore, they are very useful studies in illuminating the subjects that have not been studied much and have not taken their place in the literature (Neuman, 2012, p.228).

Participants

Due to the number of employees, the diversity of career and task distribution, and their constantly active structure, it can be said that educational organizations are suitable for researching and defining defined organizational interest groups. Before determining the participants of the research, 8 school principals and 10 teachers were interviewed; Information about the process of the study was given. First of all, organizational groups were defined and they were asked whether they would like to participate in this study in line with this information. Volunteering and consent forms were given to those who were willing to participate. Six school principals and 4 teachers who agreed to participate in the study voluntarily formed the participant group of the study. In the determination of the working group; care has been taken to ensure that only those who are appointed to their position through an objective written exam, to which everyone has the right to apply, are appointed. It was ensured that it consisted of people who were appointed to their career level without a controversial interview or examination. Otherwise, it was thought that this situation would affect the reliability of the data.

Table 1. Age, duty and organization or structure in which the participants work.

Participants	Age Range	Task
P 1	35 and below	Teacher
P 2	51 and above	Teacher
P 3	36-50	School Principal
P 4	36-50	Teacher
P 5	36-50	School Principal
P 6	36-50	School Principal
P 7	51 and above	School Principal
P 8	36-50	School Principal
P 9	35 and below	Teacher
P 10	35 and below	School Principal

As seen from the Table 1 that 6 of the participants are school principals and 4 of them are teachers. It is a conscious situation not to include unnecessary demographic variables that are not thought to affect the study and were not focused in the study.

Data Collection Tool and Data Collection Process

Regarding the organizational interest groups in educational organizations; a "Semi-Structured Interview Form" was used to determine the opinions of school principals and teachers. First of all, as a result of the relevant literature research, a pool of questions that

can be included in this study was created. In the formation of the questions, the aim of the study was also outlined.

- 1- Presence of organizational gang.
- 2- Organizations where an organizational gang exists.
- 3- Characteristics of organizational gang members.
- 4- Objectives that organizational gangs focus on.
- 5- Damages of organizational gangs to the organization they have been in.

Then, from this pool of questions created, the questions of the "Semi-Structured Interview Form" were formed, taking into account the number of questions that can be included in the qualitative study. Semi-Structured Interview Form to be evaluated in terms of the purpose of the research and its suitability for qualitative study; it was presented to the opinion of five experienced experts who work in educational institutions and come to their position (objective) with an exam. In order to evaluate expert opinions, an expert evaluation form was created by the researcher. In the prepared form, "appropriate", "partially appropriate" and "not suitable" categories were arranged for each question. The Semi-Structured Interview Form was given its final form, taking into account the opinions presented as a result of the evaluations of the experts.

A pilot interview was conducted by making corrections in line with the suggestions after the expert opinion of the form, the first version of which was 12 questions. In this pilot interview, attention was paid to the clarity of the questions and then they were used by making corrections. With the feedback received from the experts and a pilot application, the questionnaire was rearranged, reduced to 6 questions and given its final form. For the reliability study of the research, the interview transcripts were analyzed separately with the researcher and two experts in the field of measurement and evaluation, and an evaluation was made in line with the determined themes.

The semi-structured interview form was applied face-to-face with some of the participants, and it was carried out by interviewing some of them by phone and filling out the form sent via Google Form. The interview lasted 20-25 minutes. Data were recorded during the interview process. At the end of the interview, the answers given were read to the participant and it was questioned whether he would confirm or not. This is a factor that strengthens the reliability of the study. Face-to-face interviews were carried out in places such as cafes and tea houses outside the work environment by making an appointment before.

In order for the participants to better understand the subject, what is meant by the organizational gang is explained in the first place. To the participants; "in the institutions they work in; united around common personal interests; to gain advantage in the distribution of organizational resources and workload and even if they do not have sufficient experience and merit; interest groups that unite for promotion in a short time are called organizational gangs. Again, they were asked to read Cemaloğlu's (2021) column titled "organizational gangs" in order to better understand the dimensions of the subject to be researched and to ensure that the answers are fully relevant to the subject.

The form consists of two parts. First part; asks the participants' ages and duties. Age category is divided into 3 groups as 35 and under, 36-50, 51 and over. The age limit of 35 has been considered as the age of distinction because it is the limit age for appointment to many career occupations and is an important step in human development. As the second age group, the "50 years" section was included. In the third group, 51 and above were placed. Demographic variables such as gender and marital status were not included because they were not very important for the study.

1st question of the second part; the situation of encountering the mentioned organizational gang was asked. Pre-created themes for this question; "I have never encountered such structures"; "I have encountered such structures in some institutions"; "I have encountered these structures in every institution I have worked for".

The second question of the second part; it is aimed at expressing the organization in which the organizational gang is observed. For this question; "Write the organization in which you observed the organizational gang. Is this structure the education community in the district or the teachers of a school? Or the school principals in the district?"

Question 3 of the second part, "have you had to struggle with such structures?" is the question. In this question, the themes "No, I have never had a struggle with such structures, I have struggled with such structures before, I am still struggling with these gangs and I am trying to protect myself" were given. In order not to hinder the views of the participants, the "other" option was also given.

In the second part, question 4; observations about the personality traits of the mentioned organizational gang members were asked. In Question 5, it was asked what kind of purposes the organizational gangs united around. In Question 6; Opinions about the damage done by organizational gangs to the organization they are in were asked.

Analysis of Data

The data collected with the semi-structured interview form were analyzed with the descriptive analysis method. In the descriptive analysis method, the data can be organized according to the previously prepared themes, as well as by taking into account the dimensions that emerged during the research. In descriptive analysis, the findings are interpreted in a certain order and understandable way. In descriptive analyzes, direct quotations are also included in order to reflect the views of the participants effectively (Yıldırım & Şimşek, 2018, p.92). The data collected in the research were interpreted by combining them under common themes. In order to reduce the researcher's influence on the coding, coding was done with two (2) field experts. The similarity rate in the coding made by different experts determines the reliability of the study (Baltacı, 2017, p.8). This reliability can be calculated using the formula: $Reliability = \frac{Consensus}{Consensus + Disagreement}$. For the reliability of the study, the consensus among coders is expected to be at least 80%. (Miles ve Huberman, 1994; Patton, 2002). As a result of the coding, the similarity rate between the coders was determined as 89.9%. The method of creating categories, one of the qualitative analysis techniques, was used to determine the themes. However, the participants were coded as P1, P2 (participant 1, participant 2) so that the identities of the participants would not be clear. Afterwards, the data were put into the category they belonged to according to their common or similarity (Bogdan & Biklen, 1992). The opinions of some participants are given in the article as they are.

The collected data were categorized and coded separately by two researchers, the similarity percentages between the codings were calculated and it was seen that they matched 90%. Scientific studies in the field of social sciences; it is stated that the reliability of the study is considered appropriate if the rate of agreement is 70% or higher (Şencan, 2005, p.169).

Findings and Comments

The findings of the research are explained and interpreted in order below under each question asked to the participants.

Findings on the existence of organizational gangs

The participants were asked whether they had encountered such a gang in the institution they worked. In Table 2, the answers given to the blank question are given with their rates.

Table 2. The participants' encounters with the organizational gang.

Encountering with Organizational Gangs	Teacher		School Pirincipal		Total	
	frekans	%	frekans	%	frekans	%
I have never encountered such a gang	0	%0	0	%0	0	0
Sometimes I came across such structures	3	%30	2	%20	5	50
I have encountered it in every institution I have worked for.	1	%10	4	%40	5	50

When the table is examined (Table 2), it is seen that all of the participants have encountered organizational gangs in their business life. None of the participants stated that they had never encountered an organizational gang. It is seen that some of the participants stated that they encountered these gangs in every institution they worked (P2, P3, P6, P7, P8). It is seen that while one of them is a teacher, 3 of them are school principals.

This question asked to the participants did not require categorization as the options were presented. Therefore, it is not necessary to give examples of answers.

The finding that all of the participants encountered organizational gangs is important. The fact that the number of personnel in educational institutions is high and the criteria of merit are not fully established in appointments frequently (Aydın, 2016, p.79; Ajanskamu website; 2020), and appointments to higher positions may cause such interest groups to be encountered more and they are open to external interventions (Karayaman, 2021, p.249). This may be the subject of a separate research.

Organizations where organizational gangs are encountered in the education sector

The findings regarding the structures and organizations in which the participants observed the existence of organizational gangs are given in Table 3.

Table 3. Organizations where the participants encountered the organizational gang.

Organizations Where Organizational Gangs are Encountered in Educational Organizations	Teacher		School Principal		Total	
	frekans	%	frekans	%	frekans	%
Union	3	%30	0	%0	3	%30
Informal spesific teachers groups at school	3	%30	0	%0	3	%30
Provincial/district national education administrators	0	%0	0	%40	4	%40

As seen from the Table 1; while specifying the organizations in which the structures that the participants see as organizational gangs are located, it is seen that there are those who give direct union answers (P1, P2, F,9). All of them are participants who are teachers. It is seen that the participants who are school principals mostly stated the managers of the provincial/district directorate of national education as the structures in which the organizational gangs exist (P3, P7, P8, P10). According to the answers received from the school principals, it was stated that the other structure in which organizational gangs were seen was the spesific informal teachers groups in the school (P4, P5, P6, P9).

Two examples of the answers given by the participants to this question are as follows;

P 1: "According to the description you made, I can show the union as an example"

P 10: "This structure formed by some branch managers and the district manager in the district"

When the literature is examined, it is understood that there are such structures in the education sector (Güneş, 2018; Urun and Gökçe, 2015, p.121; Karayaman, 2021, p.249; Akan, Yıldırım & Yalçın, 2013, p.649). Again, the comments sent from the internet in the comments section of Cemaloğlu's column on the "Kamudanhaber" website titled "organizational gangs" (2021) also coincide with our research findings.

Conflict with organizational gangs

Participants; "have you struggled with such organizational gangs?", "have you tried to protect yourself?" Their answers to the question are given in Table 4.

Participants; "have you struggled with such organization gangs?", "have you tried to protect yourself?" Their answers to the questions are given in Table 4.

Table 4. The status of the participants' efforts to struggle the organizational gang and protect themselves.

Conflict and Self-Preservation Situation	Teacher		School Principal		Total	
	frekans	%	frekans	%	frekans	%
No, I've never had a conflict like this	0	%0	0	%0	0	0
I had struggled with these interest groups before.	4	%40	2	%20	6	%60
Right now I am in such a conflict and trying to protect myself.	0	%0	4	%30	4	%40

According to Table 4; it is seen that 6 of the participants have struggled with such an organizational gang before. 4 of them are teachers (P1, P2, P4, P9) and 2 of them are school principals (P5, P10). Currently, the number of participants who are struggling with such a gang is 4, and all of them are school principals (P3, P6, P7 F,8). According to the available data, there is no participant who does not have a struggle with organizational gangs. As a result, it is seen that all of the participants struggle with organizational gangs at some point in their working life.

Since the options for this question asked to the participants were presented, it did not require categorization and therefore, there was no need to give examples of answers.

The finding that all of the participants had a conflict with such interest groups is a remarkable result. The intensity of comments on Cemaloğlu's (2021) column coincides with the findings. Again, in his study, Karayama states that school principals feel the pressure of such interest groups intensely (Karayama, 2018, p.2008; Karayaman, 2021, p.238).

Personality traits of organizational gang members

The findings regarding the personality traits of the mentioned interest groups in organizations, namely organizational gang members, are shown in Table 5.

Table 5. Opinions of the participants about the personality traits of the organizational gang members.

Personality Traits of Organizational Gang Members	Teacher		School Principal		Total	
	%	frekans	%	frekans	%	%
Manipulative, selfish, egotistical	4	%40	6	%60	10	100
Incompetent, lazy	3	%30	4	%40	7	70
Gossip, snitch, journal	1	%10	2	%20	3	30
Aggressive, rebellious	2	20	1	10	3	30

As seen in Table 5; the answers given regarding the personality traits of the members of the organization were listed according to the frequency of their repetition. All of the participants agree that these gang members are selfish, selfish and egoistic. Another of the most recurring traits was stated to be incompetent, lazy, and unqualified. Gossip, whistleblowing and journalism are stated as the 3rd most frequently repeated feature. Finally, it was stated that they had rebellious and aggressive personality traits.

Two examples of the answers given by the participants to this question are as follows;

P 4: "They are self-interested, they tend to be entitled, their intellectual accumulation is low.

P 8: "They cannot do anything when they are alone, they do not attach importance to values such as ethical morality, they are self-interested and incapable of business".

It is an expected situation for organizational gang members to have selfish, self-interested, inept, incompetent, incapable, gossipy and journalistic personality traits. It is natural for an individual who is a member of an organizational gang to have ethical and immoral personality traits. Individuals with strong character, who are experts and skilled in their work, do not need to complete their deficiencies due to their qualifications. On the other hand; it is seen that employees who do not have the necessary qualifications and skills need the support of a number of organizations. Some people who cannot reach the career goal they desire to be, develop a perception that they are too much for their position and they exhibit all kinds of behaviors that show this (Schreurs, et.al., 2020, p.1049; Woods and Baranowski, 2006, p.6001-6002).

What purposes do organizational gangs concentrate on?

The answers given by the participants to the questions about what purposes organizational gangs focus on are listed according to their density and are given in Table 6.

Table 6. Opinions of the participants about the goals of organizational gang members.

The Purposes That Organizational Gangs Concentrate on	Teacher		Teacher		School Principal	
	frekans	%	frekans	%	frekans	%
Unfair career	3	%3	5	%4	8	80
Financial interest	1	%10	2	%20	3	30
Personality goals	1	%10	1	%10	2	20

According to Table 6, most of the participants stated that organizational gangs aim to gain unfair careers and positions. The majority of the participants who gave this answer are school principals. Responses with the theme of financial interest were the secondary frequently expressed theme. In the last theme about what the aims of organizational gangs are, it is seen that the answer is personal goals.

Two examples of the answers given by the participants to this question are as follows;

P 3:"To be appointed to a position of financial interest and authority"

P 7: "To be appointed to higher positions"

When the findings are examined, it is seen that the aim of obtaining an unfair career and office is the most intense finding. In the second place comes the issue of financial interest. Finally, there is the finding of personality goals. It is possible that some individuals may engage in such behavior without any justification. Cynicism, negative emotional state, or wanting to secure oneself as a gang member may explain this situation. Indeed, some people may want to take shelter in herd psychology (Keser and Zencirkiran, 2021, p.50).

The damage caused by organizational gangs to the organization

Organizational gangs are structures that disrupt many balances such as the efficiency of the organization, its working order, and organizational justice. The views of the participants about the damage caused to the organization by the organizational gangs are categorized and presented in Table 7.

Table 7. Opinions of the participants about the damage done to the organization by the organizational gangs.

The Damages of Organizational Gangs to the Organization	Teacher		Teacher		School Principal	
	frekans	%	frekans	%	frekans	%
It damages concepts such as corporate culture, organizational justice and organizational trust.	4	%40	6	%60	10	100
It reduces the efficiency of the organization.	3	%30	5	%50	8	80
Delay of works	3	%30	4	%40	7	70

Looking at Table 7; what kind of damage the organization gangs cause to the organization in which they exist; It is seen that all participants agree that it spoils the corporate culture and harms concepts such as organizational justice and trust. Eight out of ten respondents stated that it reduces organizational productivity. In the last theme, it is stated that he delayed the works.

Two examples of the answers given by the participants to this question are as follows;

P 3: "They prevent the progress of institutions and organizations, they prevent the progress of other useful people in the institution".

P 6: "They undermine the organization's credibility"

The unfair career acquisition of organizational gangs, gaining unfair advantage in sharing economic interests or resources cause serious problems within the organization. The person who makes an unfair career leaves chaos and conflict behind (Söylemez, 2021, p.232) Such situations have serious negative consequences for the organization (Westpalt

& Stern, 2006, p.169-204; Crawshaw and Brodbeck, 2011, p.106-125; R. Jones, et.al., 200, p.45).

Conclusion and Recommendations

It is inevitable that there will be various groupings wherever there are people. It is seen that these structures deviate from the goals of the organization if they provide some career, resource sharing and division of labor advantages among others in a way that disrupts organizational justice and work peace. In fact, it is seen that these interest groups prioritize their own interests over the organizational goals.

Organizational interest groups can become an organizational gang thanks to their specific goals and cooperation. It is seen that these organizational gangs come together for a number of personal purposes such as obtaining an unjust career, economic interests and self-assurance, being on the side of the strong and herd psychology. It is seen that organizational gangs have low performance in business environments, and instead of focusing on work, they focus more on advertising-oriented works that will attract the attention of higher authorities and decision makers.

It is seen that some individuals' personality structures tend to join organizational gangs. It is seen that people who are generally self-seeking, incapable of business, who cannot be appointed to certain tasks with their own knowledge, experience and skills, in other words, individuals who are obviously unable to make a career with their talents, join such gangs to make up for their shortcomings and strengthen their deficiencies with these gangs. People who do not have the ability and necessary skills to be appointed to an office try to be appointed with the support of such gangs.

It is seen that organizational gangs disrupt working peace, organizational trust and organizational justice within the organization. At the beginning of the measures to be taken against organizational gangs, the flexibility of rules, nepotism and protective behaviors that lead to the emergence of these illegal interest groups should be eliminated. Nepotism harms the intra-organizational justice that needs to be ensured, because in favoritism, an undeserving employee is given an advantage over others (Nadler & Schulman, 2015). Every behavior contrary to justice and equal opportunity for the organization has the capacity to cause negative effects for the employees, decreases the efficiency of the organization, and also constitutes an excuse for the formation of organizational gangs. In other words, unjust practices within the organization enable organizational gang members to rationalize this situation and create a justification for them to legalize this unethical behavior in their own minds. Other teachers who see a teacher directly become the district director of national education will find that the path to a career is in ways other than job aptitude and performance. Career opportunities should be offered to every employee on equal terms. Promotions should be made according to career and merit criteria, through objective exams that can be applied by equals and those who meet the conditions, or through an objective evaluation of the education received, the product offered, and the scientific work.

More comprehensive studies are needed on the characteristics of organizational gangs. Research can be conducted on which types of organizations and in which areas these

interest groups are most present. It is considered very important to carry out studies on negative entropy, especially in public organizations. The construction of public service organizations towards negative entropy can be considered a priority issue for the continuity of states. The effect of organizational gangs on entropy in organizations can be investigated.

At the beginning of the measures to be taken against organizational gangs, the flexibility of rules, nepotism and protective behaviors that lead to the emergence of these illegal interest groups should be eliminated. Nepotism harms the organizational justice that needs to be ensured, because in favoritism, an undeserving employee is given an advantage over others (Nadler & Schulman, 2015). Every behavior contrary to justice and equal opportunity for the organization not only reduces the efficiency of the organization (Safina, 2015, p.632-633; Nadler ve Schulman, 2015; Ozler & Büyükarıslan, 2011,p.281; Ponz0 & Scoppa, 2011, p.87; Yılmaz & Kılavuz, 2002, p.27; Fındıkçı, 2013, p.78;Campell, 2020, p.3; Khatri et.al., 2006, p.63; Karakaplan Özer, E., 2021, p.1-17), may also constitute a reason for the formation of illegal interest groups. In other words, unfair practices within the organization enable members of the organization to use it as a justification, and in their own minds constitute a justification for legalizing and normalizing this unethical behavior. Career opportunities should be offered to every employee on equal terms. Promotions must be based on career and merit criteria.

It is thought that there may be diversity in the purpose types of interest groups in terms of job descriptions of employees according to different sectors. For example, in schools where there is a large number of teachers, it can be said that some teachers direct "good students" to each other by highlighting their classroom success, and they gain some advantages with common misbehaviors and practices that make general school rules difficult. It's like when a few teachers make a deal with a patisserie outside instead of the school canteen, and put student's parents to work during feeding times and make bulk purchases. Studies examining the perspective of other employees and senior management on organizational gangs can also be conducted.

Reference / Kaynakça

- Ajanskamu.net (2020) Liyakat Şartlarını Taşımayan Müdür Atamaları Sayıştay Raporunda. (2020, 6 Ekim) web sitesinden erişilen adres: <https://www.ajanskamu.net/meb/liyakat-sartlarinitasimayan-mudur-atamaları-sayıştay-raporunda-h111139.html>.
- Akan, D., Yıldırım, İ. ve Yalçın, S. (2013). Okul Yöneticilerine Aşağıdan Yukarı Doğru Uygulanan Yıldırma (Mobbing) Davranışları. *International Online Journal of Educational Sciences (IOJES)*. 5/3 (2013): 646-459.
- Akar, S. (2020). Örgüt kültüründe bir iş ahlakı problemi olarak nepotizm. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(1), 241-251.
- Alpan, G. ve Efil, İ. (2011). Bir Yönetim Modeli Önerisi: Toplam Entropi Yönetimi. *Business and Economics Research Journal*, 2(1). pp. 53-87. ISSN: 1309-2448. www.berjournal.com
- Aydın, İ. (2016). Eğitim ve Öğretimde Etik, Ankara: Pegem Akademi.
- Baltacı, A. (2017). Nitel Veri Analizinde Miles-Huberman Modeli . Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3(1), 1-14. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aeusbed/issue/30008/290583>
- Bogdan, R., ve Biklen, S. K. (1992). *Qualitative research for education: An introduction to theory and methods*. Boston: Allyn and Bacon.
- Campbell, J. W. (2020). Buying the honor of thieves? Performance pay, political patronage and corruption. *International Journal of Law, Crime and Justice*, 63 1-13.
- Cemaloğlu, N. (2021). Örgütsel Çeteler. (Erişim T. 21.08.2021) web sitesinden erişilen adres: <https://www.kamudanhaber.net/orgutsel-ceteler-makale,4084.html>
- Crawshaw, J. ve Brodbeck, F. (2011). Justice and trust as antecedents of careerist orientation. *Personnel Review*, 40(1),106-125. <http://doi.org/10.1108/00483481111095546>,
- Ekiz, D. (2020). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri; Yaklaşım, Yöntem ve Teknikler*. 6. Baskı, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Feldman, D. C. ve Weitz, B. A. (1991). From the invisible hand to the gladhand: Understanding a careerist orientation to work. *Human Resource Management*, 30(2), 237-257.
- Fındıkçı, L. (2013). Yerel yönetimler etik ve patronaj. *Uluslararası Hakemli Beşeri ve Akademik Bilimler Dergisi*, 2(4), 62-87.
- Gray, J. (2015). *The patronage function of dysfunctional organisations*. The USA: University of Pennsylvania.
- Güneş, H. (2018). Baskı Grupları ve Okullar. (7 Şubat, 2018) web sitesinden erişilen adres: <https://www.kamubiz.com/baski-gruplari-ve-okullar-makale,428.html>
- <https://www.turkcesozlukler.com/%C3%A7ete-nedir-ne-demek> (Erişim T. 06.10.2021)
- <https://sozluk.gov.tr>. (Erişim T.:06.10.2021)

- Jones, R., Stout, T., Harder, B., Levine, E. ve Levine, J. (2008). Personnel psychology and nepotism: Should we support anti-nepotism policies? 45.
- Karakaplan, Özer, E. (2021). Örgütlerde Kayırmacılık. B.Çiçek (ed.), *Örgütsel Davranışın Karanlık Yüzü* inside (1-21. ss). Nobel Bilimsel Eserler, Ankara.
- Karasar, N. (2009). Bilimsel araştırma yöntemi. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Karayama, S. (2018). School Administrators who Serve in Different Institutions Ethical Dilemmas and Their Attitudes towards These Dilemmas. *Asian Journal of Education and Training*. 4/3, ss: 201-209.
- Karayaman, S. (2019). Yönetimde Duygusal Zekâ, İşyeri Mutluluğu ve Etik Karar İlişkisi: Okul Yöneticileri Üzerinde Bir Araştırma. Doktora Tezi, Gelişim Üniversitesi.
- Karayaman, S. (2021). Okul Yöneticilerini Etik İnkileme İten Baskı ve Güç Kaynaklarının Okul Kademelerine Göre İncelenmesi, *İnsan ve İnsan dergisi*, yıl:8, Sayı:27, ss:245-253. DOI: <https://doi.org/10.29224/insanveinsan.797652>
- Keser, A. ve Zencirkıran, M. (2021). *Örgütsel Davranış*. (2.Baskı). Bursa: Dora Basım-Yayın.
- Khatri, N., Tsang, E. & Begley, T. M. (2006). Cronyism: A cross-cultural analysis. *Journal of International Business Studies*, 31, 61-75.
- Koçel, T. (2013). *İşletme Yönetimi*, (14. Baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Kurtoğlu, A. (2012). Siyasal örgütler ve sivil toplum örgütleri bağlamında hemşehricilik ve kollamacılık. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(1), 141-169.
- Loewe, M., Blume, J., Schönlebe, V., Seiber, S., Speer, J. & Voos, C. (2007). The impact of favouritism on the business climate: A study on wasta in Jordan, studies. *Deutches Institut für Entwicklungspolitik, German Development Institut*, 1-200.
- Miles, M, B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded Sourcebook*. (2nd ed). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Nadler, J. & Schulman, M. (2015). Favorism, cronyism and nepotism. (6 Ekim 2021) web sitesinden erişilen adres: <https://www.scu.edu/government-ethics/resources/what-is-government-ethics/favoritism-cronyism-and-nepotism/>
- Neuman, W. L. (2012). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar I-II*. Cilt (5. Basım). İstanbul: Yayın Odası.
- Ozler, N. D. & Buyukarslan, B. A. (2011). The overall outlooc of favouritism in organisations: A literatüre review. *International Journal Of Business And Management Studies*, 3(1), 1309-8047.
- Özsemerci, K. (2003). *Türk kamu yönetiminde yolsuzluklar, nedenleri, zararları, ve çözüm önerileri*. Ankara: Sayıştay Yayın İşleri Müdürlüğü.
- Patton, M.Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods* (3rd Ed.). London: Sage Publications, Inc.
- Perkins, D. (1996). Structure and choice. The role of organizations, patronage and the media in party formation. *Party Politics*, 2(3), 255-375.

- Ponzo, M. & Scoppa, V. (2011). A simple model of favouritism in recruitment, *Research in Economics*, 65, 78-88.
- Safina, D. (2015). Favouritism and nepotism in an organisation: Causes and effects. *Procedia Economics and Finance*, 23, 630-634.
- Sabry, M. I. (2020). Cronyism as an outcome of institutional settings: The case of pre-2011 Egypt. *International Journal of Sociolog and Social Policy*, 40, 58-78.
- Söylemez, M. (2021). Kariyerizm. B. Çiçek (Ed). *Örgütsel Davranışın Karanlık Yüzü* içinde, Nobel Bilimsel Eserler, ISBN:978-625-7556-13-1, ss:223-238.
- Schreurs, B., Hamstra, M.R.W., Jawahar, I.M. and Akkermans, J. (2020), "Perceived overqualification and counterproductive work behavior: testing the mediating role of relative deprivation and the moderating role of ambition", *Personnel Review*, Vol. 50 No. 3, pp. 1038-1055. <https://doi.org/10.1108/PR-05-2019-0237>
- Stein, M. and Pinto, J. (2011) The Dark Side of Groups: A "Gang at Work" in Enron. *Group & Organization Management*, 36(6) 692-721. Reprints and permission: <http://www.sagepub.com/journalsPermissions.nav> DOI: 10.1177/1059601111423533
- Şencan, H. (2005) *Sosyal ve Davranışsal Ölçmelerde Güvenirlik ve Geçerlik*. Ankara: Sözkese Matbaacılık.
- Wilson, J.Q. (1961). The economy of patronage. *Journal of Political Economy*, 69(4), 369-380.
- Woods, N.D. & Baranowski, M. (2006). Legislative Professionalism and Influence on State Agencies: The Effects of Resources and Careerism . *Legislative Studies Quarterly*, 31 (4), 585-609. <https://doi.org/10.3162/036298006X201940>
- Yazıcı, M. & Can, S. (2020). Etik problem olarak kurumlarda örgütsel kayırmacılık. *ARHUSS*, 3(2), 212-244..
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. 11. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, A.& Kılavuz, R. (2002). Türk kamu bürokrasisinin işlemsel sorunları üzerine notlar. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(2) 17-31.

[itobiad], 2022, 11 (2): 1066-1088

<p>Effects of Global Fast-Food Restaurants on Local Fast-Food Markets: Case of Turkey</p> <p>Küresel Fast-Food Restoranlarının Yerel Fast-Food Piyasaları Üzerine Etkileri: Türkiye Örneği</p> <p>Video Link: https://youtu.be/KFK7XjCHPVc</p>	
<p>Müjgan DENİZ Dr. Öğr. Üyesi, İ.Ü. İktisat Fakültesi/İktisat Bölümü Asst.Prof., İ.University Faculty of Economics Department of Economics hacioglu@istanbul.edu.tr / ORCID:0000-0002-3151-5838</p> <p>Vafa ABBASALİYEVA Azerbaycan NOVCO Şirketi Azerbaycan NOVCO Company vafa.abbasaliyeva@mail.ru / ORCID:0000-0002-6352-7163</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 18.01.2022
Kabul Tarihi / Accepted	: 20.05.2022
Yayın Tarihi / Published	: 18.06.2022
Yayın Sezonu	: Nisan-Mayıs-Haziran
Pub Date Season	: April-May-June

Atıf/Cite as: Deniz, M. & Abbasaliyeva, V. (2022). Effects of Global Fast-Food Restaurants on Local Fast-Food Markets: Case of Turkey . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (2) , 1066-1088 . DOI: 10.15869/itobiad.1059484

Plagiarism/İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Müjgan DENİZ , Vafa ABBASALİYEVA).

Yayıncı / Published by: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Küresel Fast-Food Restoranlarının Yerel Fast-Food Piyasaları Üzerine Etkileri: Türkiye Örneği

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de faaliyet gösteren küresel fast-food markalarının hızlı-yemek sektöründeki payları ve pazar yoğunlaşmasındaki ağırlıkları göz önünde bulundurularak, ulusal fast food endüstrisindeki rekabet yapısını analiz etmeye çalışmaktır. Bu doğrultuda, küresel fast-food (hızlı-yemek) restoranlarının domine ettiği hamburger, pizza, sandviç vb. fast-food yiyeceklerin tüketildiği endüstride Türkiye’deki mevcut durum ele alınmıştır. Literatür taraması kısmında en sık kullanılan yoğunlaşma indekslerinden başlıcaları, N-Firma Yoğunlaşma Oranı (CRn), Herfindahl-Hirschman İndeksi, Entropy İndeksi (EI), Hannah-Kay İndeksi (HKI), Gini İndeksi (GI) gibi, yapılan örnek çalışmalar bağlamında incelenmiştir. Daha önce başka sektörlerde ve endüstri dallarında farklı indeksler kullanılarak yapılan benzer çalışmalardan örnekler sunulmuştur. Çalışmada sözü edilen sektördeki kısıtlı istatistiki veriler ışığında fast-food markalarının pazar yoğunlaşma oranları hesaplanmaya çalışılarak, endüstrideki rekabet ortamı ve piyasa yapısı analiz edilmeye çalışılmıştır. Genel itibariyle fast-food sektörü ve pazarın tamamı özelde Türkiye’de faaliyet gösteren dört büyük fast-food firması bir vaka çalışması olarak ele alınmıştır. İlk etapta fast-food kavramının ortaya çıkışı, dünya genelinde küresel fast-food markalarının gelişim süreci ve Türkiye’de fast-food piyasasına girişi tarihsel bakış açısıyla ele alınmıştır. Daha sonra pazara hakim ve en çok şube sayısına sahip dört büyük fast-food restoran zincirinin sahip olduğu pazar payı diğer fast-food markaları ve ürünlerinin pazar payları ile karşılaştırılarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Türkiye genelinde fast-food sektöründe gözlenen pazar yoğunlaşması ve rekabet yapısı literatürde kabul görmüş belli başlı indeksler kullanılarak yapılmak istenmiş ancak ulaşılabilen sınırlı veri ve yetersiz istatistiki data çalışmayı kısıtlamıştır. Bu bağlamda, sektördeki yoğunlaşma seviyeleri Firma Yoğunlaşma Oranı-CRn, Herfindahl-Hirschman indeksi kullanılarak Türkiye pazarında fast-food sektöründeki yoğunlaşma düzeyi analiz edilmeye çalışılmış, bu doğrultuda sektörde hızlı yemek hizmeti veren küresel restoran zincirlerinin pazarda sahip oldukları yüzdelik payları ve piyasadaki ağırlıkları kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda sözü edilen küresel markaların fast-food pazarındaki yoğunlaşma oranlarının yüksek düzeyde olduğu ve rekabet düzeyinin oligopol piyasasına yakın olduğu tespit edilmiştir. Bu süreç sonucunda Türkiye’de hamburger, pizza vb. fast-food yiyeceklerin tüketildiği pazarda tam rekabet piyasasından uzak oligopolistik bir pazar yapısının geliştiği görülmüştür. Küresel markaların gücü, tanınırlığı ve hızla pazara entegre olma kapasiteleri sayesinde Türkiye’de mevcut fast-food piyasasında giderek daha fazla pazar payına sahip oldukları, şube sayılarını ve coğrafi olarak yaygınlıklarını arttırdıkları tespit edilmiştir. Son yıllarda az sayıda küresel fast-food restoran zincirinin yüksek pazar konsantrasyon oranlarıyla Türkiye fast-food endüstrisinde oligopol bir piyasa yapısı meydana getirdiği gözlemlenmiştir. Özetle, az sayıda uluslararası fast-food markası yıllar içerisinde Türkiye’de sahip oldukları restoran sayılarını ve tüketim pastasından aldıkları paylarını artırarak, pazara hakim duruma gelmişlerdir. Bu da söz konusu sektörde oligopol piyasa yapısını beraberinde getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Uluslararası Markalar, Fast-Food Endüstrisi, Pazar Yoğunlaşma Oranı, Oligopol Piyasaları.

Effects of Global Fast-Food Restaurants on Local Fast-Food Markets: Case of Turkey

Abstract

The aim of this study is to try to analyze the competitive structure of the national fast food industry, taking into account the shares of global fast-food brands operating in Turkey in the fast-food sector and their weight in market concentration. In this direction, hamburgers, pizzas, sandwiches, etc. dominated by global fast-food restaurants. The current situation in Turkey in the industry where fast-food foods are consumed is discussed. In the literature review, some of the most frequently used concentration indices, such as N-Firm Concentration Ratio (CR_n), Herfindahl-Hirschman Index, Entropy Index (EI), Hannah-Kay Index (HKI), Gini Index (GI), were examined in the context of case studies. Examples of similar studies, which were previously carried out in other sectors and industries using different indexes, are presented. In the light of the limited statistical data in the sector mentioned in the study, the market concentration ratios of fast-food brands were tried to be calculated, and the competitive environment and market structure in the industry were analyzed. In general, the fast-food sector and the entire market, in particular, McDonalds' firm has been handled as a case study, the emergence of the brand in the first place, its development process as a global fast-food brand across the world, and its entry into the fast food market in Turkey are examined from a historical perspective. It is discussed. Then, the market share of McDonalds' hamburgers was tried to be analyzed by comparing them with the market shares of other fast-food brands and products. The market concentration and competition structure observed in the fast-food sector throughout Turkey were intended to be made using certain indexes accepted in the literature, but insufficient statistical data on the industry limits research. In this context, the market concentration levels in the fast-food sector in the Turkey in this study were tried to be analyzed via firm Concentration Ratio-CR_n and Herfindahl-Hirschman index. As a result of the analysis, it has been determined that the market concentration rates of the mentioned global brands in the fast-food industry are at a high level and the level of competition is close to the oligopoly market. It has been observed that an oligopolistic market structure has developed in the market where fast-food style foods are consumed, away from the perfect competition market. As a result of the analysis, it has been determined that the concentration rate in the Fast-food industry in Turkey is quite high and the level of competition is close to the oligopoly markets. It has been determined that global brands have more and more market share in the current fast-food market in Turkey, increasing the number of branches and their geographical prevalence thanks to their power, recognition and capacity to rapidly integrate into the market. In summary, it has been observed that a small number of international fast-food brands have come to dominate the market by increasing the number of restaurants they own and their share of the consumption pie in Turkey over the years. This has brought about the oligopoly market structure in the sector in question.

Keywords: Globalization, International Brands, Fast-food Industry, Market Concentration Ratio, Oligopoly Markets.

Introduction

According to the advocates of globalization, the global economy; it means the acceleration of the capital and financial market. With globalization, the field of transportation has also developed rapidly, and the transfer of goods and services produced in one country to another country has become faster and with lower costs compared to the past. Institutions that are banks and do financial affairs have become internationalized with globalization. With the globalization of the economy, world companies have emerged. The globalization of finance has opened new doors for both savers and fund-seeking entrepreneurs.

The global economic space is characterized by the processes of globalization of business, which consist of many elements of international economic relations between individual countries, regions, all kinds of associations and unions. The globalization of markets is one of the most important characteristics of today's business. This trend has serious and far-reaching implications for the formulation of a firm's strategy and policy in all areas of business, including service sector, marketing, manufacturing, finance and personnel. This trend is reflected in the growing number of global goods and brands. In most sectors of both manufacturing and services, business is no longer confined to the national market.

At the same time, there are both positive and negative impacts of these developments and increasing share of global fast-food brands and fast-food restaurants in local markets. Today, the sovereignty of hamburger and its hegemonic cultural connotations, by using cultural codes traditionally accepted in every layer of society, succeeds in spreading the message that hamburger is a product that does not exclude local habits. One of the important factors that accelerate this is the validation of the idea of being privileged by consuming products with international connotations such as hamburgers in the society. Hamburger is both familiar and universal. As a matter of fact, Ritzer (1999) draws attention to the international position promised in exchange for consuming such products and the resemblance behind it with the example of Hard Rock Cafe. Customers of Hard Rock Cafes located in major cities of the world are more interested in products with the Hard Rock Cafe logo than food. Many people who wore Hard Rock Cafe T-shirts have not gone to dinner there even once. Wearing anything with this logo almost instantly gives the wearer an international position, and for many people respect is achieved by the presence of the Hard Rock logo on a T-shirt. Similarly, eating hamburgers provides a valid image and satisfaction in terms of popular cultural values (Ritzer, 1999, p. 43).

In most sectors of both manufacturing and services, business is no longer confined to the national market. Thanks to the improvement of transportation and communication systems and development of new technologies, a worldwide market has emerged. The implications of this are significant and span the areas of finance, manufacturing, personnel, logistics and marketing. There are now global brands, global services, an international consumer profile and global company images and, of course, global marketing strategies. Firms must decide whether to enter the global market, how to do it, what elements of the firm's activities to standardize for the global market. Companies

must also anticipate the implications of these decisions for their future growth and prosperity (Rapp, 1997, p. 535).

It is important to focus on the economic effects of global fast-food brands in local fast-food markets and also positive and negative impacts on national economies. Global fast-food restaurants have been in Turkish markets for nearly 35 years. In this process, what kind of impact international companies have had on the ready-made food sector and had on other domestic companies operating in the local fast-food markets? Again, to what extent with the presence of the effects on restaurant and restaurant management, houte-coture food or fast food eating habits and consumption patterns in the food sector has been tried to be answered in this study. Also, it is aimed to analyze the effects of global fast-food restaurants over local fast-food markets and their increasing concentration across the fast-food sector.

Global Markets and Increasing Global Competition

With the increase of financial globalization, capital did not stay within a certain state but also spread to the borders of other states. With financial globalization, surplus capital has spread to the borders of other states to provide less risk and more profit. Financial globalization developed and showed its effect mostly in the 1980s, so the reasons that separate international financial markets from each other disappeared and international financial markets were rapidly integrated with each other.

It has been observed that the liberalization of financial markets after the 1980s not only contributed to the economies of the states but also caused economic crises. According to neoliberalists, the unification and integration of financial markets contributes to economic growth. Liberal policy in capital markets; liberalization of capital, liberalization of entry and exit and financial pressure policies and removal of barriers to investors. Liberalization of money markets; We can express it as removing the obstacles and controls in the banking system, improving the competition between banks. McKinnan and Shaw's studies state that removing restrictions on finance will be effective in economic growth (Galindo et al., 2002).

Today, international marketing determines the marketing activities of a company, first of all, when moving capital, goods, services across the border of states, i.e. acts primarily as export marketing, marketing in foreign markets. But at the same time, international marketing cannot be understood only as export, foreign trade. International marketing includes issues of effective organization of import purchases. International marketing is primarily the marketing activity of transnational companies (TNCs) and international monopolies, which extends to foreign countries, but also includes work in foreign markets for small and medium-sized enterprises.

The effects of multinational and global businesses on world trade are increasing day by day. These businesses are struggling in increasingly globalized and competitive markets with the influence of many factors such as rapid technological changes and decreasing trade barriers, increasing financial costs and shortages. Although fast-food sector is considered as a developing branch of the hotel and food industry, the industry is generally run by international businesses and chain department stores that earn money

by selling names around the world, such as McDonald's, Burger King, Kentucky Fried Chicken (KFC), and Domino's Pizza.

In order to ensure mutual satisfaction between the buyer and the seller and to meet the expectations of both parties, the conditions of the period made it necessary for the marketing to constantly renew its own crust. Factors followed by developments in marketing understanding; (Derin, 2011, p.12)

- “Developments in technology
- Increase in production.
- Population increases.
- Increasing per capita income.
- Increasing in education and knowledge.
- Change of social, political, and cultural conditions”.

The way to reach new customers that globalization promises regarding the markets they will enter into businesses; it is about getting to know new cultures and finding new customers before new competitors. Natural conditions, lifestyle and consumption, marketing institutions, legal restrictions, consumer behavior are different in each country. In this case, each country is a unique market in terms of marketing. Thus, every international market; In terms of economic environment, political-legal environment, technological environment and cultural environment, it should be analyzed carefully and in depth and marketing attempts should be made accordingly. What a marketing manager is doing to get to know his own country's market should endure similar efforts to get to know the markets of other countries (Gegez et al., 2003).

Development Process of Fast-Food Sector

The fast-food sector is a sector that deals with the supply of fast-food offered to consumers packaged to prepare it at home or for consumers to consume immediately. Fast-food sector has grown in parallel with the changes in social and economic life and of course, demographic factors has pushed the sector to grow rapidly (Korkmaz, 2005, p. 22-39). If a general classification is made regarding the fast-food sector, the sector can be expressed under four sub-headings. These are Hamburgers, non-hamburgers, ethnic food chains and family restaurants that offer fast service. According to this classification, businesses such as Mc Donald's, Burger King, Wendy's can be given as examples to the hamburger industry, while businesses such as Pizza Hut, KFC and Taco Bell are examples of the non-hamburger sector. Ethnic food chains, on the other hand, describe businesses that contain products that reflect the food culture of different communities based on cultural characteristics. Examples of this area are Chinese, Indian and kebab-dominated Turkish fast-food chains.

In daily life, individuals have difficulties in many problems faced or in the selection of preferences with more than one alternative. In the solution of problems with alternatives with almost the same characteristics, individuals enter the process of solving these problems by creating criteria that characterize the alternatives. Multiple Criteria Decision-Making Methods are used to make these choices in the best way. Multiple Criteria Decision-Making Methods facilitates the preferences of individuals and ensures

that the decisions made are consistent (Korkmaz, 2005, p.30). Having more than one alternative in the food sector is one of the factors that make consumers' choices difficult. Consumers make their choices by evaluating many criteria about companies.

Fast-food manufacturing and service takes not more than a few minutes in total. It is cheaper and more practical with disposable packaging, as a food category eaten by hand and it is also possible to snack standing. International companies also produce large quantities and mass production economically. While trying to maintain a global brand, these companies have started to produce and sell to the entire world; so this industry has reached a considerable size. Fast-food sector is one of the favorite choices in people's food preference due to its fast preparation, ease of consumption and transportation (Siew et al., 2017, p. 72-76). Fast-food restaurants, on the other hand, are businesses that serve this food group to meet the food and beverage needs of people. The fast-food sector is increasing day by day due to the increase in urbanization rate with the effect of the rapid population growth, women's entry to work life, the increase in family income levels accordingly, the establishment of the eating habits outside, the increasing pace of working life shorten the time allocated to food, the increase in the young population ratio and the effect of advertisements. It is growing slightly.

Historical Background of Global Fast-Food Chains

With the onset of the industrial revolution, the concept of time led to shortening lunch breaks, which divided the working hours. The American Quick Ready Meal System, which allows businesspeople to eat in a short time, offers products such as food and beverage to consumers quickly, and changes have been recorded in this sector (Schlosser, 1997, p. 41). The Quick Ready Meal System is a food system that serves many consumers in a short period of time, where food products prepared with standard methods are produced and sold. This system not only meets the taste buds of the people who spend most of their time away from home, but also offers solutions to the problem of time (Anil et al., 2011, p.52).

In 1940, the first McDonalds restaurant was opened as a drive-in (car service restaurant) in California. In the 1950s, the issue of eating out started to become widespread in Europe and the interest in fast-food restaurants has increased gradually. In 1954, the chain of McDonalds restaurants was bought for \$ 70 million by entrepreneur Ray Kroc, and the real growth in McDonalds was after this period. Ray Kroc bought all the name rights of McDonalds in 1961 and preferred to place it in an advanced franchising system rather than running this chain alone with the increase in the number of restaurants (McDonald's Annual Report 2013). The company went public in 1965, and its shares began trading on the New York Stock Exchange in 1966, and in international exchanges such as Frankfurt, Munich, Paris and Tokyo in 1989. By opening Hamburger University in 1961, it was ensured that McDonald's business was handled with various aspects and a license was given for hamburger. Each McDonald's operator completes the last semester of 8-12 weeks of training at this university before the restaurant is operational (Vardar, 2011).

On the other hand Burger King, which opened its first restaurant in Miami in 1954, opened its first restaurant outside the United States in Puerto Rico in 1963. The years of 1960 and 1970 are the fastest spread of the fast-food industry in America. The leading

brands that increased on the roadside during these years were Burger King, Wendy's, Kentucky Fried Chicken, Arby's, and Pizza Hut. With the introduction of Domino's Pizza's take-out service in the 1980s, pizza became a popular food. Fast-food businesses are "fashion food" in the country where they are opened and especially address the young population of the country (Yazıcıoğlu et al., 2013, p. 36-41).

In 1954, the chain of McDonalds restaurants was bought for \$ 70 million by entrepreneur Ray Kroc, and the real growth in McDonalds was after this period. Ray Kroc bought all the name rights of McDonalds in 1961 and preferred to place it in an advanced franchising system rather than running this chain alone with the increase in the number of restaurants (McDonald's Annual Report 2013). The company went public in 1965, and its shares began trading on the New York Stock Exchange in 1966, and in international exchanges such as Frankfurt, Munich, Paris and Tokyo in 1989. By opening Hamburger University in 1961, it was ensured that McDonald's business was handled with various aspects and a license was given for hamburger. Each McDonald's operator completes the last semester of 8-12 weeks of training at this university before the restaurant is operational (Vardar, 2011).

Fast-food is a form of nutrition that has an impact on urban living areas, as a compulsory result of people spending less time on nutrition to sustain their lives more efficiently. Fast-food means cheap food that is quickly and easily prepared and served, sold in restaurants and snack bars (Medeiros & Salay, 2013, p. 176-190). Fast-food is one of the favorite choices among people's choice of food. It is preferred because it can be prepared in a short time, suitable for on-site consumption and transportation as a package (Siew, 2017: 72-76). Menus in most fast-food restaurants usually include options such as burgers, French fries, fried chicken pieces, sandwiches, carbonated soft drinks, coffee, salads, juices, grilled chicken and baked potatoes. To reduce food costs, it is usually served in plastic or cardboard boxes or paper packaging. As a result today, fast-food is a million of dollars industry spread all over the world. Leading fast-food chains such as McDonald's, Burger King, Dominos' and KFC are multinational companies worldwide.

Increasing Global Market Share and Profitability of Fast-Food Restaurants

Market share is an economic term in a market, which means the share of a firm within the total sales amount or revenues of a good. Market share is one of the most important variables that explain the amount of profits obtained by a firm, and at the same time, it is one of the most crucial indicators in measuring firms' monopoly power. Accordingly, there is a correct proportion between the firm's market share and its power in the market, and in general there is a similar relationship between the firm's profitability and the firm's market share (Kırım, 2001, p.52). In traditional marketing understanding, performance measurement is based on market share. Therefore, in marketing, it is aimed to increase the market share, that is, to find more customers for products or services. The main benefit of using the market share as a performance criterion of the enterprise is its low dependence on macroeconomic variables such as economic status or tax policies (Kırım, 2001, p. 53-55).

Table 1. 10 Most Valuable Quick Service Restaurant Brands, 2020 (Mill \$)

Brands	Brand value, US dollars
McDonald's	129,321
Domino's Pizza	10,743
Starbucks	47,753
Pizza Hut	7,341
Subway	13,768
KFC	16,584
Tim Hortons	5,353
Chipotle	6,603
Taco Bell	5,928
Burger King	6,368

Source: <https://www.statista.com/fas12.08.2020>.

Table 1 shows 10 most global important fast-food restaurants. The brand value of these restaurants is indicated in the table. This year, the brand value of Starbucks has reached about \$ 47.8 billion. McDonald's was the most valuable fast-food brand in the world, with a detailed brand value of approximately 129.3 billion US.

Fast-food restaurants have become the main suppliers of the mass-produced products, attracting more and more people to enjoy their service. Convenience, good taste and saving time and money are some of the key factors driving the development of the fast-food market and fast-food restaurants. American cuisine dominated the global market and the four leaders in the catering industry are businesses called McDonald's, KFC, Taco Bell and Wendy's. Market growth is supported by increased choice for fast-food of generations X, Y and Z around the world. According to Statista, the market size is; The industry, which peaked at \$868 billion in 2019, took a hit in 2020 due to COVID-19 and the restrictions that came with it. The sector, which declined to 736 billion dollars in the pandemic year, started to gain strength again in 2021 and closed the year 2021 with 797 billion dollars.

Today, products that ordinary people can easily consume and glorified with popular culture are all around. These products are offered to ordinary people through cultural codes familiar to them and for small amounts, but the mass size of these people as consumers is enormous. In short, it is the sale of a lifestyle hidden behind cultural motifs and images. In Ritzer's (1993, p.16) words, societies are "McDonaldized". Morley and Robins (72) define this as cocacolonization. Here the authors also use a pun, combining Coca-Cola with the word's colonization, which means colonization, and point out a spread that took place under the Coca-Cola identity or leadership (Park, 2004, p. 87-94).

Fast Food Market in Turkey and McDonalds' Case in Turkey

Entry of international companies in the fast-food sector in Turkey started in the 1980s. The first international fast-food restaurants in Turkey in 1986, McDonald's opened in Taksim, İstanbul and today operates under the umbrella of the Anadolu Group in Turkey McDonald's, with about 260 restaurants and 6,000 employees in 41 cities annually serves 100 million people (McDonalds' Turkey, 2014). In 1991, McDonald's has established its head office in Turkey. The data obtained from McDonald's page reveals that the majority of the restaurants are in big cities such as Istanbul (116), Ankara (22), Izmir (12) and Bursa (10), Antalya (14). This shows that McDonald's restaurants affect cities with high population potential in terms of urban culture.

Burger King brand was brought to Turkey by Tab Gıda in 1995. After McDonald's entering into Turkish market, one of the other global fast-food brands, Pizza Hut' has opened its first branch in Turkey in the Galeria shopping center in 1989 (Görkem, 2015, p. 267-279). Since the beginning of new century and especially after opening new shopping malls (AVM) in big cities, a number of global fast-food restaurants chain have entered into Turkish fast-food market. However, even though there are many different fast-food brands and various alternatives in this market, all over Turkish market, two or three big brands have captured the biggest share.

Table 2. Fast-Food Consumption in Turkey According to the Most Preferred Brands

Most Preferred Fast-food Brands	Consumption Percentages (%)
Burger King	46
Domino's	43
McDonald's	36
Bydöner	29
KFC	25
Hacıoğlu	21
Popeyes	20
Arby's	11

Source: <https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/turkiyede-fast-food-sektoru/>

Today fast food sector in Turkey has a market of **2.4 billion USD**. TAB Food is in control of the **40% share** of the market. TAB Gıda operates a total of 1132 restaurants, including some major American brands. According to a study conducted with 1200 people, 41% of the participants stated that they consumed fast-food 1-2 times a week and 59% stated that they ate hamburgers (Brand Core, 2018). At the same time, 46 of the participants prefer Burger King, 43% prefer Domino's Pizza, 36% prefer McDonald's (World Food Istanbul,

2018). With around 6000 employees, this ready meal-food sector serves 100 million people annually.

Global Fast-Food Brands' Market Concentration Ratios in Turkey

In general so far the development of the fast food industry, the current fast-food market structure in Turkey were discussed. From here on, the main purpose of this section is to analyze the competitive structure of fast-food industry in Turkey and the market concentration ratios of global brands like McDonlads', Burger King, KFC, Popeyes, Pizza Hut in the relevant industry, considering main concentration measurement methods.

Literature Review and Overview of the Concept of Market Concentration

The level of market concentration reveals the degree to which the market can be controlled by a certain number of firms. It should be stated that measures of market concentration are a function of the number of companies operating in a market and their market shares. Market concentration means that a small number of firms control the market share in any market. (Saridoğan, 2021, p. 67-8) In other words, concentration can be defined as the fact that production in an industry or market is in the hands of a small number of large firms.

The proximity of a market to a competitive market is determined by market concentration criteria. The purpose of the indices measuring the concentration in the market is to measure the market share among the firms in the market and to determine the level of competition in the market. This research examines market concentration in relevant the sector by utilising the most commonly used concentration indexes. From the 1950's various indexes have been developed to reveal the level of market concentration. The most used among these indexes are Firm Concentration Index/Concentration Ratio (CR_n), Herfindahl-Hirschman Index (HHI) (Herfindahl 1950; Hirschman, 1945-1964), Entropy Index (EI), Hannah-Kay Index (HKI) (Hannah and Kay, 1977) and the Gini Index (GI) (Saridoğan, 2021, p. 67).

In the literature, there are a number of domestic and foreign studies that analyze market concentration in different sectors. Also there are many studies in the literature that reveal the level of market concentration in Turkey in different sectors, but no study has been found on international fast-food companies operating in Turkey. It is seen that different methods are used in these studies. Among them Herfindahl-Hirschmann Index (HHI) is frequently used in determining the degree of concentration of markets in economics literature. It is also closely related to Gini Concentration Index (GCI). Another index widely used in the literature is the Concentration Ratio (CR).

It has been observed that concentration indexes are often used in academic researches in last decades such as Yurdakul and Aktas (2001) in their academic study, they examined the concentration ratio in the flour industry sector between 1985-1997. Although the concentration rate in the flour industry sector between 1985-1997 showed a general increase, it is a very low rate. As a result, there is a workable level of competition in this market. Besides, in his academic study Yayla (2007) examined the market concentration in the banking sector between 1995 and 2005 by using indices such as CR, HHI, EM.

While the concentration in the banking sector decreased between 1995-1999, it increased between 2000-2005 in Turkish financial market.

Kaynak and Ari (2011) conducted a study on the Automotive sector in Turkey and the market concentration ratio between 2003 and 2010 was calculated using the CR and HHI indexes. According to CR₄, it has been observed that there is a high level of concentration in the domestic passenger and domestic light commercial vehicle sector, and according to CR₈, in the domestic light commercial and imported light commercial vehicle sectors. In the HH index, while there is a monopolistic competition market structure in the domestic light commercial and domestic passenger vehicle sectors, it has been determined that there is a low concentration in the imported passenger and imported light commercial vehicle sectors.

Furthermore, Polat (2007) has analyzed the market concentration level of the firms in the Turkish cement market by taking into account the income, cost and production criteria. As a result of the analysis, it has been determined that the Turkish cement market structure is on the border of monopolistic competition and oligopoly market according to the n-firm concentration ratio. According to the HHI index, it has been found that the Turkish cement market has a more competitive structure.

Also in other countries various academic studies have been conducted on market concentration, for instance; Silk and King (2008) used HHI to determine the market concentration of advertising agencies and marketing services in the USA. As a result of the study, it was determined that there was a high concentration in the relevant market. Besides, Sung (2014), determined in her empirical study on OECD countries that the concentration level in the mobile communication market is very high and depending on this density, the price and profitability in the sector are high.

Concentration Measurement Methods

The easiest to calculate and therefore the most frequently used one of these measures is the Concentration Ratio (CR_n). Another index widely used in the literature is the Herfindahl-Hirschmann Index (HHI). Concentration ratio is the most widely used measure among the concentration measures because it can be calculated easily. Concentration ratio expresses the cumulative shares of a certain number of companies, articles, chapters or countries. (Doğan and Soyyiğit Kaya, 2011, p. 6).

$$CR_m = \sum_{i=1}^m P_i * 100$$

CR_m: Concentration Ratio P_i: Firm's Market Share

The value of m in the formula represents the number of companies whose concentration ratio will be calculated. It is usually calculated by taking the sum of the market shares of the 4 or 8 leading companies in a market on the basis of sales (TUİK, 2011, p.11). The Turkish Statistical Institute calculates the concentration level in industry and service sectors as CR₄. According to the concentration levels; If CR₄ < 0.3, low concentration; 0.3 ≤ CR₄ < 0.5, medium concentration; 0.5 ≤ CR₄ < 0.7 high concentration; CR₄ ≥ 0.7 very high

concentration. In this context, the CR rates obtained in the study will be interpreted similarly to the system of TÜİK.

If the market supplies of the two largest firms in an industry can be determined, the index is expressed as CR₂ (Concentration Ratio 2), if the market share of the four largest firms can be determined, the index is expressed as CR₄, and if eight firms can be calculated, it is expressed as CR₈. The sum of the market shares represents the concentration index. If the concentration ratios are less than 40%, the industries are monopolistic competition, and if it is above 40%, the industry in question has an oligopolistic structure (Dinler, 2011, p. 449-450).

As mentioned above, the Herfindahl-Hirschmann Index (HHI), another index that is widely used in the literature, The Herfindahl-Hirschman index, better known as the Herfindahl index, is a statistical measure of concentration. The index was developed independently by two economists, one is Albert O. Hirschman in 1945 and the other is O.C. Herfindahl in 1950. Hirschman presented the index in his book, *National Power and the Structure of Foreign Trade* (Berkeley: University of California Press, 1945). Herfindahl's index was presented in his unpublished doctoral dissertation, "Concentration in the U.S. Steel Industry" (Columbia University, 1950). It is defined as follows (Bikker ve Haaf, 2002, p.7);

$$HHI = \sum_{i=1}^n S_i^2$$

Here, n-business concentration ratios method is used and S_i represents the square of the market share of the ith firm in the market in the equation. If it is taken as a percentage, the highest value that HHI can take is 10.000, and if it is taken as a ratio, it is 1. In general, small index values indicate a non-condensed market, and large index values indicate a dense market. In short, the proximity of a market to a competitive market is determined by market concentration criteria. Various indexes have been developed to reveal the level of market concentration. The aim of the study is to analyze the market structure of the sector within the framework of the most used indexes in the literature, which express the concentration analysis.

The entropy measurement used in market concentration theory is accepted as a measure of firms' uncertainty about their market shares. In entropy measurement, all firms in the market are included in the analysis and the market share of each firm is multiplied by the logarithm of this share. The simple mathematical form of the entropy measurement is given in equation. (Curry and George, 1983, p. 208).

$$E = - \sum_{i=1}^N S^i \log S^i$$

The entropy coefficient E takes values between 0 and logn; The lower the E value is determined, the higher the level of concentration will be. At high E values, the concentration level gradually decreases. This is due to the uncertainty-based interpretation of the Entropy measurement. That is, the higher the coefficient, the harder

it is for a firm to retain its customers because firm shares are more evenly distributed. Hannah and Kay (1977) proposed a concentration index based on the shortcomings of the CR concentration index. According to the authors, the following principles should be taken into account when creating a concentration index:

- The principle of revenue transfer between firms should be valid in the market.
- Small firms entering the market should also reduce concentration.
- Mergers should increase concentration.
- Changing consumers' tastes and preferences should reduce concentration.
- Factors affecting the growth of firms should increase concentration.
- If s_j is the share of a new firm, then the effect of s_j on the concentration index should decrease as time progresses.
- The index should be compatible with the order of the concentration curves.

In the market, Hannay and Kay created the concentration index in the equation below in line with the principles above;

$$E = - \sum_i^N S^i \log S^i n(\alpha) = \left(\sum_i^N S_i^\alpha \right)^{\frac{1}{1-\alpha}} \quad \alpha > 0 \quad \alpha \neq 1$$

Another concentration index is the Gini Index. The Gini coefficient, which is used to measure the level of market concentration, is derived with the help of the Lorenz curve. The Gini coefficient is used to measure inequality within a distribution. The coefficient takes values between 0 and 1, and if the value is "0", it means complete equality, and "1" means complete inequality (Saridoğan, 2021, p. 73).

Market Share of Global Brands and Competition Structure of Fast-Food Industry in Turkey

First of all, it is necessary to give information about the market shares and sizes of fast-food restaurants operating in Turkey and the companies that operate them. Which brands have how much share in the sector and which companies control these brands will provide us with the data needed for research. Moreover, statistics such as the annual sales figures of fast-food restaurants, the number of branches they have, and the number of restaurants they operate throughout Turkey are also necessary for the study.

The fast food industry in Turkey has a market of 2.4 billion dollars. According to a study conducted with 1200 people in Turkish market, 41% of the participants stated that they consume fast food 1-2 times a week, and 59% of them eat hamburgers (Brand Core, 2018). The leading brands and operating companies of the sector and their percentage shares are given below. Burger King Restaurants has been in a position to control 40% of the ready meals segment in Turkey during the last decade. The main company operates a total of 1132 restaurants, including some major American brands. The restaurants operated by this main company are as follows (World Food Istanbul, 2022):

- 651 Burger King restaurants
- 200 Popeyes restaurants
- 135 Usta Dönerci
- 78 Sbarro Pizza
- 68 Arby's restaurants

Table 3. Percentage of McDonald's Restaurants Ownership Structure (Total 36,525 Restaurants)

Franchised	Conventional Franchise	Company Owned	Dev. License	Affiliate
30.081	21.147	6.444	5.529	3.405

Source: <https://www.fool.com/investing/general/2016/04/03/what-percentage-of-mcdonalds-restaurants-are-owned.aspx>

In the 1970s, McDonald is carried itself out of the USA and gained an international company identity. In the early 1990s, it adopted a new strategy to open to the markets with a special position and different conditions such as Russia and China. Today, McDonald's serves approximately 70 million people every day with over 36,000 restaurants in 119 countries. More than 13,000 of its restaurants are outside the US. As of the end of 2013, 80% of McDonald's restaurants were created with a franchising market strategy and the Company has nearly 2 million employees (McDonalds' Annual Report, 2013, p. 7-9). In Turkey, McDonald's today has approximately 260 restaurants and with around 6000 employees, it serves 100 million people annually. (McDonalds' Turkey)

Market share (market share) is an economic term in a market, which means the share of a firm within the total sales amount or revenues of a good. Market share is one of the important variables that explain the amount of profits obtained by firms, and it is one of the important indicators in measuring firms' monopoly power. Accordingly, there is a correct proportion between the firm's market share and its power in the market, and in general there is a similar relationship between the firm's profitability and the firm's market share (Kırım, 2001, p. 52).

In traditional marketing understanding, performance measurement is based on market share. Therefore, in marketing, it is aimed to increase the market share, that is, to find more customers for products or services (Kırım, 2001, p. 53). The main benefit of using the market share as a performance criterion of the enterprise is its low dependence on macroeconomic variables such as economic status or tax policies (Kırım, 2001, p. 55). In all of its markets, McDonald's faces competition from other fast-food companies. In addition, economic, legal and technological changes, social causes, environmental differences and many other factors affect McDonald's success in the market. Market research identifies these factors and calculates how they will influence people's willingness to buy McDonald's products. The company needs this research to understand whether the number of target customers is increasing or decreasing, and whether customer habits may change in the future" (MPORA, 2015).

Concentration and Market Structure in Turkish Fast-Food Industry

It has been tried to analyze the market structure of the sector within the framework of the most used indexes in the literature, which express the concentration analysis. Two measurement methods are widely used by economists to measure concentration in any sector: Concentration ratio (CR_n) and Herfindahl-Hirschman index. The aim of this study is to analyze the degree of concentration of the Turkish fast-food industry using CR_n, Herfindahl-Hirschman Index. In the study, concentration rates are determined by market share of the companies operating in Turkish fast-food market.

The level of competition in the sector has been initially analyzed with the Concentration Rate Index (CR_n). Concentration Index is the most widely used measure among the concentration criteria because it can be calculated easily. Besides the concentration index, the Herfindahl-Hirschman Index has been applied in this study. Since the Herfindahl-Hirschman Index takes into account all companies in the sector and is sensitive to company sizes, it offers a more comprehensive measure than the Concentration Index.

If we analyze all the factors about market share in Turkey we can see that there is an oligopoly market structure; in other words, imperfect competition market. Here major fast-food companies' market share and sales' figures will be taken into account in order to analyze the competition structure in the fast-food industry. One of these companies is McDonald's as mentioned above, operates in the restaurant business, the segment is fast food. The company has grown continuously after the Second World War. A key element of this success is the franchise scheme, thanks to which it is possible to open a huge number of restaurants around the world and at the same time attract the bulk of investments from private franchise buyers.

Besides, other fast-food brands such as Burger-King, Popeyes, Dominos', KFC should also be taken into account. However, in addition to Burger King brand three other fast-food brands -Popeyes, Arby's, Sbarro Pizza- are also controlled by one company in Turkey. Another brand that has a significant market share in the fast-food market in Turkey is KFC which is owned by Turkish origin company. So it is obvious that in addition to **McDonalds'** restaurants, **Burger King (Popeyes' and Arby's)** restaurants, **KFC** and **Domino's Pizza** restaurants dominate the market. In other words, these four companies hold the bulk of the fast food pie (more than 60%) in Turkey.

In fast-food industry all over the world, generally there are a few firms which have controlled the fast-food market and capturing the biggest market share. According to *n-firm concentration ratio (CR_n)*, it is calculated by the percentage share of the biggest n firms' total sales within an industry (Ünsal, 2010, p. 473-4). For instance, total sales value in X good industry is 1000 Turkish Lira (TL) and the total share of 4 biggest firms in that industry is 700 TL out of 1000 TL. In this case, *n-firm concentration ratio* is $(700/1000) \times 100 = 70\%$. Generally, *n-firm concentration ratio*, as in the example in question, is calculated on the basis of four firms in that industry (Ünsal, 2010, p. 474).

In other words, it is calculated by considering percentage of the four companies with the largest share in an industry. The value of four-firm concentration index (CR₄) is approximately 0 in competitive market and on the other extreme in the monopoly market, this index value is %100. Industries in which the four-firm concentration ratio is less than forty percent (CR₄ < 40%) are monopolistic competition, industries in which the

four-firm concentration ratio is more than forty percent ($CR_4 > 40\%$) are considered oligopolies. In this respect, the situation where the four-firm concentration index (CR_4) is less than 60% is called *loose oligopoly*, and the situation where this ratio is greater than 60% is called *tight oligopoly*. Therefore, fast-food industry in Turkey where four dominant companies hold more than 40% and less than 60% of market share, can easily be included in the oligopoly market category. The high concentration rate in a market shows that the market is far from a competitive structure.

Another theory considering market concentration ratio is Herfindahl-Hirschman Index (HHI). Since the four-firm concentration ratio actually does not accurately reflect the market power of firms, Herfindahl-Hirschman Index (HHI) compensates for this deficiency of CR_4 index. In order to explain this situation, both automotive industry and communication industry are taken into consideration. Market power in the communications industry is greater than in the automobile industry, although in both cases the four firm concentration indexes are 100%. The Herfindahl-Hirschman Index is the sum of the squares of the market shares of each firm in the industry. So squaring market shares in that index means giving more weight to larger firms. This feature of the HHI corresponds to the theoretical notion in economics that the greater the concentration of output in a small number of firms (a high HHI), the greater the likelihood that, other things equal, competition in a market will be weak. In contrast, if concentration is low, reflecting a large number of firms with small market shares (a low HHI), competition will tend to be vigorous (Rhoades, 1993, p. 189).

In practice, industries with an HHI index of less than 1000 are considered perfect competition, For example, in a market with 100 firms that each have a 1 percent share of the market, the $HHI = (1_1)^2 + (1_2)^2 \dots (1_{100})^2 = 100$. On the other hand, industries between (1000-1800) are considered monopolistic competition, and industries greater than 1800 are considered oligopoly. For instance in communication industry which is dominated by one company, HHI index is $100^2 = 10000$ while in automobile industry dominated by four companies with equal market share, HHI index is $25^2 + 25^2 + 25^2 + 25^2 = 2500$. (Ünsal, 2010, p. 475)

Considering the market concentration power of four firms in Turkish fast-food industry, (owns McDonalds' Restaurants in Turkey), another company (owns Burger King including Popeyes' and Arby's Restaurants in Turkey), DP Euroasia Company (owns Domino's Pizza restaurants), and İş Holding-İş Gıda Company (owns KFC Restaurants in Turkey). These four companies together shares the biggest part of the fast-food market in Turkey. In short, four big players in the sector have shaped the market structure. Regarding the market share, fast-food industry dominated by four companies in which mostly global fast-food brands operate, and HHI ratio is greater than 1800. Therefore, the market exhibits an oligopoly structure.

In Turkish fast-food market, especially considering hamburger and pizza market, few global brands dominate the market. There are a few mostly preferred brands such as McDonalds', Burger King, Domino's Pizza and KFC. In addition to Burger King, two other fast-food brands, Arby's and Popeyes are belong to and operated by the same Company in Turkey. There is not even a nationally recognized and mostly preferred

Turkish hamburger brand apart from lahmacun, pide and döner restaurants and there are lots of small local brands, operating in this market. Each can get a small share of the market consumption pie which produces a low overall economic value. So according to Ünsal (2010, p. 475), it is not easy for new companies, new brands to compete with global brands that dominate the market in oligopoly structure.

Conclusion

In this study the effects of global fast-food brands on national and local food markets were examined. Firstly, historical background of fast-food industry and its development process across the world has been considered and then, the main brands were handled by considering their ratios in the market. It aims to be analyzed the monopolistic effects of global fast-food brands over local small brands in fast-food industry. Even though there is not enough statistical data to make a clear conclusion, it can be said that there is an oligopoly structure in fast-food industry in Turkey. Due to the oligopolistic market conditions, fast-food industry in Turkey exposes the new entrants to a tight competition environment.

Apart from the oligopolistic effect, another problem is that brands are increasingly starting to import the raw materials of their products from abroad. Most of the raw materials of fast-food products that can be produced in the local market such as bread of hamburgers and potatoes, ketchup etc. are brought from abroad and generally imported from the main country of famous fast-food restaurants with the cheaper policy of the global brands. Global brands, which say that they will support the domestic manufacturer and will have a positive effect on the use of domestic raw materials and locally grown fruits and vegetables when entering into a market for the first time, then start to import the raw materials from abroad with a cheaper price, even cheaper policy. This situation causes the host country to be adversely affected and its economy to start to give a trade deficit.

Since a few big global brands have dominated the market and they can control the price of the products and determine the pricing policies, it is really difficult for small firms and local brands to compete with these big firms and global brands. They can easily use their strong capital structures to further dominate the market, and they may easily use their global recognition and size to manage and steer local markets. In order to quickly enter the market and become a permanent player, global brands can run intensive advertising campaigns and carry out promotional activities by allocating big budgets. As a result, there is a fierce competition for new firms and they have to struggle in an increasingly rooted oligopolistic market structure which is dominated by few firms.

Yazar Katkıları/ Author Contributions

Çalışmanın Tasarlanması | Design of Study: MD (%60), VA (%40)

Veri Toplanması | Data Acquisition: MD (%50), VA (%50)

Veri Analizi | Data Analysis: MD (%60), VA (%40)

Makalenin Yazımı | Writing up: MD (%70), VA (%30)

Makale Gönderimi ve Revizyonu | Submission and Revision: MD (%85), VA (%15)

Finansman/ Grant Support

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. | The authors declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir. | The authors have no conflict of interest to declare.

References / Kaynakça

- Akardeniz, E. & Kırac, F. (2015). Measuring the Level of Competition and Concentration; Gaziantep Technical Textiles Market, *The Journal of Academic Social Sciences*, March 2015, 3 (10): 451-472.
- Anıl, M., Kılıç, O., Başkaya D., Dinçer, M. & Aydın, G. (2011). Fast-Food Type Nutrition Habits of Samsun Ondokuz Mayıs University Students. *Samsun Symposium Proceedings Book*, p.52.
- Boyer, R. (1999). The Variety and Unequal Performance of Really Existing Markets: Farewell to Doctor Pangloss, in: Hollingsworth, J.R. and Boyer, R. (eds.). *Contemporary Capitalism: The Embeddedness of Institutions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brady, K. M., Robertson, C.J. and Cronin, J. J. (2001). Managing Behavioral Intentions in Diverse Cultural Environments: An Investigation of Service Quality, Service Value and Satisfaction for American and Ecuadorian Fast-food Customers, *Journal of International Management*.
- Brand Core. (2018). Fast Food Alışkanlıkları Araştırması, http://zennadanismanlik.com/images/pdf/Brandcore_Mart-Nisan-2018_Fast-Food-aliskanl%C4%B1klari.pdf. (Access Date: 10.04.2021).
- Bikker, J. & Haaf, K. (2002). Measures of Competition and Concentration in the Banking Industry: A Review of the Literature, *Economic & Financial Modelling*, 9 (2): 53-98.
- Caves, R.E. (1996). *Multinational Enterprise and Economic Analysis* (2nd. ed.). New York: Cambridge University Press.
- Cemalçılar, İ. (2001). *Marketing Management* (3rd ed.) Anadolu University Publications, No: 885, Eskişehir.
- Chung, H.F.L. & Enderwick, P. (2001). An Investigation of Market Entry Strategy Selection: Exporting vs Foreign Direct Investment Mode: A Home-host Country Scenario. *Asia Pacific Journal of Management*, 18 (4): 443-460.
- Curry, B. & George, K. D. (1983). Industrial Concentration: A Survey, *The Journal of Industrial Economics*, 31(3), 203-255.
- Derin, E. (2011). *Become a Marketing Genius*. İstanbul: Kum Saati Publications.
- Dinler, Z. (2011). *Microeconomy*. 22nd ed., Bursa: Ekin Publishing and Distribution Co.
- Doğan, S & Soyuyiğit Kaya, S. (2011), After the Customs Union (1996-2009) Concentration Analysis of Turkey's Foreign Trade with the European Union by Country and Chapter. *Istanbul University Faculty of Economics Journal of Econometrics and Statistics*, 18 (14): 6.
- Galindo, A., Micco, A. and Ordonez, G. (2002). Financial Liberalization and Growth: Empirical Evidence, Inter-American Development Bank Working Paper. Retrieved from; http://siteresources.worldbank.org/INTFR/Resources/financial_liberalization_version_23, (Access Date: 02.05.2021).
- Gegez, A.E., Arslan, F.M., Cengiz, E. and Uydacı, M., (2003). *International Marketing Environment*. İstanbul: Der Yayınları.

- Good Business Report (2014) McDonald 's Corporation. Retrieved from; http://www.mcdonalds.com/us/en/our_story/values_in_action.html (Access Date: 02.06.2021)
- Görkem, O. (2015). Organizational Commitment in Fast Food Businesses with Franchising System: The Case of Denizli. *Journal of Business Studies (İSARDER)*, 7 (1), 267-279.
- GVR, Statistics by Industry (2020). Retrieved from; <https://www.grandviewresearch.com> (Access Date: 05.06.2021)
- Hannah, L. and Kay, J. A. (1977). *Concentration in Modern Industry. Theory, Measurement and the Uk Experience*, Macmillan, London.
- Herfindahl, O. C. (1950) "Concentration in the Steel Industry", Unpublished Doctoral Dissertation, Columbia University.
- Kırım, A. (2001). *Strategy and one-on-one Marketing CRM*, İstanbul: Sistem Publication.
- Korkmaz, S. (2005). "Effectiveness of Competitive Strategies in Fast Food Market: Analysis of University Youth's Preferences," *Journal of Commerce and Tourism Education Faculty*, 2: 22-39.
- Maximize Market Research, *Global Fast Food Market: Industry Analysis and Forecast (2021-2027) by Product Type, Distribution Channel, and Region*. Retrieved from; <https://www.maximizemarketresearch.com/market-report/global-fast-food-market/28718/#toc> (Access Date: 07.06.2021)
- McDonalds' Web Page: Our History. Retrieved from; <https://www.mcdonalds.com/us/en-us/about-us/our-history.html> (Access Date: 12.06.2021).
- McDonald's Announces Initial Steps in Turnaround Plan Including Worldwide Business Restructuring and Financial Updates (2015) McDonald's. Retrieved from; <http://news.mcdonalds.com/Corporate/newsstories/2013/McDonald-s-Announces-Initial-Steps-In-Turnaround-P> (Access Date: 09.05.2021)
- McDonald's Announces Initial Steps In Turnaround Plan Including Worldwide Business Restructuring And Financial Updates (2015) McDonald's, Available at: <http://news.mcdonalds.com/Corporate/newsstories/2013/McDonald-s-Announces-Initial-Steps-In-Turnaround-P> (Access Date: 09.05.2021)
- McDonald's Supplier Data (2016) CSI Markets. Retrieved from; <http://csimarket.com/stocks/competitionNO4.php?supply&code=MCD> (Access Date: 12.06.2021)
- McDonald's Annual Report (2013). Retrieved from; <http://www.aboutmcdonalds.com/content/dam/AboutMcDonalds/Investors/McDs2013AnnualReport.pdf> (Access Date: 09.05.2021)
- Medeiros, C. O. & Salay, E. T. (2013). A Review of Important Food Service Choice Factors for the Consumer. *Food and Public Health Journal*, 3 (4): 176-190.
- MPORA, McDonald's Have a Ski-Thru Restaurant on a Mountain. Yes, Really (2015). Retrieved from; <http://mpora.com/articles/mcdonalds-have-a-ski-thru-restaurant-on-a-mountain-yes-really#QJrLdK3U24ADtlsv.97> (Access Date: 07.06.2021)

<https://corporate.mcdonalds.com/corpmcd/about-us/our-values.html> (Access Date: 12.06.2021)

- Otay, F. (2001). Pazarlama İletişiminde Global Pazarlama Stratejisi. Selçuk İletişim.
- Park, C. (2004). Efficient or Enjoyable? Consumer Values of Eating Out and Fast Food Restaurant Consumption in Korea, *Hospitality Management*, (23): 87-94.
- Polat, C. (2007). "Structural Analysis of Turkish Cement Sector in the Framework of Concentration and Market Structure Relationship", *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 7(2): 97-116.
- Rapp, S. (1997). New Maximarketing, in: Rapp, S. and Collins, T. L., Chelyabinsk, Ural Ltd., p.535.
- Rhoades, Stephen A. (1993). Technical Note: The Herfindahl-Hirschman Index, the Board's Division of Research and Statistics, March 1993: 188-189.
- Ritzer, George (1993). The McDonaldisation of Society: An Investigation into the Changing Character of Contemporary Social Life. (Çev., Ş. S. Kaya). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998.
- Ritzer, George (1999). Enchanting a Disenchanted World: Continuity and Change in the Cathedrals of Consumption. (Çev., Ş. S. Kaya). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000.
- Sarıdoğan, H. Ö. (2021). "Piyasa Yoğunlaşması: Yapısalcı Yaklaşım Bağlamında Bilişim Sektörü Üzerine Bir Uygulama", *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 11 Sayı: 21/Haziran 2021.
- Schlosser, E. (1997). Fast Food Nation. Boston: Houghton Mifflin Book Company.
- Siew, L.W., Wai, C.J. and Hoe, L.W. (2017). Examining the Preferences of Fast Food Restaurants with the Analytical Hierarchy Process Model, *International Journal of Psychology and Cognitive Sciences*, 3 (6): 72-76.
- Silk, A.J. ve King, C. (2008). "Concentration Levels in the US Advertising and Marketing Services Industry: Myth vs. Reality", Harvard Business School Marketing Unit Working Paper: 09-044.
- Sürücüoğlu, M.S. and Çakıroğlu, F.P. (2000). A Research on Fast Food Preferences of Ankara University Students. *Journal of Agricultural Sciences*, 6 (3): 116-121.
- Tatlı, H. (2018). Piyasa Yoğunluğunun Ölçülmesi: Beyaz Eşya Sektörü Üzerine Bir Uygulama. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16 (1): 64-84.
- TDK (2012). <https://web.archive.org/web/20131220065655/http://tdkterim.gov.tr/bts/> (Access Date: 12.06.2021).
- Ünsal, E. M. (2010). Microeconomics. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Vardar, N. (2011). Make a Difference, İstanbul: Anadolu Restourant Businesses Co.
- Vandermerwe, S. & Chadwick, M. (1989). The Internationalization of Services. *The Service Industries Journal*, 9: 79-93. Retrieved from; <http://dx.doi.org/10.1080/02642068900000005> (Access Date: 21.06.2021).
- World Food İstanbul (2022). <http://www.worldfood-istanbul.com> (Access Date:12.04.2022).

Yayla, M. (2007). Concentration and Competition in the Turkish Banking Sector: 1995-2005, *Banking and Financial Markets*, 1(1), 35-61.

Yazıcıoğlu, İ., Işın, A., & Koç, B. (2013). Reasons for University Students to Prefer Fast Food Products. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies (JOTAGS)*, 1 (1): 36-41.

Yurdakul, P. & Aktas, E. (2001). Analysis of the Flour Industry Sector in Turkey, *Çukurova University Journal of Social Sciences Institute*, 8(8): 261-274.

[itobiad], 2022, 11 (2): 1089-1112

<p>Yeni Toplumsal Hareketlerde Kimlik Taleplerinin Dönüşümü</p> <p>Transformation of Identity Demands in New Social Movements</p> <p>Video Link: https://youtu.be/UX1n0D-9g8c</p>	
<p>Ceren AVCİL</p> <p>Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İİBF</p> <p>Assoc. Prof., Agri Ibrahim Cecen University, FEAS</p> <p>e-mail: cavcil@agri.edu.tr</p> <p>ORCID: 0000-0002-6301-515X</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 11.02.2022
Kabul Tarihi / Accepted	: 15.04.2022
Yayın Tarihi / Published	: 19.06.2022
Yayın Sezonu	: Nisan-Mayıs-Haziran
Pub Date Season	: April-May-June

Atıf/Cite as: Avcil, C. (2022). Yeni Toplumsal Hareketlerde Kimlik Taleplerinin Dönüşümü . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (2) , 1089-1112 . DOI: 10.15869/itobiad.1071744

Plagiarism/İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Ceren AVCİL).

Yayıncı / Published by: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Yeni Toplumsal Hareketlerde Kimlik Taleplerinin Dönüşümü

Öz

Kimlik konusu küreselleşme, ekonominin yapısal dönüşümü vb. süreçlerine paralel bir biçimde geniş kitlelerin farklı talepleri doğrultusunda yeniden şekillenmeye başlamıştır. Kimliğin evrensel ve özcü yaklaşımına karşılık farklılık temelinde ele alınması gerektiğine dair görüşler dillendirilmeye başlamıştır. Her kimliğin kendine özgü koşullar içerisinde ele alınması fikri, "öteki" olarak nitelendirilen kimliklerin de görünür olmasına imkân sağlamıştır. Bu minvalde kimlik geleneksel algısının ötesinde ve farklılıkları da içerecek şekilde daha kapsamlı bir şekilde ele alınmaya başlamıştır. Çevre hareketleri, barış hareketleri, kadın hareketleri vb. hareketler, ulus ötesine varan nitelikleri ile farklı coğrafya ve ideolojiden bireylerin ortak söylem, dil ve talepler doğrultusunda hareket ederek katılımcı diyalog zemininin oluşmasını sağlamıştır. Kimlik, yeni toplumsal hareketler ile birlikte siyasal bir talep şeklinde, kamusal hayatın merkezine yerleşmiştir.

Bu çalışmada, eski ve yeni toplumsal hareketler kavramlarına yönelik literatür taraması yapılmış ve hareketler karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Sonrasında kimliğin bu hareketler ile yaşadığı dönüşüme odaklanılmıştır. Yeni toplumsal hareketler ile yeniden şekillenen kimlik, farklılıklar ile birlikte ötekilik meselesini de gündeme getirmiş, kimliklerin homojen yapısından ziyade çok parçalılık ve çeşitlilik temelinde yeniden düşünülmesini gündeme getirmiştir. Kimliğin bu yapısı, taleplerin siyasallaşmasına ivme kazandıran bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Çevre ve kadın hareketleri, yeni toplumsal hareketler çerçevesinde farklı kimlik taleplerinin gündem olmasına zemin hazırlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Hareketler, Yeni Toplumsal Hareketler, Kimlik, Kimlik Talebi, Çevreci Hareket, Kadın Hareketi.

Transformation of Identity Demands in New Social Movements

Abstract

Identity has set off to be shaped in line with the varying demands of masses in parallel with other processes affecting the context including the structural transformation in the economy. Accordingly, the relevant discourse has been introduced to distinct arguments for identity to be considered on the basis of differences, moving away from the universal and essentialist approach. The idea of approaching each identity in the context of the unique conditions surrounding it afforded better visibility to the ideas that had come to be considered as "the other". Therefore, a more extensive approach has been adopted in discussions concerning identity, one that goes beyond the conventional perception and takes differences on board. The supranational nature of the social movements shaped around the environment, peace, and women, etc. have established a platform for collaborative dialogue shaped through the common discourses, languages, and demands of individuals from different geographical and ideological backgrounds. Therefore, new

social movements have transformed identity into a political demand and placed it on the centre stage in public life.

The present study firstly established a review of the literature on old and new social movements and a comparative analysis of the movements themselves. Then, the focus shifts to the transformation experienced in identity through these movements. New social movements have reshaped identity, which, in turn, highlighted the issue of otherness as a factor of differences and how a rethink is needed for identities to be addressed on the basis of the fragmentation and diversity of identities rather than a focus on their homogeneity. Such diversity and fragmentation in identities are regarded as a combined source of impetus for the politization of demands. Environmental action and the women's movement have laid the ground for a distinct focus on identity demands.

Keywords: Social Movements, New Social Movements, Identity, Identity Demand, Environmental Action, Women's Movement.

Giriş

Toplumsal hareketler, kitlesel taleplerin gündeme gelmesi noktasında günümüzde önemini büyük ölçüde korumaktadır. Özellikle kitle iletişim araçlarının küresel ölçekte yaygınlaşması, toplumsal hareketlerin biçim ve içeriğinin dönüşüm sürecini de beraberinde getirmiştir. Günlük hayatımızın önemli bir bölümünü kapsayan sosyal medya araçları, bireysel talep, istek, arzu ve şikâyetlerin toplumsal niteliğe dönüşmesine aracılık etme konusunda oldukça etkileyici bir güce sahiptir. Zaman ve mekân kısıtlarına bağlı kalmaksızın beliriveren toplumsal hareketler kolektif çabaların somutlaşmasına zemin hazırlamaktadır. Toplumsal hareketlerin "yeni" olarak nitelendirilmesi, kendisinden önceki niteliğinin değişimine işaret etmekle birlikte hareketlerin amacı çerçevesinde de farklı yön ve bakış açılarını doğurmaktadır. Dolayısıyla bu noktada eski toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı ile yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkış süreçlerinin kıyaslanması günümüz dünyasında gerçekleşen kitlesel eylemlerin anlaşılması bakımından önem arz etmektedir. Bu minvalde kimlik temelli taleplerin yeni toplumsal hareketleri ne ölçüde etkilediği ya da kimlik taleplerinin yeni toplumsal hareketler aracılığıyla ne derecede farklılaştığı çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır.

Yeni toplumsal hareketler ile birlikte yükselişe geçen farklı kimlik talepleri ve biçimleri kimlik-yeni toplumsal hareketler ilişkisinin incelenmesini ayrıca önemli kılmaktadır. Birey temelinde kimliğe bakış, kimliğin siyasal bir özne olarak konumlandırılmasını gündeme getirmiştir. Etnik, dini, toplumsal cinsiyet kimlikleri farklı veçhelerle siyaset yapan ve siyaseti dönüştüren rollere bürünmeye başlamıştır.

Bu çerçevede bu çalışmada öncelikle toplumsal hareket kavramına değinilerek toplumsal hareketlerin ortaya çıkış sürecine değinilecektir. Tarihsel akış içerisinde toplumsal hareketlerin yeni toplumsal hareketlere dönüş sürecine neden olan unsurlar çalışmanın birinci bölümünde ele alınmaktadır. Kimlik ve kimliğin değişen yapısı ile yeni toplumsal hareketlerin eklemlenme biçiminin yeni kimlik taleplerinin ortaya çıkışına ise ikinci

bölümde odaklanılmaktadır. Yeni toplumsal hareket olarak çevre ve kadın hareketlerinde yaşanan dönüşümlere örnekler üzerinden üçüncü bölümde yer verilmiştir. Çalışmada, toplumsal hareketlerin yeni toplumsal hareketlere dönüşüm süreci, farklılıklar temelinde bir arada yaşamayı mümkün kılacak sosyo-politik stratejilerin önünü açması bakımından bir fırsat olarak değerlendirilmektedir. “Biz” yaratmanın muhtemel sonucu, kimlik politikalarında da yapısal dönüşüm sürecini başlatmanın bir adımı olabilecektir.

Toplumsal Hareketlerden Yeni Toplumsal Hareketlere: Farklılıklar Nelerdir?

Toplumsal Hareket Kavramı

Tarih boyunca ortaya çıkan toplumsal hareketler belli bir amaç doğrultusunda değişim ve dönüşüm sürecini başlatarak günümüze kadar süre gelmiştir. Toplumsal hareketler aracılığıyla ülkelerde büyük politik, kültürel değişimler yaşanmış, kadına yönelik şiddet, hayvan hakları vb. alanlarda farkındalık yaratılarak güçlü kamuoyu oluşturulmuştur (Soysal, 2018, s. 63).

Toplumsal hareket terimi ilk kez 18. yüzyılın başlarında Saint Simon tarafından kullanılmış olup öncesinde Fransa, ardından da başka yerlerde görülen toplumsal protesto hareketlerini niteleme amacıyla kullanılmıştır. “Başlangıçta statükoya karşı çıkan yeni siyasal güçlerin bir özelliği olarak kullanılan terim zamanla anlam genişlemesine uğrayarak şimdilerde en yaygın biçimde, siyasal sistemin ana gövdesinin dışında kalan grupları ve örgütleri de içine almaktadır” (Yanık ve Öztürk, 2014, s. 47).

Literatürde yer yer toplumsal hareket kavramı yerine sosyal hareket kavramının da kullanıldığı görülmektedir. Sosyal hareket kavramı da ilk kez sosyolog olan Lorenz von Stein tarafından kullanılmıştır (Aslan, 2016, s. 9). Bu çalışmada ise büyük ölçüde toplumsal hareket kavramı kullanılmaktadır.

Touraine (1999, s. 51), sosyal hareketi “tarihselliğin biçimi, kültürel yatırım, bilgi ve ahlak modelleri üzerindeki hâkimiyeti ya da bağımlılığı ile tanımlanan bir sosyal sınıfın, bu kültürel modellere yönelmiş çatışmacı hareketi” şeklinde tanımlamaktadır. Bu tanımıyla Touraine, toplumsal hareketlerin aktörü olarak sınıfları meşru görmekte ve sınıflar arası çatışmanın toplumsal hareketlerin ortaya çıkış noktası olduğunu ifade etmektedir.

Melucci (1999, s. 86-87) ise sosyal hareketi dayanışma, çatışma ve içinde bulunduğu sistemin sınırlarını zorlayan bir “kolektif hareket biçimi” olarak tanımlamaktadır. Kolektif bir eylem, iç ve dış kaynakların nasıl harekete geçirildiği, organizasyonel yapıların nasıl inşa edildiği ve sürdürüldüğü, işlevlerin nasıl güvence altına alındığı dikkate alınmadan açıklanamaz. Ampirik olarak “toplumsal hareket” olarak adlandırılan şey, çoğul yönelimleri birbirine bağlayan bir eylem sistemidir. Sosyal hareketler teorisine eleştirel yaklaşan Melucci, “sosyal hareket” olarak adlandırılan şeyde mevcut olan ve kolektif nitelik taşıyan davranış biçimlerinin ayrı ayrı ancak bütünsellik çerçevesinde analiz edilmesi gerektiğini savunur (Melucci, 1985, s. 793-794).

Türkdoğan (2015, s. 23) ise sosyal hareketleri “topluma yönelmiş reformcu ve inkılapçı nitelikteki eylem biçimleri” şeklinde tanımlamaktadır.

Toplumsal hareketler, toplumda meydana gelen alt üst oluşların içerik, biçim ve yarattığı sonuçlar itibariyle farklı biçimlerde tanımlamalara tabi tutulmuştur. Klasik sosyal hareket paradigmaları, toplumsal hareketlerin tarihsel bir zorunluluk olduğu fikrine dayanmaktaydı. Toplumda meydana gelen değişimler, kırılmalar ve patlamalar esasında toplumsal hareketlerden kaynaklı değil, tarihsel süreçlerin doğal bir sonucu olarak görülmekteydi. Ancak 1960'lı yıllardan itibaren Amerika ve Avrupa başta olmak üzere kadın hareketleri, barış ve çevre hareketleri, nükleer karşıtı hareketlerin dünyanın farklı bölgelerinde farklı biçimlerde ortaya çıkması ile klasik paradigma sorgulanmaya başlamıştır (Çayır, 1999, s. 14) ve bu sorgulama ile toplumsal hareketlerde “eski” ve “yeni” ayrımı 1960'lı yılların sonu ile başlayan ve 1970'li yılların ortalarından itibaren farklı direniş ve mücadele örnekleri çerçevesinde tartışılmaya başlamıştır (Özen, 2015, s. 14).

Toplumsal hareketler, tarihin her döneminde farklı içerik ve biçimlerde var olmuştur. Her ne kadar toplumsal hareket kavramı içinde yaşadığımız yüzyılda dikkatleri çeken bir konu olarak ön plana çıkmış olsa da tarihsel süreçlerde yaşananlar toplumsal hareket kavramını sürekli gündemde tutamamıştır. Daha çok bir eylem ve baskı temelinde iktidarı elinde tutanlara karşı bir çağrı niteliğini taşısa da toplumsal hareketler “çeşitli çıkar gruplarından oluşan geniş kapsamlı örgütler” olarak ancak 18. yüzyılın sonlarında Avrupa ve Kuzey Amerika’da tam olarak nitelik kazanmıştır (Tilly, 2008, s. 16).

Tilly (2008, s. 17), toplumsal hareketlerin ortaya çıkışında önemli olan etkenleri üç gruba ayırmaktadır: “Hedef alınan otoritelere karşı ortak hak taleplerinde bulunan, sürgit, organize halk girişimi, çeşitli politik eylem türlerinin gerçekleştirilmesi, MBSB (makul olma, birlik, sayı ve kendilerine ve/veya seçmenlerine bağlılık) ilkelerini katılımcıların halk önünde uyumlu şekilde sergilemeleri.” Tilly’in işaret ettiği şekilde toplumsal hareketler, toplumsal/kitlese nitelikteki taleplerin politik eylemler ile kamuoyuna sunulması şeklinde kendini görünür kılmaktadır.

Peki gerçekten toplumsal hareketleri “yeni” toplumsal hareketlere götüren nedenler nelerdi? Ya da böyle bir geçiş zorunlu muydu?

Mamay (2000), toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasına neden olan etmenlerde sivil toplumu ön plana çıkarır. Mamay’a göre sivil toplum ile toplumsal düzen arasında tam bir ilişki varsa, toplum, çıkarlarını geleneksel biçimler aracılığıyla gerçekleştirir ve toplumsal hareketlere ihtiyaç yoktur. Ancak sivil toplum ile toplumsal düzen arasındaki tam ilişki ender görülen bir olaydır. Kural olarak, sivil toplum ve sosyal düzen arasında her zaman küçük veya büyük bir tutarsızlık vardır. Bu tutarsızlık, sosyal düzen tarafından dâhil edilmeyen yeni sosyal çıkarlar üretir ve bu temeller üzerinde toplumsal hareketler ortaya çıkar. Toplumsal hareketler, o halde, toplumun sivil toplum ile toplumsal düzen arasındaki uyumsuzluğa bir tepkisi olarak ortaya çıkar. Toplumsal hareketler yalnızca bir tepki değil, aynı zamanda sivil toplumla uyumlu olarak toplumsal düzeni değiştirme girişimidir. Dolayısıyla, toplumsal hareketlerin doğası ve temel nedeni -sivil toplum ile toplumsal düzen arasındaki uyumsuzluk- yeni, tatmin edilmemiş toplumsal çıkarlar üretir. Toplumsal hareketler, sivil toplumun toplumsal düzene dâhil olmayan yeni unsurlarının sonuçları olduğundan, her zaman geleneksel değildir. Sivil toplum normalde bir değişim halindedir, ancak sosyal yapılar doğası gereği istikrarlıdır

veya en azından istikrar eğilimi gösterir. Toplumsal hareketlerin neredeyse her zaman var olmasının nedeni budur. Sivil toplum ile toplumsal düzen arasındaki fark büyükse, toplumsal hareketler güçlü ve çoktur. Tutarsızlık küçükse, sosyal hareketler zayıf ve daha gelenekseldir.

Toplumsal Hareket Kuramları

Toplumsal hareketlere yönelik öne sürülen kuramlar toplumsal hareketlerin içeriği ve aktörleri bakımından birbirinden farklılık göstermektedir. Gustave Le Bon (1997, s. 15-23)'un başını çektiği "Kalabalıklar" yaklaşımı, temelde kitlelere negatif anlamlar yükleyerek kitlelerin yıkıcılığına dikkatleri çeker. Kitlelerin temel özelliklerine değinen Le Bon, "Kitleyi meydana getiren bireyler kimler olursa olsun; yaşama biçimleri, işgüçleri, karakterleri yahut zekâları ister benzer, ister ayrı olsun, kalabalık haline gelmiş olmaları onlara bir nevi kolektif ruh aşılır" der. Kitle içinde birey, yalnız iken olandan daha farklı özellikler taşır.

Özellikle 1960'lı yıllardan itibaren toplumsal hareketlerin yükselişe geçmesiyle Kaynak Mobilizasyonu Teorisi (Kaynak Seferberliği Yaklaşımı) ile Yeni Toplumsal Hareketler¹ yaklaşımlarının ön plana çıktığı görülmektedir (Çetinkaya, 2021, s. 31). Kaynak Mobilizasyonu Teorisi, yeni hareketler ile ortaya çıkan çatışmaların ekonomik ve politik yönlerine, Yeni Toplumsal Hareketler ise kültürel yönlerine odaklanmıştır (Çayır, 2016, s. 13). Kaynak Mobilizasyonu Yaklaşımı, hem toplumsal desteğin hem de toplumsal hareket olgusunun kısıtlamasını vurgulamakta ve seferber edilmesi gereken kaynakların çeşitliliğini, sosyal hareketlerin diğer gruplarla olan bağlantılarını, hareketlerin başarı için dış desteğe bağımlılığını ve yetkililerin hareketleri kontrol etmek veya dâhil etmek için kullandıkları taktikleri incelemektedir. Yeni yaklaşım, kolektif davranışın sosyal psikolojisinden ziyade politik, sosyolojik ve ekonomik teorilere dayanmaktadır (McCarthy ve Zald, 1977, s. 1213). Ancak McAdam, Tarrow ve Tilly (2001, s. 42), dört temel noktada Kaynak Mobilizasyonu Teorisi'ni eleştirmişlerdir. Buna göre, Kaynak Mobilizasyonu Teorisi, dinamik ilişkilerden çok statik ilişkilere odaklanmaktadır. Kaynak Mobilizasyonu Teorisi, toplumsal hareketlere odaklanıldığında en iyi sonucu verir ve daha geniş çekişme dönemleri için daha az işe yarar. Kaynak Mobilizasyonu Teorisi'nin Amerikan "altmışlar"ının görece açık siyasetinde ortaya çıkışı, tehditlerden çok fırsatlara daha fazla vurgu yapılmasına, birçok meydan okuyucunun maruz kaldığı örgütsel açıklardan ziyade örgütsel kaynakların genişletilmesine daha fazla güvenilmesine yol açmış ve tartışmanın sonraki aşamalarından çok kökenlerine aşırı derecede odaklanmıştır.

Farklılıklar ve Benzerlikler

Yeni toplumsal hareketlerin klasik toplumsal hareketlerden benzerlik ve farklılıklarına dair birçok mevcuttur. Çalışmaların genelinde, yeni toplumsal hareketlerin rasyonel ve özne temelli bilinçli bir hareket olduğu, klasik toplumsal hareketlerin ise irrasyonel ve bilinçsiz bir nitelikte olduğu görüşü hâkimdir (Tecim, 2018, s. 14).

Touraine (1985, s. 780), yeni toplumsal hareketlerin daha az sosyo-politik ve daha çok sosyo-kültürel olduğunu ifade eder. Burada, sivil toplum ile devlet arasındaki mesafe

¹ Cohen (1999: 110) "kimlik yönelimli paradigma" ifadesini kullanmaktadır.

özel ve kamusal yaşam arasındaki ayırım artarken gözden kaybolmaktadır. Ayrıca, toplumsal hareketten veya siyasi partiden gelen süreklilik ortadan kalkmakta, siyasi yaşam, değişen uluslararası çevrede daha güçlü bir devlet ile diğer yanda sosyokültürel hareket arasındaki depresif bir alan olma eğilimi göstermektedir. Dolayısıyla toplumsal hareketlerin mücadele alanının devletten bağımsız olması ve sivil ilişkileri geliştirmeyi amaçlaması nedeniyle yeni olma özelliği taşımaktadır (Çayır, 2016, s. 14). Esasında yeni toplumsal hareketlerin temel hedefi devlet ve piyasa değil, sivil toplumdur (Cohen, 1999, s. 124).

Offe (1999, s. 53-79), İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1970'li yıllarına başına kadar hâkim olan "eski paradigma"nın temelinde "ekonomik büyüme, refah dağılımı ve güvenlik" konularının öncelikli olduğunu ifade eder. Bu dönemde siyasal partiler ve kurumsallaşmış baskı grupları temel kolektif aktörlerdi. "Toplumsal ve siyasal çatışmaların tek çözüm mekanizması kolektif pazarlıklar, parti rekabeti ve temsili hükümet idi. Bunların tümü toplumsal hareketlilik, özel yaşam, tüketim, araçsal akıl, otorite ve düzen değerlerine vurgu yapan ve fakat bunun yanında siyasal katılımı değersizleştiren bir "sivil kültür" ile desteklenmişti". "Yeni paradigma" ise "eski paradigma" da hakim olan liberal siyaset kuramına özgü "özel" veya "kamusal" nitelik yerini ara sınıflamaya bırakmaktadır. "Yeni hareketlerin hareket alanı liberal demokrasi ve refah devletinin pratikleri ve doktrinlerinde öngörülme "kurumsal olmayan" siyaset alanıdır". Bu minvalde yeni toplumsal hareketlerin ilgilendiği konular, beden, kimlik, komşuluk vb. tüm insanlığa hitap eden konulardır.

Tablo 1: "Eski" ve "Yeni" Politik Paradigmaların Temel Nitelikleri

	"Eski Paradigma"	"Yeni Paradigma"
Aktörler	Grup olarak hareket eden, gelir dağılımı çatışmasına müdahil sosyoekonomik gruplar	Grup gibi davranmayan fakat belli temalar etrafında bir araya gelmiş topluluklar lehine hareket eden sosyoekonomik gruplar
Temalar	Ekonomik büyüme ve dağılım; askeri ve toplumsal güvenlik, toplumsal kontrol	Barışın, çevrenin ve insan haklarının korunması
Değerler	Özgürlük, tüketim güvenliği ve maddi ilerleme	Merkezi kontrolün karşısında kişisel özerklik ve kimlik
Hareket Biçimleri	a) İçsel: resmi örgütlenmeler, büyük ölçekli temsil birlikleri b) Dışsal: çoğulcu ya da korporatist çıkar aracılığı, siyasal parti rekabeti ve çoğunluk oyu	a) İçsel: enformalite, düşük düzeyde dikey ve yatay farklılaşma b) Dışsal: negatif terimlerle formüle edilmiş taleplere dayanan protesto politikaları

Kaynak: Offe, 1999: 67.

Offe, "eski" ve "yeni paradigma" kıyaslamasını aktörler, temalar, değerler ve hareket biçimleri üzerinden yapmaktadır. Offe'ye göre "eski paradigma" da aktörler daha çok

ekonomi temelli bir araya gelen gruplar iken “yeni paradigma” da aktörler ekonomi dışındaki konuları da içerecek şekilde ancak birliktelik olmaksızın hareket eden aktörlerdir. Barış, çevre, insan hakları gibi konular “yeni paradigma” nun öne çıkan temaları iken “eski paradigma” daha çok güvenlik ve kontrol temalarına odaklanmaktadır. “Eski paradigma” özgürlük ve ekonomik ilerleme temelindeki değerleri önemser iken “yeni paradigma” insanın ön plana çıkarıldığı kimlik ve özerklik değerlerini benimsemektedir. Son olarak, “eski paradigma” içsel ve dışsal hareket biçimi olarak sırasıyla resmi ve çıkar temelli bir yaklaşım sergilerken “yeni paradigma” resmi olmayan ve daha çok protestoya dönüşebilecek talepleri içeren hareket biçimlerini benimsemektedir. Bu noktada Eder (1985, s. 874), yeni toplumsal hareketlerin fenomenolojisinin, başından beri toplumun modernleşmesine eşlik eden küçük burjuva protesto tarihinin bir parçası olduğu varsayımından başlanması gerektiğine işaret etmektedir.

Toplumsal hareketlerin yukarıda ifade edildiği şekilde “eski” ve “yeni” şeklinde keskin bir şekilde kategorize edilmesine şüpheyle yaklaşan görüşler mevcuttur. Gerçekte yeni hareketlerin ne olduğu ve yeni olanın politik sonuçlarının neler olduğuna dair üzerinde uzlaşma da sağlanamamıştır (Cohen, 1999, s. 109).

Johnston, Larana ve Gusfield (1999, s. 134-138), yeni toplumsal hareketlerin dönüştürücü ve kapsayıcı özelliklerine dem vurarak bu hareketlerin sekiz önemli özelliğine değinirler. İlk olarak yeni toplumsal hareketlerin yeni aktörleri sınıfsal yapıyı aşan, toplumsal rollerin net ve yapısal bir biçimde kategorize edilemediği bir yapı sergilemektedir. İkinci olarak, yeni toplumsal hareketler, Marksist ideolojinin öngördüğü sınıf veya homojen ve birleştirici unsur olma özelliğinden uzaktır. Bu hareketlerde baskın olan öğeler, çoğulculuk, katılımcılık ve fayda temelli eğilimlerdir. Üçüncü olarak, yeni toplumsal hareketler, ekonomik sorunlardan ziyade kimlik temelli meseleleri gündeme getirmektedirler. Dördüncü olarak, yeni toplumsal hareketlerde kolektiflikten ziyade bireysel olarak kendini ifade etme ön plandadır. Beşinci olarak, bireyden yola çıkan yeni toplumsal hareketler insanın kendi kişisel sorunlarına yoğunlaşmaktadır. Altıncı olarak, yeni toplumsal hareketler önceki hareketlerden farklı olarak şiddet ve sivil itaatsizlik şekillerini içeren hareket tarzlarını benimsemektedirler. Yedinci olarak, yeni toplumsal hareketlerin örgütlenmeleri ve çoğalmaları özellikle Batı demokrasisinde geçerli olan güvenilirlik krizine yol açmıştır. Bu kriz temelde alternatif katılım ve karar alma süreçlerine katılım noktalarında yeni modellerin arayış sürecini gündeme getirmiştir. Son olarak, yeni toplumsal hareketler, önceki hareketlerin aksine dağınık ve âdem-i merkezîyetçi olma özellikleri ile “kendisi olarak var olma unsuru” şeklinde tanımlanmaktadır ki bu durum merkezi bürokrasi ve hiyerarşik örgütlenme biçimini öngören işçi sınıfı hareketinden bu yönüyle de ayrılmaktadır.

Eski toplumsal hareketler ile yeni toplumsal hareketleri birbirinden ayıran önemli bir diğer özellik, hareketlerin siyasal iktidara yönelik tutumlarıdır. Temelde eski toplumsal hareketler siyasal iktidarı baskı altına almayı ve iktidardan pay almayı hedeflerler. Bu minvalde yöneticilik ve liderlik eski toplumsal hareketlerde önem taşır. Yeni toplumsal hareketler ise iktidar merkezli bir yapı sergilemezler. Bu hareketler iktidarı ele geçirme amacı gütmeyizler, ancak iktidarı değiştirmeyi ve dönüştürmeyi amaçlarlar. Yeni toplumsal hareketlerde iktidar sadece yönetmekten güç almamakta, aynı zamanda

iktidarın çevreleyen kültürel örüntüler hegemonya için önemli bir güç kaynağıdır. Dolayısıyla yeni toplumsal hareketler, özellikle iktidarın kültürel ayağını çözmeyi, değiştirmeyi ve dönüştürmeyi hedeflerler (Çaha, 2020, s. 224).

Her ne kadar yeni toplumsal hareketlerin eski toplumsal hareketlerden farklılığına dair görüşler mevcut olsa da her iki hareketin birbirinden tamamen kopuk olmadığına yönelik düşünceler de mevcuttur. Johnston, Larana ve Gusfield (1999, s. 138), yeni toplumsal hareketler ile geçmiş hareketler arasında süreklilik arz eden bir kopukluğun olmadığını ifade ederler. Buna göre kadın hareketleri, New Age hareketleri vb. hareketlerin kökenleri ve ortaya çıkış serüvenleri geçmişe dayanmakla birlikte yeni toplumsal hareketler ile bu hareketlerin yeniden ifade edilmeleri, büyümeleri ve mobilizasyon şekillerinde farklılıklar temelinde yeniden gözden geçirilme durumları söz konusudur.

Yukarıda ifade edildiği şekliyle yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkış süreci, biçimi ve odaklandıkları temalar göz önünde bulundurulduğunda geçmiş ile aralarında topyekûn bir kopuşun olmadığını söylemek gerekir. Zira yeni toplumsal hareketlerin üzerine konumlandığı konular geçmişte önemli mücadele ve eylem stratejileri ile görünür olmuş, kitlelerin mobilizasyonu hususunda büyük bir farkındalık yaratmıştır. Yeni toplumsal hareketler, geçmişten devraldığı konu ve sorunların farklı biçimde dile getirilmesi ve özellikle bireyin birer siyasal özne konumuna getirilmesi hususunda önemli bir dönemi de başlatmış olmaktadır.

Yeni Toplumsal Hareketler-Kimlik İlişkisi

Kimlik kavramı, içeriği ve mekân farklılığı göz önünde bulundurulduğunda bir “sorun” olarak karşımıza çıkmaktadır. Kimliğin salt analitik bir kavram olmaması, “folk” bir kavram özelliği teşkil etmesi, kültürel ve siyasal eklemlenme biçimleri, onu bir yaşayan “mesele” olarak algılamamızın önünü açmaktadır (Mollaer, 2014, s. 7). Kimliğin bir organizma gibi dinamik bir yapı sergilemesi, toplumun ana damarlarını oluşturan siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel öğeler ile iç içeliğini, daha doğrusu kimliğin bu öğelerden bağımsız bir yapı sergileyemeyeceğini göstermektedir. Dolayısıyla toplumsal yapıda meydana gelen değişim ve dönüşümler, kimliği doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir. Esasında çift yönlü etkileşim hâkim olduğu toplumlarda kimlik, bu dönüşümün kilit kavramı haline gelmekte, kimlik bu hareketlere yön veren bir öge konumuna gelmektedir. Yeni toplumsal hareketler, bireyin toplumsal örüntüleri ve aidiyetleri dışında politik bir aktör olarak kendini tanımlamasına zemin hazırlamıştır. Bu minvalde, yeni toplumsal hareketlere yenilik katan önemli bir unsur kimlik konusunu sorun edinmesidir. Farklı kimliklerin ve aidiyetlerin kendini görünür kılmasında yeni toplumsal hareketler katalizör olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim toplumsal hareketler sınıf temelli yaklaşımı ile toptancı bir yaklaşım sergilerken yeni toplumsal hareketler “farklılık”, “kimlik” ve “çoğulculuk” kavramları temelinde bir siyaset öngörmüştür (Işık, 2013, s. 25). Bu noktada Hardt ve Negri (2020, s. 12-13), “çokluk” kavramı ile sınıf kavramını kıyaslamaktadırlar. Buna göre, “çokluk” kavramı temelde işçileri baz alan sınıf kavramından farklıdır. Sınıfta işçi sınıfının ekonomik çıkarlarının korunması esas iken sadece ücretli kesim söz konusu olmaktadır, yani ücretsizler, yoksullar vb. kesimler sınıf kavramı kapsamında değildir. Oysaki “çokluk”, kapsayıcı ve

açık olma özellikleri ile sınıf kavramından önemli ölçüde ayrılmaktadır. Ayrıca günümüz ekonomik koşulları dikkate alındığında sadece ekonomik üretimin değil, toplumsal üretimin de ağır bastığı görülmektedir ki bu durum işçi sınıfının geçmişe nazaran hegemonya oluşturamadığı da göstermektedir.

Yeni toplumsal hareketlerde aktörün birey olarak konumlandırılması, bireye has aidiyetlerin de gündeme gelmesini kolaylaştırmaktadır. Bu minvalde yeni toplumsal hareketler, dönüştürücü ve etkin hale getiren özellikleri ile bireyi siyasal karar alma mekanizmalarına aktif katılan, buralarda rol oynayan bir bireye dönüştürmektedir (Topal Demiroğlu, 2014, s. 139). Burada Touraine (2000, s. 129-136) özne ve toplumsal hareketler arasındaki ilişkiyi gündeme getirir. Touraine'ye göre, tarihin farklı dönem ve coğrafyalarında cereyan eden toplumsal hareketlerde etkin bir özne imgesi bulmak oldukça zordur.

“Toplum hareketleri geçmişte toplumu köktenci bir şekilde yeniden kuracak bir tasarı ve Özne betisi geliştirmiştir. Çoğunlukla söz konusu tasarı Özne betisine egemen olmuştur...Oysa bugün, hiçbir toplum hareketi böylesine güçlü bir düşülmüye bağımlı olamaz; dahası toplu eylemin doğrudan yeni bir Özne betisinin hizmetine girmesi gerekmektedir. Bütünüyle tarihsellikleriyle, kendi kendilerini üretme ve değiştirme becerileriyle ilerleyen ve çeşitli dönüşümler yaşayan toplumlarda Özne bir düzene, bir topluluğa, bir siyasal erke hizmet edemez. Doğrudan Öznenin kendisi hedeflenmelidir, ama nasıl bir Özne? Tarihi, sonuna kadar giderek ya da ta başlarına dönerek yıkacak yeni bir düzenin kurucu ilkesi olan bir Özne değil, araçsallık evrenini ve kimlik evrenini yöneten erklere karşı savaşım veren bir Özne.” (Touraine (2000, s. 129).

Bu noktada demokrasi-toplumsal hareketler ilişkisi önem kazanmaktadır. Touraine (2019, s. 88-91), toplumsal hareketler ile demokrasinin birbirinden ayrılmaz nitelikte olduğunu savunur. Touraine'ye göre bir toplumsal hareketin toplumsal hareket olabilmesi için toplumsal çıkarları kendine amaç edinmesi, politik hayatı sınıf ya da tarafların çatışmasına indirgemesi veya bizzat kendisinin çatışma yaratması gerekir. Dolayısıyla toplumsal hareketler hem bireysel hem toplumsal çıkarları savunduğu için sadece demokratik toplum yapılarında görülür ve dayanışma, eşitlik, özgürlük, adalet, insan hakları bu hareketlerin savunduğu evrensel değerlerdir. Şiddet, demokrasi ile bağdaşmadığı gibi şiddetin toplumsal hareketler ile birlikteliği de düşünülemez.

Kimlik, yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkış sürecinde anahtar kavramlardan birisi olmuştur. Nitekim yeni toplumsal hareketler bir “kimlik savunusu” ile yükselmişlerdir (Johnston, Larana ve Gusfield (1999, s. 139). Kimlik “bireysel, kolektif ve kamusal” kimlikler olmak üzere toplumsal hareketlere katılımın üç farklı boyutu olarak tezahür etmektedir. Bireysel kimlik, bireyin sahip olduğu biyolojik miras ve sosyal hayatı arasında cereyan eden etkileşimler sonucu oluşmaktadır. Esasında bireysel kimlik, sosyal

hareketin içine taşınmakta ve süreç ile birlikte değişime uğramaktadır. Kolektif kimlik, grup etkileşimi çerçevesinde müzakere ve çatışma yolları ile farklı amaç ve araçların uzlaşılabilir hale getirilmesi sonucu oluşur ve “kolektif biz” kurgulanmış olur. Son olarak kamusal kimlik, kamunun toplumsal hareketleri oluşturan aktörlerinin kendilerine yönelik düşünme biçimleri üzerindeki etkilerini içerir ve burada daha çok medyanın rolü önem kazanmaktadır (Johnston, Larana ve Gusfield (1999, s. 141-149). Mouffe (2017, s. 65-66)'ye göre “kolektif kimlik, yani ‘biz’, bir topluluğun mensupları arasında güçlü bir özdeşleşme yaratan tutkulu bir duygulanımsal yatırımın sonucudur.” Kolektif kimlik esasında “biz” ve “onlar” ikiliği üzerinde oluşturulmaktadır. “Biz”in yaratılması ancak ve ancak “onlar” ın yaratılması ile mümkün olabilmektedir.

Peki, yeni toplumsal hareketler ile kimlik olgusu neden daha görünür oldu ya da neden farklı talepler gündeme geldi? Modernizmin vaat ettiği homojen ve sorunsuz-çatışmasız kimlik ideali, küreselleşme süreci ile birlikte kitle iletişim teknolojilerinin yaygınlık kazanması, ekonominin yapısal dönüşüm süreçleri ile birlikte toplumsal taleplerin karşılanamaması sorununu ortaya çıkarmıştır. Bu sürece paralellik arz eden biçimde yeni toplumsal hareketlerin kültürel alana yöneldiklerini ve kimlik taleplerini oluşturduklarını görmekteyiz.

“Kültür endüstrilerinin toplumda yeni kültürü, yeni toplumsal ilişkileri ve yeni insan yönetimi mekanizmalarını ortaya çıkarmasından dolayı aktörler kişisel ile kültürel bir savunma gerçekleştirerek kültürel alanın yeniden kurulmasını talep etmişlerdir. Bu talep üretim ilişkilerinden ve kültürel alandan doğmuş, yaşam dünyasında biçimlenmiş ve yeni bir kimlik inşasına uzanarak özgürlük, bağımsızlık, farklılık ile özerklik unsurlarını içine almıştır. Dolayısıyla hareketlerin kimlik talebi sosyal, siyasal ile kültürel alanda farklılıkların tanınmasını, farklılıkların kültürel pratiklerle kendisini ifade edebilmesini ve çoğulcu kimlikler temelinde ortaya çıkan yaşam tarzını önlemiştir” (Dede, 2018, s. 35).

Görüldüğü üzere, yeni toplumsal hareketler klasik kimlik olgusuna yaklaşım biçimlerinin aksine, kimliğin yaşayan, canlı öğeleri temelinde bir yaklaşımı ön plana çıkarmaktadır. Dahası kimlik salt normatif öğeleri içeren özelliğinin dışında, kültürel öğeleri ile daha fazla anlam ifade ettiği gerçeği, kimliğin kapsamının genişlemesi sürecini de başlatmış olmaktadır. Burada, geçmiş ile kıyaslama yapmak gerekirse, 1970'li yılların sonu ve 1980'lerin başlarında yaşanan kent hareketleri; kapitalizm, devletçilik ve enformasyonizmin yaratmış olduğu tek taraflı mantığına karşı önemli direniş kaynakları haline gelmişti. Bunun en önemli nedeni, mevcut olan toplumsal hareket ve politik yapının ekonomi ve kültür temelli sömürü ve baskınlığa yönelik alternatif bir çözüm üretmemesiydi. Bu durum doğal bir sonuç olarak yerel örgütlenme ve yerel tanınma şeklinde yeni bir oluşumu gündeme getirmekteydi: Küreselleşen dünyada yerelleşme eğilimi. Bu paradoksal durum aynı zamanda siyasetin yerelleşmesi ile birlikte anlam ve kimlik yaratımını da oluştuyordu.

“Benim semtim, benim cemaatim, benim kentim, benim okulum, benim ağacım, benim nehrim, benim sahilim, benim kilisem, benim barışını, benim ortamım...Fakat bu savunmacı bir kimlikti; bilinmeyenin, kontrol edilemeyenin öngörülemezliği karşısında bilineni siper alan bir kimlikti. Küresel bir fırtına karşısında birden savunmasız kalan insanlar, kendilerine sarılmışlardı: Sahip oldukları şeyler, ne oldukları kimlikleri haline gelmişti” (Castells, 2006, s. 86).

1980 ve 1990'lara gelindiğinde ise ilk olarak, kent hareketlerinin yapısı dolaylı bir biçimde farklı söylem, içerik, aktör ve örgütlenme biçimleri ile geniş katımlı yurttaş ve cemaat gelişimi çerçevesinde yerel siyasi otoriter ile bütünleşmeye başlamış ve nihayetinde de kent hareketleri bu süreç ile birlikte yerelin kontrolüne girme eğilimi kazanmıştır. İkinci olarak, daha çok orta sınıf semtlerinde, şehirden uzak kırsal kesimlerde yerel cemaatlerin çevre hareketinin temelini oluşturduğu görülmekle birlikte bu hareketlerin daha ziyade savunmacı ve tepkisel olduğu söylenebilir. Üçüncü olarak, 1980'li yıllarda başta Şili, Santiago, Lima'da olmak üzere yoksul olan cemaatler, kolektif bir biçimde hayatta kalma mücadelesine kendi "refah devletleri"ni (sorumlu kamusal politikaların eksikliğinden dolayı) kurmuşlardır. Son olarak, örgütlü yerel cemaatlerin farklılaşmış ifadeleri, reform, ayakta kalma ve öz tanımlama yollarının önünü açmıştır (Castells, 2006, s. 86-89). Castells, bu gelişmeler çerçevesinde kimliği üç farklı kavram üzerinden tanımlamaktadır: *Meşrulaştırıcı kimlik*, sanayi toplumunun ürünü olan sivil toplumun çözülmesi ve ulus devletlerin meşruiyetlerini kaybetmesi ile krize girmiştir. Buna karşıt olarak kültürel cemaatler aracılığıyla *direnış kimliği* yeni bir kimlik modeli olarak ortaya çıkmaktadır. Son olarak, *proje kimliği* ağ toplumunun “toplumsal dönüşümün kolektif ajanları” olarak yeni bir anlam inşa etmektedir. Sonuç olarak Castells, proje kimliğinin yeni bir toplumu inşa etmede potansiyel güce sahip olduğunu ve bu kimliğin ise direniş kimliği üzerinden geniş demokrasi hareketini başlatacağını ifade eder (Dede, 2018, s. 27).

Kimliğin yeni toplumsal hareketlerin dönüşümünde itici güç olmasının yanı sıra kimliğin yeni toplumsal hareketlerdeki rollerini Poletta ve Jasper (2001, s. 285) aşağıdaki gibi açıklamaktadırlar:

- Kolektif iddiaların oluşturulması,
- Hareketlere katılma,
- Stratejik ve taktiksel karar verme,
- Hareket sonuçlarının ortaya çıkması.

Dolayısıyla kimlik, esasında yeni toplumsal hareketler aracılığıyla yeni işlevler yüklenerek farklı kesimlerin kolektif bir şekilde seslerini duyurma, talep ve şikâyetleri görünür kılma ve istenilen sonuca ulaşma noktasında yeni toplumsal hareketlere dinamizm kazandırma işlevleri de üstlenmektedir.

Modernizmin idealize ettiği eşit kimlik yaklaşımı post modernizm süreci ile birlikte bir çıkmaza girmiş ve bu süreç kaçınılmaz olarak farklı kimliklerin ötekileşme ve ötekileştirmeye maruz kalmaları ile eşitliğin farklılıkları yok sayma ihtimalini daha da görünür kılmıştır. Dolayısıyla yeni toplumsal hareketlerin kimliklere yönelik en önemli vurgusu farklılık ve ötekiliktir. Yeni toplumsal hareketler ile birlikte farklılaşan aktörler aynı zamanda bu hareketler aracılığıyla otantisitelerini ön plana çıkararak kendini tanımlama ve tanınma taleplerini ön plana çıkarmışlardır (Çayır, 1999, s. 27-28).

Kimliğin yeni toplumsal hareketler ile eklemlenmesi sonucunda kimliğin bileşenleri ile birlikte toplumsal hareketleri oluşturan aktörler ve talepler de dönüşüm yaşamaktadır. Yeni toplumsal hareket olarak nitelendirilen çevreci hareket ile kadın hareketinin değişime uğrayarak günümüzde farklı biçimler alması, yeni toplumsal hareketler-kimlik ilişkisinin dönüşen yüzüne örnek olarak gösterilebilir.

Farklı Kimlikler Farklı Talepler

Yeni toplumsal hareketleri görünür kılan önemli öğelerden biri, kitle iletişim araçlarında meydana gelen önemli değişimlerdir. Genelde kitle iletişim araçları, özeldense medya bu hareketlerin yayıcılığında başat rol oynamaktadır. Bilgi toplumunun yaratmış olduğu üretim ve verimlilik, teknolojik, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmeleri de teşvik etmekte ve bu alanlarda meydana gelen değişimlerin hem küresel ölçekte diğer ülkeleri etkilemesi hem de uluslararası ölçekte ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel alanda bütünleşmeyi yaratması sonuçlarını doğurmaktadır. Yeni teknolojiler ile birlikte bilginin ekonomi ve siyaset alanlarında yarattığı değişimler, aynı zamanda sosyal hareketlerin ortaya çıkmasına uygun zemin hazırlamıştır. Kuşkusuz enformasyonun artan gücü, toplumsal hareketlerde hem aktör çeşitliliğini hem de konu ve eylem biçimliliklerini çeşitlendirmiş, kimlikler bu minvalde yeniden tanımlanma sürecine girmiştir (Bingöl ve Tanrıver, 2011, s. 133).

Kimliğin modernizm eleştirisi çerçevesinde postmodernizmin farklılık, çoğulculuk ve çeşitlilik ilkelerine eklemlenmesi süreci kimliği görünür kılmakla birlikte kimliğin kazanımı ve kullanımı sürecini de değiştirmiştir. Özellikle kitlesel eylemlerin iletişim teknolojileri ile birleşmesiyle birlikte toplumsal hareketlerin mekânsal değişimi de gündeme gelmiştir. Sokağın temel mekân olduğu kitlesel protesto, gösteri, yürüyüş, boykot gibi eylemliliklerin yerinin sanal ortama kaydığı bir süreç yaşanmaktadır. Çevre, barış ve kadın hareketleri örneklerine bakıldığında her hareketin kendi içinde farklı kimlik taleplerini dillendirmeye başladıkları görülmektedir. Bir başka ifade ile yeni sosyal hareketler, "yurttaş inisiyatifleri, alternatif hareket, feminist hareket, ekolojik hareketi, anti-nükleer hareket"lerin ortak adını almıştır (Kılıç, 2002, s. 96).

Nitekim yeni toplumsal hareketler kavramına "doyurucu olmayan" bakış açısıyla yaklaşan Laclau ve Mouffe (1992, s. 196) bu hareketlerin farklı mücadele alanlarını bir arada tuttuklarını ifade ederler. Buna göre "kentsel, ekolojik, anti-otoriteryen, anti-kurumsal, feminist, anti-ırkçı, etnik, bölgesel ya da cinsel azınlıkların mücadeleleri" yeni toplumsal hareketler içinde yer almaktadır ve bunların ortak noktası, sınıf temelli mücadeleden farklı olmalarıdır. Bunun en önemli nedeni ise yeni toplumsal hareketlerin sınıf kategorisine karşıt bir biçimde değil, sanayi toplumunda meydana gelen dönüşümler ile birlikte toplumsal çatışmaların artan ilişki biçimlerine hızla eklemlenme

biçimidir. Bu bakış açısından hareketle yeni toplumsal hareketlerin mevcut çatışma/mücadele alanlarında dışarıda bırakma stratejisinden ziyade içerme temelli bir yaklaşım sergilediği söylenebilir. Bu durum, toplumsal hareketlerin tek tip sınıflandırılmaya tabi tutulmasını engellediği gibi farklı taleplere meşru zemin hazırlama bakımından da önem taşımaktadır. Her ne kadar farklılık ve çeşitlilik temelinde yeni toplumsal hareketler görünürlük kazanıyor olsa da “çokanlamlılık” bu hareketlerin özgün bir niteliği olmaktadır.

“Feminizm ya da ekoloji, antagonizmanın söylemsel olarak ne şekilde kurulduğuna göre değişen birçok biçimde var olmaktadır. Nitekim bizzat erkeklere saldıran bir radikal feminizm, “dişilik”i yeniden yüceltmeye çalışan bir farklılık feminizmi, ve ataerkilliğe çözülmeye bağlı saydığı kapitalizmi asıl düşman olarak gören bir Marksist feminizm vardır. Dolayısıyla, kadınların tabiyetinin farklı tarzları temelinde bir antagonizma kurmanın birçok söylemsel biçimi bulunmaktadır. Aynı şekilde ekoloji de, anti-kapitalist, anti-sanayici, otoriteryen, özgürlükçü, sosyalist, gerici, vb. olabilir. Dolayısıyla bir antagonizmanın eklemleme biçimleri, önceden belirlenmiş olmak bir yana, hegemonik bir mücadelenin bir sonucudur...Toplumun bir bütün olarak dönüşümüyle sonuçlanacak şekilde, kendisinden tekbiçimli bir dizi sonucun türeyeceği tek ayrıcalıklı konum diye bir şey yoktur. İşçilerin olsun diğer politik öznelerin olsun, bütün mücadeleler, kendi hallerine bıraktıklarında kısmî bir karaktere sahiptirler ve çok farklı söylemlere eklemenebilirler” (Laclau ve Mouffe (1992, s. 206-207).

Yeni toplumsal hareketlerin farklı ideolojiler ile eklemleme biçimleri onların ayrıcalıklı bir konumda olduğu görüşünü çürütür niteliktedir.

Yeni toplumsal hareketlerin farklı ideolojiler ile eklemlemeleri, bir hareketin salt amacı dışında talepleri de dillendirmesine zemin hazırlamaktadır. Çevre hareketine sadece çevrecilerin değil, muhafazakâr, liberal, sağ-sol kanattan gelen kesimlerin farklı tepkiler verdiği, kadın hareketinde de sadece feminist bireylerin değil farklı ideolojileri olan kesimlerin talep ve şikâyetlerini de içerdiği görülmektedir.

Çevre Hareketlerinde Kimlik Talebi

Çevre hareketi, özellikle 1970’li yıllardan itibaren küresel çapta artan çevre sorunlarına karşı bir hareket olarak gündeme gelmiştir. Artan nüfus, kirlenen doğa, tüketilen enerji kaynakları, canlı türlerinin yok oluşu vb. sorunlar çevreci hareketin doğuşuna temel teşkil eden başlıca sorunlar olmuştur. Çevreci hareketin ortaya çıkışına yönelik gelişmeleri üç aşamada ele almak mümkündür. İlk aşama bilimsel çevrecilik hareketidir. Biyolog olan Ernst Haeckle, 1876 yılında Ekoloji bilimini kurması ile ekoloji ile birlikte doğal varlıkların da korunması gerektiğine yönelik fikir gündeme gelmiştir. İkinci aşama;

1968 hareketleri ile birlikte çevre hareketinin toplumsal hareket olarak sahneye çıkmasıdır. Son aşama ise çevreci hareketin 1979'lu yıllardan itibaren yeşiller hareketi ile birlikte siyasal niteliğe dönüşmeye başladığı dönemdir (Ceritli, 2001, s. 214).

Çevreci hareketin ilk etapta çevre sorunlarını gündeme taşıma amacıyla ortaya çıkışı süreç içerisinde küresel ölçekte yaşanan politik gelişmelerden de etkilenecek siyasal bir niteliğe bürünmeye başlamıştır.

“Toplumsal hareketleri, tarihsel verimliliklerine, daha açık bir ifadeyle kültürel değerler ve toplumun kurumları üzerindeki etkilerine göre değerlendirirsek, çevreci hareket, insanoğlunun macera atlasında ayrı bir yeri hak eder. İçinde bulunduğumuz yeni binyılın ilk yıllarında, Amerikalıların yüzde 80'i, Avrupalıların üçte ikisi kendilerini çevreci olarak tanımlıyor; partiler ve adaylar platformlarını "yeşillendirmezlerse" eğer göreve seçilmiyorlar; hükümetler ve kurumlar da, doğayı korumaya, hayatın kalitesini artırmaya ve nihayetinde uzun vadede gezegeni, kısa vadede bizleri kurtarmaya yönelik programları, özel kurumları ve yasaları çoğaltıyor. Korkunç bir çevre kirliliği yaratanlar da dâhil şirketler, halkla ilişkiler gündemlerinin yanı sıra, en ümitli oldukları yeni piyasalar arasına da çevreciliği dâhil ediyor” (Castells, 2006, s. 219).

Castells'in ifade ettiği biçimiyle çevre hareketi günümüz siyasetinin bir parçası olmasının yanında; siyasete yön vermesi niteliğiyle de ön plana çıkmaktadır.

Yeni bir toplumsal hareket olarak çevreci hareket talep ve istekler noktasında “yeni” olma özelliği taşımaktadır. Her şeyden önce siyaset ile ilişkilenebilirliği başlaması, hareketin salt bir çevre koruma amacı gütmeye başladığı sonucunu doğurmaktadır. Çevreci harekete yön veren düşünceler ve örgütlenme tarzları, hareketin birbirinden farklı değer, talep ve stratejileri de içerdiğini düşüncesini de destekler niteliktedir. Çevreci hareket bu minvalde baraj yapımı, maden işletmeciliği, kirlenici tesis kurulması, nükleer enerji ve GDO'lu ürün, iklim değişikliği gibi konularda mücadele veren birbirinden farklı grupların örgütlenme alanını oluşturmaktadır. Doğaldır ki farklı grupların farklı taleplerinin de ifade edilmesine olanak sağlamaktadır. Çevreci hareketlerin kimlik ile eklemlenme sürecine zemin hazırlayan önemli gelişme, küreselleşme ile birlikte hızlanan kimlik temelli hareketlerdir. Bu çerçevede çevreci hareketler bazıları tarafından “radikal demokrasi” kuramı, bazı yazarlar tarafından ise “yeni toplumsal hareketler” kuramı içerisinde değerlendirilmektedir. Nitekim bu görüşleri destekler nitelikte Greenpeace, Earth First gibi çevreci örgütler bu minvalde faaliyetleri sürdüren sivil toplum kuruluşlarıdır (Bozkurt ve Bayansar, 2016, s. 285).

Çevreci hareketin “yeni” özellikleri ile birlikte siyaset gündeminde yer almasına ilişkin örnekler son dönemde dünyanın neredeyse her yerinde görülmeye başlamıştır. Türkiye örneği üzerinden gitmek gerekirse nükleer santral kurulumuna karşı, HES yapımına karşı, siyanürle altın aramaya karşı vb. çevreci hareketlerin yerel ölçekte başlasa dahi

farklı illerde farklı kesimlerden kitlesel katılımlar ile görünürlük ve üst politika ve stratejilerde değişikliğe gitme yönünde önemli bir baskı unsuru olma gücünü kazandıkları görülmektedir. Eryılmaz ve Akman (2016), “Kolektif Bir Çevre Hareketi Olarak Artvin’de Maden Karşıtı Direniş” adlı çalışmalarında Artvin’de maden karşıtı harekete yer vermişlerdir. Çalışmada, hareketin salt bir yıkım değil, yöre halkının ortak yaşam alanlarının ve geçim kaynaklarının korunması amacıyla farklı kesimlerden kişilerin bir araya gelerek ortak mücadele verdikleri kentsel bir hareket olduğu sonucuna varılmıştır. Söz konusu çalışmada, eylemlere her kesimden katılımın yeni toplumsal hareketlerin özellikleri ile örtüştüğü vurgulanmıştır.

Bir başka örnek, İstanbul’da 2013 yılında Taksim Gezi Parkı’nda başlayan kitlesel nitelikli protesto ve eylemlerdir. Esas olarak Taksim Meydanı Yayalaştırma Projesi’ne tepki şeklinde ortaya çıkan ve kısa sürede hükümet karşıtı bir sokak hareketine dönüşen Gezi Parkı eylemleri, son yıllarda Türkiye’nin toplumsal ve siyasal hayatına damga vuran bir gelişme olarak nitelendirilebilir. Gezi Parkı olaylarına katılan grupların yapısı ve amaçlarına ilişkin farklı görüşler mevcuttur. Tuncel (2018, s. 191-192), konuya ilişkin aşağıdaki değerlendirmeyi yapmaktadır:

“...Gezi hadisesi ve sonrasında yaşanan süreçte varlığını devlete borçlu Olan burjuvazi ile marjinalinden merkez soluna kadar birçok sol örgütün birlikte hareket ettiği gözlenmiştir. Diğer taraftan küresel sermayeyi ve emperyalizmi propagandasının merkezine alan ulusalcılar ile küresel sermayenin ekonomik ve siyasal unsurlarından oluşan bir koalisyonun da Ak Parti iktidarına karşı gerektiğinde birlikte mücadele verdiği gözlerden kaçmamıştır”.

Bozkurt ve Bayansar (2016)’ın “Yeni Toplumsal Hareketler Çerçevesinde Çevreci Hareket ve Gezi Parkı Olayları” adlı çalışmalarında; bir grup tarafından çevre olaylarının gerekçe gösterilmesi ile başlayan protestoların sonrasında hükümeti protesto etmeye ve hareketin kimlik arayışı ve demokrasi taleplerine dönüştüğü vurgulanmıştır. Arat (2013, s. 2), Gezi Parkı olaylarına ilişkin yazısında, eylemlere katılanların talep ve profillerine ilişkin bir değerlendirme yapmıştır. Buna göre protestolara katılanların büyük çoğunluğu esasında yaşam hakkı temelinde bir araya gelmişlerdi. Arat’a göre hükümeti ortadan kaldırma veya devrim yapma amacı taşımayan bu protestolar, demokrasi açığını gözler önüne sermiştir. Yine kitlesel katılımların olduğu bu protestolarda farklı kimlik ve ideolojiden insanlar bir araya gelerek demokratik katılım taleplerini yinelemişlerdi. Gezi parkı olaylarına katılan grupların yapısına bakıldığında ise farklı kimliklerden oluşan bireylerin bir araya geldikleri görülmektedir. İlk etapta kendilerini çevreci, feminist, LGBT, Kemalist, Kürt, Alevi, kapitalizm karşıtı Müslüman, spor kulübü taraftarı, öğrenci olarak tanımlayan farklı kimlikli gruplar bir arada demokratik bir dayanışma sergileyerek alışlagelen kimlik tanımlamalarına yönelik paradigmanın kırılmasına ve farklı kimliklerin birbirlerini tanımlamalarına olanak sağlamıştır. Sendikalar (DİSK, KESK vb.), siyasi partiler, sol gruplar Gezi Parkı olayları çerçevesinde birliktelik sağlayarak siyasal, sosyal ve ekonomik taleplerini gündeme getirmişlerdir.

Hem Artvin hem Gezi Parkı örnekleri çevre koruma amacıyla başlayan hareketler olup sonrasında birlikte ve farklılıklarla bir arada yaşama taleplerinin gündeme gelmesi konusunda yeni toplumsal hareketlerin kimlik arayışı ve tanınma politikalarına uygunluk teşkil etmektedir. Çevreci hareketler bu anlamda bir yandan çevrenin korunması diğer yandan da demokrasi ve katılım çerçevesinde farklı kimliklerin kendini ifade edebilmelerine uygun zemin hazırlamaktadırlar.

Kadın Hareketlerinde Kimlik Talebi

Kadın hareketlerinin tarihsel gelişimi; kapsamı ve harekete yön veren aktörlerin dönüşümü ile birlikte günümüzde farklı biçimlere evrilerek gelişmektedir. Tarihsel süreçte “dalgalar” şeklinde ilerleyen kadın hareketi de yeni toplumsal hareketlerin dönüşümüne eklenmiş olarak farklılık ve ötekilik kavramlarını gündeminde tutmaktadır. Modernizmin eşitlik idealinin kadın hareketinde de bekleneni vermemesi, post modern feminizm içerisinde farklılıkların tartışılmasına zemin hazırlamıştır. Akgül’e göre, “Feminizmin kitlesel bir nitelik kazanarak gelişmesi ve toplumsal bir harekete dönüşmesi konusunda birçok farklı düşünce olsa da birinci dalga feminizm, kadınların siyasal haklarından olan oy kullanma haklarını elde etme mücadelesi olarak gelişmiştir” (2021a, s. 31). Öyle ki, birinci dalga feminist harekette modern dönemin eşitlik ideali, kadının özgürleşmesinin anahtarını geleneksel bağlarından kopmasında görüyordu ve kadın-erkek eşitliğinin sağlanması temel amaç idi. Ancak, 1970’li yıllardan itibaren kürtaj, doğum kontrolü, kadına yönelik şiddet vb. konular feminist hareketin ikinci dalgasının esas temaları olmaya başlamıştır. Bu minvalde kadınlar artık farklılıklar temelinde erkeklerden bağımsız bir şekilde kendi kimliklerini ele almaya başlamışlardır. Kişisel olanın aynı zamanda politik olduğu söylemi, yeni kimliklerin tanınması ve savunulması noktasında kilit slogan haline gelerek özel alan-kamusal alan tartışmalarında kadının konumu yeniden sorgulanmaya başlamıştır. İkinci dalga feminist hareketin kimlik ve farklılık vurgusu, yeni toplumsal hareket olma sürecini de başlatmış olmaktadır (Çayır, 1999, s. 29). Dolayısıyla birinci dalga feminist hareketin “eşitlik” temelli yaklaşımı, ikinci dalga feminist harekette yerini “farklılıklar” zeminine bırakmıştır (Acar Savran, 2019, s. 185). Özel alan-kamusal alan tartışmaları da farklı kadınlık hallerinin görünür kılınmasına imkân sağlamıştır (Akgül, 2021b, s. 166-174).

Her ne kadar ikinci dalga feminist hareket farklılıkları ön plana çıkarmaya çalışmışsa da özellikle 1990’ların başlarında uyguladığı pratikler ve yanlış algılar üçüncü dalga feminizmin kendisine bir tepki olarak doğmamasına yol açmıştır (Taş, 2016, s. 171). Peki, bu tepkinin sebepleri nelerdi? Üçüncü dalga feminist hareket, esasında kadınların kendi öz farklılıklarını ortaya koyan aidiyetlerin görünmez kılınması tepkisiyle ve önceki hareketlerin tersine kadınların erkekler ile değil, kadınların kadınlar ile tartıştığı bir hareket olarak ortaya çıkmıştır (Çaha, 2017, s. 357). Nihayet, üçüncü dalga feminist hareket, postmodernizme ve çokkültürlülüğe tekabül eden şekilde yine “fark” vurgusuyla ancak bu sefer kadınlar arasında var olan ırk, sınıf, etnisite ve cinsellik farklılıklarını gündeme getirmiştir (Donovan, 2016, s. 349). Kesişimsellik (Nash, 2011; Crenshaw, 1989) yaklaşımı çerçevesinde şekillenen üçüncü dalga feminist hareket; ırk, renk, etnik köken, cinsel kimlik temelinde kadınlar arasındaki farklılıkların görünür kılınmasına imkân sağlamıştır. Post-modern bir bakış açısıyla farklı kadınlık hallerinin tek bir kategoriye indirgenemeyeceği savı güçlü bir şekilde dillendirilmiştir. “Tüm

bunların sonucunda bugün feminist hareketler içinde kadının farklı bağlamlardan kaynaklanan farklı ezilme nedenlerine ve kadınlar arasındaki farklılıklara dikkat çeken post-feminist bir yaklaşım hâkim hale gelmiştir” (Akgül, 2021a, s. 6), böylece kadın hareketi yeni toplumsal hareketlere evrilmeye başlamıştır.

Kadın hareketinin gelişim süreci, yeni toplumsal hareketlerin yükselişine paralellik teşkil edecek şekilde biçimlenmeye devam etmektedir. Yeni toplumsal hareketlerin teknolojik gelişmeler ile dönüşümü, kadın hareketinin de son yirmi yılda farklı biçimlere dönüşümünü getirmiştir. Kitleseleylemlerin sokaktan sanal ortama kanalize olmaya başlaması ile kadın hareketinde de eylem stratejisinde değişikliği gündeme getirmiştir. “Dijital feminizm”, “online feminizm”, “siberfeminizm” (Alikılıç ve Baş, 2019, s. 91; Varol, 2014, s. 224) olarak tanımlanan bu evrede, kadın hareketinin dördüncü dalgaya geçtiğine dair görüşler mevcuttur. Kadın hareketine kitlesele nitelik kazandıran unsurlar, bizatihi hareketin kendisinin içerik ve aktörleri ile birlikte taleplerin değişimini yaratmıştır. Her şeyden önce, dünyanın en ücra köşesinde kadınlara yönelik meydana gelen bir eylem, protesto vb. hareketler kısa sürede internet aracılığıyla tüm dünya çapına yayılmakta ve bilinirliği artmaktadır. Ayrıca, harekete katılan kitlelerin profilinin çeşitliliği, hareketin ayırt edici önemli bir özelliği olmaktadır. Birbirinden haberi olmayan ve birbirlerini tanımayan bireylerin ortak talep, istek ve şikâyetleri dillendirme amacı çerçevesinde sanal ortamda seslerini duyurabilme çabası, hem kadın hareketinin hem de yeni toplumsal hareketlerin farklılık, çokkültürlülük, katılımcılık ilkeleri ile örtüşür niteliktedir. Feminist akademisyenler, dijital feminist aktivizmi, feminizmde çeşitli şekillerde yeni bir anı veya bir dönüm noktasını temsil ettiğini savunarak, geleneksel feminist siyaset yapma biçimlerinden bir ayrılma olarak tanımlamakta, bunun sadece kamusal alanda feminist meselelerin yenilenmiş ve yaygın bir bilincini yaratmak için değil, aynı zamanda feminizm içinde dinamik yeni bir katılımı teşvik etmek için de önemli olduğunu ifade etmektedirler (Baer, 2016, s. 20).

Son dönemlerde kadın hareketinin klavye üzerinden büyük kitleseleylemlere dönüşmesine yönelik örnekler küresele nitelik kazanmaya devam etmektedir. Örneğin, Almanya’da feminist aktivizmdeki son artış, SlutWalk, FEMEN ve Pussy Riot dâhil olmak üzere feminist fikirlerin, politikaların ve protestoların ulusötesi akışından ilham almıştır. SlutWalk protesto eylemi 2011’de Kanada’da başlamış, ardından yüzlerce yürüyüş Berlin, Hamburg ve Köln dâhil olmak üzere dünya çapında en az yetmiş beş şehirde gerçekleşmiştir. Ukrayna merkezli FEMEN grubu 2008 yılında kurulmuş ve aynı yıl Kiev’de ilk üstsüz protestolarını gerçekleştirmişlerdir. Grup daha sonra Almanya’daki aktif bir birlik de dâhil olmak üzere çok sayıda küresele şubeyi içerecek şekilde genişlemiştir (Baer, 2016, s. 22).

2017 yılında ABD’de ortaya çıkan ve kısa sürede farklı coğrafyalarda kitlesele nitelik kazanan MeToo (Ben de) hareketi kadın hareketinin zaman ve mekândan bağımsız olarak ivme kazanmasına olanak sağlamıştır. Amerika’da kadınlara yönelik cinsel taciz, tecavüz ve saldırıya karşı başlatılan hareket kısa zamanda dünyanın hemen her yerinde görünür olmuş ve kitlesele nitelik taşıyan bir harekete dönüşmüştür. Hareketin tarihçesine bakıldığında 2006 yılında siyahi bir kadın olan Tarana Burke’ün öncülüğünde siyahi kadınlara yönelik cinsel taciz, saldırı ve tecavüz deneyimlerini konuşma ve güçlenme amacıyla Me Too Hareketi başlamış, ancak hareket 2017 yılına kadar yerel bir inisiyatif

olarak varlığını sürdürmüştür. 2017 yılı Ekim ayında ünlü yapımcı Harvey Weinstein'ın kadınlara yönelik cinsel taciz ve tecavüzde bulunduğu dair suçlamalar kısa zamanda Hollywood'ta geniş yankı bulmuş, sanat çevresinden birçok ünlü daha önceki dönemlerde Harvey Weinstein'ın kendilerine de farklı derecelerde cinsel taciz ve saldırı uyguladıklarını belirtmişlerdir. Tarana Burke'ün 2006 yılında # MeToo etiketiyle paylaştığı bir tweet, aktris Alyssa Milano tarafından cinsel saldırıya maruz kalmış kadınların hikâyelerini anlatmaları ve bu saldırıların sonlandırılması amacıyla dolaşıma konulmuş ve bu etiket kısa zamanda 12 milyon kullanıcı tarafından paylaşılmıştır (Bakan, 2019, s. 22-23).

MeToo Hareketi, özelde kadın hareketinin genelde ise yeni toplumsal hareketlerin dijitalleşme sürecine ilişkin somut bir örnek olması bakımından önemlidir. Kadın hareketinin farklı etnik köken, dil, din, milliyet unsurlarından gelen kadınların da hak, eşitlik, özgürlük ve demokrasi taleplerini gündeme getirmesi; geleneksel hareketlerin yeni toplumsal hareketlere evrilmesinin hem sebebi hem de sonucu olarak nitelendirilebilir.

Sonuç

Kolektif taleplerin gündeme getirilmesine aracılık eden toplumsal hareketler her dönemin ve coğrafyanın kendine özgü koşulları ile biçimlenmekte ve farklı sosyo-ekonomik, sosyo-politik ve sosyo-kültürel sonuçlar doğurmaktadır. Tarihsel kırılma evrelerinde toplumsal hareketler de topluma yön veren, siyaseti dönüştüren bir yapıya bürünmüştür.

Toplumsal hareketlerin yeni toplumsal hareketlere evrilmesi, aktörlerin çeşitlilik ve taleplerin çoğulculuk çerçevesinde ele alınması gerektiği fikrini güçlü kılmıştır. Kuşkusuz eski toplumsal hareketler ile yeni toplumsal hareketler arasında keskin bir kopuş veya süreksizlik halinden bahsetmek zordur. Nitekim yeni toplumsal hareketler, eski deneyim, kazanım ve birikim üzerinden şekillenerek günümüze kadar farklılık, çoğulculuk kavramları ile varlığını sürdürmektedir.

Modernizmin tek tip kimlik ideali, etnik, dini, cinsiyete dayalı kimlik taleplerinin hayata geçirilmesine olanak sağlayamaması nedeniyle farklı kimliklerin yeni toplumsal hareketler aracılığıyla hem görünür kılınmasına hem de tanınmasına uygun zemin hazırlamıştır. Bireyin temel aktör olduğu yeni toplumsal hareketlerde kimlik inşası bir mesele olarak gündeme girmiştir. Dolayısıyla kimlik, farklılık ve ötekilik kavramlarını da içerecek şekilde yeniden şekillenmeye başlamış, çoğulculuk, demokrasi, eşitlik çerçevesinde de sınıf ötesi bir nitelik kazanmıştır.

Postmodernitenin ortaya çıkarmış olduğu parçalı kimlik yapısı, yeni toplumsal hareketlere yön veren özelliği de içinde barındırmaktadır. Yeni toplumsal hareketler olarak nitelendirilen çevreci hareket ve kadın hareketi, hem geçmiş deneyimler hem de mevcut talepler üzerinden şekillenmiştir. Salt çevre sorunu ya da salt kadın sorunları değil, çok daha geniş yelpazede talepleri içeren bu hareketler, enformasyon teknolojileri ile birlikte daha görünür hale gelmişlerdir. Geleneksel olarak sokaklarda cereyan eden hareketler artık kitle iletişim araçları aracılığıyla sanal ortamlarda gerçekleşmektedir. Yeni toplumsal hareketlerin dijitalleşme süreci de bu hareketler özelinde vuku

bulmaktadır. Dijitalleşme, yeni toplumsal hareketlerin kimlik taleplerinin renk, sınıf, cinsiyet, milliyet şeklinde kategorize edilmeden küresel çapta şekillenmesi ve kimliğe yönelik farkındalığın sağlanması noktasında önemli bir katalizör görevi üstlenmektedir.

Bu çalışmada yeni toplumsal hareketler bağlamında çevre ve kadın hareketlerine ilişkin örnekler üzerinden yeni toplumsal hareketlerin “yeni” olma nitelikleri irdelenmektedir. Çevre hareketi salt çevrenin korunması yani ekolojik amaç gütmeyen dışında farklı kesimden grupların bir araya gelmesini, iktidar-muhalefet ilişkilerine yön verme potansiyelini gündeme getirmiştir. Kadın hareketi de benzer şekilde dışlanan veya öteki konumuna indirgenen kadınların görünür kılınması, tanınması, kimlik, hak ve taleplerinin dile getirilmesi bakımından yeni toplumsal hareketlerin değişen ve dönüşen yapısını bir kez daha gözler önüne sermiştir. Yeni toplumsal hareketlerin kimlik taleplerini dönüştürme gücünün, kapsayıcılık ve farklılık temelinde daha da işlevsel hale geldiği söylenebilir.

Kaynakça / References

- Acar Savran, G. (2019). *Kadın Emek Tarihi: Diyalektik Bir Feminizm İçin*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Akgül, F. İ. (2021a). *Roman Kadını: Çoklu Kimlik Kesişiminde Ezilenler*. Ankara: Orion Akademi.
- Akgül, F. İ. (2021b). Lapseki Çınaraltı Meydanı: Antik Yunan'dan modern Türkiye'ye kadına kapalı erkeksi kamusal alan. *Liberal Düşünce Dergisi*, Yıl: 26, Sayı:104: 163-185.
- Alikılıç, Ö. ve Baş, Ş. (2019). Dijital feminizm: Hashtag'in cinsiyeti. *Fe Dergi*, 11, No.1: 89-111.
- Arat, Y. (2013) "Gezi Parkı Direnişi: Demokrasi Açığı, Demokrasi Gücü", http://bilimakademisi.org/wpcontent/uploads/2013/08/Gezi-ParkiDirenişi_Demokrasi-AcigiDemokrasi-Gucu.pdf, (25. 01.2022).
- Aslan, C. (2016). *Sosyal Hareketler Sosyolojisi - Toplumsal Fay Hatlarının Anatomisi*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Baer, H. (2016). Redoing feminism: Digital activism, body politics, and neoliberalism. *Feminist Media Studies*, 16(1): 17-34.
- Bakan, R. (2019). #Metoo'dan #Whydidntreport'a: Dijital eylemlerin imkânları ve sınırları üzerine. *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, Sayı 37-38: 17-34.
- Bingöl, Y. ve Tanrıver, N. (2011). Bilgi çağında değişen sosyal hareketler: Sanal eylemler. *The Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management / Volume: VI Spring: 131-141*.
- Bozkurt, Y. ve Bayansar, R. (2016). Yeni toplumsal hareketler çerçevesinde çevreci hareket ve Gezi Parkı olayları. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:14 Sayı:2: 276-293, Doi: <http://dx.doi.org/10.11611/JMER178655>,
- Castells, M. (2006). *Kimliğin Gücü İkinci Cilt*. (Ebru Kılıç, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ceritli, İ. (2001). Çevreci hareketin siyasallaşma süreci. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2): 213-226.
- Cohen, J. (1999) "Strateji ya da Kimlik: Yeni Teorik Paradigmalar ve Sosyal Hareketler", Kenan Çayır (Ed.) *Yeni Sosyal Hareketler/Teorik Açılımlar*, (s. 109-129), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Crenshaw, K (1989). "Demarginalizing the Intersection Of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory, and Antiracist Politics", *University of Chicago Legal Forum*, C. 1989, S. 1: 139-167.
- Çaha, Ö. (2017). *Sivil Kadın*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Çaha, Ö. (2020). "Yeni Medya ve Değişen Toplumsal Hareketler" *Bilişim Teknolojileri ve İletişim: Birey ve Toplum Güvenliği*, (s. 215-228), Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

- Çayır, K. (1999). "Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri: Yeni Sosyal Hareketler", *Yeni Sosyal Hareketler*, (s. 13-33), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Çayır, K. (2016). "Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri: Yeni Sosyal Hareketler", *Yeni Sosyal Hareketler*, (s. 11-30), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Çetinkaya, Y. D. (2021). "Tarih ve Kuram Arasında Toplumsal Hareketler", Y. Doğan Çetinkaya (Ed.), *Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim*, (s. 25-71), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dede, A. (2018). "Toplumsal Hareketleri Dönüştüren Bir Olgu Olarak Kimlik Talebi", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, ISSN 2548-0685: 24-44.
- Donovan, J. (2016). *Feminist Teori*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eder, K. (1985). The "New social movements": moral crusades, political pressure groups, or social movements?. *Social Research*, Vol. 52, No. 4: 869-89.
- Eryılmaz, Ç. ve Akman, F. (2016). Kolektif bir çevre hareketi olarak Artvin'de maden karşıtı direniş. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 25: 17-33.
- Hardt, M. ve Negri, A. (2020). *Çokluk İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*. (Barış Yıldırım, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Işık, G. (2013). *Sanaldan Sokağa Toplumsal Hareketle*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Johnston, H., Larana, E. ve Gusfield, J. R. (1999). "Kimlikler, Şikâyetler ve Yeni Sosyal Hareketler", Yayına Hazırlayan: Kenan Çayır, *Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar*, (s. 131-161), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Kılıç, S. (2002). Çevreci sosyal hakların ortaya çıkışı, gelişimi ve sona ermesi üzerine bir inceleme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57 (02): 93-108, DOI: 10.1501/SBFder_0000001747.
- Laclau, E. ve Mouffe, C. (1992). *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*. (Ahmet Kardam ve Doğan Şahiner, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Le Bon, G. (1997). *Kitleler Psikolojisi*. (Yunus Ender, Çev.) İstanbul: Hayat Yayınları.
- Mamay, S. (2000). "Sosyal Hareket Teorileri ve Sovyet Toplumundaki Güncel Gelişimi", <https://vestiges-journal.info/CSACMonog/Russian/mamay.html> (10.01.2022).
- McAdam, D. , Tarrow, S. ve C. Tilly (2001). *Dynamics of Contention*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McCarthy, J.D. and Zald, M. N. (1977). Resource mobilization and social movements: a partial theory. *American Journal of Sociology*, Vol. 82, No. 6: 1212-124.

Melucci, A. (1985). The symbolic challenge of contemporary movements. *Social Research*, Vol. 52, No. 4: 789-816.

Melucci, A. (1999). "Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması", Yayına Hazırlayan: Kenan Çayır, *Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar*, (s. 81-107), İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Mollaer, F. (2014). "Kimlik: Can Alıcı Bir Mesele ve Banalleşen Bir Kelime", *Kimlik Politikaları: Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık*, (s. 7-17), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Mouffe, C. (2017). *Dünyayı Politik Düşünmek: Agonistik Siyaset*. (Murat Bozluolcay, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Nash, J. C. (2011). 'Home truths' on intersectionality. *Yale JL & Feminism*, C. 23, S. 2: 445-470.

Offe, C. (1999) "Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması", *Yeni Sosyal Hareketler*, (Kenan Çayır, Çev.), (s. 53-79), İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Özen, H. (2015). Meydan hareketleri ve 'eski' ve 'yeni' toplumsal hareketler. *Mülkiye Dergisi*, 39(2): 11-40.

Poletta, F. ve Jasper, J. M. (2001). Collective identity and social movement, *Annual Review of Sociology*, Vol. 27: 283-305.

Soysal, E. (2018). "Toplumsal Hareket Kuramları", C. Taştan ve E. Soysal (Ed.) ,*Toplumsal Hareketler ve Kitle Psikolojisi* , (s. 63-80), Ankara: Polis Akademisi Yayınları.

Taş, G. (2016). Feminizm üzerine genel bir değerlendirme: kavramsal analizi, tarihsel süreçleri ve dönüşümleri. *Akademik Hassasiyetler*, Cilt 3. Sayı 5:163- 175.

Tecim, E. (2018). "Toplumsal Hareketler ve Yenilik Bağlamı: Eleştirel Bir Teorik Konumlandırma", F. Tekin ve E. Tecim (Ed.), *Sosyal Hareketler Çağı*, (s. 13-36), İstanbul: Açılım Kitap.

Tilly, C. (2008). *Toplumsal Hareketler*. (Orhan Düz, Çev.) İstanbul: Babil Yayınları.

Topal Demiroğlu, E. (2014). Yeni toplumsal hareketler: bir literatür taraması. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 2 (1): 133-144.

Touraine, A. (1985). An introduction to the study of social movements. *Social Research*, Vol. 52, No. 4: 749-787.

Touraine, A. (1999). "Toplumdan Toplumsal Harekete", Yayına Hazırlayan: Kenan Çayır, *Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar*, (s. 35-51), İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Touraine, A. (2019). *Demokrasi Nedir?*. (Olca Kunal, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tuncel, G. (2018). "Gezi Parkı Hadisesinin Anatomisi", F. Tekin ve E. Tecim (Ed.), *Sosyal Hareketler Çağı*, (s. 185-201), İstanbul: Açılım Kitap.

Türkdoğan, O. (2015). *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Varol, S. F. (2014). Kadınların dijital teknolojiyle ilişkisine ütopyik bir yaklaşım: siberfeminizm, *International Journal of Social Science*, Number: 27: 219-234.

Yanık, C. ve Öztürk, M. (2014). Toplumsal hareketlerin dönüşümü üzerine bir değerlendirme. *Mukaddime*, 5(1): 45-63.

[itobiad], 2022, 11 (2): 1113-1136

<p>Zorunlu Suriyeli Göçü Bağlamında Türkiye’de Yurttaşlığı Yeniden Düşünmek</p> <p>Rethinking Citizenship in Turkey in the Context of Forced Syrian Migration</p> <p>Video Link: https://youtu.be/FP0ao7upw8s</p>	
<p>Emre EZGİN Dr., Serbest Araştırmacı Ph.D., Freelance Researcher mr.ezgin@gmail.com ORCID: 0000-0001-9455-4263</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 16.02.2022
Kabul Tarihi / Accepted	: 13.06.2022
Yayın Tarihi / Published	: 22.06.2022
Yayın Sezonu	: Nisan-Mayıs-Haziran
Pub Date Season	: April-May-June

Atıf/Cite as: Ezgin, E. (2022). Zorunlu Suriyeli Göçü Bağlamında Türkiye’de Yurttaşlığı Yeniden Düşünmek . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (2) , 1113-1136 . DOI: 10.15869/itobiad.1073712

Plagiarism/İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Emre EZGİN).

Yayıncı / Published by: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Zorunlu Suriyeli Göçü Bağlamında Türkiye’de Yurttaşlığı Yeniden Düşünmek

Öz

Ulus-devlet anlayışı ekseninde mevcut yurttaşlık tanımı zorunlu göçlerin neden olduğu göçmen (öteki) gerçekliğini kapsamaktan ve kavramaktan uzak bir görünüm arz etmektedir. Türkiye’de ulus devlet anlayışının gelişim süreci dikkate alındığında, etnisist ve devleti kutsayan bir yurttaşlık algısının eğitim aracılığıyla inşa edilmesi nedeniyle çoğulcu ve kapsayıcı olmaktan uzak bir yurttaşlık söz konusudur. Bu bağlamda okul, söz konusu yurttaşlık algısının inşasında, seküler ve milliyetçi kaygılarla beslenen ve merkezîyetçi bir anlayışla denetlenebilen bir ulus kimliğinin pekişmesinde işlevsel konumda yer almıştır. Bu nedenle, zorunlu Suriyeli göçü sonucu göçmenlerin yurttaşlığa entegrasyonuna dair taleplere cevap verme konusunda yetersiz kalınmakla birlikte, ulus devlet anlayışının hukuksal çerçevesi ve milliyetçi motivasyonu göçmenlerin ötekileştirilmesine ve kriminalleştirilmesine zemin hazırlamaktadır. Öyle ki, göçmenlerin yerleşikler tarafından dışlanması, göçmenlerin kendi içlerine dönerek sarsılmışların dayanışması bağlamında, kamusal temastan uzaklaşmasına, iletişimi kendileriyle benzer mağduriyetlere maruz kalan kitlelerle sınırlamalarına, yerel dile yönelik öğrenme isteklerinin azalmasına ve ihtiyaçlarını kayıt dışı ya da gayri meşru yollar aracılığıyla karşılamaya yönelmektedirler. Zorunlu göç sonucu göçmenler ve yerleşikler arasında yaşanan karşılıklı hoşnutsuzlukların çözümüne dair daha somut adımların atılabilmesi için “öteki”nin haklarına yönelik hassasiyeti kapsayan bir “dünya yurttaşlığı” anlayışına gereklilik söz konusudur. Bu çerçevede, iletişim, dinleme ve sorgulama hususları işlevselleştirilerek, yurttaşlığın yeniden düşünülmesi, görmezden gelinen tüm insani değerlerin görünür kılınması açısından önemlidir. Bu sayede göç etmek zorunda kalan göçmenlerin yerleşiklerle kurdukları toplumsal temas bağlamında, göçmenlerin tutunmalarına ve tanınmalarına zemin sağlayacak ahlaki olgunluğun ve sorumluluk duygusunun karşılıklı olarak pekişmesi muhtemel görünmektedir. Bununla birlikte farklılıkların indirgenmediği bir düzlemde, iletişim özgürlüğünün kamusal alanda katılımı ve etkileşimi tetikleyerek, kimlik temelli toplumsal açmazlara yönelik bir çözüm arayışına kapı aralanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dünya Yurttaşlığı, Zorunlu Göç, Göçmenler, Toplumsal Uyum, Ulus Devlet

Rethinking Citizenship in Turkey in the Context of Forced Syrian Migration

Abstract

The current definition of citizenship on the basis of a nation-state has an appearance far from including and apprehending the reality of the immigrant (the other) resulting from forced migration. Considering the development of nation-state in Turkey, there is an

understanding of citizenship that is far from pluralistic and inclusive, since an ethnicist and state-sanctifying concept of citizenship is constructed through education. In this context, the school has been in a functional position in the construction of the abovementioned citizenship perception, in the consolidation of a national identity that is fed by secular and nationalist concerns and can be controlled with a centralized understanding. For this reason, along with the inadequacy in responding to the needs of immigrants for citizenship integration due to forced Syrian migration, the legal framework and nationalist foundation of nation-state understanding leads to marginalization and criminalization of immigrants. In fact, as the immigrants are excluded by the residents, they turn in on themselves and act within solidarity and within this context they avoid contact with the public, they limit communication to the masses who are exposed to similar unjust treatment, decrease their desire to learn the local language and meet their needs through informal or illegitimate ways. In order to take more concrete steps to resolve the discontentment of both the immigrants and the residents as a result of forced migration, a "world citizenship" approach that includes sensitivity to the rights of "the other" should be taken. In this context, it is important to rethink the concept of citizenship by making communication, listening, and questioning functional and making human values that are commonly ignored visible. In this way, it seems likely that the moral maturity and sense of responsibility, that will enable immigrants to hold on and be recognized, will mutually reinforce in the context of social contact established by immigrants with the residents. However, in a context where differences are not reduced, freedom of communication triggers participation and interaction within the public sphere, opening the door to a search for a solution to identity-based social dilemmas.

Keywords: World Citizenship, Forced Migration, Immigrants, Social Cohesion, Nation-State

Giriş

Heywood’a göre, ulus-devlet ve yurttaşlık anlayışının geleceğine dair belirleyicilik özelliği taşıyan üç temel unsur söz konusudur. Bunlardan ilki, nükleer tehditler ve savaş teknolojilerindeki ilerlemeler neticesinde Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler gibi dünyanın selameti için ulus-üstü yapılara ihtiyaç duyulmasıdır. İkincisi, küreselleşmeyle birlikte işletmelerin hareket kabiliyetinin artarak ulus aşırı kimlik kazanmaları ve pazarların bu minvalde büyümesidir. Üçüncüsü ise, ekolojik dengenin ulusal stratejilerin ötesine geçerek uluslararası ölçekte gelecek nesillere yönelik tehdit içerecek bir biçimde tahrip edilmiş olmasıdır (Heywood, 2012: 170). Ekonomik, teknolojik ve ekolojik alanlarda yaşanan dönüşümlerin en önemli sonuçlarından biri olan zorunlu göç olgusu, ülkelerin mevcut yönetim ve yurttaşlık yapısını değişime zorlamakla birlikte değişime direnen yapıların çözülmesine neden olmaktadır.

Güncel verilere göre küresel ölçekte göçmenlerin sayısının 272 milyon olduğu ifade edilmektedir (IOM, 2020). Küresel olarak nüfusun önemli bir bölümü doğdukları ülkelerde yerleşiklerken, zorunlu nedenlerle azımsanmayacak sayıda bir kesim yaşam koşullarının daha müreffeh olduğunu varsaydıkları diğer ülkelere göç etmektedirler. Özellikle göçmen işçiler bu kitlenin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Küresel ölçekte yerinden edilen kişilerin sayısı 41 milyonu aşarken, mültecilerin sayısı ise 26 milyona yaklaşmıştır (IOM, 2020). Bununla birlikte, 2019 yılında Hindistan, Filipinler, Bangladeş, Çin ve ABD’de “iklim göçmeni” olarak nitelendirilen 18 milyon kişi iklim felaketleri sebebiyle göç etmeye mecbur kaldı. Ancak, 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme’sinin iklimsel gerekçeleri kapsamaması nedeniyle bu sebeple göç edenlerin hiçbiri resmi göçmen sayılmamış ve göçmen haklarından faydalanamamıştır. Bu mecburi kitlesel mobilizasyon görmezden gelinmeye devam edildiği takdirde 30 yıl içinde Latin Amerika, Güney Asya ve Sahra-altı Afrika’dan kıtlık gerekçesiyle 143 milyon kişinin göç etmek zorunda kalacağı tahmin edilmektedir (Kuzuloğlu, 24-30 Eylül Oksijen Gazetesi, 2021).

Harvey’in zaman-mekan sıkışması olarak nitelendirdiği, toplumsal ve çalışma ilişkilerinin iktisadi, kültürel ve politik eksende sarsılmasına neden olan neoliberal esnekleşme süreci (Harvey, 2014:317), Bauman’a göre, insanlık durumunun çok boyutlu bir dönüşüme maruz kalmasına sebebiyet vermiştir. Bauman, akışkan modern dünyada küreselleşmenin etkisiyle finansal sermayenin hareketliliğini özgürlük ve sorumsuzluk yönünde ivmelendirirken, söz konusu hareketliliğin ve sonuçlarının ulus-devletler aracılığıyla teşvik edildiğini vurgular (Bauman, 2006: 8-9). Bununla birlikte, beşeri unsurların yerelliğe mahkum edilmesi, gelir dağılımı adaletsizliğinin global ölçekte görünürlüğüne artmasına ve demokrasisi yeterince olgunlaşmamış ülkeler ekseninde daha müreffeh bir yaşam umudunu barındıran göçmenlerin çoğalmasına neden olmaktadır. Göçmenlerin göç ettikleri toplumlarda yurttaşlığa entegrasyon konusunda sorun yaşamaları nedeniyle ötekileştirilmeye ve kriminalleştirilmeye maruz kalmaları, ulus-devlet anlayışının çerçevesinde yurttaşlık yeniden düşünülmesi gerekliliğini gündeme getirmektedir.

Özellikle Türkiye’nin uyguladığı açık kapı politikaları nedeniyle göçmenler için daha iyi yaşam hayali ekseninde bir geçiş ülkesine dönüşmesi bağlamında, iç savaş nedeniyle göç eden Suriyeli ve Afgan göçmenlerin Türkiye toplumunun ekonomik, kültürel ve etnik gerekçelerle memnuniyetsizliği dikkat çekmektedir. Ayrıca Avrupa, Türkiye’yi bir tampon bölge konumuna indirgeyerek, zorunlu göç olgusuyla maddi ve geçici çözümlerle yüzleşmekten uzak bir tavır sergilemektedir. Modern ulus devlet ve yurttaşlık unsurları bugünün küresel göç ortamında oluşan ekonomik sosyal ve beşeri sorunlara cevap verememektedir. Küresel göç ne kadar kaçınılmaz bir olgu haline geldiyse, yurttaşlığın o kadar kapsayıcı olması elzemdir. Türkiye özelinde kurgulanan ulus devlet ve yurttaşlık algısının bugünün küresel göç sürecinde Suriyeli göçmenlere yönelik kapsayıcılığı tartışmalıdır. Bu bağlamda, katılımcı ve çoğulcu bir anlayışla, zorunlu göç olgusunun kalıcı ve çok boyutlu karakteri ekseninde yeni bir yurttaşlık anlayışı üzerinde düşünülmesi toplumsal bütünleşme süreci için gereklilik arz etmektedir.

Bu çalışmanın amacı; zorunlu göç olgusunu geçici olarak algılayan ve görmezden gelen bir anlayışın geçerliliğini yitirdiğini ortaya koymaktır. Bu çerçevede, Türkiye özelinde,

zorunlu Suriyeli göçü sonucu, göçmenlerin yurttaşlığa entegrasyon sürecinde oluşan hoşnutsuzlukları tespit ederek, yurttaşlığın çoğulcu ve kapsayıcı hassasiyetler bazında yeniden düşünülmesi gerekliliğini vurgulamaktır.

Türkiye’de Ulus-Devlet ve Yurttaşlık Anlayışının Gelişim Süreci

Fransız Devrimi’nden sonra milliyetçilik fikri, Osmanlı’da gayri-müslimler ve “Türklükleri”, kökleri ve kendi dilleri ile iştil eden bir grup Müslüman aydın arasında karşılık bulmuştur (Ahmad, 2007: 94). Osmanlı’nın çok dinli ve çok uluslu bütünlüğünün Birinci Dünya Savaşı sonrası yenilgilerle parçalanma aşamasına gelmesiyle, Osmanlılar milliyetçilik ve “millet olma” zemininde bir kimlik arayışı gerekliliğinin farkına vardılar (Ahmad, 2007: 98). Bu kimlik arayışı Cumhuriyet dönemi boyunca devam etmiştir. Bu süreci açıklayabilmek için öncelikle ulus, ulus-devlet ve yurttaşlık kavramlarının işlevi ve içeriği kısaca detaylandırılacaktır.

Ulus, Ulus-Devlet ve Yurttaşlık Kavramlarının İşlevi

Modern toplumun oluşumunda belirleyici bir işlevi olan “ulus” tahayyülü, gelenek ve kutsalların işlevsizleştirildiği bir toplumsal ve idari boşlukta kayda değer bir konsensüs ve meşruiyet unsuru olarak değerlendirilebilir. Öyle ki, egemenlik kavramının da tamamlayıcısı ve öncülü olarak nitelendirilebileceğimiz “ulus”, tarihe yön veren bir işleve sahip olmakla birlikte toplumsal hayata dair insan eylemlerinin de ana zeminini ifade etmektedir (Hardt ve Negri, 2015: 117). “Ulus”un söz konusu işlevselliği ve niteliği, üzerine kurgulanan ulusal kimlik ekseninde mukavemeti ve kutsal bir meşruluğu istikrarlı kılarak pekiştirme misyonu içermektedir. Bu çerçevede, kapitalizm ve basım teknolojisinin insanları yakınlaştırmasıyla yeni bir cemaat biçimi hayal edilebilmekle birlikte temel morfolojisi açısından modern uluslara imkan tanımıştır. modern egemenlik anlayışı üzerine inşa edilen ulus ve halk bütünlüğü, bir ulus-özne kimliğiyle çatışmaları ve krizleri bir konsensüse zorlayan hayali bir cemaat deneyimi sağlar (Anderson, 2020: 67).

Ulus olma sürecinde, gelişmiş ülkelerin ulus karakteriyle gelişmekte olan ülkelerin ulus karakteri arasında belirgin farklılıklar yer almaktadır. Öyle ki, gelişmekte olan ülkelerin ulus olma sürecinin karakterini belirleyen iki temel etkenden biri sömürgeci bir yönetime karşı verilen bağımsızlık mücadelesi iken diğeri, bu mücadele sonucu miras alınan ülke sınırlarıdır. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkelerin ulus karakterinin milliyetçi kimliğinin genellikle anti-sömürgeci kaygılar üzerine inşa edildiği ifade edilebilir (Heywood, 2012: 155). Gelişmiş ülkeler açısından bakıldığında, özellikle Hollanda ve İsviçre’nin “ulus” olma süreci sistematik bir inşa sürecinden ziyade yavaş ve kararlı bir toplumsal bütünlüşme çerçevesinde olgunlaşmıştır. Bu toplumlarda uluslaşma süreci tek bir merkezden motivasyonunu almamakla birlikte önce seçkinlerin akabinde kademeli olarak toplumun diğer kesimlerinin katılımı sağlanarak gerçekleşmiştir. Bunun sonucu olarak geleneksel farklılıklar modern uluslaşma sürecinde korunmuş ve tek merkeze bağlı olmadan çoğulcu ve meşru bir modern toplum yavaşça olgunlaşmıştır (Üstel, 1999: 20).

Bu bağlamda ulus karakteri gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında farklı biçimlerde tezahür etmiş olsa da, “ulus-devlet” düşüncesinin somutlaşma süreci, milliyetçilik ve ulus birlikteliğinin oluşturduğu altyapı çerçevesinde milliyetçi akımların güçlenmesiyle

gerçekleşmiştir. Sürekli eleştirilen ve zamanla evrilen içeriğiyle küresel ölçekte ana aktör olarak konumlanan ulus-devletin, 1648 Vestfalya Anlaşması'ndan itibaren vuku bulan deneyimlerin bir sonucu olduğu ifade edilebilir. Söz konusu deneyimler, aynı siyasal irade altında konumlanan topluluğun, mezhepsel ve geleneksel kutsiyetlerinin arkana plana itilip, milli aidiyetlerinin ön plana çıkarıldığı bir düzlemdeki bütünlüğünü ifade etmektedir (Topçu ve Menek, 2019: 111). Bu çerçevede "ulus-devlet" in, indirgenmiş tüm kutsiyetlerin yerine kurgulanan milli aidiyetlerin toplumsal bütünleşme sürecinde yeni nesil bir tutkal işlevi gördüğü ifade edilebilir. "Ulus-devlet", asıl olarak milliyetçiliği merkezine koyan siyasal bir kurum olarak, devlet ile halkın milli duygular çerçevesinde bir ve beraber olması temeline dayanmaktadır. Toplumsal bütünlüğü sağlamak uğruna, kavmiyetçilik ve mezhepçilik yerine milliyetçilikten beslenen ulus-devlet düşüncesi, tüm alt kültürleri bir üst kültür çatısı altında bir araya getirir (Topçu ve Menek, 2019: 111). Guibernau'ya göre "ulus-devlet" in temel özellikleri; sınırları belli bir toprak parçası, inşa edilen ortak kültür, semboller, değerlerle türdeşleştirilen halk, gelenekler ile köken mitleri ekseninde toplumsal bütünleşmeyi amaçlayan modern bir olgudur (Topçu ve Menek, 2019: 111).

Her ne kadar "ulus-devlet" anlayışı, semboller ve kültür ekseninde halkı türdeşleştirerek, bütün etnik farklılıkları tek bir çatı altında ve tek bir gaye ile bir arada toplama çabaları içerse de, etno-kültürel farklılıklara sahip olan kesimleri aidiyet hissettiği topraklarda azınlık durumuna düşürmesi kaçınılmazdır (Topçu ve Menek, 2019: 111). Bunun sonucunda, "yurttaşlık" kavramının inşasında kronik çelişkilerin vuku bulması olağanlaşmakla birlikte bu durum çokkültürlü eleştirilerin pekişmesine zemin sağlamıştır. Bu tür eleştirilere zemin sağlayan sürecin içeriğini açmıyabilmek için, "yurttaşlığın" motivasyonuna odaklanmak gerekmektedir. Buna göre "yurttaşlık" üretkenlik, yüksek temsiliyet, katılımcılık ve özgürlük idealleri ekseninde motivasyon sağlamakla birlikte bunun için özneyle bütünleşmiş bir kimlik gerekliliği ön plana çıkar (Aydoğdu, 2008-2009: 214). Ancak, yurttaşlığın, özgürlükçü liberal-demokratik temsillerde bile milliyetçi bir sadakate bağlı olarak kazan(dır)ılan bir statü olması, yurttaşlık hakları kısıtlı toplulukların 'milli varlık'tan dışlanmasına ve bir tür 'iç düşman' muamelesine maruz kalmasına sebebiyet vermesi söz konusu kronik çelişkileri somutlaştırmaktadır (Bora, 2003: 28).

Rousseau'nun monarşik ve aristokratik yönetimlere bir tepki olarak vurguladığı "genel irade" anlayışı, Fransız Devrimi çerçevesinde Fransız halkının bir "tebaa" olma ön kabulünden kurtularak dokunulmaz haklara ve özgürlüklere sahip "yurttaş" olma bilincine erişmeleri sürecinde ifadesini bulsa da (Heywood, 2012: 153-154), Hobsbawn, tarihsel devamlılık ve kültürel saflığa duyulan inancın milliyetçilik fikriyle tahayyül edilen bir mit olduğunu ileri sürer. Bu çerçevede, 19. yüzyıl sonlarına kadar gelişmeyen ulus olma refleksinin ilköğretim aracılığıyla milliyetçilik düzleminde semboller yardımıyla milletler yaratılmasını mümkün kıldığını ifade eder (Heywood, 2012: 154). Bununla birlikte Benedict Anderson, söz konusu tahayyülü ortak bir kimlik fikrini ileri süren toplulukların mental görüntülerden fazlası olmadıkları şeklinde betimleyerek (Heywood, 2012: 154), yurttaşlık algısının sınırlarını ifade etmiştir.

Modernizmin genetik yapısında yer alan idealizmin çizdiği sınırlar mutlaka bir dışlama ihtiyacı hissetmesinin bir sonucu olarak, modernizmin yurttaşlık idealine dair çizdiği sınırlar mutlaka o ideale bir tehdit potansiyeli taşıyacak "öteki"yi de inşa etmiştir. Söz

konusu “öteki”nin varlığı, yönetsel ve ideolojik kaygılardan kaynaklanmakla birlikte “ilerici” modernizm daha başlangıç aşamasında eleştirdiği tüm “gerici” sabitlerin tekrarına düşer. Öyle ki, ulus-devletin temelinde yer alan felsefenin daha başlangıç noktası itibarıyla somut ve olgusal gerçeklikle uzlaşmamasının temelinde 18. yüzyıl Fransız ulusçu ideolojisinin, merkezîyetçilik kaygısı bulunmaktadır (Üstel, 1999: 16). Bu ideolojiden etkilenen devletlerin önemli bir bölümünün demokrasi ve özgürlük ideallerini merkezîyetçi-jakoben bir devlet ekseninde konumlandırması, söz konusu idealleri benimsemeyen “gerici” kitleler için bir ortaklaşma noktası ve merkez için olası “tehdit” algısını gündeme getirerek, “öteki”nin oluşması için gerekli ortamı sağlamaktadır (Üstel, 1999: 16). Modern devletin siyasal organizasyonu dahilinde yurttaşlığın inşası, güvenlik kaygısı ekseninde şekillenmekle birlikte öne planda yer alan “tehdit” algısı, yurttaşlığı ulusal siyasal cemaatin üyelerinin tekeline bırakmasına ve ulus-devlet inşası belli bir coğrafyada, güç ve otoriteye uyum sağlayan kitleler ekseninde şekillenmesine zemin hazırlamıştır (Üstel, 1999: 56).

Üstel’e göre, bu zeminin oluşumunda merkezîyetçi-jakoben ulusçuluğun iç ayaklanmalar ve savaşlarla şekillenmiş “özgöl” bir tarihe sahip olmasının belirleyici bir etkisi bulunmaktadır. Bu durumun bir sonucu olarak, yurtseverlik kaygılarının “öteki” oluşturma ve kriminalleştirme konusunda Rousseau’nun özgürlüğü yücelten tavsiyesinin aksine yurtseverliği özgürlüğün önüne getirerek, hoşgörüsüz, federalizme karşı temkinli, gücü mutlaklaştıran, simgeselliği kutsiyet boyutuna taşıyan bir ulusçuluğu meşrulaştırması söz konusu olmuştur (Üstel, 1999: 36). Üstel, teritoryal devletten burjuva ulus devletine geçişle birlikte ulusal kimliğin öneminin artmasına - Fransız ulusçuluğunda evrenselliğin “ulus” eksenli tanımlanması gibi- ve “azınlık” gibi “öteki”ne dair ideal dışı kavramların anlam kayması yaşamasına neden olmuştur. Bu çerçevede “azınlık”, siyasal süreçte eşit katılımdan ya da siyasal hakların kullanımından dışlanan insan toplulukları şeklinde nitelendirilerek, uluslararası bir kavramsallaştırmaya gidilmiştir (Üstel, 1999: 36-37).

Zamanla yaşanan gelişmelere bağlı olarak, özellikle küresel ölçekte yaşanan zorunlu göçler sonucu yurttaşlığa ilişkin hak talepleri, bir yandan yurttaşlığa dair ön kabullerin revizyonunu gündeme getirirken, diğer yandan hak temelli ve topluluk temelli haklar ikileminin sorgulanmasına zemin hazırlamaktadır. İnsan hakları zemininde konumlanan hak temelli yurttaşlık anlayışı, etno-kültürel farklılıkları dikkate almaksızın hakları tanımlarken, topluluk temelli yurttaşlık anlayışı ise, yurttaşı bir topluluğa olan aidiyeti ölçüsünde hakları tanımlamaktadır (Üstel, 1999: 47). Belirli ölçülerde günümüz ihtiyaçlarına yönelik eksiklikler barındıran her iki anlayışa karşılık, zorunlu göç sonrası sığınmacı ve mültecilerin yerleşikler açısından tanınmasına yönelik yeni bir bakış açısıyla olası özgöl ihtiyaçları karşılamaya yönelik bir haklar tanımlaması sentezleme zorunluluğu söz konusudur (Üstel, 1999: 48). 1980’lerden başlayarak yerellik ve evrensellik arasına sıkışan yurttaşlığın, değişen doğası ve yaşam alanı ekseninde, küresel göçlerin yoğunluğu ve somut yapısı da dikkate alınarak yeniden konumlandırılması gerekliliği dikkate değer niteliktedir (Üstel, 1999: 51). Özellikle zorunlu Suriyeli göçü sonrası, Türkiye’de, Suriyeli mülteci ve sığınmacıların toplumsal entegrasyonuna yönelik tanınma sürecinin katılımcı ve çoğulcu bir düzlemde gerçekleştirilebilmesi için yurttaşlık sürecinin Türkiye’deki gelişiminin irdelenmesi ve göç olgusunun geçici bir niteliğe sahip olduğu yanlıgısına düşülmeksizin, yurttaşlık anlayışının kapsayıcılığını ve işlevselliğini iyileştirecek kalıcı bir çözüm üretilmesi bir gereklilik arz etmektedir.

Türkiye’de Ulus-Devlet ve Yurttaşlık Anlayışının İnşası

Türkiye’de, Cumhuriyet’in yeni bir yurttaşlık inşa etme süreci, “çağdaşlık” ve “laiklik” ilkelerine atfedilen önem dahilinde “sözleşmeye dayalı ulus” düzleminde siyasal ve yasal temellerin atılmasının yanında, kültürel bir kimlik ihtiyacı çerçevesinde gerçekleşmiştir (İçduygu ve Keyman, 98-99: 158). Türkiye’de, yurttaşlık sürecinin gelişiminin nihai noktası olan “militan yurttaşlık” anlayışı, devletin bekasını önceleyen ve bu önceliğe hizmet eden yurtseverlik ve sadakat gibi erdemleri kutsayan bir inşa sürecinde somutlaşmıştır (Üstel, 1999: 148). Türkiye’nin teritoryal bir devlet anlayışından ulus-devlet anlayışına geçiş sürecinde her ne kadar Fransızvari sözleşmecilik ulus anlayışı iddiası söz konusu olsa da hakim etnik topluluğun baskınlığının hissedildiği ve yurtseverlik duygularının yüceltildiği bir yurttaşlık anlayışının somutlaştığı gözlemlenmektedir. Bu durum, resmi söylemle entegre edildiğinde ya da devletleştirildiğinde gündelik hayatı depolitize ederken, farklı kimlikleri haklar düzleminde politize eder (Üstel, 1999: 148). Türkiye’de yurttaşlık, kültürel kimlik gibi tanımlanmakta ve milli kimlikle özdeşleştirilmekte olduğu için milli değerler bazında yurtseverliğin sürekli olarak teyakkuzda bulunmaya zemin hazırlayan bir işlevi bulunmaktadır (Bora, 2003: 28-29). Türkiye’de devlete atfedilen kutsiyet milli kimliğin şekillenmesinde önemli bir rol oynamakla birlikte yurttaşlık milli otoriteye boyun eğen, devletiyle bütünleşmiş bir kimlik tahayyülüyle karakterize olur (Bora, 2003: 31).

Söz konusu milli kimlik algısının nasıl ortaya çıktığını anlamlandırabilmek için bir kimlik oluşturma ihtiyacının ne zaman vuku bulduğuna ve bu algının nasıl inşa edildiğine odaklanmak gerekmektedir. Tanzimat döneminde ön plana çıkan Osmanlıcılık, II. Abdülhamid döneminde yerini, Müslüman devlete uygun “Müslüman millet” oluşturma sürecine bırakmakla birlikte, Müslüman tebaanın sadakatini temin ederek ayrılıkçı eğilimlerin önüne geçmek hedeflenmektedir (Çetinsaya, 2006: 271). Ancak Türk olmayan Müslüman unsurlarda ayrılıkçı eğilimlerin yaşanması, “ümme” döneminden “millet” dönemine geçişe neden olmakla birlikte, Gökalp’in bir konsensüs sağlamaya çalıştığı, Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak üçgeninde bir “Türkçülük” anlayışı yurttaşlık sürecinin inşasına önemli ölçüde etki edecektir (Hilav, 2005: 390-391). II. Meşrutiyet döneminde parçalanma sürecine giren devletin ve yitirilen toprakların oluşturduğu kaygılar bir kurtuluş reçetesi ihtiyacı doğurmuş, reaya ve tebaa niteliğini yitiren Osmanlı kimlik arayışı içinde olan bir yurttaş konumuna gelmiştir (Toprak, 1988: 157).

II. Meşrutiyetle birlikte, modern merkezi devletin yeni siyasal öznesi olan “yurttaş”ın inşasında III. Cumhuriyet Fransa’sını andırır nitelikte bir okul ya da ilkökul araçsallığı dikkat çekmektedir (Üstel, 2016: 30). Devletin denetiminde gerçekleşen yurttaşlık eğitiminde ilk ve orta öğretim aracılığıyla, gelecek nesillere hak ve vazifeleri benimsetilerek kamusal bir özneye dönüştüren içeriği, söz konusu araçsallığı açıkça ortaya koymaktadır (Gürses, 2010: 245). Osmanlı’da aile ve cemaat ilişkileri çerçevesinde toplumsallaşan çocuk, 19. yüzyılın sonlarından itibaren çocukluğunu devlete teslim eder (Üstel, 2016: 32). Bu teslimiyet II. Meşrutiyet’le birlikte “makbul” yurttaş, fırsat eşitliği algısıyla Malumat-ı Medeniye kitaplarından alınan (Üstel, 2016: 59), beden-akıl-ruh ekseninde biçimlenen ahlaki niteliklerin benimsetilmesiyle adım adım inşa sürecinin gerçekleşmesine vesile olur (Üstel, 2016: 74). Cumhuriyet pedagojisi çerçevesinde II. Abdülhamit döneminden miras alınarak uygulanan homojen bir din algısının laik devlet

anlayışıyla harmanlanarak homojen bir yurttaş inşa etme çabası somutlaşmaktadır (Kurtoğlu, 2009: 625).

Cumhuriyet elitleri, toplumsal homojenliği kurgularken, dini kimlik ekseninde ulusal kimliği ve milliyetçiliği, Müslüman tasavvur dünyasıyla süreklilik ilişkisi içinde bir öze dönüş algısıyla hareket etmişlerdir (Kurtoğlu, 2009: 625). Bu çerçevede, Cumhuriyet elitleri açısından da “okul”, yurttaşlık sürecinin inşasında ulusal kimlik ve onun belkemiği olan Türkçe’nin yaygınlaşmasında önemli bir işleve sahiptir. Öyle ki, laik düşüncenin sürdürülebilirliği ve vicdanların eğitim ve denetiminin tek merkezden yönlendirilebilmesi için okul işlevsel konumdadır (Katoğlu, 2005: 426). Yurttaşlık algısının inşasında laikliğin öneminin yanında, batıdan ithal edilen milliyetçiliğin baskın olduğu ulusal esaslara göre yeni bir toplum ve devletin tahayyülüdür (Keyder, 2003: 87). Söz konusu tahayyüle hizmet eden baskın milliyetçilik anlayışı, zamanla okul müfredatına kademeli olarak entegre edilmiştir. Bu bağlamda, 1926 tarihli İlkmektep Müfredat Programı, Cumhuriyet döneminin ilköğretim ders programları alanında ilk büyük düzenlemesi olmakla birlikte, bu program çerçevesinde, ilkokulların esas amacının; genç nesli muhitine faal bir halde intibak ettirmek suretiyle iyi yurttaşlar yetiştirmek olduğu ifade edilmiştir (Akyüz, 1985: 309). 1930’lu yıllarda ise, orta öğretim programında yapılan düzenlemeler ekseninde Tarih ve Yurt Bilgisi derslerinde, Hasan Ali Yücel; “Türk elitini hakiki Türk vatanperveri olarak yetiştirmek” (Yücel, 1994: 227) ifadesiyle “militan yurttaşlık” anlayışına hız verilmiştir (Üstel, 2016: 136-137). Bu bağlamda, eğitimin temel hedefinin yukarıdan aşağıya bir milliyetçilik anlayışı ekseninde otoriter bir yönetimi benimsemiş bir yurttaş inşa etme olarak ifade edilebilir (Keyder, 1999: 61).

Okul müfredatında vurgulanan söz konusu millilik vurgusu, çoğulcu ve katılımcı bir düzlemde uzak bir anlayışla dışlayıcı ve çoğunlukçu bir yurttaşlık karakteriyle kristalize olur. Buna göre, 1924 Anayasası’nda “Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin yegane ve hakiki mümessili olup, millet namına hakkı hakimiyeti istimal eder” ifadesi egemenliğin temsilcisi olarak meclisi göstermekle birlikte ulusal iradeyi meclis çoğunluğuna tahvil etmektedir. Bu çerçevede, erken Cumhuriyet döneminde çoğulcu bir demokrasi anlayışı yerine çoğunlukçu bir anlayış ön plana çıkmaktadır (Bağce ve Bakirezer, 2004: 55-56). 1924 Anayasası’nda “Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk ıtlak olunur” ifadesi ve Medeni Bilgiler’de vatandaşa yönelik atıfta “ekseriyetin göstereceği arzusunun muteber olacağını bilir” ifadesi çoğunlukçu bir anlayışla yurttaşlık kavramına vurgu yapılırken (İnan, 1968: 87; Bağce ve Bakirezer, 2004: 54), yurttaşlık ekseninde çoğulcu bir demokrasi anlayışı ise, ancak 1961 Anayasası ile öne çıkmıştır (Sağlam, 1998: 93; Bağce ve Bakirezer, 2004: 56).

Cumhuriyet tarihinde 20 yıl boyunca yürürlükte kalmış ilkokul programı olan 1948 tarihli İlk okul Programı’nda “millilik” arzusu sürdürülmektedir (Üstel, 2016: 245). Öyle ki, İlk Okul Programı’nda yer alan “İlk okul, çocuklara milli kültürü aşılacak mecburiyetindedir”(Maarif Vekaleti, 1958: 3) ifadesi söz konusu arzuyu net bir biçimde betimlemektedir. Demokrat Parti dönemiyle birlikte İslami değerlerin ve geleneksel unsurların yurttaşlık algısına eklenerek yeniden bir yurttaşlık tasavvurunun gündeme gelmesi, 27 Mayıs Darbesi sonrası anayasal hakların katılımcı ve aktif bir yurttaş yaratma eğilimiyle arka plana itilmiştir. Bu çerçevede, 1968 tarihli İlk Okul Programı’nda yer alan, “Demokrasinin sadece bir idare şekli olmayıp; herkesin karşılıklı

hak ve sorumluluklar taşıdıkları, birbirlerinin görüş ve inanışlarını saygı ile, hoşgörülükle karşıladıkları bir yaşama şekli olduğu düşüncesini benimser” (MEB, 1968: 8) ifadesinden anlaşılacağı üzere, daha demokratik bir zeminde kurgulanan evrensel, katılımcı ve hoşgörülü bir yurttaşlık algısı dikkat çekmektedir. 12 Eylül Darbesi’nin etkisiyle 1980 sonrasında yeni bir Kemalist anlayış gündeme gelir. Buna göre, mevcut yurttaşlık algısının içine din unsurlarının entegre edilerek, birlik ve beraberliğinin vazgeçilmez bir koşulu olarak dini referanslara atıfta bulunulma ihtiyacı hissedilmiştir. Öyle ki, Vatandaşlık Bilgileri ve Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi ders kitapları incelendiğinde, ulusu somutlaştıran dil ve ırk gibi unsurlar arasına din yerleştirilmiş ve din birliğinin toplumsal bütünlüğü sağlama ekseninde önemli bir araç olacağı vurgulanmıştır (Aydos ve Yenice, 1994: 60). Bu çerçevede daha muhafazakar ve milliyetçi unsurların yoğunlaştığı bir yurttaşlık algısının yerleşikleşmesiyle milliyetçi aydınların sorumluluğu önemli ölçüde artmıştır (Zürcher, 2003: 419-420).

Görüldüğü üzere, 1980’lerden sonra seküler, çoğulcu ve katılımcı yurttaşlık algısı yerini “anayasal vatandaşlık” yorumuyla ötekileştirici, milliyetçi-muhafazakar ve çoğunlukçu bir yurttaşlık yaklaşımına terk eder. Bununla birlikte, 1990’larda homojen bir toplum tahayyülü çerçevesinde farklılıkları görmezden gelen bir yaklaşım vuku bulur. Habermas’ın farklılıkları anlama üzerine inşa ettiği “anayasal vataneşverlik” kavramı, 1992’de Budapeşte’de düzenlenen Uluslararası Basın Enstitüsü Genel Kurulu’nda Süleyman Demirel’in konuşmasında, Türkiye’deki “anayasal vatandaşlık” şeklinde yorumlanarak, farklılıkları indirgemeye dönük bir devlet anlayışına evrilmesi bu durumu kanıtlar niteliktedir (Üstel, 1999: 151):

“Anayasal vatandaşlık kavramı, haklar ve ödevler bakımından bir ülkenin tüm vatandaşlarını eşitlik ortak paydasında birleştiren bir kavramdır. Anayasal vatandaşlık sayesinde din, dil, ırk, cinsiyet farkı olmaksızın bir ülkenin tüm vatandaşları tüm görevlere talip olmak ve o görevleri üstlenebilmek hakkını elde etmektedir. Tasada ve kıvançta ortak olan, anayasal vatandaşlık bağıyla devlete bağlı her birey, etnik kökeni, dili, dini, cinsiyeti ne olursa olsun, kendi kültürel çeyizini topluma zenginlik kaynağı olarak taşımakta ve hem bireysel hem toplumsal refaha katkıda bulunmak ve pay almak hakkını kazanmaktadır. (...) İşte anayasal vatandaşlık, eşitlik ortak paydasına bu haklara ve görevlere birlikte sahip olmak ve hiçbir grubun şu veya bu nedenlerden ötürü seçme, seçilme, devletin her kademesindeki göreve gelebilme hakkını kısıtlamamasıdır.” (Üstel, 1999: 151).

1990’larda yurttaşlık algısı batılılaşma adına dış tehditlere karşı otoriter ve devletçi eğilimlerin baskınlaştığı milliyetçi bir kolektivite ekseninde şekillenmiştir. Bir başka ifadeyle otoriterlik, kendisini milliyetçi kolektiviteye dayandırarak meşruiyet sağlayabildi (Keyder, 1999: 66). Talim ve Terbiye Kurulu’nun 1994 tarihli Vatandaşlık Bilgileri kitaplarında ve Milli Eğitim Bakanlığı’nun İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi kitabında yer alan “ırk ve din” temelli vurgular, “öteki”ni dışlayıcı bir niteliğe sahip olmakla birlikte erdemlilik ilkesinin ve dayanışma duygusunun gerilediği bir sürece tekabül eder (Üstel, 1999: 152-153).

Zorunlu göç gerçekliğinin kalıcı ve heterojen niteliği dikkate alındığında, Türkiye’de bulunan Suriyeli mülteci ve sığınmacıların toplumsal entegrasyonu sürecinde mevcut yurttaşlık anlayışının çoğunlukçu ve kapsayıcılıktan uzak niteliği gerekçesiyle güncel taleplere ve çelişiklere cevap verme hususunda eksik kalmaktadır. Bu çerçevede, küresel

ölçekte yaygınlaşan zorunlu göç olgusunun toplumsal sonuçlarının iyileştirilebilmesi için çoğulcu ve katılımcı, radikal bir demokrasi anlayışı baz alınarak, sivil toplum ve eyleyen bir kamusal alan içerisinde eşit ve özgür yurttaşların yer aldığı bir dönüşüm elzem hale gelmektedir (Bağce ve Bakirezer, 2004: 59).

Türkiye’de Suriyeli Göçmenlerin Yurttaşlığa Entegrasyonu Sorunu

Küresel ölçekte yaşanan ve zorunlu göçlerin kalıcı niteliği, ekonomik ve toplumsal düzlemde eğitim, sağlık, barınma ve çalışma yaşamı açısından geniş çaplı bir kamusal hizmet ağı ve finansman kaynağı gerektirmekle birlikte yerleşiklerle göç etmek zorunda kalanlar arasında bir toplumsal entegrasyon sürecini de gündeme getirmektedir. Bu bağlamda yurttaşlık anlayışının kapsamının ve empati sürecinin gelişimini kavrayabilmek için, göç ve yurttaşlık olguları kavramsal açıdan irdelenecek ve hukuki çerçeve belirginleştirilecektir.

Göç Olgusunun ve Yurttaşlığa Entegrasyon Sürecinin Kavramsal ve Hukuki Çerçevesi

Göç kavramının çok boyutlu ve karmaşık yapısını, göç olgusuna dair yapılan tanımlamalardan açıkça gözlemleyebiliriz. Buna göre göç kavramı; bireylerin alışık olduğu ve aidiyet hissettiği sosyal ve ekonomik koşullardan ayrılmak zorunda kalması, toplumsal açıdan uyum sorunları oluşturabilecek bir topluluk hareketi ya da sosyo-kültürel, politik ve bireysel dinamiklerden etkilenen, zamansal farklılıklar içeren bir yer değiştirme hareketi şeklinde farklı bakış açılarıyla tanımlanmaktadır (Akıncı, Nergiz ve Gedik, 2015: 61). Göçün hangi saiklerle gerçekleştirildiği göçmen davranışına etki eden bir potansiyeli içerir. Bu çerçevede, göçmen davranışının uyum sağlama sürecindeki belirleyici etkisi, göç sürecinin akıbetine dair önemli ipuçları verecektir. Öyle ki, bireylerin davranışına bağlı olarak yerleşilen yerlere uyum gerçekleşmediği varsayımı altında yeniden yer değiştirme eğilimi gündeme gelecek ve göç süreci nihayete erememiş olacaktır (Akıncı, Nergiz ve Gedik, 2015: 67).

Modern toplumlarda göç sonrası toplumsal entegrasyon sürecinde dikkat çeken en önemli konulardan biri, kültürel uyum sürecidir. Çoğunluğun kültür kodlarının baskınlığı karşısında özgün gelenek ve davranışların ezilmesi Giddens’in ifadesiyle “eritme potası” süreci olarak nitelendirilebilir (Giddens, 2000: 251) (Akıncı, Nergiz ve Gedik, 2015: 71). Eritme potası ya da asimilasyon süreci, tüm baskın kültürel unsurların evrilerek yeni bir kalıp içinde karışması ve yeniden vuku bulması olarak tanımlanabilir. Nihai olarak asimilasyon ya da eritme potası süreci, göçmenlerin toplumsal devingenliğin tamamlandığı ve orta sınıf olma konumuna ulaşıldığı bir düzlemde kültürel farklılıklarının massedilmesi olarak açıklanabilir (Akıncı, Nergiz ve Gedik, 2015: 71).

Göç sonrası çeşitli gerekçelerle toplumsal entegrasyonun sağlanamaması halinde, gettolaşma zorunluluğunu ve dışlanma duygusunu deneyimleme, bireyin çalışma ortamını, eğitim ve gündelik yaşamını bir iletişim kopukluğu ya da içe kapanma gibi marjinalleşmeye hatta radikalleşmeye evrilebilecek sonuçları kaçınılmaz hale getirir (Akıncı, Nergiz ve Gedik, 2015: 73). Giddens, yerli ve yabancı ikileminin göz ardı edilebildiği ve çatışmanın olmadığı modern kültürlerde, “yabancılar toplumunun” modern toplumu inşa ettiğini ifade eder. Bunun nedeni olarak da yabancılar arası

ilişkilerin belirlendiği hassasiyet düzeyinin tüm toplumsal ilişkiler için de gösterilebileceğini ve bu sayede göçmenlerin bir kimlik arayışına girerek bir çatışma ortamına gerek kalmayacağını gösterir (Giddens, 2004: 84; Akıncı, Nergiz ve Gedik, 2015: 76).

Küresel göçle birlikte “öteki” konumuna itilen yabancıların gerçekten de tanınmadığını ve bizi etik sorumluluğa çağırdığı halde görmezden gelinmesinin mümkün olmadığını Levinas’tan öğreniyoruz. Levinas’ın, “Yoksul, yetim, yabancı olarak da nitelenen ve etik sorumluluğa çağıran ötekinin o kadar da yabancı olamayacağı şeklinde yeni bir paradoksla karşılaşmaktayız.” ifadesi tüm ötekileştirilenler üzerine bir kez daha düşünülmesi gerektiğini net bir biçimde ortaya koymaktadır (Odabaş, 2020: 557-558). Yabancı olarak nitelendirilenler fiili olarak bir mekan paylaşımı söz konusu olduğu için bir görünürlüğe, tahayyül olarak uzakta konumlandırıldıkları için bir görünmezliğe eş anlamlı olarak sahip olmaktadır. Bu bağlamda, yabancı olarak nitelendirilenler daima olası tehdit algısının nesnesi olmakla birlikte akışkan konumlarıyla kaygı vericidirler.

Bauman’ın ifadesiyle, akışkan dünyada bu kaygılar gündelik yaşamın her zerresine sirayet etmiştir (Bauman, 2019: 22). Günümüzde yabancı olarak nitelendirilenlerin ana unsurları olan mülteciler, geçici sığınmacılar ve göçmenler, Bauman’a göre, yerleşik olanların korunmasızlığını ve huzursuzluğunu hatırlatan ve bu sebeple nefretle karşılanan küresel sınırın insani atıklarıdır (Bauman, 2018: 17-18). Bu bağlamda, göçmenler sınırların ötesine geçtikleri için değil, gittikleri yerde, hükümetlerin sınır kısıtlamaları, göçmen karşıtı ve entegrasyon uygulamaları nedeniyle aidiyet oluşturmalarına izin verilmediği için yersiz ve yurtsuz olarak insani atık pozisyonuna indirgenirler (Odabaş, 2020: 559).

Yabancı olarak nitelendirilenlerin uluslararası düzeyde hukuki açıdan nasıl tanımlandıkları yurttaşlık meselesinin temel problemlerine yönelik önemli ipuçları verecektir. Bu çerçevede yabancı, Devletler Hukuku Enstitüsü’nün 1892 yılında Cenevre Toplantısı’nda, “Bir devletin ülkesinde bulunan ve o devletin vatandaşlığını iddiaya hakkı olmayan kimse”; Avrupa Konseyi’nin 1992 tarihli “Yabancıların Yerel Düzeyde Kamu Yaşamına Katılma” Sözleşmesi’ne göre, “yasal olarak ikamet ettiği ülkenin vatandaşı olmayan kişiler” ve AB istatistik kuruluşu Eurostat’a göre, “vatandaşlığı belli olmayan ve vatansız kişiler de dahil olmak üzere, yerleşik oldukları ülkenin vatandaşı olmayan kişiler” (Yıldız, 2017: 39) olarak tanımlanmakla birlikte, Uluslararası Göç Örgütü’nün göç terimleri sözlüğünde ise, “belirli bir devlet açısından o devletin uyruğunda olmayan kişi” ifadesi yer almaktadır (Çiçekli, 2009: 64).

Yabancı olarak nitelendirilenlerin içerisinde yer alan sığınmacı ve mültecilere ilişkin evrensel nitelikli tek anlaşma konumunda yer alan 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi’ne göre mülteci, “ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen her şahıs” olarak tanımlanırken, sığınmacı ise, mülteci olma statüsünü resmi olarak henüz elde etmemiş olan kişiler olarak ifade edilmektedir (Yıldız, 2017: 42-43).

Bu tanımlamalara göre yabancı, ilgili ülke ile yurttaşlık bağı bulunmayan unsur olarak ifade edildiği gözlemlenmektedir. Öyle ki, yabancı kavramı Türkiye’de, Türk

Vatandaşlığı Kanunu (TVK) ve Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu’na (YUKK) göre, “Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile vatandaşlık bağı bulunmayan kişi” olarak tanımlanmakta ve yurttaşlık şartının varlığı ve hiçliği net bir biçimde ayırdığına tanık olunmaktadır (Yıldız, 2017: 40). Coğrafi kısıtlama şartıyla Cenevre Sözleşmesi’ni uygulayan Türkiye’de, YUKK’a göre, “Avrupa ülkelerinde meydana gelen olaylar nedeniyle; ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için ülkesini terk ederek Türkiye’ye gelen yabancıya veya vatansız kişiye mülteci statüsü verilebilir.” (Yıldız, 2017: 46). “Şartlı mülteci statüsü verilenlere, üçüncü ülkeye yerleştirilinceye kadar Türkiye’de kalmaları için geçici ikamet izni verilmektedir” (Yıldız, 2017: 46). ifadesi kullanılmaktadır. Türkiye’de 2013 yılında Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu ile misafirperverlik ekseninde yorumlanan uluslararası koruma süreci “hak” statüsünde değerlendirilmiştir. Bu sayede hem insan hakları ihlallerinin hem de toplumsal bütünleşmede yaşanan sorunların çözümüne dair kayda değer bir adım atılmıştır (Akıncı, Nergiz ve Gedik, 2015: 78).

Yabancıların olası yurttaşlığa kabul edilme süreçleri hukuksal bir içeriğe sahip olmasının ötesinde, sosyal, siyasi ve kültürel boyutları bünyesinde barındıran karmaşık bir süreç olarak ifade edilebilir (Yıldız, 2017: 38-39). Öyle ki, yabancıların yurttaş olarak kabul edilebilmelerin arka planında ilgili ülkelerin geçmişte edindikleri göç deneyimleri, tarihsel ve kültürel niteliği, ekonomik ve politik göstergeleri önemli olduğu kadar ilgili ülkenin yerleşiklerinin sosyal kabul hassasiyet dereceleri de dikkate değer niteliktedir. Ancak çoğulcu bir toplum anlayışı düzleminde sosyal kabul ve uyum sağlama süreci entegrasyonun daha az sorunla gerçekleşmesi mümkün olabilir (Yıldız, 2017: 39).

Suriyeli Göçmenlerin Tanınma ve Tutunma Sorunu

Türkiye, Suriye krizinden sonra gelişen ve 2021 yılında hala devam eden zorunlu göç akını açısından değerlendirildiğinde uzun bir süredir dünyada en çok yerinden edilmiş kişi barındıran ülke konumundadır. Öyle ki, 16 Eylül 2021 tarihi itibarıyla Türkiye’de kayıtlı geçici koruma altındaki Suriyeli sayısı 3 milyon 710 bin 497 kişi olmakla birlikte bu kişilerin %47,4’ünü 18 yaş ve altında yer alan çocuklar oluşturmaktadır. Şehirlerde yaşayan Suriyeli sayısı 3 milyon 658 bin kişi iken mevcut Suriyelilerin %98,6’sı şehirlerde yaşamaktadır. Suriyeli göçmenleri barındıran şehirler arasında İstanbul 531 bin 568 kişi ile ilk sırada yer alırken, Gaziantep ve Hatay sırasıyla arkadan gelmektedir. Kilis %42,5 ile Suriyelilerin yerli nüfusa oranla en yoğun seyrettiği şehir konumunda yer alırken, bu oran ülke genelinde %4,23 seviyesindedir. 2021 yılı İçişleri Bakanlığı verilerine göre, ülkesine dönen Suriyeli sayısı 460 bin civarındadır. 30 2019 yılı İçişleri Bakanlığı verilerine göre, Türk vatandaşlığı verilen Suriyeli sayısı 110 bin seviyesindedir (Mülteci Der, 2021).

Küresel ölçekte zorunlu göç sonucu akışkanlaşan bireyin toplumsal yaşamı ve kimlik ifadesi “tanınma” olgusu ile yakın temas içerir. Bu çerçevede, “tanınma”nın vuku bulmaması, bireyi dışlanmış ve indirgenmiş bir varlığa mahkum eden marjinalleşmesine zemin hazırlayan cebirsel bir tutumu arz etmektedir (Üstel, 1999: 36). Türkiye’de Suriyeli mülteci ve sığınmacıların tanınma ve tutunma sürecinin sağlıklı bir biçimde ilerleyebilmesi için önemli adımlar atılmıştır. Bu bağlamda, 2013 yılında Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu’nun (YUKK) yürürlüğe girmesiyle göç ve uluslararası koruma alanlarında atılan hukuki ve resmi adımlar belirginleşmiştir. YUKK’un 103.

maddesiyle İçişleri Bakanlığı'na bağlı olan bir Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün (GİGM) kurulması ile göç sürecinde koordinasyonu sağlayacak temel aktör belirlenmiştir (Özçürümez ve İçduygu, 2020: 3).

Ekim 2014'te yürürlüğe giren Geçici Koruma Yönetmeliği (GKY), geçici koruma statüsü kapsamındaki kişilerin sağlık ve eğitim sistemine, işgücü piyasasına, sosyal yardımlara, tercüme ve diğer benzer kamu hizmetlerine erişimlerini sağlayarak insani yardım çabalarının yanında Türkiye'nin kamu politikalarının içinde geçici koruma statüsüne sahip kişilerin ulaşabilecekleri kamu hizmetlerinin çerçevesini ve erişim süreçlerini netleştirmiştir (Özçürümez ve İçduygu, 2020: 5). Ocak 2016'da yürürlüğe giren Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik ile, geçici koruma kapsamındaki kişilerin söz konusu statüye eriştikten altı ay sonra T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na çalışma izni için başvuru yapmalarının önü açılmıştır (Özçürümez ve İçduygu, 2020: 6). 2014 yılında yürürlüğe giren GKY ile hem Geçici Barınma Merkezlerinde (GBM) kalan ve GBM dışında kalan Suriyelilere eğitime erişim hakkı tanınmıştır. 2016 yılına gelindiğinde ise T.C. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü'ne bağlı Göç ve Acil Durum Daire Başkanlığı kurulmuştur (Özçürümez ve İçduygu, 2020: 7).

Göçmen grup ve ev sahibi toplumun birbirinden ayrı olarak gelişmiş ve sosyal kimliklerini inşa etme sürecinde etkili olmuş kültürel geçmişleri bulunmaktadır. Bu iki grup arasında kaynaşmanın sağlanabilmesi kültürel unsurların paylaşımı ile mümkün olacaktır. Burada ev sahibi toplumun kültürünün yeni gelen grup tarafından öğrenilmesi ve katılınan kültürün unsurlarına aşına olunması "sosyal uyum" süreçlerini ilerletecek etkileşimin önemli yapı taşlarından birisidir. Ancak "toplumsal bütünleşme" süreci tek taraflı gerçekleşebilecek bir durum değildir. Zorunlu göç ile ülkelerinden ayrılmak zorunda kalan kişilerin geldikleri topluma uyum sağlamaları "toplumsal bütünleşme" için gerekli olmakla birlikte yeterli değildir. Ev sahibi toplumun göçmen grubun kültürel farklılıklarla geldiğini kabullenmesi ve gelenlerin gösterdikleri çaba ve değişimin "toplumsal bütünleşme"ye katkısı olması için süreçlere beraber ve birlikte dahil olması gerekmektedir (Özçürümez ve İçduygu, 2020: 23). Toplumsal bütünleşme sürecinin birlikte ve sağlıklı gerçekleşebilmesi için göçmenlerin, göç ettikleri ülkede deneyimleyecekleri eğitim ve çalışma koşulları belirleyici bir etkiye sahip olduğu ifade edilebilir.

T.C. İçişleri Bakanlığı verilerine göre 26.05.2022 tarihi itibarıyla Türkiye'de geçici koruma kapsamında bulunan Suriyeli nüfusu 3.763.652'dir (GİGM, 2022). Türkiye'de verilen çalışma izinleri incelendiğinde 2020 yılında 123.574 yabancıların çalışma izni ile Türkiye'de bulunduğu gözlemlenmektedir. Bu yabancıların 62.369'ü zorunlu göç ile gelen Suriyelilerdir. Çalışma izni alan Suriyeli erkeklerin sayısı 58.402 iken, kadınların sayısı 3.967'dir. Zorunlu göç ile gelen Suriyeliler, Türkiye'de çalışma izni ile çalışan yabancılar arasında ilk sırada yer almakla birlikte, zorunlu göç ile gelen Suriyelilerin Türkiye'de çalışma yaşamına yasal katılım oranı oldukça düşük seviyededir (ÇSGB, 2020).

Türkiye'de Suriyeliler ile ilgili mevcut durum, kişilerin yasal olarak gelir elde ettikleri işlerde çalışmadıklarını açıkça ortaya koymaktadır. Bu durumun en düşündürücü sonuçlarından biri belirsiz ve kırılgan istihdam içinde yer alan Suriyeli sayılarının yüksek oluşuna işaret etmesidir (Özçürümez ve İçduygu, 2020: 80). Çalışma ve Sosyal Güvenlik

Bakanlığı’nın verilerine göre; zorunlu göç ile gelmiş kişilerin çalışma hayatına katılımı konusunda yapılan çalışmalarda zorunlu göç ile gelen kişilerin işgücü piyasasında, tekstil (5.359 kişi), giyim (8.158 kişi), mobilya (2.193 kişi) imalatı, toptan (9.476 kişi) ve perakende (4.640 kişi) ticaret, konaklama (6.915 kişi) ve ev içi hizmetler (23.627 kişi) gibi emek yoğun ve niteliksiz iş kollarında çalıştıkları tespit edilmiştir. Bu bağlamda, inşaat, tarım, tekstil ve imalat gibi sektörler öne çıkarken geçici/mevsimlik işçi, çöp toplayıcı, çiftlik işçisi, çocuk veya yaşlı bakıcısı olarak çalışan kişiler de bulunmaktadır (ÇSGB, 2020).

Zorunlu göç ile Türkiye’ye gelmiş olan Suriyeliler maddi muhtaçlıklar sebebiyle işgücü piyasasında özellikle yerel halkın yoğunluklu bir biçimde tercih etmediği işlerde düşük ücretlerle ve kayıt dışı olarak istihdam edilmektedir (Duruel, 2017: 211). Bunun sonucu olarak yerel halk arasında zorunlu göç ile gelen Suriyelilerin ellerinden işlerini aldığına yönelik bir algı oluşmuş durumdadır. Suriyeli çocuklar maddi zorluklar nedeniyle ya da vatandaşlık statüsünün sağladığı hak ve hizmetlere ulaşamadıkları için çocuk işçiliğinin çeşitli şekillerine maruz kalmaktadırlar. Bu noktada çocukların en fazla çalıştıkları sektörler arasında tekstil, hizmet, mevsimlik tarım, çobanlık ve inşaat gibi sektörler öne çıkmaktadır. Çocuklar için en kolay iş bulunan sektör tekstil olmakla birlikte, çocuklar günde 11 saat ve haftanın 6 günü sürekli çalışmaktadırlar (Atasü-Topçuoğlu, 2015: 122-123)

Suriyeli göçmenlerin toplumsal entegrasyon sürecinde çalışma hayatına dair yaşadıkları sıkıntıların yanında eğitim hayatında da belirgin aksaklıklarla karşılaşmaktadırlar. T.C. MEB Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü, Göç ve Acil Durum Eğitim Daire Başkanlığı’nın Ocak 2020’de yayınlamış olduğu rapora göre; 2019-2020 dönemi için Türkiye’de bulunan eğitim çağındaki Suriyeli nüfus 1.082.172 olarak ifade edilmiştir (MEB, 2020). T.C. MEB Ocak 2020 verilerine göre; 2019-2020 döneminde eğitime erişimi sağlanan Suriyeli nüfus 684.919’dur (MEB, 2020). Türkiye’ye gelen Suriyeli çocukların büyük çoğunluğunun Türkçe bilmemesi, öğretmenlerin ise Arapça bilmemesi bu çocukları devlet okullarında eğitim ekosistemini “sosyal uyum” ve “toplumsal bütünlüşme” süreçleri açısından en çok zorlayan etmendir (Özçürümez ve İçduygu, 2020: 165).

Türkiye’de toplumun Suriyelilere yönelik bakış açısı başlangıçta belirgin bir toplumsal kabul ve dayanışma ekseninde şekillense de günümüzde artan kaygılarla birlikte toplumsal kabul süreci bir “tahammül” düzlemine kaymıştır. Kısa bir zaman dilimi içerisinde milyonlarca mülteci ile karşılaşan bir toplumun deneyimlediği “sosyal şok” niteliğindeki devinim tahammül biçiminde de olsa sınırlı bir siyasallaşmanın vuku bulduğu bir ortamda çatışmasızlığın hakim olması dikkate değer niteliktedir. Bu çatışmasızlık hali her ne kadar olumlu bir ortamı işaret etse de Suriyelilerin bu olumluluk halini içselleştirerek Türkiye’de kalıcılık eğilimlerini güçlendirmesine ve toplumun bu ihtimale karşılık tahammül düzeylerinin azalmasına sebebiyet vermektedir. Türkiye’de toplumun siyasi, sosyo-ekonomik ve bölgesel farklılıklara rağmen Suriyelilere yönelik kalıcılık ihtimaline yönelik endişelerinde ortak bir tavır sergilemeleri sürecin siyasileşmesine önemli ölçüde etki etmektedir (Erdoğan, 2020: 202).

Her ne kadar kriz süreçlerinde durumun acil konumuna yönelik kültürel değerler yakınlaştırıcı bir işleve sahip olsa da süreç sonraki aşamada uyuma evrildiğinde, zaman-mekan açısından ortak yaşamı zorunlu kılan göstergelere bağlı olarak zamanla kültürel

değerler etkisini yitirmekle birlikte bilinçli bir ötekileştirmenin yaşandığı gözlenmektedir. Bu çerçevede Türkiye’de toplum Suriyelilerle birlikte ortak gelecek ve kalıcı olarak birlikte yaşam konusuna endişeli ve mesafeli yaklaşmayı tercih etmektedir. Bu bağlamda, kısa süreli “misafirlik” boyutunda yer alan ilişkiler için toplum endişelenmezken, bu birlikteliğin hacim ve süresinin genişlemesi tedirginlikleri pekiştirmektedir. Söz konusu tedirginlikler yoğun bir mülteci hareketliliği karşısında olası güvenlik sorunları, maliyetler, hizmetlerin aksaması, işini kaybetme, kimlik kaybı ve “kontrol edilemezlik” olarak ifade edilebilir (Erdoğan, 2020: 203).

Bununla birlikte Suriyelilerin söz konusu tedirginlikler karşısında Türkiye’ye geliş nedenleri, süreçleri ve hikayelerinin benzerliği açısından yeni bir Suriyeli kimliği ve bir dayanışma ağı geliştirdiği gözlemlenmektedir. Suriyeliler bu sayede kendi içlerinde bir güven ortamı sağlama çabası çerçevesinde “sarsılmışların dayanışması” sürecine girmektedirler. Suriyelilerin kurmaya çalıştıkları güven ortamı göç literatüründeki “zincirleme” etkisini ivmelendirerek, Suriyelilerin yerleşiklere yönelik taleplerini ve ihtiyaçlarını arka plana atmakla birlikte, dil öğrenme ve yerleşiklerle bir arada yaşayarak ortaklıklar geliştirme hevesini azaltmaktadır. Bu çerçevede Suriyelilerin oluşturdukları güven ortamı içe kapanmalarına neden olduğu ölçüde yerleşiklerin endişelerini kamçulamaktadır (Erdoğan, 2020: 203).

T.C. vatandaşları ile 26 ilde 2.271 ve Türkiye’de geçici koruma altındaki Suriyelilerle 15 ilde 1418 hane ile yüz-yüze anket görüşmesi yapılarak hazırlanmış olan “Suriyeliler Barometresi 2019” (SB-2019) araştırması, yurttaşlığa entegrasyon sürecinin gelişimine dair önemli veriler sunmaktadır. Buna göre, Türkiye’de yerleşiklerle ile Suriyelilerin karşılıklı “kültürel benzerlik” algısı arasında farklılıklar bulunmaktadır. Öyle ki, yerleşiklerin Suriyeliler ile kültürel benzerlik olduğuna katılmayanların oranı %81,9 oranında iken, Suriyelilere göre ise bu oran %56,8 seviyesindedir. Bununla birlikte Suriyeliler, kendilerini Türkiye’de her alanda daha iyi ve güvende hissettiklerini beyan etmektedirler. Bu nedenle Suriyelilerin Türkiye’de kalıcılığa eğilimleri artmaktadır. Bu çerçevede “Suriye’ye dönmeyi hiçbir şekilde düşünmüyorum” diyen Suriyelilerin oranı SB-2017’de %16,7 iken bu oran SB-2019’da %51,8’e yükselmiştir. Benzer biçimde SB-2017’de %59,6 olan “Suriye’de savaş biter ve bizim istediğimiz şekilde bir yönetim oluşursa dönerim” diyen Suriyelilerin oranı SB-2019’da %30,3’e düşmüştür. Bir başka ifadeyle Suriyelilerin kendi ülkelerine yönelik ümitlerinin tükenmesi ile kalıcılık kararları eş anlamlı olarak ivmelenmektedir (Erdoğan, 2020: 201-203).

Türkiye’deki Suriyelilerin geri dönmeyi planlamamasının nedenleri arasında “Suriye’nin güvenli bir yer olmaması” (%42,9), “savaşın devam etmesi” (%31,2) yer almaktadır. Kısacası, en güçlü geri dönmeme gerekçesi engelleyici faktör niteliğinde güvenlik sorunudur. Suriyelilerin geri dönme koşulları arasında “savaşın bitmesi” (%31,6), “Suriye’nin güvenli bir ülke olması” (%21,3), “güvenli bölge olması” (%10,2), “iş bulma imkanının sağlanması” (%5,3) “mevcut yönetimin gitmesi/rejimin değişmesi/istikrar olması” (%7,5), “evim olursa” (%4,5) gibi unsurlar ön plana çıkmaktadır. Suriyelilerin kendileri ve aileleri için %60’ın üzerinde yani oldukça güçlü bir biçimde Türkiye’de bir gelecek olduğuna inanmaları, sosyal uyumun sağlanması ve kalıcılık eğilimleri açısından önemli ipuçları vermektedir (Erdoğan, 2020: 207).

Türkiye’de yerleşiklerin önemli bir kesimi Suriyelilerin ülkelerine geri dönmelerini istemekle birlikte geri döneceklerine dair inançlarında bir azalmakla görülmektedir. SB-

2019 araştırmasına göre, Türkiye’deki Suriyelilerin tamamının geri döneceğine inananların oranı %9,2’dir. Bununla birlikte, Türkiye’de yerleşiklerin “Suriyelilerle huzur içinde bir arada yaşayabiliriz” önermesine gelen olumlu cevaplar %8,6’dır. Bu çerçevede, Türkiye’de yerleşiklerin %87,2’sinin Suriyeliler ile bir arada yaşamaya çok sıcak bakmadığı görülmektedir (Erdoğan, 2020: 204). Türkiye’de yerleşiklerle Suriyeliler arasında sosyal uyum meselesine dair görüş birliğinin sağlanmadığı gözlemlenmektedir. Yerleşiklerin sadece %13,2’si sosyal uyumun sağlandığını ifade etmekle birlikte Suriyelilerin %51,6’sı bu durumu onaylamaktadır. Bununla birlikte, Suriyelilere yönelik siyasal haklar verilmesine karşı olan yerleşiklerin oranı %87,1’dir. T.C. vatandaşlığı talep eden Suriyelilerin toplam oranı %78,3’tür (Erdoğan, 2020: 205).

Göçmenlerin geçici bir statüye sahip olsalar da ve yurttaş olarak benimsenmeseler de ülkelerine geri dönme olasılığının çok düşük olduğu gözlemlenmektedir. Bu gerekçeyle, göçmenlerin yurdu doğdukları ülke yerine göç ettikleri yeni ülkedir diyebiliriz. Bu gerçeklik göz önünde bulundurulduğunda gönüllü olarak göçmenlerin ülkelerine geri döneceği tahayyülü bazı istisnalar dışında olası görünmemekle birlikte bu tutumda ısrar edilmesi halinde kalıcı olarak tecrite maruz kalan ve ötekileştirilen bir alt sınıf ve alt kültüre zemin hazırlanmaktadır. Söz konusu zemin göçmenlerin, kimlik temelli politize olma, kriminalleşme ve dini fanatizme yönelme eğilimleri tetikleyebilir (Kymlicka, 2006: 500). Bu çerçevede göç olgusunun ve göçmenlerin varlığının geçici ve tek taraflı bir niteliğe sahip olmadığı kabullenilerek, görmezden gelme ya da yok sayma seçeneği yerine göçmenlerin yurttaşlığa entegrasyon sürecinin ciddiyetle ele alınması gereken bir uyum meselesi olduğu özümsemelidir. Bu bağlamda yurttaşlığın sorunlu göç olgusunun sonuçları kapsayıcılık ve uyum açısından dikkate alınarak yeniden düşünülmesi gerekliliği önem arz etmektedir.

Çoğulcu ve İletişim Odaklı Bir Düzlemde Yurttaşlığı Yeniden Düşünmek

Rousseau, insanların etki altında kalmadan kendi hür iradeleriyle yapacakları bir sözleşmeyi devletin kaynağı olarak görmekle birlikte, tam bir uzlaşmanın sonucu olacak şekilde toplumun tüm üyelerinin onayını alan toplum sözleşmesini genel irade olarak değerlendirir (Bağce ve Bakırezer, 2004: 39). Öyle ki Rousseau, toplum sözleşmesinin ya da genel iradenin temsili sistemle ifade edilemediğini vurgulayarak katılımcı demokrasi tartışmalarına öncülük etmiştir. Rousseau’ya göre egemenlik devredilemeyeceği gibi temsil de edilemez. Bu bağlamda seçilmiş milletvekilleri genel iradeyi temsil edemez ve genel irade adına kesin karara varamaz. Halkın onamadığı hiçbir yasanın geçerliliği yoktur (Rousseau, 2004: 43;133) (Bağce, 2009: 112).

Rousseau, siyasal toplumun inşasında, tüm farklılıklarına rağmen yurttaşların onaylayabileceği evrensel öğeleri ön plana çıkararak, farklılıkların tanınması açısından bir zemin oluşturma uğraşına girer. Genel iradeyi belirleyen oybirliği ilkesi, bir anlamda azınlığı çoğunluğa karşı koruyan bir gücü temsil eder. Rousseau, bütünü sağlanamadığı bir ortamda eşit olmayan iki parçanın var olacağını, bunun çoğunlukçu demokrasi anlayışını pekiştireceğini ve nihayetinde genel iradenin zedeleneceğini ifade eder (Bağce, 2009: 113-114) (Rousseau, 2004: 150-151). Bağce’ye göre, aslında Rousseau’nun tüm çabası temsili demokrasi yerine, edilgenleşmemiş yurttaşların söz sahibi olduğu bir kamusal alanın inşasıdır. Böylece, Rousseau siyasal toplumun kurucuları ve özneleri olarak

gördüğü yurttaşları, farklılıkların bilincine varmış ve meşruiyetini sağlamış bir demokratik alanın sakinleri olarak tahayyül eder (Bağçe, 2009: 115).

Yurttaşın, “yararlı” bir varlık olmasının yanında Rousseaucu duyarlılığa sahip olması, yurttaşın ötekine dair ahlaki sorumluluğunun merhamet temelinde inşa edilmesine zemin hazırlar. Bu bağlamda, eşitlikçi ideale ulaşma yolunda, yurttaşın merhametin öğretilmesi ve özümsetilmesine bağlı olarak, “bencillik” ve “haksızlık” gibi olgular karşısında ahlaki bir farkındalık oluşmasına katkıda bulunulmuş olacaktır (Üstel, 2016: 180). Söz konusu farkındalık Kant’ın, “yeryüzünün tek bir yerinde gerçekleşen her hak ihlali, yeryüzünün her yerinde hissediliyor” ifadesi çerçevesinde, başkalarına yönelik sorumluluk bilincinin hassasiyet düzeyinin dünya yurttaşlığı anlayışının içeriğini dolduracak nitelikte olma potansiyeli üzerinden vurgulanır (Savaşın, 2021: 106).

Rousseau’nun edilgenleşmemiş yurttaşlar üzerinden kurguladığı çoğulcu ve meşru kamusal alan arayışı Kant’ta kendini kozmopolit bir yaklaşımla gösterir. Bu çerçevede, Kant’ın “ebedi barış” anlayışının bir sonucu olarak ortaya çıkan kozmopolitizm fikrinin dünya yurttaşlığı düzleminde oluşturduğu alan, farklılıkların savaşa gerek olmaksızın iletişim ve ilişki kurabilme tahayyülüdür (Habermas, 2004:114) (Şallı, 2018: 101). Kant, her devlet için cumhuriyete dayalı sivil anayasa, özgür devletler federasyonu idealinde temellenen ulusların yasası ve evrensel konukseverlik anlayışına göre şekillenen dünya vatandaşlığı ideallerinden bahseder (Benhabib, 2016: 36). Kant’a göre konukseverlik, bir nezaket unsuru olarak değil, dünya cumhuriyeti idealinde yer alan tüm katılımcılara ait bir hak olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda konukseverlik, yabancıların ya da göçmenlerin de geçici bir süre için bile olsa toplumsal bütünleşmeye dahil olmasına olanak sağlayan sınırları aşan bir konumda yer alır (Benhabib, 2016: 37) (Şallı, 2018: 103). Bir başka ifadeyle konukseverlik, göçmenlerin dışlanmasını engellemek işlevini üstlenen ve yabancıların yok oluşuna neden olmadığı sürece kabul şartı aranmama anlayışıdır. Bu çerçevede söz konusu tutum sürekli misafir olma hakkı olarak değil, dünya yüzeyine bağlı ortak mülkiyetler varsayımıyla tüm insanlarca sahip olunan geçici ikamet hakkı olarak değerlendirilebilir. (Benhabib, 2016: 37-38).

Kant, göçmenlerin bir ülkenin kaynaklarından faydalanması talebini, yerleşiklerin yaşamını tehdit etmediği sürece meşru olarak ele alır. Bir başka ifadeyle Kant, olası Batılı sömürgeci teşebbüslerin önünü almakla birlikte sınırlı dünya kaynaklarının asil paylaşımı konusunda kamusal bir bütünleşmeyi inşa etmek ister (Benhabib, 2016: 40). Kant’ın inşa etmeye çalıştığı kamusal bütünleşme süreci yasallık açısından işlevsel bir konuma sahipken, ahlaki gerekçelendirme açısından işlevsizdir (Benhabib, 2016: 44). Evrensel konukseverlik hakkı kapsamında geçici ikamet bir hak olarak nitelendirilirken, sürekli ikamet bir yararlılık anlaşması özelinde imtiyaza bağlı olması ahlaki olarak ele alınması gereken bir husustur (Benhabib, 2016: 48). Belirli ölçüde eksiklerine rağmen, Kant’ın kozmopolit hak tahayyülü politik düşünce sürecinde yeni bir alan açmakla birlikte, her ne kadar iki dünya savaşı sonunda idrak edilmiş olsa da, hem ahlaki hem de hukuki açıdan tanımlanmış ulusal ve uluslararası hak sahasının ana hatlarını ortaya koymuştur (Benhabib, 2016: 59).

Rousseau ve Kant’ın siyaset felsefeleri, yurttaşları asgari müştereklerde buluşturmakla birlikte ahlaki unsurlarla desteklenerek zenginleşebilir bir niteliğe sahiptir. Bu çerçevede, Rousseau ve Kant bize çoğunlukçu bir demokrasi anlayışı yerine, ötekilerin haklarının dikkate alındığı çoğulcu bir demokrasi anlayışını tavsiye ederler (Bağçe ve Bakırezer,

2004: 41-42). Ötekilerin hakları konusunda çatışmacı bir bakış açısıyla değerlendiren Patocka ise, liberal anlayışın siyasal olanı siyasete indirgeyen bireyci rasyonalist bakış açısını reddeder. Bunun nedeni, liberal anlayışın toplumsal çatışmaları temsil meselesine indirgeyip uzlaşma yoluna gitmek yerine, toplumsal ilişkileri tüm farklılıkların indirgenmemiş ya da harareti alınmamış biçimiyle bir çatışma anlamında polemos kavramı ile ele almaktır. (Şan, 2021: 19). Polemos yaklaşımı, göç sonrası oluşacak toplumsal bütünleşmeye dair sorunlar karşısında farklılıkların indirgenerek uzlaştırıldığı ya da absorbe edildiği bir çözüm yerine, tarafların birbirlerinin meşruiyetlerini tanıyarak fikirlerini bir sorunsal bağlamında tartışmalarına bir zemin sağlamayı tercih eder (Şan, 2021: 19).

İyi bir yurttaş olmak ile dünya yurttaşı olmak arasında sıkı bir ilişki bulunmakla birlikte, bireyin hem yakın çevresine hem de dünya geneline aynı sorumluluk bilinciyle yaklaşması gereklidir. Kişinin kendi gerçekliğinin yanında farklı dünyaların gerçekliğini de idrak ederek bir dünya yurttaşlığı kıvamına ulaşmasını arzular. Öyle ki, küresel ölçekte kültürel ve kimliksel çatışmaların önemli ölçüde ivmelendiği bir ortamda, başkalarını -ötekini- dinlemek ve başka kültürlerle empati kurabilmek önemlidir (Berktaş, 2011: 113). Heidegger, ötekini anlamının ve onlarla aynı hissetmenin temel koşulunun “dinlemek” olduğunu ifade eder (Heidegger, 2009: 61; Berktaş, 2011: 114). Bu çerçevede ötekileştirmeden arındırılmış bir demokrasi anlayışı için kendini yargılama izin veren ve kendi geleneklerine (tarafına) eleştirel bir tutum takınabilen bir Sokratik sorgulama gerektirir. Söz konusu sorgulama süreci kendi seçim ve sorumluluklarını otoriteye devretmeyen bir yurttaşlık anlayışıyla mümkün olabilir (Berktaş, 2011: 114). Öyle ki, mutlak ahlaki doğruları sorgulamak temelinde kuşkuçuluk, sorgulamayı elden bırakmamak, özgür yurttaşın temel niteliğidir (Berktaş, 2011: 115). Özgür yurttaş, görev bilinci idrakiyle yetinen biri değil, kendisi için sorumluluk alan, sorgulayan ve eyleyen özerk bir bireydir (Berktaş, 2011: 116). Arendt’e göre, sorgulayan ve düşünen bir yurttaşlık ortamı olgusal bir sonuç ya da alternatif bir norm sunmasa da mutlak kabul gören doğruları sarsar (Berktaş, 2011: 116).

Kozmopolit hakkın eksikliklerine odaklanan Arendt, “politik kötü” ve “uyruksuzluk” gibi iki temel sorunu ulus devletin çöküşü iddiasıyla eklemler ve totaliterliğin insanı tüm haklarından yoksun bırakan ve insanı sıradanlaştıran bir konuma indirgediğini vurgular. Öyle ki, göç sonrası uyruksuz kalan kesimlerin hakka sahip olma hakkını yitirmesine ya da bir başka ifadeyle sadece yurttaşlık hakkını değil tüm insani haklarını yitirmesine neden olmaktadır (Benhabib, 2016: 60). Arendt’e göre, zulüm görerek daha iyi bir yaşam beklentisi umuduyla yurtlarını terk etmek zorunda kalan göçmenler, mülteci konumdan hakim politik çoğunluğun toplumsal bütünleşmeye izin vermeyen dışlama politikaları nedeniyle azınlık konumuna indirgenir. İlgili devletin mültecilere yönelik korumayı kaldırması ve evrakları hükümsüz kılması dahilinde uyruksuz olarak nitelendirilirler. Eş anlamlı olarak hem mülteci hem azınlık hem de uyruksuz konumuna indirgenen insanlar belirsizliği önemli ölçüde deneyimleyerek yersiz-yurtsuz kalacaklardır (Benhabib, 2016: 65).

Habermas ise, homojen bir etnik ve kültürel köken aranmaksızın, ABD ve İsviçre gibi çokkültürlü toplumlarda kültürel ve yaşamsal farklılıkların belirleyiciliğine rağmen, bir bütünlüğü sağlayacak unsurun “anayasal yurtseverlik” zemininde inşa edilecek ortak bir farkındalık olduğunu ifade eder (Habermas, 1996: 150). Bu bağlamda Habermas’ın temel

vurgusu, söz konusu farkındalığı inşa edebilmek için tüm tekelleşmiş toplumsal unsurları dışlayarak, tüm demokratik unsurları anayasal yurtseverlik anlayışı çerçevesinde bütünleştirmektir (Habermas, 1996: 150-156). Benhabib, benzer bir hassasiyetle öteki olgusunu, yasallık tartışmasının içinden çekip, kamusal tartışmasının içine dahil ederek, çokkültürcü liberal indirgemeciliğin önüne set çeker. Öyle ki, ötekini ortaklaşa değerler üzerinden okumak yerine farklılıkları belirginleştiren “somut öteki” üzerinden değerlendirir. Bu çerçevede, ötekinin hak taleplerinin gerekçelendirilme sürecini etik tartışmaların merkezinde konumlandırır ve Habermas’ın ilkelerin evrenselliği ekseninde oluşabilecek bir konsensüs potansiyeline yaslanmak yerine kamusal ekseninde ilkelerin haklılaştırılma sürecinin evrenselliğine vurgu yapar. Bir başka ifadeyle Benhabib, tarafların rıza gösterdikleri ilkelere teslim olmadan önce birbirlerine teslim oldukları bir kamusal arayışı içindedir (Savaşçın, 2021: 110).

Rıza elde etme sürecinin hukuki bir zorunluluk yerine ahlaki bir gereklilik olarak nitelendiren Benhabib, Kantçı kamusal ilkesi gereği iletişim ve etkileşimden uzak yurttaşlar arası bir karşılıklılığı, Habermas’ın “iletişim özgürlüğü” üzerinden değerlendirir ve bu çerçevede haklara sahip olma hakkını iletişim ve etkileşim süreçlerine katılma anlamında genişleterek, kimlik temelli toplumsal açmazlara yönelik bir çözüm arayışına girer (Savaşçın, 2021: 109). Benhabib, Arendt’in başkasına ait topraklarda dışlanmadan konukseverlikle karşılaşma sürecini ahlaki bir zeminde konumlandığı insanlık hakkının, yeryüzünün ortak mülkiyeti zemininde konumlanan kozmopolit hakkın eksikliklerinin giderilebilmesi için bir zemin sağlayabileceğini ve bunun özgürlük hakkıyla pekiştirilebileceğini savunur (Benhabib, 2016: 69). Ancak, Arendt’in “haklara sahip olma hakkı” ve Kant’ın “kozmpolit hak” anlayışlarını ulus-devlet yurttaşlığıyla sınırlandırılmış olduğunu iddiasıyla eksik bulur ve haklara sahip olma hakkını, bireyin toplum nezdinde tüm farklılıklarına rağmen ahlaki düzlemde eşit davranılmaya (korunmaya) yönelik hak talebi olarak yorumlar (Savaşçın, 2021: 108).

Zorunlu göç hareketlerinin bir gerçeklik olarak ele alınması halinde oluşacak toplumsal entegrasyon sorunlarına dair Benhabib, çok boyutlu ve farklılıkları indirgemeyen bir bakış açısının gerekliliğine vurgu yapar. Bu hassasiyet gösterilmediği takdirde, göçmenlerin “öteki” olarak dışlanması ve kendi içlerine kapanarak zorunlu bir dayanışma ağı oluşturmaları kaçınılmaz olur. Bu durum toplumsal bir dayanışma yerine öteki konumuna terk edilen sarsılmışların oluşturduğu gerilimli bir dayanışmaya zemin hazırlar. Toplumsal dayanışma, katılımcıların farklılıklarının absorbe edilebildiği bir zeminde karşılıklı sorumluluk içeren bir birlikteliği ifade ederken, sarsılmışların dayanışması ise, ortak bir zemin yerine sarsılma deneyimiyle bir araya gelen ve birbirlerinin sorumluluklarını üstlenen katılımcıların, yine birbirleri için mücadele ettiği güvensiz ve altüst olmuş zorunlu bir birlikteliği ifade eder (Şan, 2021: 21). Öyle ki Benhabib, zorunlu göç sonucu bir araya gelen sarsılmışlarla yerleşikler arasında gelişen sürecin siyasal, hukuksal ve moral açıdan tüm gerilimler eşliğinde ele alınmasını tavsiye eder (Savaşçın, 2021: 108).

Sonuç

Zorunlu göç sonrası göçmenler ve yerleşiklerin talepleri, mevcut ulus devlet anlayışı çerçevesinde şekillenen yurttaşlık algısıyla görmezden gelinemez nitelikte olmakla birlikte, zorunlu göç olgusunun geçici bir niteliğe sahip olduğu varsayımı, geçerliliğini

uzun süredir yitirmiş olan idealist bir anlayışın son çırpınışları olarak ifade edilebilir. Öyle ki, yaşanan ekonomik, teknolojik ve ekonomik gelişmeler, küresel ölçekte mobilizasyonun pekişmesi ve yerinden edilmelerin olağanlaşması bağlamında köklü toplumsal dönüşümlere sebebiyet vermektedir. Modern ulus devlet anlayışın homojen bir idealizmle sınırlandırdığı yurttaşlık algısının, zorunlu göç gerçekliğini ve sonuçlarını idrak edemeyecek karaktere sahip olması, göçmenlerin yurttaşlığa entegrasyon sürecinde tutunmalarını ve tanınmalarını sağlayacak bir zemin sunamamasına neden olmaktadır. Bunun sonucu olarak, yerleşiklerle göçmenler arasında sosyal uyum konusunda hoşnutsuzluklar vuku bulmakla birlikte, çözüm üretilemediği takdirde göçmenlerin içe dönük bir dayanışma sürecine girmeleri ve dışlanmışlık hissiyle kriminalleşmeleri için uygun bir ortam oluşmaktadır.

Dünya genelinde en fazla göçmen barındıran ülke konumunda olan Türkiye’de (IOM, 2020), zorunlu Suriyeli göçü sonucu oluşan talepler; her ne kadar devletin kurumları aracılığıyla özellikle eğitim, çalışma ve barınma alanlarında yapılan hukuki düzenlemeler ve kaynak aktarımı önemli iyileşmeler sağlamış olsa da, göçün devamlılığı ve göçmenlerin nüfusunun artması nedeniyle, yerleşiklerin göçmenlere yaklaşımı ve toplumsal bütünleşme açısından önemli sorunlarla karşılaşmaktadır. Özellikle Türkiye’de, Fransızvari sözleşmecilik yurttaşlık anlayışı temel alınmış olsa da, yurttaşlığın motivasyonunu önemli ölçüde etnisist milliyetçi reflekslerle inşa edilen bir karaktere sahip olması, göçmenlere yönelik dışlayıcı ve tahammül odaklı bir bakış açısını pekiştirmektedir. Türkiye’de yerleşiklerin göçmenlere yönelik tahammül sınırını belirleyen temel etmen, göçmenlerin ikamet sürecinin geçici bir niteliğe sahip olup olmamasıdır. Yapılan Suriyeliler Barometresi araştırmasında da görüldüğü üzere, ikamet sürecinin kalıcı olması halinde, Suriyeli göçmenlerin çalışma hayatında kayıt dışı istihdam edilmeleri ve ucuz işgücü olarak konumlandırılmaları, eğitim hayatında yerel dil bilmemelerine bağlı olarak sosyal uyumun sağlanamaması, devletin göçmenlerin koşullarının iyileştirilmesine yönelik maddi kaynak aktarımını artırması gibi yerleşikler açısından hoşnutsuzluklara ve göçmenlerin dışlanmışlık hissine kapılmasına sebebiyet verecek durumlar oluşacaktır.

Zorunlu göç sürecinin kalıcı ve devinen niteliği dikkate alınarak, yurttaşlığın belli hassasiyetler çerçevesinde yeniden düşünülmesi toplumsal bütünleşme ve dayanışma ilişkileri açısından belirleyici olacaktır. Bu bağlamda, Rousseau ve Kant’ın “öteki”nin haklarına yönelik hassasiyet gösterilmesine yönelik vurguları ile çoğulcu bir anlayışa yönelik oluşturdukları zemin, Heidegger’in “öteki”ni anlayabilmek ve hassasiyetlerini ölçeklendirebilmek için “dinleme”yi tavsiye ettiği bir empati savunusu ve Patocka’nın gerilimler üzerinden değerlendirdiği “polemos” yaklaşımıyla zenginleştirilebilir. Tarafların gerilimlerinin indirgenmeden kabullenildiği bir tartışma ortamının temin edilebilmesi sürecin olgunlaşması açısından dikkate değer nitelikte olacaktır. Bu bağlamda, Habermas’ın “iletişim özgürlüğü” yaklaşımından ilham alan Benhabib’in, çok boyutlu ve farklılıkları indirgemeyen bir bakış açısının gerekliliğine yaptığı vurgu, ahlakilik temelinde ele alınıp, iletişim ve etkileşim süreçlerine katılma anlamında genişletilebildiği takdirde, zorunlu göç sonucu yerleşikler ve göçmenler açısından oluşacak taleplere yönelik tatmin edici bir yurttaşlık anlayışı söz konusu olabilir.

Kaynakça / Reference

- Ahmad, F. (2007). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. (Çev., S.C. Karadeli). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akıncı, B., Nergiz, A. ve Gedik, E. (2015). "Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul". *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2, 58-83.
- Akyüz, Y. (1985). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Anderson, B. (2020). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. (Çev., İskender Savaşır). İstanbul: Metis Yayınları.
- Atasü-Topçuoğlu, R. (2015). "Göç ve Sermaye İlişkisi ve Türkiye'de Göçmen Çocuk Emeği". *Diskar*, 4, 116-125.
- Aydoğdu, H. (2008-2009). "Küreselleşen Dünyada "Cumhuriyet(çilik)" Sorunsalı: Kimlik ve Vatandaşlık Sorunu". *Doğu Batı Dergisi*, 47, 191-218.
- Aydos, Ş. ve Yenice, S. (1994). *İlköğretim Vatandaşlık Bilgileri Ders Kitabı 8*. İstanbul: Başarı Yayıncılık.
- Bağce, H.E. (2010). "Rousseau'da Toplum Sözleşmesi, Siyasal Meşruiyet ve Katılımcı Demokrasi". *Uluslararası Müzakereci Demokrasi Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 106-117.
- Bağce, H.E. ve Bakirezer, G. (2004). "Aydınlanma, Cumhuriyet ve Yurttaşlık". (Der., M. Sarioğlu). *Cumhuriyet Aydınlanması*. Kocaeli Üniversitesi Yayınları, 27-68.
- Barber, B. (1995). *Güçlü Demokrasi: Yeni Bir Çağ İçin Katılımcı Siyaset*. (Çev., Mehmet Beşikçi). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Zygmunt, B. (2019). *Postmodernite ve Hoşnutsuzlukları*. (Çev., İ. Türkmen İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2018). *İskarta Hayatlar: Modernite ve Safraları*. (Çev., O. Yener). İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Bauman, Z. (2006). *Küreselleşme*. (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Benhabib, S. (2016). *Ötekilerin Hakları: Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berktaş, F. (2011). *Politikanın Çağrısı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bora, T. (2003). *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakarlık, İslamcılık*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Çetinsaya, G. (2006). "İslami Vatansızlıktan İslam Siyasetine", *Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, (Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 1.Cilt içinde). İstanbul: İletişim Yayınları, 265-272.
- Dahl, R.A. (2019). *Demokrasi Üzerine*. (Çev., Betül Kadioğlu). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Dallmayr, F. (2007). "Dünya Düzeni ve Vatandaşlık: Ulus-Devletin Ötesinde Yeni İmkanlar". (Çev., Halit Özkan). *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 22, 1-25.
- Duruel, M. (2017). "Suriyeli Sığınmacıların Türk Emek Piyasasına Etkileri Fırsatlar ve Tehditler". *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 207-222.

- Erdoğan, M. M. (2020). Suriyeliler Barometresi 2019: Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi. *Ankara: Orion Kitabevi*.
- Gürses, F. (2010). “Kemalizm’in Model Ders Kitabı: Vatandaş İçin Medeni Bilgiler”. *Akademik Bakış Dergisi*, 4(7), 233-249.
- Habermas, J. (2004). “Öteki” Olmak, “Öteki”yle Yaşamak. (Çev., İlknur Aka). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Habermas, J. (1996). “Demokratik Anayasal Devlette Tanınma Savaşımı”. (Der., A. Gutmann) *Çokkültürcülük/Tanınma Politikası* içinde. (Çev., M.H. Doğan) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hardt, M. ve Negri, A. (2015). *İmparatorluk*. (Çev., Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Harvey, D. (2014). *Postmodernliğin Durumu*. (Çev., S. Savran) İstanbul: Metis Yayınları.
- Heidegger, M. (2009). *Düşüncenin Çağrısı* (Çev., A. Aydoğan). İstanbul: Say Yayınları.
- Heywood, A. (2012). *Siyaset*. Ankara: Liberte Yayın Grubu.
- Hilav, S. (2005). “Düşünce Tarihi: 1908-1980”. *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980*. İstanbul: Cem Yayınevi, 382-414.
- IOM. (2020). Dünya Göç Raporu. <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2020-turkish-chapter-2>
- İçduygu, A. ve Keyman, F. (1998-1999). “Globalleşme, Anayasallık ve Türkiye’de Vatandaşlık Tartışması”. *Doğu Batı Dergisi*, 5, 147-160.
- İnan, A. (1968). *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları*.
- Kant, I. (1984). *Seçilmiş Yazılar*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Katoğlu, M. (2005). “Cumhuriyet Türkiye’sinde Eğitim, Kültür, Sanat”. *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980*. İstanbul: Cem Yayınevi, 416-520.
- Keyder, Ç. (2003). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keyder, Ç. (1999). “1990’larda Türkiye’de Modernleşmenin Doğrultusu”. *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*. (Der., S. Bozdoğan ve R. Kasaba), İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları 55, 54-74.
- Kurtoğlu, Z. (2009). “Devlet Akli ve Toplumsal Muhayyile Arasında Din ve Siyaset”, *Dönemler ve Zihniyetler*. (Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 9.Cilt içinde), İstanbul: İletişim Yayınları, 617-633.
- Kuzuloğlu, S. (2021). Her Distopya Bir Ütopyadan Doğar. *Oksijen Gazetesi*, 24-30 Eylül.
- Kymlicka, W. (2006). *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*. (Çev., Ebru Kılıç). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Marshall, T.H. ve Bottomore, T. (2000) *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*. Ankara: Gündoğan Yayınları.

- Mülteci Der. (2021). Türkiye'deki Suriyeli Sayısı. https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/?gclid=CjwKCAjw2bmLBhBREiwAZ6ugo-SXUYyPZys3gdbK0ffh7iMGDd3Cnz7tDi2ZqHl2HHTyOHxI_DAOUBoCCCIQAvD_BwE
- Odabaş, Y. (2020). "Göçmen Karşıtlığı ve Prekarya". *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 49, 531-566.
- Özçürümez, S. ve İçduygu, A. (2020). *Zorunlu Göç Deneyimi ve Toplumsal Bütünleşme: Kavramlar, Modeller ve Uygulamalar ile Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Rousseau, J.J. (2004). *Toplum Sözleşmesi*. (Çev., M. Tahsin Yalım). İstanbul: Betik Yayınları.
- Sağlam, F. (1998) "Cumhuriyet Döneminde İnsan Hakları", *75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 91-100.
- Savaşçın, Z. (2021). "Kant ve Benhabib'de Kozmopolit Hak: Bir Yurttaşlık Zemini Olarak İnsan Hakları". *Cogito*, 102, 98-112.
- Şan, E. (2021). "Dayanışma ve Topluluk Sorusu". *Cogito*, 102, 7-29.
- Şallı, S. (2018). "Kant'ta Barış Düzeni, Dünya Vatandaşlığı Ve Ötekiler: Modern Kozmopolitizm Düşüncesinin Temelleri Üzerine Bir İnceleme". *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 92-108.
- Topçu, E. ve Menek, İ.H. (2019). "Ulus-Devlet Düşüncesi ve Çokkültürlülük". G.Ü. İslahiye İİBF Uluslararası E-Dergi, 3(3), 106-120.
- Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti. (1958). *İlk Okul Programı*. İstanbul.
- Üstel, F. (2016). "Makbul Vatandaş'ın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi". İstanbul: İletişim Yayınları.
- Üstel, F. (1999). *Yurttaşlık ve Demokrasi*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Yıldız, A. (2017). "Göç ve Entegrasyon Politikalarında Vatandaşlık". *Göç Araştırmaları Dergisi*, 1, 36-67.
- Yücel, H. A. (1994). *Türkiye'de Ortaöğretim*. Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.
- Zürcher, E. J. (2003). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (Çev., Y. Gönen) İstanbul: İletişim Yayınları.
- <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (Erişim Tarihi: 26.05.2022)
- <https://www.csgb.gov.tr/media/87487/yabanciizin2020.pdf> (Erişim Tarihi: 26.05.2022)
- https://hbogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_01/27110237_OCAK_2020internet_BulteniSunu.pdf (Erişim Tarihi: 26.05.2022)

[itobiad], 2022, 11 (2): 1137-1159

<p>“O Dört Duvarı Yıktım”: Bedensel Engelli Öğrencilerin Uzaktan Keman Eğitimine Yönelik Görüşleri</p> <p>“I Destroyed Those Four Walls”: Opinions of Physically Disabled Students on Distance Violin Education</p> <p>Video Link: https://youtu.be/fPHt2NluAno</p>	
<p>Yakup AKSOY Öğr. Gör. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Türk Müziği Devlet Konservatuvarı Lecturer Dr., Necmettin Erbakan University Turkish Music State Conservatory yaksoy@erbakan.edu.tr / ORCID: 0000-0002-9243-0133</p> <p>Aynur Elhan NAYİR Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Müzik Eğitimi Bölümü Prof., Necmettin Erbakan Univ. Music Education Department aynur4272@hotmail.com / ORCID: 0000-0002-1964-3829</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 21.01.2022
Kabul Tarihi / Accepted	: 21.06.2022
Yayın Tarihi / Published	: 26.06.2022
Yayın Sezonu	: Nisan-Mayıs-Haziran
Pub Date Season	: April-May-June

Atıf/Cite as: Aksoy, Y. & Nayir, A. E. (2022). “O Dört Duvarı Yıktım”:
Bedensel Engelli Öğrencilerin Uzaktan Keman Eğitimine Yönelik Görüşleri . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (2) , 1137-1159 . DOI: 10.15869/itobiad.1061199

Plagiarism/İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iThenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Yakup AKSOY , Aynur Elhan NAYİR).

Yayıncı / Published by: Mustafa Süleyman ÖZCAN

“O Dört Duvarı Yıktım”: Bedensel Engelli Öğrencilerin Uzaktan Keman Eğitimine Yönelik Görüşleri *

Öz

Müzik eğitimi engeli olsun ya da olmasın tüm bireyler için temel bir haktır. Engelli bireylerin çoğunlukla dış faktörlerden kaynaklı olarak bu hakka erişim sorunu yaşadıkları bilinen bir gerçektir. Uzaktan müzik eğitiminin engelli bireylerin erişilebilirlik sorununa çözüm üretme noktasında ne tür yeteneklerinin olduğu merak konusudur. Bu araştırmada bedensel engelli öğrencilerin uzaktan keman eğitimine ilişkin görüşlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın deseni nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışmasıdır. Amaçlı örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenen araştırmanın katılımcılarını daha önce keman eğitimi almamış, 20-25 yaşları arasında, tekerlekli sandalye kullanan üç bedensel engelli üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Uygulama aşamasında ilk olarak öğrencilerin engel durumları göz önünde bulundurularak öğretim programı ve uzaktan öğretim modeli tasarlanmıştır. Daha sonra öğrencilerle 2019-2020 akademik yılında on iki hafta boyunca bireysel olarak Skype ve WhatsApp uygulamaları ile eş zamanlı ve eş zamanlı olmayan modellerde uzaktan keman eğitimi gerçekleştirilmiştir. Uygulama sonunda öğrencilerle Dünya Engelliler Günü’nde bir konser düzenlenmiştir. Veriler öğrencilerin uygulamaya ilişkin görüşlerini almak amacıyla hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu ve konsere ilişkin duygu ve düşüncelerini yansıtan günlükler aracılığıyla toplanmıştır. Analiz aşamasında betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Araştırma sonucunda uzaktan keman eğitiminin öğrencilerin keman çalma performanslarına olumlu yönde etki yaptığı, erişilebilirlik problemini ortadan kaldırarak eğitimde fırsat eşitliğine katkı sunduğu, öğrencilerde ruhsal bir sakinleşme, daha az sinirlenme, keman çaldığı zaman mutlu olma, özgüven ve motivasyon artışı, toplum tarafından kabul edilme, ön plana çıkma ve beğenilme, çevre ile olumlu yönde iletişim kurma kazanımlarının oluştuğu tespit edilmiştir. Uygulamanın bir işte çalışan engellilerin eğitime erişim fırsatı sunarak yaşam boyu öğrenmeyi desteklediği de çalışmanın öne çıkan diğer bulguları arasındadır. Araştırmada gelecek çalışmalara ve paydaşlara bazı önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bedensel engelli, Müzik eğitimi, Keman eğitimi, Uzaktan eğitim, Erişilebilirlik.

* Bu makale ikinci yazar danışmanlığında birinci yazar tarafından hazırlanan, Necmettin Erbakan Üniversitesi BAP birimi tarafından desteklenmiş “Bedensel Engelli Bireylere İnternet Yoluyla Uzaktan Keman Eğitimi Modeli” isimli doktora tezinin bir bölümünden üretilmiştir. / Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu Başkanlığının 18.12.2020 Tarih , 2020/102 Sayılı kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.

“I Destroyed Those Fout Walls”: Opinions of Physically Disabled Students on Distance Violin Education *

Abstract

Music education is a fundamental right for all individuals, whether they have a disability or not. It is a known fact that people with disabilities often have problems in accessing this right due to external factors. It is a matter of curiosity what kind of abilities distance music education has in producing solutions to the accessibility problem of disabled individuals. In this study, it is aimed to examine the views of physically disabled students about distance violin education. The design of this research is a case study, one of the qualitative research methods. The participants of the study, which was determined by using the purposeful sampling method, consist of three physically disabled university students between the ages of 20 and 25 who use wheelchairs. In the 2019-2020 academic year, distance violin training in synchronous and asynchronous models and a concert on the International Day of Persons with Disabilities were held for twelve weeks in the 2019-2020 academic year. The data of the research consists of students' views on the practice and concert diaries. In the analysis phase, descriptive analysis technique was used. As a result of the research, the distance violin education application; It contributes to equality of opportunity in education by eliminating the accessibility problem, supports lifelong learning, provides a spiritual calming down in students, less anger, being happy when playing the violin, increased self-confidence and motivation, being accepted by the society, coming to the fore and being admired, positively affecting the environment. It has been determined that communication gains have occurred. In the study, suggestions were made for the stakeholders.

Keywords: Physically disabled, Music education, Violin education, Distance education, Accessibility.

Giriş

İşitme engelli Ludwig van Beethoven, müzikte bir dönemi açıp bir dönemi kapatan kişiydi. Gelmiş geçmiş en iyi keman virtüözü olarak gösterilen Niccolò Paganini ise marfan sendromu olarak bilinen genetik bağ dokusu hastalığına sahipti. Dünyaca ünlü keman virtüözü Itzhak Perlman dört yaşında geçirdiği çocuk felci sonucu kemanını halen tekerlekli sandalyede icra etmektedir. Türk halk ozanı Aşık Veysel Şatıroğlu, küçük yaşta geçirdiği çiçek hastalığı sonucunda gözlerini kaybetmiş ve hayatına görme engelli olarak devam etmiştir. Buna rağmen bir medeniyete kalp gözüyle bakarak gördüklerini diline dökmüş ve sazıyla o medeniyeti okumuştur. Yukarıda sadece birkaç tanesi anılan engelli

* Ethics Committee Decision was taken with the decision of Necmettin Erbakan University Social and Human Sciences Scientific Research Ethics Committee, dated 18.12.2020 and numbered 2020/102.

müzyisyenler bir taraftan engellilikleri ile mücadele ederken diğer taraftan müzik alanında çığır açarak insanlığa büyük miraslar bırakmışlardır.

Genel olarak bir hareket yeteneğinin doğuştan, doğum sırasında ya da sonrasında kısıtlanmış olmasını çağrıştıran engelli kavramı literatürde en çok zihinsel engelliler, ortopedik/bedensel engelliler, süreğen hastalıklar, görme engelliler, işitme engelliler, otistik engelliler ve konuşma engelliler şeklinde sınıflandırılmaktadır (Tınar, 2018, s. 22). Bedensel engellilik, kas ve iskelet sisteminde yetersizlik, eksiklik ya da işlevsel bozukluk olan kişileri tanımlamaktadır (Devlet İstatistik Enstitüsü [DİE], 2004). Engelliliğe yönelik kuramsal çalışmaların medikal ve sosyal model üzerinde yoğunlaştıkları söylenebilir. Medikal modelde engellilik yalnızca tıbbi olarak değerlendirilmekte olup bu bireyleri hasta aciz ve dışlanmış olarak gören bir bakış açısına sahiptir (Orhan ve Özkan, 2019 s. 4). Bu modeli engelliliğin sosyal yönünü ihmal ettiği noktasında eleştiren sosyal modele göre ise engellilik, kişinin bedeninden ziyade toplumun davranışlarıyla ortaya çıkmaktadır (Oktay, Çölgeçen, Karahan ve Yıldırım, 2019, s. 4). Bu model engelliliğin sosyal politik ekonomik ve hukuki olan ana sorunlarını araştırır (Meşe, 2015, s. 86). Perju'ya (2011, s. 280) göre şu anda engellilik kişinin yürüyememesi değil, tekerli sandalye ile istediği yere erişiminin gerçekleşmemesidir. Bu düşüncüyü destekler nitelikte Türkiye İstatistik Kurumu'nun yaptığı araştırma sonuçlarına göre engellilerin %66,9'u yaya yollarının, yaya geçitlerinin ve kaldırımların kendileri için uygun olmadığını belirtmiştir (TÜİK, 2011). Bu verilerden engelli bireylerin dış faktörlerden kaynaklı erişilebilirlik problemi yaşadıkları çıkartılabilir. Bu problem engelli bireylerin hem genel eğitime hem de müzik eğitimine erişmeleri noktasında da engel oluşturmaktadır.

Müzik eğitimi; bireyin müzik yoluyla kulağını, sesini, ritmik duyusunu ve zevkini; yaratıcılığını, topluma, çevresine ve kendine mutlu-yararlı olmasını amaçlayan yaşamsal bir gereksinimdir (Gedikli, 2007). Diğer taraftan müzik eğitimi özellikle engelli bireylerde özgüven artışı sağlarken toplumla kaynaşması ve bütünleşmesi için kapılar açar (Baydağ, 2020, s. 6). Müzik eğitimi türlerinden birisi olan özengen müzik eğitimi; müziğe ya da bir dalına amatörce ilgili ve istekli olanlar yönelik olup etkin bir müziksel katılım, zevk ve doyum sağlamak ve bunu olabildiğince sürdürüp geliştirmek için gerekli müziksel davranışlar kazandırmayı amaçlar (Uçan, 2018). Özengen müzik eğitiminin bir kolu da çalgı eğitiminin bir boyutu olan keman eğitimidir. “Keman, (nadiren kullanılan “teli parmakla çekme” veya “yay çubuğunu tellere vurma” gibi bazı özel çalma tekniklerini saymazsak) yay kollarının tellere sürtülmesi ve bu sayede tellerin titreşim oluşturması sonucunda ses veren bir çalgıdır.” (Mustul ve Yağışan, 2018, s. 189). Keman eğitimi teknik açıdan bedenün doğru duruşu, kemani ve yayı doğru tutmak, kol, bilek el ve parmakları doğru konuşlandırmak, sol el ve sağ el teknikleri gibi sıralı temel davranışlardan oluşur (Parasız, 2009, s. 6).

Literatürde engelli bireylerin keman/çalgı ya da müzik eğitimlerine yönelik çalışmaların farkındalığın artmasına koşut olarak gün geçtikçe arttığı fakat sınırlı sayıda olduğu söylenebilir. Pirgon ve Babacan (2013) çalışmasında görme engelli bir öğrencinin piyano eğitimindeki mevcut durumunu ortaya koyarak görme engellilerin piyano öğretiminde karşılaştıkları güçlüklerle yönelik çözüm önerileri getirmeyi amaçlamıştır. Özdemir (2019) işitme engelli öğrencilerde renkler yardımıyla piyano/klavye eğitimi gerçekleştirmiş ve çalışma sonucunda öğrencilerin hedef davranışlara ulaştığını gözlemlenmiştir. Pienar (2012) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada Down Sendromlu çocuk bakıcılarının

müzik terapisine yönelik algıları incelenmiştir. Araştırma sonucunda bakıcılar Down Sendromlu çocukların müzik icra etmeyi, müzik dinlerken hareket etmeyi dans etmeyi sevdiklerini ve müzik olduğunda göz teması kurmanın daha kolay olduğu belirtmişlerdir. Literatürde engelli bireylerin müzik eğitimine yönelik diğer çalışmalara Adıyaman, 2020; Baydağ, 2013; Draper, 2019; Kaleci, 2017; Sağer ve Şakalar, 2018; Yılmaz, Topaloğlu ve Akyüzlüer, 2014) örnek verilebilirken bu bireylerin erişilebilirlik problemlerine çözüm üretecek şekilde uzaktan eğitim yoluyla tasarlanmış çalışmalara ise daha sınırlı sayıda ulaşılmıştır. Çokçoşkun ve Karahoca (2019) tarafından öğrenme güçlüğü çeken bireylere DJ'lik mesleği becerilerini web tabanlı bir eğitim platformu üzerinden kazandırmayı amaçlayan çalışma ve Baker ve Krout (2009) tarafından asperger sendromlu bir öğrenciye Skype üzerinden besteleme eğitimi verilmesi çalışması bazı örneklerdendir. Günümüzdeki Covid-19 pandemisi nedeniyle ortaya çıkan ve çıkacak kısıtlamaları saymazsak engelli olmayan bireyler müzik/keman eğitimlerini yüz yüze ortamlarda gerçekleştirebilmektedir. Bedensel engelli bireyler ise bu eğitim hakkına tam olarak erişememektedir. Bu bağlamda bedensel engelli bireylerin müzik/keman eğitimine erişebilecekleri uzaktan eğitim şeklinde tasarlanmış çalışmalara ve modellere ihtiyaç vardır. Böylelikle öğrenci ve öğretmenin fiziksel olarak bir arada bulunmadığı ortamlarda verilen eğitim olarak tanımlanan uzaktan eğitimin (Balaban, 2012, s. 17) ulaşım kolaylığı sağlanması, fiziksel yorgunluğu en aza indirilmesi ve eğitim fırsatı sunması gibi avantajlı yönleri değerlendirilmiş olacaktır.

Bu araştırmanın amacı bedensel engelli öğrencilerin uzaktan/çevrimiçi keman eğitimi modeline ilişkin görüşlerinin incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda araştırmanın problem cümlesi: "Uzaktan keman eğitimi modeli uygulanan bedensel engelli öğrencilerin modele ilişkin görüşleri nelerdir? şeklinde oluşturulmuştur.

Araştırmanın alt problemleri ise şu şekildedir:

1. Öğrencilerin uygulamadan önceki uzaktan eğitim ve müzik eğitimi deneyimleri nasıldır?
2. Bedensel engelli bireylerin çalgı eğitiminde karşılaşılabileceği problemlere yönelik öğrencilerin düşünceleri nelerdir?
3. Öğrencilerin uygulamaya ilişkin ilk izlenimleri nelerdir?
4. Uygulamanın avantajlarına yönelik öğrenciler ne düşünmektedir?
5. Uygulamanın dezavantajlarına yönelik olarak öğrenciler ne düşünmektedir?
6. Öğrencilerin uygulamada karşılaşılan zorluklara yönelik çözüm önerileri nelerdir?
7. Öğrencilere göre uygulamada öğretmen ve öğrencinin rolleri ve özellikleri nelerdir?

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu çalışmada araştırma problemini çözmeye yönelik nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseni işe koşulmuştur. "Nitel araştırma gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, alguların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanabilir" (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 39). Nitel araştırma nicel araştırma yöntemine göre daha derinlemesine bilgi sağlayarak geleneksel araştırma yöntemleriyle ifade edilmesi zor olan sorulara cevap bulmak için gereklidir (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2019, s. 252). Durum çalışmaları araştırmacının bir

durumu sıklıkla da bir programı, olayı, eylemi, süreci, ya da bir veya birden fazla bireyi derinlemesine analiz ettiği bir araştırma desendir (Creswell, 2016). Araştırmada öğrencilere 12 hafta boyunca internet yoluyla uzaktan keman eğitimi verilmiş, uygulama sonunda bir konser gerçekleştirilmiş, öğrenciler bu süreçte gözlemlenmiş ve çalışma sonunda öğrencilerin uygulamaya ilişkin duygu ve düşünceleri keşfedilmeye çalışılmıştır. Bu açıdan çalışma bir durum çalışması olarak desenlenmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırmada çalışma grubunun belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme: belli ölçütleri karşılayan veya belli özelliklere sahip olan bir veya daha fazla özel durumlarda çalışılmak istendiği zaman tercih edilir (Büyüköztürk vd., 2019, s. 92). Bu örnekleme, “araştırmacının keşfetmek, anlamak, içgörü kazanmak istediği ve çoğu şeyin öğrenilebileceği bir örnekleme seçiminin zorunlu olduğu varsayımına dayanır” (Merriam, 2018, s. 76). Çalışmada amaçlı çalışma gruplarından homojen çalışma grubu kullanılmıştır. Homojen çalışma grubu aynı niteliklere sahip bireylerden oluşan çalışma grubudur. Bunlar araştırmacı tarafından önceden tanımlanmış belirli özelliklere sahiptir (Sönmez ve Alacapınar, 2018, s. 174).

Araştırmanın çalışma grubunu oluşturan öğrencilerin demografik özellikleri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1 Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcı	Yaşı	Cinsiyeti	Öğrenim Durumu	İş Durumu	Engel Durumu	Müzik eğitim durumu
K1	24	Erkek	Lisans	Öğrenci Çalışan	Bedensel	Genel müzik eğitimi
K2	25	Erkek	Lisansüstü	Öğrenci	Bedensel	Genel müzik eğitimi
K3	23	Kadın	Lisans	Öğrenci	Bedensel	Genel müzik eğitimi

Tablo 1’de görüldüğü gibi araştırmanın katılımcıları (n=3) 23-25 yaş aralığındadır. Katılımcılar 1 kadın ve 2 erkekten oluşmaktadır. 2 katılımcının lisans, 1 katılımcının ise yüksek lisans derecesinde öğrenci oldukları görülmektedir. Bir katılımcı hem öğrenci hem de bir devlet okulunda memur olarak tam zamanlı çalışmaktadır. Katılımcılar bedensel engelli olup tekerlekli sandalye kullanmaktadır fakat oturarak keman çalmalarına engel olacak bedensel ve zihinsel yetersizlikleri yoktur. Katılımcıların bu çalışmadan önce sadece örgün eğitimde müzik dersi aldıkları yani genel müzik eğitimi aldıkları özengen ya da mesleki bir müzik/çalgi/keman eğitimi almadıkları görülmektedir. Katılımcıların hepsi uygulama öncesi yapılan ön görüşmede kemana ilgi duyduklarını ve öğrenmek istediklerini belirtmiştir. Katılımcılar ailelerinde müzisyen olmadığını belirtmişlerdir. Bu betimsel veriler bize katılımcıların homojen yapıda ve birbirlerine denk özellikler taşıdıklarını göstermektedir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmadaki veriler, öğrenci görüşme formu ve öğrenci konser günlükleri aracılığıyla toplanmıştır. Araştırmadaki verilere ulaşmak amacıyla ilk olarak öğrencilere görüşme

teknikleri içerisinde yer alan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği uygulanmıştır. “Bu teknikte araştırmacı tarafından hazırlanan sorular üzerinde yanıtlayıcının kısmen düzeltme, düzenleme hakkı vardır. Sorgulayan ve yanıtlayan, bazı soruları birlikte yeniden düzenleyebilirler. Böyle olunca da bu teknik genellikle nitel araştırmalarda kullanılabilir” (Sönmez ve Alacapınar, 2018, s.185). Çalışmadaki ikinci veri kaynağı ise konser günlükleridir.

Öğrenci Görüşme Formu

İki bölümden oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formunun birinci bölümünde öğrencilerin demografik özelliklerini, ikinci bölümünde ise öğrencilerin uygulamaya yönelik deneyim, duygu ve düşüncelerini belirlemeyi amaçlayan açık uçlu sorular bulunmaktadır. Araştırmacı tarafından hazırlanan forma Necmettin Erbakan Üniversitesi’nde görevli üç müzik eğitimcisinin ve bir Türkçe öğretmenin görüşleri alınarak son hali verilmiştir.

Konser Günlükleri

Öğrencilerle 12 haftalık uzaktan keman eğitimi uygulaması sonrası 3 Aralık 2020 Dünya Engelliler Günü’nde “Müzik Engel Tanımaz” isimli bir çevrimiçi konser gerçekleştirilmiştir. Öğrencilerden konser öncesindeki 4 provaya ve konsere ilişkin duygu ve düşüncelerini yansıtan günlük tutmaları istenmiştir. Çalışmada toplam 15 günlüğe ulaşılmıştır. Yıldırım ve Şimşek (2008) araştırma sürecinde katılımcıların uygulamaya ilişkin günlük tutmalarının bireysel gözlemlere, duygulara tepkilere, yorumlara ve açıklamalara ulaşmada yararlı olabileceğini belirtmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmadaki durum çalışmasının doğasına uygun olacak şekilde görüşme ve öğrenci günlükleri olmak üzere veri çeşitlenmesine (Yin, 2017) gidilmiştir. Araştırma verilerinin toplanma süreci Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2 Veri toplama süreci

Katılımcı	Verinin Türü	Veri Toplama Biçimi	Yapılış şekli	Süresi	Görüşme tarihi
K1	Yarı yapılandırılmış görüşme	Skype görüşmesi	Bireysel	25 dk.	18 Ekim 2019
K2	Yarı yapılandırılmış görüşme	Skype görüşmesi	Bireysel	26 dk	21 Kasım 2019
K3	Yarı yapılandırılmış görüşme	Skype görüşmesi	Bireysel	20 dk.	25 Aralık 2019
K1, K2, K3,	Belge/Günlük	E mail	Bireysel	-	14 Kasım 2020- 3 Aralık 2020

Tablo 2’de görüldüğü gibi araştırmada veriler, öğrencilerin modele ilişkin görüşleri ve öğrencilerin konser günlükleri olmak üzere iki şekilde toplanmıştır. Veri toplama

sürecinde ilk olarak öğrencilere 2019-2020 akademik yılında Skype üzerinden 12 haftalık uzaktan keman eğitimi uygulanmış ve son ders (12. ders) öğrencilerle modele ilişkin görüşlerini almak amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir. Öğrencilerin uygulamaya ilişkin görüşleri araştırmacının metodolojisine uygun olarak Skype aracılığıyla uzaktan toplanmıştır. Görüşme tarihlerinin her öğrencide farklılık göstermesinin nedeni öğrencilerin deneysel çalışmaya farklı zamanlarda başlayıp bitirmesidir. Öğrencilerle yapılan görüşme video formatında kaydedilmiştir. Bu sayede verilerin eksik veya yanlış olma ihtimalinin önüne büyük ölçüde geçilmiştir. Öğrencilere görüşme öncesi ses ve görüntü kayıtlarının alınacağı bildirilerek sözlü ve yazılı olarak onayları alınmıştır. Ayrıca araştırma için Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu’ndan 2020/102 Karar No.lu belge ile Etik Kurul Onayı alınmıştır. Öğrenciler ile uygulamanın sonunda bir konser gerçekleştirilmiştir. Öğrenciler konsere ve konser öncesi dört provaya ilişkin duygu ve deneyimlerini yansıtan toplam 15 yansıtıcı günlük tutmuştur. Araştırmacı öğrencilerden bu günlükleri konser sonrası mail yoluyla teslim almıştır. Günlükler doküman incelemesi tekniğine tabi tutulmuştur. Doküman incelemesi, var olan kayıt ve belgeleri inceleyerek veri toplanmasına odaklanmaktadır. Bunun için araştırılan olguya en yakın belge ve kanıtlar bu kapsamda incelenmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Lincoln ve Guba (1985) nitel araştırmaların niteliğini artırmak amacıyla nicel araştırmalarda yer alan geçerlik ve güvenilirlik kavramları yerine bazı stratejiler önermiştir. Bunlar inandırıcılık, aktarılabirlik, tutarlık ve teyit edilebilirliktir (aktaran Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 264). Bu bağlamda çalışmada inandırıcılığın başarılı bir şekilde sağlanması amacıyla araştırmacı; veri kaynakları olan 3 öğrenci ile uygulamanın başlangıcından konsere kadar yaklaşık 13 ay geçirmiş, görüşme ve günlük gibi farklı yöntemlerle veri kaynaklarını çeşitlendirmiş ve görüşme sonrası öğrencilerle bireysel olarak katılımcı teyidi gerçekleştirmiştir. Aktarılabirliğin sağlanabilmesi için nitel verileri ayrıntılı betimleme yoluna gidilmiş ve doğrudan alıntılar sıkça kullanılmıştır. Tutarlığın sağlanabilmesi için veriler bütün katılımcılarla benzer süreçlerde toplanmış, tüm veriler kayıt altına alınmış, nitel verilerin çözümlenmesi (kodlar ve temalara atanması) araştırmacı, tez danışmanı ve bir öğretim elemanı ile toplantılar şeklinde birlikte çalışılarak gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada öğrenci görüşlerinden ve günlüklerinden toplanan verilerin analizinde betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. “Bu teknikte elde edilen veriler daha önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır; görüşülen ve gözlemlenen bireylerin görüşlerini çarpıcı biçimde yansıtmak amacıyla doğrudan alıntılara sıkça yer verilir” (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 224). “Betimsel analizde araştırmacının temel görevi gerçeğin neye benzediğini göstermek ve ona kavramsallığı eklemektir” (Sönmez ve Alacapınar, 2018, s. 273). Creswell ve Klark’a (2015, s. 221) göre nitel veri analizi; verileri kodlamayı, metni küçük birimlere ayırmayı, her bir birime etiketler atamayı ve kodları temalar altında gruplandırmayı içermektedir. Araştırmada öğrenci görüşleri ve öğrenci günlüklerinden elde edilen nitel veriler; ilk olarak araştırmacı tarafından bilgisayar ortamına aktarılmış ardından tez danışmanı ve bir öğretim elemanı ile toplantılar yapılarak çözümlenmiş ve görüşme sürecinde kullanılan sorulara göre düzenlenmiştir. Bulgular kısmında katılımcıların sorulara verdikleri yanıtlardan doğrudan alıntılar yapılarak sunulmuştur.

Öğretim Tasarımı, Öğretim Programı ve Uygulama Süreci

Araştırmada ilk olarak uzaktan eğitim modeli tasarlanmıştır. Model olarak öğrencilerin engelli olması ve bireyselleştirilmiş bir öğretim süreci geçirileceği için uzaktan eğitim çalışmaları içinde anlamlı ve geçerli sonuçlar veren ADDİE [Analysis (Analiz), Desing (Tasarım), Development (Geliştirme), Implementation (Uygulama) ve Evaluation (Değerlendirme)] modeli tercih edilmiştir. ADDİE kişiselleştirilmiş ve anlamlı öğrenme/öğretme ortamları hazırlayabilmek için öğretim tasarımı modelleri içerisinde en bilinenidir ve birçok modelin çekirdeği olarak kabul edilir (Özerbaş ve Kaya, 2017, s. 28). Öğretim programı 12 hafta ile sınırlandırılmıştır. Bunun nedeni bir eğitim öğretim yılında yarım döneme denk gelen bir süreç olmasının yanı sıra başlangıç aşaması keman eğitiminde öğrencinin temel davranışlarını gözlemleyebilmek için uygun bir süre olarak belirlenmesidir. Program oluşturulurken çeşitli üniversitelerden iki Profesör ve bir Dr. Öğretim Üyesinin ve Güzel Sanatlar Lisesinden iki eğitimcinin görüşleri alınmıştır. Görüşüne başvurulmuş tüm alan uzmanları keman eğitimcisidir. Çalışmada kullanılacak materyallerin uygunluğu içinde aynı yol izlenmiştir. Öğretim programı öğrencilerin bedensel engel durumları titizlikle incelenerek oluşturulmuştur. Ömer Can Keman Eğitimi 1 ve Güzel Sanatlar Lisesi Keman Eğitimi metot ve kitapları referans alınarak hazırlanan öğretim programı birinci konumda ve detache, legato ve staccato yay tekniklerini kapsamaktadır. Dersler internet üzerinden Skype uygulaması ile çevrim içi olarak haftada 1 ders (45 dk.) şeklinde birebir gerçekleştirilmiştir. Ders dışında öğrenciler eğitmeni ile WhatsApp uygulaması üzerinden iletişim ve etkileşim kurmuştur. Öğrenciler ile 2 haftalık eğitim sürecinin sonunda 3 Aralık 2020 tarihinde Dünya Engelliler gününde “Müzik Engel Tanımaz” isimli bir konser gerçekleştirmiştir. Yüz yüze gerçekleştirilen konser aynı zamanda Necmettin Erbakan Üniversitesi YouTube kanalından canlı olarak izleyicilere sunulmuştur (NEÜ, 2020).

Bulgular

Bulguların sunumunda çalışma katılımcılarının internet yoluyla uzaktan keman eğitimi uygulamasına ilişkin görüşleriyle konser günlüklerinden elde edilen betimsel analiz sonuçları araştırmanın alt problemlerine göre başlıklandırılarak incelenmiştir.

Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın birinci alt problemi olan “Öğrencilerin uygulamadan önceki uzaktan eğitim ve müzik eğitimi deneyimleri nasıldır” sorusuna ilişkin bulgular Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3 Öğrencilerin çalışmadan önceki uzaktan eğitim ve müzik eğitim deneyimleri

Tema	Kod	Aldı	Almadı	
Deneyim	Uzaktan eğitim		✓	
	Müzik eğitimi	Genel	✓	
		Özengen		✓
		Profesyonel		✓
	Uzaktan müzik eğitimi		✓	

Tablo 3’te görüldüğü üzere öğrencilerin tümü uzaktan eğitimi ilk defa deneyimlediklerini belirtmişlerdir. Öğrenciler daha önce ilk ve ortaokulda müzik eğitimi aldıklarını, nota bilmediklerini, flüt harici herhangi bir çalgı çalmadıklarını ve şimdiye kadar herhangi bir çalgının özengen ya da profesyonel olarak eğitimini almadıklarını belirtmişlerdir. Öğrencilere bu çalışmaya kadar neden bir çalgı eğitimi almadıkları sorulduğu zaman ise fiziki şartların kendilerine engel oluşturabileceğini düşündüklerini ifade etmişlerdir.

“İlköğretimde müzik dersimiz vardı... Bütün müzik eğitimim bundan ibaret. “Fiziki şartlar bir çalgı öğrenme noktasında beni mahrum bıraktı. Erişilebilirlikte ciddi sıkıntılar yaşadım. Bağlama çalmayı çok isterdim. Birkaç senedir içimde uhde kalmıştı. Kurslara gidemedim çünkü biliyorum ki kursların fiziki şartları oldukça sıkıntılı. Bu çalışmaya kadar herhangi bir uzaktan eğitim deneyimim olmadı.” K.1

“Şimdiye kadar bir çalgı eğitimi almadım ama zamanla kemana ilgi duydum kursa gitmeyi düşündüm ama karşılaşacağım sıkıntıları da biliyordum ve siz karşıma çıktınız, siz benim en büyük şanssınız.” K.3

“Sporcu olduğum için çalgı aleti çalmaya vakit ayıramadım ama bir çalgı çalmayı her zaman istedim.” K.2

İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın ikinci alt problemi olan “Bedensel engelli bireylerin çalgı eğitiminde karşılaşılabileceği problemlere yönelik öğrenci düşünceleri nelerdir?” sorusuna ilişkin bulgular Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4 Bedensel engelli bireylerin çalgı eğitiminde karşılaşılabileceği problemlere yönelik öğrenci görüşleri

Tema	Kod
Bedensel engelli bir bireyin çalgı eğitiminde karşılaşılabileceği problemler	Erişilebilirlik
	İklim koşulları
	Kursa ulaşım ve kursun imkanları
	Çalgı farklılığı
	Refakatçi sorunu

Tablo 4’te görüldüğü gibi öğrenciler, engelli bireylerin bir çalgı öğreneceği zaman karşılaşılabileceği problemleri farklı değişkenler açısından değerlendirmiştir. İlk olarak öğrenciler dersin alınacağı kursa ulaşım ve kursun fiziksel özelliklerinin erişilebilirlik bakımından bedensel engelliler için zorluklar meydana getireceğini ifade etmişlerdir. Bir diğer değişkende iklim şartlarıdır. Öğrenciler bedensel engelli bireylerin özellikle kış şartlarında kurs merkezine gitmekte zorlanacaklarını, bu durumun onlarda fiziksel bir yorgunluk oluşturacağını belirtmiştir. Bir öğrenci olumsuz iklim şartlarında çalgıyı taşıması için bir refakatçi bulmak zorunda kalılabileceğini ifade etmiştir. Öğrenciler

bedensel engellilerin çalgı seçiminde kendi engel durumlarını da göz önünde bulundurmalarının önemine değinmiştir.

“Engelli bir arkadaşımız en büyük problemi erişilebilirlik, fiziksel şartlar ve özellikle kış şartlarında yaşar. Çünkü bazı engelli arkadaşlar fizyolojik olarak yorgunluğu kaldıramaz. Kursun uzaklığı, ulaşım imkânı ve engellilere yönelik imkânları da önemli. Birçok kursun engelliler için altyapıyı imkânları yok. Asansör olan yerlerde asansör çalışmıyor. Bazı eğitim merkezlerinde engelliler için lavabo yok ama uzaktan eğitim alan engelli bir öğrenci müsaade isteyip telefonu kapattıktan sonra evindeki lavaboya gidebilir.” K.1

“Bedensel engellilerin çalgı eğitiminde karşılaşılabilecek zorluklar çalgıya göre değişebilir. Mesela ben kemanda bütün yay çalarken oturuş pozisyonumdan dolayı zorlanabilirdim. Oturuş pozisyonumu değiştirdim ama her bedensel engeli bunu değiştiremez. Bunun da üstesinden geldik.” K.2

“Ben bir videoda görmüştüm, bir kızın tek kolu vardı, yayı tuttuğu kolunda da çengel gibi bir şey vardı. O kızı gördükten sonra hiçbir şeyin engel olamayacağını düşündüm. Genel olarak bugüne kadar engelimi sorun etmediğim ve canım ne istese yaptığım için hiç düşünmedim fakat bedensel engelli bir arkadaş çalgısını taşımaya ve yardım etmesi için yanına refakatçi bulmak zorunda kalabilir.” K.3

Üçüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın üçüncü alt problemi olan “Öğrencilerin uygulamaya ilişkin ilk izlenimleri nelerdir?” sorusuna ilişkin bulgular Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5 Öğrencilerin uzaktan keman eğitimine ilişkin ilk izlenimleri

Tema	Kod
İlk izlenim	Şaşırtıcı
	Heyecan verici
	Mükemmel
	Yaratıcı
	Çılgınca

Tablo 5’te görüldüğü gibi öğrencilere uzaktan keman öğrenmeyi isteyip istemedikleri sorulduğu zaman; bu düşüncenin kendilerini çok şaşırttığını, heyecanlandığını ve mükemmel, yaratıcı ve aynı zamanda çılgınca geldiğini ifade etmişlerdir. Kemanın zor bir çalgı olduğunu bildiklerini fakat içlerinde bulunan azim ve istek sayesinde bu zor çalgıyı çalabileceklerini düşündüklerini belirtmişlerdir.

“Bana teklif edildiği zaman neden olmasın dedim en kötü ihtimalle bir şey kaybetmemiş olacaktım. Ben uzaktan eğitimle verebileceğinize inandım. Keman çalmak çok güzel bir duygu.” K.1

“Erişilebilirlik anlamında gerçekten çok güzel düşünülmüş bir proje. Bunu şimdi çok daha iyi anlıyorum zira şu anda hava koşulları akülü sandalyemle dışarıya çıkmaya müsait değil.” K.1 (Konser günlüklerinden)

“İlk duyduğumda çok çılgınca bir fikir olduğunu hissettim çünkü duyduğum kadarıyla keman çalgılarının içinde en zorlarından biriydi. Bunun uzaktan eğitimle internet üzerinden verilmesi nereye götürür ne kadar olur gibi sorularım vardı.” K.2

“Çok şaşırımdım. Ben keman çalmayı çok istiyordum ama ailem istemiyordu. Çünkü onlar okulun var sorumlulukların var diyorlardı. Anne ne dersin de ben ikinci dönem keman alıp kursa gideceğim dedim. Sonra siz bana teklif edince hemen kabul ettim çünkü çok istediğim bir şeydi.” K.3

Dördüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın dördüncü alt problemi olan “Uygulamanın avantajlarına yönelik öğrenciler ne düşünmektedir?” sorusuna ilişkin bulgular Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6 Uygulamanın avantajları

Tema	Kod	
Uygulamanın avantajları	Psikolojik fayda	
	Keman çalmanın avantajları	Bireysel farkındalığa varma
	Olumlu toplumsal bakış	
	Sosyalleşme	
	Erişilebilirlik	
	Eğitim fırsatı	
	Fiziksel yorgunluğu azaltma	
	Uzaktan keman eğitiminin avantajları	Kolay ulaşım
	Zaman tasarrufu	
	Ekonomik fayda	
Mesleki fayda		
Video kayıt desteği		

Öğrenciler uygulamanın avantajlarını iki alt temada değerlendirmişlerdir. Bunlardan ilki keman çalmanın kendilerine sunduğu avantajlar ikincisi ise uzaktan keman eğitimi uygulamasının avantajıdır. Öğrencilerden birisi keman çalmaya başladıktan sonra kendisinde ruhsal olarak bir sakinleşme hissettiğini, daha az sinirlendiğini, canı sıkıldığı zaman kemanı çalarak mutlu olduğunu belirtmiştir. Diğer öğrenci kendi bedeni ile bir şeyler becerebileceğinin farkına vardığını ifade etmiştir. Öğrenciler uygulamadan sonra yakın çevresiyle ve toplumla olan ilişkilerinde olumlu yönde değişiklik olduğunu engelli olmayan diğer arkadaşlarının onlara imrendiğini, bu durumun özgüvenlerini artırdığını ve daha önce duydukları şarkıları çaldıkları zaman mutluluk duyduklarını ifade etmişlerdir.

“İnanamazsınız ama ben kendimi daha da sakin hissetmeye başladım. Canım mı sıkın kafam mı bozuk hemen şifayı alıyorum ve sakinleşiyorum (Şifa: Öğrencinin kemanına verdiği isim). Bilmediğim ama çalmak istediğim şarkıların notasını internette buluyorum, çalmaya çalışıyorum, sizin verdiğiniz alıştırmalara bakıyorum, kemanla uğraşıyorum ve huzur buluyorum.” K.3

“Ben özel eğitim bölümünde öğrenim görüyorum ve ilerde benim de engelli öğrencilerim olacak. Bizim alanımızın müzik ile ilişkisi çok fazla ve ilerde öğrencilerime keman çalabilirim. Keman çalmak insanların gözünde önemli bir profil oluşturuyor. Bu da bana özgüven veriyor. Engelli

arkadaşlar genellikle toplumun içinde rol almayı çok isterler ve bu imkân verildiği zaman bunu en iyi şekilde yerine getirmek için gayret ederler. Bir çalgı çalmak engelli bir birey için çok fazla anlam ifade ediyor ayrıca çalgı çalan bir engelliği gördükleri zaman toplumun engellilere yönelik önyargıları da kırılıyor.” K.1

“En başta sosyal ortamlarda biraz daha öne çıkıyorsun. Diğer insanlarla konuşma, ilgi alanı biraz daha farklılaşmış oluyor. Özellikle engeli olmayan diğer bireylerle ilk tanışırken keman çaldığımdan bahsedince çoğu insan sana imrenir hale geliyor ayrıca duyduğum ya da sevdiğim şarkıları çalabilme fırsatım oldu bu da benim için ayrı bir mutluluk”. K.2

“Kendimi tekerlekli sandalyede bağımlı ya da o dört duvar içerisinde kısıtlanmış olarak hissetmeden bir şeyler başardığımı kanıtladım ve buna herkesi inandırdım. Böylece o dört duvar ve sandalyeyi yıkmış oldum.” (K2 Konser günlüklerinden)

“Keman çalmayı çok seviyorum. Bazen düşünüyorum da sanırım artık hayatımı kemandan önceki ve sonraki olarak ayırabilirim. O kadar etki ettiğini hissedebiliyorum. Artık eskiye nazaran duygularımı daha az içimde tutuyorum :) mesela bir şeye kafamı taktığımda kemanımla şarkı çalışıyorum. Repertuvarımı genişletmek hem kafamı meşgul ediyor hem de ruhumu besliyor:.” K.3 (Konser günlüklerinden)

Öğrenciler uygulamanın kendileri için ilk olarak erişilebilirlik sağladığını ve bu özelliğin eğitim fırsatı sunması açısından kendileri için çok önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Öğrenciler ayrıca fiziksel yorgunluğu aza indirmesi, ulaşımda kolaylık sağlaması, zamandan tasarruf sağlaması, bir işte çalışan engelli birey için eğitim fırsatı sunmasını da avantajlar olarak sıralamışlardır. Öğrenciler öğrendikten sonra keman çalarak maddi gelir sağlayabileceklerini, mesleki yaşantılarında kemana kullanabileceklerini belirtmiştir.

“Erişilebilirlik anlamında beni çok rahatlattı. Hem çalışan hem de öğrenci olduğum için akşam saatleri dersi işleyebiliyorduk. Dersler uzaktan olmasaydı gündüz çalıştığım için belki katılamazdım.” ...“Bu çalışma benim gibi engelli olup fiziki koşullardan dolayı erişilebilirlik problemi yaşayan arkadaşlarımla hobilerini yerine getirmesine olanak sağlayacaktır.” K.1 (Konser günlüklerinden)

“Bir etkinlikte engelli birey çalgı çalarsa insanların gözünde bir artı oluyor. O ilgi engelli bireylerde özgüven oluşmasına ve toplumun içine karışmasına yardımcı olur. Erişilebilirlik bakımından kabaca tabir etmek gerekirse hizmet ayağımıza geldi. Kursu ya da öğretmene ulaşamıyorsanız içinizde uhde kalıyor. Bu da kendinize olan özgüveninizi de zedeliyor ama şimdi ulaşabiliyoruz, kendinizi gösterme çabası ve bir şey elde etme gayreti içine giriyorsunuz ve insan ulaştığı zaman mutlu olabiliyor. Dolayısıyla bu çalışma, erişilebilirliği sağlıyor.” K.1

“Bu uygulamayı engelli bireyler için bir nimet olarak görebiliriz. Ulaşımında vakit harcama olasılığı var ve bu vakti harcamamış olursun. Çünkü uzaktan eğitimle öğretmen bilgisayarını açtığında direk karşında oluyor. Bence bu büyük bir artı. İklim koşulları özellikle Konya’da kış ayları sert geçiyor ama uzaktan eğitimle bu sorun ortadan kalkmış oluyor. Hem zamandan tasarruf etmiş oluyorsun hem ulaşımdan hem de enerjini kaybetmemiş oluyorsun çünkü yolda ister istemez bir enerji kaybetmiş olacaksın. Bir de engelli bir birey hem engelinden hem de bilmediği bir ortamda bulunmasından dolayı yüz yüze eğitimde çekingen olabiliyor ama uzaktan eğitimde evde olduğu için böyle bir sorunu olmaz, yabancılaşma çekmez ve strese girmez. Bu çalışma engelliye özgüven de aşılacak olacak. Şimdi eve kapanan engellilerimiz var. Bu engellilerimiz dışarıya çıkması da sebep olacak.” K.2

“Çok mutluyum uzaktan da olsa birçok şey öğrendiğimi düşünüyorum. Başlayalı neredeyse üç ay oldu ama bence iyi bir yol katettim.” ...“Her şarkı çalışmada heyecanımı kontrol edebilmek için annem ve öğretmenimle göz kontağı kurmaya özen gösterdim. Konser mükemmel geçti. Ayrıca bugün klbimiz de yayımlandı. Ondan da olumlu dönüşler aldım bu yüzden şuan iki kat sevinçliyim. 3 Aralık benim günüm oldu. O kadar güzel geri dönüşler aldım ki, çok mutluyum. Hayallerinizin önünde hiçbir engel duramaz.” K.3 (Konser günlüklerinden)

Öğrenciler uzaktan keman eğitimi süreçlerinde video kayıt desteğinin performanslarına çok fayda sağladığını belirtmişlerdir. Video kayıt desteğinin kendilerini karşıdan izlemeye, motivasyonlarının artmasına, özeleştiri yapmalarına, dersi hatırlamalarına, arşiv oluşturmalarına ve dış görünüşlerine dikkat etmelerine yardımcı olduğunu ifade etmişlerdir.

“Derslerin kayıt altına alınması aslında geriye dönük olarak kendimizi görmemizi sağlıyor. O dersi ya da ödevi çalışırken unutabiliyoruz ama dersi kayıttan izleyince tekrar hatırlıyoruz. Hatta ders kaydını defalarca izlediğim zamanlar oldu. Özellikle Ömer Can hocamızın kitabında bir ödevi çalışırken nasıl olacak diye düşündüm, sizi aramaktansa ders kayıtlarımı izledim. Bu kayıtları arşilemeyi düşünüyorum. Belki 30-40 sene sonra torunlarıma göstermek istiyorum bakın buradaydım buraya geçtik diye bazen de özeleştiri yaptım hatta bazı videoları izlemek istemedim.” (gülümser). K.1

“Video kaydı son derste ne yaptığımızı, ne yapmamız gerektiğini sizin hangi ödevleri verdiğinizi, genel olarak ders tekrarının en kolay halini ve komple dersin yaşanmış halini tekrar gözlerimin önüne getirmiş oluyor. İlk derslerde çok bir şey bilmediğim için özeleştiri yapamadım ama ilerledikçe şurada şöyle tutsaydım heyecanlanmasaydım gibi özeleştiriler yaptım.” K.2

“Ders videolarında sizi çok fazla izledim. Hatta bir videoyu 10 kere izlemişliğim oldu. Çok fazla özeleştiri yaptım. Mesela yaya çok bastırduğım yerlerde kötü sesler oluşunca ben kendime dayanamıyorum öğretmenim nasıl dayanıyor diye merak ettim” (gülümser). “Diğer taraftan derslerin videoya kaydedilmesi benim dış görünüşüme önem vermeme de neden oldu. Artık derslerde makyajıma ve giyim kuşamıma dikkat ediyorum. Videolarda kendimi bakımlı görmek beni ayrıca motive ediyor. Ayrıca kendimi ilk derslerde videoda görmekten hoşlanmazdım. Hata yaptığımı görmek istemiyordum. Ama ilk videolardan sonra son videoları izledikten sonra geliştiğimi gördüm ve bu durum beni bu fobimden uzaklaştırdı.” K.3

Beşinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın beşinci alt problemi olan “Uygulamanın dezavantajlarına yönelik öğrenciler ne düşünmektedir” sorusuna ilişkin bulgular Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7 Uygulamanın dezavantajları

Tema	Kod
Dezavantajlar	Araçların sınırlılığı İnternet hızı

Tablo 7’de görüldüğü gibi öğrenciler uygulamanın teknolojik sınırlılıklar noktasında dezavantajlarının olduğunu ifade etmişlerdir. Bir öğrenci; bilgisayarının olmadığını, bu yüzden derslere cep telefonu ile katıldığını, bunun da küçük bir ekranda bazı davranış ve içerikleri görmekte zorluk oluşturduğunu belirtmiştir. Öğrenciler zaman zaman internet

hızından kaynaklı gecikmeler ve görüntü kalitesizliği yaşadıklarını da ifade ederken bu problemlerin uzaktan eğitimin kendilerine sunduğu fırsatlara kıyasla büyütülecek şeyler olmadığını da eklemiştir.

“Uzaktan çalgı eğitiminde en büyük sıkıntı bilgisayarım olmadığı için telefondan bağlanmam oldu. Ekran küçük olduğu için bazen notaları göremiyordum. Bazen de internet bağlantısında sıkıntı yaşadım ama ilerde 5G’ye geçilirse bu sorun çözülebilir. Ara ara ses ve görüntü bakımından gecikme yaşadım ama artılarını düşündüğüm zaman bu eksikleri görmeyebiliriz.” K.1

“Sadece ben yurttan kaldığım için internet bağlantısında sorunlar yaşadım. Ben de kendi internetimi kullandım ya da başka çözümler ürettim. Onun dışında telefonun şarjı bittiyse bilgisayardan ya da tam tersi olarak çözümler ürettim çünkü bu teknolojik aletlerde zaman zaman sorunlar oluşabiliyor ama günümüzde artık bir bilgisayar ve telefon hemen hemen herkeste olabiliyor. En azından telefon. Zaten yaşadığın alanda ders yapıyorsun. Ekstra ulaşım gerektiren bir şey yapmıyorsun. O yüzden cihazında da bir sorun yoksa hem görsel hem işitsel bir sorun yaşamıyorsun.” K.2

Altıncı Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın altıncı alt problemi olan “Öğrencilere göre uzaktan keman eğitimi modelindeki öğretmen ve öğrencinin rolleri ve özellikleri nelerdir?” sorusuna ilişkin bulgular Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8 Öğrencilerin uzaktan keman eğitiminde öğretmen ve bedensel engelli öğrencide bulunması gereken özelliklere ilişkin görüşleri

Tema	Kod
Roller ve özellikleri	Çalışkan
	Öğrencide bulunması gereken özellikler
	Sabırlı
	İlgili ve istekli
	Çalgısını seven
	Cesur
	Sabırlı
	Öğretmende bulunması gereken özellikler
	İletişimci
	Empati yapan
Motive edici	
	Teknolojik yeterliliklere sahip

Tablo 8’de görüldüğü gibi öğrenciler uzaktan keman eğitiminde bedensel engelli bir öğrencinin ilk olarak çalışkan olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Öğrenciler öğrencinin ödevlerini zamanında yapmasını, çalgısına vakit ayırmasını, çok pratik yapmasını, ders videolarına sıkça başvurmasının gerekliliğini de belirtmiştir.

“Ben uzaktan çalgı eğitimi alan arkadaşlara derslerin videolarını izlemesini ve verilen ödevleri çalışmasını şiddetle tavsiye ederim ve hata yapmaktan korkmamalıdır.” K.1

“Sabırlı olması lazım. Videolara biraz daha vakit ayırmalı. Kendini vermesini ve heyecan yapmamasını öneririm.” K.2

“Kaydedilen dersleri kesinlikle izlemeli çünkü ben kendi derslerimden çok şey öğrendim. Ders esnasında öğrenemediğim şeyleri daha sonra videoları izleyerek pekiştirdim.” K.3

Öğrenciler uzaktan keman eğitiminde öğretmenin ilk olarak sabırlı olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca öğrenciler, öğretilenlerde bulunması gereken özellikleri: öğrencilerini sürekli takip eden, olumlu iletişim kurma özelliğine sahip, sempatik ve sosyal, uzaktan da olsa öğrencisinin yorgunluğunu hissedebilecek kadar iyi tanıyan, anlayışlı ve öğrenciyi motive eden ve teknolojik yeterliliklere sahip bir kimlik olarak belirtmişlerdir.

“Öğrencilerin hataları çok olacağı için öğretmenin çok sabırlı olması gerekli bir de çok iyi iletişim becerisine sahip olması lazım. Engelli bireyler duygusal olarak hassas olurlar. Öğretmen sen yapamazsın beceremiyorsun gibi ithamlarda bulunursa karşı taraf işi kökten bitirebilir. Sosyal anlamda da sempatik olması lazım” K.1

“Ders saatinden önce öğrenciyle irtibata geçip teyit emeniz çok güzeldi. Derslerde ara ara soruyorsunuz yoruldu mu biraz ara verelim mi gibi. Bu çok iyi oluyordu çünkü özellikle bedensel engelliler her zaman oturuş pozisyonunda ve keman çalarken de oturma pozisyonundalar ve orada ister istemez kendilerini kasıyorlar bu durumda yanlış çalmaya ve hataların artmasına neden oluyor.” K.2

“Kesinlikle öğretmenin sabırlı olması lazım çünkü ben ilk başlarda felakettim. Ses çıkarmayı bile beceremedim. Sabırdan sonra anlayış çünkü kendi yoğunluğumdan dolayı takvimi şaşırtma oluyor dersimizi bugün yerine yarın yapabilir miyiz gibi.” K.3

“Sizin bana bu kadar güvenmeniz beni çok fazla motive ediyor.” K.3 (Konser günlüklerinden)

“Uzaktan eğitimde öğretmenin kesinlikle teknolojiye hâkim olması gerekli. Çünkü normal kişiler bile teknoloji kullanmada sorun yaşarken engellilerde bu sorunlar daha fazla ve çeşitli olabilir.” K.1

Tartışma

Bir durum çalışması olan bu araştırmada uzaktan keman eğitimi uygulanan bedensel engelli öğrencilerin çalışmaya yönelik görüşleri ve konser günlükleri incelenmiştir. Araştırmada elde edilen bulgular incelendiğinde:

Öğrencilere uzaktan keman öğrenmeyi isteyip istemedikleri ilk sorulduğu zaman; bunun kendilerini çok şaşırttığını, heyecanlandıklarını ve bu fikrin kendilerine mükemmel, yaratıcı ve aynı zamanda çığınca geldiğini ifade etmişlerdir. Bu düşüncelerin altında yatan birçok neden olabilir. En temel neden; temel ve mesleki eğitim haklarına erişim noktasında hâlâ problem yaşayan öğrencilere keman eğitiminin verileceği ve bunun konforlarını bozmadan rahat bir ortamda uzaktan sunulacağı düşüncesi olabilir. Nitekim öğrenciler erişilebilirlikte problem yaşayacaklarını düşündükleri için uygulama öncesine kadar bir çalgı eğitimi almadıklarını belirtmiştir. Uzaktan keman eğitimi modeli uygulaması sonrası öğrencilerin bu yöndeki görüşlerinin değişmesi, kendileri için erişilebilirlik probleminin ortadan kalktığını ve bu modelin eğitimde fırsat eşitliğine katkı sunduğunu belirtmeleri araştırmanın bulguları arasındadır.

Bu bulgular, Aksoy ve Nayir (2019) tarafından gerçekleştirilen çalışmanın sonuçları ile örtüşmektedir. İlgili çalışmada bedensel engelli bireyler bir çalgı çalmayı öğrenmek istemelerine rağmen erişilebilirlik problemi yaşayacakları düşüncesini taşıdıklarını

belirtmişlerdir. Şen (2009) çalışmasında web tabanlı uzaktan eğitim sistemlerinde erişilebilirlik kuralları ve belli standartlar ile engelli öğrencilerin de diğer öğrenciler ile aynı oranda eğitim almalarının sağlanabileceğini belirtmiştir. Karahan (2016) çeşitli nedenlerle geleneksel eğitime ulaşamayan ya da tam olarak faydalanamayan öğrenciler için uzaktan piyano eğitimi sunulabileceğini önermiştir. Brändström, Wiklund ve Lundström'un (2012) internet yoluyla gerçekleştirilen uzaktan müzik eğitiminin, öğrencilere düşük maliyetle en iyi müzisyen ve eğitimcilere ulaşma imkânı sunduğunu, çevre yönünden uygun durumda olmayan öğrenciler için bir avantaj oluşturduğunu belirtmiştir. Sever (2014) sağlık sorunları nedeniyle dersine ara veren bir keman öğrencisi ile çevrilmiş öğrenme modeli uygulaması gerçekleştirmiş ve çalışma sonucunda uzakta kalınan sürecin hem öğrenci hem de öğretmen tarafından faydalı bir şekilde tamamlandığı görülmüştür.

Öğrenciler uzaktan eğitimin ulaşımında kolaylık ve zamandan tasarruf sağlaması, fiziksel yorgunluğu aza indirmesi ve tam zamanlı bir işte çalışan engelliler için eğitim fırsatı sunması gibi faydalar sağladığını belirtmişlerdir. Bu bulgular Can ve Yungul (2017) tarafından yapılan bir çalışmanın sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Çalışmada geleneksel yani yüz yüze çalgı eğitiminde öğrencilerin ders ortamına ulaşımında zaman kaybı ve maddi kayıp yaşadıkları, iş ve özel hayatlarındaki yoğunluklar nedeniyle eğitime ayırabilecekleri zamanın kısıtlı olması ve çalgılarını taşıma zorunluluğunun problem oluşturduğunu, bu gibi unsurlardan dolayı uzaktan eğitimin tercih edilebileceği sonucuna ulaşmıştır. Uzaktan eğitim, ulaşımında kolaylık sağlaması ve zamandan tasarruf sağlaması özellikleri ile ister bu çalışmanın katılımcıları olan bedensel engelli bireyler için ister Can ve Yungul'un (2017) çalışmasındaki gibi engelli olmayan bireyler için kimi zaman bir zorunluluk kimi zaman ise çekici bir tercih olarak karşımıza çıkmaktadır.

Katılımcılardan birisinin keman çalmaya başladıktan sonra; ruhsal olarak bir sakinleşme hissettiğini, daha az sinirlendiğini, canı sıkıldığı zaman kemanını çalarak mutlu olduğunu belirtmiştir. Farklı bir engel türünde yapılmış olsa da bu bulgulara benzer sonuçlara ulaşan çalışmalar mevcuttur. Baker ve Krout (2009) tarafından yapılan bir çalışmada, Asperger Sendromlu bir öğrenciden yüz yüze ve video konferans ortamlarında şarkı bestelemesi istenmiş ve öğrencinin müzikal beceri ve fiziksel/sosyal davranışları iki ortamda incelenmiştir. Araştırma sonunda öğrencinin Skype kullanımı esnasında yüz yüze uygulamaya göre başını daha az salladığı, göz temasında önemli bir artış olduğu, gülümseyerek uygun ve pozitif bir etkileşim içine girdiği gözlemlenmiştir. Uzaktan eğitim araçlarıyla gerçekleştirilen müzik terapisi odaklı böyle çalışmaların tıp, psikiyatri vb. alanlarda yapılmasının gerekli olduğu önerilmiştir.

Öğrencilerden biri uygulama ile özgüveninin arttığını bir diğerinin de sosyal ortamlarda eskiye göre daha fazla ön plana çıktığını, toplumun kendisine olan bakış açısının değiştiğini, çevresiyle ilişkilerinde olumlu yönde değişiklik olduğunu, engeli olmayan diğer arkadaşlarının ona imrendiğini ve sevdiği şarkıları çalmanın kendisini mutlu ettiğini belirtmesi araştırmanın bulguları arasındadır. Öz güven artışı, beğenilme hissi, kabul edilme ve sosyalleşme, engelli bireyler için diğer bireylerden daha fazla önem arz edebilir. Baydağ (2020) müzik eğitiminin engelli bireyler üzerinde değiştirici, dönüştürücü ve geliştirici özelliklerinin bulunduğunu, müzik eğitiminin bağlaştırıcı ve birleştirici rolüyle bu bireyleri kendileriyle barışık ve sosyal bir konuma taşıyabileceğini belirtmiştir. Sarıgül (2016) sosyal faaliyetlere katılan engelli bireylerin hiçbir zaman

katılmayan engelli bireylere göre daha az dışlandıklarını, bunun da sosyal faaliyetlerin engellilerin dışlanmasını önleyici bir rolü olduğunu belirtmiştir. Öğrenciler çalışmadaki konser etkinliğini sonrası aileleri ve izleyicilerden aldıkları geri dönütlerin kendilerinde mutluluk ve kemana yönelik motivasyon artışı sağladığını ifade etmişlerdir. Bu bulgu Özmenteş'in (2013) çalışmasındaki bulgular ile örtüşmektedir. İlgili çalışmada konser vermenin öğrencilerin motivasyonlarında çok etkili bir araç olduğunu ve öğrencilerin konserlerindeki başarı ya da başarısızlıklarından dolayı çalgılarına yönelik motivasyonlarının arttığı belirtilmiştir. Katılımcılar uzaktan keman eğitimi ile kısa sürede konser verebilecek şekilde keman çalmayı öğrendiklerini bir katılımcı da ilerde keman çalmayı bir meslek olarak düşünebileceğini belirtmiştir. Bu bulguları destekler nitelikte Çokoşkun ve Karahoca (2019) tarafından zihinsel engelli gençler ve öğrenme güçlüğü çeken bireyler ile uzaktan bir çalışma gerçekleştirmiş ve engelli bireyler için tasarlanan DJ'lik mesleği edindirme uygulaması sayesinde birçok engelli meslek sahibi olmuştur.

Araştırmanın bulguları arasında uzaktan keman eğitimi sürecinde video kayıt desteğinin öğrencilerin keman çalma erişilerine olumlu yönde katkısıyla birlikte dış görünüşlerine dikkat etmelerine, motivasyonlarının artmasına, dersi hatırlamalarına ve öğrencilerin kendilerini izleyerek özeleştiri yapmalarına da katkı sağladığı yer almaktadır. Sakarya ve Zahal (2020) müzik eğitimi lisans öğrencileri ile yaptığı çalışmada kayıt altına alınan derslerin istenildiği zaman tekrar açılıp izlenmesinin uzaktan müzik eğitiminin olumlu bir yanı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Güzel Çakır ve Çelen (2020) YouTube üzerinden verilen video desteğinin öğrencilere hatırlamada kolaylık sağladığını fakat videolu eğitimin kendi başına yeterli olmayacağını yüz yüze eğitimle entegre şekilde kullanılmasyla öğrenci performansına daha fayda sağlayacağı sonucuna ulaşmıştır.

Araştırmada öğrenciler uzaktan eğitim veren keman öğretmenini teknolojiyi iyi kullanan, sabırlı, anlayışlı, sempatik, olumlu, iyi iletişim kuran bir kimlik olarak tanımlamaktadır. Demirkol (2019) tarafından yapılan araştırmanın sonucunda Güzel Sanatlar Liseleri'nde çalışan müzik öğretmenlerinin neredeyse tamamına yakınının müzik alanında uzaktan eğitim almadığı sonucuna ulaşılmıştır. Özmenteş (2013) öğretmenlerin öğrenci ile çok iyi iletişim kurması gerektiği, öğrenciyi iyi tanıyıp özelliklerini iyi bilmesi gerektiğini belirtmiştir. Aksoy ve Nayir (2020) tarafından yapılan bir araştırmada veliler; uzaktan keman eğitimi veren öğretmenin özelliklerini, özverili, sabırlı ve öğrencinin dilinden anlayan bir kimlik olarak ifade etmişlerdir.

Sonuç

Bu araştırmada 12 hafta boyunca uzaktan keman eğitimi ve bir konser gerçekleştirilen bedensel engelli öğrencilerin uygulamaya ilişkin görüşleri incelenmiştir. Uygulamanın erişilebilirlik problemini ortadan kaldırarak sanat/müzik/keman eğitiminde fırsat eşitliğine katkı sunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Keman çalmaya bağlı olarak öğrencilerde ruhsal yönden sakinleşme, daha az sinirlenme, mutlu olma, özgüven ve motivasyon artışı belirlenmiştir. Uzaktan eğitimin zaman ve mekân yönünden esnek yapısının çalışmanın katılımcıları olan bedensel engelli öğrencilerin en büyük sorunlarından biri olan ulaşım problemini çözerek fiziksel yorgunluğu aza indirdiği ve zaman tasarrufu sağladığı da çalışmanın sonuçları arasındadır. Uygulama ile toplum tarafından kabul edilme, ön plana çıkma ve beğenilme, çevre ile olumlu yönde iletişim kurma ve mesleki yönelimlerine etki gibi duygu ve kazanımlarının oluştuğu sonucuna ulaşılmıştır. Derslerin videoya kaydedilmesi öğrencilerin özeleştiri yapmalarına, dersi hatırlamalarına

yardımcı olurken dış görünümlerine özen göstermelerine de katkı sunmuştur. Altyapının ve kullanılan araç ve gereçlerin ses ve görüntü kalitesi yönünden öğrenci-içerik ve öğrenci-öğretmen iletişimi ve karşılıklı etkileşimi için yeterli olduğu fakat daha da geliştirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Uzaktan keman eğitimi alan bedensel engelli öğrencinin; azimli ve cesur, çalışkan, çalgısına vakit ayıran, çalgısını seven, ders videolarına sıkça başvuran, uzaktan keman eğitim veren öğretmenin ise; sabırlı, teknolojiyi iyi kullanan, anlayışlı, sempatik, olumlu, iyi iletişim kuran bir kimlik özelliklerini taşıması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Konser vermenin öğrencilerde mutluluk ve kemana yönelik motivasyon artışı meydana getirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak uygulamanın bir işte çalışan ya da asosyal bedensel engelli bireylere eğitim fırsatı sağlayarak yaşam boyu öğrenmeye katkı sunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Öneriler

Başlangıç aşamasında, uzaktan, tekerlekli sandalye kullanan üç bedensel engelli birey ile gerçekleştirilen bu çalışma; benzer ya da farklı engellilik türüne sahip bireylerle farklı çalgıların eğitimi şeklinde daha geniş katılımlı olarak gerçekleştirilebilir. Engelli öğrencilerin bireysel çalgı derslerine ilave olarak birlikte öğrenmeyi ve sosyalleşmeyi sağlayacak toplu uzaktan keman/çalgı eğitimi dersleri tasarlanabilir. Engelli bireylerin uzaktan müzik eğitimi alabilecekleri ve birbirleriyle etkileşime geçebilecekleri dijital platformlar oluşturulabilir. Engelli bireylere kişisel ve sosyal gelişimleri, sanatsal ihtiyaçlarının karşılanması ve mesleki yönelimlerine katkı sunulması amacıyla kurum ve dernekler tarafından maddi destek sağlanabilir. İyi örnekler medya aracılığıyla halka duyurulabilir ve farkındalık yaratılabilir. Müzik eğitimi alan engelli bireylere konserlerde sıkça yer verilebilir. Engelli bireylerin bir çalgının eğitimine başlamadan önce kendi engel durumlarına uygun çalgı seçmeleri önerilebilir.

Yazar Katkıları/ Author Contributions

Çalışmanın Tasarlanması | Design of Study: YA (%50), AEN (%50)

Veri Toplanması | Data Acquisition: YA (%90), AEN (%10)

Veri Analizi | Data Analysis: YA (%60), AEN (%40)

Makalenin Yazımı | Writing up: YA (%70), AEN (%30)

Makale Gönderimi ve Revizyonu | Submission and Revision: YA (%70), AEN (%30)

Finansman/ Grant Support

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. | The authors declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir. | The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynaklar / References

- Adıyaman, S. E. (2020). *Müzik eğitimi alan görme engelli öğrencilerin flüt eğitiminde karşılaştıkları sorunların incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi.
- Aksoy, Y. ve Nayir, A. E. (2019). *Bedensel engelli bireylerin sosyal yaşantılarında müzik etkinliklerine katılma durumlarının incelenmesi (Konya ili örneği)*. Arslan, E., Tapur, T. ve Aladağ, C. (Ed.), *Sosyal Bilimler Araştırmaları içinde* (s.192-201). Çizgi Kitabevi.
- Aksoy, Y. ve Nayir, A. E. (2020). Suzuki yöntemi ile keman eğitiminde çevrimiçi ve çevrimdışı uzaktan eğitim araçlarının kullanımına ilişkin aile ve uzman görüşleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(104), 34-42. <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.42684>
- Baker, F. ve Krout R. (2009). Songwriting via Skype: An online music therapy intervention to enhance social skills in an adolescent diagnosed with asperger's syndrome. *British Journal of Music Therapy*, 23(2), 3-14. <https://doi.org/10.1177/135945750902300202>
- Balaban, E. (2012). *Dünyada ve Türkiye'de uzaktan eğitim ve bir proje önerisi*. Erişim adresi: https://erdalbalaban.com/wpcontent/uploads/2012/12/UE_UzaktanE%c4%9fitimEB.pdf
- Baydağ, C. (2013). *Görme engelli bireylerin sosyalleşme sürecinde verilen müzik eğitiminin, müzikal motivasyon, müziksel ilgi ve müzik yaşantılarına etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi.
- Baydağ, C. (2020). Engelli bireylerin gelişim özelliklerinde müzik eğitiminin önemi *Yüksek Öğretim ve Bilim Dergisi*, 10(1), 1-7. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1711778>
- Brändström, S. Wiklund, C. ve Lundström, E. (2012). Developing distance music education in Arctic Scandinavia: Electric guitar teaching and master classes. *Music Education Research*, 14(4), 448-456. <https://doi.org/10.1080/14613808.2012.703173>
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2019). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (11. Baskı). Pegem A.
- Can, A. A. ve Yungul, O. (2017). Müzik eğitimi kurumlarında çalgı eğitimi alan lisansüstü öğrencilerin uzaktan eğitime yönelik görüşlerinin belirlenmesi. *The Journal of Academic Social Sciences*, 5(45), 155-168. <https://asosjournal.com/DergiTamDetay.aspx?ID=12216>
- Creswell, J. W. ve Clark, W. L. P. (2015). *Karma yöntem araştırmaları tasarımı ve yürütülmesi*. (Y. Dede, S.B. Demir, Çev.; 2. Baskı). Anı Yayıncılık.
- Creswell, J. W. (2016). *Araştırma deseni. Nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları* (S.B. Demir, Çev.; 2. Baskı). Eğiten Kitap.
- Çokçoşkun, Y. ve Karahoca, D. (2019). Engelli bireylerin meslek eğitimi için bir model önerisi. *Turkish Studies*, 14(1) 395-423. Erişim adresi: <https://turkishstudies.net/DergiTamDetay.aspx?ID=14608>
- Demirkol Yalçın, P. (2019). Güzel sanatlar lisesi müzik öğretmenlerinin müzik teknolojilerinden yararlanma durumlarına ilişkin görüşleri. *E-Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 51-62. <https://doi.org/10.30900/kafkasegt.577352>
- DİE (2004). T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı, *Türkiye Özürlüler Araştırması 2002*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.

- Draper, E. A. (2019). Including students with severe disabilities in music classrooms. *General Music Today*, 32(3), 23–25. <https://doi.org/10.1177/1048371319834083>
- Gedikli, E. (2007). *Müzik Eğitimi* (2. Baskı). Ezgi Kitabevi.
- Güzel, B. B., Çakır, H., ve Çelen, Y. (2020). Youtube üzerinden video destekli keman öğretimine ilişkin öğrenci görüşleri. *Bilim, Eğitim, Sanat ve Teknoloji Dergisi*, 4(1), 31-43. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/847822>
- Kaleci, Z. (2017). *Zihinsel yetersizlik gösteren bireylerin Orff çalgıları yolu ile müzik becerileri öğretimi üzerine bir inceleme* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İnönü Üniversitesi.
- Karahan, A. S. (2016). Eş zamanlı uzaktan piyano öğretiminin geleneksel piyano öğretimiyle karşılaştırılması. *Journal of Turkish Studies*, 11(21), 211-228. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11244>
- Merriam, S. B. (2018). *Nitel Araştırma. Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. (S. Turan, Çev.; 3. baskı). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Meşe, İ. (2014). Engelliliği açıklayan sosyal model nedir? *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 0(33), Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/spcd/issue/21122/227513>
- Mustul, Ö. ve Yağışan N. (2018). Keman öğretiminde mikro öğretim tekniğinin öğretme becerilerine etkisi. *The Journal of Academic Social Sciences*, 6(85), 184-204. Erişim adresi: https://asosjournal.com/?mod=makale_tr_ozet&makale_id=36248
- NEÜ. (2020, 5 Aralık). 3 Aralık dünya engelliler günü “Müzik Engel Tanımaz” Konseri. [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=mnIap3MQA9s&t=274s>
- Orhan, S. ve Özkan, E. (2020). Engelli kadın olmak. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 1-19.
- Oktay, E. Y., Çölgeçen H., Karahan, K. K. ve Yıldırım, Y.Z. (2019). *Bir dezavantajlı grup olan engellilerin sosyal dışlanmalarını önlemek üzere Türkiye’de uygulanan sosyal politikalar*. 15. Uluslararası Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Fas.
- Özdemir, M. A. (2019). İşitme engellilerde piyano/klavye öğretimi. *Atlas International Refereed Journal on Social Sciences*, 5(17), 87-95. Erişim adresi: <https://avesis.marmara.edu.tr/yayin/df5c806f-a0ea-46ca-9971-2fdf27b194de/isitme-engellilerde-piyano-klavye-ogretimi>
- Özerbaş, M. A. ve Kaya, B.A. (2017). Öğretim tasarımı çalışmalarının içerik analizi: ADDIE modeli örnekleme. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15(1), 26-42. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tebd/issue/29870/321749>
- Özmenteş, S. (2013). Çalgı eğitiminde öğrenci motivasyonu ve performans [Student performance and motivation in instrument education]. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 320-331. Erişim adresi: https://arastirmax.com/tr/system/files/dergiler/116393/makaleler/2/2/arastirmx_116393_2_pp_320-331.pdf
- Parasız, G. (2009). *Keman öğretiminde kullanılmakta olan çağdaş Türk müziği eserlerinin seslendirilmesine yönelik olarak oluşturulan araştırmaların etkililik ve işgörsellik yönünden incelenmesi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi.

- Perju, V. (2011). Impairment, Discrimination, and the Legal Construction of Disability in the European Union and the United States. *Cornell International Law Journal* (44), 279-348. Erişim adresi: <https://lawdigitalcommons.bc.edu/lisfp/317/>
- Pienar, D. (2012). Music therapy for children with down syndrome: Perceptions of caregivers in a special school setting. *Kairaranga*, 13(1), 36-43. Erişim adresi: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ976663.pdf>
- Pirgon, Y. ve Babacan, E. (2013). Görme engelli öğrencilerin piyano eğitimi üzerine durum çalışması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29, 191-207. <http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/view/54>
- Sağır, T. ve Yılma Şakalar, G. (2018). *An investigation on a computer-assisted digital musical teaching material for the special education of educable mentally retarded children in Turkey. Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 8 (3) , 583-594 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tojdac/issue/37810/437003>
- Sakarya, G. ve Zahal O. (2020). Covid-19 pandemi sürecinde uzaktan keman eğitimine ilişkin öğrenci görüşleri. *Turkish Studies*, 15(6), 795-817. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44504>
- Sarıgül, A. (2016). *Bedensel engellilerde sosyal dışlanma Ağrı ili Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi.
- Sever, G. (2014). Bireysel çalgı keman derslerinde çevrilmiş öğrenme modelinin uygulanması. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi* 2(2), 27-42. Erişim adresi: <https://www.enadonline.com/tr/arsiv/volume-2-issue-2/bireysel-calgi-keman-derslerinde-cevrilmis-ogrenme-modelinin-uygulanmasi/bireysel-calgi-keman-derslerinde-cevrilmis-ogrenme-modelinin-uygulanmasi/>
- Sönmez, V. ve Alacapınar, F. G. (2018). *Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (6. Baskı). Anı Yayıncılık.
- Şen, B. (2009). *Bedensel Engellilerin web tabanlı uzaktan eğitim sisteminden yararlandırılması* (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Tınar, Y. (2018). *Engellilere yönelik hizmetlerin yönetimi ve sunumu: Karşılaştırmalı bir değerlendirme* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi.
- TÜİK (2011). *Özürlülerin sorun ve beklenti araştırması*. T.C. Başbakanlık, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara.
- Uçan, A. (2018). *Müzik Eğitimi*. Arkadaş Yayıncılık.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (7. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, F. E. Gülşah, T., ve Akyüzlüer, M. (2014). Grupla yapılan müzik etkinliğinin otizmli çocukların sosyal becerilerine etkisinin betimlenmesi. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1), 252-276. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/43611>
- Yin, R. K. (2017). *Durum Çalışması Araştırması Uygulamaları*. (İ. Günbayı, Çev.; 3. Baskı). Nobel Akademik Yayıncılık.

[itobiad], 2022, 11 (2): 1160-1172

<p>Bir Kadı-Sûfînin Gözüyle Osmanlı Dönemi Ulemâ-Sultan İlişkileri Ketâibu A'lâmî'l-Ahyâr Örneği</p> <p>Ulema And Sultan Relations in A Muslim Judge-Sufi's Eyes in the Ottoman Period-Example of the Book Ketâibu A'lâmî'l-Ahyâr</p> <p>Video Link: https://youtu.be/fGUcJN8wiRY</p>	
<p>Nuran DÖNER</p> <p>Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi Ph.D., Bilecik Seyh Edebali University, Faculty of Islami Sciences e-mail: nuran.doner@bilecik.edu.tr ORCID: 0000-0002-8739-7113</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 09.05.2022
Kabul Tarihi / Accepted	: 14.06.2022
Yayın Tarihi / Published	: 27.06.2022
Yayın Sezonu	: Nisan-Mayıs-Haziran
Pub Date Season	: April-May-June

Atıf/Cite as: Döner, N. (2022). Bir Kadı-Sûfînin Gözüyle Osmanlı Dönemi Ulemâ-Sultan İlişkileri Ketâibu A'lâmî'l-Ahyâr Örneği . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (2) , 1160-1172 . DOI: 10.15869/itobiad.1113159

Plagiarism/İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iThenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Nuran DÖNER).

Yayıncı / Published by: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Bir Kadı-Sûfînin Gözüyle Osmanlı Dönemi Ulemâ-Sultan İlişkileri

Ketâibu A'lâmi'l-Ahyâr Örneği

Öz

Osmanlı Dönemi müellif sufi kadılarından biri olan Mahmud Kefevî (ö. 1582), hicrî ilk asırdan kendi dönemine kadar yaşayan Hanefî fukahâsını ve her asrın sufilerini ele aldığı “Ketâibu a'lâmi'l-Ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nu'mâni'l-Muhtâr” isimli eseri ile tanınmaktadır. Kefevî, sûfî ve fakihleri ortak ele aldığı eseri ve kadı-sûfî kimliği ile birlikte değerlendirildiğinde uzlaşmacı bir portre çizmektedir. Ayrıca Kefevî'nin eseri her ne kadar âlimler ve sûfîleri içerse de Ketâib'de yer alan hukukçuların dönemlerindeki yönetimle ilişkileri ve yöneticilere dair düşünceleri de yer yer eserde konu edilmiştir. Osmanlı Dönemi'nde yaşamış, kadı olarak görev almış ve azledilmiş biri olarak Kefevî'nin bu dönemle, Osmanlı fukahâsı ve sultanlarıyla ilgili kendi düşüncelerini de ifade etmesi, konumuz açısından önemlidir. Mahmud Kefevî, mezkur eserinde âlimlerin sultanlarla ve yöneticilerin de ulemayla ilişkilerinde dikkat etmeleri gereken önemli prensiplere yer vermektedir. Kadı ve hâkimin ilminin inceliklerine vâkîf, sâlih, âdil, ârif kişiler olması gerektiği Ketâib'de vurgulanmaktadır. Bununla birlikte hukuk işini ehil olmayandan alıp ehli olana vermenin de yöneticinin uhdesinde olduğunu belirtir. Liyâkât, bir veziri görevlendirirken de bir şeyhülislam atarken de sultanın dikkat etmesi gereken en önemli prensiplerdendir. Osmanlı döneminde üst düzey görev alan hukukçular ve onların sultanlarla olan ilişkilerinin eserde konu olması, Ketâib'i konumuzla ilgili oldukça dikkat çekici kılmaktadır. Eserde özellikle vezir ataması, padişahın en fazla ehemmiyet vermesi gereken konulardan biri olarak gözükmektedir. Çünkü toplum işlerini salah ile yürütecek kazaskerler ve ilim adamlarının sultanla ilişkisinde vezirin ehil olması hayâtî bir öneme sahiptir. Ketâib ilk bakışta her ne kadar bir biyografi kitabı görünümüne sahipse de bu makale, eserin satır aralarından özellikle Osmanlı dönemindeki ulemâ-sultan ilişkileri konusunda önemli prensipleri sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mahmud Kefevî, Sultan, Fakih, Osmanlı, Ketâib, Tarih.

Ulema and Sultan Relations in A Muslim Judge-Sufi's Eyes in The Ottoman Period Example of the Book Ketâibu A'lâmi'l-Ahyâr

Abstract

Mahmud Kefevî who is one of the author sûfî- judges is known with his work of art “Ketâibu A'lâmi'l-Ahyâr min Fukahâi Mezhebi'n-Nûmâni'l-Muhtâr” in which he discusses the Hanefi alfaquis who did live till his era and the sufis of all century. Kefevî gives an accommodationist impression if utilized with his muslim judge-sufi identity and his work where he discusses sufis and alfaquis collectively. Additionally, despite his work that contains scholarly person and sufis, the relationship between the legists taking part in the book and the governance in their period and also their thoughts about the governance is mentioned partly in the book. It is also important in terms of our subject

that Kefevî, who has lived in the Ottoman period, was assigned and dismissed as a muslim- judge, expresses his own thoughts about Ottoman alfaquis, sultans and this period. Mahmud Kefevî mentions important principles which should be kept in mind between the relationship of scholars with sultans and administrators with scholars. It is also emphasized in Ketâib that muslim-judges and judges should be the master of his domain, suitable, fair and enlightened. Besides the responsibility of employing an expert instead of an unexpert in the area of law belongs to the administrators. Merit is one of the most important principles a sultan needs to be careful while assigning a vizier or a shaykh al-islam. The subject of senior lawyers taking charge in the Ottoman period and their relations with sultans makes Ketâib considerably remarkable for our topic. In the work, especially the appointment of the vizier seems to be one of the issues that the sultan should give the most importance to. Despite Ketâib's biographic Outlook at first view, this article aims to present important principles of ulama-sultan relations in the Ottoman period between the lines of the book.

Keywords: Mahmud Kefevî, Sultan, Alfaqui, Ottoman, Ketâib, History.

Giriş

İnsan, sosyal bir varlıktır. Ortak bir amaç gerçekleştirmek için birlikte yaşamak, iş birliği yapmak, örgütlenmek ve toplumsal yetkinliğe ulaşmak için kurumlaşmak (aile, devlet gibi) insanlık tarihi kadar eskidir (Dinçer, 2019, s. 23). İnsan, ister kabile şeklinde ister şehir hayatında yaşasın, toplumları yönetme şekli, yöneten ve yönetilen arası ilişkiler, başlangıçtan beri önemini korumuştur.

İslam tarihi özelinde konuya bakıldığında İslam, haddi zatında bir devlet modeli önermemiştir. Fakat devletin siyasî, iktisadî ve hukuki ilkelerini belirlemiştir (Alatlı, 2014, c. 2, s. 1099). İslâm'ın ilk yıllarında Hz. Peygamber'in devlet başkanının özellikleri ile ilgili emirleri, tavsiyeleri, vali tayin ederken dikkat ettiği hususlar konu açısından dikkat çekicidir. O, devlet başkanını halkını koruyup kollayan bir çoban olarak nitelendirmiş (Buharî, 1979, s. "Cum'a", 10) ve onda olmazsa olmaz adalet niteliğine vurgu yapmıştır. Ayrıca ilk halifelerin bu tavsiyelere dönük uygulamaları da dikkate şayandır. Bu durum, Müslüman âlimlerin yöneten ve yönetilen ile ilgili önemli konulara eğilmelerine adeta bir teşvik olmuştur. Âlimler, yöneticilere elinde bulundurdukları gücün önemi ve değerini hatırlatan, onlara bu nimetle ilgili Allah'a şükretmeyi nasihat eden, kendilerine idare etme konusunda rehber olacak ilkeleri hatırlatan siyasetnameler kaleme almışlardır (Dinçer, 2018, s. 31). Bu minvalde âlimler ve sultanlar, sûfiler ve iktidar, fıkıh ve siyaset hep bir araştırma konusu olagelmıştır. Bunlardan siyaset ve hukuk hem teorik hem de pratik olarak tarih boyunca birbiriyle çok yakından irtibatlı, zaman zaman da iç içe geçen bir kavram olarak görülmüştür (Köksal, 2017, s. 29). Toplumunun salâh ile yönetme hususunda kuralların uygulanabilirliği ve bunların denetlenmesi konusu, siyaset ve fıkıh, kadı ve halife ya da şeyhülislam ve hükümdarı birlikte önemli kılarken, araştırmamız da buraya yönelmiştir. Bu meyanda konu, fukahâ ve iktidar ekseninde incelendiğinde geçmişten günümüze güncelliğini koruyan birtakım ilkeler (adâlet, liyakat, istişare gibi) önem kazanmaktadır. İncelemeye konu olan Kefevî'nin Ketâib'i, Hanefî fukahâsı ve sûfî biyografilerini içerdiği için, Kefevî'nin incelediği kişiler de kadı, müftü, şeyhülislam ve medresede hoca olan Hanefî fukahâsıdır. İncelememizde yer alan isimler de, tabîi olarak Hanefî fukahâsı olan âlimlerdir.

Mahmud Kefevî, Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyılının önemli entelektüel simalarından birisidir. Sûfî meşrep ve kadı kimliğinin şahsında bir araya gelmesi, eserine de yansımış, Ketâib, sûfî ve fukahânın birlikte ele alındığı bir eser olarak ortaya çıkmıştır. Kefevî, çalışmasında, incelediği her dönemin aydınlarının siyasetçilerle ilişkilerine de yer yer değinmiştir. Bu çalışma, Ketâib'de fukahâ ve sultan ilişkilerine yer verecektir. Kefevî, eserinde konuyla ilgili kendi coğrafyası ve devriyle ilgili önemli bilgilere de yer vermiştir. Bu sebeple bu çalışma kendisini Osmanlı döneminin, Kefevî'ye kadar olan zamanıyla sınırlandırmıştır.

Öte yandan ilmin; kendisini himaye edebilecek, kaos, savaş, huzursuzluk olmayan toplumlarda, güven duyulacak ortamlarda daha güzel meyveler verebileceği düşünüldüğünde, incelenen ulemanın önemli bir kısmının, Osmanlı'ya farklı coğrafyalardan geldiği de görülmektedir. Bu, ilmin yönetimin gölgesinde neşvünema bulmasına katkı sağlarken, siyasiler için de manevî bir güç ve otorite kaynağı olmuştur. Bu nedenle Osmanlı Sultanları, farklı coğrafyaların bilim insanlarına da kucak açmış, onları desteklemiştir. Kefevî de ilmi ve âlimi destekleme konusunda Osmanlı'nın zirve bir noktada olduğunun altını çizmiştir. Bu araştırmada, mezkûr dönemde bahsi geçen eserdeki bilgilerden, âlimler ve sultanlar arasında geçen olaylardan hareketle, anlama ve yorumlama yöntemiyle konuyu günümüze ışık tutacak şekilde incelemeyi hedeflemiştir.

Âlim-Sultan İlişkisi

İslam toplumunda ilk dönemlerden itibaren ulemanın siyasi erk karşısında bağımsız bir konumunun olduğu görülmektedir. Örneğin Ebû Hanife, her şart ve koşul altında fakihlerin bağımsızlığından yanadır. Ona göre hukukçuların hükümlerini halife bile kabul etmeli, yargı üzerinde baskı kurmaya çalışmamalıdır. Çünkü adalet, böyle tesis edilebilir (Çaylak ve Bakacak, 2018, s. 345). Âlimler, ilmi liyakatiyle toplumda yürürlükte olan dini ve hukuki kuralların birçoğunu tayin etmişlerdir. Siyasi güç, bir âlimin bilgi ve becerilerini edinmedikçe ilmî meselelere müdahil olmamış, ulema da genellikle yönetici sınıfla mesafeli olmaya özen göstermiştir (Atçıl, 2019, s. 18).

Öte yandan, yöneticilere hak yönünde teşvikte bulunmak, onlara hakkı emredip bu yönde tembihte bulunmak, ulemanın yöneticilere karşı bazı sorumluluklarıdır. Aynı şekilde Devlet başkanı da meclisinde daima sâlih âlimlerden ve salah üzere olan muttaki din ehlinde insanları bulundurmalıdır (Kâfiyeci, 2018, s. 76-78).

İncelememize konu olan Kefevî'nin eserinde de İslam kültürünün ulema-sultan birlikteliğinin hangi şartlarda, nasıl olduğuyla ilgili mühim örnekler vardır: Hanefî fukahâsından Ali Saydalî (öl.484/1092), Sultan Melikşâh'ın kendisini neden ziyaret etmediği ile ilgili sorusuna "Ben senin âlimleri ziyaret eden hayırlı bir melik olmanı istiyorum. Kendimin de melikleri ziyaret eden şerli bir âlim olmasını istemiyorum." Kelimeleriyle cevap verirken (Kefevî, 2017, c. 2, s. 278), genel bir kâideyi de belirtmektedir. Bu pasajlardan anlaşıldığı kadarıyla gerçek danışılacak olan âlim ile sultanın çevresinde olan tabir-i câizse dalkavukların arasındaki fark da ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, saltanat, ilmin ayağına gitmeli, âlimi kendisine çağırılmamalıdır. İdareci ile âlimin arasında olması gereken ilişki budur. Kadı, sultan çevresinde olup, bu yakınlıktan ötürü haksız yere fetva veriyorsa, gerçek âlim değildir. Fukahâ ve sultanlar arasındaki ilişki, sultanların ulemayla istişare etme, âlimlerin de idareden bir beklentisi olmama prensibine dayanmalıdır. Ayrıca bazı tavsiyelere göre, hükümdarın, kadıların

ahvalini kendisine aktaracak husûsî bir görevlisinin olması da uygundur (Sultan Ordu Reaya, 2020, s. 112).

Yine, Şeyh Bedreddin, Seyyid Şerif Cürcânî, ve Molla Fenârî'nin de hocası olan (Kefevî, 2017, c. 4, s. 13) Ekmeluddin Bâbertî'nin (öl. 786/1385) makam sahiplerinden uzak olması da Ketâib'de yer alır. Aksine, sultanlar onun kapısında hizmet etmişlerdir. Sultan Berkuk, hizmet etmek için ondan izin istemiştir. Hatta onun hankâhından çıkmasını beklemiş, onunla yolda mutâat sohbetleri olmuş ve bu durum vefat edinceye kadar devam etmiştir. Vefat ettiğinde Emir Berkuk cenazesini taşımak istemiş fakat emirleri buna müsaade etmemiştir (Kefevî, 2017, c. 4, s. 6).

Ketâib'de Sultan-Ulema Birlikteliğinde Yönetimin Dikkat Etmesi Gereken Hususlar

Âlim-Sultan Arasındaki İlişkide Vezir Seçiminin Önemi

İslam siyasi hayatında sultan, bir beldeye kadı, vezir ve bunların dışındaki diğer yönetim birimlerinde hizmet edecek olan görevlileri atama ve azletme yetkisine sahiptir. Ancak bütün bu makamlara atama yaparken, en kudretli, en güçlü, en ehliyetli kişiyi seçmesi gerekir (Kâfiyeci, 2018, s. 92). Tarsûsî de kadının kendi mezhebinin müntesipleri arasında en dindar ve en akıllı kişi olması gerektiğinin altını çizer (Tarsusî, 2018, s. 56). O, kâdı atamaları şartlarını ayrıntılı bir şekilde anlatır ve şartlar uygulanmazsa bu konudaki kusurun sultana, günahın ise sultan ve kadıya ait olduğunu ifade eder (Tarsusî, 2018, s. 82). İslam siyasi düşüncesinde "ulema ve ümera sâlih olunca, cümle âlem ve âdem sâlih olur" (Âşık Çelebi, 2018, s. 183).

Kefevî de vezir seçiminden önce, Ketâib'in giriş bölümünde Ebü'l-Leys Semerkandî'den de alıntı yaparak kadılık yapacak kişinin, akil baliğ, sâlih, verâ sahibi, hür Müslüman, âdil olanlardan olması gerektiğinin altını çizer (Semerkandî, 2005, s. 326). Kâdının aynı zamanda dinî hükümler konusunda da arif olması gerekir. Kadı bu özelliklerde olmaz ve cahil olursa, şiddetli bir belâ olur. Hukuk işini ehil olmayandan alıp ehil sahibine vermek, yöneticinin zimmetindedir. O, insanların maslahatı için en salih, âlim, vera sahibi ve mükemmel olanı atamalıdır (Kefevî, 2017, c. 1, s. 114-15). Kefevî, burada sultana işlerinde yardımcı olmak için vezirin önemli bir konumda olduğunu da ifade eder. Hz. Peygamber de "Allah, bir melik için hayır murad ederse, onun için salih bir vezir verir. Bu vezir unuttuğunu ona hatırlatır. Hatırında olan hususlarda ise ona yardımcı olur." buyurmuştur (Ebu Davud, 1981, s. "Harac", 4).

Ayrıca, Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfının en yüksek makama gelebilmesi, eserlerinin, okuttuğu derslerin, çalışmalarının sultan ve vezirler katında takdir görmesine bağlıdır (Ocak, 1998, s. 226). Sultan ve ulema arasında bir köprü görevi görmesi gereken vezirler, liyakat sahibi olmadıkları zaman kendi aralarında ve toplumda tefrikaya yol açarlar. Kefevî, eserinde vezirlerin sultanı yanıltarak âlimler hakkında yanlışla sürüklediğine dair konuyla ilgili birkaç örnek verir.

Eser, Fatih Sultan Mehmed'in Edirne yolunda Seyyid Ahmed Abdullah Kırımî ile karşılaşmasına ve aralarındaki diyaloga yer vererek ulemâ-sultan ilişkisinde önemli bir noktaya işaret etmektedir. Fatih bu konuşmada Kırımî âlime, ülkesini sormuş ve kendisinin orayı, ilim ve sulh ile yaşanan büyük bir memleket olarak bildiğini ifade etmiştir. Molla Kırımî, "Ben bu nizamın sonunu gördüm." diye cevap verince sultan

sebebini sorar. Molla, bir vezirin geldiğini, âlimlere ihanet ederek onları böldüğünü, 'âlimlerin de bir şehirde kalp gibi olduğunu, kalbe bir afet gelirse bütün bedeni etkilediğini' dolayısıyla da ülkenin harab olduğunu anlatmıştır. Bunun üzerine Sultan, vezir Mahmud Paşa'yı çağırarak, olayı aktarmış ve buna istinaden mülkün harâb olmasına vezirlerin sebep olduğunu söylemiştir. Vezir Mahmud Paşa, bunun sultanın sorumluluğunda olduğunu, böyle bir kişiyi, vezir yapmaması gerektiğini ifade ettiğinde Fatih, kendisine hak vermiştir (Kefevî, 2017, c. 4, s. 224). Kefevî, eserinde Sultan Fatih'in, vezirlerine ilim adamlarıyla övündüğünü de nakleder. Fatih bir keresinde, "Bu zamanın Ebu Hanife'sine bakın." diyerek vezirlerine karşı Molla Hüsrev (öl. 885/1481) ile övünmüştür. Sultanın vezirleri de onu ziyaret ederek korumasından faydalanmışlardır (Kefevî, 2017, c. 4, s. 209-12). Yine Fatih Sultan Mehmed Sahn-ı Semân medresesine gelir, talebelere Molla Ali Tûsî (öl. 887/1482) ile ders yapmalarını emrederdi. Ali Tûsî mutât yerine oturur, Sultan ise onun sağında yer alırdı. Vezîri Mahmud Paşa ise ayakta dinlerdi (Kefevî, 2017, c. 4, s. 229-30).

Kefevî, ayrıca eserinin sonunda Sultan Süleyman'ın hocası Molla Hayrettin'in öne çıkan öğrencilerinden olan Mehmed Çelebi ile ilgili bilgi vermektedir. O, Mısır kadılığı yaptığı dönemde kadılıkta sîreti övülen ve yolu beğenilen liyakat sahibi bir kişidir. O dönem Kahire valisi vezir Çayır Süleyman Paşa olup, raiyyetine zulmedip sıkıntı vermekte, mallarına da el koymaktadır. Haftada iki kez divanda buluştuklarında Molla Mehmet Çelebi, zorbaların tavrından çekinmeyip, dinin ölçüsüne bağlı olarak hakkı söylediğinden dolayı, vezir bazı işlerini değiştirmiştir. Fakat vezir-i azam ve sultan-ı muazzam, sultan dairesinde bir araya geldiklerinde intikam almak için onu sultana kötülemiştir ve o, mısır kadılığından azledilmiştir. Mehmed Çelebi, Semani medresesi müderrisliğine devam etmiş, Vezir Süleyman Paşa da vezirlikten azledilmiştir. Kefevî, burada olayı, şöyle yorumlar:

"Devletin için delilleri bırak. Kibirlemek gücünledir. Devlet, rüzgârın yön değiştirmesidir. Kudret, şimşek gibidir. Yönetenin mutluluğu, raiyetin mutluluğuydur. İki dünyada onlara en zor şey, raiyetinin sıkıntısıdır. Vallahi ey insan Deyyan gafil değildir. İyilik de kötülük de yok olmaz. Zamanı gelince mizanına konulacaktır." (Kefevî, 2017, c. 4, s. 485-87).

Osmanlı Döneminde, Vezirin, ulemâ karşısındaki bu konumu bazen rekâbete de sebep olmuştur ki, Molla Fenârî ve Vezir İvaz Paşa arasındaki çekişme bunun örneklerinden birisidir (Pay ve Oruçoğlu, 2010, s. 88).

Sultanın ilim adamlarına gösterdiği bu teveccüh, bazen kibre de yol açmaktadır ki, bunun örneğini Kefevî, eserinde Hatipzâde'yi (öl. 901/1496) incelediği bölümde vermektedir: Hatipzâde, İbn Efdalüddin vezirleri selamladığında, "İlmin namusunu kirlettin, hizmet edilenken hizmet edenlere selam verdin" diyerek onu kınamıştır. "Hatipzâde gibi bir âlimin Sultana gitmesi yeterlidir." sözüyle Kefevî, onun sultan ve vezirler üzerine büyüklenmesi olduğunu ifade etmiştir (Kefevî, 2017, c. 4, s. 326).

Âlimlerle İstişare

İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren Kuran ve Sünnetin de istişâreyi teşvikiyle idarecilerin bilginlere danışması, mühim bir durum olagelmıştır. Hz. Ali, görevlendirdiği valilere adaletli, merhametli olma gibi prensipleri emrederken, istişâreyi de önemsemiştir: "memleket işlerine uygun gelen tedbirleri tespit ve senden evvelki insanlara

doğruluk temin eden sebepleri ayakta tutma hususunda sık sık bilginlerle müzakere et, hikmet sahipleriyle tartış, konuş.” (Seyyid Râzi, 2012, s. 435-53).

Osmanlı döneminin kuruluş yıllarında âlim-sultan ilişkileriyle ilgili Ketâib’de detay bilgileri mevcut olmayıp bu dönemle ilgili fazla bir malumat bulunmamaktadır. Bununla birlikte Osmanlı’nın ilk fakihlerinden olan Dursun Fakih, Şeyh Edebalı’nın öğrencisi ve Osman Gazi’nin istişare heyetindedir. Burada Kara Hoca’dan (Alâeddin Esved) bahsedilebilir. O, Molla Fenârî’nin hocası ve İznik medresesinin ders ve fetvâ için görevlendirilen üçüncü kişisidir. Kendisi, Kefevî’nin naklettiğine göre, makam sahiplerinin yanına gitmekten kaçınan zahit, verâ sahibi, geçimi güzel bir insandı. Sultan Orhan Gazi onu ziyarete gelir, ona değer verirdi (Kefevî, 2017, c. 4, s. 36). Bir gün Sultan Orhan, Molla Alâaddin’in evine ziyaret için gittiğinde kendisinin namazda olduğunu görmüş ve bir süre beklemiştir. Molla Alâaddin gelince, Sultan, hocadan sefere çıktığında oluşan problemlere hüküm verecek bir öğrencisini ister. Molla, talebelerinden birini almasını söylese de Sultan onun belirlemede ısrar etmiştir. Burada sultanın, alanıyla ilgili olarak hocanın fikrini önemseydiği görülmektedir. Molla Alâaddin, Çandarlı Halil’i belirler. Çandarlı Halil, sonrasında Bilecik, Bursa Kadılığı görevlerinde bulunmuştur (Kefevî, 2017, c. 4, s. 119). Öyle ki, günümüz tarihçileri, ulema kökleri olan Çandarlı ailesinin, 14. yüzyıl ortalarından 15. yüzyıl ortalarına değin en yüksek adlî ve idari makamları tekeline aldığını ifade eder (Kafadar, 2019, s. 209).

Osmanlı Sultanlarının Ulemayı Desteklemeleri ve Huzur Tartışmaları

Osmanlı döneminde padişahlar, bazen belli bir konuda medrese hocalarından eser yazmalarını istemişler ve karşılığında telif ücreti kabilinden hediyeler vermişlerdir. Bazen de müderrisler padişahın huzurunda bir konu etrafında tartışmış, galip gelene padişahın ihsanı daha bol olmuştur. Konuyla ilgili literatürde çok sayıda örnek bulmak mümkündür. Burada Fatih zamanında yaşanan bir örnekle yetinilecektir: Sultan Mehmed Hân, Molla Ali et-Tusi ve Molla Hocazade’ye Gazali ve felsefecilerin karşılıklı yazdıkları tehafütler üzerine eserler yazmasını istemiş, akabinde Molla Hocazade dört ayda, Molla Tusi ise altı ayda tamamlamıştır. Hocazade’nin kitabının Molla Tusi’nin eseri üzerine ilmen faziletli olduğu ortaya çıkmıştır. Sultan Mehmet bunun üzerine her birine eserlerinin karşılığı olarak bin dirhem, Hocazade’ye ise belagatinden dolayı fazladan vermiştir. Bunun üzerine üzülen Molla Ali el-Tusi Acem memleketine gitmiştir (Kefevî, 2017, c. 4, s. 229-30).

Sultanın Karşı Koyamadığı Bir İdam: Molla Lütfî Olayı

Kefevî, hakkında ihtilaf edilen, idam kararı verilen isimleri, eserine müstakil başlık olarak almamıştır. Hallac, Şeyh Bedreddin, bunlardan bir kaçıdır (Döner, 2019, s. 439-40). Molla Lütfî’den de öğrencisi İbn Kemalpaşa’nın (ö.1534) biyografisi altında bahsetmiştir. Molla Lütfî, Sinan Paşa’nın en iyi öğrencilerindedir. Eşi benzeri olmayan, tenkidi eleştiriye seven bir âlimdir. Onun tenkidi sadece akranlarına olmayıp, selefi (kendinden önce gelenleri) bile eleştirmiştir. Faziletlerinin çok olması akranları arasında hasedi artırmış, keskin görüşlerinden dolayı büyük âlimler ona tavr almışlardır. Molla Lütfî, zındıklık ve dinsizlik iddialarından dolayı takibe uğramış, sonucunda ise Molla ibn Efdaluddin Molla Lütfî’nin öldürülmesine fetva vermemiş fakat bu fetvâyı Molla Hatipzade vermiştir. Hatipzade’nin onun idamından sonra evine geldiğinde “Kitaplarımı ondan kurtardım.”

dediği söylenir. O Şerhu't-Tecrid'e talikat yazdığı kitabının onun tarafından tenkit edildiğini iştmiştir (Kefevî, 2017, c. 4, s. 386).

Şeyh Arifbillah Teâla Muhyiddin el-Kocavi Molla Lütffî'nin öldürüldüğünü duyunca "Onun ilhad ve zındıklıktan uzak olduğuna şahitlik ederim." demiştir. Molla Lütffî Ketâib'de, Ehl-i Sünnet bir âlim olarak gözükmektedir. Her gün Şeyh İbn Vefa'nın zaviyesine gidip, burada akşam namazına kadar Sahih-i Buhari'yi okuduğu rivayet edilmiştir (Kefevî, 2017, c. 4, s.387).

Eserin Sultan bölümünde Kefevî -biraz da söylemek istediklerini bazen selefte söyleterek- İdris (a.s.)'ın öne çıkan güzel sözlerinden alıntı yapar:

"Akıllı adam üç şeyi hafife almaz; sultan makamını, ulema ve kendi kardeşlerini. Sultanı hafife alırsa sultan, görevlilerini onun aleyhine kullanır. Ulemayı hafife alırsa ulema, dini onun aleyhine kullanır. Kardeşini hafife alırsa mürüvvet ve faziletini yok eder" (Kefevî, 2017, c. 1, s. 63).

Molla Lütffî'nin idamında şu faktörler belirgindir: İlk önemli husus, Osmanlı ilmiye mesleğindeki rekabet sistemidir. Molla Lütffî'nin de görev aldığı Sahn müderrisliği, Osmanlı yüksek ilmiyesinin hiyerarşik sisteminde önemli bürokratik mevkilere geçiş makamıdır ve bu makamın o devirde sekiz kişilik dar bir kontenjanı vardır (Ocak, 1998, s. 208). Molla Lütffî, ilk İstanbul kadısı Hızır Bey'in oğlu Sinan Paşa vasıtasıyla Osmanlı ilmiye geleneğine hâkim, pragmatik ve akılcı niteliği ağır basan Fahreddin Razi mektebine mensup ve bu mektebin belirgin özelliği olan felsefi-akli eğilimleri sergiler. O, döneminin ilim ve âlim anlayışı çerçevesinde yüksek ulema arasında hatırı sayılır bir konumdadır ve o da bunun farkındadır. Sultan Fatih'e "Bu sekiz medresenin müstaid ve muidi, müstefid ve müfidi gelip benden her fenden okusunlar" diyecek kadar ileri gitmekte bir sakınca görmemiştir. Üstelik meslektaşlarını da küçümsemektedir. Molla Lütffî'nin rakiplerini ölçsüz eleştirdiği görülmektedir. Onların yazdığı eserler hakkındaki küçümseyici ifadeler rakiplerini çileden çıkarmıştır (Ocak, 1998, s. 208-9).

Mahmud Kefevî, eserinin Hatipzâde ile ilgili kısmında, Sultan Bâyezıd ile Hatipzâde'nin aralarının açıldığını ve bunun Molla Lütffî'nin kanunun aktılmasıyla ilgili Hatipzâde'nin taassubu dolayısıyla olabileceğini belirtmiştir (Kefevî, 2017, c. 4, s. 327). Taşköprülüzâde, böyle bir durumla ilgili bir tahmine Molla Lütffî bahsinde de (Taşköprülüzâde, 2019, s. 448), Hatipzâde kısmında da değinmemiştir (Taşköprülüzâde, 2019, s. 250). Görülen o ki, hocası Sinan Paşa hakkında padişaha karşı çıkabilen ulema, Molla Lütffî idamına, Kefevî'den anlaşıldığı kadarıyla padişahın rızası olmasa da karşı koyamamıştır. Tarih kitapları, Molla'nın Ehl-i Sünnet akidesine bağlı biri olduğunu dönemin âlimlerini de referans alarak ısrarla ifade ettikleri için, bu idam kararı yanlış ve muhtemelen kasıtlıdır.

Kefevî'ye Göre Sultan-Ulema İlişkisinde Âlimlerin Dikkat Etmesi Gereken Esaslar:

Sultanlarla Birlikteliğin Adabı

İslam kültüründe devlet erkânına ve onlarla birlikte olan kişilere nasihatleri içeren siyasetnameler, sultanın ve âlimlerin birlikteliğindeki adaba dair oldukça yol gösterici bilgiler sunan eserlerdir. Kefevî'nin eseri, bir siyasetname olmasa da bazen âlimlerin bu adabı nasıl gözettikleri, sultanın buna ne şekilde cevap vermesi gerektiği ile ilgili yaşanan bazı örnekler içermektedir. Fakat öncelikle belirtmek gerekir ki, âlimler genel olarak

sultan ile çok fazla münasebet içinde olmamayı ilim ahlâkı için önemli bir kural olarak görmüşlerdir. Bu düşünce, Kefevî'nin eserinin Molla Gürânî ile ilgili kısmında açıkça görülmektedir: Bir gün Molla Gürânî'ye "İbni Vefa Molla Hüsrevi ziyaret eder fakat seni etmez?" sorusu sorulduğunda, cevap olarak "Bu konuda doğru yapar. Çünkü Molla Hüsrev âlim ve amildir. Bundan dolayı onu ziyaret etmek vaciptir. Ben ise âlimim fakat sultanla beraber bulunduğumdan dolayı beni ziyaret vacip değildir." açıklamasını yapmıştır. Kefevî burada "Rahimehullah akranlarındaki fazilet ve makamdan dolayı onları kıskanmazdı." notunu da düşmüştür (Kefevî, 2017, c. 4, s. 177). Burada anlaşıldığı kadarıyla Molla Gürani, sultanın etkisinde kalmayan, idarenin nüfuzuna girmeyen âlimin gerçek âlim olabileceğini belirtmektedir. Âlim, idareye yakın olmazsa rehber olabilir yakın olursa, idarenin nüfuzuna girer. Şeyh İbn Vefâ'nın böyle bir durumu göz önünde bulundurabileceğini de aynı zamanda ifade etmiş olmaktadır.

Molla Gürânî'nin idareyle ilgili birlikteliğinin adabı çerçevesinde Kefevî şu bilgileri vermektedir: "O, sultan ve vezirlere ismi ile hitap ederdi. Sultanla karşılaşınca ona selam verir fakat saygısız konuşmazdı. Musafaha eder fakat elini öpmezdi. Bayramların dışında sadece davet ettiğinde giderdi" (Kefevî, 2017, c. 4, s. 174). Ölümüne yakın yanında bulunan vezirlere şöyle dedi, "Beyazıt'a benden selam söyleyin. Cenaze namazımı kıldırın. Borçlarımı defnedilmeden önce beytü'l-mâlden ödesin." Sultan Beyazıt şahit istemeden kim ne kadar borcu var dedi ise onları ödemiş, o gün yüz sekiz bin dirhem dağıtmıştır (Kefevî, 2017, c. 4, s. 176).

Kefevî'ye Göre Ulemânın Sultana Yol Göstermesi Meselesi

İlim adamlarının fikirleri, topluma yol göstermesi ve toplumsal olaylardaki sıkıntıları çözüme kavuşturması açısından önemlidir. Dönemin yöneticisinin, din ve dünya işlerindeki konularda, ilim adamlarının yol göstermesine ihtiyacı olduğu kadar, toplumun da bunu sultana cesaretle söyleyecek ilim adamlarına ihtiyacı vardır.

Ketâib'de aktarıldığına göre, Sultan Bâyezıd, Molla Fenârî'nin (öl.834/1431) hüküm verdiği mahkemede şahit olmak istemiş, Molla bu şahitliği reddetmiştir. Sebebi sorulunca da cemaatle namaz kılmayı terk etmesi ile izah etmiştir. Bunun üzerine sultan, evinin önüne cami inşa ettirerek, kendine orada bir yer tahsis ettirmiş ve cemaati hiç terk etmemiştir (Kefevî, 2017, c. 4, s. 109).

Fatih Döneminde, ilim adamlarının haklı oldukları bir konuda cesaretlerini gösteren mühim bir olay yaşanmıştır: Molla Lutfi'nin de hocası olan Sinan Paşa, (öl.891/1486) Fatih Sultan Mehmed Han'a vezirlik yapmıştır. Fatih, kendisini görevden azledip, hapse attığında, belde âlimleri Divân-ı Âlî'de toplanmışlar, Fatih onu hapisten çıkarmazsa kitaplarını yakacaklarını ve ülkeden gideceklerini söyleyip karara karşı çıkmışlardır. Bunun üzerine Fatih, onu hapisten çıkarıp, Sivrihisar'a kadı ve müderris olarak göndermiş ve böylece İstanbul'dan uzaklaştırmıştır (Kefevî, 2017, c. 4, s. 326). Burada âlimlerin, haklı olan durumlarda sultanı kararı konusunda uyardıkları görülmektedir ki, sonuç almaları da sultanın onların görüşlerine değer verdiğini göstermektedir.

Konuyla doğrudan ilgili olan önemli bir diğer olayı Kefevî, Yavuz Sultan Selim ve dönemin Şeyhülislâmı olan Zenbilli Ali Efendi (ö. 932/1527) ile ilgili aktarmaktadır:

Sultan Süleyman Han'ın babası Sultan Selim Han yaptıkları hata sebebiyle yüz elli hazine bekçisinin öldürülmesini emrettiğinde, Molla-ı Mezkûr bundan dolayı padişahı uyarmak istemiş ve Divân-ı Âlî'ye gitmiştir. Müftüler divana büyük olayların dışında

gitmediğinden divan ehli şaşırmıştır. O divana girince vezirlere selam vermiş, onlar da selamını alıp meclisin başına oturmuşlardır. Gelme sebebini sorduklarında molla, sultana ulaşip ona söylemek istiyorum cevabını verince mesele sultana arz edilmiş, Sultan izin verince huzura tek başına girmiştir. Aralarında şu diyalog oluşmuştur:

Zenbilli, “Duydum ki sen yüz elli kişinin öldürülmesi kararı vermişsin. Fetva ehlinin görevi sultanın ahiretini kurtarmaktır. Dinen onları katledemezsin onları af etmen gerekir.” diyerek sultana isteğini bildirmiştir. Sultan Selim ona kızarak “Saltanat işine karışma. Bu senin vazifen değildir.” cevabını vermiştir. Konunun bundan sonrası işinin ehli, liyakat sahibi bir âlimin tavrı ile ilgili oldukça önemlidir. Zenbilli, “Aksine ben senin ahiret işine karışıyorum. Bu da benim vazifemdir. Eğer sen onları af edersen sen kurtulursun eğer yapmazsan senin için büyük azap vardır.” Diyerek isteğinde ısrar etmiştir. Bu durumda Yavuz’un kızgınlığı geçmiş ve suçluların hepsini affetmiştir. Bundan sonra Zenbilli’nin, sultanla bir süre daha konuştuğu rivâyet edilmiştir. Meclisinden gitmek isteyince Molla “Senin ahiretin için konuştum lakin benim söyleyecek bir sözüm kaldı.” der. Sultan “O nedir?” diye sorunca Molla “Onlar sultanın kullarıdır. Sultanın izzeti için onların insanlara el açması layık mıdır?” sorusunu yöneltince sultan “Hayır.” der. Molla “öyleyse onlara makam vermelisin” deyince, sultan bu teklifi de kabul etmiş ve bu durumda onları görevlerindeki kusurlarından dolayı ödüllendirmiş olup olmadığını sormuştur. Molla, bunun câiz olduğunu ifade edip sultana teşekkür ederek huzurundan ayrılmıştır” (Kefevî, 2017, c. 4, s. 377-78). Sonrasında sultan kendisine Anadolu ve Rumeli Askerî Kadılığı Kazaskerliğini teklif etmiş, Zenbilli kabul etmemiştir.

Bu olayla Zenbilli Ali Efendi, sultanın 150 hazine bekçisinin ölüm fermanını değiştiren zât olarak tarih sayfalarında yerini almıştır. O, sultanın ahiret hayatını düşündüğü için, doğruyu, kendi hayatı pahasına söyleyen bir müftüdür.

Olayla anlaşılan odur ki, Zenbilli Ali Efendi, çözüme ulaştırdığı meselede affedilip ölümden kurtulan bu kimselerin, dünyada geçimlikleri için padişah tarafından kendilerine bir iş verilmesini, böylece onların maişetleri için herhangi bir ihanet yoluna da tevessül etmemelerini sağlamıştır. Böylelikle, padişahın vazifesi olan dünya işlerinin de huzur içerisinde sağlanmasını temin etmiştir ki, Mirsâdu’l-İbâd’da şöyle bir tavsiye dikkat çekmektedir, “Onların (görevlilerin) ihtiyaçları karşılanıp iktâ ve maişetleri eksiksiz verilmeli ki, zaruri ihtiyaçları sebebiyle ihanet etmesinler.” (Dâye, 2019, s. 88). Ayrıca Kınalızâde, padişahın yedi özelliğinden birinin sabırlı ve tahammül sahibi olması gerektiğini belirtir ki (Kınalızâde, 2014, s. 960). Hükümdarın olmazsa olmaz özelliklerinden ilki adâlet, diğerleri, halka yumuşak davranmak, şefkat göstermek, reâyânın hatalarını affetmek ve halkın işlerinde acele etmeyip sabretmektir (Vâiz, 2020, s. 73), Zenbilli burada padişahı sabra, affa ve tahammüle dâvet etmiştir. Yine Mâverdi, âlimin dine ve hakka aykırı konularda sultanın görüşüne muvâfakat etmekten sakınması gerektiğinin altını çizer ki (Maverdî, 2020, s. 169) Zenbilli’nin bu olayda gerçekleri ifade ettiği görülmektedir.

Kefevî’ye Göre Âlimlerin Yönetimden Menfaat Beklememesi

İlim adamlarının, Kadı, Müftü ve Şeyhülislamın ifa ettikleri görevlerde, sultandan ya da idareden herhangi bir menfaat gözetmemesi ahlâken istenen ve beklenen bir durumdur. Aksi takdirde, ulemanın, doğru ya da yanlış olsun, yönetimin istediği

istikamette olması kaçınılmazdır. Taşköprüzâde'nin dedesi Molla Hayreddin el-Hac Safâ (ö. 879/1475) Ketâib'de örnek bir müftü olarak görülmektedir. O, Osmanlı Devleti'ne Çelebi Sultan Mehmed zamanında gelmiştir. Molla Fenârî'nin ders yardımcısı olup, II. Murad zamanında müftülük yapmıştır. Sultan, onun günlüğünü otuz dirhem olarak belirlemiş ve daha sonra da bu ücreti arttırmak istemiştir. Bunun üzerine Hoca, "hazineden bana verilen ücret yeterlidir. Bundan fazlası helâl değildir." Diyerek reddetmiştir (Kefevî, 2017, c. 4, s. 147). O dine bağlı, vera sahibi, sünneti önemseyen, bidatları engelleyen ve hakkı konuşmada kınayanların kınamasına önem vermeyen bir âlimdir.

Onunla Sultan Mehmet b. Murathan ve dalalette olan Hurufi anlayışı temsilcisi olan Fazlullah Tebrizi arasında ki garip bir olay Ketâib'de nakledilmiştir. Bidat ehli bu kişi, süslü bazı yönlerini gösterince sultan bu kişiye meyletmiş, O da kendine tabi olanlarla Daru's-Saâdete sığınmıştır. Padişâhın bu kişiye yönelmesinden vezir Mahmut Paşa çok endişe duymuş, lâkin sultan korkusundan dolayı da bu konuda konuşamamıştır. Bu durumu Molla Hayrettin'e haber verince, Molla Hayreddin de Fazlullah Tebrizî'yi dinlemek istemiş ve Mahmut Paşa'nın evinde gizlenmiştir. Paşa, evine onunla dönmüş ve mülhît, paşanın kendi mezhebine döndüğünü zan ederek görüşünün bütün batıl fikirlerini açığa çıkarıp dile getirmiştir. Molla onun bütün hulul fikirlerini dinleyince, bu duruma sabredemeyip, onu takip etmeye başlamıştır. Mülhît sonunda sultanın evine girmiş, peşinden de Molla takip etmiştir. Kefevî'nin rivayetine göre mülhît ve tabi olanlar sultana gelince sultan susmuş ve Mollâ'dan utanmıştır (Kefevî, 2017, c. 4, s. 148).

Molla daha sonra Edirne'de Yeni Cami'ye gelmiş ve müezzinler ezan okumuştur. Halk toplanınca, Molla minbere çıkıp bu mezhebin sapıklığını anlatmıştır. Fazlullah Tebrizî'nin kâfir ve zındık olduğuna hükmederek, onun öldürülmesine yardım edenin sevaba ereceğini söylemiştir. Onu ve tabi olanları alarak şehir namazgâhına getirmiştir. Onun sakalı o kadar uzundu ki ateşe üfürdüğünde sakalı yanardı. Daha sonra insanlar odun toplamış ve mülhîdi yakmış, tabi olanları ise öldürmüşlerdir. Böylece küfür ateşi de sönmüştür. Molla Hayreddin ölüm hastalığına yakalanınca Molla Tusi ona gelmiş ve vasiyet etmesini isteyince son söz olarak şunları söylemiştir: "Dine aykırı şeyler insanlar arasında ortaya çıkmasın." (Kefevî, 2017, c. 4, s. 149). Olayı Melikof da Fatih'in bir hurûfî misyonerden tanıdığı hurûfilik öğretisine kendini kaptırması olarak vermiştir. Bu şahıs ulemanın tepkisiyle, 1444'de Edirne meydanında yakılmıştır (Melikof, 1999, s. 170).

Bu olay örgüsünde açığa çıkan odur ki, Molla Hayrettin, dinin özüne aykırı, toplumun huzurunu bozan, dine sonradan sokulup, dinden olarak gösterilen bidatlara karşı mücadelesini vermiş sultanın dahi karşısında olma cesareti gösterebilmiş gerçek bir âlim olarak karşımıza çıkmaktadır. Maaşının artırılması konusunda gösterdiği iffet ise idareden bir menfaat beklemediğini ortaya koymakta, bu, aslında kendisine hakikati yüksek sesle haykırabilmesi için de imkân sağlamaktadır.

Sonuç

Âlimler ve siyasi otoriteyi temsil eden kişiler arasındaki ilişkinin hangi zeminde nasıl yürümesi gerektiği, tarih boyunca tartışıla gelen mühim konulardan birisidir. Bu durum, İslam kültüründe ve özelde Osmanlı'da önemini korumuştur. İslam siyasi düşüncesi, genel olarak âlimlere, siyasi gücün üstünde bir değer vermiş, sultanlar ya da emir ve halifeler de ulemanın manevî nüfuzundan faydalanma yoluna gitmişlerdir. Kefevî'nin incelenen eserinde Osmanlı sultanlarının da ilmi ve ulemayı desteklediği görülmektedir.

Sultanlar, âlimleri çeşitli konularda eser yazmalarıyla ilgili desteklemişler, onlar da bu teşviki kullanarak, topluma hizmetlerini çoğaltmışlardır. Bazen âlimlerin yeterliliklerinin de sorgulandığı huzur sohbetleri, kırgınlıkla ve hatta âlimlerin başka ülkelere ya da şehirlere göç etmeleriyle de sonuçlanmıştır.

İslâm medeniyetinde, sultanın ve reayanın birbirine karşı sorumluluklarını ve davranış biçimlerini belirleyen siyasetnameler kaleme alınmış ve birçoğu da devrin sultanına ithaf edilmiştir. Bu mealde bir siyasetname olmasa da Ketâib'in satır aralarında âlimler ve sultanların ilişkileriyle ilgili önemli konuların yer aldığı görülmektedir. Eser, Sultan III. Murad'a takdim edilmek üzere yazılmıştır. Osmanlı sultanlarının yaşadığı olumsuz olaylar sultan eğer davranışını değiştirmişse eserde yer verilmiş, idareyle yaşanan bazı olumsuzluklar ve tartışılan isimler ise eserde yer almamıştır. Kefevî, Osmanlı'da idam edilen bir âlim olan Molla Lütî ile ilgili bilgileri, öğrencisi Kemalpaşazade kısmını incelerken vermiştir. Fakat ulemanın padişaha karşı çıktığı ve sonuç aldığı isimler, Sinan Paşa olayında olduğu gibi, eserde müstakil başlıkla yer almıştır. Eserde özellikle Yavuz Sultan- Zenbilli Ali Efendi, Molla Gürânî- Beyazıt, Fatih Sultan- Molla Hayreddin arasındaki olaylarda âlimlerin padişaha karşı doğru bildikleri yolda dik durabildikleri görülmektedir.

Ketâib'de yer alan biyografilerden elde edilen bilgilerle, âlim sultan ilişkisindeki en önemli kuralın, ilmin saltanatın ayağına gitmemesi, âlimlerin de sultandan bir beklentisinin olmaması prensibine dayandığı görülmektedir. Böylece, âlimler, sultandan bir beklentisi olmadıklarında onları irşâd edebilme noktasında daha faydalı olmaktadır. Sultanın etkisinde kalmayan, idarenin nüfuzuna girmeyen âlim gerçek âlimdir. Bu noktada da araştırmadaki âlimlerin kendi şahsı manevilerinde "el-âlîm" isminin tecellisine yaraşır bir şekilde eylemde bulunmaları hususunda çok titiz davrandıkları, sultanların da onların fikirleri ve kararlarına saygı duydukları görülmektedir. İncelemede yer alan Molla Lütî olayı, bir istisna olarak karşımıza çıkmaktadır: Burada bazı âlimler yanlış bir karara imza atmış, sultan kerih görse de karşı çıkamamıştır.

Âlim ve sultan ilişkisinde önemli bir sacayağı olan salih bir vezir, Ketâib'de yer yer üzerinde durulan önemli bir konudur. Tefekkürü ve yaşayışı salah üzere olan vezir, toplum için bir nimettir. Âlimle sultan arasında bir köprü görevi gören böyle bir vezirin varlığıyla toplumun refahı Allah'ın lütuf ve dilemesiyle kat kat artmaktadır. Bu meyanda denilebilir ki, insanın herhangi bir gruba, devlete ya da millete aidiyet duygusu, kendisini ifade edip geliştirme imkânı bulduğu ölçüde güçlenir. İdarenin, adaleti, huzur ve güveni şefkat ve merhametle sağladığı toplumlar, yönetimin işini kolaylaştırır ve bekasını sağlar. Osmanlı idarecileri de bu şartları sağlayabildiği ölçüde çok uzak coğrafyaların fikir insanları, gönül erleri, sanatkârları onların varlığına ve bekasına, toplumun huzuruna katkıda bulunmuşlardır. Şeyh Edebalî'ye atfedilen daha Osmanlı'nın başında ifade edilen şu söz, yönetenlerin temelde dikkat edeceği hususu bize aktarmaktadır: "İnsanı yaşat ki, devlet yaşasın!".

Kaynakça / Reference

- Alatlı, A. (2014). *Bize yön veren metinler II*, (1. c.). İstanbul: Kapadokya Meslek Yüksek Okulu Yayınları.
- Âşık, Ç. (2018). *Mi'râcu'l-eyâle*, Yay. haz. Muhammed Onuş, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Atçıl, A. (2019). *Âlimler ve sultanlar*, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Buhari, M. B. İ. (1979). *Sahîhu'l-Buhârî* (1-8. c). İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmî.
- Çaylak, Â. ve Bakacak, A. A. (2018). *Ebu Hanife*, (İslam Siyasi Düşünceler Tarihi içinde). Ankara: Savaş Yayınevi.
- Dinçer, Ö. (2019). *Kamu yönetimi âdâbı*, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Dinçer, Ö. (2019). *Siyâsetnâmeleri yeniden okumak*, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Döner, N. (2019). *Mahmud Kefevî'nin ketâibu a'lâmi'l-ahyâr'ında sûfi-siyâset ilişkileri*, (Tarihten Günümüze Sûfi-Siyâset İlişkileri içinde) İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Ebu Davud, S. S. (1981). *Sünenü Ebî Dâvûd.*, (1-5. c.). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ebü'l-Leys, S. (2005) *Hızânetü'l-fikh*, Yay. haz. Abdüsselâm Şâhin. Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye.
- Kafadar, C. (2019). *İki cihan âresinde*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Kâfiyeci, M. (2018). *Seyfü'l-Mülûk Seyfu'l-Kudât*. Yay. haz. N. Okuyucu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Kınalızâde, A. Ç. (2007). *Ahlâk-ı âalâî*. Yay. haz. M. Koç. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Kefevi, M. (2017). *Ketâibu A'lâmi'l-Ahyâr Min Fukahâi Mezhebi'n-Nûmâni'l-Muhtâr*. (Tahkik, S. Köse vd.). İstanbul: İrşad Kitabevi.
- Köksal, A. C. (2017). *Fıkıh ve siyâset*, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Mâverdî, İ. (2020). *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, Çev. H. Zavalı. İstanbul: Tahlil Yayınları.
- Melikoff, İ. (1999). *Hacı Bektaş efsaneden gerçeğe*, Çev. T. Alptekin, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Necmeddin, D. (2019). *Sûfi diliyle siyâset*, Kâsım b. Muhammed Karahisârî Çev. ve Yay. haz. Ö. Kavak. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Necmeddin, T. (2018). *Tuhfetu't-Türk*, Yay. haz. M. U. Onuş. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Ocak, A. Y. (1998). *Zındıklar ve mühlidler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Pay, S., Oruçoğlu İ. (2010). Osmanlılarda ulemâ-siyâset ilişkisi: Molla Fenârî ve İvaz Paşa örneği. *Uluslararası Molla Fenârî Sempozyumu*, 4-6 Aralık 2009, Bursa. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Seyyid, R. (2012). *Nehcü'l-belâğa*. Çev. K. Çelik. İstanbul: Kevser Yayınları.
- Sultan, ordu ve reaya. (2020). Yay. haz. Özgür Kavak. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Taşköprülüzâde (2019). *eş-Şakâyuku'n-Nûmâniyye*. Yay. haz. M. Hekimoğlu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

[itobiad], 2022, 11 (2): 1173-1197

<p>Dini İnançlar Zaviyesinden Kırgızların Dünü- Bugünü ve Kırgız Gençlerinin, İnançlara Karşı Olan Tutumları</p> <p>Past-Present of Kyrgyz from Religious Beliefs and Attitudes of Kyrgyz Youth to Beliefs</p> <p>Video Link: https://youtu.be/iOnmv2GhNaI</p>	
<p>Sadık AMBER Dr. , Ph.D., Turkey sadik.amber@gmail.com ORCID: 0000-0001-9707-4740</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 21.03.2022
Kabul Tarihi / Accepted	: 27.06.2022
Yayın Tarihi / Published	: 28.06.2022
Yayın Sezonu	: Nisan-Mayıs-Haziran
Pub Date Season	: April-May-June

Atıf/Cite as: Amber, S. (2022). Dini İnançlar Zaviyesinden Kırgızların Dünü-Bugünü ve Kırgız Gençlerinin İnançlara Karşı Olan Tutumları . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (2) , 1173-1197 . DOI: 10.15869/itobiad.1090954

Plagiarism/İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iThenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Sadık AMBER).

Yayıncı / Published by: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Dini İnançlar Zaviyesinden Kırgızların Dünü-Bugünü ve Kırgız Gençlerinin İnançlara Karşı Olan Tutumları*

Öz

En eski Türk boylarından biri de bağımsız bir devlet kurma imkânına ulaşmış, Kırgız Toplumudur. Genelde, Orta Asya Türk boylarının ve özelde ise Kırgız Toplumunun inançlarına dair süreçleri, İslamlaşma öncesi, İslamlaşma sonrası, Ruslar Dönemi ve 1991 bağımsızlık sonrası olmak üzere 4 ana devrede değerlendirilebilir. Kırgızlar, İslam öncesi Şamanizm'le irtibatlı, eski Türk dininin özünü oluşturan *Atalar Kültü*, *Gök Tanrı Kültü* ve *Yer-Su Kültürleri* 'ne inanıyorlardı. 8-13. asırlar arasında Türk boylarının çoğunluğu, Müslümanlaşma süreçlerini büyük oranda tamamlarken, Kırgızlarda bu durum, göçebe hayat tarzından ve başka sebeplerden dolayı 16-17. asra sarkmıştır. Kırgızlar, kısmen Çarlık döneminin ve büyük oranda da Sovyet idaresinin zulümlerine maruz kaldılar ve inanç hürriyetinden mahrum bırakıldılar. Bu zulümler arasında; *Ateizm* propagandasıyla Müslümanlara karşı, *dinsizleştirme* siyasetinin güdülmesi, camilerin *Ateizmi* yayan müzelere çevrilmesi, camilerin sürekli azaltılması, okullara *ateizm* derslerinin konulması, din adamlarının mallarının müsadere edilip, aileleriyle sürgüne gönderilmesi sayılabilir. Kırgızlar, 1991 bağımsızlık sonrasında, diğer alanlarda olduğu gibi, inanç hürriyeti sahasında da birçok kazanımlar elde etmiştir. Şu an, Kırgız Toplumunun geneli, laikliğe mütenasip olarak, devletin kanunları muvacehesinde, geleneksel *Maturidi-Hanefi* anlayışıyla yollarına devam etmektedir. Ancak, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin genelinde olduğu gibi, *misyonerlik* faaliyetleri ve *Selefi* akımların yönlendirmesiyle, gençlerin de içinde olduğu Kırgız Toplumunun, geleneksel din anlayışları darbe yemekte, bu da dini sahada birçok problemi doğurmaktadır. Kırgız gençleri de bu misyonerlik çalışmaları ve radikal dini akımların yıkıcı tesirinden etkilenirken, *seküler yaşam* 'da gençlerin moral değerler açısından istenilen şekilde yetişmesinde büyük bir handikap oluşturmaktadır. Çalışmada, Kırgız gençlerinin, dinle alakalı konulara son derece ilgi gösterdikleri ve doğru dini, doğru şekilde tahsil için gayret ettikleri ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, Kırgız devleti de gençlerinin dini ihtiyaçlarını, dini kıstaslara ve bilimselliğe uygun olarak öğretmek durumundadır.

Anahtar Kelimeler: Kırgızistan, Dini Yapılar, Kırgızistan'da İslam, Misyonerler, Kırgız Gençleri.

Past-Present of Kyrgyz from Religious Beliefs and Attitudes of Kyrgyz Youth to Beliefs

Abstract

One of the oldest Turkish tribes, which had the opportunity to establish an independent state, is the Kyrgyz Society. In general, the processes of the Central Asian Turkish tribes and the Kyrgyz society in particular can be evaluated in 4 main periods: pre-Islamization,

*Bu makale, yazarın "İbn Haldun'un Din Sosyolojisinin Gelişmesindeki Rolü" adlı yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir

post-Islamization, Russian Period and 1991 post-independence. The Kyrgyz believed in the Ancestors Cult, the Sky God Cult, and the Earth-Water Cults, which were related to pre-Islamic Shamanism and formed the core of the old Turkish religion. 8-13. while the majority of the Turkish tribes completed their Islamization process to a large extent between the centuries, this situation among the Kyrgyz people was 16-17. Century has passed. The Kyrgyz were partly subjected to the persecutions of the Tsarist period and largely by the Soviet administration, and were deprived of their freedom of belief. Among these atrocities; Following a policy of atheism against Muslims with atheist propaganda, turning mosques into museums that spread atheism, reducing mosques constantly, introducing atheism courses in schools, confiscating the property of clergy and exile with their families can be counted. After independence in 1991, the Kyrgyz achieved many gains in the field of freedom of belief, as in other fields. Currently, the Kyrgyz society in general continues on its way with the traditional Maturidi-Hanefi understanding, in line with the laws of the state, in accordance with secularism. However, as in the Central Asian Turkic Republics in general, the traditional religious understandings of the Kyrgyz society, including the youth, are hit by missionary activities and Salafist movements, and this creates many problems in the religious field. While Kyrgyz youth are also affected by these missionary works and the destructive effects of radical religious movements, it creates a great handicap in raising young people in the desired way in terms of moral values in secular life. In the study, it is revealed that Kyrgyz youth show great interest in matters related to religion and strive to learn the right religion in the right way. Therefore, the Kyrgyz state has to teach the religious needs of its youth in accordance with religious criteria and scientificity.

Keywords: Kyrgyzstan, Religious Structures, Islam in Kyrgyzstan, Missionaries, Kyrgyz Youth.

Giriş

Toplumun sosyal sistemine ve zihniyetine tesir eden en önemli unsurlardan birisi de dindir. Kırgız Toplumunu da bu dinin etkisinden her zaman, bazen düşük bazen de yüksek derecede etkilenmiştir (Osmanov & Asankanov, 2001, s. 512-513). Kırgız medeniyetini ve sosyal yaşantısını şekillendiren, mühim faktörlerden birisi olan bu din, İslam dinidir. Tarihi süreçte, genelde Müslüman Orta Asya halkları, özelde Kırgız toplumu, muhtelif yönetimlerin hükümlerinde, İslami talim-terbiye çalışmalarını sürdürmeye devam etmiştir. Çarlık Döneminde bazı sıkıntılar yaşamış ve komünist bir rejime sahip Sovyetlerde de din *afyon* kabul edilerek horlanmış ve diğer din mensuplarıyla beraber Müslümanlar da ciddi baskılar altına alınmıştır (Yusubov, 2016, s. 120-121). 31 Ağustos 1991 senesinde, demokratik ve laik temellere dayalı, Kırgız Cumhuriyeti'nin inşasıyla Müslümanlar, inançlarının gereğini yerine getirebilme ve dinle ilgili mevzularda eğitim-öğretim görebilme fırsatını belli bir oranda elde etmişlerdir.

Kırgız toplumunun inanç silsilesini dört ana döneme ayırıp değerlendirmek mümkündür. Bunlardan birincisi, Kırgızların İslam dinine girmezden evvelki dönem; ikincisi, İslam dinini kabul etmeye başladıktan sonraki dönem; üçüncüsü, Rusların hâkimiyeti altında kurulan Çarlık ve Sovyetler Birliği'nin kontrolüne girdikten sonraki

dönem; dördüncü ve sonuncusu da 1991 yılında bağımsızlığını elde ettikten sonraki dönemdir.

Kırgızların dinî yönünü, Türklerin genel dinî yapısı içerisinde değerlendirmek gerekir. Türk boylarının içinden İslamlaşmadan önce, Musevilik, Budizm, Hıristiyanlık, Hinduizm ve Maniheizm gibi farklı inanç sistemlerine girdiklerine dair işaretler mevcuttur. Lakin bu inançların Kırgızlar tarafından güçlü şekilde kabul gördüklerine dair elimizde deliller mevcut değildir. İslam'ı kabul öncesinde, Kırgızlar diğer Türk boyları gibi eski Türklerin dinî inanışlarına maliktiler. Bu inanış şekli de Şaman inancıyla irtibatlandırılan, eski Türk dininin özünü teşkil eden, *Atalar Kültü*¹, *Gök Tanrı Kültü*² ve *Yer-Su Kültü*³ 'ne dayanan inanç şeklidir.

Türk Boyları, İslam dininin kendilerine ulaşmasıyla beraber, bu yeni dinde kendi inançlarına uygun olan bazı noktaların bulunması sebebiyle, İslam'ı kabullenmekte zorlanmadılar. Türk boylarının çoğunluğu, 8-13. asırlar arasında Müslümanlaşma vetirelerini, büyük oranda tamamlamışlardır. Ancak, Kırgız ve Kazaklar gibi göçebe Türk toplumlarının İslamlaşma vetiresi, bazı sebeplerden dolayı, sonraki asırlara sarkmıştır. Kırgızların nasıl, nerede ve ne zaman İslam'a girdiklerine dair kesin bir hüküm verebilmek mümkün değildir (Cihan, 2015, s. 230). Bununla beraber, Kırgız Toplumunun İslamlaşma sürecine dair, farklı görüşler bulunmaktadır. Kırgızların bir bölümünün, en azından Tanrı Dağlarında hayat sürenlerin, İslâm diniyle ilk kez karşılaşmaları, Türkistan'a İslâm ordularının ilk gelmeye başladığı, 8. asır olarak değerlendirilmektedir. Karahanlılar devrinde kitleler halinde İslâm'ı benimseyen Türk boyları içerisinde, muhtemelen Kırgızların da olabileceğinden söz edilmektedir. Kırgızların İslâm'ı tamamen içselleştirmeleri ise Hokand Hanlığı devrinde tahakkuk etmiştir (Akramova, 2006, s. 34-54).

Kırgızlar genel olarak, Sünniliğin Hanefi kolundan olan Müslümanlardan müteşekkildir (Levi & Sela, 2010, s. 870). İslam Dininin, ilk defa Orta Asya'ya, dolayısıyla da Kırgızlara ulaşması 7. ve 8. Asırlarda, İpekyolu güzergâhında yolculuk yapan Arap tacirler vasıtasıyla olmuştur (Kyrgyz Republic, 2021). Kırgızların bir kısmı, *İslam* dini isminde bir dinden, kısmen de olsa haberdardılar. Ancak, diğer yerleşik hayat yaşayan, Türk boylarından İslam'a girenler gibi, bu yeni dine hemen girememişlerdir. Erken dönemde İslam'a girmelerine mâni olan faktörler arasında, Kırgızların göçebe hayat tarzına sahip olmaları ve ekonomik zorluklar içerisinde hayat sürmeleri sayılabilir.

¹ **Atalar Kültü:** İnsanın neslinden geldiği şahıslara karşı doğal ve fitri olarak daima hürmet ve muhabbetin zaman zaman mübalağalı bir tarza dönmesi ve ecdadının vefatından sonra yaşadığına itikat edilmesi görüşünü oluşturmuştur. Ruhların hayat sürdüğüne inanılmakla beraber şeklinin bilinmemesi veya hatalı yorumlanması, evvela ölümlerin ruhundan korkmaya, sonraki süreçte de ölümlere tapınmaya sebebiyet vermiştir (Tümer, 2022, s. 42-43).

² **Gök Tanrı Kültü:** Eliade, arkaik topluluklarda Gök Tanrı İnancını, irtifanın kendi başına mukaddes kabul edildiği, birçok ulvi tanrının "Yukarıdaki", "Gökteki" veya mücerret "Gök" gibi isimlerle anıldığını beyan ederek tanıtmaktadır (Eliade, 1999, s. 549). Bu umumi ve geçerli tarif, Türk inanç tarihinin eski dönemlerinde "Gök Tengri" inancı olarak önümüze çıkıyor

³ **Yer-Su Kültü:** Bu anlayışa göre *Yer-Su* ruhları *Toprak Ana Ötüken*'e irtibatlı tabiat ruhlarıdır. Bu ruhlar bazı vakitler bir dağın, ağacın, kayanın, gölün, nehrin veya bütün bir beldenin ruhu olabilirler. Yer-Su'lara hürmet etmek gerekir. Ormanda hareketlere dikkat edilir; düşük sesle konuşulur, taş atılmaz, dallar kırılmaz. Bir fert sadece tabiat ruhlarının müsaadesiyle bir şey alabilir. Bu sebeple Türkler, bu ruhları uğurlu sayarlar ve Yer Su'lara teşekkürlerini sunarlardı (Gököl, 2007, s. 31-42).

Kırgızların asıl olarak İslam'a girişlerinin tamamlanması, 17. asrın ortalarına denk gelmektedir. 19. asra ulaşıldığında Kırgızlar, dinine son derece bağlı Müslümanlar olarak, İslam'ın genel şartlarını yerine getirmeye başlamışlar, hatta bir kısmı da maddi ve fiziki güce sahip olma şartına bağlı olan, Hac ibadetini bile yapmaya gayret etmişlerdir (Akiner, 1986, s. 52).

Kırgız toplumunun 1876 yılında Hokand Hanlığı kontrolünden çıkıp, Çarlık Rusya'nın egemenliğine geçmesiyle Kırgızların hayatında yeni bir süreç başlamıştır. Bu süreçte, Kırgızların değil, Çarlık Rusya'sının istekleri ön plana geçmiştir. Çarlık Rusya'sının koloni politikasının ayrı bir ehemmiyeti mevcuttur. Çünkü bu politika sonucu Kırgızlar ve diğer Türk boylarından yüzbinlerce insan esarete mahkûm olmuş, binlercesi katledilmiş, dinî ve sosyal açıdan köklü birçok değişikliğe maruz kalmışlardır (Saginbekov, 2007, s. 32).

1917 Ekim Bolşevik devrimiyle ortaya çıkan Sovyet rejimi, dinsizliği asıl kabul edip, inançları reddeden bir yol benimsemiştir (Kozukulov, 2005, s. 173). Sovyet döneminde, bir yaratıcının olmadığı fikrini kabul eden ateizm anlayışı kabul görmüştür. Bu anlayışın ana maksadı, öğrencileri bütün inançlardan koparıp, yeni bir anlayışla yetiştirmektir (Babinski, 1988, s. 239).

İstiklale kavuştuktan sonra, Kırgızistan'da kabul edilen ilk yasalardan olan ve 1991'in 16 Aralığında yürürlüğe giren "*İnanç Hürriyeti ve Dinî Yapılar*" yasasıyla beraber gerek yaygın ve gerekse de örgün eğitim müesseselerinde çok büyük gelişmeler olmuştur. İslam'a dair bazı hususlar, kültür dersleri arasına serpiştirilirken (Akramova, 2006, s. 46), İslam inancına sahip kişilerin, bütün dinî gereksinimlerini de yerine getirmek maksadıyla 1993'te (Müftiyat) *Kırgızistan Müslümanları Dinî İdaresi* oluşturulmuştur⁴. *Devlet Din İşleri Komisyonu'nun* 1996 senesinde kurulmasıyla, din-devlet işlerinde bir takım kanuni düzenlemeler yapılmış ve devletin dini, talim-terbiye siyaseti, yeni bir veçheye bürünmüştür. Bu arada, her şey arzu edilen şekilde gitmemiş ve birçok problem teşekkül etmiştir. Yeni çıkarılan kanunlarla, bazı problemler çözülebilmişse de hala çözüm bekleyen birçok problem mevcuttur. Kırgızistan'ın hürriyetine kavuşmasından bu tarafa, Kırgızistan'da, devlet-din bağlantılarını, dinî sistemleri, ders kitap ve programlarını ihtiva eden azımsanmayacak sayıda makale, kitap, yüksek lisans ve doktora tezleri yazılmıştır. Lakin bu araştırmaların çoğu, devlet-din bağlantıları ve örgün eğitim sahasıyla alakalıdır. Neredeyse Kırgız toplumunun kahir ekseriyetini alakadar eden, cami hizmetlileri ve camilere dair akademik araştırmalar yapılamamıştır. Kırgızistan'da din eğitim ve öğretimi etkisini ve kalitesini gün geçtikçe artırmaktadır. Nitekim hürriyetine kavuştuğu 1991 de cami adedi 39 iken, 2018 senesi itibariyle bu adet 2830'e çıkmıştır⁵.

Kırgızların dinî yaşamı ve Müslümanlaşma vetiresiyle bağlantılı muhtelif kaynaklarda, değişik malumatlar bulunsa da Kırgızların sosyal hayatını oluşturan en mühim faktörlerden birisinin İslam olduğunda hiçbir tereddüt yoktur. Kırgızlar, değişik devletlerin kontrolü altında, tarih boyunca İslami tedrisatı sürdürmüşse de komünist

⁴ Bu müessese, ilk olarak Kadıyat şeklinde 1943'de oluşturulmuştu. Kırgızistan Müftiyatı / Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi", Erişim: 25 Ocak 2019, <https://muftiyat.kg>.

⁵Bu malumat, Devlet Din İşleri Komisyonundan alınmıştır. 24.10.2018.

olan Sovyetlerin idaresinde, din eğitim-öğretiminin yasaklanması ve unutturulmaya çalışılmasıyla bu imkândan mahrum bırakılmışlardır (Murzarayimov & Köylü, 2019, s. 50). Kırgızistan'da dinin mevcut durumu, dinî eğilimlerin dünya siyaseti ve uluslararası ilişkiler üzerindeki etkisi yeterince araştırılmamıştır. Bu sahada araştırmalar yayınlanmış, ancak temel araştırmalar gözden kaçırılmıştır. Kırgızistan'da, devlet-din ilişkisine dair, İslam'ın dünyadaki mevcut durumuna ışık tutacak, aşırılığın sebepleri de dâhil olmak üzere, birçok konuyu aydınlatacak kâfi materyal bulunmamaktadır ve bu sebeple yapılması gereken birçok çalışmaya ihtiyaç vardır.

Kırgızistan'daki Kırgız toplumunun geleneksel dinî anlayışına uygun olmayan çeşitli dinî akımlar eğer kontrol edilip engellenemez ve özellikle de gençler yanlış yönlendirilirse, bu durumun genel sosyo-ekonomik durum üzerinde olumsuz bir etkisi olacaktır. Gençler ise bu bozuk yapılar karşı son derece savunmasız durumdadır. Devlet düzeyinde katı bir disiplin ve bilimsel analizler yapıp tedbir alınmazsa, dünyayı tehdit eden birçok terör sorununun, Kırgızistan'ın geleceğine de zarar vermeyeceğini hiç kimse garanti edemeyecektir.

Bu makalede, Kırgız Toplumunun bağımsızlık öncesi ve sonrasındaki süreçte dinî anlayışıyla, Bişkek'teki Kırgız gençlerinin dine bakışı ve dinî kuruluşların toplum üzerindeki etkisi incelenmektedir. Çalışmanın araştırma kümesini, Kırgızistan'daki 16-35 yaş arasındaki kişiler, örneklemini ise Bişkek'te yaşayan 16-35 yaş arasındaki 400 fert teşkil etmektedir. Çalışmanın merkezini, gençlerin İslam'a dair görüşlerini ortaya çıkarmak ve tahlil etmek oluşturmaktadır. Makaleden hedeflenen ana maksat, modern Kırgız toplumunun gençlerinin dinî tutum ve davranışlarını ortaya çıkarmaktır. Bu amaca ulaşmak için şu yol takip edilmiştir:

- Geçiş döneminde farklı dinlerin Kırgız toplumu üzerindeki etkisini yansıtmak;
- Sosyolojik araştırmalarla gençlerin İslam'a ve diğer dinlere karşı tutumlarını ortaya koymak.

Çalışmanın ampirik temeli, nicel araştırma yöntemlerinden anket yöntemine dayanmaktadır. Bişkek'teki gençlerin sosyolojik durumu, araştırma sonucunda ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bağımsızlık öncesi ve sonrası vetirede Kırgız toplumun dinî hayatını yansıtan kaynak ve materyallerden de faydalanılmıştır.

Kırgız Toplumunda Bağımsızlık Öncesindeki Süreçte Dinî Hayat

İslamlaşma Öncesi Kırgız Toplumunda Dinî Dayat

Kırgız toplumunun dinsel tarihini, Türklerin genel dinî tarihi içerisinde değerlendirmek gerekir. Türk boylarının İslamlaşmadan önce, Musevilik, Budizm, Hıristiyanlık, Hinduizm ve Maniheizm gibi dinleri kısmen de olsa kabul ettikleri bilinmektedir. Türk boylarının inanç geçmişine bakınca, gruplar halinde din değiştirmeleri, sadece İslam dinine girmeleri sürecinde gerçekleşmiştir. Türklerin, Gök tanrı dininden, İslam dinine kolay geçmelerinin sebepleri arasında, iki inançta da var olan, tek tanrı inancının çok önemli bir işlevi olmuştur. Kırgız toplumunun bir kısmının Nesturî Hıristiyanlığını, Manihaizm ve Budizmi benimsedikleri değerlendiriliyor. Lakin bu inançların Kırgızlar tarafından güçlü şekilde kabul gördüklerine dair deliller mevcut değildir (Polat, 2005, s. 25).

Kuzey bölgelerde ve Pamir gibi yüksek noktalarda yaşayan Kırgızlar, İslami talim-terbiyeden mahrum kalmışlardır. Güneydekiler ise bu mevzuda daha talihtir olmakla beraber, genel olarak göçebe olmaları sebebiyle İslam'ı tam kavrayamamışlar ve İslam öncesi süreçten bazı gelenekleri de sürdürmeyi tercih etmişlerdir. Düğün ve cenaze gibi programlarda bu eski adetlerin günlük hayatta yaşanması daha fazla olmuştur. Kırgızların meskûn olduğu yerlerde dinî eğitim kurumları, ancak 19. asrın sonlarında hizmete başlayabilmiştir. Sebebi de Kırgızların yerleşik hayata, bu tarihlerde geçmeye başlamalarıdır (Cihan, 2015, s. 234).

Kırgızlar İslam'a girdikten sonra da İslam öncesinin bazı adetlerini devam ettirirler. Bunlar arasında; erkek olsun kadın olsun, perşembe günleri dokuz ateşin önünde, ateşin üstüne yağ akıtma ve önünde boyun eğerek saygı gösterme sayılabilir (Radlof, 1976, s. 202). Putperestlik devrinden beri süregelen yağı ateşe dökme ve önünde eğilme âdeti çok eski Kırgız evliliklerinde de göze çarpmaktadır. Gelin hanımın kayınpederinin çadırına ilk kez giriş törenine *omko kurguzy* (Ateşe girdirme) ismi verilmektedir. Kırgızlarda, eskiden gelin geldiğinde yağı ateş üzerine döküp, ateşin önünde başını eğdirerek *omko kurguzy* âdeti icra ediliyordu (Yüce & Dosbayeva, 2007, s. 17).

İslamlaşma Sonrasında Kırgız Toplumunda Dinî Dayat

Rus kaynakları, takriben 1850'de Kırgız toplumunu, Sünni Müslümanlar sınıfında değerlendirmiştir. Bu dönemdeki Kırgızların bir kısmı, genel olarak yüce bir gücün varlığına (Allah'a) ve Kur'an'a talep edilen şekilde inanıp, gerektiği gibi ibadet etmeye çalışırken; kalanları ise, eski putperestlik anlayışıyla İslam'ı birbirine karıştırarak yaşamaya gayret ediyorlardı (Landgell, 1885, s. 343-344). Joohn Wood, dağlık Pamir'deki Kırgızların 17. asrın başlarında Şamanizm'i bırakıp İslam'a girdiklerine işaretler ve yorumları yapmaktadır:

"Kırgızlar, her ne kadar İslam'ı kabul etseler de eski inançlarını tamamen terk etmiş değillerdi. Pamir muntkasındaki bu Kırgızlar, eski inançlarından miras kalan bazı adetlere sahip olsalar da yeni girdikleri İslam dinine sınırsız bir hürmet ile doluydular" (Wood, 1872, s. 224).

Dinî mevzularda, Kırgızlar, genel manada Müslüman olsa da bunların çok azı, Hz. Muhammed'den (s.a.v.) haberdar olsa da sathi manada Müslümandılar; bunların ne namazdan ve ne de başka bir dinî vazifeden haberleri yoktu. Bunların hayatlarında, Şamanist akidenin eserleri görülebilmekteydi (Schuyler, 1877, s. 137-138).

1900'lü yıllara kadar, neredeyse Kırgızların adetlerini ve dinî inançlarını iyi bilen ve başkalarına öğreten, Kırgız din âlimleri yok gibidir. Bu durum, Kırgızların dinî hayatında sıkıntı teşkil etmiştir. Kırgızlar, Özbek, Uygur ve Kazan Tatarlarının âlimleriyle bu ihtiyaçlarını gidermişlerdir. Kırgızların kendi hocalarını yetiştirememesi sebepleri arasında; bu mesleğin hor görülmesi, göçebe bir hayat sürmeleri, din işleriyle meşgul olmanın yerleşik halkın vazifesi olarak görülmemesi sayılabilir. Kırgızlarda medreseler ancak, 19. asrın ikinci yarısından itibaren yerleşik hayata geçmeleri sebebiyle, inşa edilmeye başlanabilmiştir. Kırgız topraklarında 1892'de, 7 medrese mevcuttu ve bunların 5'i güney bölgesinde, 2'si ise kuzey bölgesinde yer almaktaydı (Erşahin, 1999, s. 432).

Kırgızların başka Türk boylarına göre, geç bir dönemde İslam'a girdiği gözlemleniyor. Kırgız toplumu göçebe bir hayat sürmesi sebebiyle köklü bir İslami eğitim-öğretime ulaşamamış, diğer yandan Sovyetlerin toplumu dinden uzak tutma politikası sebebiyle de Kırgızistan'da İslam derinlemesine öğretilmemiş ve öğrenilememiştir. Bütün menfiliklere rağmen Kırgızlar, Sovyet döneminde gizli ve dikkatli bir şekilde, İslam'a ait pratikleri muhafazaya çalışmışlar, bağımsızlık sonrası yürürlüğe giren vicdan ve din hürriyetiyle de süratli bir dindarlaşma sürecine başlamışlardır (Murzarayimov & Köylü, 2019, s. 45).

Farklı noktalarda, göçebe ve dağınık bir vaziyette yaşayan Kırgızların, aynı vakit diliminde, yeni bir dine girmeleri beklenemez. Kırgızların İslam'a girme vakti, Kırgızların *Yenisey'*den İslam dininin cari olduğu güneye göçleriyle başlıyor. Bu yeni dinin ilk kabul vakti, Karahanlılar ve Çağataylar'ın saltanatına denk gelmektedir. Bu kabul, Kırgızların tamamını ihtiva etmemiş, bazı gruplar İslam'a sonraki süreçte giriyorlar. Farklı Kırgız Boyları, değişik coğrafyalarda, farklı seviyelerde; Karahanlılar devrinden başlayıp, Hokand hanlığına kadarki sürece kadar Müslümanlaşma faaliyetlerini sürdürmüşlerdir (Jusubaliev, 2007, s. 39).

1858 yılında yazdığı eserinde Atkinson; İrtiş mıntıkasındaki Kırgızlar arasında, dinle meşgul olan mollaların dinin özünü tam olarak kavrayamamaları ve köklü bir eğitimden de mahrum kalmaları sebebiyle, sadece muska yazmak gibi bazı dinî hizmetleri yerine getirebildiklerini, buna karşılık ücret alarak, bunu bir geçim kaynağı haline getirdiklerini beyan etmektedir (Atkinson, 1858, s. 264).

Rus Hegemonyası Döneminde Kırgız Toplumundaki Dinî Hayat

Kırgızların Rus kontrolüne girmesiyle beraber Kırgız toplumunun dinî, siyasi, iktisadi, içtimai ve kültürel hayatında, birçok köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Kırgızların, Rusya hegemonyasındaki dinî hayatını, Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler dönemi olmak üzere iki dönemde ele alabiliriz. 1722 senesinde, Rus Çarı Büyük Petro, aşağıdaki şekilde ifadede bulunuyor (Basin, 1965, s. 45):

“Orta Asya'daki bütün toplulukların kilidi ve kapısı Kırgızların *ordalar'*ıdır (karargâh, ordu). Bundan dolayı, bu *ordalar*, Rusların kontrolüne geçirilmeli ki, bunlar vesilesiyle, başka Asya halklarıyla bağlantı sağlanabilsin ve Rusya'nın menfaatine münasip tedbirler alınabilsin.”

Bu ifadede Kırgızlara yönelik dinî ve sosyal birçok müdahalenin yapılacağına dair işaretler bulunuyor.

Çarlık Rusya'sı, Kırgız topraklarını egemenliği altına aldığı 19. asrın 2. yarısında, bölgeye tam olarak hâkim olabilmek için Rus göçmenleri getirdi ve Kırgızları arzularına uygun şekilde eğitim almaları adına onlara halk okulları açtı. İlk Rus Okulu, Karakol şehrinde 1874'te açılıyor. Bununla beraber Kırgızistan'da, 1880'li yılların ortalarından itibaren kiliselere ait okullar da açılıyor. Bu okullarının adedi, kısa vakitte 23'e ve öğrenci adedi de 1500'e ulaşmıştır. Bununla beraber aynı vakitlerde yerli gençlere Rusçayı öğretmek ve Rus kültürünü tanıtmak için, Rus-Tüzem mektepleri kurulmaya başlanıyor. Okulların

açılmasında hedef kitle sadece Kırgızlar değil, bunlar arasında Dungan ve Tatarlar da bulunuyor (Konnikova, 1983, s. 268-269).

1917'de Sovyetlerin kurulmasıyla birlikte toplumların dinî inançlarına dair ciddi kararlar alınıyor. 1918'de, Sovyet idaresi "Mektebi, kiliseden ve Kiliseyi devletten ayırma" kararını onar. Herhangi bir dine inanma veya inanmama hürriyeti 3 Şubat 1918 tarihli karar ile halka duyurulur. Bu yolla din adamları ve kilise, devletin desteğinden çıkarılmış ve din adamlarına mekteplerde dinî telkinde bulunmaya müteveccih yasaklar koyulur (Karpinskiy, 1947, s. 197). Bu durum Kırgızlara ve diğer Müslüman halkalara, geçici bir din hürriyeti sağlasa da durum, kısa bir müddet sonra sıkıntılı bir hale evrilir.

Kırgızistan'da 75 sene hüküm süren ateizm, üç devrede değerlendirilebilir. Birinci devre, 1917-1925 seneleri arasındaki süreçtir. Bu devre, toplumun dinden uzaklaştırılmaya çalışıldığı devredir. İkinci Devre, 1925-1936 senelerini kapsar. Bu devrenin hususiyeti ise dinle alakalı her şeyin yok edilmesidir. Bu süreçte toplumdaki zengin çiftçiler, entelektüeller ya katledilmiş ya da sürgünle cezalandırılıyor. Bu vaziyet de ateizmin hızlı yayılmasına olanak sağlıyor. Bu meyanda, 1924'te Arapça terkedilerek Latince 'ye, 1938'de Latince 'den Kiril alfabesine geçiş kararlaştırılır. Bu değişiklik, ateizm terbiyesi için yapılan en ciddi çabalar arasında yer alır. Üçüncü devre ise, 1937-1991 yılları arasında kapsayan devredir (Baydildev, 2013, s. 47).

Sovyet yönetimi, Müslüman Türklerin desteğini almak için, ilk dönemde bazı tavizler verir. Ama bu tavizlerin süresi çok kısadır. 1923'te yapılan kongrede, Komünist Parti, din aleyhine dair kararlar alır. Bu kararlar halka açıklanırken, düşmanlık oluşmaması için hassasiyet gösterilir. 1924 yılında, camilerin devamı için, 20 kişinin imzası ve camilerden vergi alınmasına dair şartlar getirilir. Sovyet idaresi, 1925'den itibaren her türlü inanca karşı sistematik bir ötekileştirme politikası başlatır. Onlar dinî inançları, doğruyu görmeye engel olarak görürler. 1928'den itibaren dine karşı şiddetli bir baskı başlar; dinin yok edilmesi için istihbarat başta olmak üzere, devletin bütün organları ve parti müesseseleri seferber kılınır. 1929-30 senelerinde din adamlarının birçoğu, sürgünle cezalandırılmak üzere, Ural ve Sibiry'a'daki toplama kamplarına gönderilir. Köy imamlarının mülkleri, haksız bir şekilde müsadere edilir ve aileleriyle birlikte sürgüne gönderilir. Ateizmle⁶ alakalı derneklerin adedi artarken, medreseler ve camiler, din aleyhine çalışmalar yapmak üzere müzelere çevrilir ve cami sayıları süratle azalır. 2. Dünya Savaşıyla birlikte Sovyet yönetimi, Müslümanlara karşı müsamahakâr bir politika izlemeye başlar. Bu hoşgörünün arkasındaki amaç ise, Müslümanlara duyulan saygı değil, Rusların, maddi ve fiziki yardımlarını alabilme düşüncesidir. Bu meyanda 1941'de, Bakü, Ufa, Taşkent ve Dağıstan şehirlerinde, 4 farklı Müftülük kurulur. Bu yolla Müslümanlara sıcak mesajlar verilerek, onları yanlarına çekme ve dinî kontrol altında tutma siyaseti hedeflenir (Taşağal, ve diğerleri, 2013, s. 202).

1917 Ekim'de gerçekleşen Bolşevik Devrimiyle ortaya çıkan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği rejimi, dinsizliği asıl kabul edip, inançları reddeden bir yol

⁶ **Ateizm:** [İng. atheism; Fr. athéisme; Alm. atheismus]. Tanrıtanımazlık. Yunanca'da olumsuzluk ifade eden a önekiyle, Tanrı manasına gelen theosun terkibinden oluşan ve Tanrı'nın veya tanrıların mevcut olmadığına inancına dayanan felsefi bir anlayış. Tabiatı yarattığı, yasalarını koyduğu, bir şekilde tabiata müdahale ettiği düşünülen bir Yaratıcıyı ya da doğüstü bir varlığı kabul etmememe (Cevizci, 2005, s. 163).

benimsemiştir (Kozukulov, 2005, s. 179). Sovyet döneminde, bir yaratıcının olmadığı fikrini benimseyen ateizm anlayışı kabul görmüştür. Bu anlayışın ana maksadı, öğrencileri bütün inançlardan koparıp, Sovyetlerin kendi anlayışına uygun bir şekilde yetiştirmektir (Babinski, 1988).

Sovyet idaresi İslam dininin, adalet ve siyaset fikrini de da ihtiva etmesi sebebiyle, sadece dinsel unsurlardan ibaret bir din olarak görmemiş, rejime karşı bir tehdit kabul etmiş ve bu sebeple İslami anlayışa ve Müslümanlara yönelik sert politikalar tatbik eder (Hans, 1984, s. 78). Bu tarz politikaları takip eden Moskova'nın asıl hedefi ise, dinî müesseselerin tesirini tamamen yok etmek, sonraki aşamada ise, Müslümanların yaşamından İslam'ı tamamen çıkarmak olur (Ziyayev, 2007, s. 317). Netice itibariyle Müslümanları dinden tamamen uzaklaşmış kişiler yapmak, Sovyetler Birliği devletinin resmî ideolojisi haline gelir (Hayit, 2000). Bu çalışmalar neticesinde, eğitimle alakalı faaliyetlerinin kontrolü, devletin eline geçer.

Sovyetler döneminde, dine ait yazılı eserlerin yok edilmesi ve dinî tedrisatın suç görülmesi, Müslümanların hâletiruhiyesini perişan eder. Başka bir devlete gitmenin yasaklanması, hac vazifesinin ifasının men edilmesi gibi sebeplerle, Sovyet Müslümanlarıyla başka Müslüman toplumların irtibatı engellenmiş olur. Camilere kilit vurulması, İslami bayramlara ve oruç tutmaya izin verilmemesi gibi zulümler, Müslümanları bir araya toplayan ve dinî manada sosyalleştiren aktivitelerden mahrum eder.

Sovyetlerin gelmesiyle beraber Müslüman Türk boyları, bütün dinî faaliyetlerden uzaklaştırılınca, dinî açlıklarını gidermek için, gizli bir şekilde, önceden de büyük ihtiram gösterdikleri, evliya kabirlerini ziyaret edip, dua etmeye devam ederler. Bu ziyaretler esnasında adak kurbanlarını kestiler ve bir kısım ziyaretçiler kabirlerin yanında gecelediler. Bu yolla, dinî açıdan boş olan vicdanlarını nispeten teskin etme yoluna gitmişlerdir. Bununla beraber, bu tarz manevi programlar, onların İslam dininden tamamen uzaklaşmalarına da engel olur (Gunn, 2003, s. 390).

Sovyetler, kendi topraklarında yaşayanların, sosyalist fikirleri benimsemelerini ister, adeta halkı buna mecbur kılar. Müslümanların dinine müdahale eden idare, Tanrı tanımazlık ve dinsiz bir yaşamı kabule zorlar. Asıl amaç, her vatandaşının Tanrıya inanmaktan ve dinî ahlâktan mahrum, bir "Sovyet İnsanı" oluşturmaktan ibarettir. Bu maksat istikametinde, okul öncesi eğitimden Üniversiteye kadar dine dayanmayan, insan mahsulü ahlâk anlayışına dayalı bir eğitim usulü hayata geçirilir. Sovyetler devrinde, başta Müslüman ve Hıristiyanlar olmak üzere diğer din müntesipleri de dinî hayatlarını asgari düzeyde de olsun yaşayabilmek için, gizli ve dikkatli hareket etmeye son derece ehemmiyet gösterirler. Sovyet bireyleri, Ateist olmasına rağmen birçoğunun hayat biçiminde rejim korkusundan, dürüst, sade, devlete sadık, hakka ve hukuka dikkat eden fertler olduğu müşahede edilir. S.S.C.B. bütün bunlara rağmen neye göre bir sistem oluşturacağına dair bir karar veremez (Musahan, 2015, s. 231).

Çarlık devrinde işgale uğrayan Müslüman halkların, kendi inançlarını uygulamaları men edilir. Rus yöneticiler Müslümanların terakkisi için dinin lazım olmadığına Müslümanları inandırmak için büyük çaba sarf ederler. *Bolşevikler*'in topluma karşı uyguladığı baskı, kapitalist Batı'nın icraatından farklı gözüküyor. Bolşevikler ilk

olarak, Sovyet Müslümanlarının yaşadığı toprakları parçalarlar ve buralarda milliyetçilik duygularını kaşıyarak tefrika tohumlarını atarlar (Kafkasyalı, 2012, s. 38). İdarenin ifade ettiği gibi, Sovyet insanı, belli prensiplere sahip, dinî anlayış ve millilikten tecrit edilerek, Komünizm anlayışını hedef edinmiş, yüksek seviyeli ve Sovyet ideolojisini benimsemiş fertler olmasını ister. Sovyet yönetiminin genel ideolojik sistemi ve eğitim tarzı bu gibi maksatlara hizmeti şiar edinir.

Kırgızlar, İslâmiyet'i Müslüman Türkler içerisinde en son kabul eden halklardan biridir. Kırgız Toplumunun İslâm dinini kabul süreci, 16-17. asırlarda tamamlanabilir. İslâm'la geç tanışan Kırgızlar, İslâm'ı kâmil manada hazmedemedi, bilhassa Ruslar eliyle İslâm'dan uzaklaştırmak için fiziki ve psikolojik çok büyük zulümlere maruz kalırlar. Kırgızistan'da 1948-1975 seneleri içerisinde, İslâm aleyhine hazırlanan 69 kitap ve yüz binden fazla konferansın yapılması, buna delil olarak gösterilebilir. Kırgızlar, istiklallerini ilan eder etmez, her yerleşim birimine cami yapma projelerine giriştiler. Kırgızların neredeyse hepsine yakını Sünnî Müslümanlar olmakla beraber, aralarında, Ateistler, Hristiyanlar ve diğer inançlarla irtibatlı kişilere de tesadüf edilebilmektedir. Türk dünyasında, misyonerlerin en çok bulunduğu ülkelerden biri de Kırgızistan'dır. Ülkede, kontrolsüz bir inanç hürriyetinin olması, iktisadi açıdan istikrarı sağlayamaması ve siyasi istikrarsızlıkların olması, Batılı misyonerlerin pervasızca faaliyet yürütmelerine sebep teşkil eder (Türkoğlu, 2022, s. 62-64).

İslâm dininin, Kırgız kültürünü oluşturan ve sosyal hayatını dizayn eden en mühim faktörlerden birisi olduğunda şüphe yoktur. Tarih boyunca, Kırgız topraklarında muhtelif devletlerin kontrolünde, İslami talim ve terbiye çalışmaları hep devam edegelmiştir. Lakin ülkede bütün din ve din tedrisatı faaliyetleri, Komünist olan Sovyet rejiminin bu mıntıkaya gelmesiyle beraber yasaklanır (Yusubov, 2016).

Kırgızistan'da bağımsızlık öncesinde dine karşı olan bazı görüşler genel olarak varlığını sürdürse de, bazı dinî çalışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır (Ömüralıulu, 1994). Bu dönemde birçok Kırgız idareci ve münevver kişi, din lehine fikir serdetmeye başlamıştır. Dinin toplum hayatı için zaruri olduğu, alkol, uyuşturucu, rüşvet, hırsızlık, yolsuzluk gibi menfiliklerle savaşıma, halkın malını muhafaza, anne babaya saygı gösterme gibi mevzularda dinin gücünden istifade edilmesi gayretleri ortaya çıkmıştır (Ömürdakov, 1990, s. 2). Ruslar tarafından Kırgız toplumuna her ne kadar İslâm'ın birçok kuralı unutturulmaya çalışılsa da, İslâm dininin bir takım kuralları Kırgızların kültüründe yaşamını sürdürebilmiştir (Kıpçak, 1992, s. 1). Günümüz Kırgızistan'ında İslâm'ın lehine yönelik birçok değişiklikler olsa da, Sovyetler Birliği döneminin ruhunu yansıtan, dine mesafeli ve soğuk duruş, bazı kesimlerde hala varlığını devam ettirmektedir (Erdem, 2005, s. 143).

Kırgız Toplumunda Bağımsızlık Sonrası Süreçte Dinî Hayat

Kırgız toplumu bağımsızlık elde ettikten sonra, on yıllarca ayrı kaldıkları ve kendilerine unutturulan İslâm diniyle tekrar ünsiyet peyda etmeye başlar. Kırgızistan, bağımsız bir ülke haline gelince kendi dilini, dinini, gelenek ve göreneklerini serbestçe yaşama fırsatını yakalar. Ancak bu durum Kırgız Toplumunun Komünizmden tamamen uzaklaştığı anlamına da gelmemektedir. Bu arada dini konulara ilgi duyup alaka

kurmaya çalışan kişiler, dinin bir parçasıymış gibi kabul gören baksılık⁷, falcılık ve gelenek-görenekler gibi pratiklere karşı ilgi göstermeye başlarlar. Misyonerlik hareketleri Müslüman Kırgızların dinden uzak oluşları ve siyasi otorite zayıflığından faydalanarak Kırgızistan'da faaliyet ve çabalarını artırmaya başlarlar.

Bağımsızlık sonrasında, ilk çıkarılan kanunlar içinde yer alan ve 16 Aralık 1991'de uygulamaya giren, "İnanç Özgürlüğü ve Dinî Kurumlar" yasasıyla beraber hem yaygın, hem de örgün din eğitiminde mühim gelişmeler olur. İlk etapta İslam dinine dair malumatlar, sınırlı da olsa, bir kısım kültür dersleri içerisinde verilmeye başlanır (Akramova, 2006, s. 49).

Misyonerler genelde dinî malumatı zayıf olan kişileri hedef kitle olarak kabul ederken, dinî malumata sahip kişilere vakit ayırmayı pek arzu etmemişlerdir. Soros Vakfı'nın 1996 senesinde Oş şehrinde tertip ettiği bir kompozisyon müsabakasına katılmak isteyen bir Kırgız delikanlının, tetkikat neticesinde İslam'a dair malumat sahibi olduğu tespit edilmesi sebebiyle, müsabakaya girmeden elenir (Erşahin, 1998, s. 102). Kırgızistan'da faaliyet gösteren Hıristiyan misyonerlerin adedi, ülkeye İslam'ı yaymaya gelen Müslümanlardan takriben üç kat daha çoktur. Kırgızistan'da yaşayan hâlihazırdaki Hıristiyanların oranını, nüfusun yedide birini teşkil ettiği nazarı itibara alındığında, ülkede çalışan misyonerlerin nispetinin, İslâm dinini neşredenlere nispetle çok daha fazla olduğu anlaşılır (Pay, 2008, s. 239).

Kırgızistan'ın ilk lideri Akaev'in katkısıyla "Dinî İnanç Hürriyeti ve Dinî yapılar"⁸ yasası çıkarılır. Bu yasanın bir maddesinde, "devletin dinden ayrıldığı ve bu sebeple devlet, herhangi bir dini, resmî din olarak kabul edemeyeceği" belirtilerek Laiklik sistemine atıfta bulunulur.⁹

Kırgızistan'daki bütün dinlerin ibadethane, dernek, vakıf, okul ve eğitim merkezleri şeklinde müesseseleri mevcuttur. "Müftiyat" olarak isimlendirilen, Kırgızistan Müslümanları Dinî İdaresi kurumu, istiklallerinin ilk senelerinde kurulmuş ve hâlen çalışmalarına devam etmektedir. Kırgızistan'da, Müslümanlar için kurulan her bir üniversite, okul, enstitü, ibadethane ve medresenin bir şekilde Müftiyat ile bir bağlantısı bulunur. Müftiyat kurumu kendini, yukarıda zikredilen kurumların üstünde görmekte ve gerektiğinde müdahale hakkının olduğunu kabul etmektedir (Kozukulov, 2005, s. 183).

80'li senelerde Sovyetler Birliği'nde, "yeniden yapılanmanın" başlamasıyla beraber, Orta Asya ülkelerinde dinî hayat hareketlenmeye ve yeniden yapılanmaya başlar, dinle alâkalı hususlarda ciddi tatbikatlar oluşur. Hürriyet öncesi, diğer Orta Asya Devletlerinde olduğu gibi Kırgızistan Dinî İşleri de merkezi Taşkent'te olan Orta Asya Müslümanlarının Dinî İdaresine iltisaklı idi. Kırgızların istiklallerine kavuşma sonrası, 17

⁷ **Baksı:** Bu kelime "bak" sözcüğünden türemiştir. Günümüzde daha çok Budistler için kullanılan bu kelime "geleceği gören, gelecekte meydana geleceklere önceden bilen, kehanet sahibi, medyum" manalarına gelirken "şair, ozan, hikmet ehli ve anlatıcı" manalarına gelmekteydi. İslam öncesi dönemdeki Türklerde fal ve büyü konusunda uzman olan kişiler (baksılar) oldukça meşhurdur. Baksılar, o devrin "hekimleri, şifa dağıtıcıları" gibiydi. Birçok özelliğe sahip olan baksıların bu yetenekleri içerisinde "saz, davul, kopuz gibi müzik aletleri kullanma", "hikâye ve masal anlatıcılığı" vazifelerini yerine getirirlerdi (Kafakalem, 2021).

⁸ Kırgız Cumhuriyeti'nin Dinî İnanç Hürriyeti ve Dinî Yapılar Yasası, 16 Aralık 1991. No 656-XII

⁹ Bkz: Kırgız Cumhuriyeti'nin Dinî İnanç Hürriyeti ve Dinî Yapılar Yasası, 16 Aralık 1991. No 656-XII

Eylül 1993 yılında, *Müftüyat* ve Kırgızistan Müslümanları Dinî İdaresi, Taşkent'ten bağımsız olarak tesis edilir (Kozukulov, 2010, s. 130).

Din İşleri Devlet Komisyonu'nun 1996 senesinde oluşturulmasıyla, devlet-din ilişkilerinde yeni kanuni değişikliklere gidilir ve devletin din tedrisatına yönelik siyaseti yeni bir şekil kazanır. Bununla beraber din eğitime dair birçok problemler de oluşmaya başlar. Kanuni olarak birçok problem çözüme kavuşmuş olsa da bugün hâlâ dinî eğitim-öğretimde, imamların yetişmesinde, medreselerde, camilerde çözülmesi ve netliğe kavuşturulması gereken birçok konu mevcuttur.

Bağımsızlık sonrası, Kırgızların dindarlaşma seviyesinde artış olmakla beraber, radikal İslami yapıların ve Hristiyan misyonerlerin Kırgızistan'da çalışmalarını arttığı ve yandaş topladıkları dikkati çekiyor. Bu yapıların, bölge halkı tarafından kabul görmesinin birçok toplumsal sebepleri bulunuyor. Bunlar arasında; işsizlik oranında artış, genel yoksulluk, sosyal güvenceye sahip olamama, devlet işlerindeki yolsuzluk ve kötüye kullanmalar sayılabilir. Sovyetler Birliğinin parçalanmasıyla beraber, toplumun ahlâki yapısında boşluk ve problemlerin meydana gelmesi, kimlik anlayışındaki karmaşa, sosyal yapıdaki problemlere, ancak dinin çözüm üretebileceği düşüncesi, Kırgızistan'da dinin popülaritesinin artmasına sebep olur. Sovyet sisteminin nihayete ermesiyle Kırgızistan'a dinle alakalı materyallerin gelmesi, internet, radyo ve televizyonlar kanalıyla dinî muhteviyatlı programlara ulaşılabilir olması, okullarda dinle alakalı hususlarda dersler icra edilmesi, İslam'a olan alâkayı ziyadeleştiren maddeler arasında sayılabilir (Heyat, 2004, s. 281).

Kırgızistan'a Almanya, ABD ve Güney Kore olmak üzere pek çok ülkeden Baptistler, Katolikler, Protestanlar, Evanjelistler, Yehova Şahitleri, Mooncular, İsa Mesih Kilisesi, Malakanlar, vb. Hristiyanlığın muhtelif mezheplerine mensup misyonerler gelmektedir. Bunlara ilaveten, Maharişiler, Budistler, Hindular, Krişnacılar, Ateşperestler, Satanistler, Bahaîler vb. diğer din, mezhep ya da akidelere mensup çok fazla fert geliyor. Bununla beraber İslam'ı öğretmek için gelen Vahhabîler, İsmailîler, Ekremîler, Hizbu't-Tahrir ve başka yapılar da mevcudiyeti sürdürüyor (Erdem, 2005, s. 13). Kırgızistan'a gelen Rus Ortodoks misyonerlerin asıl hedef kitlesi, Kırgızistan'da yaşayan Rus kökenli Hristiyanlar olmuştur. Rus misyonerlerin Kırgız, Kazak ve Türkmenlere yönelik tesirleri yok denecek derecede azdır (Kutlu, 2002, s. 437).

11 Eylül 2001 olayı, her tarafta olduğu gibi Kırgızistan'da da dikkatlerin Müslümanların üzerine teksif edilmesine sebep olur. Müslümanlara ait yapılar ciddi devlet kontrolünde olmasına rağmen, Hristiyanlara ait ev kiliseleriyle, lisan öğretimi, bilgisayar kursu gibi muhtelif isimlerdeki merkezlerin resmîyetten ve resmî kontrolden uzak olduğu görülüyor (Pay, 2008, s. 249).

Sovyetlerden bu yana mevcudiyetini sürdüren Kırgızistan Müftülüğü, ilk defa 1943 yılında SSCB devrinde, Özbekistan'ın Taşkent kentinde "*Orta Asya ve Kazakistan Din İdaresi Başkanlığı*" ismiyle, merkezi bir yapı/Kadılık tarzında teşekkül ettirilir. SSCB'nin tarih sahnesinden çekilmesiyle, Özbekistan'daki baş müftülükle irtibatlı devletler, bu yapıdan ayrılıp kendi müftülük sistemlerini kurarlar. Kırgızistan'ın müftülüğü de bu müftülüklerden biridir. Kırgızistan müftülük teşkilatı, asıl yapısını SSCB'den miras almış

olsa da bağımsızlık sonrası yeni şartlara kendini adapte etmesini bilmiş, (Kozukulov, 2014, s. 195) Kırgız kültürüne ve İslami anlayışa göre yeni bir yapılanmaya giderek, Müslümanların ihtiyaçlarını giderme sürecini başlatır.

Hukuki cihetten din eğitiminin temeline bakınca, din eğitim ve öğretiminin insani temel haklardan olduğu aşikârdır. Binaenaleyh, Kırgızistan Anayasası da vatandaşlarının inanç ve vicdan hürriyetlerini kabullenerek din eğitim ve öğretiminde vatandaşlarına imkânlar sunar. Kırgızistan Anayasası ve Uluslararası anlaşmalarda ülkenin kanunlaştırdığı dinî talim ve terbiyeye dair herhangi bir mâni bulunmuyor (Colaliyeva, 2018, s. 292-293). Bununla birlikte, 1991 tarihinde demokratik ve laik temellere dayanan Kırgız Cumhuriyeti'nin inşasıyla Müslümanlar, inançlarının gereğini ifa edebilecekleri, dinî değerlerini öğrenme ve öğretme hususunda büyük bir imkâna kavuşurlar.

Genç bir cumhuriyet kuran Kırgızlar, dinî tedrisata bir engel olmadığına göre ortaokullardan başlayarak, daha üst seviyelerdeki öğrencilere kadar, Kırgızların dinî ve dünyevî kültür zenginliklerini çocuklara hem nazari ve hem de tatbiki olarak öğretmeye muktedirler (Amber, 2021, s. 52-53). Kırgız toplumu, bu dinî ve dünyevî ilimlerle donanımlı olduğu takdirde emin adımlarla ilerleyebilir ve dünya konjonktüründe hak ettiği yere gelebilir.

70 sene dine düşman olan Sovyet sistemi altında kalan, ateist düşünceyle yetişen Kırgızlar dinlerini neredeyse tamamen unuturlar. Ancak Kırgızistan'da bütün engellere rağmen dinini öğrenen ve öğretenler azda olsa varlığını sürdürür. Bazı ev ve camilerde gizli tedrisat devam eder, ancak yasaklar ve göçebe hayatın getirdiği zorluklar sebebiyle düzenli bir din eğitimi gerçekleştirilemez (Polat, 2005).

Kırgızistan'ın bağımsızlığını elde ettiği ilk yıllarda, İslam ülkelerine dinî tedrisat için öğrenciler gönderilmeye başlanırken, diğer yandan, İslam ülkelerinden de, Kırgızistan'a İslam tedrisatı için resmi ya da gayri resmi yollarla öğreticiler gelmeye başlar. Kırgızistan'a sadece İslami gruplar gelmemiş, diğer din müntesipleri de gelmeye ve kendi inançlarını neşretmeye başlamışlardır (Murzarayimov & Köylü, 2019).

Kırgızistan'da Rus, Alman ve Güney Kore kökenli insanların da bulunması, Hıristiyanlığı yaymaya çalışan misyonerlerin, ülkede rahatlıkla çalışma imkânı bulmalarına vesile olur. Bununla beraber Kırgızistan, Rusya, ABD ve Çin arasında bir denge siyaseti gütmeye çalışması, demokratikleşme faaliyetlerinde mühim çalışmalar yapması ve Türk cumhuriyetleri içerisinde maddi açıdan sıkıntılı olması gibi içtimai, iktisadi, jeopolitik ve kültürel etkenler sebebiyle, bu tarz çalışmalara karşı son derece savunmasız vaziyettedir. Misyonerlik yapılarının yanındaki başka bir tehlike de İslami olan yapıların radikal tarzda yapılar olmasıdır (Erdem, 2005, s. 58). İslamlaşmanın geç tarihlerde tahakkuk etmesi, İslâm'ın adetmiş gibi yaşanması ve genelde dinî malumatların kâfi derecede olmaması, Kırgızların, dinlerini bırakıp Hıristiyanlaşmalarına (Peyrouse, 2004, s. 659) veya diğer dinleri seçmelerine sebep teşkil eder. Nitekim Oş şehrinde gerek üniversite ve gerekse de orta öğretim talebesi veya normal halktan olan hanımlara müteveccih dinî talim ve terbiye veren bir tek müessesenin bulunması, halkın misyonerlik çalışmaları karşısında ne kadar çaresiz olduğunu anlamak açısından dikkat çekicidir (Heyat, 2004, s. 283).

Birçok ülkede halkın dinî ihtiyaçlarını yerine getirecek fertler yetiştirmek için devletin kontrolünde, din eğitim-öğretim müesseseleri vardır. Lâkin Kırgızistan'ın bağımsızlığa kavuştuğu ilk on yılında ilk ve ortaöğretim düzeyinde, devlete bağlı dinî talim-terbiye veren okullar açılmamıştır (Yılmaz, 2002, s.108). 2017 yılında Kırgızistan Müftülüğüne bağlanan, İslam Üniversitesi, ilk olarak 1991 yılında Hz. Ömer medresesi ve 2008 yılında da İslam üniversitesi olarak açılmıştır. Kırgızistan'da devlete bağlı 4 İlahiyat Fakültesi, 1 İlahiyat Yüksek Okulu,1'de imam hatip lisesi mevcuttur. Oş Devlet Üniversitesinin İlahiyat Fakültesi 1993 yılında ve İmam-Hatip Lisesi de 2013 yılında hizmete girmiştir. Bu iki kurum Türkiye Diyanet Vakfı'nın himayesinde açılmış ve bütün giderleri de bu vakıf eliyle yerine getirilmektedir. 2004'te açılan Araşan İlahiyat Fakültesi de Bişkek'te Oş Devlet Üniversitesi'ne bağlı olarak çalışmakta ve Hüdayi Vakfı tarafından desteklenmektedir. Sonraki dönemde Bişkek'te İ. Arabaev ismindeki Devlet Üniversitesi'nde İlahiyat bölümü hizmete girmiştir. Aynı Üniversite devletin din komisyonu kurumuyla işbirliği protokolü çerçevesinde İlahiyat yüksekokulu açmıştır. 2012 yılında Türkiye-Kırgızistan Manas Üniversitesi bünyesinde de İlahiyat Fakültesi açılmıştır (Kozukulov, 2020, s. 190-191). Ayrıca 102 medrese ve 9 Yüksek İslam Enstitüsü mevcuttur. Bunlardan 78'i faal vaziyettedir. Günümüzde takriben 8.000'e öğrenci bu müesseselerde eğitime devam etmektedir (Azatlık radiyo, 2019).

Kırgızistan'da Misyonerler ve Misyonerlik kuruluşları görüşlerini yaymak için aktif çalışma sergilemektedirler. Bunlar taraftar toplamak için hile yoluna gitmekte, rüşvet vermekte, seminerler tertip etmektedirler. Bu seminerlerde, Kırgız halkını kendi taraflarına çekmek için her türlü çalışmayı ortaya koymaktadırlar. Bişkek'te bulunan başka bir misyonerlik kuruluşu ise ülke dışında evlilik imkânı sunarak Kırgız kızlarının maddi sıkıntılarından faydalanarak istismarda bulunmaktadırlar (Yarkov, 2002, s. 85).

Kırgızistan'da dinî yapıların oluşmasında bir kısım faktörler ön plana geçmektedir. Bunlar arasında dinî i cemaatler, mühim bir mevkie sahiptir. Bu yapılardan bir takımı kendilerinin açtığı ve yardımcı olduğu eğitim mekânlarında çalışmalarını yürütürken, bir bölümü ise camilerde faaliyetlerini yürütüyorlar. Kırgız Devlet Din Komisyonu'nun malumatlarına göre, Kırgızistan'da, takriben 30 civarında din ve dinî akım, 2864 dinî organizasyon faaliyette bulunuyor. Bunlardan 2393'ü resmi kayıt altındadır. Kırgızistan'da faal olan İslami cemaatler arasında Nurcular, Tebliğ cemaati, Süleymancılar, Adep Başatı Fondu, İsmailiye, Ahmediye (Kadıyanilik) cemaatleri sayılabilir (Şarşekov, 2017, s. 229). Bunlar içinden Pakistan tandanslı tebliğ cemaati Ülkenin en müessir ve yaygın dinî grubu olarak çalışmalara devam ediyor. Bu cemaat başka birçok dinî yapı gibi dış mahreçli olmakla beraber, ülkedeki müntesipleri yönüyle tamamen mahalli bir hüviyete bürünmektedir. Bunlar mahalli dinî anlayışa mutabık olarak Hanefi-Sünni anlayışı takip etmekte, Kırgız halkıyla kolay bir şekilde ünsiyet kurmakta ve ülkenin her noktasında faaliyet yürütebilmektedirler (Cebeci , 2016, s. 115).

Kırgız Gençlerinin Dine Karşı Tutum

Bu çalışmanın amacı, Kırgız gençlerinin dine karşı tutumlarının belirlenmesidir. Bunun için hazırlanan veri seti, örnekleme yöntemi ile 2008 yılında Bişkek'teki Kırgız gençlerine uygulanmıştır. Ankette 20 soru sorulmuştur. Ankete 16-35 yaş arası 400 kişi katılmıştır. Bu çalışmada bire bir görüşmeler, 20-30 dakika sürmüştür. Sonuçları SPSS programı

kullanılarak analiz edilmiştir. Anket yöntemiyle elde edilen veriler, yüzde yöntemiyle değerlendirilmektedir.

Toplum içinde bir yaratıcıya inananların olduğu gibi, inanmayanların bulunması yadırganamaz bir durumdur. Kırgız gençleri de elbette inanç yönünden bazı tutumlara sahiptirler. Aşağıda bu tutum ve inançlara dair netice ve değerlendirmeler yer almaktadır.

"Neye inanıyorsun?" sorusuna yanıt verenlerin %98'i Allaha inandığını söylerken,%2'lik bir kesimde cevap vermemiştir. "Doğa üstü güçlere inanıyor musun?" sorusuna katılımcıların %26'sı "evet", %60'ı "hayır" cevabını vermiş ve %14'lük bir kesimde cevap vermemiştir. Katılımcılara, "Astrolojiye inanır mısın?" sorusu yöneltince %22'si "inanıyorum",%70 "inanmıyorum" %8'lik bir kesimde cevap vermemiştir. Bu konuya dair durum, tablo 1'de açıklanmaktadır.

		(%)		
		Evet	Hayır	Cevap yok
1	Allah'a inanıyorum	98	0	2
2	Doğa üstü güçlere inanıyorum	26	60	14
3	Astrolojiye inanıyorum	22	70	8

Tablo 1: Katılımcıların inanç durumu

Gençlerin dinî vazifelerini yerine getirme durumları ile ilgili sorulan soruya şu cevaplar verilmiştir. İnananların %41'i düzenli olarak Kur'an-ı Kerim tilaveti, dua, hac ve oruç gibi dinî ibadetleri yerine getirmektedir. Katılımcıların %42,6'sı düzenli olarak yapamasa da ibadetleri yerine getirdiğini; %6'sı, Müslüman olduğunu, ancak ibadetleri yapmadığını beyan etmiş ve %11,1'i bu soruya cevap vermemiştir. Bu konuya dair durum, tablo 2'de açıklanmaktadır.

No	Bilgi	(%)
1	Dinî vazifelerimi daima yaparım	40.7
2	Dinî vazifelerimi bazen aksatsam da yapmaya çalışıyorum	42.6
3	Dinî vazifeleri yapmıyorum	5.6
4	Cevap veremem	11.1

Tablo 2: Dinî vazifeleri yerine getirme oranı

Gençlerin "ibadetler sırasında camiye gidişiniz hangi sıklıkla olmaktadır" sorusuna ankete katılanların %48'i "haftada bir", %8'i "ayda bir", %4'ü "altı ayda bir", %6'sı "yılda bir kez" camiye gittiğini, %34'ü ise "hiç" camiye gitmediğinin ifade ediyor. Her şeyden önce gençlerin İslam'a karşı olumlu bir tutum içinde olmaları, yoldan sapmamaları ve İslam'ın topluma, inanca, nezakete ve Kırgızların günlük yaşantısındaki davranışlarına olan etkisini kabul etmeleri dikkat çekiyor. Bu konuya dair durum, tablo 3'te açıklanmaktadır.

Dinî İnançlar Zaviyesinden Kırgızların Dünü-Bugünü ve Kırgız Gençlerinin, İnançlara Karşı Olan Tutumları

No	Bilgi	(%)
1	Haftada bir defa giderim	48
2	Ayda bir defa giderim	8
3	Altı ayda bir defa giderim	4
4	Yılda bir defa giderim	6
5	Gitmiyorum	34

Tablo 3: Camiye gitme sıklığı

Dine inanmaya tesir eden sebeplere bakıldığında, ankete katılanların %47,6'sı aile terbiyesine dayalı olarak inanmaktadır. Gençlerin %19'u çevresindeki insanların katkısıyla inandıklarını beyan etmektedir. Yine %19'luk bir dilimde manevi boşluğu doldurma arzusuyla inandıklarına işaret etmişlerdir. %9,5'i dinî kaynakların etkisiyle inandığını, %4,8'i ise maddi sıkıntı içinde olduklarından inanmaya mecbur olduklarını ifade etmişlerdir. Bu konuya dair durum, tablo 4'te açıklanmaktadır.

No	Bilgi	(%)
1	Aile terbiyesi	47,6
2	Çevredeki insanların etkisi	19,0
3	Manevi boşluğu doldurma arzusu	19,0
4	Dini kaynakların etkisi	9,5
5	Maddi zorluklar	4,8

Tablo 4: Dine İnanmaya tesir eden sebepler

Yukarıdaki tablodan da anlaşıldığına göre, çocukları yetiştiren ailelerin, çocuklarla vakit geçirebilecekleri bir ortam oluşturmada hem evin içinde ve hem de evin dışında proaktif olmaları gerekmektedir. Bu ortamı oluşturma şeklide; hediyeleşme, yemeklerde beraber olup konuşmalar yapma, evde veya okulda eğitici tarzda eğlence partileri düzenleme gibi programlarla olabilir.

"Allah'a inanmanın sağladığı katkılar nelerdir" sorusuna cevap verenlerin %39,2'si, hayatın gayesini anlamaya yardım ettiğini, %27,5'i hayatlarının istikrara kavuştuğunu, %23'ü manevi zenginliğe ulaştıklarını ve sadece %9,8'ide inanç yoluyla manevi desteğe kavuştuklarını beyan etmektedirler. Bu konuya dair durum, tablo 5'te açıklanmaktadır.

No	Bilgi	(%)
1	Hayatın maksadını anlamak	39,2
2	Hayatta istikrarı sağlamak	27,5
3	Manevi zenginlik kazanmak	23,5
4	Manevi destek almak	9,8

Tablo 5: Allah'a inanmanın sağladığı katkılar

Katılımcılara "Diğer dinler hakkında ne düşünüyorsunuz?" sorusuna %12,2'sinin diğer dinlerden hoşlandığını, %28,6'sının saygı duyduğunu, %10,2'sinin kayıtsız kaldığını, %30,6'sının onaylamadığını, %18,4'ünün olumsuz tepki verdiğini görülmüyor. Ankete

katılanların %30,6'sının diğer dinleri sevmemesinin sebepleri arasında, Kırgızistan'da birçok farklı dinin olması ve bu dinleri tanımayan olmaları yatabilir. Bu durum tablo 6'da gösterilmektedir.

No		(%)
1	Hoşuma gider ve onaylarım	12,2
2	Saygıyla karşılarım	28,6
3	Fark etmez	10,2
4	Onaylamıyorum	30,6
5	Nefretle muamelede bulunurum	18,4

Tablo 6: Diğer dinlere karşı tutumlar

Ankete katılanların yaklaşık %45,7'si dinle alakalı yasaları bilmezken, %37'sinin yasalardan haberi bulunmaktadır. Ankete katılanların %17,4'ü ise bu soruya cevap vermemiştir. Çünkü bunlar bu tür yasalardan habersizdirler. Bu konuya dair durum tablo 7 de açıklanmaktadır.

		(%)
1	Evet biliyorum	37,0
2	Hayır bilmiyorum	45,7
3	Cevap yok	17,4

Tablo 7: Katılımcıların Kırgızistan'daki dinî mevzuat bilgisi

Katılımcıların %60,9'u dinî bilgi kaynağı olarak dinî kitapları göstermektedir. Bu nedenle, dinî kitapların içeriği üzerinde devlet kontrolünün güçlendirilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte, ankete katılanların %8,7'si dinî bilgileri, dinî broşürlerden almaktadırlar. Ankete katılanlar içinde, dinini radyodan öğrenen bulunmamaktadır. Katılımcıların yalnızca %2,2'si dinî bilgileri televizyondan aldığını beyan etmektedir. Gençler bizim geleceğimiz olduğu için onlara doğrudan bilgi vermek ilerlememize yardımcı olacaktır. Okullar, gerçek bilgileri içeren dersler ve müfredat geliştirebilirler ülke için hayırlı bir iş yapmış olurlar. Bu konuya dair durum, tablo 8'de açıklanmaktadır.

No	Bilgi	(%)
1	Gazete, Dergi	4,3
2	Televizyon	2,2
3	Radyo	0,0
4	Dinî kitaplar	60,9
5	Dinî broşürler	8,7
6	Başka	23,9

Tablo 8: Ankete katılanlar için ana dinî bilgi kaynakları

Ankete katılanların "Bilgi aldığınız kaynaklar sizi ne kadar etkiliyor?" sorusuna, %36,2'si "çok fazla", %19,1'i "fazla", %29,8'i "normal", %2,1'i "az etkiledi", %12,8'i ise "din

Dinî İnançlar Zaviyesinden Kırgızların Dünü-Bugünü ve Kırgız Gençlerinin, İnançlara Karşı Olan Tutumları

hakkında bilgi sahibi değilim" diyerek cevap vermiştir. Bu konuya dair durum, tablo 9'da açıklanmaktadır

No	(%)
1 Çok fazla etkiledi	36,20
2 Fazla etkiledi	19,10
3 Normal	29,80
4 Az etkiledi	2,10
5 Cevaplayamam	12,80

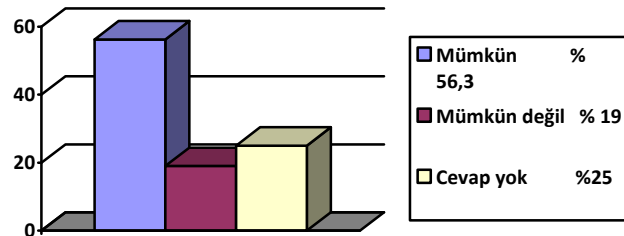
Tablo 9: Dinî bilgilerin alındığı kaynakların etkileme oranı

En çok merak edilen konulardan biri de gençlerin evlenme esnasında, nikâh kıyma yöntemlerine dair verdikleri yanıtlar olmuştur. "Hangi yolla evleniyorsunuz" sorusuna %4,3'ü "sadece resmi yolla", %23,4'ü "önce nikâh, sonraki süreçte resmi muameleye tabi kılma yoluyla", %66'sı, " dinî nikâhın ve resmi muamelenin beraberce yaptırılması yoluyla", %02,1'i ise "sadece dinî nikâh yoluyla" evlendiklerini beyan etmişlerdir. Gençlerin %4,3'ü ise, bu nikâh konusunu hiç düşünmediklerini ifade etmişlerdir. Bu konuya dair durum, tablo 10'da açıklanmaktadır.

No	(%)
1 Sadece resmi nikâh aracılığıyla evlilik	4,3
2 Dinî nikâh yoluyla evlilik (sonrasında resmileştirilen nikâh)	23,4
3 Resmi muamele ve dinî nikâhın beraberce yapılmasıyla olan evlilikler	66,
4 Sadece dinî nikâh	2,1
5 Cevaplayamam	04,3

Tablo 10: Gençlerin evlilik esnasındaki nikâh kıydırma yöntemleri

Katılımcıların "Gelecekte din temelinde çatışmaların olması mümkün mü" sorusuna %56,3'ü "evet mümkün" cevabını verirken, %19'u da "hayır, mümkün değildir" cevabını vermiştir. %25'i ise bu soruyu cevaplamamıştır. Bu konuya dair durum, şekil 1'de açıklanmaktadır

Şekil 1: Din temelli çatışmaların olabirlik oranları

Katılımcılara "Sizce gençler neden radikal gruplara giriyor?" tarzındaki açık uçlu soruya, "dinin, tam anlamıyla bilinmediğinden ve maddi sıkıntılar yaşarken, tutunacak herhangi bir dala yapışma istediğinden kaynaklanmaktadır" diye cevap vermişlerdir.

Sonuç

Toplumun sosyal sistemine ve zihniyetine tesir eden en önemli unsurlardan birisi de dindir. Kırgız Toplumunu da bu dinin etkisinden her zaman, bazen düşük bazen de yüksek derecede etkilenmiştir. Kırgız medeniyetini ve sosyal yaşantısını şekillendiren, mühim faktörlerden birisi olan bu din, İslam dinidir. Tarihi süreçte, genelde Müslüman Orta Asya halkları, özelde Kırgız toplumu, muhtelif yönetimlerin hükümlerinde, İslami talim-terbiye çalışmalarını sürdürmüştür. Çarlık Döneminde bazı sıkıntılar yaşamış ve komünist bir rejime sahip Sovyetlerde de din *afyon* kabul edilerek horlanmış ve diğer din mensuplarıyla beraber Müslümanlar da ciddi baskılar altına alınmıştır. 31 Ağustos 1991 senesinde, demokratik ve laik temellere dayalı, Kırgız Cumhuriyeti'nin inşasıyla Müslümanlar, inançlarının gereğini yerine getirebilme ve dinle ilgili mevzularda eğitim-öğretim görebilme fırsatını belli bir oranda elde etmişlerdir.

Kırgızlar, *Maturidi-Hanefi* çizgisinde hayat süren Müslüman bir topluluktur. Dinsiz ve inançsız bir hayatın sürdürülebilirliği mümkün olmadığından, gençlerin de içinde olduğu Kırgız toplumuna geleneksel ve ata-babalardan miras kalan dinin öğretilmesi, dinî kargaşaların engellenmesine ve toplumsal huzurun sağlanmasına ciddi katkı sağlayacaktır.

Kırgızistan'da İslam dinine olan inancın gelişmesi, doğru dinin öğrenilmesi ve öğretilmesi için yapılabilecek maddeler:

- *Kırgızistan Dinî İdaresi*'nin yapısı gözden geçirilmeli, uzmanların yardımıyla din hizmetinde bulunanlara yönelik kanunlar çıkarılmalıdır. *Din idaresi* alt seviyedeki yapıları kontrol etmeli ve kendi de kontrol edilebilir şeffaflıkla olmalıdır. Parasal konularda devlet kontrolü arttırılmalıdır.
- Din adamlarının yetiştirilmesi ve bilgi düzeylerinin yükseltilmesi için açılmış birçok eğitim kurumu bulunmaktadır. Bu kurumların Kırgızistan'ın dinî sahadaki ihtiyaçlarını karşılayıp-karşılayamadığı, müfredatlarının dinî ve bilimsel açıdan uygun olup olmadığı, bu kurumların talep ve ihtiyaçlarının neler olduğu gibi soru ve taleplere cevap verebilecek sahasında uzman kişilerden müteşekkil devlet tarafından da kabul gören bir yapının oluşturulması gerekmektedir. Bu yapı belli periyotlarla toplantılar yapar, problemleri masaya yatırır ve bu yolla din eğitimine dair kalite ve yeknesaklık sağlanmasına yardımcı olabilir.
- İmam, müezzin ve dinî hizmetlerde çalışacak kişiler hizmete alınırken dinî konulardaki yeterlilik ve güvenlik açısından değerlendirilmeli, devletin ve müftülüğün oluşturduğu bir heyet kanalıyla kabul edilmelidir. Bu yolla donanımlı ve güvenli din adamlarının halkın hizmetine sunulması sağlanabilir.

(Bazen radikal unsurlarla iltisaklı veya dinî konulara vakıf olmayıp farklı mülahazalarla dinî hizmete giren din adamlarının işe girişi engellenmiş olur)

- Devlet, bilim ve eğitim sahasında evrensel kıstaslar tatbik safhasına koyulurken halkın milli ve manevi değerlerini ihmal etmemelidir. Eğer bu ihtiyaçlar karşılanmaz veya ehil olmayanlar tarafından yapılırsa, dinî ve siyasi kargaşaların oluşmasına kapı aralanmış olur.
- Müfredat sebebiyle, ahlak ve din derslerinin olmadığı okullara ahlak ve din derslerinin koyulması ve bu derslerin verildiği okullarda da kaynakların zenginleştirilmesi ile Kırgız gençliğinin dinî sahada aydınlatılması sağlanabilir.
- Camilerde görev icra edecek din görevlilerinin İslam'ın ana mevzularını bilseler bile, sosyoloji, pedagoji, psikoloji, felsefe gibi cemaati ve çevresini alakadar eden konulara dair malumat sahibi olmaları için eğitime tabi tutulup resmi belge almaları sağlanabilir.
- Din görevlilerinin Türkiye'de olduğu gibi devlet memuru olmaları, aylık ve emeklilik gibi sosyal haklarına devletten almaları uygun olacaktır. Aksi takdirde din adamları zekât, sadaka ve diğer yardımlarla muhtaç edilerek itibarsız hale düşerler.
- Geleneksel Kırgız inancıyla paralellik arz eden sivil toplum örgütleri devlet tarafından tespit edilip, devlet-sivil toplum örgütleri beraber çalışarak, genç neslin yetişmesinde ve dinî ihtiyaçlarının yerine getirilmesinde ortak hareket edebilirler. Ancak devletin güvenliğine ve toplumun sosyal dokusunu bozacak zararlı yapılarında tespit edilip hukuki yollarla mücadele edilmesi sağlanabilir.
- Kitap, dergi ve internet gibi dinî kaynakların alınabileceği mecraların, insan hak ve hürriyetleri kapsamında, özgürlük ve güvenlik dengesini de gözeterek devlet tarafından teftiş edilip zararlı olanların izalesine, faydalı olanların içeriklerinin zenginleştirilmesine katkı sağlanmalıdır.
- Camilerin yapımında bölgenin fiziki ve kültürel durumu da göz önüne alınarak mimari açıdan belli başlı kıstaslar oluşturulmalı ve camiler ona göre yapılmalıdır. Camiyi inşa ettiren şahıs veya kurumlar kendi istedikleri şahısları camiye vazifelendirmek istediklerinde ise şartları uygun olanların vazifelendirilmesi; olmayanların ise yetkililerce izin verilmemesi gerekir.

Kaynakça / References

- Akiner, S. (1986). *Islamic peoples of the Soviet Union*. Londra: Second edition.
- Akramova, D. (2006). *Kırgızistan'da orto mekteplerdeki "adeb sabagi' dersinde din eğitimi ile ilgili amaçların gerçekleşme düzeyi örneği (Doktora Tezi)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Amber, S. (2021). Kırgızistan'da Boşanma Sebepleri ve Kırgız Halkına Sosyal Tesirleri" . *Yeni Fikir Dergisi*(13), 40-55.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/yenifikirjournal/issue/67111/1003651> adresinden alındı
- Atkinson, T. (1858). *Oriental and Western Siberia*. New York: Harper&Brothers, Publishers.
- Azatlık radiyo. (2019) *Diniy bilim berüügö mamlekettin maselesi*. Azatlık radiyo. 11 Mart 2019.
https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_religion_politics_opininon/29806387.html.adresinden alınmıştır
- Babanskiy, Y. (1988). *Pedagogika*. Moskova: Moskova Prosveşeniye.
- Basin, B. (1965). O Russko-Kazahskih diplomatıçeskih otnoşeniyah". *Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İlimler Akademisi Mecmuası, Toplumbilim Serileri*, 45.
- Baydildeyev, C. (2013). *Kırgızstandağı Sayasiy Kuuguntuktoolor (1937-1938)*. Bişkek: Maxprint.
- Cebeci , S. (2016). Kırgızistan'da Dini Durum ve Sovyet Sonrası Dini Gelişmeyi Besleyen Etkenler. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 103-117.
- Cevizci, A. (2005). Ateizm. *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, 163
- Cihan, C. (2015). XIX. ve XX. Yüzyılda Bazı Seyyahların Kırgızların Dinî Hayatlarına Dair Gözlem ve Değerlendirmeleri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 219-238.
- Colaliyeva, C. (2018). Din Öğretimi Temelleri: Kırgızistan Örneği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(7), 279-295. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mjss/issue/43001/520555> adresinden alındı
- Elide, M. (1999). *Şamanizm*. (İ. Birkan, Çev.) Ankara: İmge yay.
- Erdem, M. (2005). *Misyonerlik Faaliyetleri ve Türkiye*. Ankara: Türkiye Kamu Sen Yayınları.
- Erşahin, S. (1998). Türkistan'da Misyonerlik Faaliyetleri (KırgızistanÖrneği). *Diyanet İlmî Dergi*, 34(3), 95–114.
- Erşahin, S. (1999). Kırgızların İslamlaşması Üzerine Bazı Mülahazalar. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39, (1), 393-438.
- Gökalp, Z. (2007). *Türk Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: I.Kitap.

Gunn, T. (2003). Shaping an Islamic Identity: Religion, Islamism, and the State in Central Asia. *Sociology of Religion*, 389-410.

Hans, B. (1984). *İslamiyet Sorununun Sovyetlerin İç ve Dış Politikasındaki Yeri*. (Y. Kurat, Çev.) Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Asya – Afrika Araştırmaları Grubu Yayınları, No:7.

Hayit, B. (2000). *Sovyetlerde Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Heyat, F. (2004). "Re-Islamisation in Kyrgyzstan: Gender, New Poverty and the Moral Dimension", *Central Asian Survey* (Cilt 3). doi:DOI: 10.1080/0263493042000321371

Jusubaliev, A. (2007). *Kırgızların İslamiyeti Kabulü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kafakalem. (2021). *Baksı Nedir?* kafakalem.com

<https://www.kafakalem.com/baksi-nedir-baksinin-gorevleri-nelerdi/10311/> adresinden alındı

Kafkasyalı, M. (2012). Tanrısız Bir Düzen Kurgusu: Uluslararası İlişkiler ve Orta Asya'ya Yansıması, *OrtaAsya'da İslam* (Cilt 1). Ankara.

Karpinskiy, B. (1947). *SSSR'din Koomduk Jana Memlekettik Tüzülüşü*. (C. Abayev, & C. Karmışev, Çev.) Frunze.

Kıpçak, J. (1992, 03 05). Ruhîy Döölöttör Kömüskö Kalbasa. *Alam Gazetesi*, s. 1.

Konnikova, R. (1983). *Elge bilim berüü. Kırgız Sovyet Entsiklopediyası*. Frunze: Kırgız Sovyet Entsiklopediyasının Başkı Redaksiyası.

Kozukulov, T. (2005). Tarihi Süreçte Orta Asya ve Kırgızistan'da Din Siyaseti ve Eğitimi. *A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*(24),167-182.

Kozukulov, T. (2010). Günümüz Kırgızlarda Din Anlayışı ve Fenomenleri. *Uluslararası Türk Dünyası Din Anlayışları Sempozyumu*, (s. 130).

Kozukulov, T. (2014). Kırgızistan'da Dini Kurumsallaşma ve Toplum. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniver-sitesi Sosyal Bilimler ve Enstitüsü Dergisi*, 177-209.

Kozukulov, T. (2020). Bağımsızlık Öncesi ve Sonrası Kırgız Toplumunda Din Ve Dini Kurumlar Üzerine Bir Analiz. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 173-206.

Kutlu, S. (2002). *Sovyet sonrası dönemde Türkistan'da Misyoloji ve İnkültürasyon (Kırgızistan örneği, Dinler Tarihi Araştırmaları – III Hıristiyanlı Dünü Bugünü ve Geleceği* ,. Ankara.

Landgell, H. (1885). *Russian Central Asia* (Cilt 1). London: Sampson Low, Marston, Searle and Rivington.

- Levi, S., & Sela, R. (2010). *Islamic Central Asia: An Anthology of Historical Sources*. Bloomington: Indiana University Press.
- Murzarayimov, B., & Köylü, M. (2019). Bağımsızlık sonrası Kırgızistan'da yaygın din eğitimi faaliyetleri ve camiler. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 23(1), 193-211.
- Musahan, A. (2015). Sovyet Rejiminin Müslümanlar Üzerindeki İnanç, Ahlak ve Aile Politikası. *İLTED*(44), 227-246.
- Osmanov, Ö., & Asankanov, A. (2001). *Kırgızistan Tarihi*. Bişkek: MEB Yayınları.
- Ömüralıulu, Ç. (1994). *Tenirçilik*. Bişkek: Kron Yayınları.
- Ömürdakov, K. (1990, 12 08). Til, Dil, Din. *Savettik Kırgızistan Gazetesi*, s. 2.
- Pay, S. (2008). Kırgızistan: Dinlerin Müsabaka Alanı. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 233-252.
- Peyrouse, S. (2004). *Christianity and Nationality in Soviet and Post-Soviet Central Asia Mutual Intrusions and Instrumentalizations* (Cilt 32), Nationalities Papers, 651-674. doi:10.1080/0090599042000246433
- Polat, K. (2005). *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Radlof, W. (1976). *Sibirya'dan (Seçmeler)*. (A. Temir, Çev.) İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Saginbekov, B. (2007). *Kırgızistan'da Ürkün Olayı ve Kırgız Şiirindeki Akisleri*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı/Türk Dünyası Edebiyatları Bilim Dalı.
- Schuyler, E. (1877). *Turkistan* (Cilt 2). New York: Scribner.
- Şarşekov, C. (2017). Kırgızistan Örneğinde Post-Sovyet Orta Asya'da Dini Kimlik Sorunu. *Türk Dünyası Araştırmaları TDA*, 116, 215-234.
- Taşagül, A., Çelik, B., Kemaloğlu, İ., A., Alpargu, M., & Kanlıdere, A. (2013). Bolşevik Yönetiminin İlk Dönemi:1917-1928. A. Taşagül, & A. Kanlıdere (Dü.) içinde, *Orta Asya Türk Tarihi* (s. 202). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset.
- Tümer, G. (2022, 02, 17). *Ayalar Kültü*. (T. İ. Merkezi, Prodüktör) TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/atalar-kultu> adresinden alındı
- Türkoğlu, İ. (2022, 02 14). *TDV İslâm Araştırmaları Merkezi*. TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kirgizlar> adresinden alındı
- Wood, C. (1872). *A Journey to the Source of The River Oxus*. London: John Murray.

Yarkov, A.(2002). *Oçerk İstorii Religiy v Kırgızstane*, Bişkek: Sentr Obce

Yılmaz, H. (2002). Çağdaş Dünyada Din Öğretimi ve Kırgızistan'la Karşılaştırılması. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(1), 91-119.

Yusubov, E. (2016). *Kırgızistan'da Din Eğitimi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Yüce, M., & Dosbayeva, B. (2007). Kırgız Türklerinde Evlenme Geleneği,. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 7-24.

Ziyayev, H. (2000). *Türkistan'da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele*, ç. (A. Çelikbay, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

[itobiad], 2022, 11 (2): 1198-1215

**Türkiye-AB Ticari İlişkileri Ukrayna-Rusya
Savaşı Sonrası Nasıl Değişecek?**

How Will Turkey-EU Trade Relations Change
after the Ukraine-Russia War?

Video Link: <https://youtu.be/RT1d6cAOghQ>

Volkan SEZGIN

Dr., Atılım Üniversitesi, İşletme Fakültesi

Ph.D., Atılım University, Faculty of Business

volkan.sezgin@atilim.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7642-7674

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 19.03.2022
Kabul Tarihi / Accepted	: 15.06.2022
Yayın Tarihi / Published	: 29.06.2022
Yayın Sezonu	: Nisan-Mayıs-Haziran
Pub Date Season	: April-May-June

Atıf/Cite as: Sezgin, V. (2022). How Will Turkey-EU Trade Relations Change after the Ukraine-Russia War? . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (2) , 1198-1215 . DOI: 10.15869/itobiad.1090260

Plagiarism/İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iThenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Volkan SEZGIN).

Yayıncı / Published by: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Türkiye-AB Ticari İlişkileri Ukrayna-Rusya Savaşı Sonrası Nasıl Değişecek?

Öz

Ukrayna-Rusya savaşı, uluslararası ticareti ve küresel tedarik zincirlerini tehdit etmeye devam etmektedir. Bu makale, ihtilaf sırasında ve sonrasında Türkiye'nin ihracatının AB pazarındaki Ukrayna ürünlerinin yerini alıp alamayacağını ve bunun AB-Türkiye Gümrük Birliği (GB) Anlaşması'nın yenileme çabaları üzerinde olumlu bir etkisi olup olmayacağını değerlendirebilmek için her iki ülkenin AB ile olan ticari ilişkilerini karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla, TradeMap ve UN ComTrade verileri kullanılarak, 2017 ve 2021 yılları arasında Türkiye-AB ve AB-Ukrayna ticareti analiz edilmiştir. Bugüne dek, savaş nedeniyle Ukrayna'nın uzun bir süre AB pazarına ürün tedarik edemeyecek olması durumunda Türkiye'nin AB ile ticari ilişkilerinin nasıl değişebileceğine dair ayrıntılı bir çalışma yapılmamış, bu da literatürde bazı boşluklar bırakmıştır. Söz konusu analiz için öncelikle 2021 yılında Türkiye ve Ukrayna'nın AB'ye en çok ihraç ettiği 100 ürünü incelenmiş, Türk ve Ukrayna menşeli ürünlerinin AB 27'nin ithalatındaki paylarını belirlenmiş ve AB'deki payı yüzde 1'den fazla olan ürünler dikkate alınmıştır. Bulgularımız, Türkiye ihracatının özellikle beş ana üründe AB'deki Ukrayna ihracatının yerini alabileceğini göstermektedir. Türk menşeli İki demir-çelik (Gümrük Tarife İstatistik pozisyonu (GTIP) 7208, 7209), bir tarım (GTIP 0802) ve iki elektrikli makine ve ekipmanın (GTIP 8544 ve 8516) AB pazarında Ukrayna pazar payının bir kısmını elde etme avantajına sahip olduğu, ancak Çin gibi diğer tedarikçi ülkelerle rekabetin de zor olacağı belirlenmiştir. Analizimize göre, AB ekonomisi Ukrayna menşeli ürünlerin yerini alabilecek Türk mallarına (özellikle tarım, tekstil, makine ve seçilmiş demir-çelik ürünleri) daha fazla bağımlı olsaydı, iç talebi karşılamak için Türk ürünlerine yönelme ihtimali halinde savaşın GB Anlaşması'nın yenilenme çalışmalarını hızlandırabileceği değerlendirilebilirdi ancak araştırmamız bunun hâlihazırda mümkün görünmediğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ukrayna-Rusya Savaşı, Karşılıklı Ticari Bağımlılık, Avrupa Birliği, Gümrük Birliği, Ukrayna, Türkiye.

How Will Turkey-EU Trade Relations Change after the Ukraine-Russia War?

Abstract

The Ukraine-Russia war continues to threaten international trade and global supply chains. This paper aims to compare Ukraine-EU and EU-Turkey trade relations in order to find out whether Turkey's exports can replace Ukrainian products in the EU market during or after the conflict, and whether this will have also a positive impact on the modernization efforts of the EU-Turkey Customs Union (CU) Agreement. For this purpose, we analyzed Turkey-EU and EU-Ukraine trade figures between 2017 and 2021

using TradeMap and UN ComTrade data. To date, there are no major studies concentrated on how Turkish trade relations with the EU may change if Ukraine would not be able to supply to the EU market for a long time due to the war, leaving certain gaps requiring further attention. For our analysis, we firstly checked top 100 export products of Turkey and Ukraine to the EU in 2021. We determined the shares of Turkish and Ukrainian products in EU 27's imports and took into account of the products whose shares have been more than 1 percent in the EU's imports from the world. Our findings show that Turkish exports might replace Ukrainian exports targeting EU particularly in five main product groups. We identified that Turkish-origin two iron and steel (Harmonized Tariff Schedules (HTS) 7208, 7209), one agriculture (HTS 0802), and two electrical machinery and equipment (HTS 8544 and 8516) have the advantage in the EU market to gain some of Ukrainian market share, while the competition will be severe with other suppliers like China. According to our analysis, the war could have triggered the pace of the CU agreement renovation works to speed up if the EU would depend more on Turkish goods (especially agricultural, textiles, machinery and selected iron and steel products) to replace Ukrainian products in EU markets while EU would feel the need to turn to Turkish items to meet the domestic demand. Our study reveals that this appears not likely in the current situation.

Keywords: Ukraine-Russia War, Bilateral Trade Dependence, European Union, Customs Union, Ukraine, Turkey.

Introduction

The Ukraine-Russia war continues to threaten international trade and global supply chains. It is difficult to predict the final impacts of the conflict over world's trade as of now, but the detrimental effects are expected to raise as global economies are still trying to get over the pandemic and feeling the inflationary pressures.

The war will definitely change the economic and trade relations in Europe and Eurasia, including EU-Ukraine and EU-Turkey commercial relations. Ukraine and Turkey have signed a Free Trade Agreement (FTA) on February 3, 2022 just before the war began, and these countries are among the two crucial suppliers of the EU market.

The EU is the largest trade partner both for Ukraine and Turkey, as it accounts for around 40% of Ukraine's total trade in 2019. Ukraine is the 18th biggest trading partner of the EU accounting for around 1.1 % of EU's total trade. In 2021, Turkey was the sixth largest partner for EU exports of goods (3.6 %) and also the sixth largest partner for EU imports of goods (3.7 %).

Ukraine's total exports to the EU amounted to €19.1 billion in 2019 while the major export products included machinery, iron and steel, agricultural products, mining and chemical products. Turkey's total exports to the EU amounted to \$72.8 billion in 2020 while the main export items were automotive, chemical products and machinery goods which accounted for 39 percent of Turkey's total exports to the EU. Apart from these three sectors, steel, ready-made clothing, textile and furniture sectors are also important for Turkish sectors for the EU market. (See Figures 1 and 2)

Figure 1: Trade between the EU and Turkey, 2015-2021 (Thousand \$)

Source:
TradeMa
p

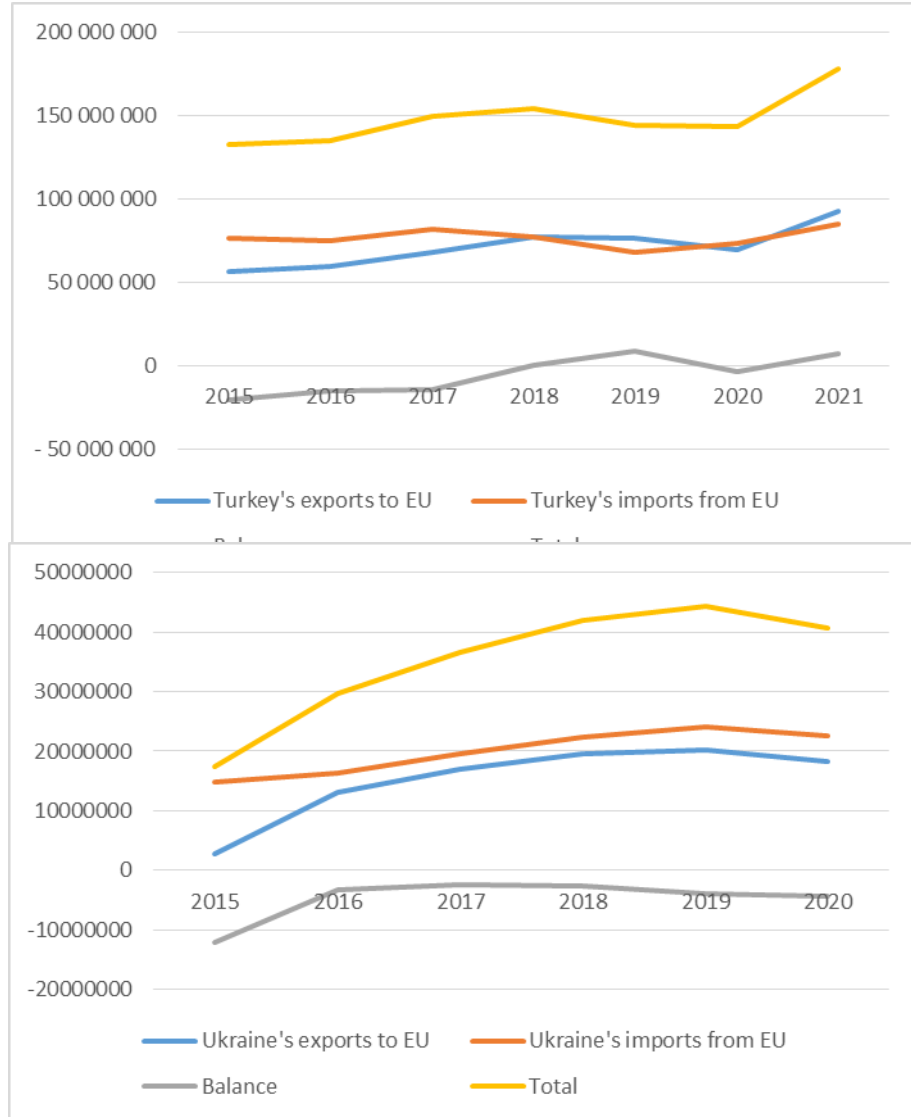
**Figure 2:
Trade
between
EU and
Ukraine,
2015-
2020
(Thousa
nd \$)**

Source:
TradeMa
p

It can be stated that Ukraine is not only a close trade partner of the EU, but it is the major global

producer of sunflower oil, making up more than half of the exports in the world. Ukraine is also a significant global supplier of wheat, corn and other coarse grains. Turkey, on the other hand, is one of the leading providers of agricultural products (hazelnut, wheat flour, figs, and cherries), iron and steel, textiles, automobiles and electrical equipment in the world.

These two countries have immediate commercial relations as well. Interestingly, the composition of Turkish exports basket is not very different than Ukraine's as both of the countries are important suppliers of agricultural, textiles and iron and steel items in the world. Ukraine was Turkey's twelfth biggest importer and twentieth biggest export partner in 2021. Turkey's total goods imports from Ukraine increased by 74 percent when compared with 2020, and reached to \$4.5 billion while Turkey's exports to

Ukraine surged by 38 percent to \$2.9 billion in the same period. Schiffling et al. (2022) note that some countries are particularly dependent on grain from Russia and Ukraine: Turkey and Egypt rely on them for almost 70% of their wheat imports.

Taking into account that Ukraine's and Turkey's export baskets are not very different than each other, the countries were rivalries in the EU market before the war started. In this regard, this paper aims to compare both countries' trade relations with the EU to find out whether Turkey's exports can replace Ukrainian absence in the EU market in deference to the presence of other opponents, and whether this will have also a positive impact on the accelerating modernization talks of the EU-Turkey CU Agreement.

In spite of the fact that there are some studies on evaluating the how Russia-Ukraine conflict will shape trade in Europe, Eurasia and Middle East, there are not many studies in the literature which concentrated on how Turkish trade may be influenced if Ukraine would not be able to supply to the EU market for a long time due to the war. This study aims to fill in this gap.

The study is organized as follows: Section 1 introduces the topic, Section 2 provides information about the literature review, Section 3 discusses how the conflict in Ukraine may affect Turkey-EU commercial relations, and Section 4 conveys the conclusions.

Literature Review

The subject on how Russian-Ukraine conflict will affect economies and world's trade are few, and it continues to attract attention. Questions still remain on how long the conflict will last, and the channels that the war will affect economies. The impacts seem to be multifarious and depend on the following: Structure and operability of the markets during the war, maintainability of the supply chains, trade restrictions, logistical difficulties, the magnitude of sanctions, existing trade relations between the countries in the region, periods that trade irritancies will remain in force, infrastructural problems, alternative trade markets for Russia's and Ukraine's trade partners etc.

Aiming to evaluate the economic effects of the conflict, Liadze et al. (2022) claim that main influence of the war over the world economies will be increasing energy prices, less confidence and weaker financial markets. The authors note that an important channel of trade spill overs is agricultural exports, for instance around 80 per cent of exports of sunflower oil are accounted for by Ukraine and Russia. Supply chain disruptions together with sanctions would induce prices for wheat and other grains to hike, which would exacerbate the inflationary pressures. Astrov et al. (2022) assert that that Russia's exclusion from swift would severely disrupt global payments, international trade, and supply chains.

Focusing on the country-level impacts of the war, Abdelaaziz et al. (2022) state that the impact of the conflict on Morocco's foreign balance will be around at 6.5% of GDP in 2022 as price increases will aggravate inflationary pressures. They also underline the conflict will negatively affect both African energy and food importers.

Underlining the effects on trade of agricultural goods, Patterson (2022) specifies that Ukraine is denoted as the Europe's breadbasket, but this seriously understates Ukraine's importance since it is the major exporter of other staples like sunflower oil.

Ukraine, itself, accounts for about 17%, 12% and 30% of global corn, wheat and sunflower exports, respectively and the immediate effect of the conflict is obvious: 25% of wheat and 43% of corn harvested this year is still to be exported using the major port of Ukraine in Odessa, which is currently blocked.

Dongyu (2022) puts forward that the transportation problems and logistical disruptions will have detrimental effects over the production of Ukrainian and Russian oilseed and grain, together with the restrictions on Russia's exports, which will significantly trigger food security repercussions. The impact will be even harsher over developing and less developed countries as they depend heavily on Russian and Ukrainian wheat. According to Dongyu (2022), food prices which reached its peak as of February 2020 are expected to increase more because of input and transportation costs, port disruptions and continued high demand.

Paulson et al. (2022) underline that the volatilities in the fertilizer and oil prices are currently at extreme levels, which is expected to be exacerbated by the ongoing Russian invasion as it would add extra uncertainty on input costs that might extend to future crop years.

Shedding light on the immediate priorities on global food supply chains, Lang et al. (2022) proposes three actions: Current food supplies should be utilized very efficiently, existing model of global trade should be re-discussed, and as the cost of petrochemicals also rises, the overall system of agricultural production shall be reconsidered.

Redeker (2022) specifies that the Baltics and some Central and Eastern Europe (CEE) member states are expected to feel the direct economic costs of commercial problems between the EU and Russia. Trade disruptions due to war can induce a cut off in overall exports and turn into an economic misery for these countries. According to Redeker (2022), if sector-specific shortages (particularly for agricultural and industry inputs) would arise, this will hit EU's manufacturing and farming negatively.

Concerning the impacts of the war on Israeli business, Yanovskiy (2022) mentions that as the war gets worse, Israel should get rid of weighty and useless arrangements over business making. As per Yanoyvskiy, Israel also needs to develop its gas industry on well-established private property rights to encourage effective investments in the gas business.

For their research, Korhonen et al. (2022) assess recent figures on Russia's economic integration with other countries and evaluate the general picture of Russia's economic integration. They reveal that Russia is still very tightly connected with the global economy through international trade and financial markets.

Ezeani (2022) mentions that consumer prices will surge not only for energy but also for agricultural products like bread as Russia and Ukraine limited control of the wheat market. Another impact may be that European countries would increase their military speeding in NATO.

McCabe (2022) notes that Russia's economy, which is contingent upon exporting oil and gas, will be detracted from the sanctions and this will have repercussions.

As per Schiffing et al. (2022), another effect over the business world might be that the war could worsen microchips shortage as Russia and Ukraine are such key exporters of some metals such as neon, palladium and platinum, all of which are critical for microchip manufacturing.

Papanikos (2022) predicts that a huge trade diversion could take place following the Russian invasion of Ukraine. Papanikos (2022) expresses that Russia might get into trouble if Germany, being the leading trade partner of Russia, would decide to shift to other energy sources.

Touching upon the effects over Turkish economy, Schiffing et al. (2022) indicate that the energy, transport, food, metals and microchips are the five major commodities, which will be hit by war and add that Ukraine meets the half of the sunflower oil demand in the world while Russia and Ukraine together account for more than a quarter of global wheat exports, while some economies are especially dependent on grain imports from Ukraine and Russia, for instance, Turkey and Egypt rely on these countries for almost 70% of their wheat imports.

A seminal study by Oxford Analytica (2022) propounds that Turkey could be hit hard by the war due to close relations with both of the countries and skyrocketing energy costs. According to the study, Turkey is very much tied to Russia as Russia is Turkey's leading gas and wheat supplier, and major tourism partner. In addition, Turkey is the third-largest tourism market for Ukraine and second-largest importer of wheat.

Apart from the research on the effects of the war, there have been very limited assessments on how the war can change trade relations (including trade agreements) between the countries in Europe. Like Ukraine, Turkey has a privileged trade agreement with the EU, which can be considered to have a larger content when compared with the Ukraine's deep and comprehensive free trade area (DCFTA) which got into force in 2017. As Figure 2 illustrates, it can be claimed that DCFTA had a positive impact over the bilateral trade between Ukraine and the EU. Assessing DCFTA between Ukraine and EU, Rabinovych (2022) puts it forward that DCFTA had been a strong engine for trade-related reforms (e.g. countering technical barriers to trade; public procurement; competition and state aid) in Ukraine between 2014 to 2019 while DCFTA had a considerable impact on the interplay of the regulatory spaces and influences in the regions and the role of the EU as a trade power.

If we look from the viewpoint of the CU agreement, it can be argued that Turkey-EU CU was successful in the first years after it was signed in 1996, it is now over a quarter-century old and badly in need of an update. Turkey complains that the deal treats it unfairly while EU side grumbles that Turkey fails to fulfil its obligations under the current CU and applies ex parte trade irritancies. Despite the shared interest in negotiating a CU update in earnest, there has been no concrete steps from the two sides so far, and the war between Ukraine and Russia may also change the power balances.

In spite of the challenges, according to Muftuler-Bac (2017), Turkey-EU functional integration has been partly ensured thanks to Turkey's active participation in research and development and education activities by the EU. On the other hand, Altay (2021) puts forward that Turkey will not be able to actively participate in the decision-making

process by the EU even though the CU will be notably modernized. Altay (2021) also indicates that the CU modernization talks can offer parties the opportunity to strengthen the Turkey-EU relations and pave the way for a strong external differentiated integration instead of a full membership in addition to dealing with current trade problems within the framework of the customs union. We can expect that the EU and Turkey sides can modify the relationship toward building a privileged partnership based upon one of the external differentiated integration models as in the cases of Switzerland or Norway, or from a DCFTA like the one with Ukraine, but it would be abeyant to say whether Turkish part would agree with these models.

To date, no major studies evaluated on how Turkish trade relations with the EU may change if Ukraine will not be able to supply to the EU market for a long time due to the war, leaving certain gaps requiring further attention.

Impacts of the Conflict over Turkey-EU Trade Relations

Can Turkish Exports Replace Ukrainian Exports in the EU Market until Ukrainian Economy Recovers?

Turkey- EU and EU-Ukraine commercial relations vary in terms of products and sectors. According to the trade figures, Ukrainian and Turkish textiles, iron and steel and machinery industries are direct competitors in the EU market. To be able to reveal how Ukrainian and Turkish products compete in the EU market, we firstly checked top 100 export products of Turkey and Ukraine to the EU in 2021. We determined the shares of Turkish and Ukrainian products in EU 27's imports, and took into account only the products whose shares were more than 1 percent in the EU's imports from the world. Following the research, we identified that five Turkish-origin products have a greater chance when compared to others: Two iron and steel items (HTS 7208, 7209), one agriculture good (HTS 0802), and two electrical machinery and equipment (HTS 8544 and 8516) may have the advantage to gain some of Ukrainian market share in the EU market.

Analyzing Turkey's and Ukraine's exports to the EU between 2017 and 2021, it seems that Turkish exports might have a chance to replace Ukrainian exports in the EU market, particularly in the following five products:

Table 1: Top Five Turkish Products which Have the Highest Chance to Replace Ukrainian Goods in the EU Market

Product code	Product label	Share of Turkey in EU-27's imports					Share of Ukraine in EU 27's imports				
		2017	2018	2019	2020	2021	2017	2018	2019	2020	2021
'8544	Insulated wire, cable	0.021	0.019	0.018	0.019	0.024	0.031	0.03	0.031	0.03	0.028

How Will Turkey-EU Trade Relations Change after the Ukraine-Russia War?

'0802	Other nuts, fresh or dried	0.12	0.125	0.126	0.13	0.114	0.011	0.011	0.011	0.012	0.014
'8516	Electric instantaneous water heaters	0.034	0.035	0.036	0.035	0.033	0.013	0.016	0.018	0.019	0.019
'7208	Flat-rolled products of iron or non-alloy steel, hot-rolled	0.05	0.079	0.082	0.06	0.036	0.04	0.027	0.029	0.03	0.047
'7209	Flat-rolled products of iron or non-alloy steel, cold-rolled	0.007	0.018	0.038	0.025	0.057	0.025	0.034	0.026	0.03	0.042

Source: TradeMap

It is important to note that Turkey would have important competitors, particularly when supplying products under HTS 8516 and 8544 to the EU. For instance, according to UN ComTrade stats, EU imported 63.9% of insulated cables and 21.8% of electrical water heaters from China, which made China to lead the list of importers for the goods by far.

The rivalry to supply flat rolled products of iron (hot or cold rolled) to the EU market has been quite intense in the recent years as well. Turkey exported the most items lying under HTS 7208 to the EU in 2020, followed by Russia and Ukraine. (See Table 2). If the war continues, Turkey may further dominate the market in the upcoming term. Ukraine and Turkey ranked 4th and 5th respectively in the list of largest exporters of HTS 7209 to the EU market in 2020, as the first three countries in the list were South Korea, United Kingdom and India. When supplying other nuts under HTS 0802 to the EU, Turkey ranks the second after United States of America (USA), while the United States has a share of 55.4% in the imports of EU.

Table 2: Top Five Exporters of HTS 7208 to the EU Market, 2020

Year	Exporter	Value of Imports (\$)
------	----------	-----------------------

2020	World	\$4,097,882,289
2020	Turkey	\$864,948,151
2020	Russia	\$803,565,639
2020	Ukraine	\$430,774,610
2020	India	\$419,341,019
2020	Republic of Korea	\$409,121,201

Source: UN ComTrade

On the Turkish side, it appears the major gainers can be Turkish iron and steel, and machinery suppliers if the war will last for a long time. However, the war may also harm these industries due to various reasons.¹ To illustrate it, according to Ugur Dalbeler, vice president of Turkish Steel Exporters' Association, recently stated that the inability to import raw materials for steel production might negatively affect Turkish steel industry in the short term, while the war may also provide advantages for Turkish steel exports in the medium term.

Although shares of Ukrainian textile products barely reach 1 percent threshold in EU's imports, Turkish textile producers may also gain some shares of Ukrainian exports in the European markets, although the impacts may be minimal, as can be seen Table 3.

Table 3: Top Four Turkish Textile Products which May Replace Ukrainian Items in the EU Market

Product code	Product label	Share of Turkey in EU-27's imports					Share of Ukraine in EU 27's imports				
		2017	2018	2019	2020	2021	2017	2018	2019	2020	2021
'6204	Women's or girls' suits, jackets, etc.	0.99	0.102	0.102	0.104	0.121	0.005	0.005	0.004	0.004	0.003

¹ An important point to consider is if these producers directly use Ukrainian raw materials to produce their final goods and/or how their loss of markets shares in Ukraine and Russia will affect their business. The final outcome will heavily depend on bilateral trade relations.

How Will Turkey-EU Trade Relations Change after the Ukraine-Russia War?

'6203	Men's or boys' suits, jackets, etc.	0.084	0.079	0.082	0.084	0.088	0.007	0.007	0.007	0.007	0.008
'6104	Women's or girls' suits, jackets, blazers, dresses etc.	0.082	0.085	0.084	0.087	0.09	0.003	0.004	0.003	0.003	0.003
'6307	Made-up articles of textile materi.	0.015	0.015	0.016	0.01	0.03	0.005	0.005	0.006	0.001	0.004

Source: TradeMap

Other sectors, which might enjoy limited possible gains, are the furniture and construction sectors, as can be seen in Table 4.

Table 4: Other Turkish Products which May Substitute Ukrainian Goods in the EU Market

Product code	Product label	Share of Turkey in EU-27's imports					Share of Ukraine in EU 27's imports				
		2017	2018	2019	2020	2021	2017	2018	2019	2020	2021
'9403	Furniture and parts thereof	0.016	0.017	0.018	0.019	0.022	0.005	0.006	0.008	0.009	0.011
'9401	Seats	0.02	0.021	0.022	0.021	0.02	0.005	0.006	0.007	0.007	0.008
'7326	Articles of iron or steel	0.028	0.029	0.028	0.029	0.032	0.003	0.003	0.003	0.004	0.005
'3923	Articles for the conveyance	0.02	0.02	0.022	0.023	0.025	0.001	0.001	0.002	0.002	0.002
'7308	Structures and parts of structures, e.g., bridges etc.	0.011	0.017	0.019	0.026	0.028	0.002	0.001	0.002	0.002	0.002
'8536	Electrical apparatus for switch.	0.008	0.009	0.008	0.009	0.011	0.003	0.003	0.003	0.002	0.002
'7204	Ferrous waste	0.008	0.008	0.007	0.009	0.01	0	0	0	0	0.002

	and scrap										
'8479	Machines and mechanical app.	0.006	0.006	0.007	0.009	0.009	0.001	0.001	0.001	0.001	0.002
'8414	Air or vacuum pumps	0.008	0.009	0.01	0.01	0.009	0.001	0.001	0.001	0.002	0.002
'8511	Electrical ignition or starting equip.	0.035	0.033	0.033	0.033	0.027	0.002	0.002	0.003	0.004	0.003
'3925	Builders' ware of plastics, n.e.s.	0.019	0.019	0.02	0.024	0.028	0.002	0.003	0.004	0.005	0.008

Source: TradeMap

Can War Spur EU-Turkey Customs Union Agreement Modernization Talks?

The CU between the EU and Turkey came into force in 1996 with the form as noted by the Ankara Agreement. Sezgin et al. (2020) indicate that the association agreement, which is also known as *Ankara Agreement*, was signed between the parties on September 12, 1963 and the agreement came into force in 1964. The important facet of this plan was founding a CU so that both parties can trade industrial goods and agricultural products without any trade restrictions and frictions. The EU-TR CU not only envisages termination of all custom duties and trade restrictions bilaterally, but also calls for undertaking preferential and autonomous trade policies of the EU including Free Trade Agreements (FTAs) which the EU has already concluded with the third countries (EU FTAs).

Bilateral trade has more than quadrupled since the CU came into force and some scholars consider that CU has had a significant role in boosting Turkey's growth and increasing Turkish producers' competitiveness. EU countries continues to be top trade market for Turkey: the EU accounted for 36.8 % of Turkey's trade in 2020, down slightly from 36.9 % in 2019. Turkey was the EU's sixth-largest trading partner, representing 3.6 % of the EU's global trade in goods in 2020. In 2020, Turkey exported \$72.8 billion of goods to the EU and imported \$81.3 billion; 41.3 percent of Turkey's exports were to the EU. Turkey has had a negative balance of trade with the EU in nine of the last ten years, but the gap between imports and exports has been steadily closing, and Turkey ran a \$1.75 billion trade surplus with the EU in 2019. The trade figures, which can be seen at Table 5 below, provides evidence how CU helped bilateral trade to lift in the last four decades.

Table 5: Turkey's Total Trade with European Union (million \$), 1980-2020

Year	Value of Turkey's Exports to the EU	Value of Turkey's Imports from the EU	Export/Import Ratio
1980	1,595	3,079	0.52
1990	7,596	10,492	0.72
2000	15,688	28,552	0.55
2010	49,553	66,600	0.74
2020	70,019	73,337	0.95

Source: Author's calculations using TradeMap and UN ComTrade

Turkey's success in aligning with the common trade regime of EU assisted trade figures to grow. ² After CU, Turkish economy went into a transformation process. According to the Ministry of Trade of Turkey, the share of Turkey's agricultural products exported to the EU decreased from 15.4 percent to 7.9 percent between 1995 and 2020, while the share of textile and clothing products diminished from 42.1 percent to 20.1 percent in the same period. On the other hand, the share of Turkey's automotive products exported to the EU soared from 2.5 percent to 20.8 percent while the share of machinery products increased from 2.7 percent to 10.9 percent.

Despite CU's advantages, Turkey and EU are concerned with the current status of the CU. It can be asserted that CU has been beneficial for both of the sides so far. However, in years, as the global economy and commerce have changed, the partner's objectives, needs and expectations have deteriorated as well. First, the EU is currently the first biggest trade block of the world at the moment and it has reached a huge market capacity with its members. Besides, the EU represents the %5 of the world population and 20% of global trade. Although Turkey has expected to be an important partner for the EU, it could be claimed that CU lost its importance for the EU as EU is a giant for world's trade while Turkey represents around 1% of the global trade.

On the other side of the coin, Turkey's main complaint about the CU Agreement has been the EU's free trade agreements (FTAs) allowing third countries to export to Turkey tariff-free without removing tariffs on Turkish exports –*trade deflection* – which Turkey

² Turkey started to apply common rules regarding import and export, quotas, rules of trade defence instruments against to dumping and subsidies, inward and outward processing regimes, which were regulated in accordance with the relevant the EU acquis.

views as an unfair competition. Since the CU came into force, the EU has signed FTAs with 40 countries with whom Turkey does not have FTAs. Turkey, for its part, has an FTA with Malaysia, with whom the EU does not have an FTA. The EU's main concern about the CU is Turkey's continued effort to strike new trade deals that are not aligned with EU trade policy. Turkey views these agreements as necessary safeguard measures to protect the Turkish market from the asymmetrical FTAs between the EU and third countries.

In line with this, Turkey continues to make attempts to align with the preferential and autonomous regimes of the EU. As of today, all custom duties and tariffs for the industrial goods are set to as of zero bilaterally. As stated above, Turkey follows the common trade policy to the third countries. The problematic points are generally related with the trade agreements with the third countries/parties which the EU has already have a trade agreement with.

Although the renovation of the Turkey-EU CU is on the agenda, it seems it is not at the top of EU's agenda. A revision might be considered but establishing a new trade agreement (like a new broader FTA with Turkey with new provisions) is not preferred to renovating current CU. Although some EU stakeholders support a new FTA, it appears the EU is not very eager neither to reach a FTA nor revise CU in line with Turkish propositions. According to some scholars, a model which can be used by the partners might be creating an economic area like the European Economic Area (EEA). But in terms of the nature of the EEA, the agreement guarantees the free movement of goods, services, capital and people, so therefore EU might be hesitant about this model as it would nearly mean that Turkey to become a full member to the EU. Another possible model might be signing an Association Agreement like with Ukraine (AAU), but this could raise concerns on the Turkish side, particularly the final aim of Turkey is to be a full member to the EU, not to sign a mere association agreement.

Like Turkey, Ukraine has close commerce ties and a trade agreement with the EU as well. Ukraine signed an Association Agreement, including a Deep and Comprehensive Free Trade Area (DCFTA) with the EU in 2014.³ The Association Agreement formally entered into force on 1 September 2017. With this, the EU granted Autonomous Trade Measures (ATMs) for Ukraine, topping up the concessions included in the Association Agreement/DCFTA for several industrial goods and agricultural products from October 2017 for a period of three years.⁴ The main aim of the AA/DCFTA was to accelerate commerce in goods and services between the partners through gradually decreasing customs taxes and eventually bringing Ukraine's rules in line with the EU's in certain industrial sectors and agricultural products.

On the agricultural side, EU seems hesitant to offer free access for both Turkish and Ukrainian agricultural products to enter the European markets since EU subsidizes its

³ *The EU signs following three different trade agreements:* i. Custom Unions: Custom tariffs are eliminated, and joint custom policies are implemented. ii. Association Agreements, Stabilization Agreements, (Deep and Comprehensive) Free Trade Agreements and Economic Partnership Agreements: Customs taxes are removed or reduced. iii. Partnership and Cooperation agreements: Tariffs remain, and bilateral relations improved.

⁴ For more information, please see <https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/ukraine/>

agricultural producers in many ways under the common agricultural policy (CAP) as the preservation ratio for European agricultural products for third countries are about 13.9%. Besides, EU may be concerned that Ukrainian and Turkish agricultural products sometimes fail to meet technical and healthy standards.

According to our analysis, the war could trigger the pace of the modernization discussion to speed up if the EU would depend more on Turkish goods (especially agricultural, textiles, machinery and iron, steel products) to replace Ukrainian products in EU markets, and EU will feel the need to turn to Turkish items to meet the domestic demand. Our study reveals that this will not possibly be the case since if Ukrainian goods will be out of the market for a long time, the competition to fill in Ukraine's gap will be severe as China and USA currently dominate the EU market for some selected product categories where Turkey may have a chance to step in. Nonetheless to state, the final competition will depend on the final price offered, quality of the goods, the needs of the customers in the EU region and the market structure of the EU following the war.

Conclusion

This paper aims to compare Ukraine-EU and EU-Turkey trade relations to find out whether Turkey's goods can replace Ukrainian products in the EU market during or after the conflict, and whether this will have also a positive impact on the acceleration of modernization talks of the EU-Turkey CU Agreement. For the sake of our study, we used trade databases by TradeMap and UN ComTrade and compiled figures for 2017-2021 period.

Our findings show that Turkish exports might replace Ukrainian exports targeting EU, particularly in five main product groups. For the sake of the study, we firstly checked top 100 export products of Turkey and Ukraine to the EU in 2021. We determined the shares of Turkish and Ukrainian products in EU 27's imports, and took into account only the products whose shares were more than 1 percent in the EU's imports from the world. We identified that five Turkish-origin products have a greater chance when compared to others: Two iron and steel items (HTS 7208, 7209), one agriculture good (HTS 0802), and two electrical machinery and equipment (HTS 8544 and 8516) may have the advantage to gain some more market share in the EU market.

However, Turkey would have important opponents, particularly when supplying products under HTS 8516 and 8544 to the EU. According to UN ComTrade stats, EU imported 63.9% of insulated cables and 21.8% of electrical water heaters from China, which made China leading exporters of these goods in the EU market by far. In addition, the competition to supply flat rolled products of iron (hot or cold rolled) to the EU market has been quite intense in the recent years. According to UN ComTrade stats, Turkey exported the most products under HTS 7208 to the EU in 2020, followed by Russia and Ukraine. If the war continues, Turkey may further dominate this part of the EU market in the upcoming term.

Ukraine and Turkey ranked 4th and 5th respectively in the list of biggest exporters of HTS 7209 to the EU market in 2020, as the first three countries in the list were South Korea, United Kingdom and India. When supplying other nuts under HTS 0802 to the

EU, Turkey ranks the second after USA while the United States has a share of 55.4% in the imports of EU.

It appears, the major gainers on Turkish side may be Turkish iron and steel and machinery suppliers if the conflict will last for a long time. Although shares of Ukrainian textile products barely reaches 1 percent threshold in EU's imports, Turkish textile producers might also earn some shares of Ukrainian exports in the European markets, although the impacts may be minimal. Other sectors which might enjoy possible gains are Turkish furniture and construction sectors.

According to our research, the war could have triggered the pace of the CU agreement modernization discussion to speed up if the EU would depend more on Turkish goods (especially agricultural, textiles, machinery and selected iron and steel products) to replace Ukrainian products in EU markets while EU would feel the need to turn to Turkish items to meet the domestic demand. Our study reveals that this will not possibly be the case since if Ukrainian goods will be out of the market for a long time, while the competition to fill in Ukraine's gap will be severe as China and USA dominate the EU market for some good categories where Turkey may have a chance to step in.

We are of view that, future research might focus on doing a more detailed product level analysis for Turkey (HTS 8-12 levels), particularly for agricultural, iron-steel, textiles and machinery industries. One limitation of our research might be the strong focus on the Turkey case only. Although our study does not use a novel method or invent a new understanding for the general subject in hand, we believe it provides an important analysis and contributes to the literature that way.

There are not any major studies in the literature yet aiming to assess how goods originated from one country out of EU (like Turkey) can replace Ukrainian products in the EU market during or after the conflict. We think future research might focus on doing a similar country-level trade and the results of these studies can be compared with our results.

Acknowledgements. The views expressed in this study are solely mine and do not necessarily reflect those of my affiliations. I declare that I have no conflict of interest.

References / Kaynakça

- Abdelaaziz, A., Azaroual, F., Oumayma, B., and Uri, D. (2022). The Economic Implications of the War in Ukraine for Africa and Morocco. *Policy Center for the New South*, Policy Brief No. 11/22.
- Altay, S. (2021). Remolding Turkey-EU Relations: The 'Swiss Model' of Differentiated Integration as an Alternative to the Customs Union? *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 76 (2), 493-521.
- Astrov V., Grievesson R., Kochnev A., Landesmann M., and Pindyuk O. (2022). Possible Russian Invasion of Ukraine, Scenarios for Sanctions, and Likely Economic Impact on Russia, Ukraine, and the EU. *The Vienna Institute for International Economic Studies*, Policy Notes and Reports 55.
- Dongyu, Q. (2022). New Scenarios on Global Food Security Based on Russia-Ukraine Conflict. *Food and Agriculture Organization of the United Nations*. Brief.
- European Commission (2022). Trade Policy-Ukraine. Retrieved From: <https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/ukraine/> [Accessed March 1, 2022]
- Ezeani, E. (2022). From a Covid-19 Pandemic to War? Presented at 2022, Robert Gordon University (RGU) Law Research Seminar, Aberdeen, UK.
- Glauber J., and Laborde D. (2022). How will Russia's Invasion of Ukraine Affect Global Food Security? *International Food Policy Research Institute*, IFPRI Blog.
- Gstöhl, S. (2015). Models of External Differentiation in the EU's Neighborhood: An Expanding Economic Community? *Journal of European Public Policy*, 22(6): 854-870
- ITC (2022). International Trade Center, Trade Statistics. Access: <http://www.itcturkiye.com/tr>. [Accessed March 3, 2022]
- Korhonen, L., and Simola, H. (2022). How Important are Russia's External Economic Links? *Bank of Finland*, Policy Brief, No. 2.
- Lang, T., and McKee, M. (2022). The Reinvasion of Ukraine Threatens Global Food Supplies. *BMJ*, 376.
- Liadze I., Macchiarelli C., Mortimer-Lee P., and Juanino, P.S. (2022). The Economic Cost of the Russia-Ukraine Conflict. *National Institute of Economic and Social Research*, Policy Paper no. 32.
- McCabe, S. (2022). Russia's Attack on Ukraine, a Defining Moment? *Birmingham City University Centre for Brexit Studies*, Blog.
- Muftuler-Bac, M. (2017). Turkey's Future with the European Union: An alternative Model of Differentiated Integration", *Turkish Studies*, 18(3): 416-438.
- Oxford Analytica (2022). War in Ukraine will Increase Turkey's Isolation. Expert Briefings.

Oxford Analytica (2022). Russian Invasion of Ukraine will Hurt Turkish Economy. Expert Briefings.

Papanikos G.T. (2022). Europe, Ukraine and Russia: What is really at Stake? *Athens Institute for Education and Research (ATINER)*, Working Paper, No 04/2022.

Patterson, W. (2022). Russia-Ukraine Conflict: What it Means for Grain and Oilseed Markets. *ING*, Series.

Paulson, N., Janzen J., Zulauf, C., Swanson, K., and Schnitkey, G. (2022). Revisiting Ukraine, Russia, and Agricultural Commodity Markets. *Farmdoc Daily*, 12: 27, Department of Agricultural and Consumer Economics, University of Illinois at Urbana-Champaign.

Rabinovych, M. (2022). EU-Ukraine “Deep” Trade Agenda: The Effectiveness and Impact Perspectives. *International Politics*.

Redeker, N. (2022). Same Shock, Different Effects. *Hertie School Policy Brief*, No. 0307.

Schiffing, S., and Kanellos, N. (2022). Five Essential Commodities that will be Hit by War in Ukraine. *The Conversation*. Brief.

Sezgin, V., and Sezgin, O. (2020). An Analysis on the Impacts of the Economic Recommendations of the EU over Turkish Trade and Investments. *Turkish Studies - Economy*, 15(4), 2407-2428.

Trademap (2022). Trade Statistics. Retrieved From: <https://www.trademap.org/Index.aspx>. [Accessed February 27, 2022]

TUIK (2022). Turkish Statistical Institute Foreign Trade Statistics. Retrieved From: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Foreign-Trade-104>. [Accessed March 5, 2022]

UN ComTrade (2022). Trade Statistics. Retrieved From: <https://comtrade.un.org/data/>. [Accessed February 5, 2022]

USDA. (n.d.). Grain: World Markets and Trade. USDA Foreign Agricultural Service. Retrieved from <https://www.fas.usda.gov/data/grain-world-markets-and-trade> [Accessed on February 25, 2022]

War May Provide Advantage for Turkish Steel Exports in Medium Term. (2022). *Steel Orbis*. Retrieved from <https://www.steelorbis.com/steel-news/latest-news/ugurdalbeler-war-may-provide-advantage-for-turkeys-steel-exports-in-medium-term-1236579.htm> [Accessed on March 12, 2022]

Yanovskiy, K. (2022). Learning the Lessons from the Ukrainian War for Israel Economic Policies: We Can't Afford More Economic Nonsense. *SSRN*, Depository.

[itobiad], 2022, 11 (2): 1216-1261

<p>Gelenekselden Moderne Din Okuryazarlığının Sosyolojisi: Popüler Dini Kitaplar Örneği</p> <p>Sociology of Religious Literacy from Traditional to Modern: The Case of Popular Religious Books</p> <p>Video Link: https://youtu.be/CKiuddUu2Do</p>	
<p>Halil YILDIZ Dr., Milli Eğitim Bakanlığı PhD., Ministry of National Education halilyildiz66@yahoo.com / ORCID: 0000-0003-1321-2419</p> <p>İhsan ÇAPCIOĞLU Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Prof., Ankara University Faculty of Divinity ihsancapcioglu@yahoo.com / ORCID: 0000-0003-4796-5232</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 09.05.2022
Kabul Tarihi / Accepted	: 30.06.2022
Yayın Tarihi / Published	: 30.06.2022
Yayın Sezonu	: Nisan-Mayıs-Haziran
Pub Date Season	: April-May-June

Atıf/Cite as: Yıldız, H. & Çapcıoğlu, İ. (2022). Gelenekselden Moderne Din Okuryazarlığının Sosyolojisi: Popüler Dini Kitaplar Örneği . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (2) , 1216-1261 . DOI: 10.15869/itobiad.1114341

Plagiarism/İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iThenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Halil YILDIZ , İhsan ÇAPCIOĞLU).

Yayıncı / Published by: Mustafa Süleyman ÖZCAN

Gelenekselden Moderne Din Okuryazarlığının Sosyolojisi: Popüler Dini Kitaplar Örneği¹

Öz

Bu araştırmada Türkiye’de geniş kitlelerin beslendiği dini bilgi kaynaklarının başında gelen popüler dini kitaplar ekseninde nasıl bir din anlayışının gelişmekte olduğunun incelenmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede geniş toplum katmanlarında dolaşımda olan dini bilgilerin niteliğinin anlaşılması üzerine odaklanılmıştır. Bu amaçla Türkiye’de dini bilginin yayılım mecrası olarak kabul edilen ve dini kitapçılığın uzun yıllardır birer merkezi konumunda olan Ankara Hacı Bayram Çarşısı ve İstanbul Yümnü Pasajı kitapçıları ile derinlemesine görüşmeler yapılmış, dini kitapçılık sektöründe toplumun okuryazarlık becerileri ile doğrudan muhatap olan kitapçıların görüşlerine başvurulmuştur. Bu derinlikli görüşmelerin toplumsal gerçekliğin bir kesitine ulaşılması bakımından anlamlı olduğu değerlendirilmiştir. Araştırma verileri betimsel analiz yöntemi ile tasnif edilerek tematik kategoriler oluşturulmuştur. Bu kategorik yaklaşımla geniş toplum kesimlerinin okuryazarlığı ve dini kitapla olan ilişkisi açığa çıkartılmaya çalışılmıştır. Araştırma sonucunda Türk toplumunun geniş kesimlerinin dini bilgi düzeylerine dair sonuçlara ulaşılmıştır. Popüler dindarlık biçimleri, epistemolojik anlamda belirli bilgi kaynaklarını talep etmekte ve kendi dini gerçekliğine dâhil etmektedir. Bu anlamda toplumun geniş talebi uzun yıllar boyunca mistik ve menkıbevi anlatılar ile ibadet ve dua içerikli temel dini bilgi kitaplarını içermiştir. Toplumun okuryazarlık düzeyi arttıkça geleneksel dinî bilgi biçimlerine taleplerde de farklılaşma yaşanmış ve bu farklılaşma dini kitapların biçim ve içerik olarak değişimine neden olmuştur. Halen hem geleneksel hem de modern biçim ve söylemler içeren dini kitaplar geniş boyutlu ilgi görmeye devam etmektedir. Klasik dini kitaplara son yıllarda ilgi azalırken popüler kültürün farklı kanallardan etki alanını genişletmesi ile geleneksel din anlayışlarını aşan yeni türler ülke çapında yaygınlaşma eğilimi göstermektedir. Bu ise dini bilginin popülerleşmesi ve söylemsel düzeyde yeniden üretiminin canlı bir örneği olarak dikkat çekmeye devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dini Bilgi, Din Okuryazarlığı, Popüler Din, Dini Kitap, Popüler Kitaplar.

Sociology of Religious Literacy from Traditional to Modern: The Case of Popular Religious Books

Abstract

In this study, it is aimed to understand what kind of religious understanding is developing at the popular level by focusing on the book sources that large masses are fed in terms of religious knowledge. In this understanding activity, it is focused on what kind

¹ Bu çalışma, Prof. Dr. İhsan Çapcıoğlu danışmanlığında Dr. Halil Yıldız tarafından hazırlanan “Türkiye’de Popüler Dini Bilgi ve Kaynakları Üzerine Nitel Bir Araştırma” (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021) başlıklı doktora çalışmasındaki veriler esas alınarak üretilmiştir.

of religious knowledge is circulating in large strata of society. In the research carried out for this purpose, data were collected through in-depth interview technique with the bookstores of Ankara Hacı Bayram Çarşısı and İstanbul Yümni Passage, which are accepted as the dissemination channel of religious knowledge in Turkey and where religious bookselling has been going on for many years, within the framework of the qualitative research method. In this methodological preference, it has been considered meaningful to reach a cross-section of social reality, to consult the opinions of booksellers who have been dealing with the literacy skills of the society for many years by making religious bookstores. The data obtained were handled with descriptive analysis and presented as thematic categories. In this context, the literacy of large segments of society and its relationship with the religious book have been tried to be revealed. Popular forms of religiosity demand certain epistemological sources of knowledge and incorporate them into their religious reality. In this sense, the wide demand of the society included mystical and epic narratives and basic religious knowledge books with worship and prayer for many years. As the literacy level of the society increased, there was a differentiation in the demands for traditional forms of religious knowledge, and this differentiation caused the content and form of religious books to change. In this context, religious books containing both traditional, modern and postmodern forms and discourses continue to attract wide attention. While the interest in classical religious books has decreased in recent years, new genres that transcend traditional religious understandings tend to become widespread throughout the country, as popular culture expands its sphere of influence through different channels. This draws attention as the popularization of religious knowledge and its reproduction at the discursive level.

Keywords: Religious Knowledge, Religious Literacy, Popular Religion, Religious Book, Popular Books.

Giriş

Bilginin hemen her alandaki gelişimi ve geniş kitlelerce erişimindeki kolaylık dikkate alındığında toplumun geniş kesimlerinin dini bilgi ile olan ilişkisi de çok farklı boyutlara ulaşmıştır. Dini bilginin toplumsallaşma mecralarından biri olan dini kitap yayıncılığı da gelinen noktada oldukça geniş bir tür ve çeşitliliği yansıtmaktadır. Genel anlamda geleneksel bilgi birikimini yansıtan kitapların yanı sıra özellikle modernleşen ve popülerleşen dini kitaplarda bir patlama yaşanması ve bu kitapların kitlelerce talep edilerek çok satanlar listelerinde de ilk sıralarda yer almaya başlaması dikkat çekmektedir. Bu anlamda modernleşmeyle birlikte laikleşme ve sekülerleşme deneyimlerini yaşayan bir toplumda dinî yayınların popüler kültürel alanda yoğun şekilde yer alarak onun içeriğini doldurma ve popüler kültüre eklemlenme biçimleri ile bu eklemlenmenin ne tür süreklilikler ve yenilikler ortaya koyduğunun anlaşılması önemlidir.

Dini bilginin popüler katmanlardaki serüveni Cumhuriyet tarihi boyunca belli bir süreklilik içerisinde mi yoksa bir değişim içerisinde mi devam etmektedir? Bu soruya cevap verebilmek için kitlelerce talep gören dini kitapların nasıl bir çerçeve çizdiğinin anlaşılması gerekmektedir. Bu kapsamda bir anlama faaliyeti olarak bu çalışmada, çeşitli dönemlerde farklılaşan bilgi kaynakları, dini kitapçılarla yapılan görüşmeler çerçevesinde, okur ve kitap temaları ekseninde ele alınarak geniş halk kesimlerinin ne tür bir dini yönelim içerisinde bulunduğu üzerine odaklanılmaktadır. Aynı zamanda bilginin toplumsal inşası bağlamında dini kitapların nasıl popüler hale geldiği ve geniş halk kesimleri tarafından nasıl alımlandığı bilgi sosyolojisi çerçevesinde incelenmektedir.

Araştırma, popüler dinin bilme biçimlerinin neliğini ve nasıllığını, Türkiye’de popüler dinin dolaşım mekânları olarak kabul edilen dini kitapçı örnekleri üzerinden anlamaya çalışmaktadır. Bu çerçevede Ankara Hacı Bayram Çarşısı içerisinde bulunan dini kitapçılar ile İstanbul Yümnü İş Merkezi’ndeki dini kitapçılar çalışmanın temel sınırlılıkları içerisinde kabul edilmiştir. Bu iki sahanın seçilmesi her iki mekânın da uzun yıllardır Türkiye’de dini kitapçılık ve yayıncılık alanının aktörlerini barındırıyor olmaları ve popüler dini bilginin birer mecrası olarak kabul edilmeleri sebebiyledir. Bu anlamda araştırma bulguları her iki merkezde uzun yıllardır kitapçılık yapan 14 kişiyle yapılan yarı yapılandırılmış nitel görüşme kayıtlarının tematik kategoriler kapsamında betimsel analizine dayanmaktadır.

Popüler din okuryazarlığının bir kesitini temsil etmesi açısından Türkiye’de yayınlanan dini kitaplara odaklanmak birkaç farklı bakış açısıyla hareket etmeyi gerektirecek meşakkatli bir yolculuğu gerektirmektedir. Özellikle Cumhuriyet döneminin bütünü göz önüne alındığında devasa bir dini kitap üretiminin olduğu günümüz şartları burada yapılacak tasnifi oldukça zorlaştırmaktadır. Tür temelli bir tasnif girişiminin her ne kadar dini kitapları tam manasıyla temsil edeceği iddiasında bulunmak zor olsa da bu araştırmanın saha verileri popüler dini kitaplar anlamında bir tasnifi mümkün kılmaktadır. Dini yayınların bütününe içerisine alacak şekilde daha ayrıntılı ve konuları temele alan bir sınıflandırma da gerekmektedir. İçerik ve tür itibarıyla aynı anda din, edebiyat, tarih ya da felsefe başlıkları içerisinde değerlendirilebilecek hibrit türleri de içine alan bir tasnif güncellemesi yapma ihtiyacı söz konusudur.

Dini kitapların geniş kapsamlı bir tasnifi popüler ya da yüksek kültür ürünü olsun dini kitapların ve hızla gelişen dini yayıncılığın

değerlendirilmesi bakımından son derece önemlidir. Bu amaçla Türkiye’de internet satışı yapan Kitapyurdu (Kitapyurdu 2021) ve İdefix (İdefix 2021) sitelerinin dini kitap listeleri incelendiğinde bir tasnif karmaşası yaşandığı görülmektedir. Kitapyurdu sitesinde “din” kategorisi altında (940 kitap listelenmiştir) harf sırasıyla Ateizm, Budizm, Diğer, Diğer Dinler, Dini Hukuk, Dini Metinler, Felsefe-Sosyoloji-Psikoloji, Hristiyanlık, İslamiyet, Kavram-Kurum, Musevilik ve Tarih başlıkları yer almaktadır. Aynı sitede din kategorisinden ayrı olarak bir de “İslam” (10609 kitap listelenmiştir) kategorisi açılmış; burada ise Araştırma-İnceleme, Alevilik-Bektaşilik, Diğer, Dini Hikâyeler-Menkıbeler, Dualar, Edebiyat, Eğitim-Öğretim, Ekonomi, Felsefe, Fıkıh, Günümüz İslam Düşüncesi, Günümüz İslami Hareketler, Hadis-Sünnet, Hayat, Hukuk, Kavramlar-Kurumlar, Kişiler, Kur’an İncelemeleri, Kur’an/Mushaf, Kültür, Mantık-Akaid, Siyer, Tarih, Tasavvuf, Tefsir-Meal başlıklarıyla daha da ayrıntılandırılmış bir tasnife yer verilmiştir. İdefix sitesine bakıldığında ise kitapyurdu’na göre nispeten daha sade bir sınıflandırma yapıldığı görülmüştür. Dini kitapları “din-tasavvuf” başlığı ile listeleyen sitede (10104 kitap listelenmiştir) İslamiyet, Tasavvuf, Din, Alevilik-Bektaşilik, Hristiyanlık, Diğer İnançlar, Musevilik, Din Adamları, Budizm başlıkları açılmıştır. Bu kitaplar farklı yayınevlerinden tekrar yayınları da içermekle birlikte başlıklar içerisinde hem İslami kitaplar hem de olumlu ya da olumsuz içeriğe sahip İslam’la alakalı kitaplar listelenmiştir.

Mevcut dini yayınları tür temelli bir tasnife tabi tutmak için farklı sınıflandırma sistemleri kullanılabilir. İslam tarihi boyunca üretilen ve hala yayımı gerçekleştirilen devasa literatürün ve konu çeşitliliğinin sınıflandırılması elbette oldukça meşakkatli ve tartışılması gereken bir meseledir. Klasik ilimler sınıflandırmaları yanında modern literatürü de kapsayacak şekilde meselenin ele alınması gerekmektedir. Ancak popüler dini kitap türlerini merkeze alması nedeniyle bu çalışmada genel anlamda dini kitapların tasnifi² tartışma dışı bırakılmıştır. Araştırmanın ilgi alanı geniş halk kesimlerince tercih edilen popüler kitaplar olduğu için katılımcı konuşmalarını veri kabul ederek araştırma mekânları örneğinde geniş kitlenin ne tür kitapları tercih ettiğine dair bir ayırım yapılmıştır. Görüşmeye katılan katılımcı kitapçıların uzun yıllar devam eden dini kitapçılık tecrübelerine odaklanıldığında geniş kitlenin uzun yıllardır belli türdeki kitapları tercih ettiği görülmüştür.

² Kapsamlı bir çalışma için bkz. (Güngör 2020).

Son çeyrek asırdaki hızlı kültürel dönüşüme dair veriler farklılık gösterse de kitlesel bir dini kitap okuma karakteristiğinden ve popüler bir din okuryazarlığından bahsetmek mümkündür. Bu bağlamda araştırma verilerinden hareketle dört ana tema üzerinden popüler okuma alışkanlığından ve popüler kitap türlerinden bahsetmek mümkündür.

- Türk toplumunda geniş kitlenin sürekli olarak tercih ettiği kitapların başında bireysel veya topluca yapılan bir takım dini merasimlere kaynaklık eden kitaplar gelmektedir. Bu türdeki “merasim kitapları” mushaflar, Kur’an cüzleri, dua kitapları, elifba cüzleri, dinsel şifa kitapları, mevlit ve ilahi kitaplarını muhtevindir. Bu tür merasim kitapları hem bireysel dindarlığın hem de grup dindarlığının kaynakları olarak dini kitap piyasasında tüm zamanların en çok satılan popüler kitapları olagelmıştır.
- Türkiye’de geniş kesimlerin “temel dini bilgi kaynakları” olarak ilmihal ve türevi kitaplar dini bilgi stoğunun beslenme kaynağı olarak varlığını korumaya devam etmektedir. Toplumun geniş kesimlerinin derin teolojik konulara yer yermeyen ritualistik tipolojisine uygun ürünler olarak ilmihaller ve onun türevleri olarak kabul edilebilecek namaz hocaları, oruç rehberleri, hac rehberleri ya da tematik ilmihaller (Kadın ilmihali, cinsel hayat ilmihalleri, çocuk ilmihalleri vs.) ve siyer kitapları Türk halk dindarlığının vazgeçilmez başvuru kaynakları olmuştur. Bu tür temel dini bilgi kitapları özellikle geniş halk kesimlerinin yolu dini kitapçıya düştüğünde ilgilendiği kitapların başında gelmektedir. Bu durum hem katılımcı kitapçılar tarafından dile getirilmiş hem de mülakat yapılan mekânlarda birçok kez gözlemlenmiştir.
- Dini kitap piyasasında son yıllarda yaşanan dönüşüm dikkate alındığında geniş halk kesimlerinin kitap seçim tercihlerinde öne çıkan bir diğer türün “dinî kurgu” tarzı eserlerden oluştuğu kaydedilmiştir. Bu tür içerisinde hem doğrudan İslami içerikli tasavvuf anlatıları, evliya anlatıları (menkıbeler), dini-edebi kurgular, menkıbe kitapları, sahabe hayatları gibi geleneğe bir şekilde eklenen kitaplar hem de modern mistisizm içeriği ile geleneksel literatüre eklenemeyecek yeni bir tür olarak *maneviyatçı* kitaplar söz konusudur. Bu tür kitaplar kısa zaman içerisinde popülerleşerek oldukça geniş bir okuyucu kitlesine ulaşabilme özelliği ile de dikkat çekmektedir.

- Popüler dini kitap evreni içerisinde karşılaşılan bir başka okuma pratiği olarak İslam'a dair "düşünsel kitaplar" ifade edilmiştir. Dini yayıncılık tarihinde İslam'ın farklı boyutlarına ilişkin düşünsel bir takım kitaplar -diğer üç kategori kadar kitleselleştiğini belirtmek zor olsa da- kitlelerin dini bilgi stoğunda kendine yer edinmiş görünmektedir. Bu tür kitaplar arasında özellikle Hint alt kıtası, Mısır ve İran'dan ihvancı ya da Şii-Devrimci gelenek içerisinde yapılan tercüme eserlerin başı çektiği katılımcılar tarafından vurgulanmıştır. Bu kitapların okur sayısında özellikle ülke içerisinden yeterli literatürün üretimi ile birlikte son yıllarda azalma olduğuna dair bir vurgu kaydedilmiştir.

Bu dört ana tema dönemsel olarak farklılaşsa da geniş kitle dini kitap tercihinde ön plana çıkan okuma pratiğinin bir izdüşümü olarak görülmüştür. Bu çerçevede Türk toplumunda halk dindarlığının bir yansıması olarak ritualistik tipolojiyi yansıtan "merasim kitapları" ile "temel dini bilgi kitapları" hali hazırda tercih edilen en önemli kitaplar iken popüler dindarlığın da kendi yeni türlerini üretmeye başladığı, katılımcı örnekleri üzerinden görülmüştür. Bu görüntü aynı zamanda popüler din okuryazarlığının doğasına dair anlama olanakları da sağlamaktadır.

Popüler Din Okuru/Okuryazarlığı

Türkiye'de okuryazarlık seviyesi arttıkça kitabi bilgiye ve dolayısıyla kitaba olan ilgi de artmıştır. Son yıllardaki artan kitap üretimi³ ve geniş düzeyde kazanılmaya başlayan kitap okuma alışkanlığı okur kitle olarak ifade edilen bir toplumsal gerçekliği gündeme getirmiştir. Aynı zamanda sözel bellekten okuryazar belleğe geçişi de içerisinde barındıran bu süreç toplumsal dönüşümün işaretlerini taşımaktadır. Bu dönüşüm ekseninde, sözlü kültürde daha çok toplumsal bir olgu olan "bilgi"(Sanders 2013: 18) okuryazarlıkla birlikte bireysel bir deneyime doğru evrilmeye başlamıştır. Okuma yazma, okuryazar aklı için en önemli alıştırmayı sunmuş ve gündelik deneyimlere karşı daha eleştirel olunmasını sağlamıştır (Sanders 2013: 25). Bu anlamda bilgiyi bireysel bir edim haline getiren okuryazarlık ile bireysel yönelimlerin artması arasında bir bağıntı vardır. Bu durum okur yönelimlerinde son yıllarda yaşanan farklılaşmanın önemli sebeplerinden biridir.

Okur yönelimleri farklılaşırken bu farklılaşmanın oluşturduğu taleplere cevap verebilmek için yayın dünyasında da benzer şekilde bir farklılaşma

³ Son 10 yılda ortalama yıllık 400 milyon civarında kitap yayımlanmıştır. Bkz. (YAYFED 2022)

yaşanmaktadır. Yayınlanan kitapların sayısı ve çeşitliliği, geçen yıllara kıyasla, ulaştırma ve bilgi teknolojisindeki gelişmelerin yanı sıra pazarlamanın, perakendeciliğin tüm yönlerine entegrasyonu ile tek bir kitabevinin hepsini taşıma kapasitesinin ve aynı zamanda okuyucu kapasitesinin çok ötesinde büyümüştür. Bu çerçevede okuyucular hangi kitapları satın alacaklarına nasıl karar vermektedirler? Burada bireysel tercihlerin belirlenmesine etki eden psikolojik faktörlerin yanı sıra okuryazarlık düzeyleri, gelir düzeyi, bağlı olunan toplumsal grupların veya rehberlerin etkisi gibi birçok toplumsal faktör söz konusudur (Miller 2006: 55).

Türkiye’de okur kitlenin kitap seçim tercihlerine dair veriler sunan Konda araştırmasına göre (Konda ve Okuyay 2019) genel anlamda bir kitap okuyucusu belli etkenlerle kitap tercihinde bulunmaktadır. Bunlar arasında öncelikle *hangi konuda* kitap alınacağına karar verildikten sonra *hangi kitabın* seçileceği aşamasında tavsiye mekanizmasının halen önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Eğer konuyla alakalı yazarlar biliniyorsa seçim daha da kolaylaşmaktadır ancak kitap seçiminin halen sosyolojik bir konu olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Çünkü araştırmaya göre bahsi geçen soruya verilen cevaplar kitap seçiminin arkadaş tavsiyesinin (%36,8) yanı sıra, yazarın tanınırlığı (%23), internet yorumları (%12,7), kitabın çok satanlar bölümünde olması (%9), sosyal medya paylaşımları (%5,5) ve kitabevi çalışanlarının tavsiyesi (%2,4) gibi harici bir yönlendirme ile yapıldığını göstermektedir. Buradan hareketle Türkiye’de okurun %70’inden fazlası dışsal etkenlerle kitap alım tercihinde bulunmaktadır. Ancak geniş kitlenin okuma ve kitap tercihinde zamanın güncel yönelimleri ve kitabın ya da içeriğin popülerliği son zamanlardaki en önemli faktörlerden biridir. Bununla birlikte son yıllarda genel anlamda kitap seçim süreçlerinde yeni olan şey, tamamen olmasa da, okuyucunun başkalarının müdahalesi olmaksızın okuma materyalini *kendince* seçmeye başlamasıdır (Miller 2006: 63-65). Popüler düzeyde dindar olarak kabul edilen geniş kitlenin dini kitap seçimi ve satın alma yönelimine dair konunun aktörü olan kitapçılar tarafından yapılan değerlendirmelerde de benzer etkenler ön plana çıkmıştır. Buradaki seçim aşamasında kitabın herhangi bir kanaldan tavsiye edilmesi veya popülerliğinin hâlâ önemli bir faktör olduğu vurgulanmıştır.

Geleneksel Din Okuryazarlığı

Popüler dinin doğası gereği, dini bilginin verili gerçeklik olarak kabulü ve geniş kitle tarafından stoklanması (Berger ve Luckmann 2008) çoğunlukla geleneksel ve sözlü kültüre dayalı okumaları destekler biçimde

yapılmaktadır. Ritualistik, duygu temelli ve dünya ve ahirete dair taşınan umudun beslenmesi bu tarz dindarlığın temel ayaklarını oluşturmaktadır. Bunun için kitle dindarlığının kitaba ve kitabi bilgiye dönük alımlaması da İslam'ın ritüel ve mistik boyutlarını ön plana çıkaracak şekilde meydana gelmektedir. Geniş halk kesimlerinin geleneksel dini okuma tercihleri söz konusu olduğunda katılımcıların tamamına yakını ibadet-dua temelli bir dindarlığı besleyen merasim kitaplarının tercih edildiğini ifade etmiştir. Bu yöndeki görüşleri temsil eden katılımcı sözleri genel anlamda kitle yönelimini göstermesi açısından dikkate değerdir:

Bir de bizim bu işi yapmış olduğumuz yer noktasında bizim için çok daha zor. Yani Hacı Bayram Türkiye'nin dini merkezlerinden bir yer ama ortalama kültür seviyesi bizi çok üzüyor ve zorluyor. Yani insanların kitap anlayışı, telakkisi ne yazık ki çok aşağıda çok düşük yani kitap deyince Yasin ve dua kitabından öteye ne yazık ki geçemiyor veya işte çok eskiden kalma menkibe ve hikâye kitapları onlarla sınırlı.

Türkiye'de geniş kitle dindarlık düzeyleri temelde duygu ve ibadet boyutu ekseninde şekillenmektedir. Özellikle ilk Müslüman Türk topluluklarının hem eski Türk dininden getirdikleri mistik karakteri hem de Anadolu'nun Müslümanlaşması sürecinde halk arasında tasavvufi etkinin oldukça önemli bir yer edinmesi dinin duygu boyutunu sürekli olarak beslemiştir. Sözlü gelenekle birlikte dini bilgi kaynağı olarak vaaz ve hutbeler, ilmihal kitapları, mevlit ve siyer kitapları, cemaat ve tarikat sohbetleri vs. dinin inanç ve özellikle ibadet boyutlarının geniş kitlelerde yaygınlaşmasında etkili olmuştur (Arslan 2006: 298-301). Geniş kitap çeşitliliği içerisinde herhangi bir dini kitapçının ön rafları ve vitrinlerine göz atıldığında bahsedilen duygu ve ibadet yoğunluklu yönelimle karşılaşılacaktır. Araştırma sahasında da karşılaşılan kitaplar bu çerçevedeki Kur'an cüzleri, Yasin-Amme cüzleri, dua kitapları, menkıbevi anlatı kitapları ve ilmihaller olmuştur. Dini anlamda bir *halk pazarı* olarak ifade edilen bu tarz kitaplar hem Ankara hem de İstanbul kitapçıları tarafından açık bir şekilde ortaya konduğu şekliyle, sürekli kitlesel talep gören dini kitaplar olmuş ve kitapçıların ön raflarında ve vitrinlerinde kendisine yer bulmuştur. Bu durum popüler dindarlığın boyutlarını anlamak ve anlamlandırmak açısından dikkate değer bir veri sunmaktadır. Türk dindarlığının popüler bilişsel düzeyini ele alırken ve analiz ederken ibadet ve dua boyutunun hiçbir şekilde göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Geleneksel halk dindarlığının ibadet ve dua merkezli kaynakları Osmanlıdan günümüze biçimsel farklılaşmalar gösterse de değişmeyen şey dinin ibadet ve duygu boyutuna hitap eden kitapların hali hazırda tercih edilmeye devam ettiğidir. Popüler dini yönelimlerin izdüşümü olarak gösterilebilecek bu kitlesel tercih aynı zamanda toplumsal hayatın ortak kabul dünyasının anlaşılmasında da üzerinde durulması gereken bir gerçekliktir. Burada ifade edilen kitap türleri üzerinden ifadesini bulan dua-umut merkezli, duygu temelli ve ritualistik dini bilgi stoğu toplumun geniş katmaları tarafından bir şekilde içselleştirilen ortak bilgidir. Böylesi bir bilme biçimi bireylere hayatlarının belli bir anında, o anı anlamlı kılacak bir *kutsal şemsiye* (Berger 2000) kazandırmaktadır. Toplumun oldukça sınırlı bir grubu dini anlamda teoriyle, fikir işleriyle ve dünya görüşü inşa etmekle meşgul olurken toplumun çoğunluğu toplumun bilgisine verili bir şekilde ortaklaşmaktadır (Berger ve Luckmann 2008: 37). Bu ortaklaşma ise kültürün bir şekilde nesnelleşmesi ile mümkün olabilmektedir. Türkiye’de dine dair bilginin toplumun geniş katmanlarında nesnelleşen biçimleri kitle duyarlılıklarına uygun olarak yayılım alanı bulmaktadır

Geleneksel dindarlık biçimleri sözlü kültürden yazılı kültüre doğru kendi ifade biçimlerini nesnelleştirirken -her ne kadar yayın dünyası oldukça geniş bir alan açsa da- din okuryazarlığı kendi bilgi stoğu doğrultusunda belirli kaynaklara yönelmektedir. Buradaki yönelimi belirleyen kültür havzasında geleneksel halk dindarlığının farklı biçimlerinin yanı sıra bir takım sembolik anlam verişler de söz konusu olmaktadır. Dini kitaplar içerisinde içeriği aynı olduğu halde bir takım semboller (Güllü Yasin, Çift Güllü Yasin vb.) ya da kapak rengi üzerinden okur kitlesinin kitap tercihinde bulunması bu anlam verişleri açığa çıkarmaktadır. Sonuç olarak görülmektedir ki geniş halk kesimlerinin geleneksel okuma pratikleri sürekliliğini devam ettirmekte ve dindarlığın daha çok ibadet ve duygu boyutunu besleyecek merasim türü kitaplara yönelmektedir.

Katılımcı açıklamalarından hareketle geleneksel okuma pratiklerinin belirgin bir teması olarak “*umut dini*”nden bahsetmek mümkündür. Toplumun geniş kitlelerinin dine yönelik tutumu belli dünyevi ve dinsel problemler karşısında bir umut arayışı olarak nitelendirilebilir. Bunun altında yatan gerçeklik ise popüler inançların resmi anlatıdan farklı bir dizi soruyu ele almasıdır. Geniş halk kesimleri çoğunlukla gündelik yaşamın varoluşsal sorunları ile daha çok, nihai gerçekliklerle daha az ilgilenmektedirler. Sonuçta hakikat ve mantıksal tutarlılıktan daha çok gündelik meselelerle ilgilenmektedirler. Geniş kitleler anlamlı bir yaşam

arzusu ile ölümün yaşayanlar için doğurduğu sorunlar, iyi bir yaşam arzusu ve sürekli talihsizlik tehdidi, geçmişi, bugünü ve geleceği bilme arzusu ve bireysel ahlaki bir düzen duygusu ile daha çok ilgilidir (Hiebert, Shaw ve Tiénoú 1999: 77 vd; Çapcıoğlu ve Alpay, 2021: 167-172). Bu açıdan gündelik yaşam problemlerinden kaçınmak ve bu dünyada mutlu olma umudunun bir yansıması olarak hem tasavvufi-mistik metinler hem de merasim metinleri toplumun geniş kesimlerinde okuma pratiği anlamında da bir karşılık bulmaya devam etmektedir.

Okuma Pratiklerinin Dönüşümü

Toplumsal hayatın farklı alanlarında yaşanan değişim, yayınlanan dini kitaplarda ve okur yönelimlerinde de gözlemlenebilmektedir. Kitap piyasasındaki değişim süreçlerine değinen katılımcı kitapçıların bu süreci kitap ve okurun karşılıklı ilişkisi içerisinde anlamlandırma eğiliminde olduğu görülmüştür. 2000'li yıllarla birlikte hem kitap hem de okur profillerinin dönüşüme uğradığına dair bir kanaat hâkimdir. Bu dönüşümün ifadelendirilmesinde öncelikli olarak öne çıkarılan şey geleneksel kitapçılık ile okuma pratiklerinin yaşadığı değişim olmuştur. Burada vurgu özellikle modernitenin bir izdüşümü olarak geleneksel kalıpların aşıldığı ve homojen ve tekdüze kitapçılığın artık geniş kitleye hitap etmekte zorluklar yaşadığı şeklinde olmuştur.

Dini kitap alanının gelişimi çerçevesinde bir katılımcı, Mardin'in (2018: 159) ayrımında bir kategori olarak ifade ettiği ve uzun yıllar boyunca kitlelerin dini bilgi kaynağı olarak kabul görmüş *İslami klasik eserlerin* otoritesinin "yayıncılığın gelişmesi ve çeşitlenmesiyle birlikte sarsıldığını" ifade etmiştir. Bunun birçok sebebi vurgulanmakla beraber özellikle klasik İslami kitapların dijitalleştirilmesinin de okur kitle tarafından satın alma tercihlerini etkilediği yönünde bir yaklaşım söz konusudur. Kitapçılar artık eskisi gibi ciltler dolusu tefsir, hadis, fıkıh vs. dini kitapların satışını yapmakta zorlanmaktadırlar. Okuma pratiklerinin değişmeye ve dönüşmeye başladığı şeklinde yansıtılan genel anlayış içerisinde özellikle "genç nüfusun dini kitap piyasasında hedef kitle olarak ön plana çıkmaya başladığı yönündeki" vurgu ile beraber gençliğe hitap etme kaygısı da dini yayıncılıkta oldukça ciddi bir biçimde yer edinmeye başlamıştır.

Niceliksel büyümenin aynı oranda nitelik kaybını da yaygın hale getirdiği katılımcılarca çokça vurgulanan bir durum olmakla birlikte modern eğitim kurumlarında yetişen ve modernleşmenin etkileri ile dinsel eğilimleri farklılaşan bir neslin varlığı söz konusu edilmiştir. Bu anlamda modernitenin kavramları ile kendini inşa eden yeni bir Müslüman

tipolojisi gündeme gelmektedir. Sözlü kültür dünyasından kopan gelenekli düşünce hem göç hem de eğitim öğretimin kanalları ile yeni bir söylem haritası ile karşılaşmaktadır (Subaşı 2018: 123). Bu karşılaşmalarla birlikte Osmanlı kültür ikliminden tevarüs edilen kitaplar⁴ uzun yıllar Türk toplumunun dini bilinci içerisinde stoklanmış olmasına rağmen toplumsal değişime direnememiş ve yerini daha farklı içerik ve biçimde kitaplara terk etmeye başlamıştır.

Sözlü kültür ve sözel belleğe eklemlenen bir dönemin popüler kitapları toplumun genelinin talebine ve tercihinin ulaşabilecek güncelliğini kaybettiği yönünde bir görüş kaydedilmiştir. Aynı zamanda Yasin-Amme cüzleri gibi *merasim kitapları* da süreç içerisinde hem çeşitlenmiş hem de kamusal taleplere uygun olarak farklı formatlarda yeniden üretilmiştir. Bu anlamda toplumsal değişim hem geleneksel ritüelleri hem de bilinç düzeylerini etkilemiş görünmektedir. Geleneksel halk dindarlığında çoğunlukla ritüel ve merasim kitapları olarak kullanılan Yasin-amme cüzleri her ne kadar dini kitapçılık alanındaki otoritesini devam ettirse de bu kitaplar da toplumsal değişimden nasibini almış; hem farklı etkinliklerin el kitabı olarak çeşitlenmiş hem de renklendirilmiştir. Renklendirilmiş Mushaf ya da cüzlere yönelik taleplerde yaşanan patlama geleneksel merasim amaçlı okuma pratiklerinin de bir düzeyde farklılaştığının bir göstergesi olarak vurgulanmakla beraber kent hayatının gündelik dini pratiklerinde yaşanan değişim ve yenilenme süreçlerinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda birer dini pratik olarak kent hayatı içinde mevlit, doğum ya da sünnet törenlerinin merasim kitapları olarak Mushaf ya da cüzlerin cinsiyetlere göre de şekil veya renk kazanması dini metinlerin meta halinde dolaşıma sokulmasının son örneklerinden olmuştur. Bu anlamda modernite ile birlikte gündelik hayatın dönüşümü dinin metalaşma görüntüleri sunması şeklinde de tebarüz etmektedir (Subaşı 2018: 37). Nicelik ve nitelik anlamında okuma pratiği içerisinde yaşanan dönüşüm, kitabın hem bir bilgi kaynağı olarak hem de bir uygulama aracı olarak kullanım biçimlerinin gündelik hayatın rutin pratiklerine de bağlı oluşunu ortaya koymaktadır.

Geleneksel toplumdan modernleşen topluma geçişle birlikte dini alan kamusal anlamda açıkça zayıflamış olsa da farklı dinsel görünümeler geleneksel uygulamalar, ahlak ve adetlere bağlı olarak yaşamını sürdürmüştür. Bu anlamda popüler bilgi stoğu dâhilinde İslam'ın ibadet

⁴ Bkz. (Arpaguş 2001).

ve ritüel sürekliliği geniş halk kesimlerince taşınırken (Ocak 2010: 161) bir takım formel dönüşümlere de uğramıştır. İslam'ın gündelik hayat içerisinde taşıyıcı unsurlarından olan dinselliklerin hem modern hem de geleneksel temaları barındırması popüler dindarlığın dinsel eğilimleri, modern toplumun araçlarını kullanarak dönüştürme ve bireyselleştirme çabaları olarak gözlemlenmektedir. Bu anlamda birçok popüler dini kitap, iç içe geçmiş iki farklı kültürü yansıtmaktadır. Bir taraftan geleneksel halk dindarlığına eklenen ve asırlardır devam eden bir anlayışın beslenme kaynakları olan kitap veya kitapçıklar kitlelerce rağbet görmeye devam etmektedir. Öte taraftan hem klasik halk kitapları modernleşmekte hem de edebi formlarda farklılaşan yeni bir dini anlatı ve söylem biçimi oldukça geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmaktadır. Bu sarmal gerçeklik dini bilgiye dair değişen toplumsal gerçekliğin bir kesitini sunarken yeni dini anlayışlara dair erken örnekler vermesi anlamında ilgi uyandırmaktadır.

Popüler Kültür, Kitlenin Keşfi ve Dini Kitaplar

Popüler kültürün görünür olanı incelemesi ve demokratik süreçlerin yaygınlaşması dolayısıyla birçok alanda kitle egemenliği tartışılır hale gelmiştir. Kamu beğenisinin toplumsal gücü ticari meta konusu haline gelirken kültürel üretim alanlarında kamusal talepler hem yönlendirilen hem de yönlendiren bir etki alanı bulmuştur. Dini yayıncılık ve kitapçılığın seyri de bu süreçten benzer şekilde etkilenmiştir. Özellikle 1980 sonrası dönemin dini yayıncılıkta olduğu kadar okur profilleri ve dini okuma pratiklerinde de önemli değişimleri ifade etmesi açısından altı çizilmesi gerekmektedir. Bu dönem hem çeviri dini kitapların dolaşıma girmesi (Bulut 2013) hem yerel edebiyat çevrelerinin etkisi hem de sektörün gelişimi dolayısıyla dini kitapçılığın oluşum sürecini büyük ölçüde tamamladığı dönem olarak ifade edilebilir.

Geniş kesimlerin okuma kültürlerindeki dönüşümü aktaran birçok kitapçı konunun sosyolojik boyutlarını birbiri ile ilintili kavramsallaştırmalar üzerinden ele almıştır. Bu bağlamda kitapçıların okur kitlesinde son zamanlarda dikkat çektikleri kavramlar *bireyselleşme*, *yüzeyselleşme*, *tüketim kültürü* ve *konformizm* olmuştur. Buna bağlı olarak bir diğer dönüşüm yayıncılık alanında yaşanmış ve kitle beğenisinin belirleyici bir gerçeklik alanı oluşturması dini kitapları hem niteliksel hem de niceliksel anlamda dönüşüme zorlamıştır. Dinin hemen her alanı ile ilgili yoğun bir kitap üretimi hem yerli kaynaklardan hem de çeviriler yoluyla sağlanırken okur sayısının da artmasıyla birlikte kültürel üretim ile ticari kaygıları bağdaştırma gereği de gündeme gelmiştir. Bu anlamda geniş halk kesimlerinin dini duyarlılıklarını geliştirmek ve özellikle dini toplumsal

meselere dair bir dizi idealleri gerçekleştirmek adına yapılan dini yayıncılığın yanı sıra *kitleyi keşfeden* ve kitlesel duyarlılıklara hitap eden bir yayın alanı oluşmuş ve kamu beğenisini hedefleyen bir biçimde varlığını devam ettirmiştir. Bu diyalektik örüntü içerisinde hem okur profilleri hem de yayın alanı birbirini dönüştürürken genel anlamda popüler din okuryazarlığı kendi gerçekliğini nesnelleştirmiş aynı zamanda bu okuryazarlığa yönelik bir yayıncılık alanı da açılmıştır.

Okuyucu kitlesinin yüzeyselleşmesi, bir bakıma okurun nitelikli olarak ifadelendirilen eserlerden ziyade popüler kitaplara yönelim şeklinde bir vakıa olarak gözlenmiş ve katılımcı kitapçılar tarafından ısrarla vurgulanmıştır. Bu durumu belirleyen sebeplerin başında Türkiye’de 1990’lardan itibaren gelişen tüketim kültürü ve şehirleşmeye bağlı olarak yaşanan kültürel dönüşümün etkisi önemli olmuştur. Aynı zamanda bireyci yönelimlerin ve birey merkezli din anlayışlarının gelişmeye başlaması okur ve kitap ilişkisini de etkilemeye başlamıştır.

1990’lar ve sonrasında hızlı şehirleşme ve devamında yaşanan kültürel dönüşüm ile birlikte Türkiye’de dindar-muhafazakâr nüfusun bireyselleşmeye başladığı şeklindeki görüşün (Çelik 2018: 242) bir yansıması olarak kitap tercihlerinin de bu kültürel gerçeklikten etkilenmeye başladığı kitapçılar tarafından dile getirilmiştir. İslami romanların söylemsel değişimlerine dair yaptığı çalışmada bu gerçekliğe değinen Çayır da (Çayır 2015: 164, 171) bu değişimi Müslümanlar arasında inancın bireyselleşmesi şeklindeki bir süreç olarak ifade etmektedir. Söz konusu değişimin okur ile kitap arasındaki ilişkiye dair bir yansıması olarak bireysel kitap tercih süreçleri entelektüel rehberliğin etki alanı dışına çıkmaya başlamıştır. Geleneksel kitapçı-okur ilişkisi dönüşüme uğrarken, süreç hem kitapçıyı hem de okuru birbirinden bağımsızlaşmaya doğru yönlendirmektedir.

Din okurunun yüzeyselleşmesi ve nitelik kaybına uğraması şeklindeki genel kanaatin yanı sıra belli düzeyde bir dini kitap okur kitlesinin inşa olmasını bir ölçüde İmam Hatip Liselerinin, İlahiyat Fakültelerinin ve dini hizmet veren sivil toplum kuruluşlarının artışına bağlayan bir katılımcı ise bu artışın “hem yayıncılığa hem de okur gelişimine olumlu yönde katkısı olduğunu” vurgulamıştır. Başka bir katılımcı da hali hazırda “dini eğitim veren vakıf ve dernekler üzerinden yaptığı toplu satışlardan” bahsetmiş ve sivil toplum kuruluşlarının dini kitap satışları üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu ifade etmiştir.

Okur niteliğindeki dönüşüm ile yayın dünyasındaki dönüşüm diyalektik bir ilişki içerisinde. Özellikle demokratik süreçlerin gelişimi ile birlikte pazar ekonomisinin gelişmesi sosyo-kültürel bir dönüşüme ön ayak olmuştur. Tüketim alışkanlıklarındaki değişim dini alandan bağımsız olarak gerçekleşmemektedir. Dini alanın kültürel ürünleri olarak dini kitapların yayın ve pazarlama metotlarında da bir dönüşüm yaşandığı katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Kitleye ve daha fazla satış rakamlarına ulaşmak çoğu yayıncı için bir gurur kaynağıdır ve yayıncılar bunu başarabilmek için çeşitli reklam ve içerik stratejileri geliştirerek okuyucunun ilgisini çekmeye çalışmaktadırlar (Büyükdağ 2017: 85-86). Bu anlamda kitleye ulaşmak ve onun hangi duyarlılıkla hareket ettiğini belirleyerek o yönde yayın ortaya koymak çoğu popüler yayıncı için önemli bir hedef olarak ifade edilebilir. Benzer şekilde popüler dini kitap piyasası da kendi yayınlarını üretirken geniş kitlenin dini yönelimlerini dikkate alan bir anlayışla hareket etme eğilimindedir.

2000'li yıllarla birlikte yaşanan hızlı kültürel dönüşüm kitap satışlarını hem nicel hem de nitel anlamda etkilemiştir. Özellikle okur kitlesini oluşturan yeni dindar orta sınıf doksanlı yıllardan itibaren etkisini hissettirmeye başlayan popüler kültür eksenli bir okuma biçimine doğru alışkanlıklarını değiştirmeye başlamıştır. Bu dönüşüm dindarlık biçimlerinde yaşanan konformist değişimin bir göstergesi olarak da değerlendirilmelidir. Değişen dindarlık biçimleri okuma alışkanlıklarını da kendi gerçekliğine zorlamaya ve farklı şekillerde dışsallaşmaya başlamış görünmektedir. Bu konformizm popüler kitapların içeriksel değerini etkilemeye devam ederken bir katılımcının "beleşçilik" olarak tanımladığı, dini bilgi ve davranış anlamında kolaycılığın hâkim olmaya başladığı bir süreci de ifade etmektedir.

Popüler Dini Kitaplar

Kitap piyasasında sıklıkla "bestseller" olarak ifade edilen kavram bir kitabın belli sayıda okura ulaşarak çok satması, kiteselleşmesi, tanınır olması ve kamu beğenisi kazanması anlamında kullanılmaktadır. Çoğunlukla edebiyat-kurgu türü kitaplar için kullanılan "bestseller" tanımlaması son zamanlarda "popüler kitap" gerçeği ile birlikte hemen hemen her tür için tercih edilmeye başlamıştır. Konunun tarafı olan yayıncılara göre Türkiye ölçeğinde bir kitabın "bestseller" olabilmesi için asgari 50 bin olmak üzere ortalama 100 bin ile ifade edilen sayılarda satış yapması gerekmektedir. Bu sayıyı 250 bin olarak da ifade eden yayınevi sahipleri de vardır (Büyükdağ 2017: 87). Bir kitabın çok satması Kracauer'e göre bazı içerikleri hızlıca tüketip diğerlerini bir şekilde reddeden

okuyucuların ihtiyaçları ile açıklanabilir. Belli bir kitabın satış başarısı toplumsal talebin ihtiyaçlarını karşılama ölçüğünde ele alınmalıdır. Kitabın ünü bu anlamda yaygın toplumsal eğilimlere verdiği yanıt ölçüsünde sağlanmaktadır. “Bir kitabın meta olarak başarısı, nihayetinde kitabın geniş bir tüketici kitlesinin taleplerini karşılama yeteneğine bağlıdır. Bu talepler, yönlerini özel eğilimler veya sadece tavsiyelerle belirlenemeyecek kadar genel ve sabittir. Tüketicilerin toplumsal koşullarına dayanmalıdır.” (Kracauer 1965: 92). Toplumsal koşullar değiştikçe çoksatan kitaplar da bu değişime uygun olarak yayın dünyasında yerini almakta ve toplumsal olanın bir kesitini sunmaktadır. Sutherland’ın da vurguladığı gibi (Sutherland 2007: 3) büyük bir edebi eser bir döneme ait olmayıp her dönem için anlam ifade ederken, çoksatanların anlamı yaşanan çağın enstantanesini sunmasıdır. Çok satan kitaplar giderek farklı mecralarda daha fazla ilgi konusu olurken bu ilgi geniş toplumsal kesimlerin bir dönemini yansıtmaya açısından dikkat çekmektedir. Çoksatan dini kitaplar da toplumsal gerçekliğin geniş görüntüsüne dair bir izlenim vermesinin yanında, ne tür bir dini bilgi alanının toplumsallaştığı ve dindarlığın hangi bağlamda farklılaştığının görülmesi bakımından da niteliksel bir analiz alanı açmaktadır.

Dini kitaplar içerisinde çoksatar gerçeğinin anlamlandırılmasına dair görüşlere bakıldığında katılımcılar bu olgunun dini kitap piyasasında yeni bir olgu olduğunu, daha çok sürekli satan (hepsatar) kitaplara rastlandığını ancak bir tüketim metaı olarak yeni tür çoksatar dini kitapların son zamanlarda gündemde olduğunu belirtmiştir. Yaşanan süreci kültür endüstrisinin bir boyutu olduğu gerçeğiyle açıklayan bir katılımcı kendi deyimiyle “saman alevi” gibi parlayıp sönen popüler kitapların dönem dönem oluş/turul/an trend kitaplar kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu çerçevede ilk kez 1940’lı yılların sonunda Adorno ve Horkheimer tarafından kullanılmış bir kavramsallaştırma olan “kültür endüstrisi” Adorno’nun ifadesiyle halk kültüründen farklı olarak daha çok temelinde kâr güdüsü olan ve kitlelerin bilinçleri ya da bilinçsizlik düzeyleri üzerinde spekülasyon yaparak tüm kültür dallarında tüketime uygun ve bu tüketimi belirleyen üretimi ifade etmektedir (Adorno 2016: 109-10). Bu anlamda birer kültür endüstrisi ürünü kabul edilen düşünsel yapıtlar da tam anlamıyla birer meta olarak kabul edilmektedir. Dini kitap alanı içerisinde oluşan trendin içinin dini anlamda nasıl doldurulduğuyla alakalı olarak bir takım örnekler de veren katılımcı “din soslu maneviyat” içeren kitapların çok

fazla alıcıya ulaştığını vurgularken, kolaylaştırılmış bir din söyleminin özellikle gençler tarafından alımlandığını aktarmıştır.

Benzer metaforlarla konuyu ele alan başka bir katılımcı, yeni tür dini çoksatar kitapların “tatlı” türü “karın doyurmayacak”, ikame doyum hissi ile hayali mutluluk veren kitaplar olduğuna işaret etmiştir. Okur davranışlarında ve yayın politikalarında doksanlı yıllarla birlikte yaşanan değişimi yorumlarken, Adorno’nun kültür endüstrisi eleştirisine oldukça yaklaşılarak içinde bulunulan duruma dair kaygılarını ifade etmiştir. Kültür endüstrisini eleştirirken Adorno’nun böylesi kültürel üretimin kıt, yüzeysel ve konformist bir biçimde içinin boşaltılması gerçeğini ifade etmesi gibi (Adorno 2016: 115) o da popüler din kitaplarının benzer etkiye sahip olduğunu dillendirmiştir.

Medyada dinin görünürlüğünün artması ve aktarılma biçimlerinin çeşitlenmesi toplumun geniş kesimlerinde karşılık bulmaktadır. Yaşanan neoliberal süreç dini kitap üretimini piyasa şartlarına bağlamaya başladığı gibi ticari amaçlar dolayısıyla kitleleri değişmez gerçekliğe ikna etmeyi değil kitle beklentilerine uygun dinsel ürünler arz etmeyi de doğurmaktadır. Bunun neticesinde sunulan dinsel ürünler muhafazakâr ılımlı bir mecrayı hedeflediği için olabildiğince soft hale getirilmektedir (Haenni 2014: 54). Aynı zamanda dini duyarlılıkları belirgin olmayan bir kitlenin de hedeflenmesi ile birlikte çoksatar dini kitapların söylem gücü özellikle seksenli yıllarla kıyaslandığında zayıflamaya başlamıştır.

İkame doyum ve geçicilik hissi dini çoksatar kitapların temel karakteri olarak birçok katılımcı tarafından vurgulanmıştır. Kültür endüstrisinin bir tezahürü olarak kabul edilebilecek popüler kitaplar hızlı tüketim alışkanlıklarının bir yansıması olarak toplumun geniş kesimleri tarafından talep görmektedir. Bu hızlı tüketim davranışını farklı şekillerde ifade etseler de popülerin doğası, katılımcı kitapçılar tarafından görülmüş ve yansıtılmıştır. Son yıllardaki popüler dini kitaplara dair katılımcı kitapçıların “saman alevi”, “fast food”, “çerez”, “cips”, “tatlı”, “trend” gibi tanımlamaları göstermektedir ki kitap endüstrisi içerisinde dini kitaplar için de böylesi bir süreç söz konusudur. Buradaki metaforlarla çoksatar kitapları açımlayan katılımcılar klasik dini kitaplarla karşılaştırıldığında yeni tür popüler kitapların geçiciliğine ve hızlı tüketim ürünü oluşlarına vurgu yapmış ve geniş kitleler söz konusu olduğunda nitelikli kitap okuma becerilerinin zayıf kaldığı yönünde fikir beyan etmişlerdir.

Dini kitap piyasasında çoksatar gerçeğinin inşa sürecini benzer şekilde açıklamaya çalışan katılımcılar medya etkisi, yazar tanınırlığı ve konu seçimini bir kitabın çoksatar olmasını etkileyen faktörler olarak ön plana çıkarmışlardır. Özellikle medya etkisi ve yazar tanınırlığı bir kitabın çoksatar olmasını sağlayan temel faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Popüler kültür ürünlerinin tamamında geçerli kabul edilebilecek bu olgu, popüler dini kitaplar söz konusu olduğunda geçerliliğini korumaktadır. Bir anlamda kitle tüketiminin metaı olarak kurgulanan ve kamu beğenisine hitap ederken aynı zamanda bu beğeni alışkanlıklarını da belirlemeye devam eden popüler kültür ürünleri (Gans 2005: 29-30) olarak kabul edilebilecek çoksatar kitaplar da temelde görünür olmayı hedeflemektedir. Bu açıdan çoksatanlar, beraberinde yeni bir okuma ve tüketim sosyolojisi getirmektedir. Farklı medya kanallarında görünürlük kazanması o ürünün satın alınması ve yaygınlaşmasını temin edebilmektedir. Bu açıdan benzer şekilde kitle beğenisini hedefleyen popüler dinsel ürünler olarak dini kitaplar görünür olma süreçlerini sağlama çabası içerisine girmektedir. Bir kitabın görünürlüğünü sağlayan şey ise farklı mecralarda öne çıkartılması ya da yazarın tanınırlığı üzerinde yapılan reklam stratejileri olabilmektedir.

Katılımcı kitapçılar ve araştırma sahası ile sınırlı olmak üzere ifade edilen bu gerçeklikler elbette dini yayın alanının toplumun geniş kesimlerine dönük bir boyutunu ortaya koymaktadır. Geniş toplum kesimlerinin dini yönelimlerinin dönemsel bir enstantanesini sunması anlamında birçok katılımcı kitapçı tarafından olumsuz bir tonlama ile ele alınan popüler dini kitapların yazar, yayınevi, içerik ve okur paydaşları ile alakalı yapılacak başka çalışmalarla ele alınması konunun tüm yönleriyle anlaşılması açısından gerekli görülmektedir. Burada katılımcı kitapçılar her ne kadar çoksatan kitaplara dair olumsuz bir bakış açısı yansıtmış olsalar da geniş kitlenin okuma becerilerini ve toplumsal dünyanın hızla dönüşen yönlerini anlamak ve anlamlandırmak için konuyu tüm yönleriyle ele alacak bir tartışmaya da ihtiyaç vardır. Zira konu sadece kültürel değil ekonomik boyutları ile de ele alınması gereken genişliktedir. Bu bağlamda konunun ekonomisine değinen bir katılımcı dinî çoksatar kitapların “kitapçılara sağladığı ekonomik faydalar dolayısıyla olumlu bakılması gereken bir olgu” olduğunu dile getirmiştir.

Ticari bir gerçeklik olarak özellikle 1990’lı yıllarla birlikte yayın dünyasının tanışmaya başladığı çoksatar kitap olgusu bu anlamda dini yayıncılığın içerisinde de ciddi oranlarda varlığını hissettirmekte ve yer yer eleştiri konusu olmaktadır. Özellikle 28 Şubat süreci sonrasında

muhafazakâr kitlede yaşanan içe dönüş (Çayır 2015), aynı zamanda postmodern kültürün etkilerini yayın dünyasında hissettirme biçimleri ile farklı dini yayınların bireyci bir tonda geniş kitlenin beğenisini kazanmaya başladığı görülmüştür. Katılımcı kitapçıların *geçici* karakterine vurgu yaptıkları bu tür kitaplar 2000'li yıllarla birlikte oldukça yoğun bir şekilde kitapçı raflarında yer almaya, kitlelerce alımlanmaya ve dini bir söylem biçimi oluşturmaya başlamış görünmektedir.

Hep Satanlar, Çok Satanlar: Din Okurunun Değişmeyen Gündemi

Görüşmelerde katılımcılar belli bir oranda devamlı olarak sattıkları ve dönemsel olarak çok sattıkları bazı kitap tür ve örneklerinden bahsetmişlerdir. Bu açıdan dini kitaplar içerisinde bir 'hepsatar' ve 'çoksatar' kitap olgusu gözlenmiş ve kaydedilmiştir. Kitap endüstrisi çalışanları, yılın (veya sezonun) yeni kitapları anlamına gelen *ön liste* ile her yıl satılmaya devam eden eski başlıklar olarak *arka liste* arasında bir ayırım yapmaktadırlar (Miller 2006: 68). Bir kitapçı için kitabevi raflarında arka listeyi temsil eden ve sürekli olarak bulundurulmaya gayret edilen kitaplar 'hepsatar' olarak tanımlanırken bunun yanı sıra dönem dönem kitle beğenisi kazanan, belli dönemlerde gündeme gelmekle birlikte süreklilik kazanmaktan ziyade daha çok 'bestseller' kategorisinde değerlendirilebilecek dini kitaplardan da bahsedilmiştir.

Hepsatar kitapların belirlediği arka liste her kitapçının çoğunlukla kendi ideolojik ve söylemsel tercihleri ile birlikte okur tercihlerine göre belirlenmekte ve belli noktalarda kitapçının ve genel okurun anlayışını da yansıtmaktadır. Ön liste olarak da ifade edilebilecek çoksatar kitaplar ise sürekli güncellenmek durumunda olan ve kültürel anlayıştan çok ticari değerlendirmelerin sonucunda oluşan bir alanı ifade etmektedir. Hiçbir kitapçının tüm kitapları basılı olarak taşımaya yaklaşamayacağı gerçeğinden hareketle kitapçılar da kitabevleri için seçim sürecine girmek durumundadır. Bir kitabevinin söylemsel karakterini diğerinden ayıran arka liste olsa da, son yıllarda popüler okuyucuların çoğunlukla ön liste ile ilgilendiklerine dair bir izlenim söz konusudur. Eski bir başlığın stokta tutulması ile ilgili tespitler büyük ölçüde önceki satışları değerlendirerek yapılabilirken kitapçıların kendi ideolojileri dolayısıyla bir takım kitaplara yönelik kişisel bağlılıkları da önemlidir.

Kitapçının kişisel anlayışı doğrultusunda oluşturulan arka liste bir mağazanın temel karakteristiğini gösterebilirken ön liste çoğunlukla ticari imkânlar sunmak açısından önemli görülmektedir. Kitap seçim mekanizması ana hatlarıyla basit olsa da, pratikte süreç oldukça

karmaşıktır. Kitapçıya gelen alıcı, yalnızca bir kısmı kitabın içeriğiyle ilgili olan çok sayıda farklı faktörü değerlendirmek için çok kısa bir süreye sahiptir. Kitapçılar ise her yeni başlık için, yazarın önceki eserlerinin geçmiş satışlarını, kitabın türünün mevcut popülaritesini, yayıncının tanıtım bütçesini ve planlarını, yazarın tanınırlığını veya medya görünürlüğünü, satış temsilcisinin veya editörün coşkusunu ve tavsiyelerini dikkate alır. Aynı zamanda kitabın tedarikçiden sipariş verme ve alma kolaylığı, kitabın sunulduğu koşullar (indirim, nakliye masrafları, ödeme ve iade politikaları), kitabın liste fiyatı, üretim kalitesi ve kapak tasarımı, kitabın güncelliği, alıcının yerel ve kişisel zevkleri ve alışkanlıkları ve son olarak bir kitabın kalitesinin çeşitli göstergelerini de ele alması gerekir. Tüm bu faktörler bağımsız kitabevlerinin kitap seçimi için son yüzyılın büyük bir kısmında yürürlükte olmuştur (Miller 2006: 69). Bahsedilen faktörler çerçevesinde dini kitapçılarda da arka liste olarak hepsatan kitaplar yanında ön listeyi temsil eden çoksatar kitapların varlığı yansıtılmış ve her iki kategori ile ilişkili veriler sunulmuştur.

Süreklili Satınlar: Her Dönem Tedavüldeki Kitaplar

Mevcut dini yayın ve kitapçılık alanı içerisinde katılımcılar tarafından ortak bir kanaat olarak aktarılan gerçeklik 'hepsatar' dini kitaplar kategorisi altında 'merasim kitapları'nın ve 'temel dini bilgi kitapları'nın neredeyse dini yayıncılık tarihi boyunca sürekliliğini koruyarak halk dindarlığının geleneksel kaynakları olmaya devam etmiş olmasıdır. Bu kitapları ise İslami kurgu ile düşünümsel kitaplar takip etmekle birlikte bu kitaplar geleneksel dini bilgi formlarından ve halk dindarlığından farklılaşmaları ifade etmeye başlamış görünmektedir. Bu açıdan son yıllardaki nicel yoğunluk ve çeşitlenme içerisinde katılımcı kitapçıların dikkatini çeken bir takım kitap örneklerinden bahsetmek mümkündür. Dini kitap satıcısı olmaları dolayısıyla verilen örnekler ya doğrudan İslami içerikli kitaplar olmuş ya da İslami bir tona sahip olmakla birlikte doğrudan dini anlatı içermeyen "şifa", "arayış" ve "kişisel gelişim" gibi temalara sahip kitaplar olmuştur. Halkın rağbet ettiği kitaplar içerisinde merasim ve temel dini bilgi kitaplarında tür anlamında bir değişimin olmadığı, yeni olan şeyin dönemsel olarak değişim gösteren ve belli saiklerle ön plana çıkan bir takım İslami kurgu ve düşünümsel kitaplar olduğu da ifade edilmiştir. Buradaki farklılaşmayı belirleyen ise konunun güncelliği, dönemsel olarak kamu beğenisini çekiyor olması, resmi ya da gayri resmi anlamda kurumsal olarak tavsiye edilmesi gibi etkenler olmaktadır.

Yapılan alan araştırmasının mekânsal sınırları çerçevesinde konu edinen kesitin geniş halk kesimleri olarak ifadelendirilen, nispeten düşük bir okuryazarlık seviyesine sahip dini hassasiyetleri olan yetişkin kişilerden oluştuğunu yinelemek gerekir. Bu anlamda geniş halk kesimlerinin kitap seçim tercihlerinde dışsal süreçlerin etkin olduğu kabul edilmektedir. Bu tercihler çerçevesinde katılımcılar geniş kitlenin sürekli rağbet ettiği hepsatar kategorisinde değerlendirilebilecek kitap örnekleri sunmuşlardır.

Geniş halk kesimlerinin hangi dini kitapları daha çok tercih ettiğine dair sorulan soruya birçok katılımcı *Tam Dua Kitabı*, *Şifalı Dualar*, *Güllü Yasin*, *Namaz Hocası* gibi merasim ve temel dini bilgi kitaplarına dikkat çekerek cevap vermiştir. Bu ve benzeri kitaplar belki de Cumhuriyet tarihi boyunca dini kitaplar içerisinde en çok okuyucuya ulaşan ve bu özelliğini devam ettiren kitaplar olmuştur. 2006 yılında çıkan bir gazete haberinde, bu kitapların Türk popüler dindarlığının temel ürünleri olduğu ve 10 milyonlarla ifade edilen baskı sayılarına ulaştığı aktarılmıştır. Popüler dini yayıncılığın Cumhuriyet döneminde kurucu isimleri olarak gösterilen Yusuf Tavaslı, Arif Pamuk ve Mustafa Varlı gibi isimlerin satış başarılarından bahseden haberde halk arasında *Güllü Yasin* olarak bilinen Kur'an cüzleri ve özellikle *Surelerin ve Duaların Esrarı*, *Hikmeti ve Fazileti* adlı dua kitabı ile tanınan Arif Pamuk milyonlarca okuyucuya ulaşmasının *sırrını* da açığa çıkarmıştır:

Bazı kısa tespihler atom kuvvetindedir" diyen Pamuk, sözlerini şöyle sürdürüyor: "Ahiret Azığı" kitabım için bir okuyucu, "Cennetten arazi mi satıyorsun?" başka biri, "Kur'an'dan başka kaynak tanımam" dedi. 1400 yıllık hadis kültürümüz var, bunu inkâr edemeyiz." Pamuk, başarısının sırrını ise kitaplarında basit ve renkli bir dil ile rahat ve farklı punto ve karakter kullanmasına bağlıyor ve genç yazarlara şu öğüdü veriyor: 'Tatlı tatlı anlatacağım... Cehennem zebanisi gibi kürsüye çıkıp insanları cehenneme doldurmak yanlış'. (Yıldız 2006).

Basit ve renkli bir dil ile rahat ve farklı punto ve karakter kullanımı. Aslında Pamuk, bu ifadeleri ile geniş kitlenin talebini de dile getirmiştir. Nitelikten ziyade niceliğin öncelendiği ve kolay okunabilir, umut verici bir dile sahip olan eserler geniş kitlelerin dindarlıklarının bir yansıması olarak görülmelidir. Benzer şekilde halk tipi dini yayıncılığın önde gelen isimlerinden Yusuf Tavaslı da özellikle kırmızı ve yeşil renkli *Tam Namaz Hocası* ile neredeyse bütün evlere girmeyi başarmış popüler bir yayıncı olarak dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra çok fazla renk ve çeşitte dua ve cüz kitapları yayınlayarak hem Türkiye'de hem de dünyada birçok ülkede milyonlarca satış yapmıştır (Yıldız 2006). Bu gerçek Tavaslı'nın

Tam Dua kitabının kapağına 10 Milyondan fazla baskı yapıldığı şeklinde bir reklam unsuru olarak eklenmiştir.

Genel anlamda tüm katılımcıların birleştiği nokta Kur'an cüzleri, dua kitapları ve namaz hocalarının dini kitap piyasasında hâkim konumda olduğu ve satışların geniş halk kesimlerine yapıldığı şeklinde olmuştur. Özellikle dua kitaplarının içerik itibarıyla gündelik hayatın bir takım sıkıntılarından, zorluklarından ve hastalıklarından kısa yoldan kurtuluş umudu, aynı zamanda dünyevi başarı beklentisi taşıyan karakteri ön plana çıkmaktadır. Halk dindarlığının bir özelliği olarak zikredilen ayinsellik, hayallerin ve duyguların egemenliği ve bu dünyada refah arayışı (Gumucio 1998: 205) okuma pratiklerine yansyarak kitap tercih davranışlarını da etkilemektedir.

Long, popüler dinin farklı anlamları ve biçimlerini hesaba katarken köylü ve halk koşullarında kültürün iletim tarzının geleneksel toplumlarda nispeten daha ağır ve daha çok sembol ve arketiplerle sağlandığını; modernleşen toplumlarda ise iletim tarzlarının okuryazarlık, medya, gazeteler, kitaplar vs. gibi çeşitlendiğini dile getirmektedir (Long 2013: 157). Bu anlamda dini kültürel iletimdeki çeşitlenme ve yoğunluk sebebiyle muhtevadan ziyade formun öne alındığı, belirli görsellerde ve imgelerde kitapların yaygınlaşırken okur taleplerinin de bu yönde geliştiği saha verileri içerisinde kaydedilmiştir. Katılımcılar tarafından ifade edilen şekil ve renk üzerinden kitap arayışları da bu gerçeği yansıtmıştır. Bu olgu geleneksel iletim biçimlerinin modern dünyada kendi gerçekliğini oluşturma ve yeniden üretme sürecidir. Bu tür halk tipi kitaplar sadece geleneksel halk inançlarının bir tezahürü olarak değil aynı zamanda modern bazı etkiler aracılığıyla da devamlılığını sürdürmektedir. Hem geleneksel halk inançlarından hem de modern bazı etkilerden beslenerek varlıklarını korumaktadır. Cenaze ve mevlit merasimlerinde dağıtılan cinsiyete göre renklendirilmiş Kur'an cüzleri, dini sohbet toplantılarında topluca okunup takip edilen *Güllü Yasin*'ler, dış mekânlarda yapılan bebek mevlit merasimlerinde dağıtılan renkli Kur'an cüzlerinin dünyası birer modern ve çoğunlukla şehirli etkileşim ve karşılaşma alanlarıdır.

Hem modernitenin toplumsal hayat üzerinde varlığını hissettirdiği hem de köyden şehre göçün de etkisi ile yüksek kültür ve kitle kültürünün karşılaşma alanı olarak şehir hayatı, aynı zamanda popüler dini anlayış ve uygulamaların üretim sahası olmaktadır. Burada üstte ve altta olan görece karşıt öğeler farklı karışımlarla iç içe geçmektedir. Bu bağlamda halk arasında yaşanan popüler dini uygulamaları sadece taşraya ait bir folk ve

geleneksel çerçevede düşünmek de yanlıcıdır. Böylesi uygulamalarla, geleneksel birçok öge barındırsa da modern bir olgu olarak karşılaşılmaktadır (Arslan 2008: 169-70). Şehir hayatının imkânları ile geleneksel inançların bir aradalığının sosyolojisini ifade eden popüler din, farklılıkları bünyesine almakta güçlük çekmemektedir. Farklı kültür biçimlerini iç içe geçirirken meydana gelen kültürel senkretizm yeni üretimleri de beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda yukarıda ifade edilen popüler halk tipi kitaplar çoğunlukla şehir hayatı içinde yeni bir var olma biçimi üreten geniş dindar kitleler için dini merasimlerin kaynağı olduğu kadar hayatlarını iyileştirme ve umut aşılama gibi destekler de sunabilmektedir. Özellikle *hacet* ve *dilek* temalı dua kitapları ile toplu ya da bireysel dini merasimlerde kullanılan farklı kitapların oluşturduğu gerçeklik alanı pejoratif bir bakış açısından ziyade toplumsal gerçekliğe dair sosyolojik bir temelde değerlendirildiğinde bir anlama zemini bulunabilecektir.

Dinsel Şifa Arayışı: Okuyarak Tedavi/Terapi

Popüler dindarlığın genel bir yönelimi olması yanında insanoğlunun temel güdülerinden olan hayatta kalma güdüsü farklı şekillerde kendi gerçekliğini ifade etmektedir. Toplumsal anlamda kültürel bir karşılığı olan sağlık ve şifa arayışı farklı coğrafyalarda ve farklı inanışlarda kendisine yer bulmuştur (Bahadır ve Çapcıoğlu 2021). Popüler dini yönelimler çerçevesinde varlığını daha çok türbelere adak adama ya da dilekte bulunma şeklinde gösteren bu arayışın başka bir boyutu şifa arayışlarının dini bilgi ile birlikte kitap satışlarında da ciddi bir yer edinmesi şeklinde olmuştur. Din ve bedensel şifa arasında kurulan bağ hem tıbb-ı nebevi ve türevi kitaplar üzerinden ifadesini bulmuş hem de modern tıpla eklemlenmiş yeni bir yazın türü de oldukça popüler hale gelerek bu bağı güçlendirmiştir. Maddi veya manevi anlamda şifa arayışı ile dinsel metinleri bir araya getirerek derlenen birçok “şifalı dualar” türü kitap, dini kitapçı raflarının vazgeçilmez ürünleri olagelmıştır. Arif Pamuk ve Yusuf Tavaslı başta olmak üzere halk tipi dini yayın yapan birçok yayınevinin dinsel şifa temalı kitap yayınlaması bu konudaki kitlesel talebi göstermektedir. Çok satan dua kitapları hem içerik hem de kapak görselleri ile birer şifa dağıtıcısı olarak geniş okur kitlelerinin talebini karşılama iddiası bakımından oldukça dikkat çekicidir. Bu tür dini dua ve şifa kitaplarının yaygın hale getirdiği dinsel şifacı söylem esasında popüler çare arayışı ve umut beklentisinin (Çapcıoğlu 2016a) bir karşılığıdır. Bu anlamda modernleşme ile birlikte geleneksel şifa arayışlarının yerini modern tıbbı bırakacağı yönündeki beklentileri aşan

dua temelli şifa pratikleri geniş kitlelerde bir karşılık bulmaya devam etmektedir. Özellikle bir *sır dili* oluşturarak dünyevi beklenti, sıkıntı ve hastalıklara karşı şifa olduğu iddiasındaki bu tür kitaplar aynı zamanda geniş kesimlerin şifa arayışının mistik ve dinsel karakterinin devam ettiğinin bir göstergesidir. *Sırlı Dualar*, *Dua ile Gelen Şifa*, *Şifalı Dualar*, *Faziletli ve Şifalı Dualar*, *Zırhlı ve Şifalı Dualar* gibi mistik aynı zamanda iddialı isimlerle popülerleştirilen kitaplar, içeriklerindeki sır temalı şifa dağıtıcılığı iddiasıyla hem bu dünyacı hem de öteki dünyacı umudun çağrışımlarını sunmaktadır.

Katılımcılar tarafından en çok vurgulanan kitapların başında gelen Arif Pamuk'a ait *Şifalı Dualar* isimli kitabın fihristine yerleştirilen "hacet", "şifa", "korunma", "nazar", "bereket", "evliya", "sihir", "Esmâ-i Hüsnâ", "bitkiler", "taşlar" gibi gösterge başlıklar bu türün halk arasında neden çokça rağbet gördüğünü açıklar niteliktedir. Pamuk'un sahibi olduğu yayınevinde yayımladığı kendi kitaplarına bakıldığında benzer içeriklerde birbirini tekrar eden kitaplar yayınladığı görülmektedir. Yayınevinin web sitesi dikkate alındığında toplam 238 kitabın 91'i dua kategorisinde iken 78 yayın ise Yasin-i Şerif kategorisinde yayınlanmıştır. Bir tane sure üzerinden 78 kitabın nasıl yayınlandığı incelendiğinde ise farklı ebat ve şekillerde olmak üzere büyük punto başlıkla yazılan *Yasin* kapak isminin alt veya üst kısmında ikinci başlık olarak farklı dua örnekleri ön plana çıkarılarak çoğaltma yoluna gidilmiştir. Burada Yasin cüzlerinde farklı sureler, mealleri ile birlikte verilirken *şifa çağlayanı*, *şefaât pınarı*, *nur demetleri*, *münacaat duaları*, *her derdin çaresi*, *mutluluk duaları* (Pamuk Yayıncılık 2020) gibi popüler dinin mutluluk ve refah umudu ile hastalık ve sıkıntılara şifa aramak gibi temel hedeflerine (Arslan 2004: 321) atıf yapmaktadır.

Türk popüler dindarlığının bir boyutu olarak çare ve şifa arayışının merkezi mekânları olan türbelere yapılan ziyaretler de çoğunlukla bu amaca matuftur. Bu anlamda aynı zamanda bir ziyaret mekânının yanı başında bulunan Hacı Bayram kitapçılarının bu dinsel boyutun besleyici kaynaklarını yansıtmaları bu tür kitapların geniş kitlelerce talep görmesini açıklamaktadır. Türk toplumunun büyük bir kesimi yaşadıkları sıkıntı ya da hastalıklara çare arayışı içerisinde farklı ziyaret mekânlarını dini bir ritüel olarak ziyaret etmektedir. Bu amaca matuf birçok ziyaretgâh sürekli olarak talep görmektedir. Araştırma sahası içerisindeki Hacı Bayram Veli türbesi de bu anlamda aynı zamanda bir ziyaretgâh olması dolayısıyla benzer taleplerin odağı konumundadır. Ziyaret fenomeninin toplumun dini, toplumsal ve kültürel yaşantısı ile bütünleşmiş olması sebebiyle

gündelik hayat dininin yansımalarını görmek mümkündür. Çapcıoğlu'nun saha araştırmasında gösterdiği gibi bu tür ziyaretlerde bulunanların dilekleri "özellikle üniversite ve lise giriş sınavlarında başarı, iş bulma, istenilen şehre tayin, kısmet açma, çocuk sahibi olma, hastalıklara şifa, ev ve araba sahibi olma gibi niyetler taşımaktadır." (Çapcıoğlu 2016a: 286). Özellikle şehir hayatı içerisinde kendisini gösteren umut ve güven arayışının bir mecrası olmak ve manevi motivasyon sağlamak gibi işlevleri dolayısıyla türbeler uğrak yerleri olmaya devam etmektedir. Türbe ziyaretleri bu bağlamda, gündelik hayatın sorunlarına çare arayışının yanında, yabancılaştırıcı şehir hayatının problemlerine karşı korunma ve sığınma gereksinimlerine cevap verme potansiyeli de taşımaktadır (Çelik 2004: 238). Bu açıdan araştırma sahasında aynı zamanda türbe ziyaretine gelen okur kitlesinin çare ve şifa arayışlarını belirleyen düzlem içerisinde dini içerikli şifa kitapları ile dua kitapları varlıklarını güçlü bir şekilde devam ettirmektedir.

Hepsatar dini kitaplar içerisinde kendisine anlamlı bir yer bulmuş olan bu tip kitaplar sağlık ve refah arayışının din temalı ürünleri olarak varlığını korumaya devam etmektedir. Popüler dinin kendisini ifade ettiği temel alanlardan bir tanesi ölümle ilişkili olarak bu dünyacı ilgiler iken bir diğeri sağlıklı bir yaşam arayışındaki kitlesel yönelimler olmuştur. Sağlıklı bir yaşam arayışının (Hiebert vd. 1999: 133) dönüşümü olarak dini bilgiler temelinde şifa vadeden kitapların halk kitaplığında sürekli olarak yer alması ve yayıncılık alanının vazgeçilmez ürünleri olması bu açıdan anlamlıdır. Genel anlamdaki yayıncılık içerisinde de benzer ürünler fazlasıyla talep görürken dindar kitlelerin sürekli olarak din ve şifa merkezli bir okuma pratiği geliştirdikleri görülmüştür. Bu gerçeklik popüler inançların bir yansıması olarak dikkate değer görülmüştür.

Dini Kitaplarda Modern Formasyonlar, Yeni Türler ve Arayışlar

Geniş kitlenin çokça talep ettiği kitapların tür ve içerik anlamındaki karşılığı, toplumsal hayatın bir kesiti olarak ele alınmayı ve bu gerçekliğin anlaşılması için çaba gösterilmeyi gerektirmektedir. Bu anlamda geniş halk kesimlerinin geleneksel dinî okuma alışkanlıklarının yanı sıra özellikle son zamanlarda oldukça fazla talep gören, söylem ve biçim olarak geleneksel dini kitaplardan farklılaşan yeni tür popüler dini kitaplar dikkat çekmektedir.

Dini kitapçıkların kişisel tecrübeleri dikkate alındığında popüler dini kitaplara dair üç tema üzerinden veri oluşmuştur. Birinci tema, *temel dini bilgi kitaplarının* modernleşen desenlerini sunan ve kısa dönem

aralıklarında oldukça fazla okuyucuya ulaşan kitapları oluşturmaktadır. İkinci tema *tasavvufi anlatıların* ülke çapında milyonlara ulaşan bir okur kitlesine ulaşma başarısı göstermesidir. Üçüncü temayı ise yeni bir dini çerçeve sunan *spritüalist (maneviyatçı) kitaplar* oluşturmuştur. Birçok katılımcı kitapçı tarafından benzer örneklerin verildiği bu tür kitaplar sentetik ve senkretik yapıları, kişisel gelişime odaklanan mistik dinselilikleri ve klasik İslami ilimleri aşan postmodern yapıları ile dikkat çekmektedir. Bu temalar Türk okurunun okuryazarlık becerilerini ve dini yönelimlerini açığa çıkarma açısından önemli veriler olarak dikkate değer bulunmuştur.

Modernleşen İlmihaller: 'Namaz Hocası'ndan 'Sabah Namazına Nasıl Kalkılır'a

Geniş kitleye hitap eden dini kitap yayıncılığında daha önce bahsedilen geleneksel okuma pratiklerinin yanı sıra son yıllarda bir yönüyle güncellenen ilmihaller yoğun bir kitle talebine erişmiş görünmektedir. İlmihal türü kitaplar inanç, ibadet, ahlak ve siyere dair temel dini bilgileri bir ölçüde toplumun geniş kesimlerinin anlayacağı dilde toplumsallaştırmaktadır. Geniş halk kesimlerinin temel dini bilgilerinin başvuru kaynakları olan ilmihaller gündelik hayata dair daha çok pratik dini bilgiler sunmaktadır (Okumuş 2006: 9). Bu yönüyle ilmihaller geniş kitlelerin sözlü kültürel dünyada elde ettikleri popüler dini bilgilerini kitabi kaynaklar yoluyla yeniden üretmesi açısından oldukça önemli bir işleve de sahip olmuştur (Okumuş 2006: 9). Tanzimat dönemi ve modern okulların açılması ile birlikte oldukça artan sayıda ilmihal yayını söz konusu olmuştur (Arpaguş 2002: 35-36). Zira Tanzimat'tan itibaren Cumhuriyete kadar yaklaşık 200 civarında ilmihal telif edilmiştir. Bu teliflerin birçoğu ilk ve orta dereceli okullarda ders kitabı niteliğinde hazırlanmışken aynı zamanda halka yönelik telifler de söz konusu olmuştur (Güman 2014: 200). Cumhuriyet dönemi ile birlikte toplumun genel anlamda bilgi seviyesi ve dini bilgi ihtiyacının artması ilmihallerin de hem içeriğini hem de isimlerini (din dersleri, din bilgisi, din kitabı gibi) çeşitlendirmiştir (Kahraman 2014: 150). Cumhuriyetin ilk yıllarıyla birlikte yeni harflerle yayımlanan farklı ilmihaller bulunmakla birlikte, Latin harfleriyle yayımlanan dört eser Cumhuriyet döneminin başlarından 1980'lere kadarki döneme damgasını vurmuştur. Bu kitaplar *Mızraklı İlmihal*, Ahmed Hamdi Akseki tarafından hazırlanan *İslam Dini*, Numan Kurtulmuş'un (v. 1952) 1943'te hazırladığı *Amentü Şerhi* ve Ömer Nasuhi Bilmen'in ilk baskısı 1947'de yapılan ve bu zamana kadarki en kapsamlı ilmihal olan eseri *Büyük İslam İlmihali* olmuştur (Kahraman 2014: 151-52).

Bu yıllarla birlikte artan ilmihal yayıncılığı iki yüz civarında telif eser⁵ dini yayıncılık alanında önemli bir yer işgal etmiştir.

2000'li yıllara kadar gelen süreç içerisinde geniş kitlelerin temel dini bilgilerini öğrenmede başvuru kitapları olarak yaygınlaşan ilmihal türü kitaplar gündelik dini hayatın ortak bilgisini (Berger ve Luckmann 2008) taşıyan metinler olarak varlıklarını sürdürmüştür. Bu anlamda Türk toplumunun dini kitap yöneliminin temel eserleri olmaya da devam etmektedirler. Görüşme gerçekleştirilen kitapçıların hemen tamamı halkın en fazla yöneldiği kitaplar içerisinde ilmihal türü temel dini bilgi kitaplarını öne çıkarmıştır.

İlmihal kelimesinin bir kitapta isim olarak ilk kez kullanıldığı *Mızraklı İlmihal* (Arpaguş 2002: 52) Osmanlı toplumunda çok okunan hatta ezberlenerek sözel belleğe eklenen bir kitap olmuştur. Aynı zamanda yaygın eğitim haricinde örgün eğitim kurumlarında din bilgisi anlamında başlangıç kitabı olarak da okutulmuştur. *Mızraklı İlmihâl*'in sıbyan mekteplerinde, camilerde, köy odalarında ve evlerde yaygın olarak okunması sebebiyle hem Osmanlı döneminde hem de Cumhuriyet döneminde popüler dindarlık biçimleri üzerinde çok büyük etkisi olduğu kabul edilmektedir (Memduhoğlu 2016: 36). Ancak Cumhuriyet dönemi modernleşme süreçleri ile birlikte değişen din anlayışları ve özellikle yayın çeşitliliği dolayısıyla popülaritesini başka tür ve biçimlere terk etmeye başlamıştır.

İlmihallere göre daha dar kapsamlı ve ibadete dair temel bilgileri daha basit dille sunarak uzun yıllar halk arasında çok daha popüler olan (Okumuş 2006: 8) *namaz hocaları* da bu dönüşümden nasibini almış ve son yıllarda kabuk değiştirerek bir takım farklı biçim ve söylemlerdeki kitaplar olarak yeniden üretilmiştir. Yeniden üretilen bu kitaplar ülke çapında milyonlarca okuyucuya ulaşma başarısı elde etmiştir. Bu anlamda bir ilmihal alt türü olarak modernleşen din dilinin örneklerini sunmuş ve sunmaya devam etmektedir. Bu konuda örneklendirme yapan katılımcılar konuyu Halit Ertuğrul tarafından hazırlanan *Sabah Namazına Nasıl Kalkılır* kitabı üzerinden değerlendirmiştir. Belli bir reklam ve tanıtım organizasyonu ile yaygınlaşan modern namaz hocası olarak örneklendirilebilecek bu kitap milyonlarla ifade edilen geniş bir okur kitlesine ulaşırken uzun soluklu olmaktan ziyade kısa sürede çok tüketilen

⁵ Bu kitapların bibliyografyası için bkz. (Kahraman 2014: 162-71).

kitaplar içerisinde yer almıştır. Milyonlar satan *Sabah Namazına Nasıl Kalkılır* isimli kitap, esasında modern çağın namaz hocası olarak ifade edilebilecek bir yaygınlaşma ile milyonlarca okura ulaşarak popülerlik kazanmış olmasına rağmen sonrasında talep doygunluğuna ulaşmış olmalı ki popülerliğini yitirmiştir.

Geniş kitle içerisinde klasikleşmiş olan “namaz hocası” ya da ilmihaller talep etmeye devam ederken böylesi modernleştirilmiş ve oldukça reklamı yapılmış türden kitaplar⁶ ilmihal yayıncılığına yeni bir ton kazandırmıştır. Katılımcılar kısa süre zarfında çok satan bu tür dini bilgi kitaplarının zamanla popüleritesini yitirdiği ve dönemsel olarak öne çıktığını ifade etse de benzer ürünlerin yeniden geniş kitle tarafından tercih edildiği de gözlemlenmektedir. Bu anlamda son zamanlarda çok satanlar listesinde kendisine yer bulan ve hem görsel olarak hem de söylem biçimi olarak modernize edilmiş namaz hocalarından *Allah'ım Ben Geldim* isimli kitap örnek olarak verilebilir. Son yıllarda yazdığı birçok kitap bestseller listesinde yer edinen Hatice Kübra Tongar tarafından kaleme alınan kitap namaz çağrısı yapmakla birlikte modern bir formasyonla, içerisinde namazla ilgili karşılaşılan gündelik hayat problemlerine çare olacağı iddiasıyla tanıtılmıştır. Yüz binlerce baskı yapan kitap (2021 sonu itibarıyla 17. baskısını yapmıştır), kapak görselinde bir genç erkek ve genç kız ile öne çıkarılan başörtülü genç kız figürü ile hedef kitesini açığa çıkarsa da her yaş grubuna hitap ettiğini de ifade etmektedir.

Bir ilmihal alt türü olarak *namaz hocası* uzun yıllar Türk popüler dindarlığının temel başvuru kitapları olma özelliğini sürdürmüş ve son yıllarda farklı imaj ve söylem biçimleriyle yeni örneklerini vermeye devam etmektedir. Özellikle kullanılan pedagojik dilin başta genç kitle olmak üzere toplumun tüm kesimlerinde karşılık bulmaya başlaması dinin söylem düzeyindeki nesnelleşmesi ve geleneksel temel dini bilginin farklı tonlarda yeniden üretilerek toplumsallaşması açısından ilgi çekici örnekler sunmaktadır. Buradan hareketle geleneksel dini bilgi alanı varlığını sürdürürken aynı zamanda yeni dinî telaffuz biçimlerinin geniş ölçekte yaygınlaşmaya başlaması toplumun klasik din anlatısına alternatif arayışlarına kayıtsız kalmadığına da işaret etmektedir. Bu süreç her ne kadar birçok katılımcı tarafından popüler kültür ekseninde belli bir

⁶ Örnekleri gösterilen kitapların yanı sıra mevcut dini yayıncılık alanı içerisinde bu tür modern namaz hocalarının *Namaz Dirilişe Çağrı*, Ahmet Bulut; *Namaz Muhasebesi*, Nureddin Yıldız; *Cennete Götüren Namaz*, Ahmet Bulut; *Kıl Beni Ey Namaz*, Senai Demirci; *Dersimiz Namaz*, Özkan Öze; *Keloğlan Namaz Peşinde*, Merve Gülcemal; *Namaz Bir Tevhid Eylemi*, Abdullah Yıldız; *Gözlerin Nuru Namaz*, Cemalnur Sargut; *Namaz Terapisi*, Esmâ Sayın gibi popüler örnekleriyle ile karşılaşılmaktadır. Bkz. (Kitapyurdu 2022b).

olumsuzlama edasıyla ele alınmış olsa da yenilenen din dilinin bir toplumsal gerçeklik oluşturduğu ve geniş kitlelerde karşılık bulmaya başladığı rahatlıkla ifade edilebilir. Özellikle dinin gerçeklerini çocuklarına anlatmak ve emirleri doğrultusunda bir hayat kurmalarını sağlamak konusunda zorlanan ailelerin bu tür kitaplara yönelimi bir arayışa karşılık gelmesi açısından dikkate değerdir. Yeni nesillere dinin aktarımı çerçevesinde bu tür örnekler göstermektedir ki popüler din dili değişen toplumsal yönelimlere göre yeniden şekillenme eğilimindedir. Bu eğilim dolayısıyla temel dini bilgilerin aile ya da okul ortamında aktarımının bir aracı olarak yeni formatlarda geliştirilen kitap ya da kitap dışı ürünlere dair bir toplumsal talep gelişmektedir.

Hikâyeleştirilen Tasavvuf: 'Karadavud'dan 'Aşkın Gözyaşları'na

Saha görüşmelerinde, çok satan din temalı kitaplara dair örnekler sorulduğunda katılımcı kitapçıların ortak vurgularından bir tanesi de "dini kurgu" kategorisi içerisinde değerlendirilecek olan tasavvuf ve aşk temalı dini kitaplar olmuştur. Bu tür kitaplar İslam'ın mitsel/menkıbevi anlatılarını vurgulayarak yaygınlaşan, halk dindarlığının temel kaynaklarından olan bir kategorinin modernleşen ürünleri olarak oldukça dikkat çekicidir. Geleneksel halk kitapları içerisinde yaygın bir tema olarak vurgulanan tasavvufi anlatıyı merkezine alan menkıbe kitapları hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde Türk halk dindarlığının ortak inşa alanını temsil etmiştir. Cumhuriyet dönemi ile birlikte tasavvufi kurumların kapatılmasıyla toplumun genelinde nesnelleşmiş olan bu ortak bilgi yüksek kültür düzeyinde temsil edilememişse de geniş toplumsal kesimlerin dini telaffuzunda yer edinmeye devam etmiştir.

Geniş halk kitlelerinin duygu ve ritüel yönelimli dini bilgi stoğu ile ilişkisi hem sözlü kültür dolayısıyla hem de bazı popüler kitapların Cumhuriyete taşınması ile devam edegelmiştir. Bu anlamdaki bir kitle dindarlığı kendi varlığını gündelik hayat içerisinde devam ettiregelmiştir. Bu süreklilik özellikle doksanlı yıllarla birlikte yaşanan sosyoekonomik ve kültürel değişim ile birlikte modern bir formata bürünerek varlığını sürdürmüştür. Geleneksel okuma pratiklerindeki değişim göstermiştir ki modern toplumsal dönüşüm geleneksel kaynaklara olan ilgiyi azaltırken tasavvufun hikâyeleşen dili oldukça geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmeye başlamıştır. Bu anlamda özellikle 2000'li yıllarla birlikte Türkiye'de din ile seküler kültür arasında ara form olarak karşılaşılan, geleneksel tasavvufi kültüre tam manasıyla eklemelenmeyen bir "popüler tasavvufçuluk" (Bölükbaşı, 2016) ile karşılaşmaktadır. Bu tasavvufçu akım kendisini yayıncılığın farklı kanalları üzerinden inşa ederken

özellikle bir takım çoksatar kitaplar tasavvufi bilginin kitlesel hale gelmesinde ve yeni bir anlam evreni kurulmasında en önemli dışsallaşma mecrası olmuştur.

Geleneksel tasavvufi halk kitapları 2000'li yıllarla birlikte form ve içerik anlamında değişime uğrayıp yaygın hale gelirken, klasik halk kitapları daha çok orta yaş ve üzeri dar bir okuyucu tarafından alınılmaya devam etmiştir. Burada tasavvufi tür anlamında bir dönüşümden ya da yok oluştan ziyade bir katılımcının vurgusuyla "*Karadavud'dan Aşkın Gözyaşları*"na doğru gelişen biçimsel ve söylemsel bir evrilme söz konusudur.

Merkezine aldığı tasavvufi aşk anlatısı ile güncel toplumsal gerçeklikle temas kuran ve oldukça geniş bir okuyucu kitlesine ulaşan *Elif Gibi Sevme* ya da *Aşkın Göz Yaşları* gibi örnekleriyle, bu tür kitaplar tasavvufun mistik ve menkıbevi dili üzerinden 1970'li yıllarla birlikte Türk romanında etkisini göstermeye başlayan dinselleşme sürecinin (Çayır 2015) devamı gibidir. Bu süreç sekülerleşme süreçleri ile birlikte -her ne kadar din kamusal anlamda otoriter konumunu kaybetse de- dini duygunun kaybolmayacağı şeklindeki görüşün yeni biçimlerle karşımıza çıktığı bir alanı ifade etmektedir. Zira geleneksel dini yapılarda kırılmalar yaşanırken edebiyat, müzik, sanat ve diğer kültürel alanlar aynı zamanda dini anlamlar barındıran öğeler olarak ortaya çıkmaktadır (Oswalt 2014: 241). Sekülerleşme her ne kadar dinin kültürel otoritesini aşındırmış olsa da yeni dini ifade biçimleri ve araçları dışsallaşmaya başlamıştır. Bu yeni ifade biçimleri çoğunlukla geleneksel dini dünya dışından gelmekte ve popüler kültürel formlarla birleşmektedir. Bu formlar içerisinde popüler edebiyatın uzun yıllar güçlü bir yeri olmuştur. Bu anlamda özellikle 1980 sonrasında yazılan romanların büyük bölümü, İslam'ın modern çağın ahlaki dejenerasyonuna karşı tek çözüm olarak sunulduğu mesaj yüklü anlatılarıyla "hidayet romanları" olmuştur (Çayır 2015: 8-9).

Doksanlı yıllara gelindiğinde hidayet romanları popülaritesini yitirmeye başlasa da günümüzde de belli oranda okuma kültürü içerisinde yer bulmakta ve yeni baskılar yapmaya devam etmektedir. Ancak bu yıllarda "ideolojik kitapların ölümü"nin ilanı ile hem hidayet romanları hem de siyasi içeriği yoğun kitaplar gözden düşmeye başlamıştır (Çayır 2015: 118). Doksanlı yıllar ve sonrası Çayır'ın ifadesiyle "özeleştiril romanlar" aracılığıyla İslami aktörlerin özdeşünümsel bir duruş benimsediği ve seksenlerin epik ve kolektif İslamcılık anlayışından daha bireyci ve kendine dönük bir anlayışa doğru evrildiği yıllar olmuştur (Çayır 2015: 154). Bireysel dünyalara dönen ve özdeşünümsel bir vurgu

kazanmaya başlayan yaygın dünyasında bu yıllardan itibaren birçok tasavvuf içerikli edebi eser yazılmıştır.

Söz konusu eserlerde tasavvufun işlenişi ya seyr-ü süluk ve nefis terbiyesi gibi tasavvufun temel konularını işlemek ya da tasavvufi unsurları postmodern romanlarda birer sanat malzemesi olarak kullanmak şeklinde olmuştur. Tasavvufi içerikle yazmış popüler romancılar arasında, kitapları çoksatan Orhan Pamuk, Elif Şafak, İhsan Oktay Anar, Ahmet Ümit, Nazan Bekiroğlu, Sinan Yağmur ve Hikmet Anıl Öztekin gibi yazarlar dikkat çekmektedir (Noyan 2017: 11). Tasavvufi anlatı türü o kadar genişlemiştir ki tasavvuf temalı kitaplar yayımlayan ve bu konuda uzmanlaşan yayınevlerinin (Sufi Kitap, Destek Yayıncılık, Hayy Kitap, Nefes Yayıncılık vb.) sayısı her geçen gün artmaktadır. Ayrıca bu popülerite tasavvufa yönelik içerik ve pratiklerin medyada her geçen gün daha yaygınlaşmasında da görülebilir. Kitle iletişim araçları tasavvufi söylemlerden beslenen, maneviyatçı bir dile gittikçe daha fazla yer vermektedir. Televizyon ekranlarında tasavvufufla ilgili kişilerin görünür olması ya da sosyal medyada tasavvufi içeriklerin alıntılar, aforizmalar, özlü sözler şeklinde bir “alıntılar yığınınna dönüşmesi” (Aydemir 2017: 89) tasavvufi dilin toplumsal karşılığını izlemek açısından önemlidir.

Tasavvufun bir dinsel anlatı olarak yansıtıldığı roman ve hikâyelerin kitap piyasasında çoksatar olmasında ortaya koyduğu postmodern maneviyat söylemi oldukça etkili olmuştur. Bu gerçeklik katılımcı kitapçılar tarafından özellikle vurgulanmış ve bu tür kitapların bir tasavvuf öğretisi sunmaktan çok tasavvufun modern kalıplar içerisinde “hikâyeleştirilmesi” üzerinden popülerleştirildiğine dikkat çekilmiştir. İslam’ın geleneksel, doktriner yorumlarının ve İslamcı ideolojik reflekslerden ziyade bu kitaplarda göze çarpan daha soft, gevşek ve kapsayıcı mistik bir maneviyat söylemi üretmek, geniş kitleye ulaşabilmenin, daha çok kitap satabilmenin ticari kaygısını da yansıtmaktadır. Diğer yandan “mistik aydınlanma”, “ruhsal gelişim” gibi hem ülke içinde hem de uluslararası düzeyde popüler konuların, kadın ve erkek arasında geçen tipik popüler aşk hikâyeleriyle süslenmesi; “ilahi” olanın “beşeri” bir aşk içerisine çekilmesi, piyasa şartlarına göre hareket etmeye de oldukça uygun bir refleks olarak değerlendirilmektedir (Aydemir 2017: 102; Çapcıoğlu, 2016b).

Tasavvufi aşk anlatısı ile romantizmi buluşturan kitaplar bireysel okuma tercihlerinde öne çıkan bir gerçeklik alanı oluşturmuştur. Hem akademik literatürde hem de popüler yayınlarda helal aşk, helal romantizm, İslami romantizm (Macit 2019; Özel 2018) gibi kavramlarla karşılanan bu yeni

dini kurgu, edebiyatın geniş alanıyla birlikte dini argümanları da bünyesinde barındırmasıyla muhafazakâr kesimlerde oldukça geniş bir ilgiyle karşılanmıştır. Özellikle Elif Şafak, Ahmet Ümit gibi popüler edebiyatçılar tarafından konu edilen ve çoksatan Mevlana edebiyatı, dinler arası ve dinler üstü bir kimlikle sunulmuş, öte taraftan Sinan Yağmur örneğinde olduğu gibi ise mezhepler üstü bir dini kimlik ortaya koymaya çalışmıştır (Karlı ve Özdoğan 2018). Bu yönüyle tasavvufi romanlarda genel anlamda geleneksel dini anlayışları aşan ve genişleyen bir okur kitlesine hitap eden bir dil amaçlanmıştır.

2000'li yıllar, özellikle 2010'lu yıllardan itibaren tasavvufun menkıbe ve öğretisini aşk anlatısı ile merkezine alan bu tür, İslami romantizm ve popüler tasavvufçuluk şeklinde güçlü bir trende dönüşmüştür. Özellikle tasavvuf anlatısı, "popüler edebiyatın merkezinde seyreden içeriklerden biri haline gelmiştir. 2013 ve 2017 yılları arasındaki çok satan kitaplar listelerinde dini yaşam, içsel huzur, mutluluk, tevekkül, teslimiyet, dini kişisel gelişim kavramlarıyla tasavvuf felsefesinin harmanlandığı kitaplar sık sık yer almıştır" (Aydemir 2017: 95). Dönemsel güncellik kazanan bu *furya* içerisinde Hikmet Anıl Öztekin'in *Elif Gibi Sevmek* ve *Eyvallah* serisi, Sinan Yağmur'un *Aşkın Gözyaşları*, Mustafa Kaya'nın *Hızır Dokunsun Dualarına*, *Su Kanunu* gibi kitapları birçok katılımcı tarafından çok satan örneği olarak verilmiştir.

Katılımcı kitapçılar tarafından örnekleri gösterilen bu türdeki dini kurgu kitapları ön liste kitapların popüler örnekleri olarak işaret edilmiştir. Aynı zamanda bu türün popülerleşmesine dair karşılaşılan bir diğer tema birçok kitapçının olumsuzlayıcı bir tonla meseleyi ele alması ve neoliberal piyasa şartlarının reklam ürünü kitapları olarak değerlendirmeleri olmuştur. Ayrıca birçok kitapçı tarafından bu tür kitapların yaygınlaşması üzerinden bir okur ve kitle eleştirisi geliştirildiği de kaydedilmiştir. Bu olumsuzlamanın bir örneği olarak bu tür kitapların çoğunlukla reklam stratejilerinin bir ürünü olduğu ve bu yüzden içerik anlamında tartışılması gereken, hızlı tüketim ürünleri olduğu vurgulanmıştır. Bu doğrultuda son zamanlarda tasavvufi eserlerin çokça talep görmesinin nedenlerinin neler olabileceğine dair soru yöneltildiğinde, bir katılımcının geleneksel tasavvuf eserlerinden ziyade "tasavvufun hikâyeleştirilmesinin" gündemde olduğunu ifade ederek kolaycı bir din anlatısı sunmasını bu durumun sebebi olarak göstermesi dikkat çekicidir. Bu anlamda popüler kültürün dinî alan içerisinde hatırı sayılır bir gerçeklik alanı bulması tasavvufun özüne dair endişeleri de gündeme getirmiştir. Bu çerçevede popüler kültür anlatıları geniş kitlelere bir dini rehberlik ve tasavvufi

tekâmül sunmaktan ziyade bu dünyacı bir rahatlamaya yönlendirmektedir. Üstelik popülerleştirilen tasavvuf pazarlanabilir ve maddî kazanca dönüştürülebilir bir forma sokulmaktadır. Böylece geleneksel din anlayışından uzaklaşarak daha soft, yükümlülükleri az ve tüketime yönelik mistik/menkıbevi anlayışlar daha pratik ve kolay hale gelmektedir. Bu anlayışın toplumsallaşması ile din, sorumlulukların ötelenebildiği görece kolaylaştırılmış bir anlatı ile heves, arayış, haz ve gizem tarafı ağır basan ve yaygınlaşan bir takım mistik pratiklere dönüştürülmektedir (Noyan 2017: 10).

Sonuç itibariyle popüler kültürel formlar içerisinde karşılığını bulan edebi türler geleneksel dini söylemden farklılaşarak daha kolay gerçekleştirilebilen ve kolay anlaşılabilir bir dindarlık biçimi sunmaktadır. Burada bahsedilen popüler tasavvuf anlatısı Bölükbaşının vurguladığı gibi kurumsal olmaktan ziyade bireyselleştirilmiş dine; saygı ve itaat konusu olan dinden tüketim nesnesi haline gelen *metalaşmış kutsala* geçiş, sorumluluktan tercih özgürlüğüne geçiş gibi dinamikleri içerisinde barındıran bir dönüşüm süreci olarak ele alınmaktadır. Bu anlamda günümüzde sekülerleşmenin Türkiye’de aldığı biçimler, alışılmış folk İslamı türlerinin postmodern popüler kültürle iç içe geçmiş halleri olarak görülebilir (Bölükbaşı, 2016).

Dini yayın alanının gelişim imkânı bulmasıyla birlikte sözlü kültürden yazılı kültüre doğru dönüşüm yaşayan geniş kesimleri sözlü geleneğin yazılı aktarımlarını çok daha fazla talep etmiştir. Bu yaygınlaşma içerisinde özellikle İslami camiada edebiyata olan ilgi ve beraberinde verilen ürünler 1980’li yıllara gelirken popülerlik kazanmaya başlamış ve bu popülerlik bir takım dönüşümlerle (hidayet romanları, özdeşimsel romanlar, tasavvufi romanlar ekseninde) varlığını korumaya devam etmiştir.

Osmanlı kültür havzasından başlayarak günümüz dünyasına kadar halk dindarlığı varlığını büyük ölçüde mistik-menkıbevi anlatılar ve daha çok duyguya hitap eden bir paradigma içerisinde ifade etmiştir. Gelinek noktada *Kara Davud*’dan *Aşkın Göz Yaşlarına* doğru evirilen üslup halkın telaffuzunda popüler kültür ekseninde modernleşen tasavvufun serencamını ortaya koymakla beraber halk dindarlığının doğasındaki sürekliliği de ifade etmektedir. Bu çerçevede yeni olan şey tasavvuf dilinin modernleşerek aşk dilinde yaygınlaşmasının yanı sıra batılı spiritüalist bir takım anlayış ve uygulamaların din diliyle ifade gücü kazanması ve dini gelenekten daha çok popüler kültüre eklemlenmeye başlamasıdır.

Yeni Bir Tür Olarak Maneviyatçı Kitaplar: Dinin Terapisi

Yukarıdaki gösterilen popüler kitapların genel özellikleri, tarihsel anlamda birtakım değişimler yaşasa da geleneksel İslami bilgi birikimi ile uyum içerisinde yeni söylem ve biçimler geliştirmeleridir. İslam'ın sınırları içerisinde, dinin farklı boyutlarını (inanç, ibadet, duygu gibi) farklı biçimlerde yansıtan popüler kültür ürünü kitaplar geniş kitlelerin dinsel duyarlılıklarını ve toplumsal gerçekliğini yansıtan bir karakter taşımaktadır. Bu tür kitapların yanı başında son yıllarda görülmeye başlayan yeni bir tür olarak maneviyatçı (*spritüalist*) ve kişisel gelişim odaklı bir takım kitaplar kitle beğenisini kazanarak geniş çapta yaygınlaşmıştır. Son yıllarda Türkiye'de maneviyatçı olarak değerlendirilebilecek grup oluşumları söz konusu olmakla birlikte (Mirza 2018) maneviyatçı ve kişisel gelişim odaklı dini bilgi biçimlerinin yayınlar üzerinden de kitleselleştiği gözlemlenmektedir. Son zamanlarda çok satan dini kitaplar söz konusu olduğunda katılımcı kitapçılar tarafından öne çıkarılan bir takım örnekler, "din" ile "spritüel" arasındaki iç içe geçişleri göstermesi açısından yeni bir dışsallaşma ortaya koymakta ve nesnel gerçeklik olarak geniş kitlelerin anlayış biçimlerinde inşa olunma yönünde bir seyir takip etmektedir.

Araştırmanın bu bölümünde katılımcı kitapçılar tarafından da anlamlı bir veri olarak vurgulanan bu türün analizi için yine katılımcılar tarafından örneklendirilen iki kitap dikkate değer bulunmuştur. Bunlar Uğur Koşar tarafından yazılan *Allah De Ötesini Bırak* ve Tuğçe Işınsoy tarafından yazılan ve *El Vedud* isimli kitaplardır. Her ikisi de batıda *spritüalist* olarak adlandırılan ve oldukça yaygın olan yeni dini yönelim ve hareketlerin erken örnekleri olarak Türk toplumunda yeni bir alan açmış görüntüsü vermektedirler. Bu açıdan yapılan görüşmelerde yansıtılan bu kitaplar İslami spritüalisteyi vurgulayacak şekilde yeni bir tür olarak popüler maneviyatçılık (Knoblauch 2014) çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu iki popüler ürün haricinde özellikle 2010 sonrasında hem spritüel düşünceyi yansıtan hem de kişisel gelişim kavramlarını kullanarak kitlesellenen başkaca kitaplar da dikkat çekmektedir (Çavdar 2019). Ancak bu iki kitap hem çoksatınlar içerisinde yer alarak toplumsal yönelimin kesitini yansıtabilmeleri hem de içerikleri itibariyle katılımcı kitapçılar tarafından tartışılmaları dolayısıyla anlamlı kabul edilmiştir.

İlk kez 17. yüzyılda pejoratif bir terim olarak bireysel dini uygulama formlarına atıfta bulunmak için kullanılsa da bugün *spirituality* (maneviyat) kavramının farklı bir anlamı söz konusudur. Spiritüalizm normatif dinden ziyade kişisel olanla ilgilenmektedir. İçsel anlamda

kişinin kutsal ile yaşadığı bireysel tecrübe anlamında kullanılmaktadır. Bu anlamda spiritüalite özünde kişisel “yaşam” ile olan bağı dolayısıyla anlam kazanmaktadır. Burada “yaşam”, var olmanın ne anlama geldiğinin mistik olarak bilinebildiği, kişisel, içten, deneyimsel, varoluşsal, psikolojik derinlikleri anlamında kullanılmaktadır. Bu nedenle yaşamı temele alan maneviyatçı düşünce yaşamın bir bütün olarak kutsallığı olarak da adlandırılmaktadır. Bu yönüyle spiritüalizm hem kurumsallaşmış din ile ilgilenmeyenler arasında hem de bizzat geleneksel din alanı içinde yaygınlık kazanmıştır (Heelas 2005: 412-14). Dünyanın birçok yerinde dini gelenekler ve geleneksel yapılar tarafından beslenen normatif inanç ve uygulamalar -ister Budizm ve Hinduizm, ister İslam olsun- hüküm sürmeye devam ederken geç-modern tüketim toplumlarının büyük çoğunluğunda bu durum farklılaşmaya başlamıştır (Knoblauch 2014: 93). Hatta birçok Avrupa ülkesinde dinin yerini sekülerliğin terk etmeye başladığı iddia edilmiş ve tartışılmış olsa da (Köse 2014: 12) modern batı toplumlarındaki kanıtlar kurumsallaşmış dini geleneklere yönelimde ve geleneksel dinlerin görünme biçimlerinde değişim yaşandığı şeklindedir (Oswalt 2014: 193). Bu değişim önemli bir boyutunu spiritüel düşüncelerin gelişimi oluşturmaktadır. Maneviyatçılığın dünya çapında yaygınlık kazanması birçok farklı boyutuyla ele alınabilmektedir. Batı’da yapılan birçok çalışmada dünya genelinde dinden spiritüaliteye dönüşün destekleyici kanıtları söz konusudur Robert Wuthnow tarafından yürütülen araştırmada (Wuthnow 1998: 182) küçük grup hareketlerinin başarısı maneviyata gösterilen ilgiyle ilişkilendiren bir örnek içermektedir. Benzer şekilde Roof da yaptığı çalışmada Amerika’da din yerine spiritüel dilin tercih edildiğini göstermiştir. Amerikan toplumunun büyük bir kısmında insanlar spiritüel fikirlere sahip görünmektedir (Roof 1999: 173).

Dünya genelinde ilk örneklerini ikinci dünya savaşı sonrası veren ve hızlı bir şekilde kitlesellenen spiritüel düşünceyi yansıtan kitaplar da birçok kültürde ilgi görmeye ve aynı zamanda yeni dini hareketlere kaynaklık etmeye devam etmektedir. Özellikle Hristiyan batı dünyasında yadsınamaz bir niceliğe ulaşmış görünmektedir (Roof 1999: 9). Örnek vermek gerekirse, ABD’de yapılan geniş çaplı bir araştırmada, ikinci dünya savaşı sonrası doğan neslin yüzde 31’inin spiritüel görüşleri benimsediği ortaya konmuştur (Dolby 2005). Bu açıdan Hristiyan batı toplumunun ana akımı içinde işleyen ve mevcut kurumsal dinsel düzeni daha kişisel olarak aydınlanmış ve yaşamı bir bütün olarak kutsallaştıran spiritüalite ile değiştirmeyi hedefleyen yeni bir anlayış söz konusudur. Özellikle kişisel gelişim kitaplarının baskın karakteri olarak karşılaşılan spiritüel fikirler endüstriyel batı toplumlarının kişisel gelişim teorilerinde

oldukça fazla yer bulmaktadır. Yaptığı çalışma ile Amerikan toplumunun bu türden popüler kitaplara yönelmekte olduğunu ortaya koyan Dolby temelde kişisel gelişimi merkezine alan, mutluluk odaklı ve bireyselleşmeyi önceleyen yayınların çokça talep gördüğünü göstermiştir (Dolby 2005). Inglehart ise spiritüel görüşlerin talep görmesini sosyo-ekonomik temelde ele alırken refah ve özgürlük alanlarının artması ile insanların bireysel anlamlar peşinde koşacak güvenlik ve enerjiye sahip olmaya başlamasını bunun temel sebeplerinden olduğunu vurgulamıştır (Inglehart ve Welzel 2005: 2-3).

Maneviyata dair anlayışlar göz önüne alındığında batıda, kurumsallaşmış geleneksel dini yapı ile ateizm/agnostisizm arasında spiritüel bir alanın açılmaya başladığı yönünde sosyolojik gözlemler söz konusudur. Türkiye özelinde düşünüldüğünde benzer süreçlerin yaşandığına dair henüz yeterli araştırma yapılmamış olsa da bir takım örnekler böylesi bir süreci işaret etmektedir (Çavdar 2019; Mirza 2018). Geleneksel dindarlığın ötesinde gerçekleşmeye başlayan ve popülerleşen yeni tür maneviyatçı yayınlar spiritüalite ile bir şekilde ilişkilendirilebilmektedir. Özellikle araştırma sahasındaki katılımcılar tarafından örnekleri verilen popüler kitaplarla birlikte kitleleşme başarısı gösteren İslami tondaki maneviyatçılık aynı zamanda kişisel gelişim odaklı bir dinsel motif ortaya koymaktadır.

Türkiye’de, batıda yaşandığı gibi maneviyatçılığın toplumsal anlamda geleneksel din anlayışlarını büyük ölçüde geride bıraktığı sonucuna varmak mümkün olmasa da bireysel maneviyatçı bir dönüşümün yaşanmakta olduğu iddia edilebilir. Bu iddia, yaşamın bir bütün olarak maneviyatını merkeze alan fikirlerin (Heelas 2005) gündelik yaşam kültüründe ve dinsel söylemlerde yaygınlaşmaya başlayarak popülerlik kazandığı, ayrıca geleneksel dini tutum ve davranışlara nazaran büyüdüğüne dair kanıtları içermektedir. Bu açıdan örnek olarak alınan kitaplar spiritüalizmin/maneviyatçılığın erken kitlese örnekleri olarak görülmektedir.

Klasik anlamdaki ‘halk tipi’ kitapların süreklilik gösteren doğasının aksine bu türden geleneğe eklemelenemeyen maneviyatçı kitaplar belli dönemlerde belli içeriklerle ön plana çıkıyor görüntüsü vermektedir. Katılımcı görüşleri dikkate alındığında bireyci, senkretik, mistik ve kolaycı din söylemi içeren kitapların oldukça geniş bir okuyucu kitlesine ulaştığı ifade edilebilir. Katılımcılar tarafından dinî anlamda içeriksel nitelik düşüklüğü olarak ifade edilen olguyu aynı zamanda genel anlamda okuma becerilerindeki düşüklüğe bağlayan bir katılımcı, dindar camianın

da bu yönde evrildiği gerçeğini dillendirmiş ve dini okuryazarlığın son zamanlarda “popülere yönelmek şeklinde gerçekleştiğini” vurgulamıştır. Din okuryazarlığının bu bağlamdaki önemine dair düşüncenin hakkı teslim edilmekle birlikte modern insanın maneviyata dair yaşadığı eksikliğin bir arayışa dönüşmesinin yeni maneviyatçı söylemleri güçlendirdiğini ifade etmek gerekir. Toplumun dindar ya da değil tüm kesimlerinin din ile olan ilişkisinin hangi boyutlarda olduğu bu noktada önem kazanmaktadır. İster seküler isterse muhafazakâr bir çevrede olsun dinin anlaşılması ve hayatın farklı yönlerine anlam katması açısından kitlesel dini duyarlılıklar büyük ölçüde popüler ilgiler tarafından beslenmeye devam etmektedir. Araştırma sahasının ortaya koyduğu veriler toplumun farklı sosyo ekonomik ve kültürel tabakalarından olmasına rağmen geniş kitlelerin popüler dini nesnellikle bir şekilde bilgi alışverişi içerisinde olduğunu göstermektedir.

Katılımcılar tarafından örnek olarak sunulan Koşar’ın kitabına bakıldığında (Koşar 2013) İslam tarihinin tasavvufi menkıbevi birikiminin kendi terapötik maneviyatçı düşüncesini destekleyecek şekilde seçmeci bir harmonisini bulmak mümkündür. Kitabının başında (s. 3) *theatrical therapy system* ve *nur terapisi* olarak ifade ettiği terapötik din dili hem İslam’ın kendince uygun görünen farklı boyutlarının harmanlandığı hem de farklı kültürlerin bir takım dinsel öğelerini barındıran bir senkretizmi yansıtmaktadır. Koşar “doğunun zen öğretisi ile sufiliğin kalp gözüyle bakışını harmanladığı” şeklindeki iddiasıyla bu senkretizmi ifade etmiştir.

Dinin temel metinlerini ve bir takım ibadetlerin kendi maneviyatçı terapötik anlatımı için kullanışlı hale getirerek tüketim ürünlerine dönüştürmek noktasında hem kitapçılar tarafından oldukça eleştirilen hem de medyada içeriği çokça tartışılan çok satan kitaplar içerisinde diğer örnek Tuğçe Işınsoy’un el-Vedud isimli kitabı olmuştur. Yazarının dini anlamda hiçbir ehliyete ve yetkinliğe sahip olmamasına rağmen çok geniş bir kitleye ulaşmış olduğu ve Hacı Bayram kitapçılar çarşısında dahi popüler kitaplar listesine girdiği ifade edilmiştir: Özellikle yazdığı “tılsımlı” kitapla (*Hiçlikten Gelen Güç*) gündeme gelen ve kitabını okumanın yeterli olmadığı satın almanın gerekli olduğu şeklinde farklı bir satış tekniği uygulayan yazar kendisini “spritüel danışman” olarak tanıtır kitaplarında birçok dinden kavram ve ritüeller kullanırken özellikle kapak resimleri ve isim tercihlerinde çoğunlukla mistik bir ton tercih etmektedir.

Her geçen gün popüler hale gelen yeni maneviyatçı türün içeriksel değerini farklı disiplinlerce ortaya koyacak çalışmalara oldukça fazla ihtiyaç vardır. Bu çalışma böylesi bir iddiayı taşımasa da bu tür spiritüalist

kitapların ortaya koyduğu sosyolojik gerçekliği anlamak adına belli başlı ortak vurgularını ifade etmek gerekir. Yeni maneviyatçı paradigma, daha çok kalbin bireysel maneviyatı ile ilgilenmekle birlikte gündelik dünya ile bütünleşerek her şeyi kapsamaktadır (Jespers 2014: 210). Bu anlamda maneviyatçı biçimin başarısı, insanların içten ve kişisel yaşamlarına hitap ettikleri gerçeğiyle bağlantılıdır. Bu bağlamda yaşamın bütünüyle maneviyatına özellikle de içsel yaşama özel bir vurgu söz konusudur. Yaşamsal anlam arayışı, popüler dinlerde, eşitsiz sistem ve kurumsal ve politik kriz tarafından ezilen alt sınıfların çılgınlıklarının bir sonucu olarak mevcuttur. Tüketici toplumundaki yabancılaşmanın, şiddetin veya adaletsizliğin üstesinden gelme arayışı, yaşam ve kutsal kozmos duygusunu inşa etmenin yeni yollarını vurgulamaktadır (Gumucio 2016: 40). Bu vurgu toplumsal duyarlılıklardan daha çok bireysel manevi gelişime odaklanarak kabul görmektedir. Tıpkı Uğur Koşar'ın kitabında ifade ettiği gibi yaşamın bütünüyle kutsiyeti vurgulanmaktadır (s. 11): "*Bu yola çıkarken bilgelik adına çıkmıştım ve huzuru velilik yolunda buldum! Çünkü onun içinde Allah vardı!..*"

Spiritüel düşüncenin hareket alanı bulduğu bir çerçeve olarak son yıllarda dinin yaşadığı iki özelleşme biçimi onu geleneksel kalıplardan farklılaşmaktadır: *Bireyselleşme* ve *metalaşma*. İlk olarak dinî olanı öncelikle bireysel tercihler, inançlar ve özel manevi eğilimler açısından temsil edecek şekilde konumlandıran bu süreç, *dinin bireyselleşmesini* ifade etmektedir. Bu kültürel değişim, çok daha fazla bireysel deneyime ve dini alternatifleri keşfetme özgürlüğüne izin vermiş ve örneğin, genellikle New Age olarak adlandırılan dini hareketlerin ve spiritüalizmin erime potansiyelinin gelişiminde etkisi çok önemli olmuştur (Carrette ve King 2005:14) Sekülerleşmenin etkileri ile geleneksel dini kurumların kültürel varlığı azalmış, ancak dine olan bireysel bir bağlantı, yani bir bakıma maneviyat arayışı artmıştır (Possamai 2015: 790). Bu artış dolayısıyla ki tüm dünyada spiritüel yönelimleri besleyen literatür çokça talep görür hale gelmiştir.

Dini alanda bireyselleşmenin yanı sıra yirminci yüzyılın sonlarında ve özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında dinin ikinci bir özelleştirme biçimi daha meydana gelmiştir. Kısmen önceki sürecin üzerine inşa edilmekle birlikte onunla arasında önemli süreklilikler de vardır. Dinsel yapıların, fikirlerin ve iddiaların bireysel/kurumsal kâra hizmet söz konusu olduğunda özgünlük iddialarının satılması ve belirli bir dünya görüşünün ve yaşam tarzının teşviki olan *dinin metalaştırılması* olarak nitelendirilebilir (Carrette ve King 2005: 15). Dinin kültürel kaynakları bir bakıma

paketlenmekte ve yeniden markalanmaktadır. Bu bağlam içerisinde spritüel kavramının yükü tam da budur. Aynı anda hem dine selam vermekte hem de ondan ayrılabilir. Burada din, kapitalizmin ideolojisini desteklemek için “maneviyat” olarak yeniden markalaşmıştır. Dini fikirler ve pratikler, modern, yalıtılmış bireyin kaygılarını hafifletmek için satılacak meta haline gelmiştir. *Spiritüelite* kavramının muğlaklığı ve kullanılabilirliği, onun ideolojik uygulaması için etkili bir örtü görevi görmektedir (Carrette ve King 2005: 17). Dinsel anlayışların aktarım aracı olarak yayıncılığın da benzer idealler ve üretim süreçleri içerisine girmeye başladığı katılımcılar tarafından ifade edilirken, seç-karıştır tarzı (Hamilton 2000: 188-200) senkretik dini söylemler spritüel olanın sterilize edilmiş dindarlığını sürekli gündeme getirmektedir.

Bu tür kitapların bir diğer temel özelliği her türlü kişisel ihtiyaçları veya arayışları ele alıp cevaplar üretme iddialarıdır. Bu açıdan bu tür spritüel yayınlar toplumun önemli bir kesiminde var olan anlam arayışına maneviyatçı bir tonla hitap etmekte ve bir *arayış dini* ortaya koymaktadır. Dinsel şifa arayışını yansıtan kitaplarda hem maddi hem de manevi şifanın bir arada İslami gelenekle birlikte sunulması gibi bu tür kitaplarda da kişisel manevi gelişim, kullanışlı hale getirilen İslami kaynaklara kısmi atıflarla gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Bu anlamda her iki örnekte de görüleceği üzere maneviyatçı terapiyi merkezine alan (Uğur Koşar, *Nur Terapi – Tuğçe Işınsoy Melek Terapi* ve farklı maneviyatçı ritüel örneklerinde olduğu gibi) ve bunu yaparken İslami terminolojiyi ve kutsal metinleri kullanışlı hale getirerek *sentetik* ve İslam’la birlikte farklı dini tecrübeleri bir arada kullanması dolayısıyla *senkretik* bir dil oluşturulmuştur. Aynı zamanda gittikçe artan bir şekilde yaşamın kutsallaştırılması anlayışını yansıtan maneviyatçı örnekler gündelik hayata dair problemlerin çözümü için bir takım dinsel terapi uygulamaları önermektedirler.

Hem Hacı Bayram hem de Yümnü özelinde ifade edildiği gibi geniş halk kesimleri içerisinde hayatını dini duyarlılıklarla sürdürmeye çalışanlarla seküler bir yaşam biçimi geliştirenlerin dini bilgiye yaklaşımları arasında bir uyum ifade edilebilir. Bu uyum kutsalın tecrübe edilmesinde benzer duyarlılıklara sahip olmak şeklinde benzer bilgi kaynaklarına yönelimler şeklinde kendisini göstermektedir. Popüler dindarlığın seküler ya da dindar kesimler içerisinde tonaj farkı olmasına rağmen benzer kaynaklarla beslendiği söylenebilir. Bu bağlamda bir katılımcının genel anlamda kitlelerin okuma alışkanlıklarında “esrarengizin peşinden gittiği” gerçeğini hatırlatması bu tür kitapların toplumun geniş kesimleri tarafından niçin talep gördüğünü açığa çıkarmaktadır.

Maneviyatçı söylem ve dinsel terapi dilinin popülerlik kazanması ve toplumun birçok farklı kesimi tarafından alınılması geleneksel halk dindarlığının yaşadığı değişimi ele vermesi açısından önemli bir göstergedir. Genel özellikleri itibariyle sentetik ve senkretik bir dini anlatıyı temsil eden, kişisel gelişim, sağlık ve başarı odaklı bir dinsel terapi dili geliştiren, yaşamın bir bütün olarak kutsallığını temele alarak bu dünyacı bir çerçeve çizen yeni maneviyatçı kitaplar bireysel dindarlık biçimlerinin popüler kültürel ürünleri olarak da kabul edilebilecek örnekleriyle dinin, toplumun popüler katmanlarında ifadesini bulan anlam kesitlerini temsil eden bir gerçeklik alanı sunmaktadır.

Sonuç

Geniş kitle dindarlığının dolaşım mekânları olmaları nedeniyle Hacı Bayram ve Yümni kitapçılarının kişisel mesleki deneyimlerinden elde edilen bulgular temelinde yürütülen bu çalışmada Türkiye'nin dini kültürüne dair bir kesit sunulmaya çalışılmıştır. Araştırma bulguları ekseninde farklı alt kategoriler içeren *popüler din okuru* ve *popüler dini kitap* temaları çerçevesinde bir takım sonuçlara ulaşılmıştır.

Türk toplumunda modern dönemde dinin şekilleniş biçimi öncelikle ritualistik, özden ziyade şekilci ve umut merkezli bir şekilde gerçeklik bulmaktadır. "Merasim türü" popüler kitapların uzun yıllardır dini kitapçılığın merkezi ürünleri olması; dua ve şifa kitaplarının milyonlarca baskı yapması; kolay okunur, sade ve anlaşılır bir dille yazılan "temel dini bilgi kitaplarının" neredeyse ülkedeki her eve giriyor olması bu şekillenişin göstergelerindedir. Bu gerçeklik Türk toplumunda İslam söz konusu edildiğinde çoğu zaman tartışma dışı bırakılsa da bir "görünmeyen din" formu olarak varlığını sürdürmektedir.

Geleneksel halk kitaplığında kendisine yer bulan ve hali hazırda oldukça fazla talep gören ilmihal ve türevi kitaplar (namaz hocaları, hac rehberleri, oruç risaleleri vs.) yeni nesil yazarlar tarafından güncellenmiş, aynı zamanda farklı reklam ve pazarlama yöntemleri ile kamu beğenisine sunulmuştur. Dini yayın alanında yaşanan modernleşmenin bir yansıması olarak bu durum kitap kapaklarından dini bilgilerin aktarım biçimlerine kadar farklı bir imaj, dil ve üslubu barındırmaktadır. Uzun yıllar boyunca homojen ve çokça yetişkin bir kitleye hitap eden temel dini bilgi kitapları son zamanlarda genç ve hatta çocuk kategorilerine dâhil olmaya çalışmaktadır. Özellikle bir takım sivil toplum kuruluşları ya da dini grupların gençlere yönelik sosyal medya çalışmaları yeni bir din dili geliştirmeye başlamış ve bu durum kitap piyasasında da gözlemlenmiştir.

Geniş din okuru kitleler tarafından dönemsel olarak çokça alımlanan Mevlana merkezli tasavvufi kitaplar ya da tasavvuf edebiyatı da okur bulmaya devam etmektedir. Katılımcıların daha çok içinin boşaltılarak "tasavvufun hikâyeleştirilmesi" ya da "Mevlana furyası" olarak nitelendirdiği bu tür kitaplar sadece dindar-muhafazakâr çevrelerde değil seküler çevrelerde de kayda değer sayıda okuyucuya ulaşarak yeni bir dinsel anlatının görünürlük kazanmasına imkân vermektedir.

Örnekleri gösterilen yeni maneviyatçı kitaplar İslam'ın klasik öğretisi ve pedagojik sınırlarını zorlayan, aynı zamanda başka kültür ve dinlere ait kavram ve ritüelleri kullanmaktan çekinmeyen bir anlayış geliştirmiştir. Bu yönüyle İslami literatür kategorisinde değerlendirmek zor görünse de bu tür kitapların iddiaları ve kendilerini kabul edişleri dolayısıyla kategori dışında tutulmaması gerekmektedir. Bu anlamda "dini kurgu" kategorisi içerisinde değerlendirilebilecek kitaplar, dini yayın piyasasında her geçen gün varlığını daha da güçlü bir şekilde hissettirmektedir. Bu türün ilgi çekici taraflarından biri de geleneksel halk dindarlığının sembol mekânlarından kabul edilen Hacı Bayram Çarşısı benzeri mekânlarda bile sıkça sorulur ve satın alınır olmalarıdır. Birçok kitapçı bu türden maneviyatçı dini kitapların geniş kitlelerce alımlanması ve buldukları mekânda da fazlasıyla talep görür olmasını benzer gerekçelerle açıklamıştır. Bu bağlamda söz konusu kitapların en önemli tercih sebebi olarak popüler kültürün etki alanını genişletmesi ile reklam ve medya etkileşimleri ifade edilmiştir.

Araştırma mekânlarında geleneksel halk dindarlığını yansıtan kitaplarla birlikte popüler dini piyasa ürünü olan kitaplar da, aynı zamansal aralıkta kitlelerce talep görmeye devam etmektedir. Bu açıdan sade vatandaşın din anlayışında geleneksel dindarlığın sürekliliği ile iç içe bir dönüşümün yaşanmakta olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte son dönem popüler yayınlardaki dinin sunumu ile geleneksel dini yayınlar arasında bir takım farklılıklar söz konusudur. Popülerleşen dini kitapların, kitlesel taleplere yönelik kültür endüstrisi bağlamında değerlendirilebilecek ürünler mi, yoksa toplumsal inşa süreçlerinin ve yönlendirmesinin baskın olduğu gündelik yaşam deneyimlerine bağlı ürünler mi olduğu tartışılmaya devam etse de, bu farklılık kültürel-dinsel dünyanın gelenekselden moderne köklü dönüşümüne ilişkin nitelikli işaretler sunmaktadır.

Yazar Katkıları/ Author Contributions

Çalışmanın Tasarlanması | Design of Study: HY (%50), İÇ (%50)

Veri Toplanması | Data Acquisition: HY (%60), İÇ (%40)

Veri Analizi | Data Analysis: HY (%60), İÇ (%40)

Makalenin Yazımı | Writing up: HY (%60), İÇ (%40)

Makale Gönderimi ve Revizyonu | Submission and Revision: HY (%60), İÇ (%40)

Finansman/ Grant Support

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. | The authors declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir. | The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynakça / Reference

- Adorno, Theodor W. 2016. *Kültür Endüstrisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- İdefix. 2021. "idefix.com". Geliş tarihi 18 Ocak 2021 (<https://www.idefix.com/kategori/Kitap/Din-Tasavvuf/grupno=00054>).
- Kitapyurdu. 2021. "kitapyurdu.com". Geliş tarihi 18 Ocak 2021 (https://www.kitapyurdu.com/kategori/kitap-din/1_64.html).
- YAYFED. 2022. "Bandrol Dağılımı – YAYFED". Geliş tarihi 08 Mart 2022 (<https://www.yayfed.org/bandrol-dagilimi>).
- Kitapyurdu. 2022. "kitapyurdu.com". Geliş tarihi 10 Nisan 2022 (https://www.kitapyurdu.com/index.php?route=product/search&filter_name=namaz&filter_in_stock=1&sort=purchased&order=DESC&fuzzy=0&page=1).
- Pamuk Yayıncılık. 2020. "pamukyayincilik.com". Geliş tarihi 20 Ocak 2020 (<https://www.pamukyayincilik.com/m/arif-pamuk/yasini-serif/-/-/1>).
- Arpaguş, Hatice Kelpetin. 2001. *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Arpaguş, Hatice Kelpetin. 2002. "Bir Telif Türü Olarak İlmihal: Tarihî Geçmişi ve Fonksiyonu". *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* (22):25-56.
- Arslan, Mustafa. 2004. *Türk Popüler Dindarlığı*. İstanbul: DEM.
- Arslan, Mustafa. 2006. "Dindarlık Farklılaşması ve Popüler Dindarlık". Ss. 289-319 içinde *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*, editör Ü. Günay ve C. Çelik. Karahan Kitabevi.
- Arslan, Mustafa. 2008. "Gelenek ve Modernlik Arasında Popüler Dinin Değişen ve Değişmeyen Yüzü". *Eskiyeni* (10): 22-26.
- Aydemir, Feride. 2017. "Popüler Kültürde Mistik Motifler: Bir Anlatı, Tüketim ve Gösteri Alanı Olarak Tasavvuf". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bahadır, Merve ve İhsan Çapcıoğlu. 2021. "Dijitalleşen Dünyada Anlam Arayışı: Altın Çağ Şifa Teknikleri Örneği". *Turkish Academic Research* 6 (4): 147-77.
- Berger, Peter L. 2000. *Kutsal Şemsiye*. İstanbul: Rağbet.
- Berger, Peter L., ve Thomas Luckmann. 2008. *Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Bulut, Yücel. 2013. "Türkiye'de İslamcılık ve Tercüme Faaliyetleri". Ss. 339-67 içinde. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Büyükdağ, Atakan. 2017. "Reklam Stratejilerinin Popüler Kitaplar Üzerindeki Rolü". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.

Carrette, Jeremy ve Richard King. 2005. *Selling Spirituality: The Silent Takeover of Religion*. Routledge.

Çapcıoğlu, İhsan. 2016a. "Ziyaret Fenomeni Bağlamında Hacı Bayram-ı Veli Türbesi ve Tesirleri". Ss. 278-95 içinde. Ankara: Kalem Eğitim Kültür Akademi.

Çapcıoğlu, İhsan. 2016b. "Tanzimat'tan Günümüze Muhafazakâr Kadın Algısındaki Değişimler". *Dini Araştırmalar Kadın Özel Sayısı*, 49: 271-291.

Çapcıoğlu, İhsan ve A. Hamza Alpay. 2021. "Türk Halk Kültüründe Hayatın Geçiş Dönemleri İle ilgili İnanış ve Uygulamalar". Ss. 149-175, editörler: Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu, *Halk İnanışları ve Uygulamaları*, Ankara: Nobel Yayıncılık.

Çavdar, Gökçe Baydar. 2019. "Yerli Kişisel Gelişimde Eğilimler: Popüler Spiritüellik ve Maneviyat Kitaplarında Retorik". Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çayır, Kenan. 2015. *Türkiye'de İslamcılık ve İslami Edebiyat*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Çelik, Celaledin. 2004. "Türk Halk Dindarlığında Değişim ve Süreklilik: Ziyaret Fenomeni Örneği." *Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1): 215-42.

Çelik, Celaledin. 2018. "Türkiye'de Dini Hayatın Sosyo-Tarihsel Boyutları ve Dindarlığın Dönüşen Görünümleri (1960-1980)". *Bilimname* 217-51.

Dolby, Sandra K. 2005. *Self-Help Books: Why Americans Keep Reading Them*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.

Gans, Herbert J. 2005. *Popüler Kültür ve Yüksek Kültür*. İstanbul: YKY.

Gumucio, Cristian Parker. 1998. "Modern Popular Religion: A Complex Object of Study for Sociology". *International Sociology* 13 (2): 195-212.

Gumucio, Cristian Parker. 2016. "Religious Pluralism, Popular Religions and Multiple Modernities: A Theoretical Framework". *Ciencias Sociales y Religión/ Ciências Sociais e Religião* 18(25):38-57.

Güman, Osman. 2014. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İlmihal Literatürü (1839-1922)". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12 (23): 167-211.

Güngör, Ayşen Baylak. 2020. "Locis of Islamic Text Production: Print and Publishing in Republican Turkey". Yayımlanmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.

Haenni, Patrick. 2014. *Piyasa İslamı: İslam Suretinde Neoliberalizm*. İstanbul: Heretik Yayıncılık.

Hamilton, Malcolm. 2000. "An Analysis of the festival for Mind-Body-Spirit, London". Ss. 188-200 içinde *Beyond New Age: Exploring Alternative Spirituality*, editör S. J. Sutcliffe ve M. Bowman. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Heelas, Paul. 2005. "The Spiritual Revolution: From 'Religion' to 'Spirituality'". Ss. 412-36 içinde *Religions in The Modern World: Traditions and Transformations*. New York: Routledge.

Hiebert, Paul G., R. Daniel Shaw, ve Tite Tiénou. 1999. *Understanding Folk Religion: A Christian Response To Popular Beliefs And Practices*. Michigan: Baker Books.

Inglehart, Ronald ve Christian Welzel. 2005. *Modernization, Cultural Change, and Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Jaspers, Frans. 2014. "Explorations in the Border Region of Religious and Secular Spiritualities from the Perspective of Religious Studies". Ss. 197-218 içinde *Present-Day Spiritualities: Contrasts and Overlaps*. Leiden: Brill.

Kahraman, Abdullah. 2014. "Cumhuriyet Dönemi İlmihalleri: Fıkıh ve Toplumsal İhtiyaç Bakımından Bir Değerlendirme". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12 (24): 147-72.

Karslı, Bahset ve Muhammet Ali Özdoğan. 2018. "Çağdaş Türk Romanında Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî'nin Postmodern Tüketim Temelinde Yeniden Üretimi". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* (39): 311-26.

Knoblauch, Hubert. 2014. "Popular Spirituality". Ss. 81-102 içinde *Present-day Spiritualities: Contrasts and Overlaps*. Leiden: Brill.

Konda ve Okuyay. 2019. *Türkiye Okuma Kültürü Araştırması*. Konda Araştırma ve Danışmanlık.

Koşar, Uğur. 2013. *Allah De Ötesini Bırak*. İstanbul: Destek Yayınları.

Köse, Ali. 2014. "Modernleşme, Sekülerleşme ve Din Üzerine Yeni Paradigmalar". Ss. 11-39 içinde *Kutsalın Dönüşü: 21. Yüzyılda Dinin Geleceği*, editör A. Köse. İstanbul: Timaş Yayınları.

Kracauer, Siegfried. 1965. "On Bestsellers and Their Audience". Ss. 89-100 içinde *The Mass Ornament: Weimar Essays*. Harvard University Press.

Long, Charles. 2013. "Popüler Din". içinde *Sosyo-Dini Farklaşma ve İslam*, editör M. Arslan. Ankara: Eski Yeni Yayınları.

Macit, Mustafa. 2019. "Romantik İslam'dan İslami Romantizme: İslamcı Popüler Kültürün Değişen Panoraması". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 1 (51):457-78.

Mardin, Şerif. 2018. *Türkiye, İslam ve Sekülerizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Memduhoğlu, Adnan. 2016. "İlmihal Edebiyatının Tarihi Serencamı". *EKEV Akademi Dergisi* XX (66): 21-49.

Miller, Laura J. 2006. *Reluctant Capitalists: Bookselling and the Culture of Consumption*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

- Mirza, Gözde Aynur. 2018. *Yeni Dinselleşme Eğilimleri ve Maneviyat Arayışları*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Noyan, Sema. 2017. "1980 Sonrası Popüler Romanlar ve Tasavvuf." *Akademik Platform İslam Araştırmaları Dergisi* 1 (2): 9-18.
- Ocak, Ahmet Yaşar. 2010. *Türkiye Sosyal Tarihinde İslam'ın Macerası*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Okumuş, Ejder. 2006. "İlmihal Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi -Ömer Nasuhi Bilmen Örneği-". *Diyanet İlmî Dergi* 42 (4): 7-26.
- Oswalt, Conrad. 2014. "Seküler Çan Kuleleri". Ss. 182-200 içinde *Kutsalın Dönüşü: 21. Yüzyılda Dinin Geleceği*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özel, Enes. 2018. "'Helal' Aşkın Hâlleri". *Nihayet Dergisi*, 22-26.
- Possamai, Adam M. 2015. "Popular and Lived Religions". *Current Sociology Review* 63(6):781-99.
- Roof, Wade Clark. 1999. *Spiritual Marketplace: Baby Boomers and the Remaking of American Religion*. Princeton: Princeton University Press.
- Sanders, Barry. 2013. *Öküz'ün A'sı: Elektronik Çağda Kültürün Çöküşü ve Şiddetin Yükselişi*. Ayrıntı Yayınları.
- Subaşı, Necdet. 2018. *Gündelik Hayat ve Dinsellik*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Sutherland, John. 2007. *Bestsellers: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Wuthnow, Robert. 1998. *After Heaven: Spirituality in America Since the 1950s*. London: University of California Press.
- Yıldız, Elif. 2006. "'On milyonluk' bestseller..." Geliş tarihi (<http://www.yenisafak.com/aktuel/on-milyonluk-bestseller-3831>).

[itobiad], 2021, 10 (2): 1971-1999

**The Impact of Financial Inclusion on Economic Growth and
Income Inequality**

**Finansal Kapsamanın Ekonomik Büyüme ve Gelir Adaletsizliği
Üzerindeki Etkisi**

Aslı Ceren ÖZHAN

**Dr., Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme
Dr., Bahcesehir University, Social Sciences, Business Administration
asliceren@gmail.com**

Orcid ID: 0000-0001-7965-1655

Gerçek ÖZPARLAK

**Dr.Öğr.Üyesi, Beykent Üniversitesi, MYO
Asst.Prof., Beykent University, Vocational School
gercekozparlak@beykent.edu.tr**

Orcid ID: 0000-0002-8503-3199

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 21.01.2021
Kabul Tarihi / Accepted : 27.05.2021
Yayın Tarihi / Published : 29.06.2020
Yayın Sezonu : Nisan-Mayıs-Haziran
Pub Date Season : April-May-June

Atıf/Cite as: Özparlak, G , Özhan, A . (2021). The Impact of Financial Inclusion on Economic Growth and Income Inequality . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (2) , 1971-1999 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/62559/865733>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Finansal Kapsamanın Ekonomik Büyüme ve Gelir Adaletsizliği Üzerindeki Etkisi *

Öz

Finansal kapsama; hane halkının ve firmaların, ihtiyaçlarına uygun olan, avantajlı ve makul maliyetli finansal ürünlere ve hizmetlere erişimleri olarak tanımlanmaktadır. Bu finansal ürün ve hizmetler; finansal işlemler, transferler, tasarruflar ve krediler olarak örneklendirilebilir. Bu çalışma endeksleme tekniğini kullanarak finansal kapsamanın ölçülmesi hedeflemektedir. Finansal kapsamayı ölçmek için finansal erişim endeksi, şirketler seviyesinde finansal kullanım endeksi ve hane halkı seviyesinde finansal kullanım endeksi olmak üzere üç endeks oluşturulmuştur. Bu üç endeks, hane halkının ve şirketlerin finansal hizmetlere ulaşımını ve bu hizmetleri etkin kullanımını gösteren finansal kapsamanın farklı boyutlarını ele almaktadır. Bu çalışmada, Dünya Bankası tarafından hazırlanan Global Findex veri tabanı ile Enterprise Survey veri tabanı ve Uluslararası Para Fonu tarafından hazırlanan Financial Access veri tabanı kullanılarak, firmalar seviyesinde ve hane halkı seviyesinde finansal kapsamayı ölçmek için yollar gösterilmiştir. Bu doğrultuda Avrupa ve Orta Asya bölgesindeki ülkelere odaklanılmış, bu ülkelerin finansal kapsamaları tarihi bir sırayla ve ülkeler arasındaki finansal kapsamlar karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilmiştir. Avrupa ve Orta Asya bölgesinin içindeki dinamikler incelenerek, bölgenin içinde bulunduğu finansal kapsama gösterilirken, aynı zamanda finansal kapsamanın ekonomik büyüme ve gelir adaletsizliği üzerindeki etkisine de ölçümlenmiştir. Panel Regresyon ve en küçük kareler yöntemi regresyon modelini kullanılarak, finansal kapsamının iki önemli makro verisi olan ekonomik büyüme ve gelir adaletsizliği üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda, güncel literatürle uyumlu olarak, finansal kapsamanın tüketim ve yatırım için gereken kaynaklara ulaşmayı sağlayan finansmanı sayesinde, ekonomik büyümeyi artırdığı ve gelir eşitsizliğini azalttığı sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte Avrupa ve Orta Asya bölgeleri için finansal kapsamanın büyüme üzerindeki etkisinin de anlamlı düzeyde çıktığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Finansal Kapsama, Ekonomik Büyüme, Gelir Adaletsizliği, Dünya Bankası, Avrupa ve Orta Asya, IMF

• The manuscript is a part of a Ph.D. thesis (2018) of Bahcesehir University.
Bu makale, Bahçeşehir Üniversitesi (2018) doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

The Impact of Financial Inclusion on Economic Growth and Income Inequality

Abstract

Financial inclusion is defined as the access of households and firms to beneficial and reasonably priced financial products and services which are in line with their necessities. These could be financial transactions, transfers, savings, and loans. After narrowing down the definition, it then measures financial inclusion by using indexation technique. A major contribution of this study is the development of a measure of financial inclusion via formation of three indices, namely financial access index, firm-level and household-level financial usage indices. These three indices capture different aspects of financial inclusion, which is comprised of access to financial services by both households and firms in addition to effective use of these services. Based on Global Findex database and the Enterprise Survey database collected by the World Bank, Financial Access database collected by the International Monetary Fund the study introduces measures of household-level and firm-level inclusion, with placing Europe and Central Asia in a historical and cross-country perspective. By using Panel and Ordinary Least Squares regression analysis, it analyzes the impact of financial inclusion on two important macroeconomic variables, namely growth and inequality. Moreover, it focuses particularly on the ECA region and analyzes the dynamics in the region. The study aims at documenting the status of financial inclusion in ECA, while shedding light on the impact of financial inclusion on growth and inequality. It concludes that, in line with the contemporary literature, financial inclusion enhances growth and reduces inequality with better access to resources to finance both consumption and investment. According to the article's findings, the positive impact of financial inclusion on growth is significant in the ECA region.

Keywords: Financial Inclusion, Economic Growth, Inequality, the World Bank, Europe and Central Asia, IMF

Introduction

Financial inclusion stands for access of households and firms to beneficial and reasonably priced financial products and services which are in line with their necessities. These could be financial transactions, transfers, savings, and loans.

Financial inclusion can also be defined as the access to and household- level and firm-level utilization of formal financial services. Only financial access is

not sufficient to define the financial inclusion given that access without any usage does not explain financial inclusion. Therefore, in this study, to measure financial inclusion, the definition has been narrowed to cover access and usage.

Financial inclusion has become a very popular topic in the recent years particularly after the 2008 financial crisis. It has displayed an increasing trend in many countries worldwide and its degree varies extensively from region to region.

There are two main indicators to measure financial inclusion: access and usage indicators. Access indicators display how deep the financial services' outreach is. These include the branch or ATM network and their penetration levels. Usage indicators measure the clients' utilization of financial services. These include how frequently the products/ services are used over a certain period. Access indicators are captured by supply-side data. Supply-side data surveys give information for the formal financial institutions either directly from them or via financial regulators. The data contain information on geographical access (location of branches), network or utilization of products and services. Supply-side data can be collected regularly given that there are formal and regulated providers of this data. Its cost base is low compared to the demand-data surveys.

Usage indicators are captured by demand-side data. Demand-side data surveys give information about users of financial services (households and firms) collected by conducting surveys of household and firms. Users' financial needs are captured by these surveys (either met or unmet), also the survey results point out to encountered barriers while looking for formal financial services and products.

It should be noted that demand-side data and supply-side data are complementary and both should be used to evaluate financial inclusion in a holistic approach. Therefore, this study uses both supply-side and demand-side data to measure financial inclusion.

A contribution of this study is the development of a measure of financial inclusion via formation of three indices, namely financial access index, firm-level and household-level financial usage indices. These three indices capture different aspects of financial inclusion, which is comprised of access to financial services by both households and firms in addition to effective use of these services.

The aim of this article is to contribute to the literature by studying the macroeconomic relevance of financial inclusion with an emphasis on Europe and Central Asia (ECA) countries. This study examines the linkages of financial inclusion with economic growth and inequality. The study will

analyze financial inclusion in three main sections: index formation, regression analysis and qualitative analysis of the ECA region.

As shown in the contemporary literature, financial inclusion enhances growth and reduces poverty and inequality with better access to resource necessitated to finance both consumption and investment. This study aims at documenting the status of financial inclusion in ECA, while shedding light on the impact of financial inclusion on growth and inequality.

The study aims at measuring financial inclusion with the formation of three indices. Similar indices were formed by using similar approaches from the literature. The aim of this study is to quantify financial inclusion and to examine the relationship between financial inclusion and growth and inequality, after controlling for financial structure indicators (both covering financial markets and financial institutions). The intention is to decide if financial inclusion has an impact on growth and on inequality with a particular focus on the ECA region.

Literature Review

The research on the relationship between financial inclusion, inequality and macroeconomic growth has been limited.

Park and Mercado (2015) examined the importance of financial inclusion given that increasing the access to financial services for the poor households was known to be an effective instrument to reduce poverty and to alleviate income inequality. The paper used Sarma's definition (2008) that indicated "financial inclusion as a process that facilitates the access, availability, and usage of financial services" for the whole society. This paper developed a measure for financial inclusion that utilized cross-country data that was available while concentrating on developing countries in Asia. Within precincts of country level data, financial inclusion was connected with a number of macroeconomic outcomes including economic growth, stability and equality (Sahay et al., 2015: 20). It demonstrated that access to finance of the household has a very strong positive link with growth (Sahay et al., 2015a, 25). They used panel regression to test the linkage between stability and financial inclusion.

Dabla et al. (2015) analyzed the relationship of financial inclusion and macroeconomic topics. The authors formed 3 indices that embody various fragments of financial inclusion.

According to Dabla et al's perspective, 3 indices were formed which are

- 1) utilization of financial services by individuals,
- 2) utilization of financial services by small and medium-sized enterprises (SME's)
- 3) access to financing.

The authors used 3 most widely referred sources including the World Bank Enterprise Survey, the World Bank Global Financial and the IMF's Financial Access Survey (FAS). One of the most significant additions of Dabla et al. (2015) study to the inclusion literature was the creation of the index of financial inclusion for small and medium-sized enterprises.

Batuo and et al. (2010) used a panel data analysis for twenty-two country economies from African from 1999 to 2004. They concluded that income inequality can be reduced when the countries improve their financial sector.

Aslan and et al.'s (2017) implemented cross-country regressions in their studies. The research results reported that financial inclusion was related to income inequality. The authors applied the Findex data to create an index of financial inclusion. In conclusion, the authors found that if financial access was constrained, then there is higher income inequality at the country level.

Methodology

This article will survey the financial inclusion by employing a multi-dimensional indices approach. It'll use Norris and Deng's approach (Norris et al. 2015: 20) in constructing 3 multi-dimensional indices that cover completely different aspects of financial inclusion.

Global Findex

The Global Financial Inclusion¹ dataset was launched in 2011 by the World Bank. It was absolutely comprised of comparable indicators showing how people globally tend to save, to borrow, to make payments; and to manage risk. The Global Findex dataset for 2014 contains more than one hundred indicators, while covering information regarding gender information, age classification, and household income. The indicators were shaped by using the survey data from interviews conducted with 150 Thousand nationwide representative and unsystematically selected adults² and in 143 countries representing more than % 97 of the worldwide population (World Bank Global Findex Questionnaire, 2014).

Enterprise Survey

Enterprise Survey is a vast dataset with an extensive collection of economic data on 131,000 firms in 139 countries. The survey contains a variety of business environment topics including but not limited to access to finance, corruption, crime, infrastructure, competition, and performance measures.

There are various topics covered in Enterprise Surveys including but not limited to business licensing, crime corruption, finance, innovation, informality, infrastructure, labour, perceptions about limitations for doing

¹ Global Findex

² more than age 15

business, regulations, taxes, and trade. The Enterprise Surveys deliver indicators that show how firms finance their operations and features of financial transactions at the firm level (World Bank Enterprise Survey Questions, 2015).

Financial Access Survey

In June 2010, the IMF began to disseminate the results of its annual Financial Access Survey (FAS). The FAS covers the main indicators of financial access and utilization by both households and firms which are globally comparable. The FAS database contains annual meta-data including 189 countries. FAS mainly encompasses two main dimensions of financial inclusion including access to basic consumer financial services and utilization of basic consumer financial services.

Three different indices were formulated. These three indices capture different aspects of financial inclusion, which include access to financial services by both households and firms in addition to effective use of these services.

The diagram below shows the indicators included in each of the indices.

Table 1: Composition of Indices

Indices	Sub-components	Variables	Sources
Use of Financial Services	Households (% age 15+)	<ul style="list-style-type: none"> Account at a financial institution Debit card Credit card Loan from a financial institution in the past year Saved at a financial institution in the past year 	Global Findex
	Firms ----- SMEs (Enterprise Survey < 100 employees)	<ul style="list-style-type: none"> % of companies a checking or savings account % of companies with bank loans/ line of credit % of companies using banks to finance investments % of companies using banks to finance working capital % of companies detecting access/ cost of finance as a most important restraint 	Enterprise Survey
Access to Financial Infrastructure		<ul style="list-style-type: none"> Quantity of ATMs³ for each 1,000 square km Quantity of branches of ODC's for each 1,000 square km Quantity of branches for each 100,000 adults Quantity of ATMs for each 100,000 adults 	Financial Access Survey

All variables were normalized as shown below, while formulating the composite index:

$$Index_{a,it} = \frac{a_{it} - \min(a_{it})}{\max(a_{it}) - \min(a_{it})} \quad (1)$$

Where $Index_{a,it}$ is the standardized variable of a of nation "I" and on time t, $\min(a_{it})$ is the minimum value of variable a_{it} over all it; and $\max(a_{it})$ is the

³ Automated teller machines

maximum value of a_{it} . For those indicators, which display an absence of financial inclusion, the reserve formulation was utilized:

$$I_{a,it} = 1 - [a_{it} - \min(a_{it}) / \max(a_{it}) - \min(a_{it})] \quad (2)$$

After the completion of the index formation, the relationship between the explanatory variables and financial inclusion was explored. For usage indices including household-level index and firm-level index, cross sectional analysis; for access index panel data analysis was conducted while looking at the effect of financial inclusion on growth and on equality.

Panel analysis on FAS data was conducted. Given the availability of data for a longer time period from 2004 to 2015, the use of panel data was appropriate. Hausmann test was conducted resulting in significance of fixed effects model so in both growth and inequality regressions, fixed effects model was used.

As explained earlier there are three levels of analysis including financial access, firm level financial inclusion and household level financial inclusion. In the initial analysis, panel data was utilized for examining the link between growth and financial inclusion and between income equality and financial inclusion, after controlling for FI efficiency, FM depth and FM efficiency. Since our sample includes 189 countries from all regions over the period of 2004 to 2015, the use of panel data was a better choice compared to the use of either cross-sectional or time-series only data. The following panel regression was conducted:

$$Y_{it} = \alpha + \beta X_{it} + u_{it} \quad (3)$$

$i = 1, 2, \dots, N$; $t = 1, 2, \dots, T$; i stands for subjects (countries) as the cross-section dimension and t stands for time as the time-series dimension. α is a scalar, β is $K \times 1$ and X_{it} is the ith observation of L explanatory variables. The error component is as shown below:

$$U_{it} = \mu_i + v_{it} \quad (4)$$

Where μ_i stands for the unobservable specific effects over time and v_{it} for the remainder disturbance, μ_i is assumed to be independently and similarly distributed. The empirical test is focused on the determinants of growth and equality of the world with a specific emphasis on the ECA region. The model formulated is:

$$GR_{it} = \alpha_0 + \beta_1 FAF_{it} + \beta_2 IRS_{it} + \beta_3 MCAP_{it} + \beta_4 MTURN_{it} + ECADummy + CrisisDummy + \varepsilon_{it}$$

(5)

$$GINI_{it} = \alpha_0 + \beta_1 FAF_{it} + \beta_2 IRS_{it} + \beta_3 MCAP_{it} + \beta_4 MTURN_{it} + ECA_{Dummy} + Crisis_{Dummy} + \varepsilon_{it}$$

(6)

GR_{it} is the growth of country i at time t . One proxy, GDP per capita is used to measure growth. $GINI_{it}$ is the income equality of country i at time t . One proxy, GINI Coefficient is used to measure income inequality. FAF_{it} , Financial Access Index, is the measure of access to finance for country i at time t . IRS_{it} , Interest Rate Spread, is the measure of efficiency of financial institutions for country i at time t . $MCAP_{it}$, Market Capitalization to GDP, is the measure of depth of financial markets for country i at time t . $MTURN_{it}$, Stock Market Turnover ratio, is the measure of efficiency of financial markets for country i at time t . ECA Dummy, is the measure of not whether country i belongs to ECA or not. Crisis Dummy, is the measure of whether time t is 2008 or not. β is a vector of parameters to be estimated. ε_{it} is the error term.

Two dependent variables used in this study are GDP per Capita (GR) and GINI coefficient (GINI). GR is used to measure growth. Economic output and well-being of a country are most appropriately measured by the GR. It is the total output measure of a country which is calculated by dividing GDP by the country's population. When comparing different countries, the GR is particularly handy because it demonstrates the relative performance of the countries. Growth in the economies can be tracked by an increase in GR.

Inequality, as a concept, is much broader than poverty and it includes the entire population. In this study, GINI coefficient is used to measure income inequality consistent with the literature. The coefficient is within the range of 0 (or 0 percent) and 1 (or 100 percent), with 0 representing perfect equality and 1 representing perfect inequality. Values over 1 are theoretically probable due to negative income. A country with the same income level of all the residents would have a Gini coefficient of 0. A country which has one individual earned all the income, while others do not earn any income, would have a Gini coefficient of 1 (or 100). Table 2 shows that the mean value for GR is 8.43 for 189 countries in 11 years and 37.65 percent for the Gini.

Table 2: Descriptive Statistics of Dependent Variables

Variable Name	Mean	Standard Deviation	N
GR (GDP)	8.43	1.53	2173
Gini	0,03765	0,0893	715

In addition to the control variables elaborated above, there are two dummy variables, namely ECA Dummy and Crisis Dummy. Given that the study investigates the financial inclusion in ECA particularly, the ECA dummy was introduced to identify if it makes a difference to be part of ECA

countries in the financial inclusion's impact on growth and income inequality.

Table 3: Descriptive Statistics of Independent and Dummy Variables

Variable Name	Mean	Standard	N
FAF	.06	.06	1,883
IRS	7.55	5.97	1,528
MCAP	58.5	93.91	1,247
MTURN	39.3	58.08	1,231
ECA Dummy	.19	.46	2,190
CRISIS Dummy	.14	.34	2,190

Fixed effect and random effect models estimate the parameters of the panel data regression. In this study, the fixed effects model was expected to be the suitable method given that we expect to see the effect of 2008 global crisis on most of the countries in the sample.

Hausman and Taylor (1981) test is conducted to decide on the utilization of the appropriate model. In Hausman Test, the correlation between individual effects and regressors is tested with the null hypothesis that there is no correlation between individual effects and regressors.

Table 4: Hausman Test

Dependent Variable	Test Summary	Chi-Sq Statistics	Prob.
GDP per capita	Cross-section	82.82	0.0000
GINI	Cross-section	27.21	0.0001

$P \leq 0,01$

Hausman test in table 4 demonstrates that the fixed effects model is much better than the random effects model for the above-mentioned equations given that the results of both tests are significant.

To check whether the dependent and independent variables are stationary, Unit Roots (based on Dickey- Fuller tests) test is conducted for each variable. It is concluded that all the variables are stationary.

The independent variables are tested for correlation. It was concluded that private sector credit to GDP (DCR) is correlated with FAF and therefore it was removed from the model. The other independent variables were not correlated with each other. Kindly refer to table 5 for the correlation matrix.

Table 5: Correlation Matrix

Variables	FAF	DCR	IRS	MCAP	MTURN
FAF	1				
DCR	0.6408	1			

IRS	-0.2533	-0.4085	1		
MCAP	0.4459	0.4924	-0.1833	1	
MTURN	0.2848	0.2813	-0.1501	0.1297	1

** Correlation is significant at the 0.01 level

* Correlation is significant at the 0.05 level

Cross-country Ordinary Least Squares (OLS) Estimation

An estimation of cross-country ordinary least squares (OLS) was conducted, with respect to the measure of household level inclusion (household FI) and firm level inclusion (firm level FI) at one point in time with GDP per capita and GINI. The empirical test is focused on the determinants of growth and equality of the world with a specific emphasis on the ECA region. The model formulated is:

$$GR_{it} = \alpha_0 + \beta_1 FIH_{it} + \beta_2 IRS_{it} + \beta_3 MCAP_{it} + \beta_4 MTURN_{it} + ECADummy + \varepsilon_{it} \quad (7)$$

$$GINI_{it} = \alpha_0 + \beta_1 FIH_{it} + \beta_2 IRS_{it} + \beta_3 MCAP_{it} + \beta_4 MTURN_{it} + ECADummy + \varepsilon_{it} \quad (8)$$

$$GR_{it} = \alpha_0 + \beta_1 FIF_{it} + \beta_2 IRS_{it} + \beta_3 MCAP_{it} + \beta_4 MTURN_{it} + ECADummy + \varepsilon_{it} \quad (9)$$

$$GINI_{it} = \alpha_0 + \beta_1 FIF_{it} + \beta_2 IRS_{it} + \beta_3 MCAP_{it} + \beta_4 MTURN_{it} + ECADummy + \varepsilon_{it} \quad (10)$$

GR_{it} is the growth of country i at time t . One proxy, GDP per capita is used to measure growth. $GINI_{it}$ is the income equality of country i at time t . One proxy, GINI Coefficient is used to measure income inequality. FIH_{it} , Household Financial Inclusion, is the measure of access to finance for country i at time t (data is only available for 2011 and 2014). FIF_{it} , Firm level Financial Inclusion, is the measure of access to finance for country i at time t (data is only available for 2006, 2009, 2010 and 2013). IRS_{it} , Interest Rate Spread, is the measure of efficiency of financial institutions for country i at time t . $MCAP_{it}$, Market Capitalization to GDP, is the measure of depth of financial markets for country i at time t . $MTURN_{it}$, Stock Market Turnover ratio, is the measure of efficiency of financial markets for country i at time t . $ECA Dummy$, is the measure of not whether country i belongs to ECA or not. β is a vector of parameters to be estimated. ε_{it} is the error term.

Breuch-Pagan/ Cook-Weisberg test is conducted to test heteroscedasticity in 12 OLS regressions that are conducted. According to the test results, no heteroscedasticity is identified. All tests displayed low chi.

Table 6: Correlation Matrix

Variables	Year	FIH	MCAP	MTURN	DCR	IRS
FIH	2006	1				
	2009	1				
	2010	1				
	2011	1				
	2013	1				
	2014	1				

MCAP	2006	0.110*	1			
	2009	0.204*	1			
	2010	0.293*	1			
	2011	0.342**	1			
	2013	0.318*	1			
	2014	0.355*	1			
MTURN	2006	-0.138*	0.092*	1		
	2009	-0.032*	0.089*	1		
	2010	0.101*	0.202**	1		
	2011	0.452**	0.237*	1		
	2013	0.093*	-0.022*	1		
	2014	0.312*	0.039*	1		
DCR	2006	0.382*	0.514**	0.173*	1	
	2009	0.364*	0.532**	0.347**	1	
	2010	0.317*	0.559**	0.422**	1	
	2011	0.594**	0.590**	0.623**	1	
	2013	0.488**	0.666**	0.486**	1	
	2014	0.701**	0.656**	0.478**	1	
IRS	2006	-0.058*	-0.198*	-0.059*	-0.352**	1
	2009	-0.070*	-0.115*	-0.056*	-0.364**	1
	2010	-0.187*	-0.165*	-0.156*	-0.354**	1
	2011	-0.309*	-0.114**	-0.218*	-0.334**	1
	2013	0.052*	-0.196*	-0.042*	-0.297**	1
	2014	-0.277*	-0.077*	-0.116*	-0.294**	1

** Correlation is significant at the 0.01 level

* Correlation is significant at the 0.05 level

Correlation tests were conducted for all independent variables. Credit to GDP was correlated with other independent variables; therefore, it was excluded from the regressions. Please find below the autocorrelation matrices for each regression. The dynamics between Financial Inclusion and growth; between Financial Inclusion and inequality will be analyzed by using OLS estimation formulated above as suggested (Sahay et al., 2015: 30).

Findings

Panel Regressions

This section provides empirical evidence on the effect of financial inclusion on growth and income inequality. The outcome of the unbalanced panel regression on GDP per Capita and Gini Coefficient are given in Table 7.

Table 7: Panel Data Regression for GDP Per Capita and GINI

Dependent Variables	GDP per Capita		GDP per Capita	
Independent Variables				
FAF	5.8607 (0.000)	***	-26.0611 (0.000)	***
IRS	-0.0413 (0.000)	***	0.0621 (0.197)	

The Impact of Financial Inclusion on Economic Growth and Income Inequality

MCAP	0.0002 (0.684)	0.0069 (0.355)
MTURN	-0.0004 * (0.091)	0.0104 ** (0.023)
ECA Dummy	0.0732 (0.502)	-1.4670 (0.1269)
CRISIS Dummy	-0.0426 * (0.0637)	-0.1566 (0.546)
Adjusted R-squared	0.5779	0.1599
F-statistic	81.4600 ***	70.5700 ***
Prob (F-statistic)	(0.0000)	(0.0000)

***p < 0,001; **p < 0,01; *p < 0,10

Adjusted R-squared values of the panel regressions are 0.58 for GDP per capita and 0.16 for GINI which are in line with the existing literature. The F-test is found significant for both panel regressions.

The first panel regression analyzes the impact of finance on economic growth. The FAF variable is the proxy variable for financial inclusion which encompasses the access component of finance. As this index gets closer to 1, there is more financial access which also contributes to the increase in GDP growth. As expected, the coefficient sign is positive and significant for GDP per Capita, indicating that an increase in access to finance results in an increase in economic growth. This outcome is consistent with the previous studies which looked at impact of finance in economic growth.

Empirical findings of this study showed that there is a negative and significant coefficient on Interest rate spread for the GDP per Capita regressions. There is also a negative but less significant coefficient (significant at 10% only) on MTURN for the GDP per Capita regressions. These are also in line with the literature (Sahay,2015). Interest rate spread has a negative and significant impact on the bank performance in the long run and that is translated to a negative impact on the GDP growth. Regarding the MTURN, an increase in liquidity could result in the deterioration of growth. Firstly, an increase in the liquidity of the stock market could lead to the reduction of saving rates via both income and substitution effects. The liquidity of the stock market also boosts investor myopia, which then impacts the economic growth unfavourably (Demetriades, 1996: 387). Market capitalization to GDP (MCAP) has a negative coefficient, which implies that an increase in MCAP results in a decrease in growth. It is not significant for the growth equation. Therefore, it could be concluded that it does not have a significant impact on the economic growth (as reflected by lack of significant coefficient).

A "crisis" dummy variable (Laeven and Valencia, 2012: 40) was also added to control for the global crisis beginning in the 2008, as also proposed by (Rousseau and Wachtel, 201: 276). The crisis dummy was also included in the panel regressions and for the GDP per capita regressions. There is a

negative and significant coefficient (at 10% level) for the Crisis dummy in the growth regressions. The results point out that the occurrence of a financial crisis has a negative and significant impact on GDP growth in line with the above-mentioned literature.

As concluded in these studies, financial crises have negative impact on the whole economy including the financial sector. Financial crises, particularly the recent subprime crisis affected the economic activity significantly in the main industrial economies, in both emerging and developing countries.

In this study, an ECA dummy is introduced to test if being an ECA country has a significant impact on the growth regressions. ECA dummy coefficient is positive, implying that being from an ECA country has a positive impact on the economic growth. However, the ECA dummy is not significant for the growth regression.

The second panel regression analyzes the impact of finance on income inequality. The FAF variable is again the proxy variable for financial inclusion which encompasses the access component of finance. As expected, the coefficient sign is negative and significant for GINI, indicating that an increase in access to finance results in a decrease in income inequality. This is in line with the recent findings of the literature.

The previous studies pointed out that the impact of financial inclusion on income inequality was less significant while using Gini coefficient as the measure of inequality (Sahay et al., 2015). Park and Mercado identified a significant correlation between financial inclusion and income inequality. They included inflation, primary school completion and growth in bank claims as control variables. They used the Gini coefficient as a proxy for the income equality. They found that the coefficients are robust and significant according to their dataset.

Out of the three control variables/ financial development variables, MCAP, IRS and MTURN, only MTURN had a significant positive coefficient. This indicates that as market turnover increases, income inequality also increases. Both MCAP and IRS has positive coefficients; however, they are both not significant. Both dummy coefficients are negative and insignificant for the inequality equation. This implies that the crisis years have a negative relationship with the inequality. Being from ECA region also has a negative relationship with the GINI coefficient, meaning that being from ECA region decreases the probability of inequality.

OLS Regressions

Household-Level Growth Regressions

Below is the empirical evidence on the determinants on growth by using the OLS estimation with respect to the measure of household level inclusion. The outcome of the OLS estimations on GDP per Capita for years 2011 and 2014 are given in Table 8.

There were no issues with autocorrelation, heteroscedasticity and normality of the residual term for all equations. Adjusted R-squared values are 0.62, 0.78 and 0.51 for years 2011 and 2014 respectively. The F-test is found significant for all OLS regressions.

Table 8: OLS Regression Summarize

	FINDEX 2011	FINDEX 2014	FINDEX 2011
Dependent Variables	GDP per Capita	GDP per Capita	Gini
Independent Variables			
FIH	4.7219 *** (0.000)	4.989 *** (0.000)	-19.008 * (0.091)
IRS	-0.036 ** (0.043)	-0.009 (0.720)	0.052 (0.784)
MCAP	0.0009 (0.256)	0.001 (0.176)	0.1109 (0.004) ***
MTURN	-0.000 (0.978)	-0.002 (0.332)	-0.0199 (0.783)
ECA Dummy	0.2670 (0.293)	0.626 * (0.074)	-9.9901 ** (0.006)
Adjusted R-squared	0.625	0.785	0.511
F-statistic	25.960 ***	31.660 ***	6.220 ***
Prob (F-statistic)	0.000	0.000	0.001

***, **, and * indicate significance at the 1%, 5%, and 10% levels, respectively.

Robust standard errors are in parentheses

FIH, which is the household-level financial inclusion variable, has a positive and significant coefficient for both years. This indicates that the increase in household inclusion results in an increase in economic growth. The result is consistent for both years of analysis.

Empirical results of the study further pointed out that there is a negative coefficient on the IRS (interest rate spread/ lending and deposit spread) which is a measure of the efficiency of Financial institutions. As the IRS increases, the growth decreases. This is in line with the literature (Amidžić, 2014: 105). This variable is significant for 2011 but not significant for 2014. The other financial development indicators, namely MCAP and MTURN do not have significant coefficients for both years. MCAP has a positive and MTURN has a negative coefficient and this is again in line with the empirical findings in the literature. ECA dummy has positive coefficient for both years implying that being from an ECA country increases the possibility of economic growth. The dummy variable is only significant for 2014. This is

mostly because for 2014, there are more ECA countries in the FINDEX database which is then used to construct the FIH variable.

Household-level Gini Regressions in Table 8 provides empirical evidence on the determinants on inequality by using the OLS estimation with respect to the measure of household level inclusion. These regressions were run for both years 2011 and 2014; however, the second regression was omitted due to insufficient number of observations (less than 25 observations). The outcome of the OLS estimations on Gini coefficient for 2011 is given in Table 8.

The household-level inclusion variable (FIH) has a negative and significant coefficient for this equation. This indicates that the increase in household inclusion results in a decrease in income inequality. Impact of household financial inclusion on income inequality was also examined in the previous studies (Sahay, 20015:40) As discussed by Sahay and others (Sahay et al., 2015), access of finance of the household has a significant negative relationship with income inequality. Regional studies looking at developing Asian economies had the same conclusion pertaining to the relationship between household level inclusion and income inequality (Park and Mercado, 2015: 25).

Empirical results of the study further pointed out that MCAP is found to be significantly and positively associated to income inequality. In other words, as market capitalization increases, income inequality also increases. The other financial development indicators including IRS and MTURN are not significantly related to income inequality. IRS has a positive coefficient and MTURN has a negative coefficient, in line with the previous findings. This shows that an increase in interest rate spread results in an increase in income inequality. Also, an increase in market liquidity which is reflected by market turnover results in a decrease income inequality. These are not tested at the household- level in previous literature; however, it is not correct to reach any conclusions given that these two variables do not have significant coefficients.

Finally, the ECA dummy has a negative and significant coefficient for this particular equation. This implies that ECA countries are more likely to have low GINI coefficients.

Firm-Level Growth Regressions

Below is the empirical evidence on the determinants on growth by using the OLS estimation with respect to the measure of enterprise level inclusion. The outcome of the OLS estimations on GDP per Capita for years 2006, 2009, 2010 and 2013 are given in Table 9. Adjusted R-squared values are 0.32, 0.27, 0.25 and 0.22 respectively. The F-test is found significant for all OLS regressions.

Table 9: OLS Regressions Summarize for GDP per Capita and GINI

	Enterprise Survey 2006	Enterprise Survey 2009	Enterprise Survey 2010	Enterprise Survey 2013	Enterprise Survey 2006	Enterprise Survey 2009
Dependent Variables	GDP per Capita		GDP per Capita	GDP Per Capita	Gini	
FIF	2.4660 *** (0.002)	3.1358 *** (0.001)	2.8494 *** (0.002)	2.1198 ** (0.057)	-6.1606 (0.530)	-16.6202 * (0.071)
IRS	-0.0538 *** (0.010)	-0.0505 ** (0.036)	-0.0525 ** (0.024)	-0.0194 (0.663)	0.3876 ** (0.040)	0.2337 (0.285)
MCAP	0.0075 *** (0.003)	0.0063 * (0.079)	0.0033 (0.308)	0.0022 (0.595)	0.0387 (0.135)	0.0926 * (0.061)
MTURN	-0.0017 (0.554)	0.0000 (0.998)	0.004 (0.955)	0.0014 (0.761)	0.0078 *** (0.867)	-0.0082 (0.869)
ECA Dummy	0.4601 * (0.098)	0.4049 (0.188)	0.3906 (0.314)	0.7095 (0.306)	-13.9065 (0.000)	-13.3263 *** (0.000)
Adj. R-Sq.	0.3196	0.2701	0.2456	0.2205	0.5435	0.4824
F-statistic	8.1400 ***	5.8900 ***	5.3600 ***	1.4700 ***	8.1400 ***	7.3400 ***
Prob (F-st.)	0.0000	0.0002	0.0004	0.0002	0.0010	0.0020

***, **, and * indicate significance at the 1%, 5%, and 10% levels, respectively. Robust standard errors are in parentheses

Firm-level financial inclusion variable (FIF) has a positive and significant coefficient. FIF consists of five main indicators including the percentage of firms with checking and savings account, percentage of firms with bank loans/ line of credit, percentage of firms utilizing banks to finance investments, percentage of firms utilizing banks in financing working capital and finally percentage of firms identifying finance costs as the major constraint.

The empirical findings of this study show that the FIF which captures the inclusion of firms (via the five channels listed above) is positively and significantly related to growth. This implies that as the firm-level inclusion increases, growth also increases. Dabla-Norris et al. illustrated that firm-level inclusion indicators including diminishing monitoring costs, lessening collateral requirements, and increasing access of firms to credit result in an increase in growth. They found a significant positive relationship with firm level inclusion and growth. (Dabla- Norris et al., 2015: 30)

From the financial development indicators, IRS has a negative and significant relationship with growth. This holds for all three years except for 2013. For 2013, the coefficient sign is still negative; however, the coefficient is not significant. Increase in interest rate spreads results in a decrease in growth. Again, this is in line with the previous literature. MCAP also has a significant and positive coefficient for the growth equation for the years 2006 and 2009. For the other three years, although the coefficient has a positive

sign, it is not significant. MTURN has a positive but insignificant coefficient for all equations. Finally, ECA Dummy has significant coefficient only for year 2006. It could be stated from the findings of 2006 firm-level growth equation that being from the ECA region increases the possibility of growth. ECA Dummy's coefficient is positive for all equations in this section however insignificant for the other years.

Firm-level Gini Regressions

This section provides empirical evidence on the determinants of inequality (proxied by the Gini Coefficient) by using the OLS estimation with respect to the measure of firm level inclusion. These regressions were run for years 2006, 2009, 2010 and 2013; however, the last two regressions were omitted due to insufficient number of observations (less than 25 observations). The outcomes of the OLS estimations on Gini coefficient for years 2006 and 2009 are given in Table 4.9. Adjusted R-squared values are 0.54 and 0.48 respectively. The F-test is found significant for both OLS regressions.

Firm-level financial inclusion variable (FIF) has a negative coefficient for inequality equations. It is only significant for 2009. This implies that an increase in financial inclusion of firms results in a decrease of inequality. Pertaining to the financial development indicators, IRS has a positive and significant relationship with inequality for 2006 inequality regression. For the year 2009, the IRS coefficient is not significant. According to the sign of the coefficient, as interest rate spreads increase, the inequality increases. This is also in line with the previous literature (Sahay et al., 2015). MCAP has a significant and positive coefficient for the inequality equation for the year 2009. The coefficient is not significant for MCAP for 2006. The sign of MCAP implies that as market capitalization increases, the level of inequality also increases. MTURN coefficients have diverging signs for the two analyzed years and these coefficients are not significant. Finally, ECA Dummy has significant negative coefficient for both years. It could be stated from the findings of the firm-level inequality equations that being from the ECA region decreases the possibility of inequality.

ECA Findings

Household-Level Financial Inclusion

According to the Global Findex database, ECA had 105 million unbanked people. This number reaches to 2 billion worldwide, and ECA has a significant share in this category.

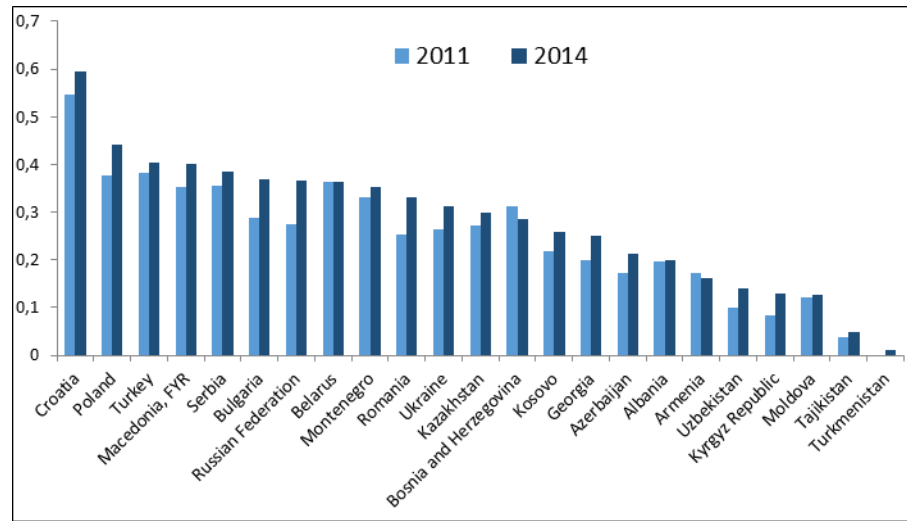
According to the survey results, ECA has displayed a continuous growth in ownership of accounts. The account ownership increased from 43 percent in 2011 to 51 percent in 2014 (average rate of account ownership in developing countries was 54 percent). Some countries in ECA showed significant

increases, namely Romania, Kazakhstan and Albania. Some countries in the region maintained the same level of account ownership including Armenia, Macedonia, Moldova and Turkey.

In ECA, the most prominent factor behind financial exclusion has been the absence of trust in financial intermediaries. 30 percent of the interviewees from ECA mentioned lack of trust as the reason of not having an account, well above the global average of 13 percent. This outcome is not surprising if one looks at the history of this particular region.

Figure 1: ECA Countries Household Index

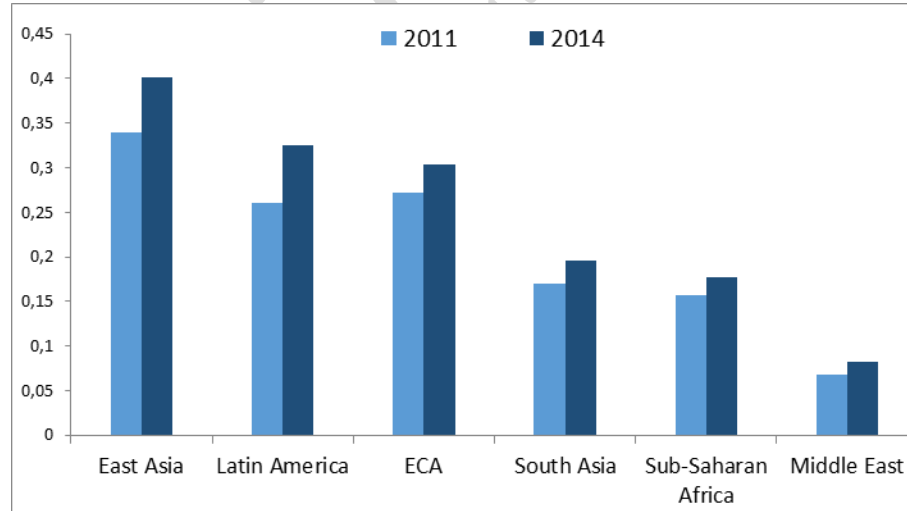

Only 8 percent of ECA interviewees used financial intermediaries for savings compared to 27 percent worldwide. Formal savings were even less: in ECA only 15 percent of the account holders have formal accounts, compared to 42 percent globally. Additionally, religious factors were mentioned three times more than the global average. On the other hand, on a positive note, although lack of trust and religious tendencies contributed to decreased formal savings and account holding, it did not hinder digital payments. 72 percent of account holders either receive or make payments by utilizing their accounts. Compared to other regions, only sub-Saharan Africa exceeds this percentage due to common usage of technologies based on card payments. 23 percent of the interviewees in ECA were using debit cards and 15 percent were using credit cards. ECA has the highest usage of cards. Employers had a big role in this lion's share: 60 percent of the earnings were sent to a financial account. This is the highest percentage within developing regions. Although there have been noteworthy enhancements between 2011 and 2014, ECA has been behind Euro Area and OECD countries on financial inclusion of households. In 2011, Croatia, Turkey and Poland displayed the highest scores on financial inclusion of the household with ECA. In 2014, the same countries had the highest score. Within the covered ECA countries,

Croatia stood out both in 2011 and 2014 pertaining to the household index based on Global Findex database. Croatia has deep financial markets which can serve to wide population. Financial markets are also inclusive for the low-income households. The government has worked on the consumer protection and financial literacy. They both facilitate trust of customers for the financial institutions. The EU also encourages Croatia to strengthen its financial education programs. In conclusion, the EU anchor has been very instrumental for Croatia to improve house-hold level financial access. Croatia is followed by Poland and Turkey. After the global financial crisis, the Polish economy bounced back which resulted in an increase in disposable income per capita. Sentiment of the households also improved, and this encouraged them to use more financial services. Additionally, in Poland, there is a well-functioning financial system which facilitates the capital movement from entities with excess funding to entities with a need for funding. The worst performers included Turkmenistan, Tajikistan and Moldova in both years of household index. Kosovo, Georgia, Azerbaijan, Albania, Armenia and Kyrgyz Republic remained under ECA average for 2014. Household-level usage of finance improved for all countries from 2011 to 2014 except for Armenia and Bosnia. In Belarus and Albania, the calculated indices remained the same, pointing out no change between 2011 and 2014. Kyrgyz Republic, Russia and Romania improved the most respectively from 2011 to 2014 in terms of household inclusion.

Figure 2: Regional Household Index

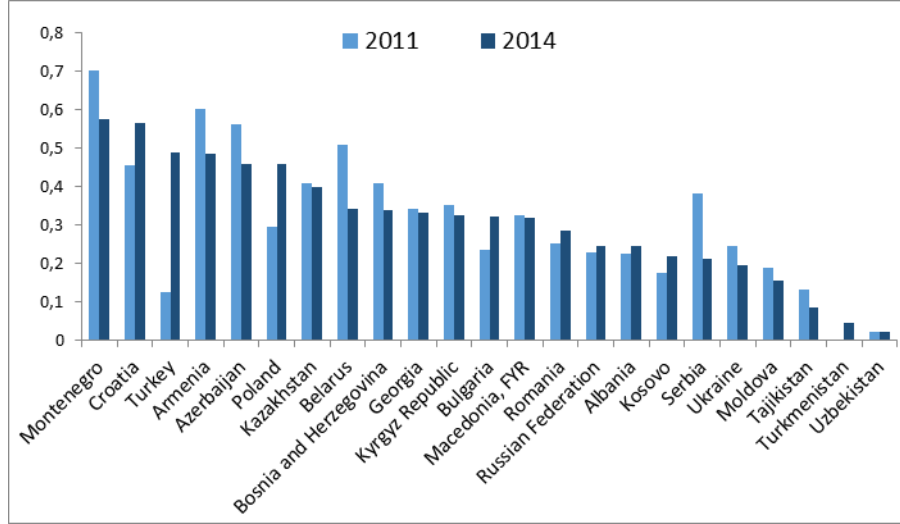

The World Bank Group categories the world under six regions including East Asia and Pacific, Latin America and Caribbean (Latin America), Europe and Central Asia, South Asia, Sub-Saharan Africa, Middle East and North Africa (Middle East). This regional categorization was used in this study

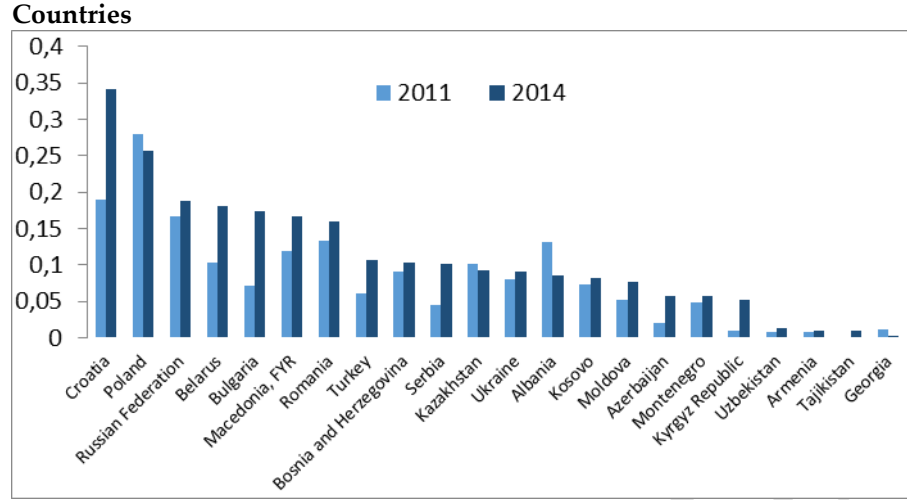
given that same regional division applied for the data which was utilized throughout the study.

Figure 3: ECA Findex: Borrowed from A Financial Institution

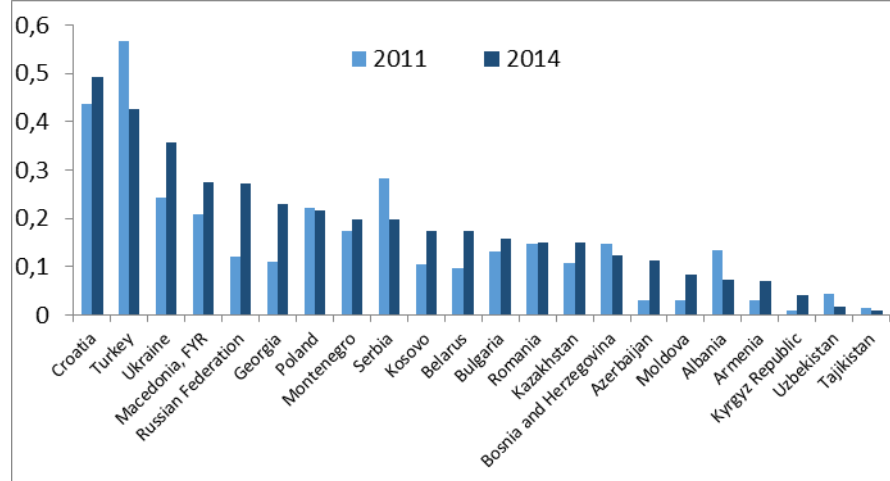

All regions displayed an increase in the financial inclusion of households. East Asia outperformed other regions for both years pertaining to the household index. This is mainly driven by the positive impact of developing Asian countries including Singapore, Republic of Korea and Hong Kong. ECA moved from being second to third from 2011 to 2014. This is mainly due higher increase in Latin America compared to ECA region. Latin America and Middle East improved the most related to the household index. With respect to borrowing from financial institutions, Montenegro ranked the highest and it was followed by Croatia and Turkey. Borrowing from a Financial Institution significantly increased in Turkey from 2011 to 2014. The worst performers for this indicator were Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan. This is in line with loan to GDP ratios of these countries.

Figure 4: ECA Findex: Saved at a Financial Institution

ECA countries do not perform well when it comes to saving at a financial institution. This is due to legacy of banking crisis and distrust of households to the financial institutions. Croatia and Poland again displayed the highest numbers for the indices, albeit both are below “0.4”. Armenia, Tajikistan and Georgia had the lowest rankings with the region. In Georgia, the observed low level of saving is mainly as a result of a disorganized spending behavior which is not backed by sufficient income levels. The Georgian population displays natural propensity to spend in extreme amounts. In Tajikistan, the low rate of savings is mainly due to the factors described above. In both Armenia and Uzbekistan, savings rate is very low compared to the region.

Figure 5: ECA Findex: Credit Card Usage

With respect to credit card usage, Croatia again ranked the highest within ECA region. It is followed by Turkey and Ukraine. The lowest indices

belonged to Kyrgyz Republic, Uzbekistan and Tajikistan. Bulgaria, Romania, Kazakhstan, Bosnia and Azerbaijan were also at the lower end of the index rankings within the region.

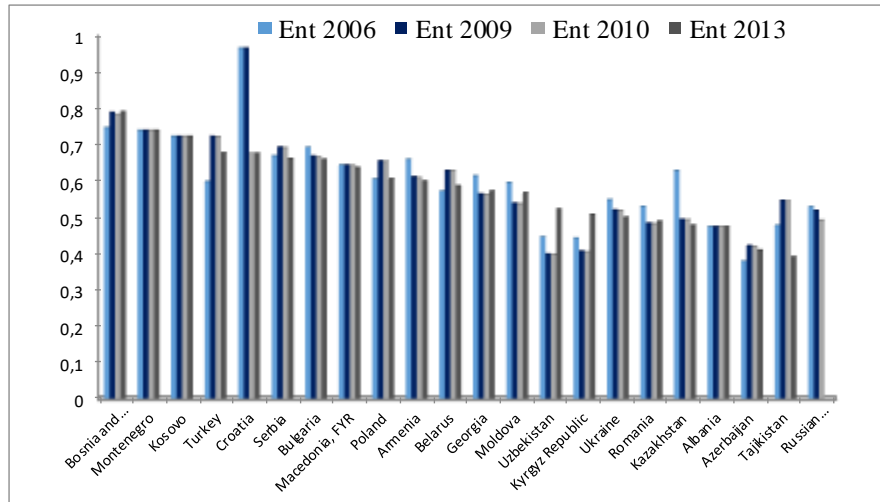
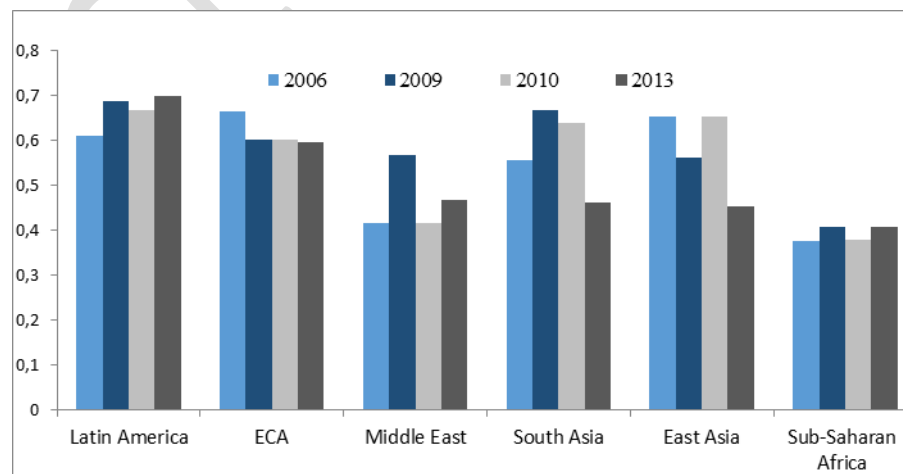

Figure 6: ECA Firm-Level Index

With respect to firm level index, overall, ECA countries performed very well, all of them remained above 0.4. Croatia had the highest index results in 2006 and 2009; however, Bosnia, Montenegro, Kosovo and Turkey outpace Croatia in 2010 and in 2013. Azerbaijan and Tajikistan were the worst performers in ECA for 2013. In Tajikistan, the banking sector has been weak with high NPLs, low profitability, limited funding and liquidity restraints. The banking sector remained under pressure mainly due to the slowdown in the economy which was accompanied by the global financial crisis.

Figure 7: Regional Firm-Level Index

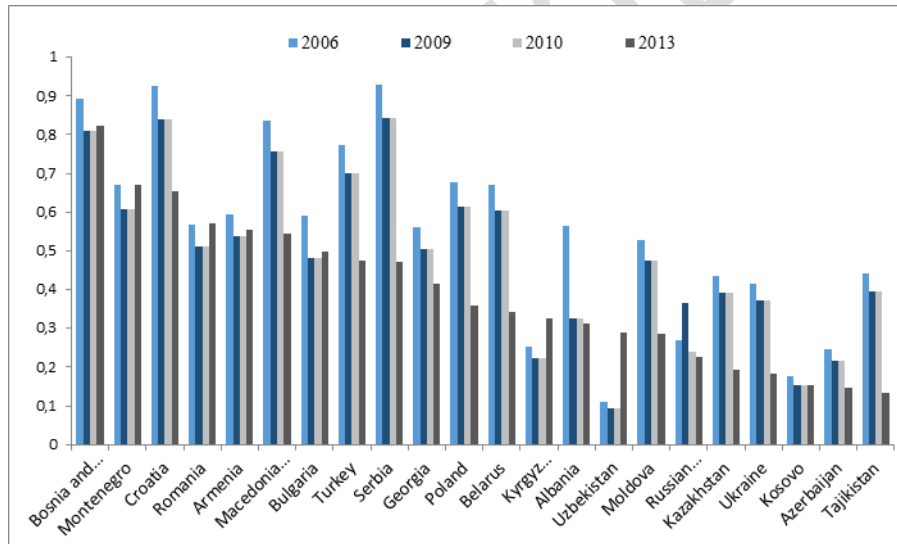

With respect to the regional performance, ECA had the second ranking for the years of analysis. Additionally, the indices have been above 0.6 in all four years. Although ECA outpaced Latin America in 2006, after 2006 for the years that were covered by the table above, Latin America took over the first ranking. ECA was followed by Middle East with respect to the firm level inclusion. Firm level inclusion decreased slightly in ECA from 2006 to 2011.

Same with household index, ECA lagged behind LAC in later years (2010, 2013). Balkan countries performed better than their counterparts in ECA region with respect to companies with bank loan or line of credit (particularly Bosnia, Montenegro, and Croatia). Although Serbia ranked highest in 2006, the firms' access to loans or line of credit decreased from 2006 to 2013. Tajikistan, Azerbaijan and Kosovo are the worst performers in this category.

Overall, in ECA, firms have access to savings or checking accounts. Serbia, Bulgaria and Croatia are the forerunners in this category within the region.

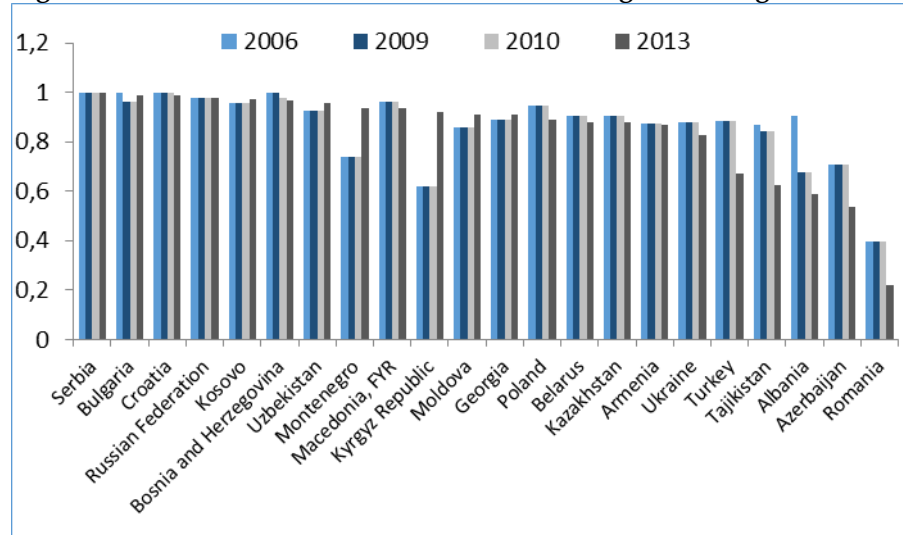
Figure 8: ECA Firm-Level Index: Companies with Bank Loan or Line of Credit

Serbia was the best performer also within all countries. Albania, Azerbaijan and Romania remain under the regional average. In Azerbaijan and in Albania, the entrepreneurs face major challenges when it comes to access to finance. In Azerbaijan, 75 percent of the entrepreneurs find it difficult to seek operational financing.

Figure 9: ECA Firm-Level Index: Firms with Savings/Checking Account

4.3.2. Access to Financial Institutions

Russia Federation ranks highest with respect to financial access. The authorities reacted rapidly with supporting the banking sector pertaining to the liquidity and capital levels. Even though there was no major crisis, the crisis had a significant structural effect.

Figure 10: ECA Access to Financial Institutions (FAS Index)

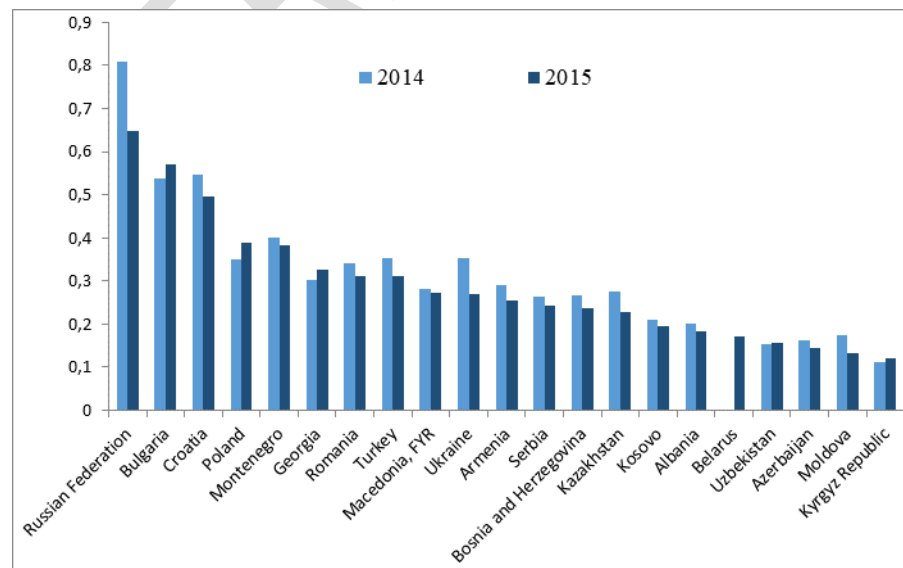
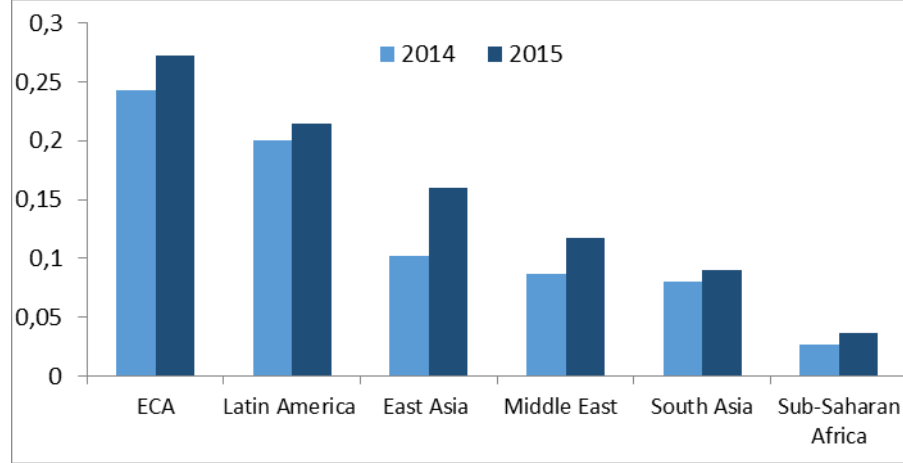

Figure 11: Regional Access to Financial Institutions

The publicly owned Russian banks increased their market share in the market while providing lending dynamically. The regional average is approximately "0.3". Armenia, Serbia, Bosnia, Kazakhstan, Kosovo, Albania, Belarus, Kyrgyz Republic, Azerbaijan, Uzbekistan and Moldova remained under the regional average for 2015. Kyrgyz Republic, Azerbaijan and Moldova were the worst performers in this category.

The small Central Asian economies were not affected much from the global financial crisis particularly because of their frail linkages with European trade. They also had low access levels to global markets. In Kyrgyzstan, conversely, as a result of the political crisis, there was a noteworthy economic and financial disturbance and GDP growth slowed significantly (less than 1 percent). Armenia, Moldova and Georgia were all significantly hit by the economic tremors in 2008; however, they managed to circumvent main banking crises. Georgia remained over the ECA average while Armenia and Moldova did not show the same performance related to the financial access indicator. Ukraine and Kazakhstan both remained under the ECA average. They both had main banking crises.

Different than the household inclusion and firm inclusion, ECA as a region has a much favorable position on financial access compared to other regions. Russian Federation, Bulgaria, Croatia and other accession countries lead this outcome. With respect to access, ECA outperformed the other five regions in both years 2014 and 2015 clearly. All of the regions displayed an

improvement pertaining to this index. The highest improvements were recorded in East Asia and ECA.

Conclusion

This study aimed at quantifying financial inclusion by formulating three different indices. These indices were divided into three categories namely access index, household-level inclusion and firm-level inclusion index. Based on Global Findex database and Enterprise Survey database collected by the World Bank, Financial Access Data collected by the IMF, the study introduced measures of household and firm level inclusion while placing ECA in a historical and cross-country perspective. It further aimed at shedding light on the impact of financial inclusion and growth while identifying determinants of financial inclusion. This article aimed at contributing to the literature by quantifying financial inclusion via index formation and by exploring the macroeconomic impact of financial inclusion with a more detailed focus on ECA countries.

In the findings part of this study, the impact of financial inclusion on growth and income inequality was interpreted. The results show that the increase in financial access leads to an increase in economic growth. These results are also consistent with previous studies looking at the impact of financing on economic growth. According to other findings in the analysis, the results indicated that the increase in financial access led to a decrease in income inequality. These results are also consistent with the latest findings in the literature. Another important finding of the study pointed out that an increase at the firm-level inclusion results in an increase in growth and reduction in inequality. These findings also in line with the previous findings in the literature. In conclusion, the study confirmed the previous studies which showed financial inclusion's contribution to multiple macroeconomic goals explicitly increasing growth and reducing inequality. The study further deep dived at ECA region which was not covered in the previous studies.

The empirical study can be enriched by adding a gender dimension and also by adding technology and digital finance indicators. Access to finance particularly with respect to access to finance by women entrepreneurs has been a very popular topic lately. Microeconomic and sociological studies find that financial access by women helps society more generally. Studies showed that women are subject to more barriers than men in accessing finance. In sum, exclusion of women from finance jeopardizes growth significantly and it could further lead to increase in inequality. The second aspect that could improve the study would be including the role of

technology and digital banking while quantifying access to finance. To reach new customers, financial institutions started to offer digital financial services to underbanked segments of the society. Given that digital financial services result in the increase in accessibility and affordability of financial services, many cash based transactions were shifted to formal financial services. Technology is playing a vital role in the expansion of financial inclusion. Digital finance which includes mobile banking, electronic payments could considerably increase the usage and access of financial services by the poor and unserved population which then could result in macroeconomic growth and reduction of inequality.

Research Limitations

This study has two main limitations. First, the number of indicators which are embedded in each index is limited. There is room to add further indicators to capture more dynamics of the inclusion. Second, the time tested for a long-term relationship is not sufficient particularly pertaining to household and firm level indices. This is mainly due to the lack of data for these two indices; however, going forward, the study could be enriched by adding more years as more years of survey data will be available.

Reference

Alter, Adrian & Yontcheva, Boriana. (2015). Financial Inclusion and Development in the CEMAC, *IMF Staff Papers* (15), 10.5089/9781484317556.001, Washington D.C.: IMF.

Amidžić, G. A. M. and A. Mialou. (2017). Assessing Countries' Financial Inclusion Standing– A New Composite Index, *Journal of Banking and Financial Economics*, University of Warsaw, Faculty of Management, Vol. 2, No: 8, pp. 105-126.

Aslan G., Deléchat C., Newiak M., and Yang F. (2017). Inequality in Financial Inclusion and Income Inequality, *IMF Working Papers* (17), Washington D.C.: IMF.

Batuo, M.E., Guidi, F., Mlambo, K. (2010). Financial development and income inequality: evidence from African countries,. *MPRA Paper*, No: 25658, Tunis, Tunisia: African Development Bank.

Dabla N., Era, Kalpana K., Hujin S.t, Frantisek R., Evridiki T. (2015a). Causes and Consequences of Income Inequality: A Global Perspective, *Staff Discussion Notes* (15), 1, 10.5089/9781513555188.006. Washington D.C.: International Monetary Fund.

Dabla N., Era, Yan J., Robert T., and D. Filiz U. (2015b). Identifying Constraints to Financial Inclusion and Their Impact on GDP and Inequality:

A Structural Framework for Policy, *IMF Working Papers* (15), 10.5089/9781498381598.001. Washington, D.C.: International Monetary Fund.

Demetriades, Panicos O. & Hussein, Khaled A. (1996). Does financial development cause economic growth? Time-series evidence from 16 countries, *Journal of Development Economics*, Elsevier, Vol. 51, No: 2, pp. 387-411.

Demirgüç-Kunt, A., Leora K., Dorothe S., and Peter Van O. (2015) *The Global Findex Database 2014: Measuring Financial Inclusion around the World*. Policy Research Working Paper 7255, Washington, D.C.: World Bank.

Demirguc-Kunt, Asli & Klapper, Leora. (2012). *The Global Findex Database: Measuring Financial Inclusion*. 10.1596/1813-9450-6025.

Hausman, J.A., & Taylor, W.E. (1981). Panel data and unobservable individual effects. *Econometrica*, Vol. 49, No: 6, pp. 1377-1398.

Laeven, L., and Fabian V. (2012). Systemic Banking Crises Database: An Update, *IMF Economic Review* (61), 10.2139/ssrn.2096234, Washington, D.C.: International Monetary Fund.

Park, Cyn-Young & Mercado, Jr, Rogelio. (2015). Financial Inclusion, Poverty, and Income Inequality in Developing Asia. *SSRN Electronic Journal*. 10.2139/ssrn.2558936. Tokyo: Asian Development Bank

Rousseau, P., and Paul W. (2011). What is Happening to the Impact of Financial Deepening on Economic Growth. *Economic Inquiry*, Vol. 49, No: 1, pp. 276-88.

Sahay, R., Martin C., Papa N., Adolfo B., Srobona M., Annette K., Yen Nian M., Seyed Reza Y. (2015). Financial Inclusion: Can It Meet Multiple Macroeconomic Goals, *IMF Working Paper* (17), 199, Washington D.C.: IMF.

Sarma, Mandira. (2008). Index of Financial Inclusion, New Delhi: Indian Council for Research on International Economic Relations, *Working Papers* 215, New Delhi.

World, Bank. (2015). *Global Financial Development Report: Financial Inclusion*, Washington D.C.: World Bank.

World, Bank. (2015). *Global Financial Development Report: Financial Inclusion*, Washington D.C.: World Bank Group.

World, Bank. (2016). *World Bank Development Indicators*. Washington D.C.: World Bank Group.

World, Bank. (2014). *Global Findex Questionnaire*, Washington D.C.: World Bank Group,

<http://documents1.worldbank.org/curated/en/187761468179367706/pdf/WPS7255.pdf>

Aslı Ceren ÖZHAN & Gerçek ÖZPARLAK

World, Bank. (2014). *Enterprise Survey Questions*, Washington D.C.: World Bank Group, <http://pubdocs.worldbank.org/en/804821430846152203/MSME-Finance-EnterpriseSurveyModule-NIGERIA-FinancialMargin.pdf>

GERİ ÇEKİLDİ

"İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi"
"Journal of the Human and Social Sciences Researches"
[itobiad]

ISSN: 2147-1185

10 the Years

[2000]

Düzeltilme • Erratum

Dergimizde daha önce sayılarında yayımlanmış yazarların talepleri üzerine;

- 1- Dergimizin 2021 yılı 10. Cilt 3. Sayısında 2891-2916 sayfa aralığında yayımlanan “Kahve Dükkanı Müşterilerinin Yeniden Satın Alma Niyetinin Oluşturulmasında Mağaza Atmosferi Unsurlarının Önemi” başlıklı makalede, hata sonucu 2892. Sayfada 2.Dipnot yazılmamıştır. Makalenin 2892. Sayfasında 2.Dipnot şu şekilde yazılmıştır: “Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Pazarlama Bilim Dalı "Mağaza Atmosferi Unsurları ile Yeniden Satın Alma Niyeti Arasındaki İlişki ve Kahve Dükkanları Üzerine Bir Araştırma" isimli tezden üretilmiştir ”.

Düzeltilme • Erratum

Dergimizde daha önce sayılarında yayımlanmış yazarların talebi üzerine;

- 1- Dergimizin [itobiad], 2019 yılı, Cilt 8, 3. Sayısında, 1634/1653 sayfa aralığında yayımlanan "Samsun Yöresi Halk Müziği Örneklerinin Müzikal ve Edebi Yönden İncelenmesi" isimli makalede eksik olan "Bu çalışma 15.06.2015 tarihinde jüri tarafından onaylanmış olan "Samsun Yöresi Halk Müziği Ezgilerinin Müzikal ve Edebi Yönden İncelenmesi" başlıklı yüksek lisans tezinden kısmen faydalanılarak hazırlanmıştır" ifadesi eklenmiştir.